

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما صلوات

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

انوار درخشان

در تفسیر قرآن

تالیف

حضرت حجة الاسلام والمسلمین آقای
حاج سید محمد حسینی الهمدانی

جلد ۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

انوار درخشان

نویسنده:

محمد الحسینی الهمدانی

ناشر چاپی:

نسخه خطی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۱	انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳
۱۱	مشخصات کتاب
۱۱	جلد هشتم
۱۱	(دنباله سوره توبه) ... ص: ۳
۱۱	اشاره
۱۱	[سوره التوبه (۹): آیات ۳۶ تا ۳۷] ... ص: ۵
۱۱	اشاره
۱۱	شرح ... ص: ۶
۱۵	[سوره التوبه (۹): آیات ۳۸ تا ۴۸] ... ص: ۱۴
۱۵	اشاره
۱۵	شرح ... ص: ۱۶
۲۵	[سوره التوبه (۹): آیات ۴۹ تا ۶۳] ... ص: ۳۷
۲۵	اشاره
۲۵	شرح ... ص: ۳۹
۳۳	[سوره التوبه (۹): آیات ۶۴ تا ۷۴] ... ص: ۵۷
۳۳	اشاره
۳۴	(شرح) ... ص: ۵۸
۴۰	[سوره التوبه (۹): آیات ۷۵ تا ۸۰] ... ص: ۷۲
۴۰	اشاره
۴۰	(شرح) ... ص: ۷۳
۴۰	اشاره
۴۱	شأن نزول آیه ... ص: ۷۴

- ۴۳ [سوره التوبه (۹): آیات ۸۱ تا ۹۶] ... ص : ۷۹
 اشاره ۴۳
 (شرح) ... ص : ۸۱ ۴۴
 ۵۰ [سوره التوبه (۹): آیات ۹۷ تا ۱۰۶] ... ص : ۹۵
 اشاره ۵۰
 (شرح) ... ص : ۹۷ ۵۱
 ۵۹ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۰۷ تا ۱۱۰] ... ص : ۱۱۴
 اشاره ۵۹
 (شرح) ... ص : ۱۱۵ ۵۹
 ۶۱ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۱۱ تا ۱۲۳] ... ص : ۱۲۰
 اشاره ۶۱
 (شرح) ... ص : ۱۲۲ ۶۲
 ۷۳ [سوره التوبه (۹): آیات ۱۲۴ تا ۱۲۹] ... ص : ۱۴۵
 اشاره ۷۳
 (شرح) ... ص : ۱۴۶ ۷۳
 ۷۶ سوره یونس ... ص : ۱۵۲
 اشاره ۷۶
 ۷۶ [سوره یونس (۱۰): آیات ۱ تا ۱۰] ... ص : ۱۵۲
 اشاره ۷۶
 (شرح) ... ص : ۱۵۴ ۷۷
 ۸۵ [سوره یونس (۱۰): آیات ۱۱ تا ۱۴] ... ص : ۱۷۱
 اشاره ۸۵
 (شرح) ... ص : ۱۷۲ ۸۵
 ۸۷ [سوره یونس (۱۰): آیات ۱۵ تا ۲۵] ... ص : ۱۷۵

- ۸۷ اشاره
- ۸۷ (شرح) ... ص : ۱۷۷
- ۹۶ [سوره یونس (۱۰): آیات ۲۶ تا ۳۰] ... ص : ۱۹۴
- ۹۶ اشاره
- ۹۶ (شرح) ... ص : ۱۹۵
- ۱۰۱ [سوره یونس (۱۰): آیات ۳۱ تا ۳۶] ... ص : ۲۰۷
- ۱۰۱ اشاره
- ۱۰۱ (شرح) ... ص : ۲۰۸
- ۱۰۲ اشاره
- ۱۰۶ از آیه چند امر استفاده می‌شود ... ص : ۲۱۷
- ۱۰۹ [سوره یونس (۱۰): آیات ۳۷ تا ۴۵] ... ص : ۲۲۳
- ۱۰۹ اشاره
- ۱۰۹ (شرح) ... ص : ۲۲۴
- ۱۱۴ [سوره یونس (۱۰): آیات ۴۶ تا ۵۶] ... ص : ۲۳۵
- ۱۱۴ اشاره
- ۱۱۵ (شرح) ... ص : ۲۳۶
- ۱۲۱ [سوره یونس (۱۰): آیات ۵۷ تا ۷۰] ... ص : ۲۴۸
- ۱۲۱ اشاره
- ۱۲۱ (شرح) ... ص : ۲۵۰
- ۱۳۴ [سوره یونس (۱۰): آیات ۷۱ تا ۷۴] ... ص : ۲۷۶
- ۱۳۴ اشاره
- ۱۳۴ (شرح) ... ص : ۲۷۷
- ۱۳۶ [سوره یونس (۱۰): آیات ۷۵ تا ۹۳] ... ص : ۲۸۱
- ۱۳۶ اشاره

- ۱۳۷ (شرح) ص: ۲۸۳
- ۱۴۴ [سوره یونس (۱۰): آیات ۹۴ تا ۱۰۳] ص: ۲۹۹
- ۱۴۴ اشاره
- ۱۴۵ (شرح) ص: ۳۰۰
- ۱۵۲ [سوره یونس (۱۰): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۹] ص: ۳۱۶
- ۱۵۲ اشاره
- ۱۵۲ (شرح) ص: ۳۱۷
- ۱۵۶ سوره هود ص: ۳۲۵
- ۱۵۶ اشاره
- ۱۵۶ [سوره هود (۱۱): آیات ۱ تا ۴] ص: ۳۲۵
- ۱۵۷ اشاره
- ۱۵۷ (شرح) ص: ۳۲۶
- ۱۶۲ [سوره هود (۱۱): آیات ۵ تا ۱۶] ص: ۳۳۷
- ۱۶۲ اشاره
- ۱۶۳ (شرح) ص: ۳۳۹
- ۱۷۴ [سوره هود (۱۱): آیات ۱۷ تا ۲۴] ص: ۳۶۳
- ۱۷۴ اشاره
- ۱۷۴ (شرح) ص: ۳۶۴
- ۱۸۲ [سوره هود (۱۱): آیات ۲۵ تا ۳۵] ص: ۳۷۹
- ۱۸۲ اشاره
- ۱۸۲ (شرح) ص: ۳۸۰
- ۱۹۱ [سوره هود (۱۱): آیات ۳۶ تا ۴۹] ص: ۳۹۸
- ۱۹۱ اشاره
- ۱۹۱ (شرح) ص: ۴۰۰

- ۲۰۱ [سوره هود (۱۱): آیات ۵۰ تا ۶۰] ... ص : ۴۱۹
 اشاره
 (شرح) ... ص : ۴۲۰
 ۲۰۶ [سوره هود (۱۱): آیات ۶۱ تا ۶۸] ... ص : ۴۳۰
 اشاره
 (شرح) ... ص : ۴۳۱
 ۲۱۱ [سوره هود (۱۱): آیات ۶۹ تا ۷۶] ... ص : ۴۴۲
 اشاره
 (شرح) ... ص : ۴۴۳
 ۲۱۷ [سوره هود (۱۱): آیات ۷۷ تا ۸۳] ... ص : ۴۵۴
 اشاره
 (شرح) ... ص : ۴۵۵
 ۲۲۴ [سوره هود (۱۱): آیات ۸۴ تا ۹۵] ... ص : ۴۶۹
 اشاره
 (شرح) ... ص : ۴۷۱
 ۲۳۱ [سوره هود (۱۱): آیات ۹۶ تا ۹۹] ... ص : ۴۸۵
 اشاره
 (شرح) ... ص : ۴۸۶
 ۲۳۳ [سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۰ تا ۱۰۸] ... ص : ۴۹۱
 اشاره
 (شرح) ... ص : ۴۹۲
 ۲۴۷ [سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۹ تا ۱۱۹] ... ص : ۵۱۹
 اشاره
 (شرح) ... ص : ۵۲۰

۲۵۴ [سوره هود (۱۱): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۳] ... ص: ۵۳۴

۲۵۴ اشاره

۲۵۵ (شرح) ... ص: ۵۳۵

۲۵۷ درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳

مشخصات کتاب

سرشناسه: حسینی همدانی، محمد

عنوان و نام پدیدآور: انوار درخشان در تفسیر قرآن / تالیف محمد الحسینی الهمدانی
مشخصات نشر: تهران.

وضعیت فهرست نویسی: فهرست نویسی قبلی

یادداشت: فهرست نویسی براساس جلد پنجم، ۱۳۸۰ ق = ۱۳۳۹

شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۲۲۳

جلد هشتم

(دنباله سوره توبه) ص: ۳

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵

[سوره التوبه (۹): آیات ۳۶ تا ۳۷] ص: ۵

اشاره

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۳۶) إِنَّمَّا نَسِيءٌ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِّئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيَحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زَيْنٌ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (۳۷)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶

شرح ص: ۶

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا شهر بمعنای ماه هلالی است و از شهرت گرفته شده نظر به این که اختلاف هیئت و شکل ماه از هلال و تربیع و بدر و محاق کاملاً مشهود است و در همه اقطار مسکون یکسان دیده میشوند یعنی خط استواء و هم چنین به عرض تقریباً ۶۷ درجه جنوبی و شمالی آن تغییر شکل و هیئت ماه از هلال و تربیع و بدر و محاق محسوس و آشکار است بلکه تشخیص ایام نیز از تغییر و چگونگی ماه کاملاً مشهود است بدین جهت برای عموم ساکنان این مناطق واحد زمان ماه هلالی و دوازده ماه یک سال هلالی است که مطابق با ۳۵۴ روز میشود جز سال کبیسه و سال خورشیدی ۳۶۵ روز و پنج ساعت و ۴۸ دقیقه میباشد و در هر چهار سال یکبار اسفند ماه سی روز خواهد شد و آنسال را نیز کبیسه دانند که ۳۶۶ روز میشود و فصول چهار گانه

سال بهار و تابستان و پائیز و زمستان بر طبق سال خورشیدی است که در اثر تمایل زمین بسمت جنوب و شمال پدید می‌آید و بر حسب آئین ابراهیم خلیل (ع) که حج را تشریح نموده بر طبق ماه هلالی است و در آیه علی أن تأجزنی ثمانی حجج (۲۸) پیمان موسی کلیم (ع) با شعیب (ع) تعبیر بثمانی حجج شده که مراد موسم حج و هشت سال هلالی است.

و نظر به این که محصول کشاورزی و مواد خوار بار که اساس اقتصاد و تولید ثروت و انتظام معیشت است تابع فصول چهار گانه می‌باشد هم چنین تجارت و کسب انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷

و داد و ستد نیز ناگزیر بر طبق ایام و ماههای خورشیدی خواهد بود از این رو مردم عموماً بدانستن و تمیز ایام و ماههای شمسی نیازمند هستند که بآنها آگاهی داشته باشند.

در این زمینه که تمیز ایام و ماههای خورشیدی مرموز است و نمیتوان از طریق عادی بدست آورد و فهمید. دانشمندان هیئت برای تمیز آنها و تطبیق با ایام و ماههای هلالی سعی بسیار مبذول داشته‌اند.

عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ نَظَرَ بِهٖ اِیْنَ كَهٗ مَآهِ هَلَالِی بِر حَسَبِ نِظَامِ تَدْبِیْرِ اِسْتِ هَر كَزِّ تَخَلْفِ وَ اِخْتِلَافِ پَذِیْرِ نِخَوَآهِ بُوْد زِیْرَا دَر اِثْر مَشْهُوْدِ بُوْدن تَحْوَلَاتِ اَنْ یَكْدُوْرَهٗ اَز هَلَالِ وَ تَرْبِیْعِ وَ بَدْرِ وَ مَحَاقِ وَاَحَدِ زَمَانِ قَرَارِ دَاَدَهٗ شَدَهٗ وَ اَز دَوَازْدَهٗ مَآهِ هَلَالِی نِیْز یَكْ سَالِ وَاَحَدِ بَزْرگَتَرِیِ بَرَایِ اَوْقَاتِ وَ تَمِیْزِ زَمَانِ مَقْرَرِ شَدَهٗ اِسْتِ وَ اَز هَنْگَامِ خَلْقَتِ كِرَاتِ اَسْمَانِ وَ زَمِیْنِ هَر یَكْ اَز اَنْهَآ دَر مَدَارِ مَخْصُوصِ بْخُودِ دَر سِیْرِ وَ حَرَكْتِ دَر اَمْدَه‌آنْدِ وَ بَر اِیْنِ اَسَاسِ نِظَامِ جِهَانِ اِسْتَوَارِ گَرْدِیْدَهٗ اِسْتِ.

مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرْمٌ بَیَانِ حَكْمِ شَرْعِیِّ وَ اِمْضَاءِ اَنْجَحِ دَر دِیْنِ حَنِیْفِ اِبْرَاهِیْمِ (ع) مَقْرَرِ بُوْدَهٗ اِسْتِ وَ بَرَایِ چَهَارِ مَآهِ هَلَالِی یَعْنِی رَجَبِ وَ ذِی قَعْدَهٗ وَ ذِی حِجَّهٗ وَ مَحْرَمِ اِحْتِرَامِ بْخُصُوصِیِّ مَقْرَرِ بُوْدَهٗ وَ قَبَائِلِ عَرَبِ نِیْز بَا اِیْنِ كَهٗ بَتِ پَرَسْتِ بُوْدَه‌آنْدِ بَا اِیْنِ شَعَارِ كَهٗ اَز نِیَاكَانِ خُودِ بَوْرَاثَتِ دَاشْتَهٗ كَامَلَا مَلْتَرَمِ بُوْدنْدِ.

ذٰلِكَ الدِّیْنُ الْقَیْمُ فَلَا تَظْلَمُوْا فِیْهِنَّ اَنْفُسِكُمْ حَرْمَتِ چَهَارِ مَآهِ نَامَبْرَدَهٗ اَز جَمْلَهٗ اَثَارِ دِیْنِ جِهَانِیِّ اِسْلَامِ اِسْتِ وَ قَوَامِ سَعَادَتِ وَ اِنْتِظَامِ زَنْدَگِیِّ جَامِعَه‌آیِ اِسْلَامِ بَرَعَایَتِ اِحْتِرَامِ اَنْهَآ اِسْتَوَارِ خَوَآهِدِ بُوْدِ اَز جَمْلَهٗ سَاكِنَانِ سِرْزَمِیْنِ سُوْزَانِ بِیْ اَبِّ وَ عِلْفِ عَرَبِیْسْتَانِ دَر اِثْرِ فَقْرِ اِقْتِصَادِیِّ پِیُوسْتَهٗ اَز طَرِیْقِ غَارَتِ وَ چَاوَلِ زَنْدَگِیِّ وَ اِعَاشَهٗ مِیْ نَمُودنْدِ وَ رَعَایَتِ اِحْتِرَامِ مَآهَآیِ نَامَبْرَدَهٗ دَر اِنْوَارِ دَرخْشَانِ، ج ۸، ص: ۸

هَر سَالِ بَهٗ اِیْنِ كَهٗ اَنْ سِرْزَمِیْنِ جَنْگِ وَ رَزْمِ بَصُورَتِ صَحْنَهٗ اَرَامِشِ وَ صَفَا دَر اَیْدِ مَمْكِنِ اِسْتِ فَرْصَتِیِّ بَآشَدِ كَهٗ دَر بَارَهٗ رُوشِ زَنْدَگِیِّ خُودِشَانِ بِنِیْنَدِیْشَنْدِ وَ اَز اَدَامَهٗ خُوْنَرِیْزِیِّ وَ اِنْتِقَامِ پَرَهِیْزَنْدِ شَآیْدِ كَهٗ بَصَلْحِ وَ صَفَا وَ اَرَامِشِ دَر كِنَارِ هَمِ بَر اَیْنِدِ وَ بَرَایِ هَمِیْشَهٗ زَنْدَگِیِّ نَمَایْنْدِ وَ سِرْزَمِیْنِ رَزْمِ وَ زَدِ وَ خُورْدِ رَا بَصَحْنَهٗ اَمْنِ وَ اَرَامِشِ دَر اَوْرَنْدِ اَز جَمْلَهٗ اِحْتِرَامِ مَآهَآیِ ذِی قَعْدَهٗ وَ ذِی حِجَّهٗ وَ مَحْرَمِ سَبَبِ تَوْجِهٖ مُسْلِمَانَانِ مِیْشُودِ كَهٗ اَز اِقْطَارِ جِهَانِ اِسْلَامِ بَسُوْیِ مَكَّهٖ كَانُوْنِ تَوْحِیْدِ رُوَاْنَهٗ شُوْنْدِ وَ بَزْرگَتَرِیْنِ شَعَارِ اِسْلَامِیِّ رَا بِنَا دَارَنْدِ وَ دَر اِیَّامِ مَخْصُوصِ خَانَهٗ كَعْبَهٖ رَا زِیَارَتِ نَمُودَهٗ مَنَاسِكِ حِجِّ وَ عَمْرَهٗ رَا اِنْجَامِ دَهَنْدِ سِیْپَسِ بَسِرْزَمِیْنِ خُودِ بَاز گَرْدَنْدِ وَ اَیْهٖ مَبْنِیِّ بَر اِمْضَاءِ سَنْتِ اِبْرَاهِیْمِ خَلِیْلِ (ع) اِسْتِ بَهٗ اِیْنِ كَهٗ دَر دِیْنِ اِسْلَامِ نِیْز چَهَارِ مَآهِ رَجَبِ وَ ذِی قَعْدَهٗ وَ ذِی حِجَّهٗ وَ مَحْرَمِ مَآهَآیِ حَرَامِ مَعْرِفِیِّ شَدَهٗ اِحْتِرَامِ اَنْهَآ بَآیْدِ بَرَایِ هَمِیْشَهٗ رَعَایَتِ شُودِ وَ اَز جَنْگِ وَ قِتَالِ دَر اَنْهَآ بَآیْدِ خُوددَارِیِّ نَمُودِ.

وَ دَر اَیْهٖ (یَسْئَلُوْكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِیْهِ قُلُّ قِتَالٍ فِیْهِ كَبِیْرٌ وَ صَدُّ عَنْ سَبِیْلِ اللَّهِ) نِیْز بَحْرَمَتِ جَنْگِ دَر مَآهَآیِ حَرَامِ تَصْرِیْحِ شَدَهٗ وَ اَز جَمْلَهٗ گَنَآهَانِ بَزْرگِ اِسْتِ.

وَ قَاتِلُوْا الْمُشْرِكِیْنَ كَآفَّةً كَمَا یُقَاتِلُوْكُمْ كَآفَّةً مَبْنِیِّ بَر دَسْتُوْرِ مَبَارَزَهٗ بَا بَتِ پَرَسْتَانِ سَاكِنَانِ سِرْزَمِیْنِ مَكَّهٖ وَ حِجَازِ اِسْتِ كَهٗ سِرْزَمِیْنِ مَقْدَسِ شَنَاخْتَهٗ شَدَهٗ بَآیْدِ اَز قَدَارَتِ شَرْكِ پَاكِیْزَهٗ شُودِ هَمْچَنْاَنَكَهٗ مَشْرِكِیْنَ پِیُوسْتَهٗ دَر مَقَامِ اَنْتِنْدِ كَهٗ صَفَا وَ طَهَارَتِ كَانُوْنِ تَوْحِیْدِ رَا بَارِ دِیْگَرِ زَائِلِ نَمُودَهٗ اَلُودَهٗ بَقْدَارَتِ شَرْكِ نَمَایْنْدِ وَ كَعْبَهٖ كَانُوْنِ تَوْحِیْدِ رَا بَتَكْدَهٗ وَ مَرْكَزِ بَتِ پَرَسْتِیِّ قَرَارِ دَهَنْدِ وَ مُسْلِمَانَانِ رَا اَز اَنْ صَحْنَهٗ رَا نَدَهٗ وَ یَا بَخُوْنِ كَشَنْدِ دَر صُورْتِیِّ كَهٗ اَنْ سِرْزَمِیْنِ بَمُسْلِمَانَانِ اِخْتِصَاصِ دَارْدِ.

وَ اَعْلَمُوْا اَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِیْنَ مَبْنِیِّ بَر تَهْدِیْدِ اِسْتِ بَهٗ اِیْنِ كَهٗ دَر بَارَهٗ اِجْرَایِ اِیْنِ وَظِیْفَهٗ كَمَالِ دَقْتِ رَا بَآیْدِ اِنْوَارِ دَرخْشَانِ، ج ۸، ص: ۹

بکار برد که خطا و اشتباه رخ ندهد و یا غرض شخصی و کینه دیرین منظور نباشد و هر چه مأموریت مهمتر و عمل دقیقتر باشد نیروی تقوی بیشتری را نیازمند است که آمیخته بظلم و ستم نشود که بظاهر عبادت ولی سیرت آن خیانت باشد چنانچه مشرک و بت پرست اظهار اسلام و دعوی مسلمانی کند، باید از او پذیرفت.

مَرِيعَ الْمُتَّقِينَ تقوی از وقایت گرفته شده و امر وجودی و صفت روانی است و مفاد آن ثبوتی است یعنی پرهیز از انحراف عقیده و خویشتن داری از گناهان است و نظر به این که بهترین قدرت و نیروی روانی و کمال نفسانی است دارای درجات و مراتب بشمار خواهد بود و معیت ساحت پروردگار با اهل تقوی و پرهیزکاران از نظر تأکید و عنایت خاصه است زیرا آفریدگار با همه پدیده‌ها و آفریده‌ها پیوسته معیت احاطه و قیومیت دارد و قوام هر موجود و آفریده‌ای بارتباط با ساحت کبریائی است و همه قیاس باو یکسان و ربط محض هستند ولی با اهل تقوی و نیکان پیوسته رابطه مخصوص و توجه خاصی مبذول میفرماید زیرا بهره وجودی بیشتری دارند و از نفحات رحمت و نسیم سحرگاه زیاده برخوردارند.

إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ نسیء اسم مصدر بمعنای بتأخیر افکندن است یعنی یکی از ماههای حرام را بتأخیر افکنند و بجنگ و غارتگری پردازند و احترام آن ماه را رعایت نمایند و ماه بعد را محترم شمرند و در عوض آنرا ماه حرام قرار بدهند نظر به این که ساکنان سرزمین حجاز و مکه از جمله شعار قومیت و آئین جاهلیت آنان التزام بحرمت چهار ماه حرام بوده که عبارت از ماه رجب و ذی قعدة و ذی حجه و محرم است که از جنگ و خونریزی خود داری می نمودند و حرمت این چهار ماه در دین حنیف ابراهیم (ع) بوده و مشرکان آن را بصورت شعار جاهلیت در آورده و باحترام چهار ماه ملتزم بودند و چون خودداری از جنگ و غارت سه ماه متوالی و پی در پی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰

برای آنان دشوار بود در بعضی از سالها بزرگان قبائل عرب بنا میگذاشتند که احترام ماه محرم را رعایت نمایند و بجنگ و انتقام پردازند و در عوض ماه صفر را محترم شمرند و از جنگ خودداری نمایند و آن ماه صفر را از ماههای حرام قرار بدهند و سال دیگر باز ماه محرم را ماه حرام میدانستند بمنظور اینکه چهار ماه حرام که از آئین و سنت ابراهیم (ع) بوده و بصورت آئین جاهلیت بت پرستان در آمده محفوظ بماند و شعار قومی آنان از میان نرود و نسبت بخصوص ماه محرم میتوانستند آنرا تغییر داده ماه غیر حرام بشمرند و آنرا بطور کنایه بنام صفر اول خوانند یعنی آنرا محترم ندانسته در عوض ماه صفر دوم را محترم شمرند و آنرا ماه حرام قرار دهند.

و آیه مبنی بر اعتراض به بت پرستان است که تغییر و تصرف در حرمت یکی از ماههای حرام به این که بعضی سالها ماه محرم را ماه حرام ندانند و بجنگ پردازند ولی در عوض ماه بعد یعنی صفر را محترم بدانند و از جنگ و خونریزی در آن ماه خودداری نمایند اینگونه تصرف سبب زیادی کفر و بدعت در دین است.

از آیه چند امر میتوان استفاده کرد ۱- با اینکه حرمت چهار ماه نامبرده از احکام و سنت دین حنیف بوده و بت پرستان از نظر حفظ قومیت و آئین جاهلیت آن چهار ماه را محترم می شمردند و از جنگ و خونریزی خودداری می نمودند ولی بعضی سالها آنرا تغییر داده ماه صفر را بجای ماه محرم ماه حرام قرار میدادند.

۲- تغییر و یا تصرف در حکم پروردگار بدعت و سبب کفر است با اینکه بت پرستان موحد نبوده‌اند ولی چهار ماه حرام را که از احکام دین حنیف بوده به منظور آئین جاهلیت بآن ملتزم بوده و افتخار می نمودند.

۳- تصرف در هر حکم ثابت از احکام الهی سبب کفر و ارتداد است. زیرا صدور حکم و تشریح از شئون تربیت و تعلیم طریقه سپاسگزاری است و اختصاص به پروردگار دارد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۱

۴- مبنی بر امضاء چهار ماه حرام است که در دین اسلام نیز امضاء شده و نباید هیچگونه تغییر و یا تصرف در آنها نمود که بدعت در دین و سبب کفر و ارتداد است.

معرفی شده و احترام خاصی برای آنها مقرر است تأخیر و یا تغییر در آن ماهها سبب کفر بیشتری خواهد شد.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۴

[سوره التوبة (۹): آیات ۳۸ تا ۴۸] ص: ۱۴

اشاره

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتَأْتَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ (۳۸) إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبُكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۳۹) إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۴۰) انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴۱) لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۴۲) عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ (۴۳) لَا يَسِرُّنَا ذُنُوكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ (۴۴) إِنَّمَا يَسِرُّنَا ذُنُوكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ (۴۵) وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عِدَّةً وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ (۴۶) لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَلْعَنُونَ كَمَا لَعَنُوا الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ (۴۷) لَقَدْ ابْتِغَوْا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ (۴۸)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶

شرح ص: ۱۶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتَأْتَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ بر حسب تفسیر قمی شأن نزول آیات در باره جنگ تبوک است و هیچ یک از سفرها و جنگهای رسول اکرم (ص) که گروهی از مسلمانان را بدان سو بسیج داد مانند جنگ تبوک دورتر و سختتر نبود و سبب سختی آن بود که گروهی از مردم شام بمنظور سیاحت وارد مدینه شده بودند و بهمراه خود مواد خواربار و غذا داشتند و در مدینه شایع نمودند که دولت روم تصمیم دارد بجنگ پیامبر اسلام با لشکری انبوه بیاید و پادشاه روم از کشور خود سپاه بسیاری گرد آورده با چند طایفه دیگر مانند غسان و جذام و بهزاء و عامله و لشکر انبوه خود را بشهر حمص فرستاده است رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز سپاه خود را بسوی تبوک که از شهرهای بلقاء است سوق داد و بسوی قبایل عرب که در آن نواحی بودند فرستاد و نیز بمردم مکه و بگروهی از قبیله خزاعه و مزینه و جهینه که دین اسلام را پذیرفته بودند فرستاد و آنها را دعوت بجهاد نمود و رسول اکرم صلی الله علیه و آله دستور فرمود که سپاه مسلمانان در ثنیة الوداع فرود آیند و نیز بانان میفرمود هر که مال و قدرت دارد با بینوایان کمک نماید و هر که مال و منالی دارد بهمراه خود بیاورد.

و آنگاه رسول اکرم صلی الله علیه و آله خطبه‌ای خواند و پس از حمد و ثنای پروردگار فرمود ای مردم بهترین حدیث آیات قرآنی است و بهترین قول کلمه تقوی است و بهترین ملتها ملت ابراهیم است و بهترین سنتها سنت و سیره محمد است انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۷

و با شرافت‌ترین حدیث ذکر پروردگار است و بهترین قصص قرآن است و بهترین امور عزائم آنها است و شر امور حوادث آنها

است و بهترین طریقه هدایت روش پیامبران است و بهترین کشته شدگان شهداء هستند و سخت‌ترین ناینائی و ضلالت گمراهی بعد از هدایت است و بهترین اعمال آنست که سودمند و نافع باشد و بهترین هدایت آنستکه از آن پیروی نمایند و برترین ضلالت ناینائی قلب است و دست بالا- بهتر از دست زیر است و مال کم و کافی بهتر است از مال بسیار که انسان را بغفلت افکند و سخت‌ترین عذر خواهی هنگام مرگ است و سخت‌ترین ندامت و پشیمانی روز قیامت است بسیاری از مردم بنماز جمعه حاضر نمیشوند جز پاره‌ای از اوقات و بعضی مردم بیاد خدا نیستند جز با سخن بیهوده و بزرگترین خطا گفتار دروغ است و بهترین غنا بی‌نیازی نفس و روان است و بهترین زاد و توشه پرهیزکاری است و اساس حکمت ترس از عقوبت پروردگار است و بهترین مطلبی که بقلب القاء شود یقین است و شک مرتبه‌ای از کفر است و دوری و نفرت از مسلمانان رفتار جاهلیت است حالت مستی و میگساری قطعه آتش است افسانه سرائی از شیطان است و شراب اساس همه گناهان است بانوان شبکه و وسائل شیطان‌اند جوانی مرتبه‌ای از جنون و دیوانگی است و بدترین کسب ربا خواری است نکوهیده‌ترین غذا خوردن مال یتیم است سعید کسی است که از دیگران پند گیرد و شقی کسی است که درون مادر خود تیره روان بوده است جایگاه همه مردم در محل تنگ چهار ذراع است و هر امری پایان آنست و میزان هر عمل خاتم آنست و پست‌ترین خود نمائی سخن دروغ است و هر آینده‌ای نزدیک است بدگویی بمسلمانان حرام است و جنگ و ستیز با مؤمن کفر است و غیبت مسلمانان معصیت است و احترام مال مؤمن مانند حرمت خون او است و هر که بخدا توکل کند کافی او است هر که در پیش آمد ناگواری صبر کند بر او آسان میشود و هر که از تخلف دیگران صرف نظر کند پروردگار از گناهان او در گذرد هر که غضب خود را فرو نشاند پروردگار با او انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۸

اجر دهد هر که در مصیبت صبر کند پروردگار بوی پاداش دهد هر که از دعوت بخیر پیروی کند پروردگار مقام او را نزد مردم آشکار فرماید و هر که دعوت بکار ناپسند را نشنیده بگیرد پروردگار اجر و پاداش او را زیاده فرماید و هر که امر پروردگار را مخالفت کند مورد عقوبت خواهد بود بار الهی را مورد مغفرت خود قرار بده هم چنین جامعه مسلمانان را، بار پروردگارا مرا مورد مغفرت خود قرار بده و هم چنین پیروان مرا و پیوسته از آفریدگار طلب مغفرت برای خود و برای همه شما مینمایم چون مردم خطبه را از رسول اکرم صلی الله علیه و آله شنیدند بجهاد رغبت نموده و قبائل بسیاری که بشرکت در جنگ دعوت شده پذیرفتند ولی گروهی از منافقان تخلف نمودند از جمله آنکه رسول گرامی صلی الله علیه و آله جدین قیس را ملاقات نموده بوی فرمود ابا وهب آیا نمیخواهی بهمراهی ما در این جنگ شرکت نمائی شاید که از دختران زرد پوست باسارت در آوری عرض کرد یا رسول الله خویشان من میدانند مانند من کسی در این قبیله نیست که بیشتر رغبت بهمسران خود داشته باشد و بیم آنرا دارم که چنانچه با تو در این جنگ شرکت نمایم با دختران زرد پوست نتوانم خود را نگهدارم و مرا بفتنه و خطر میانداز و اذن بده که من در وطن خود بمانم و بخویشان و افراد قبیله خود نیز میگفت که شما نیز در گرمی هوا بجنگ نروید فرزند جد بن قیس بپدرش گفت چرا دعوت پیامبر اسلام را رد مینمائی و بمردم نیز میگوئی که در گرمی هوا بجنگ نروید بخدا سوگند آیاتی از قرآن پروردگار در باره تو بر رسول اکرم صلی الله علیه و آله بفرستد که مردم تا روز قیامت بخوانند و آیه نازل شد.

«وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَنْذَنْ لِي وَلَا تَنْتِنِي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا» وجد بن قیس میگفت که محمد گمان دارد که جنگ با روم مانند جنگ با دیگران است و یکی از افراد لشکر که بهمراه دارد از جنگ نخواهند بازگشت.

آیه مبنی بر تهدید مسلمانان است هنگامی که رسول اکرم صلی الله علیه و آله انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۹ از جنگ حنین و طایف بمدینه مراجعت نمود بر حسب دستور پروردگار تصمیم گرفتند که بجنگ روم روانه شوند و نظر به این که گروهی از مردم شام که بمدینه آمده بودند انتشار داده که پادشاه روم سپاه انبوهی گرد آورده و آماده جنگ با مسلمانان شده است وحشت مردم را فرا گرفت و نیز هنگام گرمی هوا و وقت بدست آوردن محصول و چیدن میوه‌ها بود بدین جهت بر مردم بسیار دشوار آمد آیه در باره تهدید و توبیخ آنان نازل شد و جمله «اذا قیل» از نظر تشریف رسول گرامی صلی الله علیه و آله بهیئت

خارج شوند پروردگار از طریق نیروهای غیبی پیوسته رسول گرامی را کمک می‌نماید و دعوت او را در جهان نشر می‌دهد و جمله جزاء بهیئت ماضی ذکر شده مبنی بر آنستکه وعده پروردگار همیشگی بطور حتم و تخلف ناپذیر است.

و جمله **إِلَّا تَنْصُرُوهُ شَرُّهُ** و خطاب تهدید آمیز بمسلمانان است و جمله **(فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ)** جزاء و مبنی بر وعده و اخبار است که پروردگار پیوسته رسول اکرم را نصرت و یاری نموده و می‌نماید و بنیروی غیبی او را یاری و کمک نموده و خواهد یاری فرمود.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۲

إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بیان شرح کمک و یاری رسول گرامی هنگام هجرت است که نه سال قبل از زمان خطاب رخ داده است به این که گروهی از کفار و بت پرستان مکه تصمیم داشتند که شبانه بمنزل رسول گرامی هجوم آورده او را بقتل برسانند بر حسب دستور جبرئیل رسول اکرم (ص) علی بن ابی طالب را در بستر خود خوابانید که امر بر کفار مشتبه گردد و متعرض او نشوند و سرگرم محافظت در اطراف خانه او باشند و رسول گرامی شبانه بکمک و یاری غیبی توانست از مکه خارج شود و در غار ثور چهار فرسنگی مکه وارد شود.

ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ هنگام خروج از مکه تنها بود فقط یکنفر بوی در اثناء راه پیوست و بر حسب نقل ابی بکر بوده است او نیز در غار ثور وارد شد.

إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ هنگامی که در غار ثور بسر میبردند از نظر اینکه بت پرستان در تعقیب و جستجوی رسول اکرم بر آمده که او را دستگیر نموده بقتل برسانند ابو بکر از همراه شدن با رسول گرامی و پنهان شدن در غار بیمناک گردید زیرا حزن و اندوه حالت نفسانی از خطر است که رخ داده است رسول اکرم (ص) نیز او را تسلیت داده و امر بصبر و بردباری فرمود **إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا** این جمله مبنی بر تسلیت خاطر ابو بکر است و بوی تذکر داده که پروردگار بر ما احاطه علمی و شهودی و قیومیت دارد با این عقیده حزن و اندوه از حادثه بیهوده است و مورد ندارد.

فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ جمله تفریع بر جمله «فقد نصره الله» و حکایت از یاری و کمک غیبی است که انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۳ در باره رسول اکرم (ص) هنگام هجرت از مکه در چند سال قبل معمول فرمود و نیز سکینت بوی موهبت فرموده و عبارت از استقرار روح قدسی و موهبت وجودی خاصی است که تزلزل و زوال پذیر نخواهد بود.

وَ أَيْدُهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا و نیز بوسیله نیروهای غیبی و حوادث غیر منتظر پروردگار او را پیوسته کمک و یاری نمود از جمله گروهی از بت پرستان خانه رسول اکرم را محاصره نموده و تحت نظر داشتند که شبانه او را در بستر بقتل برسانند پروردگار شبانه او را از انظار مردم و دیدگان دشمنان پنهان داشته از شهر مکه بیرون آورد و در غار ثور جای داد و بنیروی غیبی و حوادث غیر منتظر از جمله درب غار از تارهای عنکبوت تنیده و بسته شده و پرندگان تخم گذاردند در صورتی که فردای همان شب هنگامی که جاسوسان و قدم شناسان در اطراف مکه بجستجوی رسول اکرم (ص) بر آمده درب غار رسیدند منظره تارهای عنکبوت و شواهد دیگر سبب یأس و ناامیدی آنان گشت بطوریکه ابا کرز قدم شناس جای پای رسول اکرم (ص) و ابو بکر را کاملاً در بیابان شناخته بود و تا درب غار آمد هنگامی که بآن جا رسید گفت هر دو آنها تا به این جا آمده‌اند و بشواهد قطعی درون غار نرفته‌اند زیرا تارهای پیوسته عنکبوت و تخم گذاری پرنده هر یک شاهد است که درون غار نرفته‌اند یا بزمین فرو رفته و یا باآسمان بالا رفته‌اند و حوادث غیر منتظر دیگر که روایات از آنها حکایت دارد.

وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى بیان نتیجه بکار بردن نیرنگ و تصمیم بت پرستان است که بخواست و کمک پروردگار تبانی و همدست شدن آنان برای قتل رسول گرامی (ص) نقش بر آب شد زیرا تا سپیده دم اطراف خانه رسول اکرم بانتظار وقت بسر بردند بگمان اینکه در بستر آرمیده است از تعقیب او و جستجوی در اطراف شهر منصرف بوده و سرگرم گشتند انوار درخشان، ج ۸، ص:

وَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا بِر حَسْبِ بَشَارَتِ كِتَابِهَايِ آسْمَانِي اَز جَمَلِهٖ عِلَائِمِ وَ نَشَانِهٖ هَايِ پِيَامِبِرِ اسْلَامِ اَنَسْتَكِهٖ دَر مَكِهٖ پِيَامِبِرِي وَ رَسَالَتِ مَبْعُوْثِ وَ بَرَانْگِيخْتِهٖ مِيشُوْدِ وَ بَسُوِي يَثْرَبِ (مَدِيْنِهٖ) هَجْرَتِ خَوَاهِدِ نَمُوْدِ پَرُوْرْدِ گَارِ نِيْزِ اَوْ رَا اَز عَوَاقِبِ وَ خَطْرَهَا اِيْمَنِ دَاشْتِ تَا اِيْنَكِهٖ رَسُوْلِ گَرَامِي بَسْلَامَتِ دَر مَدِيْنِهٖ نَزُوْلِ اَجْلَالِ فَرْمُوْدِ.

وَ اَللّٰهُ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ذَكَرَ صِفَتِ فِعْلِ پَرُوْرْدِ گَارِ بِيَانِ اَنَسْتَكِهٖ حَوَادِثِ جِهَانِ وَ نِيْرُوْهَايِ غِيْبِيِ ظُهُوْرِ قَدْرَتِ وَ نَمُوْنِهٖ حَكْمَتِ پَرُوْرْدِ گَارَنْدِ وَ اَنْهَآ رَا مَسْخَرُ نَمُوْدِهٖ وَ خَوَاسْتِهٖ خُوْدِ رَا اَز طَرِيْقِ اَنْهَآ بَظْهُوْرِ مِيْرَسَاَنْدِ.

تَفْسِيْرِ عِلْمَاءِ اَهْلِ سُنْتِ دَر جَمَلِهٖ «فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِيْنَتَهٗ عَلَيْهٖ» ضَمِيْرِ عَلِيْهٖ رَا رَا جِعِ بَصَاحِبِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ (ص) اَبَا بَكْرِ دَاَنْسْتِهْاَنْدِ كِهٖ دَر غَارِ بَا اَوْ بَسْرِ مِيْبِرِدِ بَا سْتِنَادِ اِيْنَكِهٖ لَفْظِ لَصَاحِبِهٖ نَزْدِيْكَتَرِ وَ اِرْجَاعِ ضَمِيْرِ (عَلِيْهٖ) بَا اَنْ مَنَاسِبِ اسْتِ ۲- رَسُوْلِ اَكْرَمِ (ص) پِيُوْسْتِهٖ مَقْرُوْنِ بَا نِيْرُوِي سَكِيْنَتِ اَلْهِي اسْتِ ۳- دَر اَيَاتِ قُرْآْنِي نِيْزِ سَكِيْنَتِ بَرِ مُؤْمَنَانِ نَاْزِلِ وَ بَا اَنْهَآ مَوْهَبَتِ شُدِهٖ وَ اَخْتِصَاصِ بَرِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ (ص) نَدَاْرِدِ مَآْنَنْدِ اَيِهٖ «اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِيْنَتَهٗ عَلَي رَسُوْلِهٖ وَ عَلَي الْمُؤْمِنِيْنَ - فَتْحِ اَيِهٖ ۲۷».

۴- دَر اِيْنِ اَيِهٖ نِيْزِ نِيْرُوِي سَكِيْنَتِ بَخْصُوْصِ صَاحِبِ غَارِ يَعْْنِي اَبَا بَكْرِ نَاْزِلِ شُدِهٖ وَ بُوِي اَخْتِصَاصِ دَاْرِدِ.

۵- فَضِيْلَتِ وَ مَنْرَلْتِي اسْتِ بَرَايِ اَوْ كِهٖ بِنَامِ صَاحِبِ غَارِ نَامِيْدِهٖ مِيْشُوْدِ.

پَاْسَخِ اَنَسْتَكِهٖ اِرْجَاعِ ضَمِيْرِ (عَلِيْهٖ) دَر جَمَلِهٖ «فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِيْنَتَهٗ عَلَيْهٖ» بَكَلْمِهٖ لَصَاحِبِهٖ بَرِ خِلَافِ ظَاْهَرِ اسْتِ زِيْرَا صَدْرِ اَيِهٖ جَمَلِهٖ فَقْدِ نَصْرِهٖ اللّٰهُ رَا جِعِ بَرِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ اسْتِ مَبْنِي بَرِ اِيْنَكِهٖ پَرُوْرْدِ گَارِ وَعْدِهٖ فَرْمُوْدِ كِهٖ بِنِيْرُوْهَايِ غِيْبِيِ (غَيْرِ لَشْكْرِ مُسْلِمَانَانِ) رَسُوْلِ اَكْرَمِ (ص) رَا كَمَكِّ وَ يَارِي فَرْمَاِيْدِ.

۲- ضَمِيْرِ «فَقَدْ نَصْرَهٗ اللّٰهُ» رَا جِعِ بَرِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ (ص) وَ مَفَادِ اَنْ وَعْدِهٖ نَصْرَتِ اَنْوَارِ دَر خَشَانِ، ج ۸، ص: ۲۵

وَ يَارِي اسْتِ وَعْدِهٖ پَرُوْرْدِ گَارِ تَخْلَفِ پَذِيْرِ نَخَوَاهِدِ بُوْدِ.

۳- جَمَلِهٖ «اِذْ اَخْرَجَهٗ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا» ضَمِيْرِ اَخْرَجَهٗ رَا جِعِ بَرِ رَسُوْلِ گَرَامِي اسْتِ وَ بِيَانِ يَكِي اَز مَخَاطِرَاتِ رَسُوْلِ (ص) اسْتِ كِهٖ اَز مَكِهٖ بَسُوِي مَدِيْنِهٖ شَبَاْنِهٖ هَجْرَتِ نَمُوْدِ.

۴- «اِذْ يَقُوْلُ لَصَاحِبِهٖ» ضَمِيْرِ رَا جِعِ بَرِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ اسْتِ.

۵- «لَا تَحْزَنْ» كَافِتَارِ تَهْدِيْدِ اَمِيْزِ رَسُوْلِ گَرَامِي بَرِ فَرِيْقِ وَ هَمْرِهٖ خُوْدِ دَر غَارِ اسْتِ.

۶- جَمَلِهٖ «فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِيْنَتَهٗ» عَلِيْهٖ مَبْنِي بَرِ اِنْجَاْزِ وَعْدِهٖ كَمَكِّ وَ يَارِي اسْتِ كِهٖ دَر جَمَلِهٖ «فَقَدْ نَصْرَهٗ اللّٰهُ» بَرِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ وَعْدِهٖ فَرْمُوْدِ وَ چِنَاْنِچِهٖ ضَمِيْرِ عَلِيْهٖ رَا جِعِ بَكَلْمِهٖ لَصَاحِبِهٖ بَاشَدِ نَصْرَتِ وَ كَمَكِّ بَا جَنْبِي بُوْسِيْلِهٖ اَعْطَاءِ نِيْرُوِي سَكِيْنَتِ بَشَخْصِ اَجْنَبِي بُوْدِهٖ وَ مَبْنِي بَرِ اِنْجَاْزِ وَعْدِهٖ پَرُوْرْدِ گَارِ بَرِ رَسُوْلِ گَرَامِي نِيْسْتِ وَ بَا اِيْنِ شَوَاهِدِ لَفْظِي وَ مَعْنُوِي نَمِيْتُوَانِ ضَمِيْرِ عَلِيْهٖ رَا بَكَلْمِهٖ لَصَاحِبِهٖ اِرْجَاعِ نَمُوْدِ.

۷- اَنْچِهٖ دَر اَيَاتِ قُرْآْنِي نَزُوْلِ سَكِيْنَتِ ذَكَرِ شُدِهٖ كِهٖ پَرُوْرْدِ گَارِ بَرِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ (ص) وَ يَا بَا جَمْعِ وَ گَرُوْهِي اَز اَهْلِ اِيْمَانِ مَوْهَبَتِ فَرْمُوْدِهٖ دَر مَوَاْرِدِ مَخْصُوْصِ اسْتِ وَ اَعْطَاءِ نِيْرُوِي سَكِيْنَتِ بِهٖ يَكِّ نَفْرِ بَدُوْنِ جِهْتِ وَ بَدُوْنِ تَوْجِهٖ خَطْرِ دَر اَيَاتِ قُرْآْنِي سَابِقِهٖ نَدَاْرِدِ بَدِيْهِي اسْتِ ذَكَرِ مَوْهَبَتِ سَكِيْنَتِ دَر اِيْنِ مَوْرِدِ بَمَنَاسِبَتِ فَرَارِ اَز خَطْرِ وَ هَجْرَتِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ شَبَاْنِهٖ اَز مَكِهٖ بَسُوِي مَدِيْنِهٖ اسْتِ بَا تَوْجِهٖ بِهٖ اِيْنَكِهٖ رَفِيْقِ دَر غَارِ مَوْرِدِ تَعْقِيْبِ وَ خَطْرِ وَ يَا تَهْدِيْدِ نَبُوْدِ زِيْرَا بَطُوْرِ تَصَادِفِ دَر اِثْنَاءِ رَاْهٖ بَرِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ (ص) مَلْحَقِ شُدِهٖ وَ قَصْدِ فَرَارِ نَدَاْشْتِهٖ وَ بَطُوْرِ عِلْنِ مِيْتُوَانَسْتِ دَر مَكِهٖ تَوْقِفِ كَنْدِ وَ يَا بَسُوِي مَدِيْنِهٖ سَفْرِ نَمَاِيْدِ:

۸- اَعْطَاءِ سَكِيْنَتِ بَرِ فَرِيْقِ غَارِ وَ ذَكَرِ اَنْ وَ عَدَمِ ذَكَرِ مَوْهَبَتِ بَرِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ (ص) رَا هَرِ گَزِ خَرْدْمَنْدِي اَنْرَا تَصْدِيْقِ نَخَوَاهِدِ نَمُوْدِ.

۹- جَمَلِهٖ «وَ اَيِدِهٖ بَعْجُوْدِ لَمْ تَرُوْهَآ» ضَمِيْرِ وَ اَيِدِهٖ رَا جِعِ بَرِ رَسُوْلِ (ص) اسْتِ وَ مَبْنِي اَنْوَارِ دَر خَشَانِ، ج ۸، ص: ۲۶

بَرِ اِنْجَاْزِ وَعْدِهٖ اِي اسْتِ كِهٖ دَر جَمَلِهٖ «فَقَدْ نَصْرَهٗ اللّٰهُ» بُوِي اِعْلَامِ فَرْمُوْدِ اِيْنِ جَمَلِهٖ نِيْزِ قَرِيْنِهٖ لَفْظِي وَ شَاهِدِ مَعْنُوِي اسْتِ كِهٖ ضَمِيْرِ عَلِيْهٖ دَر جَمَلِهٖ سَابِقِ رَا جِعِ بَرِ رَسُوْلِ گَرَامِي اسْتِ زِيْرَا تَأْيِيْدَاتِ فَرَشْتِگَاْنِ وَ نِيْرُوْهَايِ غِيْبِيِ اَخْتِصَاصِ بَرِ رَسُوْلِ اَكْرَمِ (ص) دَاْرِدِ بَخْصُوْصِ بَا تَوْجِهٖ بِهٖ اِيْنِ كِهٖ رَفِيْقِ غَارِ هَرِ گَزِ مَعْرُضِ خَطْرِ وَ يَا تَهْدِيْدِ بَقْتَلِ نَبُوْدِهٖ تَا اِيْنَكِهٖ نِيَاْزْمَنْدِ بَتَأْيِيْدَاتِ غِيْبِيِ گَرْدِدِ.

و جمله «لم تروها» محتمل است خطاب بمردم باشد نیروها و جنود پروردگار را نه بحس ظاهر و نه بفکر میتوان دید و فهمید. جمله (وَ جَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى) مبنی بر امتنان است که پروردگار بدین وسایل غیبی رسول اکرم (ص) را شبانه از سرزمین خطر سلامت خارج نمود و بکمک علی بن ابی طالب (ع) که بوسیله آرمیدن در بستر او که مشرکین را سرگرم خود نموده رسول اکرم (ص) از خطر تعقیب در آن شب ایمن گشت.

و مفاد جمله (وَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا) مژده و بشارت بانستکه تدبیر و خواسته پروردگار در نظام جهان فرمانرواست و هرگز عایقی از آن نتوان جلوگیری نمود و هجرت رسول گرامی اسلام از مکه بمدینه در کتابهای آسمانی از علائم و نشانه رسالت او معرفی شده است.

و در باره جمله (وَ آيَةٌ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا) بعض تفاسیر گفته‌اند که ضمیر و ایده نیز راجع بکلمه لصاحبه میباشد یعنی بقرینه ضمیر علیه ضمیر جمله «و ایده» نیز راجع بکلمه لصاحبه میباشد و نمیتوان مرجع آندو ضمیر را از یکدیگر تفکیک نمود به این که هر دو موهبت که یکی اعطاء نیروی سکینت و دیگر تسخیر نیروها و تأییدات غیبی است در باره رفیق غار میباشد بتقریب اینکه رسول اکرم (ص) پیوسته مقرون با سکینت الهی است و تسخیر و تأیید نیروهای غیبی برفیق غار بالاخره راجع برسول اکرم (ص) خواهد بود.

پاسخ این گفتار آنستکه ۱- شواهدی که ذکر شد ارجاع ضمیر «و ایده» نیز بکلمه لصاحبه بر خلاف صریح آیه و مخالف واقع است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۷

۲- از جمله لازم فاسد این گفتار آنستکه در این دو موهبت غیبی برفیق در غار واسطه باشد برای اینکه پروردگار آندو را برسول اکرم (ص) افاضه فرماید یعنی بوساطت صاحب غار نصرت و یاری که در آیه «فقد نصره الله» برسول اکرم وعده و اعلام فرموده انجام نماید در صورتی که در آیات قرآنی هرگز رسول اکرم (ص) ردیف اهل ایمان ذکر نشده است نظر به این که بطور اطلاق سبقت وجودی و ذاتی دارد او واسطه همه گونه فیوضات است.

۳- با توجه به این که آغاز تأییدات غیبی پروردگار در باره هجرت رسول اکرم (ص) هنگامی بود که شخص دیگر یعنی پسر عم خود را در بستر خود خوابانید که دشمنان را بوی مشغول کند و در تعقیب او بر نیاند آنگاه پاسی از شب گذشته از شهر خارج شده ابو بکر نیز بوی ملحق گشت بغار ثور وارد شده در آن پنهان شد و در باره رفیق و صاحب غار خطری متوجه نبود و در جستجو و تعقیب او نبودند تا اینکه مورد تأییدات غیبی قرار بگیرد.

۴- جنود پروردگار عبارت از فرشتگان و نیروهای غیبی است که بوسیله آنها تدبیر پروردگار در نظام جهان اجراء میشود کمک و یاری آنها قابل درک و بطور محسوس نیست و مردم نخواهند فهمید در این صورت تأیید نیروهای غیبی اختصاص برسول اکرم (ص) دارد.

۵- مفاد آیه انجام وعده‌ای است که در صدر آیه «فقد نصره الله» برسول اکرم (ص) اعلام فرموده از جمله هجرت شبانه وی از مکه بسوی مدینه است و بطور تصادف در اثناء راه ابو بکر بوی ملحق شد و در غار ثور وارد شدند با اینکه ابو بکر مورد تعقیب و جستجو نبود که پنهان شود در این صورت سه شب بیتوته با رسول اکرم (ص) سبب فضیلت و تقرب پروردگار نخواهد بود.

انْفِرُوا خِفَافًا وَ ثِقَالًا آیه مبنی بر ترغیب مسلمانان و دعوت آنان بجنگ تبوک است که بر هر یک انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۸ واجب است که در آن صحنه شرکت کنند چه بر او آسان باشد و موانعی نداشته و یا عوایقی بر او رخ داده مانند علاقه بترتیب فرزند و کثرت کار و داد و ستد و ثروت که اوقات او را فرا گرفته باشد بهر تقدیر باید همه این مشاغل و علاقه‌ها را بکنار نهاده با لشکر اسلام در جنگ تبوک شرکت نمود.

وَ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ تفسیر جمله متصله است که مسلمانان باید در مقام دفاع از حریم اسلام بر آیند و بوسیله پرداخت وجوه نقد و کالا و مواد خوار بار و هم چنین برای تأمین نیازهای جنگی و نیز حضور در صحنه جنگ با سپاه اسلام شرکت نمایند.

و در آیه اداء وجوه نقد و تأمین نیازهای جنگی و تهیه سلاح مقدم داشته شده بر حضور افراد و شرکت آنان در جنگ از نظر اینکه پرداخت وجوه نقد و کالا و تأمین نیازهای جنگی بیشتر و عمومی تر است زیرا ممکن است گروهی در اثر بیماری و عجز و نایبانی و فلج تکلیف حضور و هر گونه کمک و شرکت از آنان ساقط باشد ولی با تمکن و ثروت تکلیف پرداخت وجوه نقد و کالا و هر گونه تأمین نیازهای جنگی ساقط نخواهد بود و بر حسب اطلاق آیه نیز برای آنها حد و نصابی مقرر نشده است.

ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ حضور و شرکت در جنگ و کمک بتأمین نیازهای جنگی یگانه وسیله انتشار دعوت بدین اسلام در جهان است و نیز یگانه سبب قلع ریشه شرک و کفر از قلوب مردم است و این افراد در بنا گذاری دین اسلام و تأسیس مکتب قرآن و نشر دعوت رسول گرامی (ص) در جهان سهم بسزائی خواهند داشت و از نظر اینکه شرکت با مساعی توانفرسای رسول اکرم (ص) در نشر دین اسلام از جمله شاهکارها و موفقیت افراد مسلمان است که مورد غبطه جهان اسلام از اولین و آخرین هستند و اختصاص به افرادی دارد که آن عصر نورانی را درک نموده‌اند، بدین جهت اجر و ثواب هر یک نیز بقدر آثار وجودی آنان در نشر دین اسلام و شعار عبودیت و سپاس از ساحت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۹

پروردگار خواهد بود. و از قبول دعوت رسول گرامی (ص) و شرکت در جنگ، تعبیر به خیر مطلق نموده و فقط در صورتی مردم آنرا می‌پذیرند که به فضیلت آن آگهی بیابند.

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ مَبْنِيَّ بَر تَوْبِيخ و تهدید گروهی از مسلمانان است که به ظاهر دعوی اسلام می‌نمودند که چنانچه دعوت رسول گرامی بسوی صحنه‌ای باشد که سهولت بتوانند غنیمت بدست آورند و مسافت نیز نزدیک باشد با این دو قید دعوت او را می‌پذیرند.

وَلَكِنْ بَعَدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَلِي دَعْوَتِ رَسُولِ اَكْرَم (ص) به جنگ تبوک که در نواحی شام تشکیل می‌شود و مستلزم پیمودن مسافت بسیار است، بر گروهی از منافقان دشوار و گران آمده، نخواهند پذیرفت.

وَسَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوْ اَسِيَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ اِي رَسُولِ اَكْرَم (ص) پس از پایان جنگ و مراجعت سپاه اسلام به مدینه گروه منافق که از شرکت در جنگ تبوک خودداری نموده‌اند سوگند یاد نمایند که چنانچه قدرت پیمودن مسافت راه شام و شرکت در جنگ را می‌داشتیم، ما نیز در این جنگ حاضر می‌شدیم.

يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ اِي گروه از دعوت رسول اکرم (ص) تخلف نموده و خود را به خطر غضب پروردگار افکنده‌اند و از نظر نفاق و شرک درونی اظهار عجز نموده در مقام کسب اجازه برمی‌آیند و رسول اکرم (ص) نیز عذر خواهی آنان را می‌پذیرد زیرا شرکت آنان در این مسافت و سفر دشوار برای صحنه خونین مناسبت ندارد و جز فتنه و القاء اختلاف در سپاه مسلمانان اثری بر آنان مترتب نخواهد بود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۰

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ اَذْنَبْتَ لَهُمْ اِيه مَبْنِيَّ بَر اظهار عفو از قبول رسول گرامی است، که عذر خواهی گروهی را پذیرفته است، از نظر اینکه افرادی در اثر کفر و نفاق و دوری مسافت شام از شرکت در جنگ تبوک اظهار عجز نمودند، بدین جهت کسب اجازه نموده که از شرکت در این جنگ معذور گردند.

حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الَّذِيْنَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِيْنَ خَطَاب به رسول گرامی (ص) نموده چنانچه درخواست تأخیر و عذر خواهی آنان را نمی‌پذیرفتی ممکن بود که بعضی از آنها در جنگ شرکت نمایند و در سپاه مسلمانان اختلاف ایجاد کنند و بعضی دیگر از آنان که از شرکت در جنگ تبوک خودداری نمایند، نفاق و کفر آنان برای همیشه آشکار میشد. بهر تقدیر از نفاق آنها خطر متوجه سپاه اسلام بود چه بر تقدیر اینکه در جنگ شرکت نموده و یا خودداری می‌نمودند.

ولی اذن رسول اکرم (ص) سبب شد که کفر آنان پنهان بماند و اجتماعات اسلامی به ظاهر وابسته به یکدیگر باشند و نیز قبول عذر منافقان از شرکت در جنگ سپاه مسلمانان را از خطر فتنه و اختلاف و تفرقه ایمن خواهد داشت.

و جمله «لَمْ أَذْنَبْتَ» از نظر تشریف خطاب به رسول گرامی (ص) نموده زیرا آنچه مورد تهدید و توبیخ است همانا استیذان از تأخیر و عدم شرکت در جنگ است.

به اینکه اعتذار جویند از اینکه با سپاه مسلمانان در جنگ تبوک شرکت نمایند بر این تقدیر که گروهی در مقام عذر خواهی بر آیند و درخواست تخلف نمایند، حکمت مقتضی است که اعتذار آنان به دو نظر پذیرفته شود ...

۱- کفر و نفاق آنها را از مسلمانان پنهان داشته، از نظر اینکه امتناع خودشان را از شرکت در جنگ مستند به عذری معرفی نموده که مورد تصدیق رسول انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۱ اکرم بوده است.

۲- قبول عذر آنان از شرکت در جنگ لازم است، زیرا چه بسا گروه منافق در سپاه اسلام فتنه و اختلاف ایجاد نمایند و سبب تفرقه مسلمانان گردد که به طور حتم شکست را در بر خواهد داشت.

لا- يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ آیه بیان علائم و نشانه‌های اهل ایمان است، از جمله شعار ایمان و صفت اهل تقوی آنستکه هنگام بسیج سپاه اسلام بسوی صحنه جنگ و مبارزه با کفار در باره بذل مال و حضور در صحنه رزم استیذان و درخواست تخلف نمی‌نمایند، زیرا با نیروی ایمان مبارزه با کفر و شرک هرگز دشوار نخواهد بود و در مقام عذر خواهی و اظهار عجز از شرکت با سپاه اسلام بر نمی‌آیند و در صورتی که نتوانند در جنگ شرکت نمایند، خاطر آنان افسرده شده آنرا سلب توفیق و محرومیت از سعادت دانند، همچنانکه فخر رازی گفته است: هنگامی که رسول اکرم (ص) امر فرمود: به علی بن ابی طالب که در مدینه توقف نماید و در جنگ شرکت نماید بر او دشوار آمده غمگین گشت و اظهار تأثر خاطر نمود رسول اکرم (ص) به وی فرمود:

«نسبت تو به من مانند منزلت هارون است به موسی» إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ از نظر تقابل نشانه کفر درونی و انکار روز قیامت آنستکه منافقان با سپاه مسلمانان در جنگ شرکت نخواهند نمود و چون به ظاهر دعوی مسلمانی مینمایند برای رعایت موقعیت خود که با مسلمانان معاشرت کنند، ناگزیر در مقام اعتذار برمی‌آیند و برای جلب نظر مردم بر حسب ظاهر اظهار عجز می‌نمایند.

وَ ارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ تفسیر نفاق است از نظر اینکه قلوب آنان آمیخته بعناد و پیوسته در تزلزل انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲

است، هنگام جنگ ناگزیر در مقام عذر خواهی برمی‌آیند که تخلف نمایند.

وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً «۱» حرف لو در مورد امتناع بکار می‌رود، چنانچه این گروه منافق تصمیم داشتند که با مسلمانان در جنگ شرکت نمایند، هر آینه تجهیزات جنگی و وسایل حرکت خود را فراهم می‌نمودند.

وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاتَهُمْ فَتَبَطَّهْمُ از نظر امتنان پروردگار نمیخواهد که این افراد نالایق و فرومایه با مسلمانان در یک صف قرار گرفته و با آنان هم آهنگ شوند و در نشر دین اسلام سهمی داشته باشند و محرومیت آنان در اثر عدم قابلیت و رذیله نفاق آنها است.

وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ جمله حال است، یعنی خاطرات ذهنی الان پیوسته خطر و حوادث ناگوار است، انسان در مسیر زندگی هر لحظه معرض جذب دو نیرو قرار گرفته، یکی جذبه مثبت فرشتگان که بآداء وظایف ترغیب و تشویق می‌نمایند و بر استقامت آنان در برابر ناگواریها می‌افزایند و سعادت و نعمتهای همیشگی را بخاطر آنان ارائه و نوید میدهند، بر این اساس است که رنج صحنه خونین بر آنان سهل و گوارا میگردد.

به عبارت دیگر کمک نیروی غیبی فرشتگان به آنستکه در اثر خاطرات شوق انگیز سروری در آنان ایجاد می‌نمایند که هر رنج و ناگواری بر آنان سهل و گوارا می‌شود.

و دیگر جذبه و نیرنگ شیطانی است که از طریق تمایلات، انسانی را پیوسته متوجه خطر می‌نماید و حادثه خونین را در خاطر او مجسم نموده و از آن تهدید می‌نماید.

(۱) عده وسیله آمادگی است.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۳

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَ لَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمْ الْفِتْنَةَ وَ فِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ (۱) تفسیر جمله «لَكِنَّ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ» و بیان آنستکه پروردگار نمی‌خواهد، که این گروه منافق در جنگ شرکت کنند، از نظر اینکه جز القاء اختلاف میان مسلمانان و پراکنده‌گی آنان نتیجه‌ای نخواهد داشت، بخصوص با توجه به اینکه بعضی از افراد سپاه ساده لوح و تازه مسلمان هستند، فریفته تبلیغات سوء منافقان خواهند شد.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ صفت فعل است، پروردگار بر نفاق و شرک درونی آنان آگاه است، بدین جهت افرادی نالایق و محروم از سعادت هستند.

لَقَدْ ابْتِغَوْا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلِ آيَةِ مَبْنِي بِرِ تَسْلِيَتٍ وَ تَسْكِينِ خَاطِرِ رَسُولِ گرامی است و بر آن سوگند یاد نموده که سیره و روش منافقان چنین است، در جنگهای قبل از تبوک نیز برخی از منافقان علنا از جنگ باز گشتند و گروهی را نیز به همراه خود بمخالفت واداشتند، مانند عبد الله بن ابی سلول که در جنگ احد یک سوم از سپاه پیروان خود را از صحنه جنگ باز گردانید. حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ وَ ظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَ هُمْ كَارِهُونَ تا اینکه آنچه نظام آزمایش اقتضاء داشت پدید آمد، و به وقوع پیوست و مشیت و خواسته پروردگار بظهور رسید، به هر حال بضرر و زیان منافقان پایان یافت.

در کتاب در منشور بسندی از ابن مصعب نقل نموده می‌گفت: شنیدم از انس بن مالک و زید بن ارقم و مغیره بن شعبه که با یکدیگر گفتگو می‌نمودند،

(۱) خیال تزلزل خاطر است، سماع فریفته است.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۴

در باره هجرت رسول اکرم (ص) هنگامی که شبانه از مکه خارج و وارد غار ثور شد، پروردگار بوته علفی را درب غار رویانید و او را در غار پنهان نمود و نیز دو کبوتر بیابانی درب غار تخم گذاردند، فردای آن شب چند نفر از جوانان از قبایل قریش با شمشیر در جستجو بودند تا اینکه به نزدیک چهل ذراع غار ثور رسیدند بعضی از آنان نزدیک غار رفته به آن نظاره نمود و باز گشت. به وی گفتند برای چه به درون غار رفتی، پاسخ گفت: دو کبوتر درب غار تخم گذارده‌اند و کسی در آن غار نیست.

در کتاب اعلام الوری است که رسول گرامی (ص) سه روز و دو شب در غار کوه ثور توقف نمود. آنگاه پروردگار به وی وحی فرمود: که به سوی مدینه هجرت نماید، زیرا که بعد از ابی طالب کمک و یار در مکه ندارد. در آن بیابان شبانی بود بنام ابن اریقط رسول اکرم (ص) به وی فرمود: آیا درخواستی از تو بنمایم از خطر بر خود ایمن هستم. عرض کرد بخدا سوگند من تو را حراست و مراقبت می‌نمایم و سرّ تو را به کسی نمی‌گویم، آیا به کجا خواهی رفت، فرمود: بسوی مدینه عرض کرد: من از طریقی تو را می‌برم که کسی نفهمد.

رسول اکرم (ص) بوی فرمود: برو نزد علی بن ابی طالب و بوی مژده بده به اینکه پروردگار به من اذن فرمود که بسوی مدینه هجرت نمایم برای من توشه و مرکبی آماده بنماید. ابو بکر نیز به وی گفت برو نزد دخترم اسماء و بوی بگو برای من نیز توشه و دو مرکب آماده بنماید و عامر بن فهیره غلام را بفرستد توشه و مرکبی برای من بیاورد. ابن اریقط نزد علی (ع) آمده جریان را خبر داد

و علی (ع) نیز توشه و مرکب برای رسول اکرم (ص) آماده نموده و آورد، ابن فهیره نیز برای ابو بکر توشه و دو مرکب آورد. رسول اکرم (ص) از غار بیرون آمده ابن اریقظ او را از طریق نخله میان کوهها بسوی مدینه برد و بجاده نیامدند جز بقدید که بر ام معبد وارد شدند. اهل مدینه و انصار شنیدند که رسول اکرم (ص) بدان سوی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵ متوجه است به استقبال وی تا مسجد قبا شتافتند و بسیار اظهار سرور و خوشبختی می نمودند.

در کتاب در منثور در آیه (إِلَّا تَنْصِرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ) بسندی از ابن عباس روایت نموده گفت: هنگامی که شبانه رسول اکرم (ص) از مکه خارج شد و بسوی غار ثور میرفت در اثناء راه ابو بکر بوی ملحق شد، رسول اکرم احساس کرد، در دنبال خود کسی را و گمان کرد که در جستجوی او آمده، چون نظر کرد و سرفه ابو بکر را شنید او را شناخت و هر دو رفته وارد غار ثور شدند و قریش فردای آن شب در بیابان به جستجوی رسول اکرم (ص) بر آمدند و نیز شخصی از قبیله بنی مدلج که گام شناس بود فرستادند، او اثر قدم رسول گرامی را دیده و شناخت تا اینکه بدر ب غار آمده دیدند که علفی روئیده، در آنجا ادرار کرد و گفت: شخصی که شماها در طلب و جستجوی او هستید از این مکان بجای دیگر نرفته است. آنگاه ابو بکر غمناک گشت. رسول اکرم (ص) بوی فرمود: غمگین مباش، پروردگار با ما است. رسول اکرم (ص) و ابو بکر سه روز در آن غار بسر بردند و عامر بن فهیره و علی بن ابی طالب برای آنها طعام و غذا می آوردند و برای آنان سه شتر از جنس شترهای بحرین خریداری نمودند و یک نفر رهبری را اجیر نمودند. پاسی از شب سوم گذشته بود که علی بن ابی طالب شتر را با رهبر آورد، رسول اکرم (ص) بر آن شتر سوار شد و ابو بکر نیز بر شتر دیگر بسوی مدینه روانه شدند در حالیکه قریش در طلب و جستجوی رسول گرامی بودند.

در تفسیر قمی در تفسیر آیه (وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً) و آیات دیگر فرمود: گروهی از اهل ایمان و بصیرت که به آنان شک رخ نداده بود از سپاه مسلمانان عقب ماندند و سپس به رسول اکرم (ص) ملحق شدند. از جمله آنها ابو خیشمه بود و دو همسر داشت که برای او آب گوارا و طعام و غذا آماده می نمودند.

گفت: این دور از انصاف است که رسول گرامی (ص) در بیابان گرم سوزان سلاح حمل نموده در راه خدا میجنگد و ابو خیشمه که قوی بنیه است با دو همسر در انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶

منزل بسر برد. آنگاه بر شتر خود توشه نهاده سوار شد تا به رسول اکرم (ص) ملحق شود، سپاه میدیدند که شتر سواری به سرعت می آید. برسول اکرم (ص) خبر دادند. فرمود: گویا ابا خیشمه است، چون وارد شد رسول اکرم فرمود: پروردگار بتو جزای خیر بدهد.

و چون ابو ذر غفاری نیز سه روز از رسول گرامی عقب مانده بود بواسطه اینکه شتر او ناتوان بود و پس از سه روز برسول اکرم (ص) ملحق شد. زیرا شتر او از راه پیمودن باز ماند، آنرا رها کرد توشه خود را بدوش گرفته شتابان آمد. وسط روز بود، مسلمانان دیدند که شخصی می آید، رسول اکرم (ص) فرمود: ابو ذر است. هنگامی که وارد شد حضرت فرمود: او را آب بدهید تشنه است. ابو ذر خدمت رسول اکرم آمده، ظرف آب به همراه داشت حضرت فرمود: با اینکه آب به همراه داشته‌ای چگونه تشنه‌ای؟ عرض کرد: بابی انت و امی (پدر و مادرم بفدای تو) یا رسول الله در بیابان به سنگی رسیدم که در آن آب گوارا بود، آنرا بهمراه برداشتم که رسول خدا آنرا بیاشامد. حضرت فرمود: ای اباذر پروردگار تو را رحمت فرماید که به تنهایی زندگی می نمائی و تنها در قیامت مبعوث و برانگیخته می شوی و تنها وارد بهشت خواهی شد و بواسطه تجهیز تو و غسل و کفن و نماز بر تو گروهی از اهل عراق سعادت میرسند.

در تفسیر قمی است که در جنگ تبوک حضرت رسول اکرم (ص) شخصی بود بنام ضراب، در اثر ضربتهای بسیاری که در جنگ بدر بر او وارد شده بود رسول اکرم (ص) بوی فرمود: افراد لشکر دشمن را بشمار، سپس گفت: بیست و پنج هزار نفر بجز غلامان و خادمان آنها و سپس فرمود: افراد لشکر مؤمنان را بشمار، عرض کرد: بیست و پنج نفرند و منافقان از شرکت در آن جنگ

خودداری نموده بودند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۷

[سوره التوبة (۹): آیات ۴۹ تا ۶۳] ص: ۳۷

اشاره

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْتَدَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ (۴۹) اِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَ اِنْ تُصِيبَكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَا اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَ يَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُوْنَ (۵۰) قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَ عَلَيَّ اللّٰهُ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۵۱) قُلْ هَلْ تَرَبُّصُونَ بِنَا اِلَّا اِحْدَى الْحَسْبَيْنِ وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُصِيبَكُمْ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ اَوْ بِاَيْدِنَا فَتَرَبَّصُوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ (۵۲) قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ اِنْ كُنْتُمْ كُفْرًا فَاسْقِينِ (۵۳)

وَ مَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقَبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّا- اَنْهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَ بِرَسُوْلِهِ وَ لَا- يَأْتُونَ الصَّلَاةَ اِلَّا وَ هُمْ كُسَالَى وَ لَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَ هُمْ كَارِهُونَ (۵۴) فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَ لَا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ تَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ (۵۵) وَ يَخْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَ لَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرُقُونَ (۵۶) لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَاً اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مَدَخَلًا لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَ هُمْ يَجْمَحُونَ (۵۷) وَ مِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزَكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَاِنْ اَعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَ اِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ (۵۸)

وَ لَوْ اَنْهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللّٰهُ وَ رَسُوْلُهُ وَ قَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سُبُوْتِنَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ رَسُوْلُهُ اِنَّا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ (۵۹) اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَ الْمَسَاكِينِ وَ الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَ الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَ فِي الرِّقَابِ وَ الْغَارِمِينَ وَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ وَ اللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۶۰) وَ مِنْهُمْ الَّذِيْنَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُوْنَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُوْمِنُ بِاللّٰهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِيْنَ وَ رَحْمَةً لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مِنْكُمْ وَ الَّذِيْنَ يُؤْذُوْنَ رَسُوْلَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ (۶۱) يَخْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوْكُمْ وَ اللّٰهُ وَ رَسُوْلُهُ اَحَقُّ اَنْ يُرْضَوْهُ اِنْ كَانُوْا مُؤْمِنِيْنَ (۶۲) اَلَمْ يَعْلَمُوْا اَنْهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهُ وَ رَسُوْلَهُ فَاَنْ لَهٗ نَارٌ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيْهَا ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيْمُ (۶۳)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۹

شرح ص: ۳۹

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْتَدَنْ لِي وَلَا- تَفْتِنِّي آیه مبنی بر توییح منافقان است که از رسول اکرم صلی الله علیه و آله کسب اجازہ می نمایند که آنها را از شرکت در جنگ تبوک معذور دارد، بعد از اینکه هوا گرم و مسافت و صحنه جنگ بسیار دور است.

اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ای رسول اکرم این گروه احتراز دارند از اینکه دعوت تو را بپذیرند و در جنگ تبوک شرکت نمایند و باستناد گرمی هوا و دوری مسافت در مقام عذر خواهی برمی آیند، بلکه عذر آنان از نظر کفر و نفاق است که قلوب آنان را فرا گرفته و در قیامت سیرت نفاق و خود ستائی آنان آتش حسرت و شعله های آتشین است.

آنها را فرا خواهد گرفت و چنانچه با نظر بصیرت در این هنگام نیز بخود بنگرند بآتش محرومیت و عناد می سوزند.

اِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَ اِنْ تُصِيبَكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَا اَمْرَنَا اِی رسول گرامی منافقان از نظر عنادی که با شخص تو دارند، چنانچه در جنگ فتح و پیروزی نصیب تو گردد و یا پیش آمدی بسود و نفع تو باشد، افسرده خاطر می شوند و در صورتی که در جنگ زبانی و یا حادثه ناگواری بتو رخ دهد، مسرور می شوند و چنانچه آنها را به شرکت در جنگ دعوت نمائی گویند چون

می دانیم که این جنگ فتح و پیروزی ندارد، بدین جهت در آن شرکت نخواهیم کرد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا اِی رسول گرامی به این گروه اهل نفاق بگو اساس برنامه اسلام بر توحید افعالی است. آفرید گاری

که سلسله بشر را آفریده پیوسته هر یک از آنها را تدبیر می‌نماید و هرگز حادثه‌ای بر آنان رخ نمی‌دهد. جز آنچه را که پیش بینی نموده و برای آنان مقرر فرموده و هرگز حادثه‌ای که بر آنان رخ می‌دهد در حیطه اختیار آنها و یا وابسته باسباب و علل ظاهری نیست، بلکه ظهوری از مشیت پروردگار است که هر یک از افراد را نیز از طریق حوادث به معرض آزمایش در می‌آورد.

هُوَ مَوْلَانَا مَبْنِيٌّ بِرِ حَصْرٍ وَ دَلِيلِ تَوْحِيدِ اِفْعَالِيٍّ اِسْتِ وَ مَوْلِي صِفْتِ مَشْبَهَةٍ وَ مَصْدَرِ اَنْ وَ لَـا اِیْتِ وَ مُحْكَمْتَرِيْنَ رَابِطَةٍ وَ لَایْتِ خَلْقِ وَ اَفْرِيْنِشِ اِسْتِ كِه نَاگَسْتَنِی اِسْتِ وَ نَظَرِ بِه اِیْنَكِه پَرُوْرْدِگَارِ بَشَرِّ رَا اَفْرِيْدَه پِیُوسْتَه اَوْ رَا تَدْبِیْرِی مِی نَمَیْدِ وَ عِبَارَتِ اَز اِیْجَادِ پِی دَر پِی وَ اِدَامَه اَفْرِيْنِشِ اَوْ اِسْتِ وَ هَر لِحْظَه بَشَرِّ نِیَازْمَنْدِ بَفِیْضِ اِسْتِ وَ اَز طَرِیْقِ حَوَادِثِ نِیْكِ وَ بَدِّ وَ یَا سُوْدِ وَ زِیَانِ كِه بَر اَوْ رَخِ مِی دِهْدِ اَوْ رَا بِه مَعْرُضِ اَزْمَیْشِ دَر مِی اَوْرَدْ دَر اِیْنِ صَوْرَتِ خَوْفِ اَز خَطَرِ دَر اَثَرِ شَرْكِ دَر جَنْگِ بیهوده است چنانچه مقدر شده که بر او خطری رخ دهد خواه ناخواه او را فرا می‌رسد.

وَ عَلٰی اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ آیه مبنی بر حصر است و توکل فضیلت نفسانی است، یعنی لازم ایمان و توحید افعالی به آنستکه بداند پروردگار بشر را هر لحظه تدبیر می‌نماید و خواه و ناخواه بر او حوادثی رخ می‌دهد. در این صورت اهل ایمان باید امور خود را به پروردگار واگذارند و در مقام اطاعت و انقیاد بر آیند زیرا هرگز نمیتوانند از سود و صلاح پیش آمده بهره‌مند شوند و یا از خطر و زیان آن خود را ایمن بدارند جز به مشیت پروردگار.

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا اِلَّا اِخْدٰی الْحُسَيْنِيْنَ اٰی رَسُوْلِ گَرَامِی گَرُوْه مَنَافِقَانِ رَا تَهْدِيْدِ بِنْمَا وَ بَكُوْ اَنْچَه دَر بَارَه حَوَادِثِ، اِنْوَارِ دَرخْشَانِ، ج ۸، ص: ۴۱

خواه ناخواه بر ما رخ می‌دهد از خیر و ناگوار و نیک و ناملایم از نظر آنستکه در راه نشر توحید و دعوت بدین اسلام پیش آمده بخیر و صلاح و سعادت ما خواهد بود، زیرا فتح و غلبه بر دشمن و هم چنین بدست آوردن غنیمت از نظر کوتاه شما خیر و نیک است ولی از نظر دین خیر و صلاح آن به لحاظ آنستکه بکشته شدن دشمن، پایه شرکت تزلزل یافته و غنائم نیز صرف نشر توحید و مبارزه با دنیای شرک خواهد شد و با آن نیرو شرک و بت پرستی در جهان سرکوب میگردد.

هم چنین در صورتی که خطری از قبیل جرح و قتل رخ دهد گرچه به نظر خود ستائی شما ضرر و زیان جبران ناپذیر بشمار می‌رود ولی از نظر دین چون در راه نشر دین توحید و دعوت به دین اسلام خطری متوجه ما شده بطور حتم سعادت و پاداش آن نعمت‌های جاودان است، زیرا با نیروی حیاتی خود، دین اسلام را در جهان پی‌ریزی نموده و از حریم آن دفاع نموده‌ایم. بر این اساس اهل ایمان هرگز از حوادث ضرر و زبانی به آنان نمی‌رسد و هر چه پیش آید بسود و صلاح آنهاست زیرا سیرت حادثه ناگوار حیات جاودان و نعمت‌های همیشگی خواهد بود.

وَ نَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُصَدِّبَكُمْ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِّنْ عِنْدِهٖ اَز نَظَرِ كُفْرٍ وَ عِنَادِی كِه دَر قَلُوْبِ مَنَافِقَانِ رَسُوْخِ نَمُوْدَه اَز نَعْمَتِ گَسْتَرْدَه پَرُوْرْدِگَارِ بِی بَهْرَه‌اَنْدِ، پِیُوسْتَه دَر اَنْتِظَارِ اَنْ هَسْتِیْمِ كِه پَرُوْرْدِگَارِ اَهْلِ شَرْكِ وَ نِفَاقِ رَا كِه بَا دِیْنِ اِسْلَامِ مَبَارَزَه مِی نَمَیْنِدِ، عَقُوْبَتِ فَرْمَیْدِ وَ جِهَانِ رَا اَز اَثَارِ شَرْكِ وَ نِفَاقِ پَاكِیْزَه نَمَیْدِ.

اَوْ بِاٰیْدِیْنَا وَ یَا اِیْنَكِه پَرُوْرْدِگَارِ دَسْتُوْر فَرْمَیْدِ كِه بَا دِیْنِی اِسْلَامِ شَرْكِ مَبَارَزَه نَمَیْمِ تَا خَوَاسْتَه خُوْدِ رَا بَا نِیْرُوْی مَسْلَمَانَانِ وَ شَمَشِیْرِ اَنْهَا اِجْرَا فَرْمَیْدِ وَ دَعُوْتِ بَتَوْحِیْدِ رَا دَر جِهَانِ نَشْر دِهْدِ وَ اَز لُوْثِ شَرْكِ وَ كُفْرِ پَاكِیْزَه نَمَیْدِ.

فَتَرَبَّصُوا اِنَّا مَعَكُمْ مُّتَرَبَّصُوْنَ مَبْنِيٌّ بَر تَهْدِيْدِ اِسْتِ بَا نَظَارِی كِه دَر دُو قَطْبِ مَخَالِفِ یَكْدِیْگَرَنْدِ یَعْنِی مَنَافِقَانِ اِنْوَارِ دَرخْشَانِ، ج ۸، ص:

در انتظار آیند که خطر متوجه مسلمانان شود و در حقیقت به سعادت اهل ایمان خواهد بود. همچنین مسلمانان در انتظار تیره بختی و محرومیت منافقان هستند که پروردگار جهان را از لوث نفاق آنان پاکیزه نماید.

قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَلَ مِنْكُمْ اٰی رَسُوْلِ گَرَامِی گَرُوْه اَهْلِ نِفَاقِ رَا كِه بِه ظَاهَرِ دَعُوْی مَسْلَمَانِی مِی نَمَیْنِدِ، مَوْعِظَه بِنْمَا كِه

چنانچه از اموال خود برای تأمین مصالح عمومی با میل و رغبت انفاق نمائید و یا بکراهت و به منظور رعایت موقعیت خود در انظار باشد با اینکه بهترین وسایل اصلاح و ایتلاف جامعه اسلامی است. پروردگار آنرا نخواهد پذیرفت و اجر و پاداش در برابر آن نخواهد داشت، زیرا محور صلاحیت و حیات عمل خیر ایمان و تقوی است، یعنی عمل نیک در پرتو ایمان بصورت نعمت جاودان ظهور می‌نماید و برای همیشه درخشان است، ولی عملی که به ظاهر خیر است ولی به ایمان قلبی تکیه ننموده و ریشه ندارد، بیهوده است و ارزش ندارد.

إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ مبنی بر تهدید و تحذیر است به این که عمل خیر ظهوری از اعتقاد درونی است و قوام حیات، عمل خیر بایمانی است که ثابت و برقرار باشد و چنانچه عقیده و ایمان متزلزل باشد و ثبات و قرار نداشته باشد، ثمره و محصول آن نیز بیهوده و نارسا خواهد بود.

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ بیان سبب محرومیت منافقان است، از اینکه اموالی که به مصرف عمومی می‌رسانند بیهوده و پذیرفته نشده و اجر و پاداش برای آنان مقرر نمیشود، از نظر اینکه عناد بساحت پروردگار در قلوب آنان رسوخ دارد و همچنین نسبت به پیامبر اسلام (ص) عناد می‌ورزند. گرچه به ظاهر دعوی مسلمانان می‌نمایند و رسول گرامی اظهار محبت و پیروی نموده ولی سختترین دشمن او هستند و انفاق آنان نیز به منظور آنستکه موقعیت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳ خود را در اجتماع مسلمانان حفظ نمایند زیرا از گفتار و رفتار آنان نفاق و عناد باطنی آنها ظاهر می‌شود.

وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَى از نظر اینکه ایمان آنان بر حسب ظاهر است عقیده به وظائف دینی و به اداء فرایض نیز نخواهند داشت و برای اغفال مسلمانان و رعایت موقعیت خود ناگزیرند که در مجامع اسلامی بخصوص برای اداء فرایض پنجگانه و نماز جمعه حضور یابند بدین جهت بر آنان دشوار است که شعایر الهی را بیادارند.

وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ و نیز برای رعایت موقعیت خود ناگزیرند که پاره‌ای از اموال خود را برای تأمین مصالح عمومی و تجهیزات جنگی انفاق نمایند و در این باره نیز پیش قدم باشند.

فَلَا تُجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ.

از نظر تشریف خطاب به رسول گرامی (ص) نموده و غرض ارشاد و تعلیم است. به اینکه مسلمانان نباید فریفته اموال منافقان و فرزندان و قدرت آنها بشوند نفاق درونی آنان را از فضیلت انسانی بی بهره نموده، زیرا ارزش انسان به علاقه قلبی او است و منافقان در اثر خود ستایی علاقه بمال و منال و فرزند، دل‌های آنان را فرا گرفته و جز رسیدن به آرزوهای دامنه دار انتظاری ندارند و از نرسیدن به آمال و آرزوهای خود پیوسته رنج می‌برند و هر یک از مال و فرزند از جمله نعمتهای پروردگار است ولی به لحاظ عدم قابلیت مورد به صورت نعمت و غضب در می‌آید زیرا زیاده سبب غفلت و سرگرمی آنان شده بر ضلالت و شقاوت آنان می‌افزاید و هنگامی که مهلت و مدت آزمایش آنان پایان یابد ناگهان در آستانه مرگ در آیند و صورت تیره و عناد خود را مشاهده نمایند که غضب پروردگار آنان را فرا گرفته است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴

وَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْهُمْ لَمُنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَ لَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرُقُونَ شَاهِدٌ بِر كُفْرِ أَنَا نَسْتَكُهُ سُوْغَنْد يَاد كُنُنْد كَه از جمله مسلمانان و در صف آنان قرار گرفته‌اند و به ظاهر این چنین دعوی نمایند ولی از بیم خطر و کشته شدن کفر و نفاق خود را پنهان کنند. به هر حال هر یک آسایش خود را در نظر می‌گیرند.

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مِدْخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ بیان شاهد سیرت کفر و عناد منافقان است، چنانچه به پناهگاهی و یا به غاری در کوهها پی می‌بردند و یا به مکان دور و امنی راه می‌یافتند که از خطر اظهار کفر و عناد خود ایمن باشند، بیدرنگ بدان سو رهسپار میشدند و از معاشرت با مسلمانان اعراض نموده و نیز از دعوی مسلمانان و تظاهر بدین اسلام خودداری می‌نمودند.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا شَاهِدٌ دِيْغَر بِر نِفَاق و کفر درونی آنان آنستکه در مقام عیب جوئی و انتقاد

رسول گرامی (ص) برمی‌آیند که به عدالت و مواسات بیت المال را میان مسلمانان تقسیم نمی‌نماید زیرا در صورتی که بر طبق تمایل آنها سهمی داشته باشند راضی و خشنود هستند و چنانچه صلاح نباشد که بر طبق میل آنان از صدقات داده شود، در مقام مخالفت و انتقاد بر می‌آیند بر این اساس اظهار مسلمانی آنان فقط به لحاظ دفع خطر و استفاده مادی است که بهره‌وافر و سهم کافی از بیت المال داشته باشند.

وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ تَمَنَّا وَآرَزُوا فِي بَارِهِ أَنَا فِي حَسْبِ مَا كَشَى رَاضِي وَخَشَنُودُ مِي شَدْنِدُ بَأَنجِه سَاحَتِ
 پروردگار از صدقات و هم چنین رسول گرامی بآنها می‌دهد.

وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ مَبْنِي بِرِ حَصْرِ اسْتِ، اِي كَاشِ سِپَاسْكَزَارِنْدِه وَبَدَانِ عَقِيدِه بُونْدِنْدِ كِه فَطَقْ پَرُورْدْكَارِ كَافِي اسْتِ، وَزَمَامِ تَدْبِيرِ هَمِه
 در حیطه قدرت او است و پیوسته بدرخواست آنان پاسخ می‌دهند و نیازمندیهای آنها را برمی‌آورد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵
 سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ اِي كَاشِ مِي كَفْتَنْدِ فَضْلِ بِي حُدِّ وَبِي نَهَايْتِ پَرُورْدْكَارِ مَا رَا فَرَا مِي كَرَفْتِ وَهَمِ چِنِينِ بوساطت رسول
 گرامی (ص) هر لحظه خواسته ما به اجابت میرسد و نیازهای ما بر آورده میشود، از جمله آنکه از صدقات و از جوه بیت المال
 سهمی بما میرسد.

إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ مَبْنِي بِرِ حَصْرِ اسْتِ، اِي كَاشِ بِرِ اَيْنِ اِنْدِيشِه وَعَقِيدِه بُونْدِنْدِ كِه رَغْبَتِ وَتَوْجِهِ قَلْبِي أَنَا فِي فَطَقْ سَاحَتِ كَبْرِيَايْتِي
 است نه بمال و سهمی از صدقات و از غیر پروردگار رو بر میگردانند.

از آیه مرتبه‌ای از تقوی استفاده می‌شود.

۱- اکتفاء بسهمی که از صدقات بآنها داده می‌شود.

۲- سپاسگزاری و تصدیق به این که پروردگار کافی است و زمام تدبیر بشر در حیطه قدرت او است و این سهم از صدقه کفایت در
 زندگی نخواهد نمود.

۳- این فضل پروردگار است، توسط رسول گرامی (ص) بموقع اجراء گذارده و افتخار آنها یافته‌ایم، غرض از قبول دین اسلام توجه
 قلبی بساحت کبریائی و فضیلت و نیل بسعادت است نه سهم بودن در صدقات و بیت المال اسلام.

شأن نزول آیه بر حسب گفتار ابو سعید خدری آنستکه هنگامی که رسول اکرم صلی الله علیه و آله صدقاتی را که از اهل هوازن
 گرفته و آورده بودند، تقسیم می‌نمود، مقداد بن ذی الخویصر تمیمی و حرقوص بن زهیر که رئیس خوارج هستند وارد شده عرض
 کردند یا رسول الله بعدالت تقسیم بنما، حضرت فرمود وای بر تو چنانچه من به عدالت تقسیم ننمایم چه کسی بیت المال را به
 عدالت تقسیم می‌نماید إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَ الْمَسَاكِينِ وَ الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَ الْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبُهُمْ بِيَانِ مَصْرَفِ زَكَاةٍ وَاجِبِ اسْتِ: انوار
 درخشان، ج ۸، ص: ۴۶

۱- تهیدستان ۲- کسانی که در اثر مسکنت و نقص عضوی تهیدست شده‌اند مانند فالج و نابینا ۳- گروهی که متصدی جمع‌آوری
 زکوات از اطراف و اکناف هستند ۴- بیگانگان که بوسیله گرفتن سهمی از زکوة دل‌های آنان به اسلام رغبت و تمایل کند و دین
 اسلام را بپذیرند و یا سبب شود که مسلمانان از فتنه آنان ایمن گردند.

در زمان رسول اکرم (ص) گروهی از اشراف بودند که حضرت سهمی از زکوة میدادند که آنها را بدین اسلام تشویق کند و
 بکمک آنها نیز بر دشمنان غلبه بیابد و یا از شر و فتنه آنها ایمن باشد، همچنانکه بر حسب روایاتی که ذکر می‌شود رسول اکرم
 (ص) به ابی سفیان بن حارث بن عبدالمطلب و ابو سفیان بن حرب و چند تن دیگر بهر یک یکصد شتر بهمین منظور به عنوان
 صدقه داده است و پس از زمان رسول اکرم (ص) اختلاف است که این سهم باقی است و یا اختصاص به آن زمان داشته است بر
 حسب روایات اهل بیت علیهم السلام پس از زمان رسول اکرم (ص) نیز فقط امام عادل می‌تواند به منظور تألیف قلوب به بیگانگان
 سهمی از زکات بدهد، این چهار مصرف بحرف لام ذکر شده که به معنای ملک و اختصاص است.

۵- وَفِي الرُّقَابِ از جمله مصارف زکوة سهمی است که به مصرف آزادی برده‌ای برسد که مولایش از او خواسته که مقداری وجه نقد و یا مال بیاورد و آزاد شود و هم چنین کسانی که در اثر قتل خطائی و یا شکار در حرم و یا سوگند بنام پروردگار کفاره بعهدہ دارند و نمی‌توانند آنرا اداء کنند سهمی بآنها داده می‌شود که کفاره خود را اداء نمایند.

۶- وَالْغَارِمِينَ کسانی که مدیون و بدهکارند سهمی از زکات به دین آنان داده میشود بشرط اینکه دین آنان در راه نامشروع صرف نشده باشد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۷

۷- وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ از جمله مصرف زکوة امور خیریه که نفع آنها عمومی است، مانند هزینه دفاع از هجوم دشمنان بیگانه و یا تعمیر جاده‌ها و بنای مساجد و بیمارستانها و قناطر و هزینه افرادی که تحصیل علوم دینی آنها را از کسب باز داشته است.

۸- وَابْنِ السَّبِيلِ کسانی که در مسافرت جایز تهی دست شده گرچه در وطن خود بی‌نیاز باشند ولی دسترسی به مال خود نداشته می‌توان سهمی به آنان داد که به وطن خود باز گردند.

این هشت صنف مصرف زکوة واجب هستند و چهار صنف اول به حرف لام ذکر شده و بمعنای اختصاص و ملک است و بدین نظر گرفته شده است که در تقسیم مقدم باشند بر چهار صنف اخیر که با حرف فی ذکر شده‌اند.

بر حسب آیات متصل که مبنی بر انتقاد بعضی از منافقان است در اثر اینکه از رسول اکرم (ص) درخواست داشتند سهمی از زکوة به آنان داده شود مفاد این آیه مبنی بر محرومیت آنان از زکوة است و اینکه اختصاص به این هشت صنف دارد.

و زکوة در هشت صنف بطور تساوی تقسیم می‌شود و یا ترتیب و اولویت در آنان رعایت شده است مثلاً فقراء و مساکین از سایر اصناف مقدم باشند و یا مقدم بودن نام فقراء و مساکین بر سایر اصناف شاهد بر اولویت آندو نمی‌شود.

از آیه فقط استفاده می‌شود که هر یک از این هشت صنف مصرف زکات و صدقات هستند و اولویت هر یک بر سایر اصناف باستناد اینکه نام آن مقدم ذکر شده از آیه استفاده نمیشود. یعنی همه اصناف در استحقاق تقسیم و مصرف مساوی و یکسانند. از

جمله مصارف کسانی هستند که زکوات و صدقات را از اطراف و اکناف مطالبه و جمع‌آوری مینمایند و اجرت عمل آنان سهمی از زکات معین شده با اینکه نام فقراء و مساکین بر آن صنف مقدم ذکر شده است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۸

و نیز گفته شده است چهار صنف اخیر که بحرف فی ذکر شده قرینه آنستکه بلحاظ مصرف و تقسیم از چهار صنف اول که بحرف لام ذکر شده مقدم باشد، زیرا حرف فی دلالت بر ظرفیت دارد و مظروف و ظرف با یکدیگر مناسب بسزائی دارند.

این نظر مورد انتقاد است زیرا حرف لام نیز دلالت باختصاص و ملکیت دارد و ارتباط ملک بملک زیاده از مناسبت مظروف و ظرف است.

و نیز گفته شده است که چهار صنف اول بقرینه اینکه به حرف لام ذکر شده مقدم باشند از چهار صنف دوم که بحرف فی ذکر شده‌اند، زیرا هر یک از آن چهار صنف اول بعنوان اختصاص و ملکیت است و بدون واسطه مصرف هستند و زکوة بآنها داده

می‌شود ولی در چهار صنف دوم زکوة باشخاص دیگر و یا بموارد دیگر داده می‌شود و آن چهار مورد باواسطه مصرف خواهند بود. مثلاً- (فِي الرُّقَابِ) بملک و مولای برده داده می‌شود و در مورد (الْغَارِمِينَ) بطلبکاران بمنظور اداء دین داده می‌شود و در (فِي

سَبِيلِ اللَّهِ) در مصالح عمومی بمصرف میرسد و در (ابْنِ السَّبِيلِ) نیز بوسائل حمل و نقل و هزینه بازگشت بوطن مصرف میشود.

و نظر به این که ظاهر آیه آنستکه فقط در مقام تعیین مصرف و بیان اصناف مستحق صدقات و زکوات است و از آیه نه تقسیم بطور تساوی در همه اصناف استفاده می‌شود و نه اولویت و ترتیب میان اصناف رعایت شده بر این اساس بر حسب ولایت بر امور حسیه

که حاکم و یا نایب او دارد میتواند در هر یک از اصناف هشتگانه که صلاح بداند بمصرف برساند، همچنانکه ممکن است بعض افراد پاره‌ای از موارد واجد خصوصیتی شود که مهمتر باشد، مثلاً دادن سهمی از صدقات به منظور اداء دین مسلمانی بخصوص در

صورتی که اهل علم و تقوی باشد و طلبکار نیز حق خود را مطالبه مینماید مقدم بلکه متعین است.

فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ تَأْكِيدٌ است به این که مصرف صدقات و زکوات واجب به طور عزیمت این انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۹ هشت صنف هستند و بطور رخصت نیست که قابل تغییر باشد و نیز اشاره به این که اداء صدقات بهر یک از اصناف باید بطور فریضه و عبادت باشد و چنانچه بقصد غیر عبادی و یا بدون توجه اداء نماید صدقه واجب را اداء نموده است. با توجه به این که از کلمه الصدقات نیز استفاده می‌شود که معروف و عمل عبادی بطور اطلاق است و نمیتوان اداء صدقات را به مستحق و یا بموردی عمل توصلی تلقی نمود.

وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ:

ذکر دو صفت فعل پروردگار مبنی بر تأکید است که صرف صدقات در موارد نامبرده بر اساس حکمت و تدبیر است و همچنین تشریح سهمی از اموال مخصوص به این که از آغاز پیدایش محصول و یا سود سهمی از آنها صدقه است و به اصناف نامبرده و مصارف مقرره تعلق می‌یابد. یعنی سهم صدقه از هر عین زکوی تحمیل بر مالک نخواهد بود که از او گرفته شود، بلکه سهم صدقه از آغاز پیدایش بطور اشاعه و شرکت با مالک است. با توجه به این که مالک می‌تواند آنرا بوجه نقد و یا به جنس دیگر تبدیل کند و هم چنین صرف صدقات در مصارف مقرره هر یک نمونه‌ای از علم و حکمت و اتقان تدبیر پروردگار است که انتظام زندگی اجتماعات اسلامی را بر تأمین اقتصادی استوار فرموده تا اینکه زندگی طبقات بر اساس تساوی و بافق نزدیک به یکدیگر صورت بگیرد و از تمرکز ثروت و وجوه نقد و گرد آوردن احشام و اغنام و همچنین از احتکار مواد حیاتی خواربار در نزد گروهی اقلیت جلوگیری شود، در این صورت بر اجتماعات اسلامی هرگز حادثه‌ای رخ نخواهد داد که هزینه آن در نظر گرفته نشده باشد، با توجه به این که همه مراحل پرداخت سهم به عنوان صدقه بقصد خشنودی پروردگار باید انجام شود و آمیخته بخودنمائی و یا اعمال منت نباشد.

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ:

آیه مبنی بر توییح بعض منافقان است که در مقام آزار و هتک احترام پیامبر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۰ گرامی صلی الله علیه و آله و سلم بر آمده در باره او گویند که او اذن یعنی گوش شنوا است و کنایه از اینکه ساده لوح است، هر چه را مردم باو بگویند می‌پذیرد و قبول می‌نماید.

قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ:

ای رسول گرامی باین مردم منافق عیب جو بگو: پروردگار در باره پیامبر اسلام می‌فرماید: که او شنونده‌ای است که خیر محض است برای شما مردم، زیرا هر چه را به او بگویند از نظر رعایت احترام گوینده گفتار و خبر او را تکذیب نمی‌کند و بر او اعتراض نمی‌نماید و چنانچه خبر دهنده در باره شخص دیگری سعایت و بد گوئی نماید به منظور رعایت احترام آن شخص که مورد بد گوئی است، ترتیب اثر بگفتار خیر دهنده نمی‌دهد و عمل و رفتار او را حمل بر صحت نموده او را مورد مؤاخذه قرار نمی‌دهد. عبارت دیگر رسول اکرم بطور اطلاق گفتار و رفتار هر یک از مسلمانان را تا حدی تصدیق می‌نمایند، یعنی گفتار خبر دهنده را تکذیب نمی‌کند و نیز رفتار مخبر عنه مورد سعایت را حمل بر صحت می‌نماید و بسبب گفتار خبر دهنده رفتار او اعتراض نمی‌نماید و او را مورد مؤاخذه قرار نمی‌دهد.

وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ:

بر حسب جمله گذشته رسول اکرم صلی الله علیه و آله برای هر یک از افراد مسلمان رحمت بود به این که در باره رفتار و گفتار آنان نسبت بیکدیگر رعایت احترام هر یک را می‌فرمود و تا حدی گفتار هر یک را تصدیق می‌نمود و نیز رفتار آنان را حمل بصحت می‌فرمود و این آیه نیز بیان صفت رحمت و حسن تعلیم و تربیت او است. نسبت با افراد مسلمان از نظر اینکه پیوسته جامعه بشر را بدین اسلام و بمکتب قرآن دعوت مینماید و نظر به این که افراد مسلمان دعوت او را پذیرفته و بدین اسلام در آمده و از برنامه

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱

قرآن پیروی مینمایند، نسبت بانان رحمت بطور اطلاق است و آنها را بسعدت میرساند.

و مفاد کلمه منکم، نیز آنستکه صفت رحمت او اختصاص بافرادی دارد که بوی ایمان آورده و دعوت او را پذیرفته‌اند و منافقان که بظاهر در صف مسلمانان قرار گرفته ولی دین اسلام را بحقیقت نپذیرفته‌اند از نظر عدم قابلیت مشمول رحمت پیامبر گرامی نخواهند بود.

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُزْوَكُمْ:

شان نزول آیه آنست که گروهی از منافقان از حضور در جنگ تبوک امتناع نمودند، هنگامی که مسلمانان از جنگ بازگشتند منافقان از آنها عذر خواهی مینمودند، بمنظور اینکه رضایت مسلمانان را جلب نمایند و این شاهد بر کفر و نفاق آنها است.

وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْزَوْهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ:

چنانچه این گروه دین اسلام را پذیرفته بودند، باید در مقام اطاعت پروردگار برآیند و بدعوت رسول اکرم صلی الله علیه و آله در جنگ حضور یابند و ساحت پروردگار شایسته است که مردم بسپاس نعمت آفرینش در مقام جلب رضایت او برآیند و دعوت پیامبر گرامی را اطاعت نمایند و عذر خواهی از مسلمانان در باره شرکت در جنگ بمنظور جلب رضایت آنان بی‌مورد و شاهد کفر و نفاق آنهاست.

و ضمیر (أَنْ يُرْزَوْهُ) راجع پروردگار است از نظر اینکه جلب رضایت و خشنودی پروردگار در اثر قبول دعوت و پیروی از رسول گرامی (ص) است و نیز بضمیر تشبیه (ان یرضوهما) ذکر نشده نظر به این که ساحت پروردگار منزله از آنست که از جهتی ردیف مخلوق قرار بگیرد زیرا وحدت پروردگار وحدت حقیقی است و از سنخ وحدت عددی مخلوقات نیست بدین جهت بحریم کبریائی با فرض مخلوقی ضمیر تشبیه ارجاع نمیشود یعنی از خالق و مخلوق تشبیه و تعدد تحقق نمی‌یابد با توجه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۲ به این که بحکم خرد جلب رضایت و خشنودی پروردگار بسپاس نعمت آفرینش است ولی نسبت بر رسول اکرم (ص) از نظر وساطت در فیوضات تکوینی و مقام رسالت و تعلیم او است.

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ:

منافقان میدانند که ترمذ از دعوت رسول اکرم (ص) و امتناع از شرکت در جنگ سبب کفر و اظهار عناد با ساحت پروردگار و مخالفت با رسول گرامی (ص) است و سیرت عناد و نفاق آنان در قیامت شعله‌های آتشین دوزخ است که همیشگی و پیوسته رو بافزایش خواهد بود.

ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ مذلت و خواری منافقان در این جهان بآنستکه در مقام عذر خواهی از مسلمانان برآیند با اینکه میدانند ترمذ آنان بر اساس حيله- و نفاق است و سیرت آنان نیز در عالم قیامت مذلت و خواری جبران ناپذیر و حسرت روانی و عقوبت همیشگی خواهد بود.

در تفسیر قمی بسندی از حضرت باقر (ع) روایت نموده در تفسیر آیه (إِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ) فرمود مراد از حسنه غنیمت جنگ و بعافیت بازگشت از جنگ است و مراد از مصیبت مجروح شدن و سختی است.

در منثور بسندی از جابر بن عبد الله روایت نموده میگفت منافقان که از جنگ تبوک تخلف نموده و در مدینه ماندند از رسول اکرم (ص) خبرهای ناگوار منتشر میکردند و میگفتند محمد و همراهان وی در این مسافرت هلاک شدند و چون خبر عافیت و سلامت رسول اکرم (ص) رسید این خبر بر آنان دشوار و ناگوار آمد آیه شریفه (إِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ) نازل شد.

کتاب در منثور بسندی چند از ابو سعید خدری روایت نموده میگفت هنگامی که رسول اکرم (ص) صدقات را تقسیم مینمودند ذو

خویصره تمیمی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۳

وارد شد عرض کرد یا رسول الله بعدالت تقسیم بنما حضرت فرمود وای بر تو چنانچه من بعدالت تقسیم نمایم چه کسی بعدالت تقسیم خواهد نمود عمر بن خطاب عرض کرد یا رسول الله اجازه بده او را بقتل برسانم رسول اکرم (ص) فرمود او را واگذار برای او اصحاب و پیروانی خواهد بود هر یک از شما مسلمانان صلاه و صوم آنها را بیهوده خواهید شمرد (تا آنجا که فرمود) نشانه وی آنستکه یکی از دو پستان او مانند زنان شیر میدهد او و پیروانش از دین خارج میشوند و آیه (وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ) در باره آنان نازل شده است.

ابو سعید خدری گفت من خودم از رسول اکرم (ص) شنیدم و شهادت میدهم هنگامی که علی بن ابی طالب آنان را بقتل رسانید و من در خدمت آن حضرت بودم جسد آن مرد را آوردند دیدیم بهمان صفت بود که رسول اکرم (ص) او را توصیف فرموده بود. در تفسیر قمی است که آیه وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ هنگامی نازل شد که صدقاتی آورده بودند ثروتمندان آمده گمان داشتند که رسول اکرم (ص) صدقات را میان آنان تقسیم خواهد نمود پس از آنکه صدقات را به بینوایان داد بدگونی نموده گفتند ما در جنگها شرکت می‌نماییم و در آن صحنه‌ها حضور داریم و از او پشتیبانی می‌نماییم ولی صدقات را باین گروهی میدهد که هرگز او را کمک نمی‌نمایند آیه نازل شد.

(وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) تا آخر آیه.

و آیه آنرا تفسیر نمود که صدقات برای چه اشخاصی است و برای چه اشخاصی واجب میشود و آیه فرمود (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَ الْمَسَاكِينِ وَ الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا) تا آخر آیه و از اصناف مستحقین همه مردم را خارج فرمود جز این هشت صنف را که در آیه نام برده شده‌اند و نیز امام صادق علیه السلام بیان فرمود فقراء انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۴

کسانی هستند که حاجت خود را سؤال نمی‌نمایند در صورتی که هزینه عیال و فرزندان بعهده دارند بدلیل آیه (لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا) تا آخر آیه (وَالْمَسَاكِينِ) کسانی که ناتوان و نابینا و گنگ باشند و بیماران جذامی و بیماران مزمن از مردان و زنان و کودکان (وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا) کسانی که در جمع‌آوری صدقات سعی می‌نمایند و آنها را بمقسم می‌رسانند (وَالْمَوْلَفَةَ قُلُوبِهِمْ) گروهی خداپرستند ولی رسالت پیامبر گرامی را تصدیق نموده بمنظور تألیف قلوب و تعلیم آنان پروردگار سهمی را از صدقات مقرر فرموده برای اینکه دین اسلام را بشناسند و به آن رغبت نمایند.

و نیز در تفسیر قمی در روایت ابو الجارود از امام باقر علیه السلام روایت نموده که فرمود (الْمَوْلَفَةَ قُلُوبِهِمْ) ابو سفیان بن حرب بن امیه و سهیل بن عمرو از قبیله بنی عامر لوی و هشام بن عمرو برادرش که برادران بنی عامر بن لوی بودند و صفوان بن امیه بن خلف قرشی و اقرع بن حابس تمیمی یکی از فرزندان حازم و عیینة بن حصین فزاری و مالک بن عوف و علقمة بن علاقه و نقل شده که رسول اکرم (ص) بهر یک از آنان یکصد شتر و یا زیاده و کمتر داده است.

در کتاب در منثور بسندی چند از ابو سعید خدری که میگفت علی بن ابی طالب از یمن ظرف طلایی که در آن خاک طلا بود بنزد رسول اکرم (ص) فرستاد و آنرا تقسیم نمود میان چهار نفر از مؤلفه اقرع بن حابس حنظلی و علقمة بن علاقه عامری و عیینة بن بدر فزاری و زید الخیل طائی آنگاه قریش و انصار گفتند یا رسول الله آیا آنرا تقسیم نمودی میان بزرگان اهل نجد و ما را واگذاری رسول اکرم (ص) فرمود: بمنظور اینکه قلوب آنها را به سوی دین اسلام جلب نمایم و نیز در کتاب در منثور بسندی چند از یحیی بن ابی کثیر که می‌گفت المؤلفه قلوبهم از بنی هاشم ابو سفیان بن حارث بن عبدالمطلب است و از بنی مخزوم حارث بن هشام و عبد الرحمن بن یربوع و از بنی اسد حکیم بن حزام و از بنی عامر سهیل انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۵

بن عمرو و حویطب بن عبد العزی و از بنی جمع صفوان بن امیه و از بنی سهم عدی بن قیس و از ثقیف علاء بن حارثه و از بنی فزاره عیینة بن حصین و از بنی تمیم اقرع بن حابس و از بنی نصر مالک بن عوف و از بنی سلیم عباس بن مرداس بهر یک از این چند تن رسول اکرم (ص) یکصد شتر داد جز بعد الرحمن بن یربوع و حویطب بن عبد العزی که بهر یک پنجاه شتر داد.

در تفسیر عیاشی بسندی از امام صادق (ع) روایت نموده راوی سؤال نمود از صدقه فرمود باید تقسیم شود در مواردی که پروردگار فرمود و از سهم غارمین و بدهکاران نباید بکسانی داد که مهر زنان را زیاد قرار داده و زیان برده و بعهده گرفته‌اند و نه بکسانی که نداء جاهلیت مینمایند.

عرض کردم نداء جاهلیت چیست فرموده مانند کسی که فریاد برآورد یا آل فلان هنگامی که در آن قبیله قتل رخ دهد از سهم غارمین و بدهکاران بآنها نباید داد و نه بگروهی که باک ندارند که اموال مردم را تلف نمایند.

در تفسیر عیاشی از حسن بن محمد روایت نموده گفت سؤال نمودم از امام صادق (ع) شخصی بمن وصیت و سفارش نموده که وجه معینی را در مورد سبیل الله صرف نمایم فرمود آنرا در حج صرف بنما باز سؤال نمودم که او مرا وصیت نموده در مورد سبیل الله صرف نمایم فرمود آنرا در طریق حج صرف بنما و موردی از سبیل الله را بهتر و افضل از حج نمی‌دانم.

تفسیر قمی در باره آیه (وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ) فرمود سبب نزول آیه آنستکه عبد الله بن نبتل شخص منافق بود حضور رسول اکرم (ص) آمده سخنان او را می‌شنید و برای منافقان نقل می‌کرد.

جبرئیل (ع) بر رسول اکرم نازل شده عرض کرد یا رسول الله این شخص منافقی است فتنه انگیز سخنان تو را برای منافقان نقل می‌نماید رسول اکرم فرمود او کیست جبرئیل (ع) عرض کرد او شخصی سیاه چهره و موی سر او بسیار است با دو دیده خروشان نگاه میکند و بزبان شیطان سخن می‌گوید آنگاه رسول اکرم (ص) او را انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۶

احضار فرمود و جریان را بوی فرمود و عبد الله نبتل سوگند یاد کرد که چنین نیست حضرت فرمود قبول نمودم پس از این سخنان مرا برای منافقان نقل منما و نزد دوستان خود رفته گفت که محمد اذن و شنوا است یا اینکه پروردگار بوی خبر داده که من سخنان او را برای دیگران نقل می‌نمایم ولی چون من گفتم که چنین نیست از من قبول نمود و سپس آیه (وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَ يَقُولُونَ هُوَ أَذُنٌ قُلُّ أذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ) نازل شد یعنی آنچه را پروردگار بوی وحی بفرماید تصدیق نموده و نیز عذر خواهی مردم را قبول می‌نماید و نظر به این که واقع را میداند سخنان آنان را در قلب خود قبول نمیکند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۷

[سوره التوبة (۹): آیات ۶۴ تا ۷۴] ص: ۵۷

اشاره

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تَنْزَلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُبَيِّنُ لَهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ (۶۴) وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَ نَلْعَبُ قُلْ أ بِاللَّهِ وَ آيَاتِهِ وَ رَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُونَ (۶۵) لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نَعَذِّبْ طَائِفَةً بَأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ (۶۶) الْمُنَافِقُونَ وَ الْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَ يَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۶۷) وَعَدَّ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَ الْمُنَافِقَاتِ وَ الْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ (۶۸)

كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ أَمْوَالاً وَ أَوْلَاداً فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلْقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلْقِهِمْ وَ خَضَعْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أَوْلَيْكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ أَوْلَيْكُمْ هُمُ الْخَاسِرُونَ (۶۹) أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَ عَادٍ وَ ثَمُودَ وَ قَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَ أَصْحَابِ مَدْيَنَ وَ الْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ (۷۰) وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ يُطِيعُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أَوْلَيْكُمْ سَيَرَحْمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۷۱) وَعَدَّ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا

الْأَنْهَارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۷۲) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاعْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (۷۳)
يَجْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهُمُوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَعْمُوا إِلَّا أَنْ أَعْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۷۴)
انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۸

(شرح) ص: ۵۸

آیه بیان آنستکه منافقان پیوسته در مقام خیانت برسول گرامی (ص) هستند و بیمناک از آنند که پروردگار سوره‌ای در باره خیانت آنان برسول گرامی نازل فرماید کفر و جنایت آنان نزد مردم آشکار گردد و مردم از آنان اعراض نموده و تبری جویند.
قُلْ اسْتَهْزِؤْا إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحَدَّرُونَ:

ای رسول گرامی آنها را تهدید بنما به این که هر حيله‌ای که میتوانید بکار ببرید پروردگار بر حسب نظام تعلیم و تربیت بشر و بمنظور تهدید خائنان جریان خیانت شما را در آیات قرآنی برسول اکرم (ص) و جهان بشریت اعلام خواهد فرمود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۹

وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ نَظَرُ بِهِ إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ قُلُوبًا لَا يَفْقَهُونَ شَيْئًا مَّا كَانَتْ تَأْتِيهِمْ آيَاتُ اللَّهِ وَمَا يُبَيِّنُ اللَّهُ لِكَثِيرٍ مِّنَ النَّاسِ شَيْئًا وَكَثِيرٌ مُّذْتَبِعِينَ
(ص) هستند چنانچه خیانت و سوء قصد خود را اجراء نمایند و یا سخنان هتک آمیز در باره رسول گرامی گویند نیز خطری بوی متوجه نخواهد شد چنانچه از آنان باز پرسد و مؤاخذه نماید که این رفتار خیانت آمیز و سوء قصد چه بود و یا این سخن هتک آمیز بچه منظور است در پاسخ عذر خواهی نموده گویند سوء قصد نداشتیم بلکه عمل ساده و بمنظور سرگرمی هنگام سفر بود و نیز دوستانه سخنانی را بزبان راندم و غرض بذله گوئی بوده و گفتار بطور جد نیست که بیامبر گرامی اسائه ادب باشد.
قُلْ أَلِلَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤْنَ:

ای رسول گرامی بمنافقان بگو پروردگار در آیات قرآنی سوء قصد و نقشه خطری را که اجراء نمودید و هم چنین سخنان بذله و هتک آمیز شما را اعلام فرمود در این صورت عذر خواهی از آن نیز کفر بساحت پروردگار و تکذیب رسول گرامی صلی الله علیه و آله است.

لَا تَعْتَدُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ:

آیه خطاب و مبنی بر توبیخ منافقان است به این که عذر خواهی شما از عمل خیانت آمیز به این که سوء قصد نداشته‌اید و همچنین از سخنان هتک آمیزی که مبنی بر اقرار گناه است خود اظهار کفر و عناد است پس از آنکه بظاهر دعوی مسلمانی می نمودند.
إِنْ نَعَفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِّنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً:

در اثر نفاق استحقاق آنرا دارند که پروردگار آنها را رسوا نموده و عقوبت فرماید و در صورتی که بر حسب نظام آزمایش پروردگار بگروهی از آنان مهلت دهد و از اجرای عقوبت آنان صرف نظر فرماید آنها را رسوا ننموده و عقوبت آنان را انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶۰

بتأخیر افکند ولی بطور حتم گروهی دیگر از آنان را عقوبت خواهد فرمود بدیهی است مراد اجرای عقوبت در دنیا و از جمله آن اعراض مسلمانان از معاشرت با آنها است و نسبت بعالم قیامت عفو از عذاب بجز از طریق توبه و قبول دین اسلام و اداء وظایف طریقی نخواهد داشت.

بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ:

نظر به این که منافقان گروهی جنایتکارند پیوسته در صدد فتنه جوئی و اجرای نقشه خطر برسول گرامی هستند و بر حسب نظام تدبیر باید آنها را عقوبت نمود و چه بسا رسول اکرم نیز نام بعض آنها را اعلام نماید.

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ:

نظر به این که تظاهر باسلام و عناد درونی سبب خیانت و نسبت ناروا بیبامبر گرامی است چه بسا پاره‌ای از بانوان نیز در این رذیله پیروی از مردان نموده در مقام خیانت بر آیند و در تبعات نفاق و بعد از رحمت پروردگار نیز شرکت خواهند داشت اندیشه و رفتار آنان از یک منبع سرچشمه گرفته و منشعب میشوند و همه آنها در محور مبارزه با ساحت پروردگار دور میزنند.

يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ:

بر حسب عمل و گفتار مردم را بمخالفت با رسول گرامی صلی الله علیه و آله ترغیب می نمایند و از قبول دعوت و شرکت در جنگ باز می دارند و از اداء حقوق واجب و کمک بهزینه جنگ و انفاق بزیردستان خودداری می نمایند.

نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ نسیان حالت روانی ضد تذکر است بشر هرگز نمی تواند آفریدگار را فراموش کند زیرا بحکم خرد هر لحظه از نعمتها برخوردار است و زنگ خطر نیز از هر سو می نوازد هم چنانکه خود را هرگز فراموش نخواهد نمود و مراد از نسیان و فراموشی کفران و ناسپاسی است که قدرت پروردگار را نادیده بگیرد و در مقام مبارزه بر آید عکس العمل این رذیله آنست که بقدرت خود و انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶۱

تأثیر علل و اسباب اعتماد نموده گمان برد آنچه از قدرت و کمال واجد است در آنها استقلال دارد و با کمک وسایل و اسباب می تواند نیازهای خود را برآورد و فقر و حاجت ذاتی خود را فراموش کند و بخود مغرور گردد و از عظمت و قدرت بی حد آفریدگار غفلت نماید پروردگار نیز او را خارج از زی عبودیت معرفی می نماید در اثر روان پلید او عمل نیک و رفتار پسندیده او را نیز نادیده می شمارد زیرا حیات و روح بشر بشعار عبودیت او است حیات و نیروی بقای هر عمل خیر او نیز با ایمان و ظهور انقیاد آنست.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ:

مخالفت با رسول گرامی انسان را بکفر و نفاق می کشاند و در صف معاندان در می آورد و اعمال نیک او را بی ارزش و بیهوده می نماید پروردگار نیز او را خارج از زی عبودیت معرفی می نماید.

وَعَدَّ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ:

تهدید زیاده بر این تصور نمی رود که منافقان از مردان و زنان که روان آنان پلید و آمیخته بعناد است پروردگار آنها را بآتش دوزخ تهدید و کفار را به آنها عطف فرموده است زیرا منافق در اثر تظاهر بمسلمانی در مقام فریب دادن مسلمانان برمی آید و در اثر معاشرت خطر و زیان آنها برای افراد و اجتماع مسلمانان جبران ناپذیر خواهد بود.

خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعْنَهُمُ اللَّهُ:

روح پلید و عناد با ساحت کبریائی و محرومیت از رحمت حد وجودی آنها است که کسب نموده اند از این رو تغییر و یا زوال پذیر نیست و پیوسته شعله های عناد درونی جوارح آنان را فرا می گیرد و رو بافزایش خواهد بود.

وَأَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ:

لام حرف اختصاص است بطوری که قابل تبدل نباشد عذاب نیز ظهوری از انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶۲

آتش حسرت روانی و جوارحی است و جایگاه همیشگی آنان را غضب ساحت قدس کبریائی فرا گرفته است.

كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ:

خطاب تهدید آمیز بمنافقان نموده و حال آنها را بسر گذشت پیشینیان از کفار و منافقان تشبیه نموده شاید عبرت گیرند به این که

شما نیز بمانند آنها که پیش از این می‌زیستند و نیرومندتر و مال و فرزندانشان بیشتر و بزندگی خود سرگرم و کامروا بودند اکنون که نوبت بشما رسید هلاکت و تیره بختی آنها را فراموش نموده‌اید سرگرم خودستائی مانند آنها شده در شهوات و تمایلات فرو رفته بدین جهت اعمال و رفتار نیک آنان چه در دنیا و چه در قیامت بیهوده و باطل گشت و اجر و پاداش برای آنها نخواهد بود و بحقیقت زیانکارند.

أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ:

هر عمل نیک و رفتار پسندیده و خیر در صورتی اجر و پاداش دارد که نیروی حیات داشته و باقی باشد و از اهل ایمان بسپاس آفریدگار صادر شده و در اثر شعار انقیادی که عمل خیر دارد پاینده و باقی خواهد بود و در عالم آخرت بصورت نعمت‌های جاودان ظهور می‌نماید و چنانچه عمل خیر از بیگانه صادر شود و چون مقرون بشعار عبودیت و انقیاد نیست و بآفریدگار ارتباط ندارد بیهوده و فاقد حسن فاعلی است اجر و پاداشی ندارد هم چنانکه شخص بیگانه هنگامی که آن کار نیک را بجا آورده این چنین انتظاری نداشته که پاداش بگیرد.

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ:

آیا اخبار و سرگذشت گذشتگان از کفار مانند قوم نوح باین مردم نرسیده و حکایت نشده که پروردگار آنها را بوسیله طوفانی که سرتاسر عالم را فراگرفت هلاک نمود هم چنین قوم عاد و ثمود را در اثر باد تند بهلاکت افکند انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶۳

وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ:

اقوامی دیگر پیامبرانی بسوی آنان اعزام نموده در مقام تکذیب آنان بر آمده پروردگار نیز از نظر عقاب سرزمین آنها را واژگون نمود مانند سرزمین قوم لوط و ساحت پروردگار منزّه از ظلم و ستم بر بشر است و اجرای عقاب در برابر آنان از نظر اینست که پیامبران دلایل آشکاری بر دعوی رسالت خود در اختیار داشته بمردم ارائه داده و کاملاً حق را از باطل و طریق ضلالت و گمراهی را از هدایت برای آنان آشکار نموده ولی آن مردم در اثر پیروی از هوی و خودستائی پیامبران را تکذیب نموده مستحق عقوبت گردیدند.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ:

اهل ایمان در اثر وحدت عقیده و برنامه مکتب قرآن کمال ارتباط را با یکدیگر دارند و در اثر ولایت و رابطه‌ای که در همه افراد ساری است بر اعمال و رفتار یکدیگر نظارت می‌نمایند و به اداء واجبات و وظائف دینی امر می‌نمایند و از محرمات یکدیگر را باز میدارند.

وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ:

و به اداء نمازهای پنجگانه ملزم هستند و بهترین نشانه سپاسگزاری و کسب فضیلت است و نیز حقوق مالی را اداء می‌نمایند و کمک بینویان و ای�لاف و مواسات طبقات اجتماع بر آن استوار است.

وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ:

شعار اهل ایمان آنستکه پیوسته در مقام اطاعت و انقیاد بوده و شایسته رحمت هستند پروردگار نیز پیوسته آنها را مشمول رحمت و هدایت فرموده و وسائل نیل بسعدت را برای آنان آماده می‌سازد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶۴

إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ:

ذکر دو صفت فعل پروردگار بمنظور آنستکه هر یک از اهل ایمان و تقوی را بر حسب حکمت و نظام آزمایش بمقصدی که در نظر گرفته‌اند می‌رساند.

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ:

مبنی بر وعده و مژده باهل ایمان و تقوی است که سیرت انقیاد آنان نسبت به پروردگار بهشت و نعمتهای جاودان است از جمله جوار رحمت و سکونت در منازلی که از هر گونه نقص بری است.

وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ:

رضایت و خشنودی پروردگار از اهل ایمان در اثر قابلیت است که اظهار انقیاد نمایند و لازم رضایت ساحت پروردگار سعه قدرت و اراده مطلقه است که هر چه را بخواهند پروردگار آنها خواسته و بدون قید و شرط پدید می‌آید رضایت پروردگار از اهل ایمان در اثر اطاعت است همچنین خشنودی اهل ایمان از ساحت پروردگار در اثر سعه قدرت و اجرای آنست که به آنها موهبت فرموده و رضایت پروردگار از عمل و یا از صفات فاضله اهل ایمان غیر از رضایت و خشنودی از شخص مؤمن است و مفاد رضایت پروردگار آنستکه هر چه را درخواست نماید پروردگار آنها می‌پذیرد زیرا ساحت قدس او آنها خواسته است بدین اساس رضوان پروردگار ارجدارتر از هر نعمت و اجر معرفی شده است زیرا سایر نعمتها از پرتو آن نیرو است و نیز بهیئت نکره و حرف من ذکر شده است از نظر اینکه دارای درجات بیشمار خواهد بود.

ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ مبنی بر حصر است منتها سیر کمال بشر به آنستکه رضوان ساحت پروردگار شامل او شود و نجات و رستگاری حقیقی برای بشر نیز همین است که هر چه را اراده کند ساحت کبریائی آنها خواسته باشد و مسطورهای از سعه قدرت او گردد.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶۵

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ:

آیه خطاب برسول اکرم (ص) مبنی بر مراقبت در باره کفار و منافقان است به این که پیوسته آنها را زیر نظر گرفته مراقبت نمائید که ضرر و زیانی بمسلمانان نرسانند و منافقان در اثر تظاهر بمسلمانی میتوانند با افراد و نیز با اجتماعات اسلامی تماس بگیرند و معاشرت نمایند و فتنه و خطر آنها برای مسلمانان زیاده بر ضرر کفار است و اَعْلَظُ عَلَيْهِمْ:

و نیز با آنها سختگیری نمائید و بقدر میسور از آنان اعراض کنید تا اینکه خود آنها از مسلمانان کناره بگیرند.

و محتمل است هر دو جمله بهیئت خطاب برسول گرامی (ص) ذکر شده مشعر به این که مسلمانان نیز بقدر میسور در این باره مراقبت نمایند و از معاشرت با آنها خودداری کنند.

وَمَا وَاهُمْ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ:

نظر به این که پیوسته عناد با ساحت کبریائی و مبارزه با رسول گرامی (ص) را در روان خود پرورانیده در خارج نیز بکار میبرند سیرت آن آنستکه در عوالم دیگر نیز در قطب مخالف قرار گرفته و بسیر خود ادامه میدهند و غضب پروردگار آنان را فرا گرفته و دوزخ ظهوری از دشمنی با ساحت کبریائی است و غضب پروردگار که زیاده بر تصور است چنانچه منافقان مسطوره و ظهوری از غضب کبریائی نبودند و نظام عالم قیامت نیز بر بقاء نبود کمترین لحظه‌ای نابود میشدند.

يَجْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا:

آیه بیان تصمیم و رفتار منافقان است که پیوسته در مقام ایراد خطر و خیانت برسول گرامی (ص) هستند و چنانچه با آنان اعتراض میشد تکذیب نموده و بسخنان خود نیز سوگند یاد میکردند و گروهی از منافقان سخنان ناروا گفته‌اند که سبب کفر و ارتداد آنان است و چون مورد اعتراض قرار گرفتند خبر دهنده را تکذیب نموده سوگند یاد کنند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶۶

وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ:

ساحت پروردگار گواه است که چنین سخنان ناروا گفته و مرتد شده و دعوی مسلمانی از آنان پذیرفته نخواهد بود.

وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ:

آیه بمسلمانان اعلام نموده گروهی از منافقان که چنین سخنان هتک آمیز به زبان رانده کافر و مرتد هستند.

وَهُمْ بِمَا لَمْ يَنَالُوا:

و نیز پیوسته در مقام خیانت و ایراد خطر برسول اکرم (ص) بوده‌اند گرچه تصمیم آنان بارها بایراد خطر اصابت ننموده و پروردگار رسول اکرم را از خطر مصون داشته است.

وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ:

سبب سوء قصد آنان نسبت برسول گرامی نیست جز اینکه پروردگار به واسطه اعزام رسول اکرم (ص) و ظهور دین اسلام آنان را از هر گونه آسایش و نعمت و قدرت بهره‌مند فرمود تا اینکه در مقام سپاسگزاری بر آیند و بدین اسلام بگروند و دعوت رسول گرامی را بپذیرند و در جنگها شرکت نمایند بلکه در صدد اجرای خطر نسبت برسول گرامی بوده و سخنان ناروا و هتک آمیز بوی میگویند و ضمیر من فضله راجع به پروردگار است زیرا هر گونه نعمت و آسایش که بآنها موهبت شده از جمله فضل او است و اعزام پیامبر گرامی اسلام (ص) و قیام او بدعوت به- توحید بهترین فضل پروردگار بجامعه بشر است با توجه به این که وحدت پروردگار وحدت حقیقی است و از سنخ عدد نیست مانند وحدت مخلوقات که بفرض است و معنای وحدت حقیقی آنستکه بهیچ وجه فرض کثرت و حد در باره‌ی کبریایی او نخواهد بود بدین جهت با مخلوقی فرض و ضمیمه نمیشود زیرا مستلزم تصور حدیست تا اینکه تعدد تحقق بیابد و بحریم او بضمیمه موجودی ضمیر تشبیه ارجاع نمیشود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶۷

فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَّهُمْ:

با اینکه منافقان پیوسته در صدد خیانت و سوء قصد نسبت برسول اکرم صلی الله علیه و آله بوده و سخنان ناسزا می‌گویند چنان چه در مقام توبه بر آیند و ایمان آورند بسعادتی در دو جهان نائل خواهند شد و استفاده می‌شود که توبه مرتد پذیرفته می‌شود.

وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا:

چنانچه این پسند را نپذیرند و بنفاق و کفر باقی بمانند و به خیانت خود ادامه دهند پروردگار آنها را در دنیا و آخرت عقوبت خواهد فرمود در این جهان بطریقی مانند رسوائی و زندگی نکبت بار که مسلمانان از معاشرت با آنها در حذر باشند پروردگار نیز آنچه وسائل زندگی و رفاه برای آنان فراهم سازد سیرت آن نعمتی است بصورت نعمت تا اینکه روان پلید و سیرت خبیث خودشان را آشکار نمایند و بر حسب نظام آزمایش پروردگار آنان را مهلت می‌دهد تا زیاده در غفلت فرو روند و آنچه در کمون می‌پروانند از شقاوت بظهور رسانند.

وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ:

نفاق درونی رذیله‌ای است که سبب انزجار مردم میشود از این رو منافقان جز با هم کیش خود نمی‌توانند معاشرت نمایند و نظر به این که در زندگی مرامی جز نفاق و دورویی و خیانت ندارند کسی از آنان پشتیبانی نخواهد کرد زیرا هر که از نعمت‌های پروردگار ناسپاسی کند هرگز خردمندی باو اعتماد نخواهد نمود.

در تفسیر مجمع در آیه (يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ) فرمود در شأن نزول آیه گفته شده در باره دوازده نفر از منافقان نازل شده شبانه در عقبه منی در انتظار ورود رسول اکرم (ص) بودند که ناگهانی او را بقتل برسانند هنگامی که از جنگ تبوک مراجعت می‌نمود جبرئیل امین (ع) برسول اکرم جریان را خبر داد عمار و حذیفه نیز مرکب رسول اکرم را می‌رانندند بحذیفه فرمود آیا آنها انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶۸

را شناختی که در کمین ما بودند سپس همه آنها را معرفی نمود و نام آنان را فرمود حذیفه عرض کرد امر بفرما آنها را بقتل برسانند حضرت فرمود کراهت دارم از اینکه بگویند اصحاب و سپاه خود را بصحنه جنگ دعوت نموده آنها را در اثر خیانت بقتل رسانید. از امام باقر علیه السلام نیز روایت شده که گروهی از منافقان تصمیم داشتند که رسول اکرم (ص) را ناگهانی بقتل برسانند و بیکدیگر می‌گفتند چنانچه بفهمد عذر آنها می‌خواهیم که سوء قصدی نداشته‌ایم و چنانچه نفهمد ناگهانی او را بقتل میرسانیم:

و نیز در شأن آیه گفته شده گروهی از منافقان در جنگ تبوک بیکدیگر می گفتند این شخص گمان میبرد که قصرهای شام و سور محکم آنرا فتح می کند هرگز چنین نخواهد شد پروردگار برسول گرامی (ص) وحی فرمود حضرت در میان راه دستور فرمود سپاه توقف کنند همان اشخاص را خواند و فرمود چنین سخنانی می گفتید؟

عرض کردند یا رسول الله ما گفتگو میکردیم و سوء قصدی نداشتیم و نیز سوگند یاد کردند و آیه (وَلَيْسَ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ) نازل شد این بر حسب نظر حسن و قتاده است.

و نیز گفته شده شأن نزول آیه در باره گروهی است که در منی عقبه در کمین بودند و تصمیم داشتند که رسول گرامی (ص) را هنگام مراجعت از جنگ تبوک بقتل برسانند بدین وسیله که آغاز مرکب او را از پا در آوردند پروردگار نیز برسول اکرم (ص) وحی فرموده و از جمله معجزات او است زیرا ممکن نبود که آن اشخاص شبانه شناخته شوند جز بوسیله وحی.

و رسول اکرم وارد عقبه شد در حالی که عمار و حذیفه در حضور او بودند و ناقه مرکب رسول گرامی را می راندند و بسپاه امر فرمود که از وسط وادی از انوار درخشان، ج ۸، ص: ۶۹

جلگه عبور کنند و گروهی از منافقان که در صدد قتل رسول گرامی بودند دوازده و یا پانزده نفر بودند رسول اکرم (ص) شبانه آنها را شناخت و نام آنها را یکایک فرمود و جریان واقعه در کتاب واقدی بطور مشروح ذکر شده است.

در کتاب در منثور بسندی از ابن عباس روایت نموده که آیه (إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً) در باره گروهی از منافقان نازل شده از بنی عمرو بن عوف و در آنها ودیعه بن ثابت بود و یکنفر از شجاعان هم سوگند آنان بنام مخشی ابن حمیر که با رسول گرامی (ص) بسوی جنگ تبوک میرفتند بعضی از آنها میگفتند آیا گمان می برند که جنگ با نژاد زرد پوست مانند جنگ با دیگران است بخدا سوگند می بینم فردا همه شماها را بریسمان اسارت بسته سوق میدهند و مخشی بن حمیر میگفت من میخواهم هر یک از ما را یکصد تازیانه بزنند و در باره ما آیه ای نازل نشود.

رسول اکرم (ص) بعمار فرمود این گروه را دریاب که خود را در آتش افکندند از آنها سؤال کن چنانچه انکار نمودند بآنها بگو چنین سخنانی بیکدیگر می گفتند عمار نزد آنها رفته جریان را سؤال کرد آنها نزد رسول اکرم (ص) آمده عذر خواهی نمودند آیه (لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنَّ نَعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ) نازل شد و کسی که پروردگار او را عفو فرمود مخشی بن حمیر بود که با اسم عبد الرحمن نامیده شد و از پروردگار خواست که در جنگ کشته شود و مقتل او مجهول و گمنام باشد در جنگ یمامه کشته شد و معلوم نشد که در کجا کشته شده و قاتل او نیز معلوم نشد و اثری از او نبود.

در تفسیر عیاشی از ابی معمر سعدانی روایت نموده به این که گفت علی (ع) در باره مفاد آیه نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ:

فرمود یعنی آنان پروردگار را در دنیا فراموش کردند و طاعت نمودند و به انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷۰

آفریدگار و برسول گرامی او ایمان نیاوردند پروردگار نیز آنها را در قیامت فراموش خواهد فرمود یعنی برای آنها اجر و پاداش مقرر نفرموده و آنانرا فراموش شده و بی بهره از رحمت معرفی مینماید.

تفسیر عیاشی از جابر از امام باقر علیه السلام روایت نموده که از مفاد آیه نَسُوا اللَّهَ سؤال نمود.

امام فرمود اطاعت پروردگار را ترک مینمایند آنگاه پروردگار آنانرا فراموش میفرماید یعنی آنها را بخودشان وامیگذارد.

در کتاب عیون بسندی از عبد العزیز بن مسلم گفت از امام رضا (ع) سؤال نمودم از آیه.

نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ:

فرمود پروردگار هرگز چیز را فراموش و یا سهو نخواهد نمود فقط مخلوق حادث است که فراموش و یا اشتباه مینماید مگر آیه و مَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا:

را نخوانده ای پروردگار کسی که او را فراموش کند عقوبت میفرماید و هنگام حضور به پیشگاه پروردگار را فراموش کند خود را

فراموش خواهد نمود همچنانکه آیه فَالْيَوْمَ نُنْصَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا:

یعنی آنان را ترک مینمائیم و بخودشان وامیگذاریم چنانکه برای روز قیامت آماده نمی‌شوند و آنرا فراموش می‌نماید.

تفسیر عیاشی از ثور از امام علی بن الحسین علیهما السلام روایت نموده فرمود هنگامیکه مؤمنان وارد بهشت میشوند دوستان پروردگار در منازل خود استقرار می‌یابند.

هر یک بر اریکه و کرسی خود تکیه نموده خادمان برای آنها میوه‌ها حاضر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷۱

کنند در حالی که چشمه‌ها از اطراف می‌جوشد و نهرها جاریست و سفره‌ها گسترده و غذا آماده است خادمان برای آنها آنچه بخواهند می‌آورند پیش از اینکه از آنان سؤال نمایند.

و حوریه‌ها نیز نزد آنها خواهند بود بهر قدر که پروردگار بخواهد سپس ساحت پروردگار به آنان خطاب فرماید ای دوستان و گروندگان و ساکنان بهشت در جوار من آیا بشما خبر دهم بهتر از این نعمتها که بشما ارزانی داشته‌ام عرض کنند بار پروردگارا چه چیز بهتر است از آنچه لذت بخش است و دیدگان از آنها بهر مند می‌شوند.

بار دیگر بفرماید عرض کنند بار پروردگارا بهتر از این نعمتها را بما ارزانی بفرما ساحت پروردگار بفرماید رضایت و خشنودی از شما است و محبت بشما بهتر و ارجدارتر است از آنچه در آن هستید عرض کنند بار پروردگارا رضایت و محبت و دوستی تو بما بهتر و پاکیزه‌تر است و سپس امام علی بن الحسین علیهما السلام آیه وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ رِزْقًا كَرِيمًا قَرَأْتِ فَرَمُودَ تَفْسِيرِ قَمِيٍّ فِي آيَةِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ:

فرمود پدرم (ابراهیم) از ابن ابی عمیر از ابی بصیر از امام حضرت باقر (ع) روایت نموده که فرمود مَفَادِ الْجَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ: آنستکه آنها را بفرائض الزام نمائید.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷۲

[سوره التوبه (۹): آیات ۷۵ تا ۸۰] ... ص: ۷۲

اشاره

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ (۷۵) فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ (۷۶) فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ (۷۷) أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ (۷۸) الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۷۹)

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا- تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (۸۰)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷۳

(شرح) ... ص: ۷۳

اشاره

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ:

بیان ردائل بعض منافقان است که با پروردگار عهد و پیمان بستند چنانچه بآنان مال بسیار موهبت فرماید صدقه و زکوة واجب آنرا بمستحقان ادا نمایند و از جمله نیکوکاران شوند.

فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخُلُوا بِهِ وَ تَوَلَّوْا:

پس از آنکه پروردگار از فضل خود اموالی را نصیب آنها فرمود بخل ورزیده و از عهد خود و اداء حقوق واجب آن اموال خود داری و امتناع نمودند فَأَعْتَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ:

نتیجه این تخلف از عهد و امتناع از اداء حقوق واجبه آنست که نفاق و تکذیب در قلوب آنان پدید می آید و چنانچه تصمیم بگیرند که پیوسته تمرد نماید و از اداء صدقه خود داری نمایند و باین خاطره ذهنی و تصمیم تا آخرین لحظات زندگی خشنود باشند رذیله نفاق در روان آنان استقرار مییابد بطوریکه تغییر پذیر نخواهد بود و جمله إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ:

کنایه از هنگام فرا رسیدن مرگ است یا بلحاظ اینکه هنگام ورود بعالم برزخ که رحمت پروردگار و یا غضب کبریائی او را فرا بگیرد و یا بلحاظ اینکه اولین انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷۴

مرحله شهود است که سیرت رذیله بخل از اداء صدقه ظهور مینماید و آنرا بطور تمثیل می یابد و ملاقات مینماید.

وَ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ پیمان شکنی و امتناع از اداء صدقه تکذیب عملی و اظهار کفر است و هنگام مرگ سیرت آنرا در خود مییابند.

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَ نَجْوَاهُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ:

آیه مبنی بر تهدید است مگر منافقان نمیدانند که پروردگار از منویات و راز دلها و سخنان سری آنان آگاه و بر همه احاطه دارد و عالم باسرار است الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ:

گروهی از منافقان از فرط بخل مسخره نمایند مؤمنان ثروتمندی را که صدقه واجب را ادا مینمایند و همچنین را کسانی که در حال تهیدستی آنچه مقدر آنهاست بطور مستحب بزیر دستان کمک می کنند پروردگار بدین جهت منافقان را بعدذاب که زیاده بر تصور است عقوبت خواهد فرمود:

شان نزول آیه ص: ۷۴

از ابن عباس روایت شده که رسول اکرم (ص) خطبه‌ای قرائت فرمود مبنی بر ترغیب مردم باداء صدقات در آن هنگام عبد الرحمن بسته‌ای که یک کف درهم در آن بود آورد و عاصم بن عدی انصاری هفتاد چارک خرما آورد و گفت شب گذشته اجیر بودم که نخلستانی را آبیاری نمایم دو صاع خرما اجرت من بود یک صاع آنرا برای عیال خود گذاردم و یک صاع آنرا پیروردگار بقرض میدهم رسول گرامی آنها را پذیرفته فرمود در ضمن اموال صدقه بگذارند منافقان گفتند که صدقات را بقصد ریاء و خودنمایی می آورند و ابو عقیل یک صاع خرما آورد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷۵

منافقان در باره کسانی که صدقه زیادی آورده بودند می گفتند بقصد ریاء و خود نمائی است و کسی که صدقه کمی آورده بود می گفتند پروردگار بی نیاز است از یک صاع خرما آیه نازل شد.

اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً:

آیه خطاب بر رسول گرامی (ص) است چنانچه در باره منافقان طلب عفو و آمرزش نمائی و یا از این درخواست صرف نظر کنی یکسان است و چنان چه هفتاد بار برای آنان طلب عفو و مغفرت نمائی پروردگار آنها را نخواهد آمرزید زیرا مغفرت و آمرزش عبارت از محو گناه است و تیره گی آن از صحیفه روان گناهکار زایل شود و صفاء یابد.

و این در صورتی است که ایمان او ثابت و مستقر باشد و غبار گناهان بطور عاریت بر آینه روان وی نشسته باشد در این صورت

طلب مغفرت غبار و کدورت گناهان را از صحیفه روان او زائل می‌نماید و تعبیر بهفتاد بار بمنظور تأکید در باره محال بودن آنست و نیز عدم مغفرت آنان را بحرف نفی ابد تعبیر فرموده که پروردگار هرگز منافقان را نخواهد آمرزید از آیه چند امر استفاده می‌شود:

۱- طلب مغفرت و آمرزش در باره کافر و منافق مفهوم ندارد.

۲- مغفرت فقط در باره گناه جوارحی است در صورتی که ایمان گناهکار ثابت باشد.

۳- کفر و نفاق عبارت از انکار قلبی و قطع رابطه از ساحت کبریائی است و نتیجه آن محرومیت از رحمت و آمرزش است.

۴- استغفار و طلب مغفرت رسول اکرم (ص) قسمتی از شفاعت است و صحت و تحقق آن وابسته بقابلیت مورد است و فقط در باره اهل ایمان شفاعت صدق مینماید و نافذ خواهد بود.

۵- از نظر تأکید در باره محرومیت منافقان آیه شفاعت رسول گرامی را یاد آوری فرموده که چنانچه او نیز استغفار نماید با اینکه هرگز طلب عفو برای آنان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷۶

نخواهد نمود باز ساحت کبریائی منافقان را مشمول رحمت نخواهد فرمود.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ:

بیان عدم قابلیت مورد است که رذیله نفاق و عناد با پروردگار و مبارزه با رسول گرامی بطور حتم سبب محرومیت از هدایت و سعادت خواهد بود فاسق که از زی عبودیت خارج شده و پیوسته در مقام مبارزه بر می‌آید قابل هدایت و سوق بسوی سعادت نخواهد بود.

و از عطف رسوله بدون حرف (با) استفاده میشود که کفر پروردگار انکار رسول گرامی (ص) است.

در تفسیر مجمع از ابی امامه باهلی روایت نموده آیه در باره ثعلبه بن حاطب انصاری نازل شده از رسول اکرم (ص) درخواست کرد که از پروردگار بخواهد که بوی مال بسیاری بدهد حضرت فرمود روزی کم که بتوانی بشکر آن قیام نمائی بهتر از مال بسیاری است که ناسپاسی کنی آیا نمیخواهی از سیره و روش من (رسول خدا) پیروی نمائی سوگند بآفریدگاری که روح محمد در قبضه قدرت اوست چنانچه بخواهم کوهها زر و سیم میشوند.

پس از اندی بار دیگر عرض کرد یا رسول الله از خدا بخواه که مرا روزی بسیار بدهد بخدا سوگند حق هر ذی حقی را اداء مینمایم حضرت دعا نمود پروردگار به ثعلبه مال بسیاری داد وی گوسفندانی خریداری نمود و مانند حشرات رو به رشد و نما گذارد و نتوانست در مدینه توقف کند به بیابان دور از شهر مدینه رفت برای نماز جمعه هم نتوانست حضور یابد و سپس رسول اکرم (ص) نزد او فرستاد که زکوة اموال خود را بدهد بخل ورزید و امتناع نمود گفت این همان جزیه است رسول اکرم (ص) فرمود وای بر ثعلبه.

و نیز در باره شأن نزول آیه از ابن عباس و سعید بن جبیر و قتاده روایت نموده ثعلبه در مجلسی از انصار بود گفت و عهد نمود چنانچه پروردگار از فضل خود مال انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷۷

بسیاری بوی بدهد از آن صدقه بدهد و حقوق واجب آنرا اداء نماید و بخویشان خود تبرع کند آنگاه عمو زاده او فوت شد و مال بسیاری بارث بوی رسید ولی بعهد خود وفا نکرد.

تفسیر قمی در روایت ابی الجارود از حضرت باقر علیه السلام فرمود آیه در باره ثعلبه بن حاطب بن عمرو بن عوف است که محتاج و بینوا بود با پروردگار عهد نمود چون مال او بسیار شد بخل ورزید.

در منثور در باره شأن نزول آیه الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ:

بسندی چند از ابن مسعود روایت نموده گفت هنگامی که آیه صدقات نازل شد ما صدقات را به دوش گرفته می‌بردیم، شخصی

صدقه بسیاری آورد منافقان گفتند برای خود نمائی است و ابو عقیل نیز نصف صاع خواربار آورد منافقان گفتند پروردگار از آن بی نیاز است.

تفسیر قسمی در باره شأن نزول آیه اشْتَغِفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَشْتَغِفِرْ لَهُمْ:

فرمود: هنگامی که رسول اکرم (ص) از غزوه‌ای بسوی مدینه مراجعت فرمود عبد الله بن ابی بیمار بود فرزند او عبد الله بن عبد الله از اهل ایمان بود نزد رسول اکرم (ص) آمده عرض کرد بابی انت و امی چنانچه بیعت پدیرم نیاید ننگ است برای ما رسول اکرم (ص) پذیرفته بمنزل عبد الله بن ابی وارد شده در حالی که برخی از منافقان در آنجا بودند فرزند عبد الله عرض کرد یا رسول الله برای پدیرم طلب مغفرت نمائید عمر گفت یا رسول الله مگر پروردگار تو را نهی نموده است از اینکه بر منافقان نماز نخوانی و طلب آمرزش نکنی رسول اکرم از او اعراض نموده عمر گفتار خود را تکرار کرد حضرت فرمود وای بر تو مرا مختار فرموده و آیه میفرماید: انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷۸

«اشْتَغِفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَشْتَغِفِرْ لَهُمْ» تا آخر آیه و پس از آنکه عبد الله فوت کرد فرزندش که عبد الله نام داشت آمد عرض کرد یا رسول الله بجزایه پدیرم حاضر شوید حضرت درخواست او را پذیرفته بر قبر او حاضر شد عمر گفت مگر پروردگار تو را نهی نموده است از اینکه بر منافقان نماز گذاری و بر قبر آنان حاضر شوی حضرت فرمود آیا میدانی من چه گفتم دعا نمودم پروردگار قبر و درون او را مملو از آتش نماید و عمل رسول اکرم (ص) غیر آن بود که عبد الله میخواست.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۷۹

[سوره التوبه (۹): آیات ۸۱ تا ۹۶] ... ص: ۷۹

اشاره

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعِدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ (۸۱) فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۸۲) فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عِدْوًا إِنْ كُمْ رَضِيْتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ (۸۳) وَلَا تُصِلْ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ (۸۴) وَلَا تَعْجَبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ (۸۵)

وَإِذَا أَنْزَلْتَ سُورَةَ أَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُو الطُّولِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ (۸۶) رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ (۸۷) لَكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۸۸) أَعِدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۸۹) وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۹۰)

لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۱) وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا اتَّوَكَّلُوا لَتَذِمُنَّ قُلُوبَهُمْ قُلْ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ (۹۲) إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۹۳) يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۹۴) سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ وَمَآوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۹۵)

يَخْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِن تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (۹۶)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۸۱

(شرح) ص: ۸۱

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ:

آیه مبنی بر توییح منافقان است گروهی از آنان از دعوت رسول اکرم (ص) بشرکت در جنگ تبوک تمرد و اظهار عجز نمودند و درخواست داشتند که از شرکت در جنگ آنان را معذور فرماید رسول گرامی نیز بر حسب تدبیر عذر آنان را پذیرفته و بآنها اذن داد که در جنگ شرکت نمایند.

و آیه بیان آنستکه شاهد بر نفاق و کفر درونی آنها اینکه از اظهار عجز و صدور اذن از پیامبر گرامی بتخلف از جنگ مسرور و خوشحال هستند در صورتی که بحکم خرد سب محرومیت آنان از سعادت و اظهار نفاق آنها است و باید غمگین باشند که کفر و نفاق خود را بکمال رسانیده و از چنین نعمت بیمانندی بی بهره گشته‌اند.

وَ كَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ:

شاهد دیگر بر نفاق آنها آنستکه نمیخواهند در دعوت رسول گرامی در نشر توحید کمک نموده قدمی بر دارند و یا بوسیله اداء وجه نقد و یا مواد خواربار و یا تجهیزات جنگی با مسلمانان کمک نمایند و از هر گونه اقدام در باره نشر دین اسلام کراهت دارند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۸۲

وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ:

شاهد دیگر تبلیغات سوء آنها است که سایر مسلمانان را نیز باز میدارند از اینکه دعوت رسول گرامی (ص) را بپذیرند و در جنگ شرکت نمایند بعذر اینکه هوا بسیار گرم و سفر و مسافت دور است و اینگونه موانع را برای مردم یادآوری مینمایند.

قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا:

ای رسول گرامی باین منافقان بگو و آنها را تهدید بنما و حرارت و سو زندگی آتش دوزخ و غضب پروردگار را بیاد آنان بیاور که قابل قیاس بگرمی هوا و آسایش این چند روزه نیست.

لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ:

حرف لو بمعنای تمنا و آرزو است کاش می فهمیدند شعله‌های آتشین دوزخ را نمیتوان قیاس بحرارت آفتاب نمود.

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكِوْا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ:

چنانچه تخلف از دعوت رسول اکرم (ص) در این چند روزه زندگی بصورت آسایش و سرور در آید سیرت آن در عوالم دیگر حسرت و پشیمانی دامنه داری است و برای همیشه گریان خواهید بود.

فَإِن رَّجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذِنُوكَ لِلْخُرُوجِ:

آیات در باره توییح منافقان است که از حضور در جنگ تبوک تخلف نموده‌اند آیه برسول گرامی خطاب و توحید افعالی پروردگار را یادآوری نموده چنانچه بخواست پروردگار بسوی مدینه بازگشتی گروهی از منافقان در مقام کسب اجازه بر می‌آیند که با تو همراهی نمایند و در جنگها شرکت کنند پاسخ رد بآنها بده و آنان را مأیوس بنما به این که صلاحیت و شایستگی آنرا ندارید که بهمراهی من در جنگها با دنیای شرک شرکت نمایند و یا در قتال مشرکان در صف جنگجویان در آید و پیوسته انوار درخشان،

ج ۸، ص: ۸۳

در مقام تمرد و تخلف بودید اکنون هم در صف کودکان و بیماران باز نشینید.

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ:

ای رسول گرامی هرگز شایسته نیست که بر جنازه منافقان نماز گذاری و طلب مغفرت و آمرزش نمائی و یا بر قبور آنان حضور یابی و قدم رنجه فرمائی زیرا که آنها رابطه‌ای با پروردگار ندارند و پیوسته با رسول گرامی مبارزه مینمایند و با این رذیله فسق و نفاق زندگی نموده و بدان سیرت نکبت بار می‌میرند.

وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا:

خطاب بر رسول گرامی (ص) و منظور تعلیم و تربیت جامعه اسلامی است که هرگز شیفته کثرت مال و منال و فرزند منافقان و بیگانگان نشوید زیرا که بوسیله غفلت و سرگرمی است و آنها را باز میدارد از اینکه در باره غرض از خلقت خود بیندیشند و مسیر خود را تغییر دهند بر این اساس همه نعمتها در باره آنان بصورت نعمت و ظهوری از غضب پروردگار خواهد بود زیرا جهان صحنه تراحم و تضاد و همه شئون آن بر مبنای نبرد است و تمایلات و آرزوهای زندگی و خواسته نیروهای بدن و جوارح با یکدیگر در تراحم هستند و چنانچه مال و منال و فرزند مورد علاقه و غرض رسیدن بآرزوها باشد زیاده انسان دچار فقدان خواسته‌های خود خواهد بود و علاقه قلبی بیان وسایل بیشتر او را سرگرم و از توجه بغرض خلقت باز میدارد و بطور سریعتری او را بهلاکت سوق میدهد و باندیشه‌های اندوهناک و یأس از رسیدن بآرزوها روزگار عمر و فرصت پایان می‌یابد ناگهان در آستانه‌ای قرار گرفته که مرگ آنان را فرا میگیرد.

ولی اهل ایمان از نظر اینکه مرام آنان توجه بغرض از خلقت و کسب فضیلت و تعیین مسیر زندگی است همه وسائل از قبیل مال و فرزند را در طریق نیل بمقصد و کسب فضیلت صرف مینمایند و هم چنین از هر حادثه گوارا یا ناگوار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۸۴ بنفع خود استفاده نموده از نظر اینکه هر پیش آمد ناگواری را نیز ملایم و موافق خواسته خود خواهد نمود و جز آنچه پیش آید خواسته‌ای ندارند با این قدرت ایمان و نیروی روانی هرگز معرض تزلزل خاطر و یا خوف و حزنی قرار نخواهد گرفت.

وَإِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةً أَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَجَاهَدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ:

چنانچه در باره گرویدن بدین اسلام و نشر توحید آیه‌ای نازل شود که با رسول گرامی (ص) در نشر خداپرستی و مبارزه با شرک و بت پرستی هم‌راهی نمائید و در دعوت جامعه بشر بدین اسلام هم آهنگ شوید نیرومندان از آنان در مقام عذر خواهی و اظهار عجز بر میانند و درخواست آنان چنانستکه ما را مانند بیماران و بینویان معذور بدار.

رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ:

شاهد بر محرومیت آنان از فضیلت و انسانیت خشنودی آنها است که خود را در صف بینویان و بیماران معرفی نمایند. این قبیل افراد فرومایه با رسول گرامی اسلام که دعوت جهان بشریت را بعهد گرفته هم‌راهی نتوانند نمود.

وَطَبَّحَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ:

خودستائی با طبیعت آنان آمیخته و نقش مؤثری در رفتار و گفتار آنان دارد ولی هرگز نمی‌فهمند.

لَكِنَّ الرَّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ:

از نظر تشریف بطور استدراک رسول گرامی اسلام را تنزیه نموده و پیوسته با دنیای بت پرستی و کفر مبارزه مینماید مسلمانان نیز بهم‌راهی وی در دعوت جامعه بشر بدین اسلام با مال و نفوس خود مجاهده مینمایند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۸۵

وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ:

مبنی بر حصر است از نظر اینکه بعثت رسول گرامی اسلام (ص) و بنا گذاری مکتب قرآن محصول نظام خلقت و نصاب خیرات جهان است و نهضت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بدعوت جهانیان و هم‌راهی و هم آهنگی گروهی از مسلمانان با او زمینه خیرات و سعادت همیشگی را برای بشر آماده مینماید و نهایت رستگاری و موفقیت برای افراد مسلمان آنستکه با وظایف توان

فرسای پیامبر صادع اسلام شرکت نمایند در نتیجه بر دانشجویان مکتب قرآن و بر جهان اسلام سبقت رتبی و شرافت خواهند یافت و با اعمال صالحه و خیرات آنان شریک بوده از اجر و ثواب نیز مانند آنان بهره‌مند گشته برای همیشه سهم بسزائی از خیرات خواهند داشت.

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا:

اعمال و حرکات اختیاری بشر در نظام آزمایش ظهوری از روح عاقله است و بطور اقتضاء آثاری در بر دارند و بطور جمعی نتیجه و سیرت آنها بظهور میرسد یعنی همه اعمال نیک و بد بشر پیوسته بیکدیگر محصول و ثمره روان انسانی است.

و آخرین ایام و ساعات زندگی سیرت همه آنها بطور جمعی که صورت روان است بظهور می‌رسد مانند شکوفه‌ای که شکفته شود سپس در اثر استفاده از اشعه خورشید و هوا و آب و حوادث بی‌شمار دیگر و گذشت چندین ماه چنانچه خطری بآن نرسد ثمره و میوه بحد رشد و کمال می‌رسد بهمین قیاس اعمال نیک و بد بشر بطور دسته جمعی در ایام آخرین زندگی انسان بشمر می‌نشینند و صورت روان از سعادت و یا شقاوت گشته به ظهور می‌رسد بر این اساس شرکت افراد با رنجهای رسول گرامی در جنگ سبب سعادت بطور اطلاق با آن نخواهد بود بلکه مانند سایر اعمال خیر است، چنانچه تا آخرین ایام و لحظات زندگی به مانعی بر نخورد که بیهوده و حبط شود آنگاه سعادت آنان بطور حتم بوده و مستحق نعمتهای جاودان خواهند شد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۸۶

در آیه تعبیر بجمله اعد الله فرموده یعنی پروردگار برای مسلمانان جنگجو و پرهیزکار از نعمتهای ابدی آماده فرموده ولی نه بطور وعده بهر یک از افراد جنگجو که بطور حتم استحقاق نعمتها را داشته باشند زیرا ممکن است در بقیه مدت زندگی عمل نیک آنان حبط و بیهوده شود بلکه حضور آنان در جنگ به همراهی رسول گرامی (ص) مانند سایر اعمال خیر و نیک آنها است اجر و ثواب آنان بطور اقتضاء و مراعی است یعنی چنانچه تا آخرین ایام و ساعات زندگی با ایمان و تقوی بسر بردند و از زی عبودیت خارج نشدند آنگاه بطور حتم مستحق نعمتها خواهند بود.

وَجَاءَ الْمُعَذَّبُونَ مِنَ الْأَغْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ:

بیان آنستکه گروهی از اعراب بادیه نشین حضور رسول گرامی (ص) شرفیاب شده عذر خودشان را مانند تهیدستی و نداشتن وسیله مسافرت اظهار نموده چنانچه وسائل حرکت آنها آماده شود بسوی جبهه بسیج شوند و بهمراه سپاه اسلام در جنگ شرکت نمایند و در صورتی که وسائل حرکت و تجهیزات جنگی برای آنان آماده نشود و رسول گرامی (ص) نیز عذر آنان را بپذیرد و به محل خود باز گردند.

از آیه استفاده می‌شود که احکام اسلام هیچ‌گاه بر اساس حرج و عسر و ضرر نیست و رعایت رفاه و قدرت را در همه احکام فرموده و از نظر دور نداشته است.

وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ:

بیان حال منافقان است که از قبول دعوت رسول گرامی و حضور در صحنه جنگ تمرد مینمایند از نظر اینکه دعوت بدین اسلام را نپذیرفته‌اند.

سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ:

مبنی بر تهدید است آنان که از نظر کفر و نفاق دعوت رسول گرامی (ص) انوار درخشان، ج ۸، ص: ۸۷ را بحضور در جبهه جنگ بدون عذر نپذیرفته عذاب دردناک در پیش دارند و بطور حتم بآنان اصابت مینماید و آنها را فرا خواهد گرفت.

لَيْسَ عَلَى الضَّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى:

بیان اصنافی است که عذر آنان از شرکت در جنگ پذیرفته است ۱- سالخوردان که از پیری و فرسودگی قدرت نبرد ندارند.

۲- بیماران که هنگام جنگ در اثر عارضه بیماری موقت قدرت حرکت و حضور در جنگ ندارند.

وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ:

گروهی که فاقد هزینه مسافرت و یا فاقد وسیله حرکت و سلاح و تجهیزات جنگ هستند و حضور آنان نیز جز تحمیل بر جنگجویان نتیجه‌ای نداشته باشد عذر آنان پذیرفته است و کسانی که از نظر تهیه وسائل مانند جراح و پانسمان مجروحین باید بمنظور خدمت شرکت نمایند.

إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ:

بیان شرط قبول عذر گروهی است که عذر آنان پذیرفته شده و بر آنان واجب نیست که در جنگ شرکت نمایند بشرط اینکه بر بسیج سپاه اسلام بصحنه جنگ خوش بین باشند و از جهتی خرده نگیرند و اعتراض ننمایند و گر نه در حکم منافق خواهند بود. ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ:

بیان حکم و قاعده کلی در اسلام است از جمله موارد آن کسانی است که عذر صحیح و موجه داشته و تخلف وی از اداء وظیفه بطور احسان به خود اجتماع باشد در اینصورت حکم حرجی از او برداشته می‌شود مثلاً شرکت شخص بیمار و حضور او در صحنه ستیز و نبرد جز اظهار ضعف در برابر دشمن قوی پنجه اثری نخواهد داشت. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۸۸

وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ:

فعل پروردگار بیان آنستکه مغفرت و رحمت پروردگار در مرحله تشریح احکام اسلامی نیز که مقام اقتضاء است تسهیل رعایت شده و نتیجه آنستکه در دین اسلام حکم حرجی تشریح نشده و چنانچه بطور تصادف حکمی بر شخص حرج باشد در آنمورد بخصوص حکم ساقط است بر این اساس دین مقدس اسلام دین سمحه و سهله معرفی شده است.

وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا:

و نیز بر بینوایانی حرج نیست که حضور رسول اکرم (ص) شرفیاب شده گویند چنانچه برای ما مرکب و وسایل مسافرت آماده فرمائی ما نیز بصحنه جنگ حاضر می‌شویم تو پاسخ دهی وسیله‌ای که کمک نمایم و شما را بصحنه جنگ بفرستم در اختیار ندارم چون ناامید شوند از حضور تو باز گردند در حالی که از حزن و اندوه گریان باشند از اینکه نمی‌توانند هزینه مسافرت خود را آماده کنند و در صحنه نبرد حضور یابند.

از ابن عباس روایت شده گفت در جنگ تبوک در اثر دوری مسافت هر یک نفر محتاج بد و شتر بود، یکی برای سواری و دیگر برای برداشتن آب و زاد و توشه إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا:

توییح و اعتراض فقط بر گروهی است که از حضور در جنگ عذر میخواهند در حالی که از جهت نیروی بدنی و جوارحی و نیز بلحاظ سلاح و تجهیزات جنگی بی‌نیازند و خوش دارند که با کودکان و بیماران در خانه نشینند بجهد حاضر نشوند پروردگار بر دل‌های آنان نقش کفر و خودستائی زده و عناد در قلوب آنان رسوخ نموده از حقایق بهره‌ای بر نگرفته‌اند.

يَعْتَدِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَدِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَأْنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ: انوار درخشان، ج ۸، ص: ۸۹

خطاب بر رسول گرامی (ص) و به مسلمانی که در جنگ تبوک همراه او بوده‌اند هنگامی که از جنگ بمدینه بازگشتند منافقان در اثر تخلف در مقام عذر خواهی بر می‌آیند در پاسخ بآنها بگوئید عذرهای هیچ یک از شما پذیرفته نیست زیرا پروردگار جریان امور و مقاصد فاسد شما را در آیات قرآنی و بوسیله وحی بر رسول گرامی (ص) خبر داده است.

وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ:

مبنی بر تهدید است که پروردگار عالم است و احاطه دارد بر اعمال و کردار و منویات بشر و هم چنین رسول گرامی او آگاه است و جمله سیری به هیئت مضارع و استقبال بکار رفته دلالت بر دوام دارد رؤیت ساحت پروردگار نسبت باعمال و کردار بشر بطور

حصولی و انفعال نیست که پس از صدور عمل تحقق بیابد بلکه مرتبه‌ای از ظهور حقیقی و شهود است و هم مراحل اعمال قلبی و جوارحی بشر از خطوط و تصور و تصدیق و قصد و اراده و حرکات و اعمال جوارحی همه و همه نسبت بساحت پروردگار یکسان و بطور شهود است یعنی همه آنها بطور جمعی مرتبه نازلی از ظهور و شهود آن در این نظام است زیرا صفت فعل پروردگار ظهور نازلی از صفات ذات ساحت کبریائی مانند حیات و علم و قدرت ذاتی او است.

و بعبارت دیگر سرتاسر نظام عوالم امکان که از آن جمله نظام طبع عالم تدریج است همه مسطوره‌ای از نظام شریف ربوبی است بر این اساس پروردگار از ازل بر هر یک از پدیده‌ها که در این نظام تدریج بوجود می‌آیند احاطه شهودی دارد سنخ دیگری از احاطه که بشر می‌یابد رسول گرامی (ص) نیز از نظر مقام وساطت او در پرتو احاطه شهودی پروردگار بر عقاید قلبی و اعمال و کردار بشر و بر مراحل و مبادی آنها نیز بطور شهود احاطه دارد سنخ دیگری از احاطه که بشر می‌یابد و درک مینماید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۹۰

ثُمَّ تَرُدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ:

حرف ثم برای تراخی و تأخیر است پس از پایان زندگی و سپری شدن دوره آزمایش بشر ناگهان در آستانه عالم دیگر میرسد و خواه ناخواه به عالم برزخ انتقال می‌یابد هر یک از عالم دنیا و برزخ از نظری عالم غیب و از نظری عالم شهادتست دنیا عالم شهود و محسوس است و بلحاظ اینکه حقیقت هر چیز و هر پدیده‌ای بر بشر پنهان است این جهان عالم غیب است زیرا بر سریره خود و بر شتون وجودی و اعمال و کردار خود احاطه و آگاهی کامل ندارد تا چه رسد بموجودات دیگر که اجنبی از اویند.

عالم برزخ نیز از نظر اینکه بشر سیرت عقیده و اعمال و ملکات خود را بطور اجمال مشاهده مینماید و آگاهی می‌یابد عالم شهادت بطور محدود است و بلحاظ اینکه بقیاس عالم قیامت نمونه و شبیح است و هسته‌ای ماند که پس از رشد بظهور و نصاب کامل میرسد عالم غیب معرفی میشود.

فَيُبَيِّنُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ:

حرف با سببیه و جمله بهیئت ناقصه و مضارع تعبیر شده دلالت بر تلبس و اتصاف دارد. آیه بیان شهود عالم برزخ و سایر عوالم است بهترین اقسام خبر و آشکارترین اعلام حقیقت همانا ارائه سیرت و کشف سرائر اعمال و اظهار خاطرات قلبی هر یک از افراد بشر است که بدان صورت در آید و حد وجودی خود را که کسب نموده بیابد و منافات ندارد با اینکه عالم برزخ شهود بطور ناقص است و در عالم قیامت بطور کامل سیرت خود را مییابد.

سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِيُتَعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ:

مبنی بر پند و تعلیم و وظیفه اخلاقی بمسلمانان و دانشجویان مکتب رسول گرامی (ص) است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۹۱ هنگامی که از جنگ تبوک بمدینه بازگشتند گروهی از منافقان در باره اثبات معذوریت خود پی در پی سوگند یاد کنند بطوریکه بر حسب طبع بشری شایسته سرزنش و توبیخ باشند ولی دانشجویان مکتب رسول گرامی باید از سخنان و سوگند آنها اعراض نمایند و نشنیده پندارید و آنها را بخود واگذارند و از معاشرت با آنان بپرهیزند.

إِنَّهُمْ رِجْسٌ:

در مقام معرفی منافقان است از نظر اینکه رذیله خودپرستی و نفاق سیرت آنان و محرومیت از خیر و نیک بختی هدف و مسیر آنها است.

وَمَا أُوَاهُمْ جَهَنَّمَ:

بیان منتهی سیر اهل نفاق است بشر چنانچه بدین منوال دوره آزمایشی خود را طی کند و پشت سر گذارد نهایت سیر و منزل همیشگی او دوزخ خواهد بود.

جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ:

حرف باء سببیه و ما اسم موصول و جمله بهیئت مضارع و ناقصه تعبیر شده دلالت بر تلبس و اتصاف دارد و کسب عبارت از آنچه از اعمال قلبی و جوارحی که بشر در مسیر زندگی و دوره آزمایشی بدست آورده و در روان خود انباشته و در خود یافته است یعنی بهر طریقی که روح و روان خود را در این نظام بکار برده و بظهور و کمال رسانیده حد وجودی و فصل حقیقی او است.

عبارت دیگر کسب عبارت از بدست آوردن امریست که فاقد آن باشد هر عمل اختیاری نیک و یا بد صالح و یا طالح شایسته و یا ناپسند اثر خاصی بطور حالت از نورانیت و صفاء و یا کدورت و تیره گی بر روان انسان بجای میگذارد مانند نقش که بر سطح جسمی عارض شود آغاز آن نقش قابل زوال است و چنانچه عمل اختیاری نیک و یا بد را بار دیگر و مکرر بجا آورد نقش عارض بطور ثابت و مستقر میشود و از مرتبه حال بصورت عادت طبع انسانی شده و بدان خو گرفته و ثابت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۹۲

و مستقر میگردد یعنی در اثر بجا آوردن آن عمل نیک یابد آثاری از نورانیت و صفای عمل نیک و یا تیره گی و کدورت عمل ناپسند در روان خود کسب نموده و در اثر تکرار عمل بدان خو گرفته و عادت و طبع ثانوی او شده است و صورت روح و فعلیت روان خود را در نتیجه تکرار عمل نیک و یا بد بصورت نورانیت و یا تیره گی در آورده و کسب نموده است و فصل حقیقی و قوام وجود هر فردی از بشر نیز همان عقیده و خو و ملکاتی است که کسب نموده و سیرت آنها را در عوالم دیگر بظهور میرسد.

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ:

منافقان اکیدا سوگند یاد کنند بمنظور اینکه مسلمانان عذر آنها را بپذیرند و از شرکت در جنگ آنان را معذور دارند و از آنها راضی و خشنود باشند و از معاشرت با آنها اعراض نمایند تا اینکه منافقان موقعیت اجتماعی خود را حفظ نموده در اجتماعات عضویت داشته و در مسائل عمومی و پیش آمدها دخالت نموده اظهار نظر نمایند و چنانچه مسلمانان فریفته سخنان و سوگند آنان شوند و از آنها رضایت یابند و معاشرت نمایند از گروهی راضی و خشنودند که مورد غضب پروردگار هستند از نظر اینکه رابطه عبودیت خود را از ساحت پروردگار گسیخته، کفر و نفاق در روان آنان رسوخ دارد.

فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ:

مبنی بر توبیخ و تهدید است چنانچه از گروه منافقان راضی و خشنود شوند و با آنها معاشرت نمایند از زمره آنان گشته و در صف آنان در خواهند آمد.

زیرا مبعوضیت آنان نزد پروردگار از نظر رذیله نفاق و دو روئی و خودستائی آنها است. رضایت و خشنودی از آنها نیز نفاق و مبارزه با رسول گرامی و خودستائی است پروردگار اهل نفاق را مبعوض دارد و هرگز مورد رضایت و خشنودی ساحت ار درخشان، ج ۸، ص: ۹۳

او نخواهند بود.

در کتاب در منثور بسندی چند از ابن عباس روایت نموده که می گفت:

رسول اکرم (ص) به مسلمانان امر فرمود که بهمراهی او بسوی صحنه جنگ تبوک روانه شوند و نظر به این که فصل تابستان و هوا بنهایت گرم بود گروهی گفتند یا رسول الله هوا بینهایت گرم است و نمیتوانیم مسافرت نمائیم با این گرمی هوا بغزوه تبوک نروید آیه نازل شد:

قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ:

پروردگار امر فرمود که بدانسو رهسپار شوند در کتاب در منثور در مورد آیه: (رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ) بسندی از سعد و قاص روایت نموده که علی بن ابی طالب با رسول اکرم (ص) از مدینه خارج شدند تا محلی که با یکدیگر وداع نموده رسول اکرم (ص) رهسپار صحنه تبوک بود.

علی بن ابی طالب (ع) گریان گشت عرض کرد یا رسول الله مرا در مدینه با کودکان و بیماران گذاردی، رسول گرامی فرمود: آیا خشنود نیستی از اینکه تو بمنزله هارون باشی نسبت به موسی جز از سمت پیامبری او.

در تفسیر مجمع در آیه (لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمُرْضِيِّ) فرمود آیه اول در باره عبد الله بن زائده ابن ام مکتوم نابینا نازل شده حضور رسول اکرم (ص) آمده عرض کرد: پیرمرد و فرسوده ناتوانی هستم قائد و رهبری ندارم مرا از جهاد معذور میفرمائی رسول گرامی ساکت شد آیه نازل شد بر حسب گفتار ضحاک و آیه دیگر (وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ) در باره هفت نفر از بکائین نازل شد از جمله عبد الرحمن بن کعب و علی بن زید و عمرو بن ثعلبه ابن غنمه از قبیله بنی نجار و سالم بن عمیر و هرمی بن عبد الله و عبد الله بن عمرو بن عوف و عبد الله بن معقل از قبیله مزینه حضور رسول اکرم عرض کردند ما را بصحنه جنگ اعزام فرما ما و سائل مسافرت و طی راه نداریم حضرت فرمود وسیله حمل و فرستادن شما را بصحنه جنگ ندارم این نظر از انوار درخشان، ج ۸، ص: ۹۴

ابی حمزه ثمالی نقل شده است.

و نیز گفته شده آیه در باره هفت نفر از قبایل مختلفه نازل شده حضور رسول گرامی آمده عرض نمودند ما را با کفش و نعال بصحنه جنگ اعزام فرما و نیز از مجاهد نقل شده جماعتی از قبیله مزینه بوده‌اند.

و نیز گفته شده هفت نفر از بینوایان انصار بودند نظر به این که گریان شدند عثمان دو نفر از آنها را بهزینه خود بصحنه جنگ برد و عباس بن عبد المطلب دو نفر از آنان را به همراه خود برد و یامین بن کعب نضری سه نفر دیگر را به همراه برد.

و از واقدی نقل شده که مسلمانان در حضور رسول اکرم (ص) در غزوه تبوک سی هزار بودند و ده هزار از آنها اسب سوار بودند در تفسیر قمی است هنگامی که رسول اکرم (ص) از غزوه تبوک بازگشت همراهم او منافقان را ملامت و سرزنش می نمودند آیه. سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ: تا آخر دو آیه نازل شد.

در تفسیر مجمع از ابن عباس روایت نموده آیات در باره جد بن قیس و معتب بن قشیر و پیروان آنها از منافقان نازل شده که هشتاد نفر بودند هنگامی که رسول اکرم (ص) از جنگ تبوک مراجعت نمود بمسلمانان فرمود با این گروه معاشرت و گفتگو ننمائید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۹۵

[سوره التوبه (۹): آیات ۹۷ تا ۱۰۶] ص: ۹۵

اشاره

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا وَ أَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۹۷) وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَ يَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۹۸) وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَ صِيلَاتٍ لِرَسُولِ أَلَا إِنهَا قُرْبِيَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۹) وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُتَحَرِّينَ وَ الْأَنْصَارِ وَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَيْدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۰۰) وَ مِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَيَعُدُّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَى عَذَابٍ عَظِيمٍ (۱۰۱)

وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۰۲) خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِهَا وَ صَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صِيْلَاتَكَ سَيَكُنْ لَهُمْ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۱۰۳) أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَ

يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۰۴) وَقِيلَ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ وَ الْمُؤْمِنُونَ وَ سَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَيُبَيِّنُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۰۵) وَ آخِرُونَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۰۶)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۹۷

(شرح) ص: ۹۷

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَ نِفَاقًا عَرَبٌ بِمَعْنَى بَادِيه نشین است و از نظر دوری مسکن آنان و عدم معاشرت با طبقات ممتاز از رسوم زندگی و قوانین اجتماع و از درک حقائق بی بهره خواهند بود.

بدین نظر شدت و نخوتی با روان آنها آمیخته است و با اندیشه پدران و خانواده خود علاقه خاصی از خود نشان میدهند و از قصور فکر و محدود بودن سطح افکار آنان در صدد آموختن و تعلم بر نمی آیند و این نقص و محدودیت اختصاص به نژاد سامی و عدنان و یا قحطان ندارد، بلکه در سایر نژادها و در هر بادیه نشین و ده نشین ساری است.

وَ أَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ:

نظر به این که حیات و زندگی آنان انفرادی است، از تفکر و درک معارف طبعاً بهره‌ای نداشته و از برنامه دینی نیز متمرّد خواهند بود.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ:

نشانه صفت فعل پروردگار تاسیس دین اسلام و برنامه مکتب قرآن است که سلسله بشر را آشنا بحقایق و معارف مینماید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۹۸

وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَ يَتْرَبُّصُ بِكُمْ الدَّوَائِرُ گروهی از بادیه نشینان نیز آنچه از صدقات و زکوة اداء مینمایند، آنرا غرامت و ضرر و زیان مالی بر خود پنداشته و آنرا تحمیل و حکم اجباری دانند و پیوسته در مقام آنند که حوادثی پیش بیاید که رسول گرامی و مسلمانان را فرا بگیرد و منافقان زمام تدبیر را بدست بگیرند و بتوانند از اداء زکوة خودداری نمایند.

عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ:

جمله انشاء و مبنی بر نفرین است که پیوسته حوادث و پیش آمدها بر ضرر و زیان آنها باشد و منافقان در اجتماع خوار و زبون و مورد نفرت مسلمانان گردند.

وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ:

پروردگار بطور قیومیت و شهود بر از دلها و منویات و خاطرات مردم احاطه داد و هر گز خطور کفر و نفاق از او پنهان نخواهد بود. وَ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ گروه بسیاری از مردم که بدین اسلام گرویده و بروز قیامت عقیده دارند، آنچه از وظایف مالی و صدقات انفاق نمایند آنرا غنیمت شمرند: استفاده می شود، که اداء صدقات باید بقصد قربت و خشنودی پروردگار باشد و صدقه عبارت از مالی است که بقصد خشنودی پروردگار داده شود که از هر لحاظ مقرون بصدق است. وَ صَيَّوَاتِ الرَّسُولِ نظر به این که اهل ایمان و تقوی آنچه از وظایف مالی انفاق نمایند، ساحت کبریائی آنرا بدست قدرت و رحمت خود اخذ میفرماید و رسول اکرم (ص) نیز طلب رحمت و دعاء خیر خواهد نمود و بطور حتم باجابت میرسد و شاهد آنستکه بهر لحاظ مقرون بصدق است و در آن شائبه هدر و یا اسراف و یا تبذیر و مسئولیت نخواهد بود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۹۹

و بهر تقدیر بر آوردن حاجت نیازمندان است.

أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ:

مبنی بر اعلام و تأکید است که تقدیم صدقات به پیشگاه قدس کبریائی که آنرا اخذ می فرماید و نیز رسول گرامی (ص) طلب

رحمت و دعاء خیر می‌نماید، لا محاله عملی است. خیر محض، زیرا تقرب معنوی و صفاء و یقین مؤمن پرهیزکار را در بر خواهد داشت، پروردگار نیز وعده فرموده و تخلف پذیر نیست که سعه رحمت در این جهان و سایر عوالم آنان را فرا خواهد گرفت.

إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ:

ذکر دو صفت فعل پروردگار، بیان آنستکه اعمال نیک اهل ایمان و تقوی را می‌پذیرد و نواقص آنها را رفع و نفوس آنان را صفا می‌بخشد و مشمول رحمت بی‌نهایت خود می‌نماید.

وَالسَّابِقُونَ الْأُولُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ:

آیه مبنی بر مدح و تقدیر از مساعی نخستین دانشجویانی است که مکتب تعلیم و تربیت رسول اکرم (ص) را تشکیل دادند.

و کلمه السَّابِقُونَ مراد افراد مسلمانی است که در زمان حیات رسول اکرم (ص) دین اسلام را پذیرفته‌اند، بلحاظ اینکه بر مسلمانان جهان سبقت گرفته‌اند و اولین از سابقین مهاجر عبارت از افراد دانشجویی است که از آغاز بعثت در مکه و نواحی آن و قبل از هجرت پیامبر گرامی، دین اسلام را پذیرفته و پس از هجرت او نیز بسوی مدینه رفته‌اند زیرا وظیفه مسلمانان هجرت بود که از مکه کانون بت پرستان اعراض نموده و بسوی مدینه روانه شوند و گروهی از مسلمانان که تا هنگام جنگ بدر از مکه و نواحی آن بسوی مدینه هجرت نمودند، بنام اولین از سابقین و مهاجر نامیده شدند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰۰

وَالْأَنْصَارِ:

مجرور و عطف بکلمه من المهاجرین است و عبارت از ساکنان مدینه و نواحی آن که دعوت بدین اسلام را پذیرفتند و مقدم رسول اکرم (ص) و مسلمانان را گرامی داشته و از آنان پذیرائی نمودند و در جنگهای رسول گرامی نیز شرکت داشتند، تا هنگام جنگ بدر که دین اسلام انتشار یافت و انظار مردم سرزمین حجاز را بخود جلب کرد.

و کلمه وَالْأَنْصَارِ مرفوع نیز خوانده شده و عطف به جمله و السابقون الاولون باشد، بر این تقدیر مراد از انصار دانشجویان و افراد مسلمانی است که از سرزمین حجاز و یا اقطار جهان در زمان حیات رسول اکرم (ص) دین اسلام را پذیرفته و در جنگهای مسلمانان نیز شرکت می‌نمودند.

و بر حسب آیه، دانشجویان مکتب رسول گرامی سه صنف هستند.

۱- اولین از سابقین در اسلام بنام مهاجر، گروهی که دعوت اسلام را قبل از هجرت پذیرفته و در مدت هیجده ماه پس از هجرت، یعنی جنگ بدر از مکه و نواحی آن بسوی مدینه هجرت نمودند:

۲- اولین از سابقین انصار گروهی از ساکنان مدینه و نواحی آن سرزمین هستند که دین اسلام را پذیرفته و مقدم رسول اکرم (ص) را گرامی داشتند و در جنگهای پیامبر اسلام با مسلمانان شرکت می‌نمودند.

۳- گروهی بسیار از ساکنان سرزمین حجاز و سایر اقطار که در زمان حیات رسول اکرم صلی الله علیه و آله دین اسلام را پذیرفته و در جنگها شرکت نموده، انصار شناخته می‌شوند.

وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ:

بیان صنف دیگر از مسلمانان و دانشجویان مکتب قرآن است که مکتب تعلیم رسول گرامی (ص) را درک نموده ولی از تعلیمات و آموزشهای سابقین انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰۱

که حضور پیامبر اسلام را درک نموده پیروی می‌نمایند، تابع نامیده شدند و از قید کلمه باحسان استفاده می‌شود که غرض پیروی از تعلیمات رسول گرامی صلی الله علیه و آله بمنظور انجام وظایف دینی باشد و این صنف عمومی است و مسلمانان را برای همیشه شامل می‌شود که بواسطه و یا بوسایطی از تعلیمات رسول اکرم (ص) آموخته‌اند.

و جهت نامگذاری اولین از سابقین بنام مهاجر آنست که نخستین دانشجویان مکتب قرآن و تعلیمات رسول اکرم بودند، که اولین

بار بطور نهانی و یا آشکارا بدعت بدین اسلام پاسخ مثبت گفته و هسته اولیه جامعه اسلام از آنان تشکیل یافت.

و پس از هجرت رسول اکرم از شهر مکه محیط نفوذ بت پرستان، از دستور او پیروی نموده بسوی مدینه هجرت و در محور او بحرکت در آمده، بفرمان او بودند و بنام سابقین از مهاجرین نامیده شدند و سپس هر که بعد از نشر دعوت اسلام و جنگ بدر، از ساکنان مکه و آن سرزمین که دعوت اسلام را پاسخ گفته و به مدینه نیز هجرت نموده از جمله انصار شناخته شده‌اند.

و جهت نامگذاری اولین از سابقین بنام انصار بدان مناسبت است که هنگام ورود رسول گرامی صلی الله علیه و آله بمدینه مقدم شریف و دعوت او را با صمیمیت پذیرفته و گرد او آمده، پیمان سپردند که او را حمایت کنند و تا مدت هیجده ماه گروهی که بدین اسلام در آمده و بفرمان او بودند، اولین از انصار و سابقترین آنها نامیده شدند.

و جهت نامگذاری سایر مردم مسلمان از سرزمین حجاز و اقطار جهان بانصار از نظر آنست که زمان پیامبر گرامی و عصر درخشان او را درک نموده و بدین اسلام نائل شده و بحضور او مشرف بوده و در جنگها شرکت داشته و از تعلیمات او استفاده نموده، انصار نامیده شدند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰۲

و جهت نامگذاری سایر مسلمانان بتابعین باحسان از نظر آنستکه شعار آنان پیروی از مکتب قرآن بوده و پاره‌ای از تعلیمات و آموزشهایی که مهاجر و انصار استفاده نموده و شنیده از آنان پیروی نموده و می‌نمایند.

و مفاد الاولون تأکید در باره سبقت بایمان بطور اطلاق است و صحابه و دانشجویان مکتب رسول اکرم (ص) را دو صنف نموده است.

۱- سابقین بطور اطلاق عبارت از گروهی است که در مکه ایمان آورده و سپس بمدینه هجرت نمودند.

۲- انصار مراد گروهی است که مقدم رسول (ص) را گرامی داشته و ایمان آورده و یا در مدت هیجده ماه دین اسلام را پذیرفته و در جنگها شرکت نموده‌اند و بقبول دین اسلام بر این دو گروه کسی سبقت ننموده است و سایر افرادی که در زمان رسول اکرم (ص) ایمان آورده و از تعلیمات درخشان او نیز استفاده نموده سابقین بطور اضافه معرفی شده‌اند، یعنی سابقین بر جامعه اسلام هستند که بعد از رحلت رسول اکرم دین اسلام را پذیرفته‌اند.

باحسان متعلق به جمله اتبعوهم و قید اتباع است و تبعیت وابسته بدو طرف بمتبوع و تابع میباشد، یعنی از گفتار و رفتار نیک متبوع باید تبعیت نمود و ارشاد به حکم فطرت است که بشر فقط از حق باید پیروی کند، از جمله جامعه مسلمانان باید از سابقین از صحابه تبعیت نمایند، بشرط اینکه پیروی از حق و بطور احسان و پسندیده باشد.

و قید باحسان بیان آنستکه تبعیت جامعه مسلمانان بدون شرط از سابقین از صحابه جایز نبوده و صحیح نیست جز در موردیکه بحکم خرد تبعیت بطور احسان و پیروی از حق باشد، از این قید استفاده شد که حرف من در کلمه (مِنَ الْمُهَاجِرِينَ) بمعنای بعض است، زیرا سبقت گروهی بقبول اسلام و هجرت بمدینه بحکم خرد سبب نمیشود که جامعه اسلام از گفتار و رفتار آنان بدون شرط پیروی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰۳

نمایند و بصریح آیات قرآنی، بشر باید از حق پیروی کند.

بدیهی است، سبقت بقبول اسلام و هجرت بمدینه هرگز ملازم با حق نیست و بر حسب روایات متواتر و صریح تاریخ، برخی از صحابه مورد قدح و لعن پیامبر گرامی (ص) قرار گرفته و نیز بسیاری از صحابه یکدیگر را تکذیب و بجنگ با یکدیگر برخاسته و بعضی را بقتل رسانیدند.

پس صفت اولین سابق به اسلام بطور حتم سبب متبوعیت آنان بدون شرط نمیشود و هرگز ملازم با حق نخواهد بود، با توجه باین دلیل حرف من در جمله من المهاجرین بمعنای بعض است.

و مراد از جمله و السابقون الاولون سبقت در قبول اسلام و ایمان است و ایمان مرکب از عقد ایجابی یعنی اعتقاد به ارکان توحید و

دیگر عقد سلبی یعنی تقوی و پرهیز از گناهان است. بر این اساس اولین سابق به ایمان گروهی هستند که رعایت تقوی را بنمایند. و ضد تقوی ظلم و ستم است و در آیات قرآنی پروردگار از ستمگران تبری فرموده و رحمت هدایت را از آنان سلب و پیروی از آنها را ضلالت معرفی نموده است.

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ:

خبر برای جمله و السابقون الاولون است، رضایت و خشنودی پروردگار از اهل ایمان بواسطه عمل و اکتسابی است یعنی در اثر ایمان و تقوی آنها است و این صفت تقیید می‌نماید مبتدا را و می‌توان بجمله و السابقون الاولون الذین رضی الله عنهم تعبیر کرد، یعنی افرادی از سابقین و اولین در اسلام تا هنگامی که پرهیزکارند، مورد رضایت و خشنودی پروردگار خواهند بود زیرا رضایت پروردگار از اهل تقوی صفت فعل یعنی وابسته به صفت تقوی می‌باشد و صفت ذات نیست که تغییر پذیر نباشد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰۴

و عبارت از توفیق پرهیزکاران و رحمت بآنها است، که آنان را رهبری نموده، به سعادت برساند و تا هنگامی که پرهیزکارند، پروردگار از آنها خشنود خواهد بود.

و چنانچه نیروی تقوی از آنان سلب شود، رحمت و رضایت پروردگار بصورت غضب و محرومیت در می‌آید و چنانچه رضایت و خشنودی پروردگار از سابقین، از مهاجر و انصار مقید به بقاء ایمان و تقوی نباشد، یعنی مجرد قبول دین اسلام و هجرت بمدینه و یا شرکت در جنگها بطور حتم سبب رضایت پروردگار برای همیشه از آنان باشد، مخالف با صریح آیه فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ - پروردگار هرگز از شخص فاسق و گناهکار، راضی و خشنود نخواهد بود و رَضُوا عَنْهُ رضایت پروردگار از پرهیزکاران از مهاجر و انصار نیز سبب می‌شود که آنها در مقام اطاعت بر آیند و از حوادث ناگوار راضی و خشنود باشند و رضایت پروردگار از اهل تقوی را مقدم داشته بر رضایت اهل ایمان از پروردگار بمناسبت آنست که خشنودی از پرهیزکاران سبب صلاحیت آنان می‌شود که از خود اراده و کراهتی نداشته باشند و آنچه بر حسب تدبیر نظام جهان پیش آید، به آن راضی باشند و زیاده بر اطاعت و انقیاد نسبت بحوادث در مقام تسلیم باشند.

و بدیهی است فضایل دانشجویان مکتب قرآن دارای مراتب بیشمار بتعداد افراد و اکتسابی است و مرتبه عالی از آنها بطور موهبت وجودیست، یعنی تزلزل و زوال ناپذیر است.

وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ:

اعداد بمعنای آماده نموده است و تعبیر بوعده نفرموده زیرا وعده پروردگار تحقق در آن ظرف و تخلف ناپذیر است، در صورتی که ممکن است ایمان بعضی آنان زائل شود و یا اعمال ناشایسته از آنان سرزند و از حریم خارج شوند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰۵

همچنان که رضایت و خشنودی پروردگار از آنان بر تقدیر استقرار ایمان و نیروی تقوی آنها است و فقط پروردگار در مورد اهل ایمان و پرهیزکار که تا آخرین لحظات زندگی استقرار دارند بهشت وعده فرموده و بطور حتم انجام خواهد فرمود.

خَالِدِينَ فِيهَا أَيْدًا نَظَرًا به این که سیرت ایمان و نیروی تقوی و انقیاد از طریق اکتساب صورت و فعلیت روان آنان گشته تغییر و یا زوال پذیر نیست و در سعادت خلود دارند و ظهوری از آن خشنودی پروردگار از آنها و موهبت اراده بطور اطلاق به آنها است و نیز منازلست در جوار رحمت کبریائی و بطور خلود در آنها سکونت خواهند داشت.

ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ:

نجاح و رستگاری بشر به آنست که از طریق اکتساب و عمل به مقامی نائل شود که مسطوره‌ای از صفات کامله گردد و در جوار رحمت او تا ابد سکونت گزیند.

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ:

گفته شده مراد چهار قبیله اسلم و اشجع و جهینه و غفاری است که در اطراف مدینه سکونت داشتند ای رسول گرامی تو بافراست و صفای فهم خود آنها را نمی‌شناسی و ما آنان را دو بار عقوبت خواهیم نمود محتمل است عقوبت در دنیا به قتل و یا بمدلت و خواری باشد و نیز در عالم برزخ و سایر عوالم بعقوبتهای زیاده بر تصور گرفتار خواهند بود.

وَ آخِرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَ آخَرَ سَيِّئًا:

گفته شده گروهی از مردم از دعوت به غزوه تبوک تخلف نموده و سپس پشیمان شدند و اقرار به گناهان و تقصیر خود می‌نمایند و اعمال نیک نیز دارند، امید است پروردگار از رحمت و مغفرت بی‌حد خود آنها را بیامرزد، زیرا اقرار به گناهان اظهار تقصیر و پشیمانی است و گناهکار را آماده می‌نماید که رحمت پروردگار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰۶ او را فرا بگیرد و صفاء خود را باز یابد.

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ:

آیه بکلمه رجاء و امید ذکر شده، نه بطور حتم مورد عفو قرار می‌گیرند، تا اینکه صفت خوف از آنان زائل شود و نه بطور حتم قابل عفو نباشند که یأس و ناامیدی بر آنان رخ دهد و از طلب مسئلت باز مانند، بلکه نیروی امید و شوق را در آنان تثبیت فرموده، شاید که خودشان را آماده مغفرت و آمرزش نمایند.

و تنها بوسیله آتش حسرت و پشیمانی و درخواست مغفرت میتوان خود را معرض رحمت و آمرزش در آورد و صفای باطن و طهارت روح را باز یافت.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ:

صفت فعل را یادآوری فرموده و مغفرت عبارت از رفع نقص و ستر است به این که مانع، یعنی کدورت روان زائل شود، تا اینکه مورد قابلیت بیابد و رحمت پروردگار او را فرا بگیرد و صفای روح را باز یابد.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ:

آیه مبنی بر تشریح حکم زکوة اموال است، به این که رسول گرامی (ص) قسمتی از اموال و عوائد آنها را که اختصاص بصدقه دارد مطالبه کند.

از نظر اینکه هنگام ظهور، سود و نفع در اموال که متعلق زکات هستند، بینوایان و مصرف زکوة نیز با مالک سهم خواهند بود و از مالک چیزی گرفته نمیشود بلکه سهم صدقه از آنها اخذ می‌شود.

و بر حسب روایات اعیان زکوی عبارت از سیم و زر و شتر و گاو و گوسفند و بز از حیوانات بهره‌دار و گندم و جو و خرما و مویز از خواربار و بمناسبت اینکه بهترین صرف مال است، صدقه گفته می‌شود و در آن اسراف و تبذیر و مسؤلیت نخواهد بود و آثار بسیاری بر آن مترتب می‌شود.

و نیز بلحاظ اینکه امر عبادی است و از نظر بزرگداشت آن ساحت کبریائی آنرا می‌پذیرد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰۷

تُطَهِّرُهُمْ وَ تُزَكِّيهِمْ بِهَا:

خطاب بر رسول اکرم (ص) نموده چنانچه قسمتی از محصول اموال و دسترنج آنان را که سهم صدقه است اخذ نمائی سبب خشنودی پروردگار از آنان می‌شود و نیز انتظام امور اجتماعات اسلامی و روح مواسات با بینوایان را در بر خواهد داشت و از نظر اهتمام بآن تطهیر را بر رسول اکرم استناد داده و اداء صدقه را از جمله علل اعدادی آن معرفی نموده است.

وَ صَلَّى عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ:

در باره صفای روح و برکت مال آنان که صدقه میدهند دعای خیر بنما که سبب تشویق و تسکین خاطر آنها می‌شود چه آنکه ظهوری از شرافت، همانا اخذ ساحت پروردگار و نشانه‌ای از تطهیر رسول گرامی است.

وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ:

پروردگار بر خاطرات و راز دل‌های آنان که صدقه می‌دهند احاطه دارد که آنرا سبب تقرب دانسته و تصدیق نمایند که ساحت کبریائی آنرا اخذ فرموده و دعای خیر رسول گرامی در باره صفای روح و رشد اموال آنان ظهوری از صدق آن عمل است. پروردگار نیز از نظر احاطه‌ای که دارد دعای رسول گرامی را می‌شنود و اجابت می‌فرماید.

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ:

استفهام انکاری مبنی بر ترغیب است که از بدیهیات اسلام آنستکه پروردگار توبه و بازگشت گناهکاران را بسوی خود می‌پذیرد و آتش حسرت و ندامت آنان را کیفر آنها قرار می‌دهد و نیز صدقات را ساحت قدس پروردگار با دست مهر و قدرت خود می‌گیرد و با رأفت و مهر آنان را می‌پذیرد و اجر و پاداش می‌دهد و همچنانکه بازگشت و پشیمانی از گناهان نقص اعمال را رفع و روان گناهکاران را انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰۸

صفاء می‌بخشد. همچنین سیرت اداء صدقه عبارت از طهارت روان و مواسات با بینویان است که بهترین حس نوع دوستی است. و مفاد جمله (وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ) آنستکه از هنگامی که مالک سهم صدقه را افزا و جدا می‌نماید، بهر که واگذارد که بمصرف برساند ساحت پروردگار آنرا با قدرت و مهر خود خواهد گرفت و فقیر که صدقه را می‌گیرد از مقام کبریائی گرفته است و هرگز در موردی صرف مال مانند صدقه نیست که صدق محض باشد و از نظر تشریف در حیطه قدرت او در آید. بلکه از هنگام پیدایش فائده ساحت پروردگار سهم است، بر این اساس مانع از اداء صدقات در سهم شریک خیانت نموده، تصرف غاصبانه مینماید و أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ:

ذکر دو صفت فعل پروردگار مبنی بر حصر است و بیان آنستکه آفریدگار بازگشت بندگان را و همچنین صدقات آنان را می‌پذیرد و از رذائل خلقی و خود ستائی پاک و پاکیزه نموده، روان آنانرا طهارت می‌بخشد و روح تازه به آنان دمیده و بسعادت می‌رساند. وَقُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ:

خطاب بر رسول اکرم (ص) و مبنی بر تهدید منافقان است و ضمناً بجامعه مسلمانان، اصلی از اصول معارف را تعلیم فرموده است، به این که رؤیت ساحت پروردگار نسبت به اعمال قلبی و جوارحی بشر از نظر احاطه قیومیه او است و بطور حصولی نیست و اعمال قلبی از ایمان و کفر و فضائل و رذائل خلقی و اعمال جوارحی با مبادی آنها از تصور و تصدیق و اراده و جزم هر یک مرتبه‌ای از ظهور علم و شهود پروردگار در این نظام است.

و رؤیت رسول اکرم (ص) و مؤمنان نیز شعاعی از علم و احاطه ربوبی و ظهوری از مقام وساطت و شهادت آنها است، زیرا چنانچه رؤیت رسول اکرم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۰۹ و مؤمنان که در شئون وجودی ملحق و معطوف باویند فقط از طریق حس ظاهر بود، اختصاص به زمان حیات و باشخاص حاضر نزد آنان داشت.

در صورتی که صریح آیه آنستکه هم چنانکه ساحت کبریائی همواره بر اعمال و خاطرات و حرکات جوارحی بشر احاطه قیومیه دارد و اختصاص بزمان خاص و مکان بخصوص و بافرد خاصی ندارد.

همچنین رسول اکرم و مؤمنانی که ملحق باویند پیوسته از شعاع علم ربوبی بر سرائر اعمال قلبی و جوارحی سلسله بشر برای همیشه بدون قید احاطه دارند و از آیه بطور صریح استفاده می‌شود که رسول اکرم (ص) و مؤمنان که در شئون وجودی معطوف و ملحق باویند.

از جمله شهداء بر ایمان و کفر و رذائل و فضایل خلقی و خطورات و خاطرات هر یک از افراد بشر هستند و لازم منصب شهادت بر اعمال روانی و جوارحی بشر در این عالم گواهی به ایمان و کفر در پیشگاه پروردگار است و نیز آگاهی به همه شئون وجودی هر

یک از افراد بشر است که کسب نموده‌اند و از آن تعبیر به شفاعت و وساطت و تعریف نیز می‌شود.

وَسْتَرُدُونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ:

این جمله نیز از اصول و ارکان اسلامی است که بشر پس از پیمودن نظام اختیار و گذر از صحنه آزمایش آنچه را از اعمال قلبی و جوارحی و شئون و جودی کسب نموده، خواه ناخواه مرگ او فرا خواهد رسید و از صحنه آزمایش به صحنه دیگر و از نظام اختیار به نظام دیگری انتقال خواهند یافت بنام برزخ که تا آن لحظه بر او تیره و پنهان و از نظر و اندیشه وی غائب بوده.

ناگهان خود را در پیشگاه کبریائی می‌یابد و سرائر اعمال و حقایق خاطرات و افکار خود را بطور شهود در خود می‌بیند و می‌یابد.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۱۰

فَيَبْئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ:

حرف فاء تفریع است پس از آنکه بشر عالم برزخ و عوالم دیگری را نیز پشت سر گذارد و سیرت و اعمال روانی و جوارحی او هر یک به تناسب رشد نمود و به نصاب رسید خواه ناخواه قدم به صحنه قیامت خواهد گذارد آنگاه پروردگار هر یک از افراد بشر را به همان صورت و سیرت که کسب نموده و در نظام اختیار آنرا برگزیده و هر لحظه آنرا تثبیت و ابرام نموده بدان صورت او را در آورد زیرا بهترین اقسام انباء (اخبار) و اظهار حقیقت ارائه وجودی است که سیرت پنهان آنها را بصورت مناسب ارائه دهد.

وَ آخِرُونَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ:

افرادی که از حضور در جنگ تبوک تخلف نموده، سه دسته بودند، گروهی منافق و دیگر آنان که پس از تخلف پشیمان شده از رسول اکرم (ص) عذر خواهی و طلب عفو نمودند، پروردگار توبه آنان را پذیرفت.

و دیگر گروهی که در مقام عذر خواهی و توبه بر نیامدند، پروردگار نیز مغفرت آنان را بتأخیر افکند، چنانچه در آینده توبه نموده شایسته مغفرت و آمرزش گردند، آنان را عفو فرماید و گناه آنها را بیامزد و در صورتی که در مقام طلب مغفرت بر نیابند آنها را عقوبت فرماید.

آیه بیان قاعده کلی و مبنی بر تعلیم جامعه اسلام است که ارتکاب گناهان بزرگ تیره‌گی در روان گناهکار پدید آورده، او را مستحق کیفر و عقوبت نموده و از مغفرت و آمرزش محروم می‌نماید و جز بوسیله توبه و آتش حسرت و یا شفاعت پیامبر اکرم و اوصیاء علیهم السلام گناهان بزرگ آمرزیده نخواهد شد.

و تردید در عفو عقوبت که در آیه ذکر شده بلحاظ گناهکار است که خود را شایسته عفو و مشمول رحمت نماید و یا محکوم بعقوبت گردد.

در تفسیر عیاشی از ابی عمرو زبیری از حضرت صادق علیه السلام روایت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۱۱

نموده، فرمود: پروردگار اهل ایمان را به معرض مسابقه در آورده مانند رهان اسبان، سؤال نمودم مرا خبر دهید از آن، فرمود: آیه (سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ).

و نیز آیه السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ.

و نیز آیه (وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ وَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ) سابقین از مهاجر را مقدم داشته و سپس انصار را ذکر فرموده و سپس تابعین را درجه سوم قرار داده و به آنها امر فرمود: که تبعیت آنان از سابقین پیروی نیک و بطور احسان باشد و مقام هر یک از آنها بر حسب درجه قرب و منزلت آنان نزد پروردگار است.

در تفسیر برهان بسندی از ابن عباس روایت نموده گفت: آیه وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ در باره علی بن ابی طالب علیه السلام نازل شده، زیرا او بر همه مردم بقبول دین اسلام سبقت نمود و بدو قبله نماز خواند و با رسول اکرم (ص) در هر دو بیعت حضور داشته و شرکت نمود، بیعت روز بدر و بیعت رضوان و دو هجرت نمود، با جعفر بن ابی طالب از مکه بسوی حبشه و از حبشه بسوی مدینه.

در تفسیر مجمع در باره آیه (وَ آخِرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ) از ابو حمزه شمالی نقل نموده که شأن نزول آیه در باره سه نفر از انصار است بنام ابو کنانه بن عبد منذر و ثعلبه بن ودیعه و اوس بن حزام در اثر اینکه در جنگ تبوک تخلف نموده چون شنیدند آیاتی در باره متخلفان نازل شده، یقین بهلاکت خود نموده، خودشان را بستونهای مسجد بستند.

تا هنگامی که رسول اکرم (ص) از جنگ مراجعت فرمود، عرض کردند که این سه نفر سوگند یاد نموده‌اند که خود را از ستونها نگشایند تا اینکه رسول اکرم (ص) آنها را بگشاید حضرت فرمود: من نیز سوگند یاد می‌نمایم که آنها را از ستونها باز نمایم جز هنگامی که دستور برسد و چون آیه (عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ) نازل شد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۱۲

حضرت بمسجد تشریف آورده، آنها را گشود، آنان نیز همه اموال خود را نزد رسول اکرم (ص) آورده عرض کردند، این اموال ما است، آنها را به فقراء صدقه بدهید، حضرت فرمود؟ این چنین مأمور نیستم، آیه (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً) نازل شد.

و نیز در مجمع گفته است که از امام باقر علیه السلام روایت شده که آیه در باره ابی لبابه نازل شد و کسی غیر از او ذکر نشده و سبب نزول آیه جریان پاسخ او به یهود بنی قریظه است که گفت: چنانچه تسلیم شوید، محکوم بذبح خواهید شد.

کتاب کافی بسندی از عبد الله بن سنان روایت نموده که امام صادق علیه السلام میفرمود، چون آیه (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ) در ماه رمضان نازل شد، رسول اکرم (ص) امر فرمود: که منادی فریاد زند که پروردگار بر شما زکوة را واجب فرمود، همچنانکه نماز را بر همه واجب نمود، از طلا و نقره صدقه باید داد و از شتر و گاو و گوسفند و از خواربار مانند گندم و جو و خرما و مویز باید زکوة داد و در ماه رمضان منادی ندا زد و غیر این سایر اموال زکوة ندارند و نیز فرمود که باید از آن یک سال بگذرد و ماه رمضان سال آینده، عید فطر منادی فریاد بر آورد، ای مسلمانان زکوة اموال خودتان را بدهید، تا اینکه نماز شما قبول شود، آنگاه عاملین را فرستاد که صدقات را جمع آوری نمایند.

تفسیر عیاشی از مالک بن عطیه از امام صادق علیه السلام روایت نموده که امام علی بن الحسین علیه السلام فرمود ضمانت میدهم از پروردگار که صدقه به بینوا داده نمی‌شود، تا اینکه به پروردگار برسد و آنست مفاد آیه (هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ).

در تفسیر برهان از شیخ صدوق به سندی از سلیمان بن مهران از امام صادق علیه السلام روایت نموده که در باره آیه و یاخذ الصدقات فرمود: پروردگار صدقات را از صاحبان آنها می‌پذیرد و اجر و پاداش به آنان میدهد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۱۳

در کتاب بصائر الدرجات از محمد بن مسلم از امام باقر علیه السلام روایت نموده گفت: سؤال نمودم از امام در باره اعمال مردم، آیا بر رسول اکرم (ص) عرضه میشوند، امام فرمود: بدون شک عرضه می‌شوند.

فرمود: آیا آیه اعملوا فسیری الله عملکم و رسوله و المؤمنون را خوانده‌ای، فرمود: برای پروردگار شاهد و گواهی است، بر اعمال همه افراد بشر.

در کتاب کافی به سندی از زراره، از امام باقر علیه السلام در باره آیه (وَ آخِرُونَ مُرْجُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ) فرمود: گروهی که مشرک بودند، در آن حال حمزه و جعفر و یا مانند آنها را بقتل رسانیدند و سپس دین اسلام را قبول نمودند و اهل توحید شده و از شرک خارج شدند، ولی ایمان را بقلب خود نفهمیدند که از جمله اهل ایمان شوند.

و نیز از جمله منکران و کفار نبودند تا بدوزخ بروند، این گروه مردم باین حال به تأخیر افتاده، تا اینکه پروردگار آنها را عقوبت می‌فرماید و یا گناهان آنها را می‌آمرزد.

در تفسیر عیاشی از حمران روایت نموده گفت: سؤال نمودم از امام صادق علیه السلام از حال مستضعفین فرمود: آنان از اهل ایمان نیستند و از جمله کفار نیز نیستند بلکه گروهی هستند. حکم در باره آنها بتأخیر می‌افتد.

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۰۷ تا ۱۱۰] ص: ۱۱۴

اشاره

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۱۰۷) لَا تَقُمْ فِيهِ أُيْدًا لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ (۱۰۸) أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٍ أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۰۹) لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيَّةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۱۰)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۱۵

(شرح) ص: ۱۱۵

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا:

شأن نزول آیه بر حسب نقل ابن عباس و اتفاق مفسرین آنستکه بنی عمرو بن عوف در مدینه مسجدی بنا نهادند بنام مسجد قبا، حضور رسول اکرم (ص) فرستادند که در آن مسجد بمنظور تبرک نماز بگذارد، حضرت پذیرفت در آن مسجد نماز خواند. گروهی از منافقان حدود پانزده نفر از قبیله بنی غنم بن عوف بنا گذاردند که نزدیک مسجد قبا، مسجدی بنا گذارند و به جماعت رسول اکرم (ص) حاضر نشوند.

پس از آنکه مسجد پایان یافت، حضور رسول اکرم آمده عرض کردند مسجدی بنا گذارده‌ایم برای بیماران و هنگام سرما، و درخواست نمودند که در آن مسجد بمنظور تبرک نماز بگذارد.

حضرت فرمود: من آماده مسافرت به صحنه تبوک هستم و پس از مراجعت انشاء الله در آن مسجد آمده نماز می گذارم و پس از بازگشت از جنگ تبوک آیه نازل شد.

آیه بیان آنستکه غرض از بنا گذاری این مسجد ضرر رسانیدن به مسجد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۱۶

قبا که جنب آنست و مردم را باز دارند از اینکه در مسجد قبا و یا در مسجد رسول اکرم (ص) جمع شوند و بر حسب ظاهر بنای مسجد برای اقامه جماعت بوده، ولی غرض دعوت مسلمانان بشرک و نفاق و اعراض از رسول اکرم (ص) و تفرقه و القاء اختلاف میان مسلمانان است.

وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ:

منظور دیگر از بنای مسجد آنستکه آماده باشند برای ورود ابو عامر راهب که در زمان جاهلیت عزلت اختیار نموده لباس پشمین میپوشید هنگامیکه رسول اکرم (ص) از مکه بمدینه هجرت فرمود.

ابو عامر راهب گروهی را گرد آورده با رسول اکرم (ص) جنگ نمود، و سپس از مدینه فرار کرد و پس از فتح مکه بسوی طایف گریخت و چون اهل طائف دین اسلام را پذیرفتند، بسوی شام رفت و بدین نصرانیت در آمد و ابو عامر پدر حنظله غسیل الملائکه است که در جنگ احد بقتل رسید، در حالیکه جنب بود و فرشتگان او را غسل دادند.

رسول اکرم (ص) ابو عامر را فاسق نام نهاد، وی به منافقین مدینه دستور داده بود که مسجدی بنا بگذارند و به آنها وعده داده که از پادشاه روم لشکری بهمراه خود می‌آورد، برای اینکه محمد را از مدینه اخراج نماید بدین جهت منافقان در انتظار ورود ابو عامر

راهب بودند ولی قبل از اینکه ابو عامر با پادشاه روم ملاقات کند فوت کرد.

وَلَيَخْلِفَنَّ إِنَّا أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ:

این گروه منافق سوگند یاد کنند که غرض ما از بنای مسجد جز این نیست که مساجد زیاد شود و مسلمانان بسهولت بتوانند گرد هم آیند و فرایض پنجگانه را اداء نمایند و نیز وسیله تسهیل بر بیماران گردد.

ای رسول گرامی پروردگار گواه است بر خبث سریره آنان و گفتارشان خلاف انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۱۷

واقع است و غرض آنها جز این نیست که مردم را گرد خود آورده، به شرک دعوت نمایند و از حضور در مسجد قبا باز دارند.

بر حسب روایت هنگام بازگشت رسول اکرم (ص) از جنگ تبوک دستور فرمود که آن مسجد را خراب کنند.

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدِ أُسَسِّ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ:

آیا مبنی بر نهی رسول گرامی (ص) است از اینکه دعوت منافقان را هرگز نپذیرد و در آن مسجد که بنا نهاده‌اند حاضر نشود و فریضه بجا نیآورد پروردگار سوگند یاد فرموده مسجد قبا از نظر اینکه بنا گذاری آن بر اساس تقوی بوده و غرض تأسیس شعاری از اسلام و مجمعی برای مسلمانان است، که فرایض و نمازهای پنجگانه را در آن بجا آورند، بدین جهت شایسته است تو نیز در آن مسجد نماز گزاری.

أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ: تأکید و مبنی بر حصر است و مسجدی که جنب آن منافقان بنا نهاده‌اند، مسجد ضرار و کفر و دعوت بشرک

است بدین جهت کلمه احق تفصیل نیست و بر حسب نقل از ابن عباس و روایات که ذکر می‌شود مراد مسجد قبا است.

فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَّطَّهَرُوا:

امتیاز دیگر مسجد قبا آنستکه گروهی از اهل تقوی که در مقام کسب فضلت و طهارت معنوی هستند، ملتمسند که در آن مسجد (قبا) بعبادت و اداء فرایض قیام نمایند و معاشرت با آنها مطلوب است.

وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ:

پروردگار دوست می‌دارد، گروهی را که در مقام کسب فضیلت و صفای روح و طهارت معنوی برمی‌آیند و از رذائل خلقی و

گناهان پرهیز می‌نمایند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۱۸

أَفَمَنْ أُسَسِّ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ:

استفهام تقریر و آیه مبنی بر تمثیل حقیقت و تنزل آن به امر محسوس است یعنی قیاس زندگی اهل تقوی است به زندگی اهل نفاق،

بنیان اسم مصدر بمعنای مفعول و ساختمان است و کنایه از اینکه کسی که زندگی خود را بر اساس تقوی و خشنودی پروردگار

گذارد، هرگز قابل قیاس به زندگی بی‌اساس منافق نخواهد بود.

أَمْ مَنْ أُسَسِّ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرْفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ:

و یا کسی که ساختمان خود را بر کنار صحنه‌ای بنا کند که سیل بنیان کن بدان سو متوجه می‌شود و آنرا از هم خواهد ریخت، و

کنایه از نفاق و دعوت به شرک است، چنانچه غرض از عملی نفاق باشد، سیل بنیان کن و مبارزه حق و حقیقت با آن، آنرا نابود

کرده و بسوی دوزخ آنرا سوق خواهد داد.

مفاد کلمات مفرد آنستکه (شَفَا جُرْفٍ) طرفی از صحنه و بیابان است هار در اصل هائر بوده در اثر قلب هار شده یعنی مشرف به

سقوط و خرابی است (فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ) بطور حتم بدرون دوزخ سقوط خواهد کرد و کنایه از اینکه عملی که بر اساس نفاق

باشد نتیجه آن شعله آتشین است.

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ:

صفت فعل است بر حسب تدبیر پروردگار هرگز ستمگران را بمقصد نخواهد رسانید.

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَهُ فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ:

مبنی بر تهدید است، هدم و تخریب مسجدی که منافقان بنا نهاده‌اند، خوف و هراسی در دل‌های آنان پدید آورده، هرگز آرامش نخواهند یافت، جز آنکه پاره پاره شوند و نیز محتمل است مراد آن باشد، اساس زندگی منافقان بر تزلزل و نفاق است و هرگز ایمان نخواهند آورد تا بوسیله مرگ دل‌های آنان پاره شود انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۱۹

وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ بر حسب نظام و حسن تدبیر پروردگار گروهی را در اثر نفاق دچار زندگی نکبت بار نموده و آثار آنان را مانند خود آنها محو و نابود می‌نماید و گروهی را در اثر ایمان و ارتباط بساحت کبریائی عزیز و از استقرار خاطر و آرامش قلب، آنان بهره‌مند و انتظام جهان را بر آثار خیر آنان استوار می‌نماید.

در تفسیر قمی است، هنگام مراجعت رسول اکرم (ص) از جنگ تبوک به عاصم بن عوف عجلانی و مالک بن دحشم از قبیله بنی عمرو بن عوف دستور فرمود که مسجد ضرار که اهل آن ستمگر و منافق هستند خراب نمایند و مالک به عامر گفت: من آتش می‌آورم چوبهای مسجد را میسوزانم، پس از سوزانیدن متفرق شدند و زید بن حارثه توقف کرد تا هنگامی که بناء مسجد سوخت و سپس دیوارها را خراب کردند.

در کتاب کافی و تفسیر عیاشی به سندی از حلبی از امام صادق (ع) روایت نموده که سؤال نمودم از مسجدی که اساس آن بر تقوی نهاده شده است، امام فرمود: مسجد قبا است.

در تفسیر عیاشی از حلبی از امام صادق (ع) روایت نموده که سؤال نمودم از آیه (فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا) امام فرمود: کسانی هستند که پس از رفع حاجت بدن خود را با آب می‌شویند و این در باره اهل مسجد قبا نازل شده است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۲۰

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۱۱ تا ۱۲۳] ... ص: ۱۲۰

اشاره

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُفَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعِدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمِنْ أَوْفَى بَعْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبَشِرُوا ببيعكم الذي بايعتم به وذلك هو الفوز العظيم (۱۱۱) التائبون العابدون الحامدون السائحون الزاكعون الساجدون الآمرون بالمعروف والنهي عن المنكر والحافظون لحدود الله وبشر المؤمنين (۱۱۲) ما كان للنبي والذين آمنوا أن يستغفروا للمشركين ولو كانوا أولى قربي من بعد ما تبين لهم أنهم أصحاب الجحيم (۱۱۳) وما كان استغفار إبراهيم لأبيه إلا عن موعدة وعدها إياه فلما تبين له أنه عدو لله تبرأ منه إن إبراهيم لأواه حليم (۱۱۴) وما كان الله ليضل قوماً بعد إذ هداهم حتى يبين لهم ما يتقون إن الله بكل شيء عليم (۱۱۵)

إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (۱۱۶) لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبَ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (۱۱۷) وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (۱۱۸) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (۱۱۹) مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِطُّونَ ظَمًا وَلَا نَصَبًا وَلَا مَخْمَصَةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطُونُ مَوْطِنًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوِّ نِيْلًا إِلَّا كَتَبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَعْمَالَ الْمُحْسِنِينَ (۱۲۰)

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كَتَبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲۱) وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (۱۲۲) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (۱۲۳)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۲۲

(شرح) ص: ۱۲۲

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ:

آیه مبنی بر تشویق و ترغیب بجهاد و مبارزه با دنیای شرک است چنانچه اهل ایمان در دعوت بتوحید و نشر دین اسلام با کفار و بت پرستان مبارزه نمایند و کشته شوند و یا مالی را در طریق احتیاجات و تجهیزات جنگی خود و یا هزینه سپاه اسلام به مصرف برسانند.

پروردگار وعده فرموده که آنرا بپذیرد و اجر و پاداش آنرا بهشت و حیات ابدی قرار داده است و به منظور تأکید و پیمان آنرا بصورت داد و ستد در آورده است به این که ساحت کبریائی خود را مشتری و خریدار و اهل ایمان جنگجو و مجاهد را فروشنده معرفی نموده و کالا- که معرض فروش در می آید، حیات و زندگی اهل ایمان و یا مالی است که برای هزینه قیام و مبارزه با کفر و شرک و دعوت بدین اسلام بمصرف میرسد و ثمن آن بهشت و نعمتهای جاودان است و قرآن کریم و توریه و انجیل سند پیمان و قرار داد است.

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدَاً عَلَيْهِ حَقًّا:

چنانچه اهل ایمان در اداء وظایف رسول اکرم (ص) و رنجهای طاقت فرسای او شرکت نمایند و در دعوت بحق با او هم آهنگ شوند، پروردگار وعده داده و حقی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۲۳

بر خود مقرر فرموده که بدون قید دیگر اجر و پاداش آنها بهشت است و هرگز حق کسی را تضییع نخواهد فرمود.

و از کلمه توریه و انجیل استفاده می شود که در دین توریه و انجیل نیز جهاد با کفار و مبارزه با بت پرستان مورد ترغیب بوده است. وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِنِعْمَةِ اللَّهِ الَّتِي بَايَعْتُمْ بِه:

نقض و پیمان شکنی از قبایح اعمال در باره بشر است و ساحت کبریائی غنی بالذات هرگز از وعده تا چه رسد از عهد و پیمان خود تخلف نخواهد فرمود و حقی را که خود مقرر فرموده و بعهد گرفته تضییع نخواهد نمود.

و نیز بشارت و مژده داده به داد و ستدی که بشر با پروردگار نموده است و نهایت سعادت و رستگاری بشر آنستکه عزیزترین کالا که پروردگار به رایگان بوی موهبت فرموده آنرا در طریق نشر توحید فدا کند، پروردگار خریدار آن شود و اجر و پاداش آنرا سکونت در جوار رحمت و اراده مطلقه بوی هدیه فرماید که هر چه را بخواهد پروردگار آنرا خواسته و او را مسطوره صفات جمال و حیات او را نمونه ای .. از نظام کبریائی قرار داده است پس خریداری پروردگار از جنگجویان فضل است و وفاء بوعده نیز فضل و ادامه ای انجام آن نیز فضل پی در پی و دائم خواهد بود.

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ:

در آیه گذشته نامی از اهل ایمان بمیان آمده صفات بارز آنان را بعنوان صفت تزلزل ناپذیر در این آیه ذکر فرموده است.

التَّائِبُونَ: خبر برای مبتداء محذوف است، از جمله صفات اهل ایمان آنستکه پیوسته به پروردگار توجه دارند و درخواست هدایت و اظهار حاجت می نمایند و بغیر ساحت کبریائی او عرض حاجت نمی نمایند.

محتمل است صفت توبه را بر سایر صفات آنان مقدم داشته از این نظر باشد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۲۴

که ایمان و تقوی و سایر صفات فاضله از شؤن توبه و توجه پروردگار است و هر یک از صفات نامبرده دارای درجات بیشمار خواهد بود.

الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ: پیوسته در مقام سپاسگزاری از نعمتهای پروردگار هستند و هر نعمتی را از او می‌دانند و بشکر جوارحی و قلبی قیام می‌نمایند.

السَّائِحُونَ: پیوسته در محور ایمان و اداء وظایف سیر می‌نمایند، مانند سعی در باره تحصیل علوم دینی و التزام بحضور جماعت و یا برای قضاء حوائج مردم و یا بقصد حج.
الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ:

پیوسته باداء فرائض و نوافل و تهجد بیداری آخر شب مراقبت می‌نمایند.

وَالْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ:

پیوسته با گفتار و عمل در باره دعوت مردم به اداء وظائف میکوشند و به تعلیم احکام دینی و نشر معارف اشتغال دارند.
وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ:

پیوسته مراقب وظائف شخصی و حقوق اجتماع هستند و هرگز از مرز عبودیت خارج نمیشوند و احکام الهی را حد و مرز قدرت خود قرار میدهند.

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ:

نظر به این که ایمان دارای مراتب بیشمار است و اتصاف اهل ایمان به این فضائل بطور حتم آنان را به مرتبه عالی از ایمان میرساند و شایسته فضل پروردگار نموده و حقی را که برای آنان مقرر فرموده انجام خواهد فرمود و در اثر اتصاف آنان بصفات فاضله تا آخرین لحظات زندگی شایسته آن هستند که پروردگار بوسیله پیامبر گرامی (ص) بشارت دهد و در باره ساحت کبریائی مژده همانا انجام بدون شرط است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۲۵

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَاللَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ:

آیه بیان آنستکه کفار و بت پرستان صلاحیت و لیاقت آنرا ندارند که رسول گرامی (ص) و هم چنین مسلمانان طلب عفو و آمرزش از ساحت پروردگار برای آنان بنمایند، زیرا کفر و شرک تا آخرین لحظات زندگی سیرت آن محرومیت و بعد از رحمت و مغفرت است، از نظر اینکه روح و روان پلید کافران مسطوره غضب پروردگار است، هم چنانکه روح پلید آنان، صورت عناد با ساحت کبریائی است و پذیرش عفو و آمرزش ندارند.

در این صورت درخواست عفو و آمرزش در باره آنان لغو و بیهوده است و مقام پیامبر گرامی (ص) منزله است، از اینکه از پیشگاه پروردگار درخواست بی مورد بنماید و رابطه خویشاوندی نیز سبب نمیشود که درخواست ناروا نمود.

مَنْ بَعْدَ مَا بَيَّنَّ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ:

بیان شرط عدم صلاحیت کفار و بت پرستان است به این که شرک و عناد، در روان آنان تا آخرین لحظات زندگی رسوخ داشته و پیوسته اندیشه و سعی آنان مبارزه با دعوت رسول گرامی (ص) بوده است و سیرت آنان در حال حیات محرومیت و مسطوره عناد و بعد از پروردگار بوده‌اند و پس از مرگ به مقصدی که برگزیده نائل شده و در آن برای همیشه سکونت گزیده‌اند.

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِثْمًا:

آیه پاسخ از سؤالی است که در ذهن خطور می‌نماید به اینکه ابراهیم خلیل (ع) بر حسب آیه (وَاعْفُرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ۸۷-۲۶) با اینکه آذر عمو و پدر خوانده او مشرک بود، چگونه طلب مغفرت و آمرزش از پروردگار برای او می‌نمود.

پاسخ آنستکه طلب مغفرت ابراهیم (ع) برای آذر هنگام حیات و زندگی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۲۶

او بوده که بوعده‌ای که به آذر داده وفاء نموده باشد و احتمال میرفت که در اثر دعوت ابراهیم (ع) و احتجاج وی، آذر خداپرست شود و گمراهی و ضلالت او در اثر شرک بود که مستلزم غضب پروردگار است به او و در اثر دعا و شفاعت ابراهیم خلیل (ع) پروردگار بوی ترحم فرماید و او را هدایت کند و خداپرست شود و غضب پروردگار مبدل به رحمت و مغفرت گردد. و ایمان مرتبه‌ای از مغفرت و رفع نقص و ستر آنست ولی پس از آنکه بر ابراهیم (ع) ظاهر و آشکار گشت که آذر در مقام عناد و لجاج بر آمده و احتجاجات ابراهیم (ع) را نمی‌پذیرد و در صف معاندان در آمده آنگاه ابراهیم (ع) از او تبری نمود. پس فرق است میان درخواست آمرزش در باره مشرک در حال حیات که فقط ناسپاس است و اقتضاء هدایت در او باشد و میان درخواست مغفرت برای مشرک که اقتضاء هدایت از او سلب شده و کفر و عناد تا آخرین لحظات زندگی صورت روان او شده است.

همچنین دعاء و شفاعت رسول اکرم (ص) در باره مشرکان ممکن است سبب ترحم پروردگار گردد و آنان را هدایت فرماید و از عقوبت آنان در گذرد ولی مشرکان و کفار پس از مرگ که محرومیت و بعد از رحمت پروردگار صورت روانی آنان شده شفاعت و درخواست آمرزش در باره آنان بیهوده و بیمورد است و آیه مبنی بر ارشاد بحکم فطرت است که از نظر عدم قابلیت بت پرستان و کفار پس از مرگ آنها برای مغفرت و رفع عقوبت از آنان درخواست عفو بیهوده است.

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ:

ابراهیم خلیل (ع) از عظمت ساحت کبریائی پیوسته خائف و لرزان بود و امید عفو و آمرزش داشت، بدین جهت به آذر پدر خوانده خود وعده داده بود انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۲۷

که در باره او طلب مغفرت نماید و بوعده خود وفاء نمود.

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ:

مبنی بر تهدید اهل ایمان است که بت پرستان و کفار خارج از حریم خدا پرستی و معاند ساحت کبریائی هستند طلب مغفرت برای آنان، درخواست بیهوده، بلکه تجری است از نظر اینکه عناد و مبارزه با ساحت پروردگار را ناچیز پنداشته و قابل عفو دانسته‌اند و نظر به این که ضلالت و گمراهی مراتب بسیار دارد، مرتبه نازلی از آن جرئت به مقام کبریائی و درخواست مغفرت برای کفار و بت پرستان است.

نظام تعلیم و تربیت بشر مقتضی است که پروردگار طریقه هدایت و عوائق آنرا کاملاً بیان فرماید و چنانچه مردم تخلف نمایند، از سعادت بی بهره خواهند شد و آیه از نظر توحید افعالی نسبت اضلال را پروردگار داده است.

إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ:

ملکیت و احاطه لازم آفرینش است، پروردگار کرات بیکران و زمین پهناور را از کتم عدم آفریده است پیوسته جهان هستی در حیطه قدرت و تدبیر اوست مفاد آیه حصر مالکیت حقیقی در باره پروردگار است، زیرا او مبدء هر خلق و آفریده‌ای است و هر کمالی را بموجودات او موهبت فرموده، ناگزیر بالذات واجد هر کمالی است که موجودات بآنها نیازمند هستند و چنانچه پروردگار وجود علی الاطلاق نبود منبع و منشأ همه کمالات وجودی نبود.

و آفریدگار مالک علی الاطلاق است و ما سوای او مملوک علی الاطلاق هستند، پروردگار هر گونه تصرف و تدبیر نماید نافذ است و هر تحولی رخ دهد از او است زیرا چنانچه تدبیر و تأثیر و یا تصرفی مستند بغیر باشد و پروردگار استناد نداشته باشد مالک تصرف و تدبیر غیر خواهد بود و نظر به این که همه گونه تصرف و تدبیر از مقام کبریائی است، مالک علی الاطلاق نظام امکانی او خواهد بود.

و در آیه لفظ الله ذکر شده که علم و نام ذات کبریائی است و مجموع نظام انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۲۸

خلقت مسطوره صفات ذاتی او است.

یُحیی و یُمیتُ: صفت فعل است. حیات و زندگی موجودات دارای مراتب بشمار است. و عبارت از نیروئی است که پروردگار پیوسته بمنظور انتظام عوالم امکان موهبت میفرماید و هر یک از پدیده‌ها را بسوی کمالی که غرض از خلقت آنها است سوق میدهد بدیهی است نیروی حیات و زندگی که به بشر موهبت نماید، اقصی مرتبه حیات و زندگی است.

و از نظر اینکه ابدی و فنا ناپذیر است و امکان و ظرفیت آنرا دارد که باقصی مقام انسانیت نائل شود و حائز اراده مطلقه و قدرت زیاده بر تصور گردد، مانند پیامبران که اعلی درجه نیروی حیاتی و قدرت را واجدند، همچنین اهل ایمان و تقوی در عوالم دیگر حیات و شهود بیشتری را واجد هستند، بدین مناسبت ظاهر از صفت فعل در آیه موهبت نیروی حیات به قدسیان و سلسله بشر است. همچنین صفت امانه نسبت به سلسله بشر مرتبه عالی از امانه است و پیوسته آنان را بکمال مطلوب سوق میدهد و موت یگانه طریقه ارتقاء و تعالی آنها است، زیرا موت و قطع علاقه تدبیر روح از بدن عبارت از انتقال به عالم برزخ و قیامت صحنه شهود است و روح در اثر عقیده و اعمال نیک و بد که در زندگی آزمایشی واجد آنها شده و بوجود جمعی در خود ذخیره نموده و ملکاتی کسب نموده و بدان سیرت نیکو و یا نکوهیده و بکمال مترقب خود رسیده، آنگاه استقلال می‌یابد و از تدبیر و علاقه ببدن عنصری بی‌نیاز می‌گردد و کمال روح انسانی صالح و طالح همین است که علاقه خود را رها نماید و خود استقلال ییابد.

با توجه به این که عالم برزخ نیز از نظری حکم زندگی در دنیا را دارد، زیرا آثار وجودی نیک و بد که از خود در اجتماعات بشری گذارده از فرزند و مانند آن از سود و زیان آنها تا حدی خواه ناخواه برخوردار خواهد بود.

بر این اساس هر یک از افراد بشر صالح و یا طالح در عالم برزخ نیز رو به انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۲۹

تکامل است، همچنانکه از معصوم علیه السلام رسیده است که چنانچه کسی بخواندن آیات قرآنی اشتغال ورزد، جد هفتم او چنانچه کافر باشد از او بطور موقت رفع عقوبت خواهد شد و هنگام انقراض عالم رابطه افراد بشر از این جهان گسیخته می‌شود و هر فردی صالح و یا طالح، مؤمن و یا کافر بنصاب وجودی خود میرسد و سلسله بشر آماده ورود به صحنه قیامت خواهند شد.

از جمله آثار دو صفت احیاء و امانه موهبت نیروی حیات و عبارت از قبض و بسط و تجدد آنست و پیوسته قوام جهان بر آن استوار است و موجودات عالم طبع را در اثر تحول و تبدل هر لحظه بصورت دیگر در آورد و نظام یکنواخت را در سرتاسر جهان اجرا فرماید و هر گونه قید سبب محدودیت در ناحیه موجود است نه در ناحیه فعل و ایجاد پروردگار زیرا فعل او بطور اطلاق و فوق زمان است.

و محتمل است احیاء و امانه را بطور اطلاق نتیجه مالکیت حقیقی پروردگار معرفی نموده از این نظر باشد که بپا داشتن نظام خلقت بر افاضه وجود و ادامه آن پی در پی به قبض و بسط بطور تجدد امثال است که آنرا مستقر و ثابت ارائه میدهد با توجه به این که مراد از سماوات فرشتگان قدس و مقام قرب بساحت کبریائی است که تدبیر و زمام امور عوالم امکانی از آن ناحیه صادر و بوسیله‌ی فرشتگان بموقع اجراء گذارده می‌شود.

و مراد آسمان و فلک دوار و کرات بالا نیست که از نواحی این جهان است.

وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ:

خلق و آفرینش صفت فعل پروردگار است و لازمه انحصار ایجاد پروردگار آنستکه مالک و ولی حقیقی بر همه موجودات جهان که صحنه هستی را تشکیل داده‌اند او است و همه در حیثه تدبیر و ظهوری از صفت ربوبیت پروردگارند.

ولایت بر دو قسم است، ولایت و تدبیر تکوینی و عبارت از افاضه نیروی هستی است که سرتاسر جهان را بیک جذب فرا گرفته و پیوسته در تحول است و بطلان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۳۰

و فناء پذیر نیست، زیرا هر حادثه‌ای مقرون به تعینات و همچنین هر وجودی وابسته به تشخیص است که بمحیط خود اختصاص یافته

و در نظام جهان با همان خصوصاً ضبط است و ظرف و تشخیص دیگر ارتباط به آن نداشته، و نخواهد داشت. نه آنستکه حادثه بخصوص در آن ظرف پدید آمده و در زمان دیگر فنا پذیرفته است.

و آنچه از مقام کبریائی صدور یافته ایجاد و پرتوی از مقام ذات است که به صحنه امکان تاییده و ثابت و بطور اطلاق است و تغییر و تبدل از مقایسه بعضی موجودات با بعضی دیگر پدید می‌آید.

همچنانکه ساحت قدس او با زمان انطباق ندارد، فعل و اثر او نیز با زمان منطبق نمی‌شود.

بعبارت دیگر همه موجودات جهان قوام وجود آنها بر اساس تغییر و تحول است و از نظر مقایسه بعضی با بعضی دیگر بوجود می‌آید و آنچه از مقام کبریائی صدور می‌یابد ثابت است و تغییر و اختلاف در آن نیست و ناگزیر تعینات در ناحیه مظاهر رحمت است، زیرا ساحت قدس پروردگار حقیقت محض و واقعیت صرف است.

فعل و اثر او نیز عبارت از کن ایجاد و افاضه است که هیچ گونه تبعیض و اختلاف در آن تصور نمی‌رود، بلکه هر تغییر و اختلاف در ناحیه مخلوقات است که از آن تعبیر بجمله فیکون می‌شود و نیز باید گفت صفات و کمالات ذاتی کبریائی به یک حقیقت و واقعیت بر میگردند، ناگزیر آثار و افعال ساحت او نیز با اختلاف بیشماری که دارند بیک فعل اطلاق و کن ایجاد بر میگردند زیرا همه آثار صفات و کمالات در ساحت قدس ثبوت و تحقق خواهند داشت.

بشر نیز که پیوسته از نعمت هستی بهره‌مند است، همه اجزاء و ذرات بدن و زندگی او دائم در تحول و تبدلند و هرگز لحظه‌ای از زندگی او فنا پذیر نخواهد بود بلکه در دفتر نظام کون ضبط است ولایت دیگری بنام تعلیم و تربیت بشر و بنا گذاری مکتب قرآن است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۳۱

موجودات سرتاسر جهان و همه اجزاء آن و حوادث بیشمار که در آن به وقوع می‌پیوندد همه فعل و افاضه پروردگارند و رابطه آنها با مقام کبریائی فقط ایجاد و آفرینش است که دفعی و آنی و فوق زمان است و از آن تعبیر بجمله انشاء کن ایجاد می‌شود.

و در نتیجه وجه دیگران اسم مصدر و عبارت از وجود و تحقق موجودات زمانی است و محکوم بتحول و تدریج هستند.

و از آن جمله اخبار فیکون تعبیر می‌شود و در اثر نسبتها ای که میان آنها پدید می‌آید بقیاس بعضی با برخی دیگر عبارت از رحمت و خیر و نفع و سود و یا ظهور ضرر و زیان است و یا رزق و مورد نیاز بشر بشمار می‌آید بدین نظر همه آنها رحمت و نعمت و خیر و نفع هستند.

و چه بسا در خصوص موارد دیگر سبب ضرر و زیان باشد بر این اساس پروردگار متصف بصفته خالق و رحمن و منعم و رحیم و رازق و محسن و مانند آن خواهد بود هم چنین پروردگار در اثر اطلاق وجودی و وجوب ذاتی آنچه حکمت اقتضاء کند ایجاد می‌نماید و نیاز به عروض صفت اراده و مشیت نخواهد بود.

بدین نظر موجودات خارجی ظهور اراده و مشیت و حکمت پروردگارند هم چنانکه ظهور تدبیر و قدرت پروردگارند.

مثلاً بشر از نظر ضعف و نقص وجودی و فقد قدرت چنانچه عملی را بخواهد انجام دهد باید صفت اراده و مشیت را در خود پدید آورد تا اینکه قدرت او بنصاب برسد آنگاه فعل اختیاری را انجام می‌دهد ولی مقام کبریائی از نظر اطلاق و وجوب وجود و قدرت بی‌نهایت او خواسته خود را ایجاد می‌نماید و واسطه‌ای میان ذات کبریائی و آن موجود نخواهد بود و گر نه محال لازم می‌آید از نظر اینکه محدود بوده و نیز محل عوارض قرار می‌گیرد.

بالاخره ایجاد پروردگار جز موجود خارجی که ظهور اراده و حکمت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۳۲

و رحمت پروردگار است چیز دیگری نیست.

و از نظر اینکه موجودات جهان انواع مختلف و بشمارند و صدور هر فعلی از فاعل در اثر واقعیتی است که در فاعل بوده و موجودات با اختلاف بیشمار که دارند کاشف از کمالات ذاتی پروردگارند و هر یک نحو ثبوتی در مقام ذات دارند بیک فعل

اطلاقی و یک افاضه عام بر میگردند و رابطه آنها با پروردگار فقط ایجاد و آفرینش است که دفعی و آنی و فوق زمان است. هم چنانکه کمالات ذاتی پروردگار که منشأ پیدایش موجودات مختلف است از نظر اطلاق ذاتی بیک حقیقت و واقعیت بر میگردند.

خلاصه کمالات و واقعیات که از مقام کبریائی ظهور نموده و موجودات جهان را پدید آورده بیک کمال و واقعیت منتهی می شود و آن وجوب وجود است.

و اینکه موجودات فعل واحد و تعلق محض و در حیطه پروردگار و قائم به اویند این مرتبه‌ای از ولایت بلحاظ آفرینش موجودات جهان و نیز بلحاظ تدبیر و سوق موجودات بسوی کمال است.

فعل و آفرینش پروردگار را نمی توان قیاس بفعل اختیاری بشر نمود زیرا از نظر نقص ذاتی که بشر دارد فقط در اثر حرکت و فعل اختیاری بکمال نائل می شود و حرکت و فعل بمنظور تحصیل غرض و فائده‌ای است که رابطه با فعل دارد و محصول آنست و حرکت را تبدیل بسکون مینماید.

هم چنین غرض و فائده رابطه‌ای با فاعل دارد که نقص وجودی او را تبدیل بکمال می نماید و آنچه را که فاقد آنست در اثر رسیدن بغرض واجد آن غرض شده و فاعل ناقص بصورت کامل در میاید ولی در باره ساحت کبریائی از نظر اینکه تام و فوق تمام و وجود او واجب است.

غرض از فعل اطلاقی و آفرینش و ایجاد او همانا ظهور فعل کامل در عوالم امکان است یعنی فیوضاتی است بطور تجدد امثال از او بظهور میرسد و غرضی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۳۳

جز آن نیست زیرا فعل اطلاقی پروردگار عبارت از افاضه و دفعی و فوق زمان است جز ظهور فیض و کمال در عوالم امکانی غرضی نیست هم چنین جز ساحت کبریائی غرضی نیست.

و ظهور دیگر از ولایت در باره تعلیم و تربیت جامعه بشر است که بواسطه رسول اکرم (ص) مکتب عالی توحید را بنا نهاد که غرض از خلقت است و مقام رسالت و خاتمیت او نیز از نظر آنستکه او را نخستین نقطه امکانی معرفی نموده در باره فیوضات و گسترش هستی وساطت دارد.

و آیه بیان عقد سلبی و مبنی بر حصر است که موجود و پدیده‌ای که استقلال ندارد، در تأثیر نیز استقلال نخواهد داشت، پس ولی بطور اطلاق از شؤن وجود مطلق است که موجودات قائم به اویند.

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ:

آیه در باره استقامت مهاجر و انصار است که در جنگ تبوک با رسول گرامی صلی الله علیه و آله همراه بودند و آنرا سبب فضیلت خاصی برای آنان معرفی نموده و مشمول رحمت و هدایت فرموده و توفیق داده که با رسول اکرم صلی الله علیه و آله تا خاتمه جنگ همراهی نمایند و رحمت خاص پروردگار بر مهاجر و انصار از نظر تبعیت و همراهی با او در آن جنگ بوده و رسول گرامی نیز همیشه واسطه در نزول فیوضات و برکات میباشد و در آیات قرآنی نیز هر مورد که نامی از خیر و فضیلت برده شده از نظر وساطت نام رسول گرامی جدا ذکر نموده و سپس اهل ایمان را در آن فضیلت بوی عطف و از تعلیمات و مساعی او معرفی نموده است.

فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ:

بیان سختی و سرگذشت جنگ تبوک است، از لحاظ کمبود مواد غذایی و خواربار و شدت حرارت هوا و نبودن آب آشامیدنی و بعد مسافت و نداشتن وسائل حمل و نقل بطوریکه ده نفر از سپاه با یک شتر، بطور تناوب آن راه دور را انوار درخشان، ج ۸، ص:

می‌بیموندند و کمبود مواد غذایی تا حدی بود که افراد یک دانه خرما را می‌مکیدند و بدیگری میدادند.

مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ:

از نظر اینکه بسیج لشکر بصره تبوک از هر لحاظ دشوار و توانفرسا بود، در قلوب بعضی افراد خطور میکرد که از تبعیت و هم‌راهی رسول گرامی تخلف نمایند.

ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ: ثم حرف تراخی است، گروهی از مهاجر و انصار که در قلوب آنان خطور نمود که از هم‌راهی رسول گرامی صلی الله علیه و آله تخلف نمایند پروردگار بر آنان منت نهاد و ببرکات رسول اکرم صلی الله علیه و آله به آنان توفیق داد که دشواریها را تحمل نموده استقامت نمایند و تا خاتمه‌ی جنگ به‌مراه رسول اکرم بوده و لحظه‌ای تخلف ننمودند.

إِنَّهُمْ بِهِمْ رَوْفٌ رَحِيمٌ: استناد به صفت رأفت و رحمت پروردگار شاهد آن است که بر آنان رأفت فرمود و توفیق داد و ببرکات وجود رسول اکرم صلی الله علیه و آله فیوضات الهی آنها را فراگرفت و استقامت نموده، رنجهای آن جنگ را تحمل نمایند و به هم‌راهی با رسول گرامی ادامه دهند و چنین فضیلت و سعادت را بیابند.

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا:

جمله صلّه و بهیئت مجهول و مصدر آن تخلیف و عبارت از گروهی است که تصمیم داشتند دعوت رسول اکرم صلی الله علیه و آله را بشرکت در جنگ تبوک بپذیرند ولی در اثر تأخیر و مسامحه وقت گذشت و گناه بزرگ مرتکب شدند و تخلف آنان از نظر نفاق و یا کفر نبوده است.

و آیه عطف به آیه گذشته (لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ) و بیان آنست که گروهی از مسلمانان از شرکت در جنگ ترمرد نمودند و به برکات رسول اکرم صلی الله علیه و آله موفق به توبه شدند و آتش حسرت و پشیمانی آنان از این گناه بزرگ سبب شد که پروردگار آنان را عفو فرماید و از عقوبت آنان صرف نظر نماید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۳۵

حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ:

با حالت پشیمانی و حسرت جهان پهناور به دیده آنان تنگ آمد و زندگی سخت و دشوار گشت، غم و اندوه افکار آنان را فراگرفت، مسلمانان از آنها نفرت کردند و دورو و منافق شناختند و از معاشرت با آنها خودداری نمودند.

و ظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ:

آتش حسرت از درون آنان شعله‌ور گشت به یقین دانستند که جز توبه و عذر خواهی از ساحت کبریائی چاره‌ای نیست بر حسب روایات هر سه نفر گناه کار پراکنده بیابان و کوهها شدند که ملجأ و پناهی بیابند.

ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا:

زیاده بر چهل شبانه روز بدین منوال گذشت، پروردگار به برکات رسول گرامی صلی الله علیه و آله به آنان عطف توجه فرمود عذر خواهی آنها را پذیرفت و از عقوبت به همان آتش درونی آنان اکتفاء فرمود و بر آنان منت نهاد که از گناه بزرگ توبه نمایند و نیز توبه آنان را پذیرفت.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ:

بطور حصر بصفه رحمت استناد فرموده پشیمانی و عذر خواهی آنان را پذیرفت و مورد فضل و بخشش قرار داد و آنها را پناهنده بحریم کبریائی معرفی فرمود یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ:

خطاب به اهل ایمان نموده و جمله‌ی اتقوا الله ارشاد به رکن ایمان است و تقوی از وقایت گرفته شده و عقد سلبی است به این که قوام ایمان به نیروی خویشتن داری از عقوبت پروردگار و پرهیز از شک و نفاق و تبری از رذایل خلقی و اجتناب از گناهان است.

و كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ:

ارشاد به رکن ایمان و صفت اهل ایمان است و صادق بطور اطلاق شخصی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۳۶ است که شؤن وجودی و صفات او صادق محض باشد و در کمون او صادق عقیده و صدق خلقی بطور فعلیت نهاده شده و شائبه کذب و تزلزل و بطلان در آن نباشد.

و این حقیقت منطبق نمیشود، جز به رسول اکرم صلی الله علیه و آله و اوصیاء صادقین او علیهم السلام که پروردگار طهارت و عصمت و جودی و صدق ذاتی به آنان موهبت فرموده و آنها را صادق محض و محض صدق قرار داده است و از طریق اکتساب هرگز نمیتوان به صدق ذاتی و صدق محض متصف شد بلکه روان بشر آمیخته باقتضاء صدق است.

یعنی قابلیت کسب صدق و صفای روح در او نهفته است و لا- محاله امر تدریجی و اکتسابی است و صدق اکتسابی هرگز حکم صدق ذاتی را نخواهد داشت و در صف آن قرار نخواهد گرفت و نظر به این که جمله کونوا مع الصادقین بهیئت ناقص ذکر شده مفاد آن صفت است به این که شعار اهل ایمان باید قبول ولایت و پیروی از سیره صادقین باشد و مراد معیت و معاشرت نیست، بلکه خود را به سیره آنان معرفی نماید و مفاد روایات متواترانی تارک فیکم الثقلین نیز تمسک به سیره عترت صادق بر حسب عقیده و عمل است.

و لازم صدق ذاتی همانا علم و عصمت است و در اثر تعلیمات ربوبی و الهامات غیبی موهبت می شود و سنخ دیگر غیر از علوم اکتسابی است که از طریق حواس استفاده می شود و آثار علم موهوبی و عصمت همانا طهارت اعتقادی و خلقی تزلزل ناپذیر است و از نظر امکان آن هر لحظه از ساحت پروردگار افاضه میشود و بر حسب آیه «ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» انعام ۸۸.

و چنانچه لحظه‌ای افاضه نشود تیره گی شرک و کفر بر قلوب تابناک آنان سایه خواهد افکند و علم و ایمان اکتسابی سنخ دیگر و صورت علمی است که قابل تزلزل میباشد و درجات بیشمار علم و ایمان اکتسابی نیز از شؤن وجودی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۳۷ اهل ایمان و تقوی است و متعلق همه درجات ذاتی و اکتسابی صدق همانا معرفت پروردگار میباشد.

مفاد معیت با صادقین همانا قبول ولایت و پیروی از دعوت اوصیاء رسول گرامی است که زمام تبلیغ و دعوت جامعه بشر بر حسب ظاهر و همچنین هدایت معنوی و تربیت نیروی ایمان را پروردگار بعهدہ آنان نهاده است، بر این اساس نور ایمان که به قلوب پیروان مکتب قرآن می تابد، از کانون نور صدقی است که پروردگار باوصیاء صادقین موهبت فرموده و متصف بصدق ذاتی و اعتقادی شده‌اند.

از بیان گذشته چند امر استفاده شد:

- ۱- رکن ایمان معیت با صادقین است.
- ۲- صادقین بهیئت جمع ذکر شده، مراد گروهی است که دارای صدق ذاتی هستند و در عبودیت آنان شائبه کذب و تخلف نخواهد بود و از آن تعبیر بنیروی عصمت می شود.
- ۳- مراد از معیت قبول ولایت بر حسب عقیده و عمل و پیروی از شعار صدق است.
- ۴- صدق ذاتی اساس هر فضیلت و پایه مناسب الهی است، یعنی رسولان و پیامبران و اوصیاء باید در مقام عبودیت صادق باشند و در باره آنان شائبه کذب و تمرد نباشد و دارای نیروی عصمت و صورت اعتقادی طاعت باشند.
- ۵- مراد از صادقین پیامبران و رسولان گذشته نیست زیرا زمان رسالت و نفوذ ولایت آنان سپری شده است.
- ۶- از جمله آثار ولایت آنستکه بوساطت آنان اعمال صالحه اهل ایمان بمرتبہ قبول میرسد و شایسته اجر و ثواب میشوند و بعبارت دیگر روح باعمال صالحه آنان میدمد و آنان را بصدق اکتسابی متصف مینماید.
- ۷- قبول ولایت گروه صادقین بهیئت جمعی و بطور ارتباطی است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۳۸

۸- رد ولایت بعض از صادقین خروج از حریم ایمان است.

۹- تبلیغ احکام و سنت رسول اکرم مجرد اعلام نیست بلکه تصرف معنوی و تربیت روانی اهل ایمان است.

۱۰- وظایف دینی و اعمال صالحه بر اساس واقعیت باطنی و زندگی معنوی استوار است، زیرا اعمال صالحه در روان اهل ایمان تأثیر معنوی خواهد داشت یعنی رشد و ظهور روان است.

۱۱- ولایت اوصیاء صادقین زیاده بر تبلیغ احکام عبارت از تصرف معنوی و تربیت روانی اهل ایمان است که آنان را بقرب رحمت پروردگار میرسانند و در باره اجر و ثواب اعمال صالحه نیز وساطت خواهند داشت.

۱۲- اعمال صالحه مسلمانان چنانچه بر اساس ولایت نباشد، ارتباط بساحت پروردگار نخواهد داشت زیرا ولایت اوصیاء از شؤون ولایت پروردگار و فصل اخیر آنست و مخالفت صادقین انکار ولایت پروردگار است.

۱۳- ولایت پروردگار اثر ایجاد و آفرینش است و ولایت رسول گرامی و اوصیاء صادقین عبارت از وساطت در باره فیوضات تکوینی و تعلیم جامعه بشر و تربیت روانی اهل ایمان است که ناگسستی است و قوام و نظام جهان بر آن استوار است.

۱۴- هر عمل اختیاری که شخص مختار بجا آورد، ناگزیر ثبوتی در مرتبه روح و روان او داشته و از مبادی نفسانی او سرچشمه گرفته است، مثلاً- فرائض یومیه که صورت آن حرکات خارجی است، در اثر ارتباط قلبی بمقام ولایت و تصرف معنوی او سیرت آنها تقرب و عروج به پیشگاه پروردگار خواهد بود.

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ:

آیه مبنی بر توییح است که ساکنان شهر مدینه و نواحی آن سرزمین از انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۳۹

قبایل بادیه نشین که بسیج سپاه مسلمانان را بصبحنه جنگ میشوند، باید در جنگ شرکت کنند و حق ندارند در آسایش بسر ببرند و رسول اکرم (ص) بسوی جنگ روانه شود.

زیرا لازم منصب ولایت و رسالت جهانی پیامبر اسلام (ص) آنستکه با کفار و بت پرستان مبارزه نماید، همچنین ولایت او بر مسلمانان آنستکه دعوت او را بپذیرند و پاسخ مثبت دهند و حق ولایت او را اداء نمایند.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطُونُ مَوْطِئًا:

در اثر پیروی از دعوت رسول اکرم (ص) هر گونه سختی و تشنگی و گرسنگی بر آنان رخ دهد و نیز هر گامی که در راه دعوت بدین اسلام بر دارند و با مرکب آنان راهی پیمایند، بمنظور خشم و مبارزه با دشمنان و هر گونه صدمه و خطری از دشمن به آنان برسد، عمل نیک و شایسته بحساب می آید.

إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ:

پروردگار هر یک از حرکات و سکنتات و سختی‌ها که به آنان رخ میدهد، آنرا عمل شایسته خالص و بی نقص تلقی میفرماید و اجر و پاداش میدهد، گرچه کارهای عادی و طبیعی و یا سخنان غیر مربوط بجنگ باشد.

إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ:

از آغاز قبول دعوت رسول اکرم (ص) تا هنگام بازگشت از سفر و آخرین گام همه لحظات و دقائق و هر عمل و سکنتات عادی آنان نیز احسان و عبادت تلقی می شود از نظر اینکه پروردگار آنان را محسن معرفی فرموده است.

از آیه چند امر استفاده می شود.

۱- کتابت در جمله (كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ) عبارت از صدور فرمان در باره اجرای ثواب و پاداش است. انوار درخشان، ج ۸، ص:

۲- هر یک از اعمال و حرکات و سکنتات افراد لشکر گرچه مربوط بجنگ نباشد، همه آنها عمل صالح شناخته شده اجر و پاداش

برای آنان مقرر شده است.

۳- قبول دعوت رسول اکرم (ص) و شرکت در جنگ از نظر اینکه سبب انتشار دعوت بدین اسلام است و با همه اعمال صالحه مسلمانانی که در آینده دین اسلام را می‌پذیرند، شرکت خواهند داشت، بدین جهت همه اعمال و حرکات و سکانات افراد لشکر عمل صالح و عبادت شناخته می‌شوند.

۴- هر یک از حرکات و سکانات و اعمال و افراد لشکر را پروردگار بطور اقتضاء عمل صالح و عبادت شناخته و تلقی می‌نماید، یعنی وابسته به بقیه زندگی آنها است که با ایمان و تقوی بسر ببرند و اعمال نیک آنان حبط و بیهوده نشود، زیرا ممکن است بعض افراد لشکر در آینده در اثر ارتداد، همه اعمال و مساعی آنان بیهوده و بی‌اثر گردد.

۵- هر یک از اعمال نیک چنانچه بعنوان اطاعت نباشد و نیروی انقیاد در آن بکار نرفته باشد، اجر و ثوابی برای آن مقرر نشده ولی در باره افراد لشکر اسلام که دعوت رسول گرامی (ص) را پذیرفته‌اند، عمل آنان گرچه مباح و عادی باشد و بدون قصد اطاعت بجا آورند، عمل صالح شناخته شده و عبادت تلقی می‌شود.

۶- جهت اینکه ساکنان مدینه و آن سرزمین حق ندارند از دعوت رسول اکرم (ص) تخلف نمایند، در آیه سبب آنرا وعده‌ای قرار داده که هر گونه عمل و حرکات افراد لشکر که از رسول گرامی پیروی نموده، عمل صالح تلقی خواهد فرمود، در صورتی که سبب حقیقی آن ولایت رسول گرامی است که بمسلمانان دارد، و باید فرمان او را اطاعت نمایند و دعوت او را بپذیرند.

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا:

هم چنین اموالی کم و یا زیاد که صرف بسیج لشکر اسلام نمایند و یا مالی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۴۱ که هر یک از افراد در جنگ صرف هزینه خود نماید و هر صحنه و سرزمینی که قدم گذارند و بگذرند تا بصحنه جنگ وارد شوند، برای هر یک از آنها اجر و پاداش مقرر فرموده است.

إِلَّا كَتَبَ لَهُمْ لِيُجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ:

کتابت بمعنای صدور فرمان است و جزاء و پاداش هر عمل عبادی و پسندیده عبارت از روح عبودیت و انقیاد آن عمل است که بساحت پروردگار ارتباط می‌یابد و سبب ارزش آن می‌شود و حیات به آن می‌دمد و سیرت عمل بصورت پاداش و روح انقیاد در می‌آید و در هر یک از عوالم دیگر مناسب همان عالم بصورت نعمت جاودان ظهور خواهد نمود و زیباترین صورت آن رضوان و خشنودی ساحت کبریائی است.

پروردگار اهل احسان و نیکو کاران را به اختلاف صفات کمال چه از نظر حسن فاعلی و نیز از نظر حسن فعل آنان بهره‌ای از علم و استقامت در ایمان و فضیلت خلقی متناسب آنان موهبت می‌فرماید.

این است جزای ثابت که بهتر از عمل احسان است.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً:

آیه از نظر نزول بیان آنستکه اهل ایمان ساکنان اقطار همه آنها نباید بسوی صحنه جنگ رهسپار گردند، بلکه گروهی از آنان بحضور رسول اکرم (ص) شرف حضور یافته از آیات قرآنی و معارف اسلامی و علوم و احکام الهی بهره‌مند گردند.

ولی نظر به این که آیات قرآنی نظر به مورد خاصی ندارد مفاد آیه آنستکه نظام اجتماعات اسلامی چنین مقتضی است که مسلمانان پیوسته دو صنف باشند، گروهی به منظور دفع خطر دشمنان آماده دفاع باشند و گروهی به منظور فرا گرفتن علوم دینی و معارف

اسلام و احکام الهی بمرکز علمی رهسپار گردند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۴۲

فَلَوْ لَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ:

فاء حرف تفریع و لولا مرکب از حرف لو و لانا، مفاد آن ترغیب و تهدید است «۱» بیان آنستکه گروهی از اهل ایمان بمنظور فرا

گرفتن علوم دینی و معارف اسلامی و احکام الهی از وطن خود بمراکز علمی روانه شوند.

وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ:

بمنظور اینکه پس از آموختن و فرا گرفتن پاره‌ای از علوم دینی و معارف و احکام الهی بسوی قوم خود باز گردند و به آنان علوم دینی و احکام بیاموزند و از گناهان و عقوبت پروردگار تهدید نمایند و مردم را بوظائف دینی آشنا سازند و به اداء آنها ترغیب نمایند.

لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ:

تنها بدین وسائل میتوان مردم و اجتماعات اسلامی را از خطر اختلال زندگی و ارتکاب گناهان و شیوع فساد و خطر بیماری‌های فحشاء و بی‌بند و باری در حذر داشت.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ:

خطاب به اجتماعات اسلامی است که دفاع از هجوم بت‌پرستان و کفار اختصاص بگروه خاص و صنف مخصوص ندارد به این که سایر اجتماعات و طبقات از این وظیفه دشوار شانه تهی کنند بلکه وظیفه عمومی است و هر جامعه‌ای از مسلمانان نسبت بدفاع از هجوم و از تجاوز و چپاول کفار و اجانب مستقیماً مأموریت دارند.

بر این اساس هر قوم و اجتماعی از مسلمانان نسبت به هجوم و تجاوزات همسایگان بخصوص مأموریت دارند که از آنان دفاع نمایند چه از نظر آشنا بودن بآن سرزمین و مواضع دفاعی آن و چه از لحاظ رعایت نفوس و اعراض و تأمین اموال و منافع خودشان از سایر اجتماعات اسلامی اولی هستند که از خود دفاع نمایند.

(۱) مفاد آیه آنستکه برای آموختن علوم دینی بمراکز علمی باید بروند و برای چه نمیروند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۴۳

وَ لِيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ:

قدرت و نیرومندی مسلمانان رعب و هراسی در دل‌های بیگانگان پدید آورد که تعدی و تجاوز بر حقوق و حدود مسلمانان را در خاطر خود نپروراندند مسلمانان نیز باید وظائف دینی را رعایت نمایند و در اجرای عدالت بکوشند.

در این صورت بیگانگان نیز در مقام انتقام نخواهند بر آمد و معیت ساحت پروردگار با موجودات و سلسله بشر یکسان و بطور احاطه و قیومیت است. ولی پروردگار به پرهیزکاران توجه خاصی مبذول میفرماید.

در تفسیر مجمع در باره آیه (وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا) گفته شده، گروهی از مسلمانان فوت شده در حالیکه هنوز حکم فرائض پنجگانه نازل نشده بود، مسلمانان از رسول اکرم (ص) سؤال نمودند، برادران مسلمان ما قبل از نزول حکم فرائض از دنیا رفته‌اند چگونه است منزلت آنها آیه نازل شد.

در تفسیر قمی در باره آیه (لَقَدْ تَابَ اللَّهُ بِالنَّبِيِّ عَلَى الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعَسْرَةِ) امام صادق علیه السلام فرمود: آیه اینطور نازل شده و آنها ابو ذر و ابو خيثمه و عمير بن وهب بودند که از حضرت عقب مانده سپس بوی ملحق شدند.

در تفسیر مجمع در باره آیه (لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ) گفت در مورد غزوه تبوک نازل شد زیرا به مسلمانان سختی و رنج بسیار رسید که بعضی از افراد لشکر تصمیم گرفتند که از جنگ باز گردند ولی فضل خدا شامل آنها شد حسن گفته است که ده نفر با یک شتر راه دور و دشوار را می‌پیمودند و به نوبت سوار میشدند و توشه و غذای آنان جو خراب و خرما می‌گرم زده بود و بعضی که خرما همراه داشتند بدهان گرفته می‌مکیدند و سپس بدیگری می‌داده و آب بر آن می‌آشامیدند و نیز در تفسیر قمی در باره آیه (وَ عَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِقُوا فِي شَأْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ وَ مَرَارَةَ بْنِ رَبِيعٍ وَ هَلَالَ بْنِ أُمِيَّةٍ نَازِلٌ شَدِيدٌ) بجهت اینکه از رسول

اکرم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۴۴

صلی الله علیه و آله تخلف نمودند، نه از نظر نفاق و کفر، بلکه در اثر مسامه و تأخیر، سپس پشیمان شدند.

هنگامی که رسول اکرم صلی الله علیه و آله وارد مدینه شد آن سه نفر عذر خواهی نمودند، رسول اکرم پاسخ نداد و با مسلمانان گفتگو کردند، آنها نیز اعراض می کردند، همسران آنها آمدند نزد رسول اکرم صلی الله علیه و آله عرض کردند ما از آنها کناره بگیریم، حضرت فرمود: با آنان همبستر نشوید بر آنها بسیار دشوار آمد، بدین جهت به بیابانها و کوهها رفتند، برای آنها غذا میبردند ولی با آنان گفتگو نمیکردند.

آن سه نفر بیکدیگر گفتند، مسلمانان از ما اعراض نموده، با ما گفتگو نمی کنند. در حالیکه در بیابان و کوهها پراکنده بودند، بدین منوال پنجاه روز گذشت که تضرع و زاری و اظهار توبه و پشیمانی از این گناه بزرگ می نمودند، پروردگار توبه آنها را قبول فرمود، آیه نازل شد:

در تفسیر برهان بسندی از مالک بن انس از نافع از ابن عمر روایت نموده گفت: آیه یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ آنستکه پروردگار امر فرمود که اصحاب پیامبر اسلام از خدا بترسند و سپس فرمود: كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ یعنی با محمد و اهل بیت او باشید. و نیز در منشور از ابن عباس روایت نموده که آیه وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ مراد آنستکه با علی بن ابی طالب باشید.

در کتاب کافی بسندی از امام صادق علیه السلام روایت نموده، راوی سؤال نمود، چنانچه بر امام حادثه‌ای رخ دهد، وظیفه مردم چیست، امام قرائت فرمود: آیه (فَلَوْ لَا نَفَرْنَا مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ) فرمود آنان که به طلب تحصیل علوم دینی رفته معذورند، تا استفاده نمایند و سایر مردم که در انتظار آنها هستند، نیز معذورند تا هنگامی که طالبین علم باز گردند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۴۵

[سوره التوبه (۹): آیات ۱۲۴ تا ۱۲۹] ص: ۱۴۵

اشاره

وَ إِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَرَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ هُمْ يَسْتَبِشِرُونَ (۱۲۴) وَ أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَ مَاتُوا وَ هُمْ كَافِرُونَ (۱۲۵) أَوْ لَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَ لَا هُمْ يَذَكَّرُونَ (۱۲۶) وَ إِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةً نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (۱۲۷) لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (۱۲۸) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ (۱۲۹)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۴۶

(شرح) ص: ۱۴۶

وَ إِذَا مَا أَنْزَلَتْ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا:

آیه حال اهل ایمان و منافقان را بیان می نماید که هنگام نزول آیات قرآنی و شنیدن آنها نشانه تصدیق و ایمان از آنان آشکار می شود، همچنین علامت عناد از بعضی دیگر و منافقان از هم کیش خود سؤال کنند.

آیا تصدیق می نماید که این آیات، وحی از جانب پروردگار است و ایمان شما افزوده شد. غافل از اینکه آیات قرآنی مسطوره‌ای از

تعلیمات الهی است و با نیروی معنوی و تصرف غیبی دانشجویان را بقرب رحمت پروردگار سوق میدهد، بشرط اینکه در مقام قبول و پذیرش بر آیند و بخواهند بشنوند و بفهمند.

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَرَادَتْهُمْ إِيمَانًا:

دانشجویان مکتب قرآن در مقام انقیاد و پذیرش هستند، در اثر شنیدن آیات قرآنی و درک معارف الهی صورت اعتقادی و نیروی ایمان آنان ثابت تر و بر شهود حقایق و استقامت آنها افزوده خواهد شد.

وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ:

از نظر اینکه نهایت آرزوی دانشجویان مکتب قرآن پی بردن به حقایق و درک معارف الهی است، ناگزیر شنیدن آیات قرآنی سبب بشارت و سرور روانی و همیشگی آنان خواهد شد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۴۷

وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ:

ولی کسانی که دل‌های آنان آمیخته به شک و عناد است و روح پلید آنان علاقه بدرک حقایق ندارد و در جستجوی کمال و نیل بمقام انسانیت نیستند، شنیدن آیات قرآنی در باره آنان جز ضلالت و تکذیب نتیجه‌ای نخواهد داشت، بطور بداهت ساختمان بدن انسانی معرض بیماری‌های گوناگون قرار می‌گیرد، همچنین برای قلوب و روح بشر بیماری اعتقادی و خلقی است و گناهان ظهوری از بیماری روانی و اعتقادی او است.

وَمَا تَوْأَمَهُمْ كَافِرُونَ:

این گروه بحالت نکبت بار نفاق و دو روئی و بیماری مزمن زندگی خود را بسر می‌برند تا هنگامی که مرگ آنان فرا رسد، ناگهان غضب پروردگار آنان را فرا خواهد گرفت.

أَوْ لَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ:

استفهام تقریر است، با اینکه منافقان می‌بینند که هر سال یکبار یا زیادتر جنگ پیش می‌آید و باید در آن شرکت نمایند و مورد آزمایش قرار گیرند و در آن باره نمی‌اندیشند تا اظهار پشیمانی و ندامت نمایند و چنانچه فکر کنند هر آینه پشیمان شده تصدیق خواهند نمود، که بیماری نفاق سبب خواری و هلاکت آنان خواهد شد.

وَإِذَا مَا أَنْزَلْنَا سُورَةً نَّظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ:

نشانه منافقان آنستکه هنگام نزول آیات قرآنی و شنیدن آنها حالت انکار در رخسار آنان دیده می‌شود که حکایت از روان تیره و خشم آلوده آنان می‌نماید و بیکدیگر گویند: آیا بر مسلمانان تیره گی قلب و تکذیب ما آشکار می‌شود و از ما دوری جویند.

ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهِ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ:

آنگاه بناچاری برای پنهان داشتن حالت انکار خود از مجلس رسول گرامی صلی الله علیه و آله انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۴۸ بیرون روند و جمله صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ انشاء و مبنی بر نفرین است، پروردگار از شنیدن آنان آیات قرآنی و فهم حقایق آنها را بی‌بهره فرماید، از نظر اینکه نیروی استعداد خود را برای درک حقایق و معارف اسلام باطل نموده، با اینکه نفحات رحمت پروردگار بآنان می‌وزد.

مانند درک حضور رسول اکرم (ص) و شنیدن آیات معجزه آسای قرآنی که هر یک نعمت بیمانندیست ولی نظر به این که قلوب آنان تیره و آمیخته بخود خواهی است، هیچ یک را مغتنم نشمرده و بحکم فطرت نیز گوش فرا نمیدهند.

و آیه از نظر توحید افعالی صرف و تغییر قلوب منافقان را بساحت پروردگار نسبت داده به این که آنها را از درک حقایق و معارف اسلام باز دارد و بی‌بهره فرماید در صورتی که بر حسب خلقت نیروی فطرت و خرد، برای درک حقایق است.

ولی نظر به این که ممکن است بشر نیروئی را که پروردگار بوی موهبت فرموده محکوم ستایش خود کند و بر آن پرده عناد بيفکند

و از درک حقایق باز ماند، آنگاه پروردگار نعمت را بر آنان بصورت غضب و نقمت و محرومیت در می آورد و سبب تغییر نعمت به محرومیت همانا غفلت بشر است که لحظه‌ای بغرض از خلقت و آفرینش خود توجه نمی‌نماید.

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ:

آیه مبنی بر اعلام بجامعه بشر و نیز سوگند یاد نموده است که رسول گرامی اسلام محمد بن عبد الله صلی الله علیه و آله از جانب پروردگار بسوی سلسله بشر اعزام و فرستاده شده است.

محصول و ثمره سلسله بشر از نژاد اسماعیل ذبیح و ابراهیم خلیل علیهما-السلام است می‌توانید با او تماس داشته دعوت او را بشنوید و تعلیمات او را بیاموزید همچنانکه نظام تعلیم و تربیت سلسله بشر بتوحید و خداپرستی نیز چنین بوده، همه پیامبران و رسولان از جانب پروردگار از نوع بشر بوده‌اند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۴۹

عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ:

او علاقمند به سعادت بشر است، چنانچه فردی دعوت او را نپذیرد و بضلالت دچار گردد، بر او ناگوار خواهد بود.

حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ:

آرزومند است که مردم هدایت یابند و دعوت او را بپذیرند و از برنامه مکتب قرآن پیروی نموده رستگار شوند.

بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ:

باهل ایمان و گروندگان که دعوت او را پذیرفته‌اند بسیار مهربان و رحمت محض است و در باره تعلیم و تربیت جامعه بشر رنجها تحمل نموده، بحکم خرد، بشر باید به سپاس نعمتهای پروردگار دعوت او را بپذیرند و تعلیمات او را فرا بگیرند و به نصایح او گوش فرا دهند تا سعادت نائل گردند.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَعَلَىٰ حَسْبِيَ اللَّهُ:

ای رسول گرامی چنانچه مردم دعوت تو را به توحید خالص نپذیرند و از دعوت تو سر باز زنند و تمرد نمایند باز آنها را به اعلام توحید و یگانگی پروردگار پند ده و اصول خدا شناسی را بآنان بیاموز و بگو مرام من این است، پروردگار مرا کافی است و تنها به او اعتماد می‌نمایم و در امور خود پیوسته اکتفاء بساحت پروردگار نموده و باسباب طبیعی اعتماد ندارم.

لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ:

آفریدگاری که جز او پروردگاری نیست، یکتا و بی‌همتا است، او نظام هستی را پیوسته بپا داشته تدبیر می‌نماید، من بنده و آفریده او هستم و از ساحت کبریائی او نیازهای خود را خواهانم.

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ:

مبنی بر حصر است، از جمله اصول توحید آنستکه به ساحت پروردگار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۵۰

باید اعتماد نمود، زیرا که سبب حقیقی و مؤثر او است که نیروی تأثیر را در اسباب طبیعی نهاده است.

توکل صفت نفسانی و اتصال روانی و اعتماد بساحت کبریائی است به این که معتقد باشد که او فوق اسباب طبیعی است یعنی او نیروی تأثیر را در کمون آنها نهاده و حد وجودی آنها قرار داده است.

بدین جهت اسباب طبیعی سبب ناقص هستند و مؤثر حقیقی همانا خواسته آفریدگار است و چنانچه بشر این چنین معتقد باشد. اراده او خلل نپذیرد و تزلزلی بر خاطر او رخ نخواهد داد و امور خود را به او واگذارد، زیرا او کافی است ولی با توجه به این که از طریق اسباب طبیعی خواسته او ظهور می‌نماید و بر حسب نظام طبع اسباب ظاهر را نیز باید بکار برد.

وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ:

مبنی بر حصر و جمله‌ای است که سوره به آن خاتمه می‌یابد و بیان صفت فعل و مسطور نظام امکان است به این که او پروردگار

یگانه و مدبر نظام هستی است که جهان نمونه‌ای از عظمت ساحت کبریائی را ارائه می‌دهد و نظام تعلیم و تربیت سلسله بشر که محصول و غرض از نظام آفرینش است، همانا بنا گذاری مکتب قرآن و اعزام رسول گرامی اسلام است که اتقان تدبیر پروردگار بر آن استوار می‌باشد.

آیه عوالم امکان و یا جهان هستی را عرش عظیم تعبیر فرموده از نظر اینکه عظمت بی‌نهایت ساحت کبریائی را بقدر ظرفیت امکانی خود ارائه می‌دهد.

نه به تمام معنی:

زیرا صدور فعل از فاعل ظهور واقعیتی است که در خصوص فاعل بوده بر این اساس عوالم امکانی آثار و افعال پروردگارند و نحو ثبوتی در مقام ذات دارند و واقعیتی که منشأ افعال است نحو ثبوتی از مقام کبریائی است و همه آثار و افعال انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۵۱

نظام هستی به حقیقت به یک فعل عام بر میگردند و آن ایجاد و آفرینش است، همچنانکه کمالات ذاتی پروردگار که منشأ پیدایش آثار و افعال هستند نظر به اطلاق ذاتی کبریائی به یک حقیقت و واقعیت بر میگردند و کثرت و اختلاف در آن راه ندارد.

رَبُّ الْعَرْشِ:

صفت فعل و ربوبیت پروردگار نسبت به مجموع عوالم است و استناد بغیر پروردگار ندارد زیرا ایجاد و آفرینش مجموع جهان هستی به هیچ سبب و شرطی توقف ندارد جز مشیت قاهره ولی ایجاد هر یک از اجزاء جهان هستی جز صادر اول وابسته به شرایط و امکاناتی است که جز موجودات است، در این صورت مشیت پروردگار بدین لحاظ جزء سبب هر یک از پدیده‌ها خواهد بود.

ولی نظر به این که هر موجود مادی وابسته به مجموع نظام طبع است مشیت و قدرت پروردگار در باره ایجاد آن نیز علی الاطلاق خواهد بود فعل و آثار پروردگار از شؤن ایجاد و آفرینش است و از نظر جنبه صدور آن از مقام کبریائی و ارتباط معلول زمانی و تدریجی به سبب فوق زمان به طور ثابت و غیر تدریجی است و بدون هیچ قید به مجرد اراده قاهره پروردگار تحقق می‌یابد و از نظر اینکه فعل پروردگار ظهوری از کمال ذات و نحو ثبوتی در مقام ذات دارد نقصی در فعل او نخواهد بود.

بدین جهت وابسته به شرط و قیدی نیست همچنانکه آیه (إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ) تعبیر به جمله انشاء و ایجاد نموده است و دیگر جنبه وقوع و تحقق خواسته در نظام تدریج و عالم اسباب است که زمانی و به شرایط و امکاناتی وابسته است و از حدود و مشخصات موجود و خواسته به شمار می‌آید و در آیه تعبیر به جمله اخبار فیکون نموده است.

و الحمد لله زنة عرشه

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۵۲

سوره یونس ص: ۱۵۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱ تا ۱۰] ص: ۱۵۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (۱) أَمْ كَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ (۲) إِنَّ رَبَّكُمْ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۳) إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعِندَ اللَّهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (۴) هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۵) إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ (۶) إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ (۷) أُولَئِكَ مَاوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (۸) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۹) دَعَاؤُهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخْرَجَ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۰)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۵۳

(سوره یونس آیه ۱-۱۱) انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۵۴

(شرح) ص: ۱۵۴

الر عبارت از سه حرف مفرد است بنام حروف مقطعه و در بیست و نه سوره قرآن باختلاف یک حرف مفرد و یا دو و یا زیاده در اوائل سوره‌ها ذکر شده است بدیهی است هر یک از حروف هجاء وضع ندارد یعنی بر حسب وضع هیچ یک با معنایی رابطه ندارد بطوریکه شنونده از آن حروف بمعنای مخصوص منتقل شود و مقصود متکلم را بفهمد و در مقام احتجاج بآن استناد کند بلکه حروف هجاء اصول کلمه‌اند که از ترکیب مخصوص آنها کلمه و جمله تشکیل می‌شود بر این اساس غرض از ذکر هر یک از حروف مفرده در آیات قرآنی رمزیت است که ساحت پروردگار بمنظور اشاره بحقایق بکار برده که جز مخاطب رسول اکرم صلی الله علیه و آله و اوصیا او علیهم السلام نباید از آنها معانی مرموز را بفهمند و گر نه نقض غرض لازم آید زیرا منظور از رمز آنستکه احدی جز مخاطب بمراد راه نیابد و بمرور زمان نیز قابل حل نباشد فقط میتوان گفت حروف مقطعه که در آغاز بعض سوره‌ها ذکر شده ارتباط خاصی با مفاد آیات همان سوره دارند و اشاره بخلاصه آیات آن سوره میباشد و روایات چندی نیز از طریق اهل سنت از ابن عباس و از اهل بیت علیهم السلام در باره تفسیر هر یک از حروف مقطعه رسیده است.

از جمله در کتاب معانی بسندی از ابی بصیر از امام صادق علیه السلام روایت نموده که امام فرمود الم از حروف مقطعه و اسم اعظم است چنانچه رسول اکرم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۵۵

صلی الله علیه و آله و یا امام آنرا ترکیب نماید و پروردگار را بآن بخواند دعا باجابت میرسد.

مفسر گوید، هر یک از صفات و اسماء ساحت ربوبی و هم چنین اسم اعظم که جامعتر از آنها است از مقوله لفظ و سخن نیست زیرا چگونه صدا و نوسان هوا یا صورت خیالی که معنایی برای آن لفظ تصور کند با این سخن هر چه بخواهد بتواند در آن تصرف نماید و یا هر چه بخواهد پدید بیاید بلکه مراد آنستکه رسول اکرم (ص) و یا امام (ع) نظر به این که پروردگار بآن تعلیم وجودی فرموده و آنها را مظهر اسم اعظم قرار داده هنگام توجه کامل بساحت ربوبی چنانچه ضمن دعاء باین کلمه تکلم نمایند پروردگار خواسته آنان را بطور حتم اجابت میفرماید با توجه به این که این تأثیر اختصاص با اسم اعظم ندارد بلکه ساحت ربوبی را رسول اکرم (ص) و اوصیاء علیهم السلام بهر یک از اسماء حسنی بخوانند حاجت که مناسب با آن اسم است باجابت میرسد زیرا که خودشان ظهور امکانی آن اسم هستند.

تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ:

ضمیر اشاره بارجمندی مفاد آیات قرآنی از افکار بشری است و عبارت از فرامین الهی و بیان حقایق و معارفی است که بر اساس حکمت بوده و بطور اطلاق ثابت و مستقر و مصون از تغییر و تحریف است و هرگز قابل نقض و بطلان نخواهد بود و آیات جمع آیه بمعنای علامت و نشانه است که از ساحت کبریائی شرف صدور یافته و مبنی بر اعجاز و دلیل بر رسالت پیامبر اسلام است.

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ:

عجب اسم مصدر و حالت روانی و شیفتگی از شنیدن سخنان سحر آمیز است چه در باره تاریخ گذشتگان باشد و یا کلماتی موزون و جملائی شیوا و دلپذیر باشد.

آیه استفهام انکاری است که چگونه مردمی کوتاه نظر در شگفت هستند که پروردگار برسولی هم چه پیامبر اسلام (ص) وحی می‌نماید و باو دستور میدهد که انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۵۶

جامعه بشر را از کفران نعمت آفرینش و خودستائی تهدید نماید و از ناسپاسی باز دارد آیه بیان آنستکه آیات قرآنی را بطریق وحی به فردی ممتاز از بشر نازل نموده‌ایم و از نظر شرافت او تعبیر به کلمه رجل بهیئت نکره شده، یعنی یگانه راد مردی که موحد است و عبودیت خالص شعار او است و جز آفریدگار را پرستش نمی‌نماید و هرگز محکوم آفریده‌ای نخواهد بود.

ای رسول گرامی آیات قرآنی را برای مردم بخوان و دسترس آنان بگذار و مکتب عالی قرآن را تأسیس بنما و جامعه بشر را بسوی آن دعوت نما و نیز خطاب به عموم افراد بشر است که آیات قرآنی را از رسول گرامی بشنوند و دعوت او را بتوحید خالص و بدین اسلام بپذیرند و از برنامه مکتب قرآن پیروی نمایند و بآنها نیز مژده‌ای اعلام بنما.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَهُمْ قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ:

خطاب برسول گرامی است از جمله وظیفه تبلیغ وی بشارت و مژده است.

گروهی که بوحدانیت پروردگار و به ارکان توحید معتقدند و بسپاس نعمت قیام می‌نمایند و در پیشگاه پروردگار مقامی بس ارجمند و منزلتی ثابت و مستقر دارند و پیوسته مشمول فضل و خشنودی پروردگار خواهند بود و مراد از قدم صدق توجه بساحت کبریائی و اظهار عبودیت است که بر طبق صدق و حقیقت و فطرت است و نظر به این که انذار و تهدید بعقوبت در روان مردم زیادتر از بشارت پاداش تأثیر مینماید آنرا مقدم داشته است و استفاده میشود که وظیفه پیامبران عموماً و بخصوص رسول گرامی صلی الله علیه و آله همانا انذار و تبشیر است یعنی جامعه بشر را از شرک و کفران نعمت آفرینش باز دارند و بعقوبت ابدی آنان را تهدید نماید و نیز مردم را بایمان و اعمال صالحه و سپاسگزاری ترغیب نماید و بسعادتی در دو جهان و بنعمتهای ابدی مژده دهند

قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ:

نظر به این که آیات قرآنی خارق عادت و بالاتر از افکار بشر است از شنیدن انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۵۷

آیات از رسول گرامی در شگفت گشته بت پرستان از نظر حسد و عناد گویند ساحر و جادوگری است که با خواندن کلماتی مردم را بمرام خود جلب مینماید.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ:

بیان توحید فعالی پروردگار است نظر به این که کفار و بت پرستان از اعزام پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله در شگفت شده و در مقام تکذیب او بر آمده و آیات قرآنی را کلام سحر آمیز خوانده‌اند.

آیه در مقام احتجاج و تکذیب گفتار آنها است به این که افکار آنان را بامر بدیهی جلب و بخلقت این جهان پهناور اشاره نموده به این که پروردگار کرات بیکران و زمین پهناور را از کتم عدم و نیستی پدید آورده و آفریده است و هر یک را در مدار مخصوص در سیر و حرکت در آورده و نظام واحدی را در آنها اجراء و مقرر داشته است.

فِي سِتَّةِ آيَاتٍ:

با اینکه هنگام خلقت جهان کره خورشید و ماه و زمین پهناور نبود در این صورت برای جهان روز و شب تصور و مفهوم نداشت تا اینکه مدت شش روز خلقت کرات آسمان و زمین بطول انجامد و در آیه ۵۵-۷ اشاره شد که محتمل است سته ایام گفته شده از نظر تحولاتی باشد که در انتظام آنها مراحل و دوره‌ای چند رخ داده است.

ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ:

حرف ثم برای تراخی رتبی است و جمله یدبر الامر آنرا تفسیر نموده که مراد قدرت بر تدبیر نظام جهان است به این که کرات آسمان بیشمار است و بشر هرگز بتعداد و شماره آنها دست نیافته و نخواهد یافت.

و نظر به این که آیه مبنی بر احتجاج با بت پرستان است زیرا بطور بداهت قبول دارند که خالق و پدید آورنده جهان هستی آفریدگار است بدین نظر ذکر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۵۸

آفرینش کرات توطئه و زمینه چینی برای جمله ثم استوی علی العرش است که مبنی بر اثبات اینکه استیلاء و تدبیر عبارت از ادامه خلقت و گسترش هستی پی در پی است یعنی پروردگار هر لحظه آنها را با نظام یکنواخت تدبیر می‌نماید بدون اینکه خللی بآنها رخ دهد.

ذکر استواء و احاطه تدبیر پروردگار بر جهان مبنی بر ابطال دعوی بت پرستان است بدلیل اینکه صفت ربوبیت و تدبیر از شئون خلقت است و اختصاص بآفریدگار دارد ولی بت پرستان چنین پندارند که مجرد استناد خلقت به پروردگار سبب نمی‌شود که صفت الوهیت و تدبیر و معبودیت نیز اختصاص بآفریدگار داشته باشد.

زیرا بت پرستان تدبیر را از شئون خدایان ساختگی و همچنین معبودیت را برای خدایان خیالی پندارند و فقط آنها را شایسته ستایش میدانند و در آیه استواء بر عرش و تدبیر جهان را قید نموده بمنظور اینکه خلقت و تدبیر توأم با یکدیگرند و انفکاک پذیر نیستند.

در این صورت خالقیت و تدبیر و استوا بر عرش از شئون آفریدگار جهان است زیرا تدبیر عبارت از ادامه فیض وجود پی در پی بوجود و بر آوردن نیاز و خواسته آنست و بدین وسیله آنها بسوی کمال که غرض از خلقت است سوق میدهد و مفاد جمله (يُدَبِّرُ الْأُمُورَ) آنستکه هر یک از شئون صنع و ایجاد ظهوری از خواسته او است که بر آن احاطه دارد، ناگزیر آن شان مغلوب و مقهور او است و هرگز خواسته پروردگار از حیظه قدرت او خارج نخواهد بود.

مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ:

مبنی بر اثبات توحید افعالی پروردگار است به این که در خلقت کرات و هم چنین در تدبیر و انتظام آنها نیازمند بشریک نبوده است و نظر به این که اقسام موجودات در زمین بیشمارند و بطور محسوس همه آنها بوسیله تابش نور خورشید و ماه و هوا انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۵۹

و آب و خاک زندگی آنها و سوق بکمال لایق انتظام می‌یابد بدین جهت یادآوری فرموده که هم این عوامل نیز مخلوق آفریدگارند و برای هر یک حد وجودی قرار داده و تاثیر خاصی در آن نهاده که بر حسب جریان طبیعی و نظام تحول و سائط زندگی همه موجودات باشند و در هر یک از انواع موجودات جهان طبع حد وجودی و اثر خاصی قرار داده که بر فعل و انفعال و تاثیر و تأثر که اساس تحول است نظام جهان استوار گردد.

بعبارت دیگر هر یک از عوامل طبیعی مانند خورشید و ماه و آب و هوا و خاک و همه انواع موجودات مخلوق پروردگارند و هر یک از آنها را شفیع و وسیله اجرای تدبیر در نظام موجودات و انواع بیشمار آنها در زمین قرار داده است.

و نظر به این که کمال ارتباط میان آنها هست حیات و انتظام زندگی موجودات بر مجموع آثار و تاثیر آنها استوار است و ولایت و شفاعت همچنین استواء و احاطه بر جهان از شئون تدبیر است و مفاد آیه حصر است. به این که هر گونه شفاعت و هر مرتبه‌ای از وساطت و تاثیر مملوک و مخلوق پروردگار است و او مالک علی الاطلاق هر صفت و حد وجودی است بدین نظر شفیع بطور

اطلاق پروردگار است که بهر یک از اسباب و عوامل طبیعی که بعنوان حد وجودی موهبت فرماید بطور اذن و تکوین است مثلاً در باره موجودات عالم طبع وساطت یعنی نیروی تأثیر و فعل در آنها نهاده مانند تأثیر آتش که بواسطه سوختن است همچنین صفت شفاعت و وساطت که برای شفیعان و پیامبران قرار داده بطور اذن تشریح است که در باره گناهکاران شفاعت نمایند و او پذیرد و بدرخواست آنان مشفوع له از عقوبت رهائی یابد.

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ:

تدبیر در باره موجودات بطور بدهت بوسیله عوامل طبیعت اجراء میشود که پیوسته بیکدیگرند و نظام واحدی در همه آنها فرمانروا است و شاهد بر توحید انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶۰

افعالی پروردگار است ناگزیر بشر باید بحکم فطرت در مقام سپاسگزاری بر آید.
أَفَلَا تَذَكَّرُونَ:

مبنی بر توبیح است با اینکه روح و روان بشر پیوسته از روزنه دید بصره جهان نظر میافکند و نوای شهادت بیگانگی آفریدگار را از هر ذره و از هر سو از روزنه گوش میشوند چگونه در غفلت فرو رفته است که هرگز بخود نمیاید.
إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا:

نظر به این که سلسله بشر محصول و غرض از خلقت جهان است هم چنانکه غرض از آن معرفت پروردگار و سپاسگزاری است ناگزیر زندگی او همیشگی خواهد بود و گر نه لغو و عبث لازم میآید وعده پروردگار بر جوع بشر بسوی او تحقق در ظرف مقرر و تخلف ناپذیر است زیرا تخلف از عجز و نقص است و ساحت پروردگار منزله از نقص و امکان است.
إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ:

تفسیر چگونگی بقاء ابدی و رجوع افراد بشر بسوی پروردگار است به این که وجود که بهر یک از انواع موجودات و بسلسله بشر بخصوص افاضه شده عبارت از هستی گسترده است که پروردگار در بر هر یک نهاده است مانند شعاعی که هر لحظه بصحنه‌ای و یا جسمی بتابد و بصورت پی در پی و تجدد باشد چنانچه لحظه‌ای شعاع از آن صحنه و یا از آن جسم قطع شود تیره گی و تاریکی آنرا فرا خواهد گرفت.

بدیهی است نظام جهان خلقت مبنی بر تحول و تبدل است و برای هر موجودی بهره‌ای از هستی است یعنی آغاز و پایانی و حرکت از نقص بسوی کمالی است که شایسته آن میباشد و نیز تعبیر به بسط رحمت بوجود و سوق بکمال لایق آن میشود و پایان آن تحول موجود است بصورت دیگر که تعبیر بقبض رحمت سابق و بسط رحمت دیگر میشود بر این اساس هرگز در نظام وجود فناء و بطلان نخواهد بود بلکه قبض و بسط است یعنی نظام وجود محفوظ و فنا ناپذیر است و افاضه رحمت عمومی عبارت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶۱

از وجود اطلاق و هستی گسترده است و اختلاف انواع و اقسام موجودات بر حسب استعداد و قابلیت هر یک از آنها است که حر وجودی و بهره هستی تعبیر میشود بر این اساس فیض رحمت در باره بشر بصورت کامل و نیروی ادراک و شعور و خرد در میآید و آغاز خلقت بشر هنگام دمیدن روح است که حرکت آن آغاز میشود و بطور تجدد فیض رحمت بسوی مقصدی که غرض از خلقت او است رهسپار میگردد.

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ:

بیان نتیجه افاضه وجود به افراد بشر است نظر به این که فیض وجود به بشر در اثر قابلیت مورد بصورت نیروی خرد و ادراک و شعور و نیروی اختیار در میآید ناگزیر دارای حرکت ارادی و سیر اختیاری نیز خواهد بود و پس از پایان دوره زندگی او در نظام اختیار بجهان دیگر انتقال می‌یابد و نظر به این که نظام دیگری در آن عالم فرمانروا است بسط رحمت و فیض وجود بوی او را بصحنه

رستاخیز سوق می‌دهد به این که نیروی اختیار و محور آزمایش در باره بشر چنین مقتضی است گروهی طریق ایمان و انقیاد مییابند و دارای شعار عبودیت و ملکات فاضله شوند در نشئه قیامت نیز هنگام رجوع و حضور آنان به پیشگاه پروردگار شایسته رحمت خاص و فضل ساحت او گردند زیرا اهل ایمان و تقوی نیروی اختیار خود را به انقیاد و اطاعت صرف می‌نمایند در عالم قیامت سیرت آن فضل پروردگار و اراده مطلقه است که سنخ دیگر غیر از نیروی اختیار و اراده است که نظام آزمایش بر آن استوار می‌باشد. و قیام بقسط که صفت فعل پروردگار است در باره آنان به صفت مغفرت و خشنودی به ظهور میرسد و در جمله (لِيَجْزِيَ) اسناد به پروردگار داده شده زیرا غرض اصلی از خلقت بشر همانست که عبودیت را شعار خود نماید و شایسته آن شود که مشمول فضل و رحمت خاص پروردگار گردد.

بعبارت دیگر ظهور صفت قیام بقسط پروردگار در عالم قیامت در باره اهل ایمان و تقوی آنستکه شعار عبودیت و سیرت عقیده و اعمال صالحه آنان را بظهور رساند انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶۲

و مناسب آن فضل و رحمت و خشنودی خود را بآنان ارائه دهد و در جوار رحمت خود آنان را سکونت دهد و از نعمتهای همیشگی برخوردار فرماید.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ:

و در باره کفار و بیگانگان که در دنیا بسوء اختیار طریقه کفر و عناد پیموده و در قطب مخالفت و بعد و محرومیت از رحمت پروردگار دوره زندگی و آزمایش خود را بسر برده آنستکه از آب گداخته بیاشامند و کلمه لهم حرف لام برای اختصاص است یعنی سیرت کفر و عناد آنان با ساحت کبریائی آنستکه بهره آنان از وجود ظهور غضب پروردگار بآنها و آب گداخته و عقوبتهای دردناک است.

بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ:

حرف باء سببیه و جمله بهیئت ناقص ذکر شده و دلالت بر استمرار دارد با اینکه در جمله (وَالَّذِينَ كَفَرُوا) بطور صفت ذکر شده ولی از نظر تأکید بسوء اختیار آنان و به عواملی مانند کفران نعمت که آنان را مستحق عقوبت نموده تصریح فرموده است. نظر به این که با نیروی اختیار که اساس آزمایش است بمبارزه و کفران نعمتهای پروردگار صرف نموده سیرت آن در قیامت اضطرار و محکومیت و حرمان از رحمت خواهد بود.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا:

از جمله دلائل حسی بر توحید افعالی پروردگار آنستکه کره خورشید را نور بخش و درخشنده آفریده است و از جمله وسائل و عواملی قرار داده که نظام زندگی انواع بی شمار حیوانات و همچنین آسایش سلسله بشر بخصوص در اثر تابش و حرارت آن تامین میشود و ضیاء اسم مصدر و تقدیر جمله ذات ضیاء میباشد و بمعنای نورانیت و درخشندگی ذاتی است که پروردگار بر حسب حد وجودی و بهره هستی حرارت و درخشندگی را در آن بودیعت نهاده است هم چنین کره ماه روشن و نور بخش آفریده بمنظور اینکه سیر و حرکت آن در مدار مخصوص و انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶۳

اختلاف شکل و هیئت که هر شب بر آن عارض میشود بطور دقیق اوقات و قطعات زمان از یکدیگر امتیاز یابند و بشر باین نشانه‌ها هر یک از شبها و روزهای هفته و ماه و سال را تمیز دهد بدیهی است انتظام شئون زندگی و اصلاح امور اجتماعی و التزامات و داد و ستد و اداء وظایف دینی بر تشخیص اوقات و ایام و تمیز هر یک از قطعات زمان و هفته و سال استوار است.

يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ:

هر یک از این آثار صنع و حوادث دلیلی آشکار بر یگانگی آفریدگار و توحید افعالی و وحدت تدبیر او است و دانشمندان بهر یک از آنها توجه نمایند بحکم خرد سر تسلیم فرود آورده سپاسگزار خواهند بود.

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ:

از جمله دلایل آشکار بر وحدانیت آفریدگار و وحدت تدبیر و نظام واحدی که در این جهان جاری است اختلاف یعنی پی در پی بودن شب و روز است که از آن هفته پدید می‌آید و این نظم تخلف پذیر نیست و نیز آثار بسیاری از شب و روز و تیرگی و روشنایی فضا پدید می‌آید و آثار بیشماری در موجودات بجا میگذارد.

وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ:

و نیز آنچه پروردگار در جو و فضا که زیاده بر تصور و فکر بشر است آفریده و میلیاردها کرات که هر یک هزاران برابر خورشید و بغیر قیاس از آن بزرگترند و هر یک را در مدار مخصوص بحرکت و سیر در آورده و نظام واحدی را در همه آنها اجراء مینماید چنانچه با فکر بشر شائبه عناد نباشد ناگزیر بیکتائی و بیهمتائی کبریائی و توحید افعالی او ایمان خواهد آورد.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُرْجُونَ لِقَاءَنَا:

تفسیر جمله ان انذر الناس است از جمله وظایف رسول اکرم صلی الله علیه و آله آنستکه جامعه بشر را از کفر و ناسپاسی تهدید نماید و محتمل است مراد آیه گروهی از بت-انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶۴

پرستان باشد که قائل بمبدء و صانع عالم هستند ولی نسبت بمعاد و عالم جزاء منکرند به این که زندگی بشر منحصر بحیات در دنیا است اسلاف بواسطه مرگ نابود میشوند و اخلاف و نسل بعد بدنیا آمده زندگی می‌نمایند و مرگ انتقال از دنیا بزندگی دیگر و حضور به پیشگاه پروردگار نیست بلکه نابود شدن است بشر بحکم خرد تصدیق دارد که خلقت جهان برای آسایش بشر است زیرا زندگی بشر محصول و غرض اصلی از خلقت جهان است و چنانچه زندگی بشر منحصر بحیات در این عالم باشد و بفرار رسیدن مرگ فانی و نابود گردد خلقت جهان لغو و بیهوده خواهد بود نتیجه آنکه اعتقاد بروز قیامت از اصول توحید و خداشناسی است و گر نه اعزام پیامبران و امر و نهی و وعد و تهدید و نزول کتاب آسمانی نیز لغو خواهد بود و بحکم خرد و صریح آیات زندگی بشر همیشگی است و پس از فرا رسیدن مرگ از این جهان بزندگی عالم دیگر انتقال خواهد یافت و رجاء و امید روز قیامت لازم ایمان بصانع عالم و از ارکان توحید است و از انکار عالم قیامت تعبیر بانکار ملاقات ساحت ربوبی شده محتمل است از نظر آن باشد که عالم قیامت محصول عوالم گذشته و عالم شهود است هم چنانکه دنیا عالم غیب و عالم اسباب است و حقایق خلقت و سرائر مردم پنهان است.

بعبارت دیگر دنیا عالم اسباب است زندگی بشر وابسته باسباب مربوطه باحتیاجات زندگی است مؤمن و کافر در چگونگی زندگی در دنیا از لحاظ نیاز بوسایل یکسانند ولی عالم قیامت هنگام شهود و کشف سرائر است صحنه‌ئی است که حقایق و سرائر بطور شهود آشکار میشود مؤمن و کافر در آن صحنه شهود سیرت خود را می‌یابند و لقاء ساحت ربوبی کنایه از شهود عظمت کبریائی است که لازم عالم قیامت و ظهور حقایق است و مشیت پروردگار از پس پرده اسباب بظهور نمیرسد.

هم چنانکه در دنیا این چنین است بلکه عالم شهودی است که جز اراده قاهر پروردگار مؤثر نخواهد بود و نظر به این که اهل ایمان ساکنان جوار رحمت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶۵

نیز دارای قدرت و اراده مطلقه هستند بر حسب آیه (لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ) اراده آنان پرتوی از مشیت قاهر پروردگار است ناگزیر بر نظام آن جهان فرمانروا بوده و هر چه را بخواهند بیدرنگ پدید می‌آید.

زیرا که ساحت کبریائی آنرا خواسته است و هرگز محکوم اسباب مانند عالم دنیا نخواهند بود و کافر بطور شهود سیرت ننکین خود را می‌بیند و می‌یابد که غضب پروردگار او را فرا گرفته و مظهر انتقام و عقوبت قرار گرفته ناگزیر محکوم نظام بوده و هیچ گونه قدرتی نداشته و نمیتواند بکار ببرند و محکوم بعجز و حرمان هستند.

و بر حسب آیه (يَوْمَ لَا يُنطِقُونَ وَلَا يُؤدُّنَ لَهُمْ فِعْلَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ) هرگز قدرت تکلم و سخن ندارند و بآنان اجازه عذر خواهی داده نمیشود

و اظهار پشیمانی نتواند نمود.

وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا:

مبنی بر توییح است زیرا بیداهت زندگی در دنیا پیوسته توأم با ناگواریها است هم چنانکه بنام دنیا و پست نامیده شده و بر حسب معرفی امیر مؤمنان علی علیه السلام (دار بالبلاء محفوفه و بالغدر معروفه لا- یسلم نزالها) مردم جهان خواه ناخواه معرض حوادث ناگوار بوده پیوسته با رنج و محنت دست بگریانند چگونه گروهی زندگی بشر را منحصر باین عالم پندارند و بآن علاقه قلبی نشان میدهند.

ولی منطق دین زندگی بشر را در این جهان بر اساس آزمایش و مسئولیت قرار داده و مقدمه برای زندگی سعادت‌مندانه و همیشگی او معرفی نموده چنانچه کوچکترین حادثه و پیش آمدی باو رخ دهد اجر و پاداش زیاده بر تصور برای او مقرر داشته و در نتیجه بسعادت در دو جهان نائل خواهد شد.

وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ:

بشر نمیتواند از نظام یکنواخت و حسن تدبیر جهان که دلیل توحید افعالی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶۶

آفریدگار است چشم ببوشد و نفهمد که زندگی بشر غرض از خلقت جهان و همیشگی خواهد بود.

ناگزیر از حکم خرد اعراض نموده بصورت چشم پوشی از حقیقت درآمده انکار مینماید آنگاه شعار او غفلت از مسیر خود و محرومیت از مقام انسانیت خواهد بود.

أُولَئِكَ مَاوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ:

بیان کفر و چشم پوشی از حقیقت است که بصورت پشیمانی و شعله آتشین ظهور مینماید و جمله بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ بهیئت ناقص ذکر شده مبنی بر اعلام بآنستکه زندگی در دنیا بر اساس مسئولیت و آزمایش است.

چنانچه بشر اندیشه کفر و ناسپاسی کسب کند بهره آنرا خواهد دید و واقع حقیقت قابل تغیر نیست و استحقاقی که در دنیا بصورت حد و جودی کسب نموده هرگز باطل و بیهوده نخواهد شد.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ:

از جمله وظیفه رسول اکرم صلی الله علیه و آله بیشتر است یعنی باهل ایمان و تقوی بشارت سعادت و حسن عاقبت دهد آیه ایمان و تقوی را هدایت و معرفت صفات پروردگار معرفی نموده و ایمان صورت اعتقادی بارکان دین اسلام و قائم بشخص مؤمن بلکه حقیقت او است و از آن تقرب بساحت کبریائی میتوان تعبیر نمود یعنی ایمان قلبی صورت علمی عبودیت است و اعمال صالحه تصدیق و اظهار عبودیت و از لوازم و شاهد بر صدق آنست و صورت علمی ایمان چنانچه صادق و مستقر باشد اطاعت و انقیاد جوارحی نیز آنرا تصدیق مینماید و عمل هرگز آنرا تکذیب نخواهد نمود زیرا عمل و حرکت جوارحی بر طبق صورت علمی است و در صورت تخلف عملی شاهد آنستکه صورت اعتقادی و ایمان استقرار ندارد و بمختصر عایقی تزلزل پذیر است بلی التزام بانقیاد جوارحی تأثیر بسزائی در باره رسوخ ایمان و حیات معرفت و استقرار صورت علمی دارد و آنرا بحد ملکه و صفت میرساند و از مرتبه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶۷

خطور و حالت ارتقاء می‌یابد بر این اساس انقیاد جوارحی سبب کمال روح و استقرار ایمان و شهود علمی خواهد بود.

و بر حسب تحلیل ایمان صورت علمی و نور هدایت و دارای مراتب بیشمار است و هر چه اطاعت و انقیاد جوارحی بیشتر باشد و مانعی از آن جلوگیری نکند شاهد بر استقرار صورت علمی و تمکن نور هدایت و تقرب بساحت کبریائی و تشبه بصفات کامله او است.

آنگاه مذلت و فقر ذاتی خود را می‌یابد هم چنانکه کفر و انکار رکنی از ارکان دین اسلام ریشه و اساس ضلالت و حرمان از

هدایت است و ارتکاب گناهان ثمره و لازم آنست بر این اساس است که اوامر و نواهی شرعی متوجه کفار نمیشود.

يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ:

آیه اعتقاد قلبی را هدایت معرفی نموده و نظری باعمال صالحه ننموده در صورتی که ایمان و اعتقاد قلبی توأم با انقیاد جوارحی است پاسخ آنستکه بر حسب آیه (إِلَيْهِ يَصِيرُ عَدُوُّ الْكَلِمِ الطَّيِّبِ وَالْعَمَلِ الصَّالِحِ يَرْفَعُهُ-) ایمان رابطه قلبی با ساحت کبریائی دارد ولی عمل جوارحی سبب رفعت و تثبیت آن رابطه و تمثیل آن در این نظام خواهد بود.

و مفاد آیه در مقام آنستکه ایمان و صورت اعتقادی چه نسبتی با انقیاد جوارحی دارد و بیان آنستکه حقیقت و روح ایمان همانا صورت علمی که حقیقت انسانی است و لازم لاینفک و ظهور اثر و تمثیل آن از نظام خارج اطاعت و قیام بوظائف دینی و تصدیق عملی است.

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ:

بیان پاداش و ظهور سیرت ایمان و انقیاد عملی است به این که اهل ایمان و تقوی در بهشت در جوار رحمت و مورد خشنودی پروردگار برای همیشه از نعمتها بهره مند خواهد بود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶۸

دَعَاؤُهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ:

پس از ورود اهل ایمان و تقوی به بهشت جوار رحمت پروردگار به مقام حضور و شهود نائل می شوند باتمام مظاهر وجود به سپاس نعمتها خواهند گفت سبحانک اللهم ساحت قدس ربوبی را از نقص و امکان و حاجت تنزیه می نمایم.

و تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ در اثر تنزیه ساحت ربوبی خطاب پاسخ بهر یک از اهل ایمان مبنی بر تحیت و شاد باش میرسد که حیات معرفت و زندگی ابدی در مقام صدق بر هر یک از شما گوارا باد و از زوال نعمت و حزن و خوف پیوسته ایمن خواهند بود و خطاب تکوینی که از ساحت کبریائی شرف صدور می یابد ساکنان عالم قرب را مشمول این نعمت همیشگی مینماید به این که نظام عالم قرب را بطور سلم و سلامت در می آورد و اراده و خواسته ساکنان جوار رحمت را بطور اطلاق مینماید که هر چه را اراده کنند بدون شرط و قید پدید می آید یعنی نظام عالم قرب محکوم خواسته و بر وفق اراده آنان خواهد بود از نظر اینکه احتیاجاتی که اهل ایمان در دنیا داشته اند سکونت در نظام عالم قدس سبب بی نیازی آنهاست بر این اساس حرکات و گفتار ساکنان عالم قرب بمنظور رفع حاجت نخواهد بود هم چنین حمد و تسبیح آنان بمنظور اجر و ثواب و یا فرار از عقوبت و درخواست مغفرت از ساحت ربوبی نیست زیرا اینگونه مقاصد و اغراض از شئون جهان تکلیف و لوازم دنیا و نظام آزمایش است از نظر اینکه عالم قرب محصول عوالم و نشئات است و منزله از لوازم دنیوی خواهد بود و گر نه خلف و نقض غرض است بر این اساس حرکات و گفتار آنان فقط در محور خلوص حمد و تسبیح ساحت کبریائی دور میزند که بطور شهود مقام قدس او را مستحق حمد و تنزیه از نقص می یابند هم چنانکه پیامبران عموماً و رسول اکرم صلی الله علیه و آله و اوصیاء علیهما السلام در نظام تکلیف و جهان آزمایش این چنین بوده اند که فرمود (ما عبدتک خوفاً من نارك و لا طمعا الی جنتک انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۶۹

بل وجدتک اهلاً للعبادة فعبدتک) و نمونه ای از الحاق اهل ایمان ساکنان عالم قرب بارواح قدسیه پیامبران همین است که قدس روح و عصمت اکتسابی آنان را ملحق بقدسیان مینماید حمد و تسبیح آنان فقط بمنظور اهلیت و استحقاق ساحت کبریائی خواهد بود.

بعبارت دیگر صدور تحیت و سلام از مقام کبریائی ساکنان عالم قرب و جوار رحمت آنان را در شئون وجودی ملحق پیامبران و هم نشین قدسیان خواهند نمود هم چنانکه ساحت پروردگار در همه عوالم و نشئات سلام کامل و تحیت تام برسولان اهداء فرموده است.

بدین جهت افعال و گفتار و اقوال اهل ایمان ساکنان جوار رحمت بر وفق نظام عالم قرب است و از سنخ رفتار آنان در دنیا نخواهد

بود که بمنظور ایمن بودن از عقوبت و یا حرکت و طلب مرتبه‌ای از سعادت باشد که فاقد آنند.

بر این اساس عالم قیامت عالم شهود و نتیجه و جزاء است نه عالم حرکت و عمل بمنظور نیل به مقامی یعنی آنچه را فاقد است بدست آورد از جمله حمد و تسبیح و تنزیه آنان بمنظور اجر و ثواب و یا فرار از عقوبت نخواهد بود زیرا در آن نقص و شائبه ارضاء نفس و خودستائی است و عالم قرب و ساکنان آن منزله از آنند.

زیرا عالم قرب نشئه تقرب و خشنودی و افعال و اقوال آنان نیز بمنظور اهلیت ساحت کبریائی است یعنی ظهور نهایت رشد هر یک از اهل ایمان است بر این اساس حرکت و طلب اجر و ثواب و کسب سعادت مفهوم ندارد.

وَ آخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ:

پس از صدور خطاب از مقام کبریائی نظام عالم قدس بر وفق اراده ساکنان قرب شده بدین جهت ملحق پیامبران و شایسته آن خواهند گشت که ساحت پروردگار حمد و تسبیح و تنزیه آنان را بجمله (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) بپذیرد. انوار درخشان، ج ۸، ص:

۱۷۰

همچنانکه ثناء و تنزیه ساحت کبریائی را از پیامبران و قدسیان در همه عوالم و نشئات پذیرفته است و آنان را از قذارت غفلت پاکیزه نموده و بر روان پاک آنان حجاب و عایقی سایه نمی‌افکند و پیوسته بعظمت ساحت کبریائی توجه می‌نمایند و پایان تعالی و قدس وجودی اهل ایمان آنستکه مسطوره مدح صفت کبریائی و کمال او معرفی شوند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۷۱

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۱ تا ۱۴] ... ص: ۱۷۱

اشاره

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقَضَىٰ إِلَيْهِمْ أَجْلَهُمْ فَذَرُوا الدِّينَ - لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۱) وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زِينٌ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۲) وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَ مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (۱۳) ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (۱۴)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۷۲

(شرح) ص: ۱۷۲

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقَضَىٰ إِلَيْهِمْ أَجْلَهُمْ:

آیه بیان آنستکه پروردگار در باره اجرای عقوبت بیگانگان عجله و شتاب نخواهد فرمود، همچنانکه بشر بر حسب طبع در باره رسیدن به سود و نفع خود از طریق اسباب شتاب دارد و پیوسته می‌خواهد که به خواسته خود نایل شود، در صورتی که تاثیر علل و اسباب وابسته به اوقات است و عجله و شتاب در آن باره سودی نخواهد داشت و چنانچه پروردگار نیز در باره عقوبت بیگانگان عجله و شتاب فرماید اولین بار که در مقام کفران نعمت برمی‌آمدند آنها را عقوبت می‌فرمود ولی از نظر حکمت اجرای عقوبت را بر آنان بتأخیر می‌افکند.

فَذَرُوا الدِّينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ:

از نظر اینکه نظام جهان بر اساس امتحان و آزمایش است پروردگار اجرای عقوبت را بر بیگانگان به تأخیر می‌افکند تا آنچه در

روان خود از شقاوت و کفران نعمت می‌پروراند آشکار نمایند و بصورت فعلیت در آورند و پستترین حالات بشر آنستکه در اثر کفران نعمت و ناسپاسی صلاحیت خود را سلب نموده پروردگار نیز او را خواهد واگذارد.

آنگاه ضلالت و محرومیت ذاتی او را فرا خواهد گرفت و بشر چنانچه به روز جزایمان نیابد، مرامی در زندگی نخواهد داشت جز تأمین نیازهای حیوانی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۷۳

و لطیفه انسانی را که در نهاد او است نادیده گرفته ناگزیر در وادی حیرت بسر خواهد برد و از هر گونه تجاوز بر حقوق دیگران دریغ نخواهد نمود خلاصه انتظام زندگی بشر و تأمین سعادت و نیل به مقامی از انسانیت بر محور ایمان به روز جزا دور میزند. وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ:

بعبارت دیگر آیه ایمان به روز رستاخیز را یکی از ارکان و پایه‌های حیات بشر معرفی می‌نماید و بدون اعتقاد بقیامت فاقد روح حیات بوده و دچار هر رذیلت نموده و از هر فضیلت بی‌بهره خواهد بود از نظر اینکه اعتقاد بروز جزاء حیات بشر را زندگی جاوید و همیشگی معرفی می‌نماید و زندگی این جهان را آستانه آن قرار میدهد با قید اینکه خوشبختی و سعادت و نیز تیره بختی همیشگی او بر اساس اعتقاد و اعمال نیک و بد او در این جهان خواهد بود.

و نیز اعتقاد بروز جزا زندگی بشر را بر اساس تعقل و تفکر نهاده و همه قوا و نیروهای او را تعدیل می‌نماید و انکار آن زندگی بشر را بر پایه زندگی حیوانی و احساسی میگذارد که خالی از تعقل و آمیخته به طغیان و خودستایی خواهد بود.

از جمله وسایل آزمایش بشر آنستکه پیش آمدهای ناگواری او را از هر سو فرا میگیرد و از طرفی فطرت خدا داده که در نهاد او است او را وامیدارد که به آفریدگار توجه کند و رفع خطر را از او درخواست مینماید و پس از آنکه پروردگار حاجت او را بر آورد و از توجه خطر و ضرر ایمن بدارد آنگاه سرگرم هوی و هوس گشته فضل پروردگار را نادیده گرفته فراموش خواهد نمود و باین ناسپاسی نیز پیوسته خرسند است.

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونََ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا:

خطاب تحدید: و بیان سرگذشت پیشینیان است که در مقام کفران نعمت بر آمده‌اند انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۷۴ چگونه پروردگار آنها را به هلاکت افکند، پس از اینکه پیامبرانی بسوی آنها اعزام داشته و مردم را به خداپرستی دعوت نمودند که با کمک فطرت بر حسب عقیده و رفتار در مقام سپاسگزاری بر آیند و در اثر پیروی از هوی و هوس به تهدید خرد توجه ننموده با پیامبران به مبارزه برخاستند.

آیات نامبرده بیان آنست که انسان معرض حالاتی قرار میگیرد از جمله چنانچه برای حادثه ناگواری رو آورد نیروی فطرت که در او نهاده شده او را بسوی پروردگار رهبری مینماید و نیز حالت اضطراب آنچنان بوی رو آورد که از اسباب و وسایل ظاهری صرف نظر کند و بصفا و سادگی فطرت بآفریدگار توجه کند جز خود و آفریدگار در قلب او خلجان ننماید.

و نیز ممکن است پیوسته سرگرم نعمتها زود گذر شود از قبیل مال و منال و جاه و فرزندان و خویشان علاقه بآنها قلب را آنچنان فرا بگیرد فراغت آنرا نداشته باشد که لحظه‌ای بسپاس آنها قیام نماید با این حال چنانچه نعمتی از او سلب شود و یا حادثه‌ای بر او رو آورد از خیر و بازگشت نعمت ناامید گردد صبر و شکیبائی را از دست دهد و خود را تسلط ندهد زیرا که خیر را فقط از طریق وسایل عادی پندارد که نابود هستند و این مرتبه‌ای از شرک و منافی با توحید افعالی پروردگار است.

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ:

خطاب بجامعه اسلام است که بوسیله اعزام رسول گرامی صلی الله علیه و آله و بنا گذاری مکتب قرآن جامعه بشر را به معرض آزمایش در آوریم که عقیده و رفتار آنان را بسنجیم و سیرت هر یک را آشکار نمائیم.

از آیه استفاده می‌شود که رسالت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و برنامه مکتب قرآن تا پایان جهان بشریت ادامه خواهد داشت.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۷۵

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۵ تا ۲۵] ص: ۱۷۵

اشاره

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا إِنَّتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ عَظِيمٌ (۱۵) قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۶) فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ (۱۷) وَ يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَ يَقُولُونَ هُوَ لَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتَسْتَبُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ لَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۸) وَ مَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۹)

وَ يَقُولُونَ لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْعَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ (۲۰) وَ إِذَا أَدْفَنَّا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسْتَهْمٍ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرِعُ مَكْرًا إِنْ رُسُلُنَا يَكْتُمُونَ مَا تَمْكُرُونَ (۲۱) هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَ جَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَ فَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَ جَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۲۲) فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْمَأْرُضِ بَغْيِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَعَيْتُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۳) إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَ الْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازْبَيَّتْ وَ ظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَمْ تَغْن بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۲۴)

وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۲۵)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۷۷

(شرح) ص: ۱۷۷

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ:

با اینکه آیات قرآنی معجزه آساست و حقایقی از معارف در بر دارد، ولی در باره بت پرستان نظر به این که بر وفق مرام و میل آنان نیست گویند آیات دیگری بیاورد و یا پاره‌ای از مطالب آنرا تغییر دهد چنانچه بر وفق میل و مرام ما باشد آنرا خواهیم پذیرفت.

قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا إِنَّتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ:

آیه محور اعتراض بمعارف و انکار آیات قرآنی را تکذیب روز قیامت معرفی نموده یعنی کسانی که به روز قیامت عقیده ندارند و انکار مینمایند در مقام قبول و درک معارف و سپاس از نعمت آفرینش نخواهند بود و از خودستایی صرف نظر ننموده و مرام و خواسته خودشان را محور نزول آیات قرآنی و دعوت پیامبر گرامی اسلام قرار میدهند و نظر به این که دعوت به توحید با خواسته و اندیشه آنان وفق نمیدهد، آنرا رد نموده‌اند و آیات دیگری را درخواست مینمایند.

قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ:

ای رسول گرامی در پاسخ آنان بگو من رسول و فرستاده از جانب پروردگرم و نمیتوانم آیات قرآنی را که بر من نازل نموده تغییر دهم، بلکه آنها را دسترس جامعه بشر میگذارم و قوام دین اسلام بر تعلیم و تربیت سلسله بشر و بر ترغیب به انوار درخشان، ج ۸،

ص: ۱۷۸

اتصاف بفضائل و سپاس از نعمت آفرینش است.

إِنِّي أَخَافُ إِنَّ عَصِيَّتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ:

نظر به این که به روز جزاء ایمان نیاورده و معتقد نیستید چنین درخواست بی اساسی می‌نمائید ولی من بطور شهود به روز قیامت یقین دارم و از تغییر آیات قرآنی و از عقوبت پروردگار خائف هستم زیرا موقف حساب و حضور پیشگاه پروردگار بسیار دشوار و غضب پروردگار نیز زیاده بر تصور سخت است و آیه به خوف از روز قیامت احتجاج نموده، مبنی بر تهدید بت پرستان است که روز جزا را انکار نموده و نیز به آیات قرآنی اعتراض می‌نمایند.

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ:

جمله لو شاء الله شرط و جمله ما تلوته علیکم نافیه و جزاء آنست، یعنی چنانچه مشیت پروردگار تعلق می‌یافت، هر آینه من این آیات قرآنی را برای شما نمی‌خواندم و نظر به این که امر عدمی، یعنی نخواندن متعلق مشیت و خواسته قرار نمی‌گیرد بلکه فقط امر وجودی نیازمند به علت است و مورد مشیت پروردگار قرار می‌گیرد و بدین جهت تقدیر جمله آنستکه (لو شاء الله ان ينزل قرآنا غیر هذا ما تلوته علیکم).

یعنی چنانچه مشیت پروردگار تعلق می‌یافت به این که آیات قرآنی دیگری را نازل می‌نمود. هر آینه من این آیات را برای شما نمی‌خواندم و اعلام نمی‌نمودم، بلکه همین آیات قرآنی از ساحت پروردگار صدور یافته و تغییر پذیر نیست.

فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ:

جمله، سخن رسول گرامی است که شما مردم ساکن مکه میدانید که من دوره زندگی خود را در میان شما گذرانیده‌ام و اظهار فصاحت گفتار و سخنوری و یا بلاغت کلام ننموده‌ام و در مقام آزمایش آن نیز بر نیامده‌ام.

پس چگونه آیات قرآنی که از جانب پروردگار نازل شده آنرا بمن نسبت میدهید و آیات دیگری که بر وفق مرام شما باشد از من می‌خواهید و چنانچه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۷۹

بناظر انصاف بنگرید تصدیق خواهید نمود که آیات قرآنی، چه از لحاظ بیان حقایق و معارف و چه بر حسب عبارات معجزه آسا و بالاتر از سطح افکار و تعقل بشر است ناگزیر از جانب پروردگار شرف صدور یافته و به طریق وحی بر من نازل شده است.

آیه از جمله آیاتی است که پروردگار از طریق رسول گرامی صلی الله علیه و آله اعجاز آیات قرآنی را یادآوری فرموده، به این که رسول گرامی قسمت زیادی از عمر و زندگی خود را در آن مجمع شرک و کانون بت پرستی بسر برده است و هرگز اظهار فضیلت ننموده و کلامی که بیان علمی از علوم باشد اظهار ننموده و هرگز شعر و یا خطابه و نثری نسوده و انشاء ننموده.

با این حال آیات قرآنی بسیاری بر او وحی و نازل شده، بطوریکه فصحای عرب با اینکه در مقام تکذیب بر آمده اظهار عجز نمودند، در اندک زمانی آیات قرآنی در سرزمین حجاز و در اقطار جزیره العرب انتشار یافت و در طی آیات اجتماعات بشری را برای معارضه دعوت نموده، کسی نتوانسته در مقام معارضه بر آید.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ:

آیه در مقام توییح بت پرستان است، چگونه برای آفریدگار شریک قرار میدهید و تدبیر پاره‌ای از امور را بخدایان ساختگی پنداشته‌اند و توحید افعالی و تدبیر پروردگار را در سراسر جهان انکار می‌نمائید و نیز رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را با اینکه مقرون به دلائل آشکار و باستناد آیات قرآنی است تکذیب مینمایند و بوی نسبت ناروا گویند که از کتابهای پیشینیان قصه‌ها و سرگذشت آنان را یاد آوری نموده است.

وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ:

آیه مبنی بر توییخ و سرزنش بت پرستان است که مرام آنان پرستش سنگ انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۸۰ و یا اجسامی است که ضرر و نفعی از آنها بر نمی آید از نظر اینکه حیات و ادراک ندارند و اجسامی بی خیر از خود هستند شگفت آنکه چنین پندارند خدایان خیالی نزد آفریدگار وساطت می نمایند و زمام تدبیر پاره‌ای از امور را بعهده دارند. در صورتی که بحکم خرد عبادت و پرستش بمعنای رابطه قلبی عابد است به معبود خود و بمنظور جلب نفع و یا دفع ضرر از سود در برابر معبود حاجت خود را بخواهد و این در صورتی است که معبود غرض از عبادت و اظهار حاجت را بداند و چنانچه معبود فاقد ادراک بوده و یا توجه نداشته اظهار بندگی و درخواست حاجت به این چنین معبودی مفهوم ندارد.

قُلْ أَتُتَّبِعُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ:

خطاب بر رسول گرامی صلی الله علیه و آله نموده و طریقه احتجاج دیگری را بوی اعلام نموده که در مقام توییخ بت پرستان بگوید چگونه نسبت ناروا، به امری خبر میدهد که پروردگار از آن بری و منزّه است چنین پندارید که پروردگار تدبیر بعضی امور جهان را به پدیده و آشنایی واگذارد که فاقد شعور و ادراک هستند.

در صورتی که سراسر جهان هستی را پروردگار آفریده و بر همه آنها احاطه دارد و هرگز آفریده‌ای از شهود و احاطه او بر کنار نیست و شفاعت و تدبیر که برای پاره‌ای از موجودات مانند ارباب انواع و بتها پندارند، باید عبارت از حد وجودی باشد که پروردگار قرار داده مانند سایر موجودات که برای وجود هر یک حد و مرزی مقرر داشته، مانند آب و خاک و آتش و آثار آنها بظهور میرسد و این پنداشت شرک در باره تدبیر قسمتی از امور جهان در صورتی است که پروردگار آنها را شفیع معرفی نموده و تدبیر پاره‌ای از امور را به آنها واگذارده و مرز وجودی آنها قرار داده باشد و این امری امکان ناپذیر است، زیرا همه آفریده‌ها محکوم تدبیر نظام جهانند، چگونه با ساحت کبریائی در تدبیر پاره‌ای از امور معارضه مینمایند و مفاد جمله بما لا يعلم آن نیست که امری را به انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۸۱

پروردگار نسبت میدهد که به آن آگهی و احاطه ندارد، بلکه مراد آنستکه، امری را پروردگار نسبت میدهد که امکان ناپذیر است.

زیرا هر موجود و آفریده‌ای بتمام ذات و هستی خود ربط محض و در حیطه آفریدگار است و رابطه‌ای محکمتر و ثابت‌تر از ایجاد و آفرینش نیست و هیچ حجاب و پرده‌ای نمیتوان مخلوق و اثر آنرا از خالق پنهان نمود، یعنی هر پدیده‌ای بذات و حقیقت خود حضور ذاتی و رابطه مستقیم با آفریدگار دارد و به وجود و واقعیت خود برای پروردگار حاضر و مشهود است، بر این اساس است که موجودات هر یک بحد وجودی خود ظهوری از علم و قدرت و تدبیر پروردگارند.

سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ:

پروردگار ساحت قدس خود را از این مقوله گفتار و نسبت ناروا تنزیه فرموده، زیرا مخلوق که از هستی گسترده، بطور عاریت بهره‌مند شده و فاقد شعور و ادراک بوده و محکوم نظام جهان است، چگونه در تدبیر نظام جهان شرکت و دخالت خواهد داشت. در صورتی که تدبیر از شئون آفرینش است، یعنی تدبیر عبارت از ابقاء و ادامه موجود است که آنرا بسوی کمال سوق دهد و بکمال مطلوب برساند و در حقیقت هر لحظه وجود به آن افاضه فرماید و اختصاص بساحت کبریائی دارد و هرگز خردمندی در باره صفت خالقیت و آفرینش آفریدگار جهان شک و تردید ندارد و برای او شریک قرار نمیدهند.

هم چنین در باره تدبیر و وجود هر آفریده‌ای نیز نباید شک و تردید داشته باشد، از نظر اینکه تدبیر در باره هر موجودی و سوق آن بسوی کمال از لوازم ایجاد و آفرینش آنست که بطور تجدد امثال صورت میگیرد.

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا:

امه از ماده ام یام گرفته شده، بمعنای قصد است و امه بمعنای گروهی از انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۸۲

مردم است که بر حسب عقیده و مرام در زندگی یک هدف داشته باشند و نظر به این که غرض از نظام خلقت تعلیم و تربیت سلسله بشر است.

پروردگار پیامبران و رهبرانی اعزام فرموده و مردم را بدین توحید دعوت می نمودند و فطرت خدا داده آنها را احیاء می نمودند و در اثر اینکه در کمون بشر نیروی شهوت و غضب و خود خواهی نهاده شده ناگزیر سلسله بشر دو دسته شده و در دو صف قرار خواهند گرفت و اختلافی میان آنان چه در اثر پیروی از دین توحید و چه بلحاظ تراحم حقوق آنان با یکدیگر پدید می آید.

همچنانکه در آیه گذشته در مقام توییح آنان فرموده که نهایت انحطاط بشر به آنست با اینکه در کمون او استعداد کسب مقامی از انسانیت و فضیلت نهاده شده، در اثر خودستائی اجسامی را بنام خدایان خیالی پرستش می نمایند و حاجت خود را از آنها درخواست نموده، در صورتی که میدانند که فاقد شعور و ادراک هستند و پرستش و اظهار حاجت بآنها لغو و بیهوده است.

وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ:

چنانچه نظام جهان بر اساس آزمایش استوار نبود هر آینه پروردگار ستمگران و تبهکاران را لحظه‌ای مهلت نمیداد و بهلاکت می افکند، همچنانکه اهل توحید و پرهیزکاران را آسایش و سعادت بخشیده است و تاخیر داوری و قضاوت بروز جزاء منظور آزمایش است که هر فردی آنچه در کمون خود پرورانیده بظهور برسد و عوالم و نشئاتی را نیز پشت سر گذارد.

وَيَقُولُونَ لَوْ لَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ:

آیه مبنی بر توییح بت پرستان است که تکیه باین اعتراض نموده، گویند آیات قرآنی محتوی مطالبی است که بر وفق مرام ما نبوده و معجزه نیست و چنانچه ما بخواهیم آیاتی مانند آنها انشاء می نمایم و چنانچه پروردگار آیات دیگری که وفق مرام ما باشد نازل کند، آنرا تصدیق نموده، ایمان می آوریم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۸۳

فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَضِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنتَظِرِينَ:

ای رسول گرامی بت پرستان را تهدید بنما و بگو آیات قرآنی از مقام شامخ پروردگار شرف صدور یافته و از افق افکار بشر بغیر قیاس بالاتر است و چنانچه به انکار و لجاج خود ادامه دهید بطور حتم در انتظار عقوبت و نزول عذاب باشید و به طور شهود می یابم که پروردگار در دنیا شما را عقوبت خواهد فرمود و نظر به این که نزول عذاب از مقوله ایجاد و قبض و بسط وجود است اختصاص بساحت کبریائی دارد همچنین وقت عذاب و چگونگی آن إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ غیب و شهود بلحاظ فکر و آگاهی بشر است چنانچه بچیزی آگاهی بیابد و مورد شهود او باشد بطور محدود و موقت است و خصوصیات که از آن برای بشر پنهان است بی نهایت خواهد بود.

مثلا یک دانه گندم بر حسب ظاهر و صورت فعلی برای فردی بطور محدود مشهود است و برای غیر او غائب است و یا گندمها که از آن در سالهای آینده پدید می آیند برای این شخص غائب است و برای دیگری مشهود است و در باره پروردگار سلسله تدریجی موجودات جهان یکسان مشهودند و غیب و تدریج نسبت به او مفهوم ندارد.

هم چنین حوادث جهان با اینکه قوام آنها بتدریج است یعنی صفت تدریج و تحول از معانی نسبی و قیاسی است و در میان موجودات و حوادث جهان با مقایسه پیدا می شود ولی نسبت بساحت کبریائی همه یکسان حاضر و مشهودند.

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسْتَهُمْ:

آیه مبنی بر توییح و بیان رذالت و پستی طبع و ناسپاسی گروهی است که چنانچه پروردگار به آن مردم مبتذل نعمتی را ارزانی فرماید، پس از آنکه محروم بوده اند، از نظر کفران نعمت در مقام استهزاء و سخریه بر آمده گویند نظام طبیعت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۸۴

این چنین است، روزی بشر با پیش آمد گوارا رو برو می شود و بار دیگر حادثه بصورت خطر در میاید بشر رنج میبرد، پروردگار از

نظر تدبیر و سوق بشر بسوی سعادت آیات قرآنی را نازل و مکتب عالی آنرا بنا نهاد.

پس از آنکه بشر در تیره بختی و جهالت بسر میبرد، آنگاه تعلیم که ثمره و محصول نعمتهاست ارزانی فرموده، شایسته است، بشر از نزول آیات قرآن سپاسگزارد ولی این گروه مردم در مقام تکذیب بر آمده با ساحت پروردگار به مبارزه برخاسته از قبول دعوت خودداری مینمایند، بگمان اینکه با بنا گذاری مکتب عالی قرآن مبارزه نمایند و از نشر دعوت آن جلوگیری کنند.

إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا:

جمله جزاء است به این که آیات قرآنی را سحر پندارند و آیات دیگری را که بر وفق مرام آنهاست، خواستارند بدین جهت اندیشه و گفتار آنان حيله است، زیرا آیات قرآنی مبنی بر اعجاز و بمنظور هدایت سلسله بشر است و بت پرستان از نظر لجاج آنرا نپذیرفته و آیات دیگری را خواهانند، غافل از اینکه بضرر و زیان آنان است، تکذیب و انکار آنها را سبب عقوبت آنان قرار خواهیم داد.

قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا:

ای رسول گرامی آنان را تهدید بنما به این که عقوبت پروردگار زودتر آنان را فرامیگیرد:

إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ:

آیه مبنی بر تهدید و بیان چگونگی سرعت اجرای مکر پروردگار است، نظر به این که مکر آنان فقط تکذیب آیات قرآنی و بهانه جوئی است ولی مکر پروردگار عبارت از اجرای تدبیر و آنچه در کمون ذات و روان پلید خودشان پرورانیده به نصاب می‌رساند و بصورت فعلیت در می‌آورد.

زیرا فرشتگان نیروی غیبی و مأمور اجرای تدبیر پروردگارند و با ملکوت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۸۵

هر یک از افراد بشر ارتباط دارند یعنی بر کمون ذات و بر خاطرات قلبی و اعمال جوارحی آنان احاطه دارند و کتابت فرشتگان نسبت بکمون ذات و بخاطرات و اعمال بشر بطور حصولی و انفعال نیست، مانند بشر که پس از صدور عمل از دیگری آنرا ببیند و ضبط کند بلکه بطریق اجرای تدبیر و پرورش است.

هم چنانکه رابطه پروردگار با موجودات و پدیده‌ها فقط ایجاد و آفرینش است، فرشتگان نیز واسطه پرورش روان و اجرای تدبیرند که از شئون و لوازم ایجاد است و بوساطت آنان کمون ذات بشر رشد می‌نماید و بصورت خاطرات و اندیشه‌ها بر روان بشر افاضه می‌شود، سپس مراحل را می‌پیماید و در نظام خارج بصورت اعمال جوارحی در می‌آید، همچنانکه در صحیفه ذات محفوظ و ضبط خواهد شد.

بعبارت دیگر کتابت فرشتگان نسبت باعمال قلبی و اعمال جوارحی بشر بآنستکه اقتضائی که در ذات او نهفته و هسته مرکزی عمل جوارحی او است، از طریق اختیار آنرا بصورت فعلیت در می‌آورند و صحیفه روان فاعل مختار را که اصیل‌ترین صحایف وجودی او است، ثبت و ضبط می‌نمایند و بالاخره روح و روان پلید کافر بصورت عمل نیرنگ آمیز رشد می‌نماید و در صحیفه وجودی او ضبط می‌شود و صدور فعل از هر فاعلی از یک واقعیتی که در فاعل نهفته است سر چشمه می‌گیرد.

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ:

آیه مبنی بر توحید افعالی پروردگار است و به منظور توییح افراد مبتذل بطور مثال امر محسوسی را یادآوری فرموده و غرض بیان ناسپاسی و کفران نعمت بوده که سیره و روش بت پرستان است و آیه (وَإِذَا أَدَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً) نیز باین منظور است.

از جمله آثار رحمت پروردگار آنستکه به بشر نیروی سیر و حرکت و سفر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۸۶

در بیابانهای پهناور داده که به وسائل طبیعی که پروردگار دسترس آنان نهاده بسهولت بیابانها را می‌پیمایند و به اقطار جهان مسافرت می‌نمایند.

سیر و مسافرت بشر در بیابانها مانند استقرار آنان در روی زمین و یا حرکت و سیر هر یک از کرات آسمان در مدار مخصوص بخود

و یا قرار کشتی و حرکت آن بر سطح دریا مستند به چگونگی خلقت و اسباب طبیعی آنها است و همه منتهی بساحت پروردگار می‌شوند و ممکن است پاره‌ای از موارد سبب نزدیک آن برای بشر مجهول باشد مانند سیر و حرکت کرات در فضا که به وسیله تفکر منتقل میشوند که در هر یک نیروی جاذبه و دافعه‌ای نهاده شده است که نظام حرکت آنها پیوسته برقرار است و عبارت از حد وجودی آنها است که منتهی به پروردگار می‌شوند و همه ظهوری از حکمت و مشیت و قدرت آفریدگار جهانند.

حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ:

از جمله هنگامی که در دریاهاى ژرف و عمیق سهمگین سیر نموده بوسیله کشتی‌ها بسهولت و بدون رنج با قطار جهان مسافرت می‌نمایند و مال التجاره و کالا صادر نموده ببلاد بعیده و کشورها می‌فرستند.

وَجَزَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا:

بادهای تند موافق میوزد و کشتی را شتابان بسوی مقصد سوق می‌دهد با اینکه مسافرت در دریا که خورشید از دریا سر برآورد و در آن نیز غروب کند بسیار وحشت‌زا و هولناک است، باز به امید رسیدن بساحل و مقصد خوشوقت و مسرور خواهید بود، هر یک از اینها نعمت پروردگار است که دسترس بشر نهاده است.

سیاق کلام در آغاز بطور خطاب است ولی از نظر اعراض از بت پرستان بقیه را به ضمیر غائب عدول نموده همچنانکه خطاب آیه (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۵- ۱) از نظر تقرب و اظهار عبودیت است با اینکه سیاق آیات سابق آن غایب و مبنی بر مدح است.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۸۷

جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ:

ناگهان بادهای تند و مخالف از هر سو وزیدن گرفته دریا را بخروش و تلاطم در آورد، امواج سهمگین کشتی و سرنشینان آنرا تهدید می‌نماید در آن لحظات آخرین که بشر از زندگی ناامید گشته جز به آفریدگار توجه ندارد، ناگهان پرتو و شهابی قلب را فرا بگیرد و از افق ظلمانی دریا نیز شعاعی بتابد رابطه حقیقی به آفریدگار را نمایش دهد با نهایت دلباختگی عهد و پیمان دهد و سوگند یاد کند.

دَعَا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنِ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ:

به تضرع و زاری گوید بار الها چنانچه مرا از خطر غرق و هلاکت نجات بخشی و زندگی تازه‌ای موهبت فرمائی بطور حتم برای همیشه سپاسگزار خواهم بود.

فَلَمَّا أَنْجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَنْعُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ:

پس از آنکه پروردگار بفضل خود آنان را از خطر رهائی بخشید و به سلامت به ساحل رسانید بعبادت خود بکفران نعمت اشتغال ورزند و کلمه بغیر الحق بمنظور تاکید است، زیرا بغی بمعنای طلب و جستجو است و بقرینه سیاق به تجاوز بر حق دیگران و کفران نعمت بکار میرود.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَعَيْتُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا:

خطاب تهدید آمیز بجامعه بشر است و اعلام به این که انتظام زندگی و صلاح جامعه بشر بر عدالت و رعایت حقوق دیگران است و کفران و ناسپاسی از نعمت آفرینش هرگز بساحت کبریائی ضرر و زیانی نمی‌رساند.

ستم و تضييع حقوق ساير افراد همه از لحظات زندگی در این جهان بشمار می‌آیند و در روان بشر و صحیفه آن درج و صورت نفسانی وی می‌گردد زیرا هر عمل اختیاری از کمون ذات فاعل مختار سر چشمه گرفته و بدان نیز باز خواهد گشت انوار درخشان،

ج ۸، ص: ۱۸۸

و غرض فائده‌ای که از عمل منظور است کمال عمل و رشد فاعل خواهد بود از آیه استفاده می‌شود.

۱- فعل اختیاری بر اساس تصدیق بصلاح است یعنی روان انسان بصلاح و سود آن قضاوت نماید و نقص وجودی خود را تکمیل می‌نماید.

۲- ظلم و ستم ثمره تلخ و نشانه پستی و پلیدی روان است همچنانکه اعمال خیر و پسندیده ثمره شیرین و نشانه ارجمندی روح و پاکیزه‌گی روان است.
مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا:

غرض در همه اجزاء جهان آفرینش عمومیت دارد و بر حسب قانون علیت و معلولیت هر کار و عملی بدون هدف و غرض انجام نمیگیرد و هیچ عاملی در فعالیت خود خالی از غرض و فائده نخواهد بود و غرض و نتیجه نیز رابطه و ارتباط با عمل دارد از نظر اینکه مولود و محصول آن عمل و حرکت است که از فاعل مختار سر زده و بصورت غرض ظهور نموده و فاعل نیز نقص وجودی خود را بوسیله آن عمل و تحصیل غرض تکمیل نموده و منتهی سیر و حرکت او است.

این قانونی است که در نظام آفرینش فرمانروا است مجموع زندگی افراد بشر نیز که عبارت از عقیده و اندیشه و خلق و هم چنین افعال اختیاری او است بقیاس عوالم و نشانات دیگر همین حکم در آنها جاری و فرمانروا است.

یعنی محصول زندگی بشر در این جهان از عقیده و خلق و اعمال جوارحی او زمینه‌ئی است که در عالم برزخ و قیامت بظهور میرسد و نیک بختی و تیره بختی زندگی بشر در آن عوالم بر اساس زندگی او در این جهان خواهد بود.
ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ:

مبنی بر تهدید است، روش و سیره آفریدگار آنستکه به هر موجود و آفریده‌ای، بهره‌ای از هستی و پرتوی افاضه فرماید. تا هنگامیکه موجود بکمال مناسب انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۸۹

برسد و صورت دیگر به آن افاضه شود و هرگز در نظام کون فناء و یا بطلان نخواهد بود.

همچنین حیات و زندگی بشر که غرض از خلقت جهان است از هنگامی که روح به وی بدمد، قوه و نیروی ادراک و تعقل به آن افاضه شود و قدم بعالم بشریت گذارد پیوسته فیض وجود خاص او را فرا میگیرد و هر لحظه در اثر حرکت اختیاری و سیر ارادی بسوی مقصد رهسپار و به کمال مقصد نائل میگردد و به آن بسط رحمت و فیض وجود و سوق بکمال و رجوع بآفریدگار گفته می‌شود.

و هنگامی که مدت آزمایش پایان میرسد و باستانه عالم دیگر وارد می‌شود روح از بدن عنصری که قوای عامل آن بوده بی‌نیاز گشته آنرا رها می‌نماید و خود در عالم برزخ استقلال می‌یابد و به سیر کمال خود که در دنیا از سعادت و یا شقاوت کسب نموده تا هنگام قیامت رهسپار خواهد بود.

زیرا روح بوجود استقلالی خود همین راه را می‌پیماید که در دوره آزمایش از سعادت و یا شقاوت برگزیده و بدان سو رهسپار بوده است و بدن عنصری نیز که از عالم ماده است در این جهان باقی می‌ماند، چه آنکه بصورت خاک در آید و یا از نظر قدرت و قدس روح بهمان هیئت اجزاء و جوارح باقی بماند و عالم طبع در آن اثر نگذارد، مانند ابدان طاهره که در شعاع ارواح قدسیه ایمن از هر گونه تغییر خواهند بود.

بدین بیان استفاده شد که اثر و فعل ساحت کبریائی در هیچ یک از عوالم فنا و بطلان پذیر نخواهد بود (وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ۱۸- ۲۱) مبنی بر اینکه نظام آفرینش بر اساس حکمت و همیشگی و تزلزل ناپذیر است نه مانند رفتار کودکانه.
فَنَسَبْكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ:

رجوع به پیشگاه ساحت پروردگار عبارت از ظهور سیرت عقیده و اخلاق انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۹۰

و اعمال بشر است و انباء بمعنای خبر دادن و اظهار سیرت است و از هر خبری ثابت‌تر و آشکارتر همانا ایجاد صورت حقیقی بشر و

ارائه سیرت عقیده و اخلاق و اعمال او در نظام ابدی است که محصول نظامهای امکانی است.

بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ:

جمله به هیئت ناقصه و حرف با سببیه دلالت بر استمرار و صفت دارد، به این که عقیده و خلق و هم چنین اعمال جوارحی صفت و ظهور سیرت انسان در این جهان است و نسبت به عالم قیامت هسته‌ای ماند که در زمین آماده افشاندن شود و در محشر به اقصی مرتبه ظهور و رشد رسیده و هرگز تغییر و یا زوال پذیر نخواهد بود.

و در باره بیگانگان از نظر اینکه انکار نعمت آفرینش و مبارزه با ساحت کبریائی از اعمال و حرکات آنان آشکار بوده و بدان خوی گرفته‌اند، هنگام ورود بعالم برزخ بعد از ساحت ربوبی و محرومیت خود را از رحمت پروردگار بطور شهود می‌یابند و در عالم قیامت نیز مظهر غضب و انتقام مقام کبریائی خواهند بود.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ:

آیه بطور مثال زندگی بشر را در دنیا بیان نموده است، همچنانکه باران فرو می‌بارد و گیاهان و شکوفه‌ها را می‌رویاند چه آنها که لذیذ و گوارا و مناسب با مزاج و طبع بشر است و چه سبزه‌ها که مناسب با طبع و نیاز چهار پایان است زمین پهناور مانند بستان سبز و خرم شده و میوه‌ها زینت بخش بستان هستند، مردم پیوسته خشنودند، ناگهان شبگاه و یا هنگام روز باد تندی وزیدن گرفته همه بصورت خزان در آیند، چنانکه سبز و خرم نبوده‌اند.

بدین قیاس پروردگار بهره هستی را در صحنه جهان گسترده طبقات بشر از پاکان و بیگانگان یکسان از خوان نعمت بهره‌مند می‌شوند. بیگانگان نیز در اثر شیفتگی و علاقه بزندگی بکفران نعمت و التذاز سرگرم هستند و پس از اندک زمان که لذت گناهان از آنان زائل شود در آستانه مرگ در آیند و سیرت تیره و ننگین خود را بیابند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۹۱

كَذَلِكَ نَفْصَلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُفَكِّرُونَ:

پروردگار آیات و نشانه‌های وحدت تدبیر و توحید افعالی را چه بر حسب نظام جهان که دسترس بشر نهاده و چه بطور مثال در آیات کریمه بمنظور تهدید و عبرت و پند بشر یادآوری فرموده شاید که در آن باره تفکر نمایند و در مقام سپاسگزاری از نعمت آفرینش و حسن تدبیر ساحت کبریائی بر آیند.

وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ:

دار السلام بطور اطلاق عبارت از بهشت خلد قرب جوار رحمت پروردگار است و ساکنان آن قدسیان و اهل ایمان و تقوی که از رذائل خلقی پاک و پاکیزه‌اند و دارای قلب سلیم و صفای روان و اراده مطلقه‌اند از نظر اینکه اراده آنان ظهوری از مشیت قاهر پروردگار است هر چه را بخواهند بیدرنگ و بدون قید پدید می‌آید.

آیه مبنی بر مژده باهل ایمان و تقوی است که ساحت پروردگار جامعه بشر را بدین اسلام دعوت مینماید و ظهور دعوت او بر حسب عوالم مختلف است در این جهان تکلیف دعوت بشر پیروی از برنامه مکتب قرآن و بفضائل خلقی و بشعار عبودیت و اتصاف بقلب سلیم است و حقیقت آن دعوت بسکونت در بهشت خلد قرب جوار رحمت و مورد رضایت و خشنودی ساحت پروردگار باشند و ملحق بقدسیان و هم نشین پیامبران گردند و سلام صفت ذات کبریائی و نیز صفت اثر و فعل او است که در پرتو قدس ساحت او از هر نقص و شر پاک و پاکیزه است و نظام آن مسطوره‌ای از ابدیت و نمونه‌ای از نظام شریف کبریائی است.

دار السلام بقول مطلق بمعنای بهشت خلد جوار رحمت است که محصول عوالم امکانی و ثمره جهان هستی است و ساکنان آن نیز محصول جهان خلقت و برگزیده‌ای از سلسله بشرند و در دنیا و عوالم دیگر شعار آنان عبودیت و فضیلت و قلب سلیم است و سکونت در آن اختصاص بقدسیان و پیامبران و اهل ایمان و تقوی دارد که در اثر طهارت عقیده و عصمت اکتسابی ملحق پیامبران

و هم نشین قدسیان خواهند بود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۹۲

و يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ:

ساحت پروردگار هر که را شایسته و لایق بداند او را بصراط مستقیم انسانیت و بشعار عبودیت رهبری مینماید و هدایت چنانچه پروردگار نسبت داده شود صفت فعل و بمعنای هدایت بطور اطلاق است و عبارت از جذبه و ایصال بقرب رحمت کبریائی و موهبت روح عبودیت است و چنانچه هدایت برسول اکرم صلی الله علیه و آله و باوصیاء علیهم السلام نسبت داده شود بمعنای رهنمائی و سوق بسعادت و ترغیب بشعار عبودیت است.

زیرا هدایت حقیقی و بطور اطلاق عبارت از موهبت وجود حقیقی و لطیفه انسانی است و اختصاص بساحت پروردگار دارد زیرا رابطه آفریدگار با موجودات عموماً و با بشر همانا آفرینش است.

مَنْ يَشَاءُ بیان توحید افعالی است زیرا هر حادثه‌ای در جهان و یا پدیده‌ای گرچه از مجردات مانند ایمان باشد ناگزیر وابسته بعقل و اسباب بیشمار خواهد بود بلکه پیوسته و مرتبط بمجموع نظام جهان است و نیروی قاهری که بآنها روح تاثیر بدمد همانا مشیت پروردگار است با توجه به این که همه علل و اسباب و شرائط بیشمار بعید و یا قریب نسبت بآن موجود از مبادی و یا از لوازم تشخیص آن پدیده بشمار می‌آیند و مشیت پروردگار بدون شرط و بطور اطلاق است.

مثلاً هدایت یافتن و نیل بسعادت هر یک از افراد بشر با اینکه کمال روح و مجرد است مشروط بعقل زمانی و مکانی بیشمار میباشد ولی روح مؤثر و هدایت بخش همانا مشیت و خواست پروردگار است و در همه عوالم مشیت قاهره و اراده بدون شرط ساحت کبریائی فرمانروا است.

صراط مستقیم بطور اطلاق عبارت از استقامت در عبودیت که غرض از خلقت بشر است و بر حسب سیر ارادی و انقیاد اختیاری بشر بر طبق نظام تکوین طریقه عبودیت را به پیماید و بمقام انسانیت نائل شده مسطورهای از صفات کبریائی گردد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۹۳

صراط مستقیم ممکن است بطور موهبت وجودی باشد هم چنانکه برسول اکرم صلی الله علیه و آله و باوصیاء و پیامبران علیهم السلام انعام نموده بر حسب آیه (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ۶- ۱) و اختلاف مقامات رسولان نیز بر محور این موهبت خواهد بود و لازم این نعمت آنستکه بحقیقت و با استقامت طریقه عبودیت را می‌پیمایند و لحظه‌ای در آن شائبه خودپرستی و خودستائی نباشد. چنانکه امیر مؤمنان علی علیه السلام فرمود (ما عبدتک خوفاً من نارک و لا- طمعاً فی جنتک بل وجدتک اهلاً فعبدتک) نه از خودستائی تو را پرستش کنم که از عقوبتم رهایی بخشی و نه از خوان نعمت پاداشم دهی تا در جوار رحمت تو بیاسایم بلکه شیفته عظمت و کبریائی توأم که بیاد تو پیوسته سرگرم از خود بیخبرم و قسم دیگر صراط مستقیم بطور اکتساب است و عبارت از ایمان و تقوی که ظهور و رشد فطرت خدا داده است.

و از صفر شروع نموده بر حسب عقیده و خلق و انقیاد جوارحی بدرجه‌ای از صراط مستقیم نائل میشود هدایت بصراط مستقیم صفت فعل پروردگار و صورت علمی و حد وجودی اهل ایمان است و اختلاف درجات آن بر حسب قابلیت و جدیت افراد است با توجه به این که هر یک از مراتب قابلیت نیز جز موهبت پروردگار مفهوم ندارد.

در کتاب در منثور از انس از رسول اکرم صلی الله علیه و آله روایت نموده که فرمود سه رذیله است که ضرر آنها بصاحب هر یک از آنها بر میگردد. ۱- پیمان شکنی ۲- نیرنگ ۳- ستم، و آیه یا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بُغِيْتُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِالْأَهْلِ و آیه (فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ) را قرائت نمود.

در تفسیر برهان از ابن بابویه بسندی از امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه و الله يدعوا الی دار السلام میفرمود سلام نام پروردگار است و منزل جوار رحمت خود که برای اهل ایمان آفریده است.

[سوره یونس (۱۰): آیات ۲۶ تا ۳۰] ص: ۱۹۴

اشاره

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَ زِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۶) وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَ تَزَهُفُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۷) وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَكَاءُكُمْ فَزَلَيْنَا بَيْنَهُمْ وَ قَالَ شُرَكَاءُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِلَّا نَا تَعْبُدُونَ (۲۸) فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لِغَافِلِينَ (۲۹) هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۳۰)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۹۵

(شرح) ص: ۱۹۵

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ:

کلمه الحسنی مؤنث احسن و خبر برای موصول است آیه مبنی بر وعده اجر و پاداش باهل ایمان و تقوی است کسانی که در مقام اداء وظایف دینی بر آیند و شعار آنان نیکو کاری باشد جزاء و پاداش اعمال نیک آنان نیز نیکو و نعمتهای همیشگی است و در آن زوال و نقص نخواهد بود از ابن عباس نقل شده که مراد کسانی است که کلمه توحید و لا اله الا الله را بصمیم قلب بیاد آورند و بگویند مفسر گوید یگانه زینت و حسن سیرت بشر باعتقاد باصول توحید است که توحید صفات و افعالی پروردگار را در بر دارد. و زیاده اسم مصدر بیان اجر و ثواب زیاده بر تصور است که هر چه را پروردگار از اجر و پاداش وعده فرماید حقی است که برای عامل آن قرار داده و بعهده گرفته است و تخلف پذیر نخواهد بود و در مقام وعده اعلام فرموده که بر حسب فضل پروردگار اجر و ثواب اعمال نیک اهل ایمان و تقوی که بزینت عبودیت آراسته‌اند زیاده بر تصور و استحقاق آنان و بالاتر از سطح افکار بشر است. وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ:

عقد سلبی و بیان لازم آنست افرادی که خود را بشعار تقوی و نیکو کاری آراسته‌اند و بوظایف دینی و اجتماعی قیام می‌نمایند و به برآوردن حاجت نیازمندان بر می‌آیند انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۹۶

خیر و صلاح افراد را مانند خیر و صلاح خود دانند خوش سیرت و نیک نام بوده و بحسن خصلت و نیکو کاری شناخته شده در اجتماع هرگز ننگین نبوده و مذلت و خواری روان پاک آنان را هرگز تیره و کدر نخواهد بود.

أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ:

آنانکه صورت اعتقادشان ایمان و در صحنه آزمایش پیوسته طریقه انقیاد پیموده شایسته فضل پروردگار زیاده بر استحقاق گشته‌اند و در جوار رحمت پروردگار سکونت خواهند داشت فضل و آنچه زیاده بآنان موهبت فرماید زوال پذیر نخواهد بود و نظر به این که عالم قیامت محصول عوالم است و حقایق و سیرت هر یک از اهل ایمان نیز ثمره و سود آنها است.

ناگزیر بحد رشد و ظهور میرسد بدین قیاس بهشت جاودان که سکونت در آن اقصی مرتبه کمالات امکانی است صحنه‌ای است که صفات کبریائی را در حد امکان ارائه میدهد شعاعی از فضل بی‌نهایت از حریم قدس آن صحنه را فرا خواهد گرفت.

ناگزیر درجات رضوان و مقامات ساکنان جوار رحمت تفاوت خواهد داشت و هر یک با سعه وجودی خود از قرب و لوازم آن بهره‌مند خواهند بود رسول گرامی محور امکان و اوصیاء علیهم افضل السلام پیوسته حاملان لواء حمد بوده و در همه عوالم گوی

عبودیت و سبقت ربوده و پیوسته در باره فیوضات الهی وساطت دارند توجه بنعمتها ننموده جز برضوان ساحت کبریائی نظری نخواهند داشت.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا:

گروهی که شرک و کفر اعماق قلب آنان را فرا گرفته و گناهان ظهور اندیشه آنان است در عالم قیامت نیز بدان سیرت ننگین در آید و آتش حسرت و عناد از هر سو آنان را فرا خواهد گرفت.

و از کلمه بمثلها استفاده میشود در عالم قیامت سیرت تیره و گناهان بنهایت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۹۷

ظهور نموده و بصورت حسرت و آتش در میآید در جهان اختیار نیز کفر و گناهان تجسم می‌یابند ولی فقط با سنجش خرد و نظر دین دیده شده و بصورت آتش معنوی و عقوبت روانی آن فقط با بصیرت قلبی احساس میشود نه با دیدگان. وَ تَرَهُهُمْ ذَلَّةً:

نظر به این که شرک بآفریدگار و کفران نعمت اساس اختلال نظام بشری است کافر و بیگانه عضو فاسد اجتماع بوده در انظار غبار مذلت و خواری رخسار آنان را تیره و چهره آنها را آلوده خواهد نمود.

مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ:

نیروئی نمیتواند کافران را از عقاب پروردگار ایمن بدارد و بیان آنستکه کفر و لوازم آن از گناهان در این نظام تجسم می‌یابند و ظهور قهری و آثار شوم و نکبت بار آن خواه و ناخواه آشکار شده تیرگی روان رخسار آنان را فرا میگیرد مانند پاره‌ای از تیرگی شب و نیز استفاده میشود کیفر و عقوبت این جهان استناد بساحت آفریدگار دارد که بر حسب اقتضاء نظام آزمایش خواه ناخواه نمونه‌ای از آن ظهور مینماید و آنرا میتوان با نظر دین تجسم کفر و گناه بشمار آورد مانند هسته‌ای که بزمین آماده افشاندن شود بتکاپو در می‌آید ولی پس از آنکه ماهها و سالها سپری شود ظهور کامل نموده بشمر خواهد نشست.

کفر و لوازم آن از گناهان نیز آغاز بر حسب اقتضای این جهان کمون تیره کافر را نمایش داده مجسم می‌نماید (و آیه کَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ تکاثر- ۷) این حقیقت را بیان مینماید و در عوالم دیگر رشد نموده در قیامت صورت حقیقی او محرومیت و عناد خواهد بود در این جهان با دیده دل ضمیمه آینده را مشاهده مینمایند:

كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطْعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا:

تیره گی کفر و آثار نکبت بار آن بر حسب اقتضاء لا محاله در این نظام ظهور انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۹۸

مینماید و به سنجش خرد و میزان دین او را عضو فاسد شناخته مانند پاره‌ای از شب دیجور نفرت آور و وحشت‌زا خواهد بود و در صحنه تابان قیامت نیز تیرگی و ظلمت او کاملاً آشکار شده محرومیت و عجز صورت حقیقی او خواهد بود.

أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ:

کفر و انکار نعمت و ناسپاسی در نظام اختیار عبارت از ظهور رذیله خودستائی و اعمال قدرت و نیروی مبارزه و تمرد و ستیز با ساحت ربوبی است سیرت آن در نظام آخرت که محصول عوالم است بصورت بعد از رحمت پروردگار و عجز و فقدان و محکومیت و حرمان ذاتی در میآید و محکوم اعضاء و جوارح خود نیز بوده و محیط پهناور و نظام آخرت که در باره او ظهور غضب است بر او فرمانروا خواهند بود و شعله‌های آتشین عناد با ساحت کبریائی پیوسته افزایش یافته اعضاء و جوارح او را فرا خواهد گرفت و چون ظهور سیرت کفر صورت و فصل حقیقی و بهره او از هستی است هرگز تبدیل و یا تغییرپذیر نخواهد بود.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَكَاءُكُمْ:

مبنی بر توییح و ظهور سیرت شرک بت پرستان است هنگام رستاخیز که به پیشگاه کبریائی احضار میشوند خطاب تهدید آمیز به بت پرستان شرف صدور می‌یابد بجمله مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَكَاءُكُمْ مفادش آنستکه با معبود خیالی خود باشید زیرا موجودی که

بهره‌ای از هستی داشته هرگز از آن سلب نمیشود و در نظام خلقت فناء محض و نابودی مفهوم ندارد.

بلکه از جمله غرض از حشر بررسی به اندیشه مردم و بت پرستان و جریان عبادت و معبودیت خدایان خیالی آنهاست از نظر اینکه بطور شهود می‌بینند و می‌یابند که معبودهای خیالی آنان جز نامهایی که بی‌حقیقت است و مفهومی که حقیقت و مطابق خارجی ندارد و عبادت و پرستش بتها بیهوده است بدین جهت از عبادت بتها تبری و انکار خواهند نمود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۱۹۹

فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ:

قوام این جهان از نظر نقص وابسته به فعل و انفعال و تأثیر موجودات است و در صحنه قیامت هیچیک از آنها تأثیر نخواهد داشت و همه آثار و تأثیرات قطع میشود.

جمله تفریع است پس از بررسی آشکار خواهد شد که میان افراد بت پرست و معبود خیالی آنها رابطه عبودیت نبوده است زیرا عبادت در صورتی صادق است که معبود درک کند و درخواست عابد را بفهمد و خود را در مقام معبودیت در آورد.

وَ قَالَ شَرُّكُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ:

در ضمن سؤال معبودهای ساختگی یعنی بتها حقیقت را بیان نموده از خود دفاع خواهند نمود به این که هرگز ما در مقام معبودیت و شرکت با آفریدگار برنیامده‌ایم، بدین نظر بت پرستان بتها (معبود خیالی) خود را عبادت نموده و نیازهای خود را از آنها نخواسته‌اند.

و جمله نحشرهم صفت برای یوم و معرف ذاتی آنست اشاره به این که هنگام مخصوصی است که لازم ذاتی و لاینفک آن حشر و گرد آمدن همه افراد بشر از اولین و آخرین است و مشخص حقیقی صحنه قیامت همانا گرد آوردن همه افراد بشر بدون استثناء می‌باشد و آن روز تحقق نخواهد یافت جز اینکه غرض اصلی آن تحقق بیابد و آن عبارت از حشر همه افراد بشر است.

و همانطور که نظام این جهان بر حسب تحلیل همه موجودات را بهم می‌پیوندد و هر موجود و آفریده‌ای وابسته بمشخصات و لوازم تشخیص بیشمار است که ارتباط ذاتی و یا بغیر مستقیم یا همه ذرات عالم طبع دارد و با یک جذب تدریجی از مقام کبریائی شرف صدور یافته ناگزیر بهم پیوسته‌اند.

بهمین قیاس وجود هر یک از افراد بشر و چگونگی و صدور هر عمل اختیاری و یا اضطراری و همه شئون وجودی آنان در هر لحظه وابسته بزندگی همه افراد بشر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۰۰

و اعمال آنها تا آن زمان و در آینده است بعبارت دیگر زندگی و سیر و سلوک هر فردی محصول و مرتبط بزندگی همه افراد از نیاکان و سایر افراد بشر و سعی و محصول زندگی آنها است.

و نیز قیاس شود بزندگی هر یک از افراد که از دقایق و ساعات و لحظات بیشمار او صورت می‌گیرد و اعمال اختیاری که محصول زندگی هر فردی است از نظر آنستکه ثمره عقیده و نتیجه اعمال اختیاری سابق او بوده.

هم چنین اعمال آینده او نیز محصول و ثمره اعمال اختیاری گذشته او خواهد بود و آیه (لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ۲ - ۱۶۲) این حقیقت را بیان نموده که چنانچه دقیقه‌ای از ساعات زندگی فردی آمیخته بظلم و ستم شرک و یا گناه گردد.

نتیجه آنستکه در تمام دوره زندگی محروم از تصدی مقام ولایت خواهد شد و از نیل بهر یک از مقامات و مناصب الهی بی‌بهره خواهد بود با توجه به این که غرض از خلقت جهان همانا سلسله بشر است و نیز غرض و محصول آن خلقت پیامبران و غرض نهائی مقام رسالت و خاتمیت است.

بهمین قیاس عالم قیامت که محصول عوالم است بمنظور آنستکه منتهی سیر و سلوک سلسله بشر و رجوع هر یک از آنها بسوی ساحت کبریائی تحقق بیابد پس غرض اصلی از جهان خلقت حیات و زندگی ابدی سلسله بشر است که بطور جمعی و ارتباطی در آن صحنه حضور یابند و به تبع ابدیت زندگی بشر که مظلوف است عالم قیامت از بهشت و دوزخ نیز ابدی خواهد بود.

عبارت دیگر مفاد جمله (وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا) از نظر اینکه عالم قیامت مخصوص همه عوالم و نشأتی است دارای شئونی است که برای بشر غیر قابل درک و لا ینحل میباشد بدین نظر باید در آیات مربوطه تدبر کرد در صحنه قیامت همه سرائر کشف و آشکار می‌شود امر پنهانی در آن عالم نخواهد بود و حقایق و سرائر هر یک کشف و بظهور میرسد و هر موجودی سیر کمالی خود را پیموده بحد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۰۱

رشد و ظهور میرسد و آنچه در عوالم و نشأت سابق پنهان و در کمون بوده برشد و ظهور خواهد رسید. بدین جهت کسی شک و تردید نخواهد داشت و صفت کبریائی در آن عالم ظاهر می‌شود و هر گونه قدرت و قوه از آن کبریائی است و اسباب و علل طبعی که در این جهان جنبه تأثیر داشته برخی فریفته شده چنین پنداشته‌اند که در تأثیر استقلال دارند از تأثیر ساقط می‌شوند و رابطه تأثیر و تاثر و فعل و انفعال که اساس نظام جهان است از آنها زائد می‌شود و شبهات و اوهام باطله و بیهوده رفع و پناهی که کسی را از عقوبت پروردگار رهایی بخشد نخواهد بود و فقط صفات کمال و جلال کبریائی در آن عالم ظهور می‌نماید.

از نظر اینکه کاملترین عوالم و نشأت امکانی است این چنین صلاحیت اختصاصی را دارد و از جمله آیه (يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ) همین حقیقت را بیان نموده که عالم آخرت عالمی است که شأن و لازم آن ظهور حقایق و اسرار هر یک از افراد بشر که لطیفه و خلاصه خلقت است و آنچه در قلوب آنان پنهان و خلیجان داشته ظاهر شده آنگاه در پیشگاه پروردگار احضار می‌شوند مفسر گوید عبادت عبارت از رابطه قلبی عابد است بمعبود خود که شخص عابد بمنظور جلب نفع و یا دفع ضرر از خود در برابر معبود خود اظهار مذلت و خواری بنماید و این در صورتی است که عابد و معبود هر دو شعور داشته و ادراک نمایند و غرض از عبادت و اظهار مذلت عابد را بداند و بفهمد و نیز معبود مذلت و اظهار حاجت عابد بپذیرد و امضاء نماید.

یعنی معبود در مقام پذیرش عبادت عابد بر آید و خود را شایسته و شریک ساخت کبریائی پندارد این گناه نابخشودنی و شرک است و چنانچه معبود فاقد ادراک و شعور باشد و یا به عبادت و اظهار حاجت عابد جاهل بوده و یا امتناع داشته و یا غافل باشد در این صورت عبادت عابد به هیئت عبادت است و در حقیقت عبادت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۰۲

و اظهار خواری نیست باین بیان معلوم شد که دفاع معبودها (خدایان خیالی) از خودشان صحیح است و فقط اندیشه و عمل بت پرستان شرک و نابخشودنی است.

فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ:

بمنظور دفاع از خود استناد بشهادت و احاطه علمی پروردگار مینمایند به این که پروردگار از نظر حکمیت در باره کذب گفتار بت پرستان کافی است که خدایان خیالی معبود نبوده و با مقام کبریائی مبارزه و شرکت نموده‌اند.

إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ:

حرف ان مخفف و تأکید در باره دفاع بتها و حکمیت پروردگار است که از عبادت و درخواست بت پرستان غافل و جاهل بوده و معبود نبوده‌ایم از نظر اینکه شعور نداشته و با مقام پروردگار هرگز شرکت و مبارزه نموده‌ایم و از این بهتان و نسبت ناروا بری هستیم.

مفسر گوید: خطاب ساحت پروردگار به بت پرستان و بمعبودهای خیالی آنها و هم چنین دفاع معبودها که از قبیل بتهایی از سنگ هستند بر تقدیر آنستکه هنگام محاکمه شعور و ادراک داشته باشند تا بتوانند در مقام دفاع از نسبت ناروا و اتهام خودشان بر آیند.

پاسخ آنستکه بر حسب آیات قرآنی از جمله آیه (وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْخَيْرُ) مبنی بر اینکه صحنه قیامت و عالم رستاخیز بر اساس نظام حیات و آثار آنست از قبیل شعور و ادراک و نباید قیاس بموجودات در دنیا و اجسام عالم طبع نمود که فاقد حیات و شعور بوده و از خود بیخبرند و بتها یعنی معبود خیالی نیز در نظام آخرت دارای ادراک و شعور خواهند بود.

با توجه به این که بت پرستان از نظر جهالت در دنیا معبود خیالی (بت‌هایی) برای خود برگزیده‌اند و نیازهای خود را از آنها خواستار بوده بمنظور اینکه ارباب انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۰۳

انواع آنها از آفریدگار جهان نیازهای آنها را بخواهند ولی صحنه قیامت عالم شهود است یعنی هر یک از افراد بشر بطور شهود می‌یابد که نظام همه عوالم بر اساس اراده قاهره پروردگار است.

و از جمله اسباب و عوامل طبیعی در دنیا نیز در اثر مرز هستی و حد وجودی است که پروردگار در کمون هر یک از آنها نهاده است مثلاً- خورشید را نور بخش آفریده است و هیچ پدیده و آفریده‌ای در هیچ یک از عوالم استقلال در وجود و یا در تأثیر نداشته‌اند در این صورت بت پرستان بطور شهود می‌یابند که در دنیا بر خلاف حقیقت معبودی جز آفریدگار برگزیده‌اند.

بدین جهت خود را در پیشگاه پروردگار محکوم میدانند و از نظر اینکه در دنیا معبود آنها ادراک و شعور نداشته و در مقام مبارزه با پروردگار برنیامده در پیشگاه آفریدگار محکوم نیستند.

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ: دو آیه گذشته بیان چگونگی محاکم بت پرستان بود و نظر به این که صحنه قیامت در پیشگاه پروردگار اندیشه و سیرت عمل بت پرستان مشهود و آشکار شده خود را محکوم دانسته‌اند.

هم چنین هر یک از افراد بشر هنگام بررسی باندیشه و بهر یک از اعمال در لحظات زندگی آنها از نیک و بد سیرت آنها بطور شهود و آنچه مورد بررسی حقیقی است احوال و اغراض و شئون حسنه و سیئه نفوس بشری است و فقط عملی کمال روانی و مورد ثواب و شایسته پاداش خواهد بود که ظهور ایمان از آن سر چشمه گرفته و برای رضایت و خشنودی پروردگار باشد.

زیرا در اثر ارتباط و شعاع عبودیت روح حیات بآن عمل دمیده و برای همیشه رو برو شد خواهد گذارد خلاصه حقیقت هر یک از افراد بشر وجود جمعی و محصول روانی و ثمره سیر و حرکت ارادی گذشته او است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۰۴

وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ:

رد بمعنای رجوع و بازگشت است و آغاز بشر را نیز در بر دارد که از مبدء حقیقی و ازلی سر چشمه گرفته و پرتو افکنده و بصحنه سراب طبع تنزل نموده و بسوی ساحت قدس نیز باز خواهد گشت و هر یک از عوالم و مراحل که بشر پیموده و می‌پیماید تحت مراقبت و تأثیر نیروهای غیبی است و پیوسته رو بکمال نهاده کمون خود را آشکار مینماید و بمقصد نهائی که صحنه رستاخیز است رهسپار و به پیشگاه ربوبی احضار میشود آنگاه مورد بررسی کامل قرار خواهد گرفت و نظر به این که خلقت این جهان ناقص و متزلزل و بمنظور آزمایش بشر است پس از پایان آن بصورت نشئه دیگر کامل و ثابت ظهور خواهد نمود آنگاه آفریدگار هستی ثابت و ابدی را در آن جهان میگستراند برای اینکه نیکان را برای همیشه از نعمتهای زیاده بر تصور بهرمنند فرماید و تبهکاران را نیز مورد عقوبت قرار دهد و بازگشت بشر بسوی پروردگار مانند رد ملک بملک نیست که لحظه‌ای انجام یابد بلکه عبارت از جذب تدریجی است و بشر را بسر منزل مقصود میرساند و کاروان هستی را با نهایت سرعت بسوی آن جهان سوق میدهد و بسوی آفریدگار میکشاند و ذکر لفظ الله متناسب آنستکه بشر یگانه مسطورهای از صفات ذات و نمونه‌ای از جمال و جلال کبریائی است.

مَوْلَاهُمْ:

مولی از ولایت گرفته شده و صفت فعل پروردگار است ولایت و حاکمیت او در همه عوالم بطور اطلاق است و از نظر تشریف بشر اضافه بضمیر شده ولایت رابطه‌ای است میان ولی یا مولی علیه بدین نظر ولایت پروردگار چنانچه بلحاظ تکوین و آفرینش باشد مولی علیه نیز مخلوق و آفریده است.

هم چنین از نظر تدبیر و تربیت تدریجی که آنرا بسوی کمال سوق میدهد و چنانچه از نظر هدایت و تعلیم باشد ملازم با عبودیت ارادی بشر و انقیاد مولی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۰۵

علیه است ولایت و فرمانروائی از لوازم خلقت و آفرینش است زیرا ایجاد بشر و تدبیر در باره او یعنی ربوبیت پروردگار مقتضی

است او را بسوی کمال سوق دهد و نهایت کمال بشر رجوع و بازگشت او بسوی آفریدگار خواهد بود که نتایج عقیده و مساعی خود را بصورت فعلیت خواهد یافت.

الْحَقُّ:

صفت ذات و بلحاظی ظهور ذات در مرتبه فعل پروردگار است از نظر اینکه افعال و آثار او نیز ثابت و خلل ناپذیر و ظهوری از ذات است ساحت کبریائی حق حقیقی و غرض از آفرینش جهان نیز ذات کبریائی او است آثار او نیز حق ظلی تام و کامل مسطور امکانی است هر یک از آثار بقدر ظرفیت خود صفت کمال او را ارائه می‌دهد.

از جمله عالم قیامت آخرین نشئه امکانی و محصول و غرض آنست ظرفیت و صلاحیت آنرا دارد که حاکمیت و فرمانروائی پروردگار در آن نشئه بنهایت ظهور برسد.

از این رو ابدی است و چنانچه فنا پذیر باشد خلقت جهان بیهوده و شاهد عجز فاعل است آفریدگار منزله از امکان و نقص است و بشر نیز یگانه مسطورهای است که صفات کبریائی را در حد امکان در عالم قیامت ارائه می‌دهد با توجه به این که عوالم امکانی هرگز ظرفیت ارائه حقیقی صفات کامله او را ندارد زیرا محض قابلیت و تمکن است هم چنانکه پرتوی که باین صحنه پهناور بتابد هرگز توصیف کامل خورشید نخواهد بود.

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ:

تفسیر جمله متصله و بیان لازمه آنست از نظر اینکه رجوع و حضور به پیشگاه پروردگار وصول به نظام کاملی است که تاثیر اسباب و علل در آن نظام مفهوم ندارد و حاکم و فرمانروا جز ساحت کبریائی نخواهد بود و به آنچه علاقه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۰۶ قلبی داشته‌اند و پرستش می‌نموده رابطه قلبی آن گسیخته شده است.

در تفسیر قمی بسندی از امام باقر علیه السلام روایت نموده در تفسیر آیه فرمود مراد از کلمه الحسنی بهشت است و مراد از کلمه زیاده آسایش زندگی در دنیا است آنچه را که پروردگار در دنیا انعام فرموده در آخرت نیز موهبت خواهد فرمود و ثواب و پاداش در دنیا و نیز در آخرت خواهد بود.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۰۷

[سوره یونس (۱۰): آیات ۳۱ تا ۳۶] ص: ۲۰۷

اشاره

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ (۳۱) فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعَدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّى تُصِرُّونَ (۳۲) كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۳۳) قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَدْعُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَدْعُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ (۳۴) قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدِي فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ (۳۵)

وَمَا يُتَّبَعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ (۳۶)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۰۸

(شرح) ص: ۲۰۸

اشاره

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ آیه خطاب بر رسول گرامی صلی الله علیه و آله نموده و احتجاج با بت پرستان را از طریق توحید افعالی یادآوری نموده و با آنان احتجاج نماید که احتیاجات اولیه بشر را از لحاظ بقاء حیات و زندگی و نیز از نظر تامین مواد غذایی و خواربار که از عناصر اولیه آب و حرارت خورشید و هوا و خاک پدید می‌آیند.

آیا جز آفریدگار آنها را آفریده و تدبیر فرموده است و وحدت نظام و ارتباط تدبیر کرات آسمان و زمین و پیوستگی همه آنها با یکدیگر بطور حتم دلیل آشکار بر توحید افعالی پروردگار است و هر یک از اینها از جمله عواملی هستند که پروردگار آنها را آفریده و آثاری در کمون آنها نهاده و از مجموع تأثیر و آثار آنها انواع موجودات بیشمار در زمین از قبیل معادن و نباتات و حشرات و حیوانات و هم چنین احتیاجات اولیه زندگی بشر را از لحاظ مواد غذایی و خواربار تأمین مینماید و چنانچه مدبر کرات آسمان و زمین متعدد باشد.

همچنانکه بت پرستان پندارند هرگز تأثیر و آثار آنها بیکدیگر ارتباط نمیداشت و از مجموع آثار آنها نیازهای بیشمار زندگی بشر و چه از لحاظ مواد غذایی و خواربار تأمین نمیشد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۰۹

أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ:

احتجاج اول بلحاظ تأمین زندگی و احتیاجات اولیه بشر و رزق و نیازهای جسمانی و مادی او بود و این احتجاج بلحاظ تأمین نیازهای معنوی و روانی بشر است، زیرا روح عاقله در آغاز قوه محض و فاقد معلومات است و از صفر شروع بحرکت و ادراک مینماید و در اثر بکار بردن نیروی شنوائی و بینائی و سایر حواس مانند چشائی بتدریج از محسوسات و بدیهیات پی به نظریات میرسد بدین وسیله روح عاقله به معلوماتی راه می‌یابد و صورت روانی او میشود.

ای رسول گرامی از بت پرستان سؤال بنما که مالک نیروی شنوائی و بینائی بشر آیا جز آفریدگار است که در خلقت او این نیرو را بطور جعل بسیط نهاده است و بکار بردن هر یک از نیروهای شنوائی و بینائی و مانند آنها وابسته به علل و عوامل دیگری است از قبیل لطافت هوا که صدا و نوسان را به گوش شنونده برساند و همچنین نیروی بینائی با شرایطی بتواند اجسام خارجی را مشاهده کند، زیرا زندگی بشر که محصول جهان است، بر وحدت تدبیر و نظام یکنواخت عالم استوار است.

بالاخره کسب فضیلت و نیل به غرض از خلقت بشر وابسته باین دو نیرو است که دو روزنه‌ای است که به صحنه جهان گشوده است. امیر مؤمنان علی علیه السلام فرمود: تنزیه می‌نمایم آفریدگار را از نقص که بواسطه پیه بشر را بینا و به استخوانی شنوا و با گوشتی گویا نموده است.

و در آیات کریمه هر مورد نامی از حواس و وسایل کمال بشر برده شده، نیروی شنوائی را بر نیروی بینائی مقدم داشته از نظر اینکه بر نیروی شنوائی فهم لغات و رابطه الفاظ با معانی استوار است و نیز در باره تماس با معلومات و افکار دانشمندان و سایر افراد تأثیر بسزائی دارد ولی با نیروی بینائی فقط سطح و چگونگی اجسام را از نظر رنگ و اندازه و مانند آنها میتوان مشاهده نمود، بلکه تنها نیروی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۱۰

خرد تمیز میدهد و اجسام را می‌شناسد و می‌فهمد.

وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ:

از جمله احتجاج با بت پرستان و دلیل بر توحید افعالی پروردگار تحول و تبدیلی است که پیوسته بطور محسوس در نظام جهان فرمانروا است و حیات عبارت از نیروئی است که آثار و نشانه‌هایی از آن آشکار میشود و حیات هر موجودی همان هستی آن است و از نظر اینکه آثار موجودات متفاوت و بیشمار است، از مرتبه ناقص آغاز شده و مراتب عالی آن حیات فرشتگان که وسایل تدبیر

و اجرای فرمان پروردگار در جهانند، بالاخره تغییر و تبدل هر موجود طبیعی عبارت از حیات و موت آنست و تحول هر موجودی مرکب از حیات و زوال آن عبارت از موت آنست.

حیات و تغییرات زمین کاملاً محسوس است، نیروهائی که در درون خاک بصورت مواد شیمیائی ذخیره شده، در فصل مناسبی از سال سبب رشد و نمو گیاهان می‌شود، عبارت از تبدل حالات و نشانه حیات و موت زمین است، معادنی که در درون زمین پنهان و نهفته‌اند، پیوسته در حرکت هستند.

نباتات نیز واجد درجه‌ای از حیات بوده و عبارت از تبدل مواد گرفته شده از زمین و تحول آنها بصورت برگ و گل و میوه و ساق و اندام آنها است و حیات نباتات کاملتر از حیات جمادات است و حیات حیوانی کاملتر از آن دو نوع حیات است و کاملترین نوع حیات زندگی بشر است که دو جنبه دارد، جنبه جسمانی آن کاملتر از حیات حیوانی است و حیات روانی انسان، غرض از خلقت بلکه غرض از آفرینش جهان است و عبارت از نیروی عاقله که حیات آن ابدی است و در اثر ادراکات و معلومات آن رو بتزاید احاطه و ظهور میگذارد.

و حیات روانی عبارت از صورت اعتقادی باصول توحید و انقیاد جوارحی است و موت انسان عبارت از ناسپاسی نعمت آفریدگار است که عدمی و فقدان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۱۱

فضیلت انسانی است.

در نظام وجود در باره هر پدیده‌ای قابلیت آن بصورتی حیات است و نظام جهان بر تحول و تبدل است که از صورتی بصورت دیگر، یعنی اخراج حیات از موت و موت از حیات است و هیچ آفریده‌ای در لحظه‌ای سکونت و ثبات حال و یا دو لحظه حیات آن استقرار نخواهد داشت و غرض از نظام حرکت و جنبشی که در سراسر جهان فرمانروا است، همانا حیات حقیقی و سیر کمالی بشر است و تحولات پی در پی موجودات جهان که بر اساس ارتباط و وحدت نظام و پیوستگی همه عوامل است دلیل، آشکاراست که زمام تدبیر عوالم در حیظه قدرت آفریدگار است.

وَمَنْ يُدْبِرِ الْأُمْرَ:

از جمله دلیل در باره توحید افعالی پروردگار آنستکه نظام واحد و پیوستگی که در سراسر جهان فرمانروا است، ظهور اراده و مشیت آفریدگار و از شئون آفرینش و لازم بقاء آنست و بدین وسیله جهان را بسوی هدف و غرضی که از خلقت آنست سوق میدهد.

فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ:

در نتیجه احتجاج و توجه بدلائل بطور حتم بت پرستان تصدیق خواهند نمود، نظام واحدی که در جهان فرمانروا است به تدبیر آفریدگار است، زیرا بت پرستان قبول دارند که همه آنها را پروردگار آفریده ولی معبود خیالی خود را نزد پروردگار شفیع و واسطه نیازهای خود قرار می‌دهند، بگمان اینکه پروردگار تدبیر پاره‌ای از امور را که بت پرستان تعیین کنند، بآنها واگذارده است.

فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ:

ای رسول گرامی بت پرستان از را ناسپاسی و شرک بساحت پروردگار توییخ بنما. اجسامی که از خود بیخبرند و نفع و ضرری ندارند، چگونه پرستش می‌نمائید و در عبادت شریک قرار میدهید و حاجتهای خود را از آنها مسئلت می‌نمائید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۱۲

بگمان اینکه پروردگار که خالق جهان است تدبیر و رفع نیازها و خواسته هر فردی از بت پرستان را بهمان بت و معبودی که خود آن عابد معین نموده قرار داده است.

فَذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ:

جمله تفریع در نتیجه احتجاج و توجه بدلائل باید تصدیق نمود که زمان تدبیر که جهان در حیظه قدرت آفریدگار است و تنها او

شایسته ستایش و پرستش است.

فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ:

نتیجه آنستکه شرک در باره تدبیر جهان ضلالت و گمراهی است، زیرا حق و حقیقت امر ثابت است و عبارت از آثار وجودی بیشمار و بی‌نهایت است که سراسر عوالم امکان را فرا گرفته و از جمله آنها و نازلتر آنها عالم طبع است و بالاخره عالم هستی نمونه و ظهوری از صفات جمال و جلال کبریائی است و ارکان و نشانه‌های حق و حقیقت وابسته بیکدیگرند و هرگز آثار حق و حقیقت با یکدیگر تباین و یا اختلاف نخواهند داشت.

همچنانکه صدق موافق با صدق دیگر است ولی باطل و ضلالت مخالف با باطل و ضلالت دیگر و بی‌شمار بوده و نیز مخالف با حق و حقیقت است و آیه حق و حقیقت را محور قرار داده و واحد معرفی نموده که تفرقه و تشتت پذیر نبوده ولی بطلان و ضلالت بر اساس تفرقه و پراکندگی نهاده شده است.

توحید و خداپرستی حق و حقیقت است زیرا رشد و کمال انسانی است و او را بسوی سعادت و زندگی حقیقی رهبری می‌نماید، بلکه خود حیات جاودان است، کفر و شرک گمراهی، بلکه تیره بختی و پراکندگی و شقاوت است.

مقابل حق عدم محض و فقدان است و هر که این حقایق ثابت و مستقر و غیر قابل انکار را تکذیب کند، خود را بضلالت افکنده و از این حقایق آشکار چشم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۱۳

پوشیده است و خرد و نیروی عاقله خود را بکار نبرده است و بطور صحیح در باره خود و آفریدگار جهان قضاوت ننموده است. بلکه بر اساس عناد و چشم پوشی از حقیقت و واقع قضاوت نموده است.

فَأَنَّى تُصِرُّونَ:

مبنی بر توبیخ است، چگونه از عبادت آفریدگار که زمام تدبیر موجودات در حیطه قدرت او است، اعراض نموده و به پرستش معبود خیالی سرگرم هستید که انحطاط و سقوط از مقام انسانیت است.

كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ:

نظر به این که بت پرستان دلایل آشکار در باره توحید افعالی پروردگار را نپذیرند و اظهار عناد نموده بتها معبودهای خیالی خود را پرستش نمایند، مستحق عقوبت خواهند بود.

با اینکه مشرکان معتقدند که خالق همه موجودات آفریدگار است ناگزیر آنها را پاداشته، تنها او مستحق پرستش و عبودیت خواهد بود.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ:

خطاب بر رسول گرامی صلی الله علیه و آله نموده و برای اثبات توحید افعالی پروردگار احتجاج دیگری را یادآوری نموده به این که خلقت جهان هستی باید بر اساس ابدیت و دوام باشد و چنانچه فنا پذیرد، مستلزم نقص فعل و عجز فاعل است.

و بجز ساحت پروردگار نمیتواند نظام جهان را بر اساس همیشگی گذارد.

زیرا خلقت این جهان بطور محسوس بر تحول و تبدل است و همه اجزاء ریز و کلان آن پیوسته در حرکت بوده و از نقص بسوی کمال متوجه‌اند، بهمین قیاس مجموع جهان نیز پیوسته در حرکت است و بسوی کمال رهسپار و بعالم رستاخیز و به پیشگاه کبریائی

باز خواهد گشت و گر نه خلقت جهان بیهوده خواهد بود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۱۴

قُلِ اللَّهُ يَبْدُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ:

ای رسول گرامی نظر به این که بت پرستان تصدیق دارند که خلق و آفرینش اختصاص به آفریدگار دارد و لازم این عقیده آنستکه همچنانکه جهان پهناور را آفریده، بطور محسوس آنرا بر اساس نقص و تحول نهاده و همه اجزاء بیشمار و موجودات آنرا پیوسته در

اثر تحول از صورتی بصورت دیگر در می‌آورد و هر یک را بکمال مناسب خود میرساند بهمین قیاس مجموع جهان را در اثر تحول و تبدل بصورت جهان ثابت و مستقر در می‌آورد و با جذب تدریج آنرا بسوی خود باز میگرداند.

بدین منوال کاروان هستی را با نظام خاصی در این صحنه بی‌پایان هر لحظه بحرکت در آورده تا هنگامی که حرکت و سیر عمومی جهان و جهانیان پایان برسد و به مقصد برسند و بکمال حقیقی نائل شوند، آنگاه استقرار می‌یابد و از آن تعبیر بصحنه قیامت می‌شود.

چگونگی استقرار و ثبات نشئه قیامت آیا بطور حرکت کلی و عمومی جهان است که به رسیدن به غرض و بحد کمال مطلوب از حرکت باز می‌ایستد و استقرار می‌یابد ولی از جهات دیگر در حرکت خواهد بود، یعنی ثبات و استقرار آن نسبی و بقیاس این جهان است.

همچنانکه محتمل است از ظاهر آیات کریمه استفاده بشود و یا استقرار آن حقیقی و ثبات آن ذاتی است و بطور مثال مانند پروردگار که در اثر ترسیم دایره‌ای چنانچه حرکت و گردش آن به نخستین نقطه برسد، حرکت آن خاتمه می‌یابد و دایره ثابتی بجا می‌گذارد.

غرض از ایجاد این جهان ناقص و متزلزل کمال فعل و ظهور اتقان تدریج است و بصورت جهانی ثابت و مستقر در می‌آید که محصول عوالم و نشئات است و نیز در این صحنه متزلزل، سلسله بشر را به معرض آزمایش در می‌آورد و گروه بیشماری انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۱۵

را به اقصی درجه کمال میرساند تا در جوار قرب رحمت و فضل خود سکونت دهد و مسطوره‌هایی از صفات کبریائی ارائه دهد، بدون اینکه بساحت قدس کمالی را بیفزاید، زیرا وجود واجب محض کمال و منزله از نقص و امکان است.

فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ:

با این دلائل آشکار بتوحید افعالی پروردگار و نظام واحدی که در سراسر جهان هر لحظه اجراء می‌نماید، چگونه از آن صرف نظر نموده و هر یک آفریده‌ای را که محکوم این نظام و تحت تدبیر پروردگار است، معبود خود برگزیده، آنرا پرستش می‌نمائید و در وادی ضلالت و گمراهی بسر می‌برید.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ:

خطاب بر رسول گرامی است، و برای احتجاج با بت پرستان و اثبات توحید افعالی پروردگار طریقه‌ای را یادآوری می‌نماید. ای رسول گرامی به بت پرستان بگو، معبودهای خیالی شما با اینکه مخلوق جهان آفرینند، آیا میتواند پاره‌ای از نظام جهان را تدبیر نمایند، بدیهی است از این سؤال هر خردمندی پاسخ منفی میدهد، زیرا معبود خیالی چه از اجسام بی‌ادراک و یا از موجودات با شعور باشد، مخلوق و محکوم نظام جهان است چگونه میتواند بر نظام عالم حکومت نموده و بر آن فرمانروا باشد و با ساحت آفریدگار مبارزه کند.

قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ:

ای رسول گرامی از نظر وضوح پاسخ با آنان احتجاج بنما که آفریدگار جهان سلسله موجودات و جهان خلقت را بحکمت آفریده و بسوی کمال و غرض از خلقت آنها است، سوق میدهد و در آن شائبه فساد و بطلان و خلل نخواهد بود.

کلمه للحق بحرف لام ذکر شده، از نظر آنستکه حق ظهوری از مشیت پروردگار است و هدایت در باره بشر از دو نظر است: جنبه جسمانی او که هر لحظه نیازهای مادی او را از طریق وسائل طبیعی برآورد و او را ب $\ddot{U}r\ddot{G}$ منظور میرساند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۱۶

و دیگر هدایت روان بشر و عبارت از موهبت روح ایمان که در فطرت او نیز نهاده و نیروی اطاعت و انقیاد و سپاس از نعمت است و

صفت فعل پروردگار و بمنزله کن ایجاد است و بدون قید و شرط تحقق می‌یابد و بآن ملکوت عقیده و عمل گفته می‌شود و به وسیله اعزام پیامبران و بنا گذاری مکتب عالی قرآن، جامعه بشر را بتوحید خالص دعوت می‌نماید.

و عبارت دیگر هدایت بحق عبارت از جذبۀ تدبیر و سوق بشر بکمال است و دارای دو جنبه ظاهری و باطنی است. جنبه باطنی آن عبارت از رابطه آفرینش و موهبت روح ایمان و کن ایجاد است، پروردگار بوساطت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و اوصیاء و تأثیر معنوی آنان افاضه خواهد فرمود.

از جمله ایمان و خداشناسی را در فطرت بشر نهاده و در قلب او زینت داده و عمل صالح را از طالح و کار نیک را از بد تمیز میدهد و به قلب او در اثر خداشناسی فطری نورانیت و صفا بخشیده.

هدایت حقیقی عبارت از موهبت روح ایمان و از شئون ربوبیت و بطور اصالت استناد پروردگار دارد، ناگزیر از طریق دعوت رسول اکرم (ص) تحقق می‌یابد و بر حسب آیه «إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» مرتبه عالی از هدایت و بطور اصالت از رسول اکرم (ص) سلب شده است، ولی تحقق آن از طریق دعوت ظاهری رسول اکرم (ص) و تأثیر باطنی او است به این که در باره افاضه روح ایمان وساطت خواهد داشت.

أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ:

نظر به این که هدایت بحرف الی ذکر شده، بیان شرط هدایت و دعوت بحق است، دعوت بتوحید وظیفه کسی است که واجد و متحقق به هدایت باشد و از تعلیمات و الهامات ربوبی هدایت یافته و واجد این واقعیت باشد، تا بتواند با تأثیر معنوی خود مردم را بحق و توحید دعوت نماید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۱۷

زیرا منصب هدایت و دعوت جامعه بشر بتوحید واقعیت زنده و حیات معنوی است پروردگار به افراد خاصی موهبت فرموده که از آن تعبیر به ولایت و امامت می‌شود، پروردگار رهبری کاروان توحید را بعهدۀ آنان نهاده است که به ظاهر جامعه بشر را بتوحید دعوت نمایند و نیز بواسطه تأثیر معنوی و حیات باطنی مردم را بقرب رحمت پروردگار برسانند و بر منویات و اعمال جوارحی آنان کاملاً ناظر و شاهد و گواه باشند.

أَمْ مَنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَى:

جمله لا یهدی در اصل لا یهدی بوده، بیان عدم صلاحیت کسی است که هدایت ذاتی نیافته و از حیات معنوی و موهبت پروردگار بی‌بهره است، هرگز صلاحیت ندارد، دیگران را هدایت نماید، در صورتی که نیازمند به آنستکه از داعی بحق که پروردگار دعوت بشر را به عهده او نهاده پیروی نماید و طریقه هدایت را بیاموزد و در اثر پیروی از او کسب حیات نموده، بمقصد و بقرب رحمت پروردگار نائل شود.

از آیه چند امر استفاده می‌شود ص: ۲۱۷

۱- منصب دعوت بحق موهبت الهی و حیات حقیقی و روح قدسی است که پیوسته با تعلیمات و الهامات غیبی ارتباط دارد و قوام دعوت بحق نیز به تبشیر و انذار است، یعنی به مژده و تهدید است. و به پیروان خود مژده ثواب و حیات ابد و به نعمتهای جاودان نوید دهد و به آنان که تمرد نموده و با ساحت کبریائی مبارزه نمایند، بعقوبت و محرومیت ابد تهدید کند و تأثیر باطنی، جزء وظیفه داعی بحق نیز آنستکه پیروان خود را طبق دعوت به قرب رحمت و نعمت برساند و بوعده خود وفا کند و نسبت به بیگانگان واسطه اجرای عقوبت و حرمان از رحمت گردد.

۲- دعوت بحق و هدایت از شئون روح قدسی است به این که منزّه باشد از گناه و خطا، یعنی در اثر عظمت و قدرت روح هرگز

بگناهان تمایل نداشته باشد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۱۸

زیرا نفس اماره از ضعف و زبونی روح است که فریفته هوی و هوس می‌شود.

۳- هدایت بطور اصالت استناد پروردگار دارد و عبارت از موهبت روح ایمان و نیروی تقوی و انقیاد است و لازم اصالت آنستکه آغاز هدایت نیز از فضل است که ظهور فطرت می‌باشد.

۴- مرتبه دیگر هدایت بحق عبارت از دعوت جامعه بشر بدین اسلام و تبلیغ برنامه مکتب قرآن است و نظر به این که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در همه عوالم و نشئات در باره فیوضات الهی وساطت دارد، از لوازم آن نیز عهده‌دار دعوت جامعه بشر و تبلیغ آیات قرآنی و برنامه مکتب عالی آنست.

۵- دعوت بحق منصب الهی و رکن آن روح قدسی است که بظاهر جامعه بشر را بدین اسلام دعوت نماید و با تأثیر معنوی و حیات باطنی پیروان خود را بقرب رحمت پروردگار برساند.

۶- دعوت بحق و هدایت مردم از شئون وساطت در فیوضات تکوینی است و نسبت بخصوص تعلیم احکام الهی و تربیت جامعه بشر تعبیر به ولایت و هدایت و امامت می‌شود.

۷- آیه هادی و داعی بسوی حق را مقابل کسی قرار داده که بتعلیم دیگری هدایت بیابد، استفاده می‌شود، کسی که از جانب پروردگار مردم را هدایت می‌نماید، باید بموهبت پروردگار هدایت یافته و هدایت او ذاتی باشد.

۸- لازم دعوت بحق و هدایت بآنستکه گفتار و رفتار داعی بحق را در باره جامعه بشر تنفیذ فرماید و بدون قید و شرط از او پیروی نمایند ساحت پروردگار گفتار و رفتار کسی را که فاقد روح قدسی است و امکان خطا و اشتباه داشته، باشد بر مردم تحمیل نخواهد فرمود.

۹- از جمله لازمه دعوت بحق و هدایت آنستکه بر عقیده و اعمال جوارحی مردم احاطه داشته باشد و نیز بر سیرت نیک و بد آنها آگاه باشد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۱۹

۱۰- احاطه داعی بحق بر منویات و بر اعمال جوارحی مردم بطور حصولی و انفعال نیست که پس از انجام عمل بر آن آگاه گردد، بلکه حضوری و از شئون احاطه پروردگار است.

۱۱- هدایت و دعوت بحق عبارت از آنستکه در اثر قبول دعوت و اعتقاد باصول دین پیروان خود را بقرب رحمت برساند.

تعلیم اصول عقاید و تبلیغ احکام اسلام هدایت بطور اطلاق نیست، بلکه ارائه طریق و ارشاد جاهل است.

۱۲- آیه کریمه (وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا-۷۳) هدایت و دعوت بحق را تفسیر به امامت نموده تصریح بآنستکه امامت و هدایت الی الحق مانند نبوت و رسالت از مناصب الهی و از شئون روح قدسی است و بامر و نصب پروردگار وابسته است و نیز با دعوت ظاهری و تأثیر باطنی خود بهدایت مردم قیام می‌نمایند.

تأثیر باطنی که رکن دعوت بحق است، عبارت از وساطت در باره فیض وجود است، نظر به این که ایمان و کفر هم‌چنین اعمال جوارحی نیک و بد افراد بشر از جمله موجودات و آفریده‌های این جهان است و دارای دو وجه هستند: وجه ظاهری آنها عبارت از عمل قلبی ایمان و کفر و نیز عمل جوارحی نیک و بد است که محکوم نظام تدریج و تبدل و زوال پذیر است، و وجه دیگر وجه باطنی آنها و عبارت از ایجاد و رابطه مستقیم با ساحت پروردگار و مصون از تدریج و زوال است.

یعنی ملکوت عمل قلبی و جوارحی است و رسول اکرم صلی الله علیه و آله از نظر وساطتی که در باره فیوضات پروردگار دارد بر اعمال قلبی و جوارحی افراد بشر نیز وساطت خواهد داشت و از جمله آن منصب دعوت جامعه بشر بدین اسلام و به برنامه مکتب قرآن است و قوام دعوت جامعه بشر بحق، به دو رکن استوار است ۱- دعوت ظاهری و بیان احکام الهی.

۲- دعوت باطنی و تأثیر معنوی، یعنی وساطت در باره افاضه نیروی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۲۰

ایمان و اعمال صالحه باهل ایمان و تقوی است و نیز افاضه صورت عناد و کفر و اعمال ناپسند در باره بیگانگان است، زیرا نتیجه دعوت بحق بر حسب اقتضاء افراد بشر متفاوت خواهد بود، بلحاظ قبول دعوت و یا تمرد و تکذیب آن به این که گروهی هدایت یافته و دعوت بحق را بپذیرند و ایمان آورند و یا تکذیب نمایند بعبارت دیگر عقیده و اعمال جوارحی بشر حادث و تدریجی است و ارتباط مستقیم آنها با ساحت پروردگار بلحاظ وجه باطنی و ملکوت آنها است زیرا معلول زمانی و تدریجی بطور ثابت بساحت پروردگار ارتباط خواهد داشت و عبارت از وجه باطنی و ملکوت اعمال بشر و رابطه ایجاد آنها است و دعوت بحق و هدایت جامعه بشر نیز که از شئون وساطت در فیوضات الهی است، زیاده بر دعوت ظاهری افراد بشر باید بر اساس تأثیر باطنی باشد و عبارت از وساطت در باره ایمان و اعمال صالحه است، بگروهی که دعوت بحق را بپذیرند و پیروزی نمایند.

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا:

مبنی بر توییح است که بسیاری از بیگانگان برای حفظ وحدت و قومیت خود از آئین پیشوایان و نیاکان خود پیروی می‌نمایند، بدون اینکه در آن باره بررسی کنند، پیشوایان آنها نیز برای حفظ مقام و نفوذ خود با اینکه حقیقت بر آنان آشکار است، مردم را به آئین باطل خود دعوت می‌نمایند.

إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا:

آیه بیان قاعده کلی برای اداء وظایف و سپاس نعمت پروردگار است که در باره اصول اعتقادی و احکام الهی نباید بگمان و یا به استحسان و یا بقیاس عمل نمود و یا به تقلید از گفتار و رفتار کسی بدون دلیل تبعیت کرد که سبب ضلالت و گمراهی است، زیرا بیان اصول: اعتقادی و احکام الهی از شئون ربوبیت و تدبیر پروردگار معرفی شده است و بشر نمیتواند عقیده‌ای را جزء اصول و یا عملی را از احکام اسلام بداند و آنرا سپاس از نعمت و عبادت اتخاذ نماید که در شئون انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۲۱ ربوبیت کبریائی تصرف نموده و سبب محق دین و از گناهان نابخشودنی و سبب خروج از حریم اسلام بشمار آمده است.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ:

مبنی بر تهدید است، علم پروردگار در باره عقیده و اعمال جوارحی بشر حصولی و بطریق انفعال نیست بلکه بطور احاطه قیومیه است و نظر به این که مبادی اعتقادی ایمان و کفر و افعال بشر زمانی و تدریجی است و ظهوری از علم پروردگارند ناگزیر اراده و علم پروردگار نیز تدریجی و زمانی خواهد بود، زیرا این سنخ علم صفت فعل پروردگار و قائم به فعل بشر است و عقل آنرا انتزاع نموده و می‌فهمد و قائم بذات نیست تا اینکه بر ساحت کبریائی عارض شود و محال لازم آید.

مرتبه دیگر از علم و مشیت پروردگار نسبت بافعال و رفتار بشر، هم چنین نسبت به مجموع پدیده‌های جهان که محکوم به نظام تغییر و تدریج هستند در پیشگاه پروردگار همه در یک صف قرار گرفته ثابت هستند، زیرا تدریج و تغییر و سبق و لحوق از اوصاف نسبی و از قیاس موجودات بیکدیگر پدید می‌آید، ولی نسبت رابطه ایجاد همه آنها بساحت پروردگار دفعی و ثابت است.

مثلاً یک دانه گندم در اثر تأثیر عوامل طبیعت، از قبیل حرارت خورشید و آب و هوا و خاک در سالهای متمادی بصورت میلیاردها گندم در می‌آید، در پیشگاه پروردگار همه در یک صف قرار گرفته و بلحاظ ملکوت آنها پیوسته ثابت و حاضر هستند.

بعبارت دیگر: همه موجودات که به صفت تغییر و تحول آفرینش یافته و محکوم قوانین حرکتند، نسبت به پروردگار ثابت ولی در مرحله وجودی خودشان محکوم به تغیر هستند و آنچه پروردگار افاضه فرماید از نظر آنستکه فوق زمان است، ثابت و مستقر است ولی بقیاس برخی از آنها با برخ دیگر معنای تغیر و تحول پدید می‌آید.

مثلاً چنانچه گفته شود که پروردگار فلان حادثه را امروز بوجود آورد، انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۲۲

امروز قید و ظرف آفریده شده است و حادثه دیگر را روز گذشته بوجود آورد، در حقیقت دیروز و امروز ظرف آفریده شدن موجود مفروض است، نه قید و ظرف ایجاد پروردگار، زیرا محدودیت و قید در ناحیه مخلوق است، نه در ناحیه فعل پروردگار، که

از آن تغییر بکن ایجاد می‌شود.

خلاصه آنچه از ساحت پروردگار افاضه می‌شود و یا تجلی می‌کند، ایجاد یکنواخت امر مسلمی است که اختلاف پذیر نیست و اختلاف خصوصیات از شئون مخلوق و مظاهر رحمت است.

خلاصه سلسله موجودات جهان نسبت پروردگار ثابت و خارج از زمان می‌باشند یعنی موجودات نسبت بیکدیگر زمانی و متغیر و تدریجی‌اند و همه آنها نسبت پروردگار ثابت و غیر متغیر هستند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۲۳

[سوره یونس (۱۰): آیات ۳۷ تا ۴۵] ... ص: ۲۲۳

اشاره

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۳۷) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَدْعَيْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۸) بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ (۳۹) وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ (۴۰) وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلكُمْ عَمَلُكُمْ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ (۴۱)

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمْعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ (۴۲) وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ (۴۳) إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسِهِمْ يَظْلِمُونَ (۴۴) وَيَوْمَ يُحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (۴۵)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۲۴

(شرح) ص: ۲۲۴

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ:

جمله به هیئت ناقصه با تأکیدی که در بر دارد بیان آنستکه ساحت پروردگار از نظر تعلیم بطور اعجاز آمیزی تصریح نموده، به این که امکان ندارد که قرآن بجز بساحت کبریائی استناد داشته باشد.

مِنْ دُونِ اللَّهِ:

بجز آفریدگار، زیرا هر چه فرض شود نازلتر و کنایه از اینکه مخلوق و آفریده و محکوم تدبیر اویند.

وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ:

شاهد دیگر به این که از ساحت کبریائی صادر شده آنستکه بر اساس تصدیق و شرح توریه و انجیل آسمانی است و در آن احکام الهی و معارف و فرامین بسیاری است.

وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ:

شرح و بیان احکام الهی و تفصیل معارف و بیان قوانین اجتماعی و اقتصادی و اخبار غیبی و حکمت و موعظه است و سایر کتابها فهرست معرفت پروردگار و بیان پاره‌ای از احکام و قوانین بوده است و بر شرح و تفصیل زیاده بر آیات قرآنی تصور نمیرود. انوار

درخشان، ج ۸، ص: ۲۲۵

لَا رَيْبَ فِيهِ:

مبنی بر شهادت بآنستکه از ساحت کبریائی شرف صدور یافته است زیرا درخشان و معجزه و دلیل هر حقیقت است.
 مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ:

بیان آنستکه نزول قرآن کریم محصول نظام خلقت و برنامه تعلیم و تربیت بشر است و چنانچه نزول قرآن و بنا گذاری مکتب قرآن نبود، خلقت بشر بیهوده بود و به تقدیری مستلزم بخل است و ساحت کبریائی منزّه از نقص است، بدین جهت از جمله آثار درخشان صفت ربوبیت پروردگار بر عوالم نزول قرآن کریم است که بشر را به اقصی درجه کمال میرساند.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ:

خطاب به رسول گرامی (ص) است.

نظر به این که سخنان بیهوده و نسبت ناروا در باره قرآن کریم گفته‌اند، در مقام تعجیز آنان بگو: چنانچه کلام بشر باشد، ممکن است که سوره‌ای مانند سوره- های قرآنی بیاورید، چه بلحاظ معنا و نیز از نظر الفاظ و جمله‌ها مانند آیات قرآنی باشد و از هیچ جهت عین آیات نباشد، بلکه از هر لحاظ مغایر آیات بوده و چنانچه از یک جهت عین آیات قرآن باشد. مثل و مانند آیات بطور اطلاق نخواهد بود.

مثلا سرگذشت ابراهیم خلیل علیه السلام را در باره احتجاج با ستاره‌پرستان و یا محکومیت او را بسوختن، چنانچه عبارات و الفاظ و جمله‌های دیگر بمنظور معارضه با آیات قرآنی بیاورد، در این صورت از جهت سرگذشت عین قصه آیات قرآنی در باره ابراهیم خلیل علیه السلام است نه مثل و مانند آن، بلکه مراد آنستکه سرگذشت دیگری را در باره ابراهیم خلیل علیه السلام و یا سرگذشت پیامبر دیگری را بمنظور مبارزه با الفاظ و جمله‌های دیگری بیان کند و یا معرفت الهی و یا احکام و تاریخ و سرگذشت دیگری را انشاء نمایند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۲۶

در این صورت مثل و مانند آیات قرآنی بطور اطلاق خواهد بود و عبارت دیگر از هر جهت مثل و مانند سوره‌ای از قرآن باشد و هیچ مأخوذ از آیات نباشد.

وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَضَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ:

خطاب تعجیز به اجتماعات بشر است، چنانچه در مقام معارضه با آیات قرآنی بر آئید، هر قوم و گروهی را خواسته باشید، به منظور استمداد دعوت نمائید، تا اینکه بدانید، جماعتی نمیتواند مثل و مانند سوره‌ای از قرآن بیاورد، سهل است اجتماعات بشر نیز چنانچه گرد هم آیند و افکار خود را بکار برند، هرگز نتوانند، و عجز بشر را آشکار خواهند نمود و تعبیر به کلمه من دون الله تصریح بآنستکه همه مخلوق و آفریده‌اند و بلحاظ عجز یکسانند.

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ:

بت پرستان از نظر کوتاهی فکر، معانی آیات قرآنی را درک نمی‌نمایند و از نظر عناد نیز نمی‌خواهند بفهمند و از رسول گرامی (ص) نیز سؤال نمی‌نمایند، در مقام انکار و تکذیب برمی‌آیند، گفته شده که امیر مؤمنان علی علیه السلام از آیه استفاده نموده، میفرمود: مردم آنچه را درک نکنند و نفهمند، دشمن و بدبین بآن خواهند بود.

وَلَمَّا يَا تَهُمُ تَأْوِيلُهُ:

تأویل از اول گرفته شده، بمعنای رجوع و بازگشت است و عبارت از ظهور حقیقت در قیامت و شهود آنچه از آن عالم قرآن کریم خیر داده غیر از سنخ مشاهده حسی در این جهان است.

تأویل عبارت از امور خارجی و ظهور حقیقت است، مثلاً آنچه را یوسف صدیق (ع) در خواب دیده بود، سیرت آن در خارج واقع شد، پس خواب یوسف (ع) رؤیت صحنه مثالی بود و حقیقت و تأویل آن سجده یعقوب (ع) است برابر یوسف (ع) زیرا در صحنه

مثالی یعقوب اسرائیل (ع) بصورت خورشید و انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۲۷

مادر یوسف بصورت ماه و برادران او به هیئت ستارگان بودند و تأویل هر یک ظهور حقیقت وجود مثالی آنست.

بهمین قیاس، پس از تأویل و ظهور حقایق و کشف اسرار آیات قرآنی در عالم آخرت که صحنه شهود است بیگانگان مشاهده می‌نمایند و حقایق آنها را خواهند یافت و تصدیق نموده، ایمان خواهند آورد و نظر به این که بطور اضطرار و بمنظور فرار از عقوبت است، سودی نخواهند برد.

كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ:

بر همین اساس اتمهای گذشته نیز در مقام مبارزه با پیامبران بر آمده و دلایل آشکار توحید افعالی پروردگار را تکذیب و انکار می‌نمودند.

فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ:

محمّل است. سیاق آیه مبنی بر ارائه صحنه رستاخیز باشد که برسول گرامی آنرا نمایش میدهد، نظر به این که ایمان و کفر و هر عمل قلبی و جوارحی از عمل نیک و بد در این جهان مانند هسته‌ای است که در زمین آماده افشاندن شود، همان لحظه بطور تجسم مآل و آینده آن کشتزار در نظر اهل بصیرت و خرد آشکار است.

بهمین قیاس آیه در مقام ارائه صحنه قیامت برسول گرامی است که بنگر ستمگران را، چه عاقبت و سیرت ننگین دارند و بطور اضطرار تصدیق می‌نمایند ولی برای آنان سودی ندارد. و جمله فانظر امر تکوینی و ارائه قلبی و اشهاد است از نظر وساطتی که در باره فیوضات پروردگار دارد در باره بیگانگان نیز سیرت کفر و عناد آنها را به رسول گرامی ارائه میدهد.

وَمِنْهُمْ مَّنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَّنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ:

گروهی از آنان که نسبت ناروا به قرآن کریم داده و تکذیب نمودند، چه بسا در آینده ایمان آورند و تصدیق نمایند که از ساحت پروردگار نازل شده و گروهی از آنان با حال عناد و تکذیب تا آخرین لحظات زندگی خواهند بود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۲۸ وَ رَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ:

پروردگار بر منویات و عناد درونی آنان احاطه دارد که از نظر خودستائی در مقام مبارزه برمی‌آیند و همچنین به صفای روان آنها که ایمان آورند. آگاه است.

وَ إِن كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَ لَكُمْ عَمَلُكُمْ:

خطاب برسول گرامی (ص) است، چنانچه در مقام تکذیب و انکار بر آیند، از آئین آنان تبری بنما حرف لام در جمله لی عملی برای اختصاص است به این که شعار اعمال من عبادت بطور خالص و سپاس از نعمتهای آفریدگار است.

از جمله نزول آیات قرآنی و دعوت جامعه بشر بدین اسلام است که بعهدام نهاده است و اعمال شما بر اساس خودستائی و جهالت و ناسپاسی از نعمت پروردگار و مبارزه با دعوت مکتب قرآن است.

أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ:

شما بت پرستان از نظر خودستائی بری هستید از پرستش و سپاس جهان آفرین نه بلحاظ معبود و نه در چگونگی عبادت، مانند من نخواهید بود، زیرا یگانه معبود من آفریدگار جهان و عبادت من پیوسته سپاس از نعمت بی‌شمار او است و معبود شما خیالی که خود ساخته‌اید، مانند بت و سنگ که فاقد ادراک و شعور است و بحکم خرد قبیح است. بشر در برابر سنگ و جمادی اظهار حاجت نماید و خود را خوار و محکوم آن پندارد.

شگفت آنکه هر یک از بت پرستان برای خود واسطه و مدبری می‌پندارد.

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَلْفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَ لَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ:

گروهی از بت پرستان که عناد روان آنان را فرا گرفته و شعار آنان مبارزه است، هنگامی که آیات قرآنی را قرائت نمائی. گوش فرا

میدهند ولی مانند کسی که فاقد نیروی شنوائی است. هرگز نمی‌شنوند و نمی‌پذیرند و بر عناد قلبی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۲۹ آنان افزوده می‌شود، ای رسول گرامی آیا تو میتوانی نیروی شنوائی و پذیرش بآنان بدهی، با اینکه فاقد نیروی عقل و خرد هستند. وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ:

گروهی دیگر از بت پرستان هنگامی که آیات قرآنی را برای آنان میخوانی بتو نظاره کنند ولی از نظر عناد و خودستایی مانند کسی که فاقد نیروی بینائی هستند ای رسول گرامی آیا می‌توانی به آنان نیروی بینائی بخشی با اینکه نیروی بصیرت و عقل خود را بکار نمیرند.

در آیات قرآنی هر مورد که سخن از نیروی شنوائی و بینائی به میان آمده نیروی شنوائی را مقدم داشته، از نظر اینکه نزدیکترین روزنه‌ای که قلب و نیروی خرد به افکار دانشمندان می‌گشاید، همانا نیروی شنوائی است که از نوسان گفتار و سخنان دانشمندان استفاده می‌نماید و به گنجینه و ذخائر علمی آنان پی می‌برد و بر حسب استعداد و پذیرش خود می‌تواند در لحظاتی چند به نتایج زحمات مردان دانش نائل گردد.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا:

ظلم عبارت از ستم و تجاوز بر حق دیگری است که آنرا نادیده بگیرد و در مقام اداء آن بر نیاید و نظر به این که آفریدگار بواسطه ایجاد و آفرینش مالک علی الاطلاق موجودات است، همه قائم به اویند و هرگز لحظه‌ای از فیض وجود و موهبت او بی‌نیاز نخواهند بود و هرگز موجودات در وجود و یا در آثار خود استقلال نخواهند داشت و به عبارت دیگر همه موجودات ربط محض و قائم به آفریدگارند.

بر این اساس هر گونه در موجودات تصرف نماید، عدل محض است (يفعل الله ما يشاء بقدرته و يحكم ما يريد بعزته) هر گونه تصرف نماید و حکم فرماید و فرمان دهد نافذ و بر طبق عدل و ولایت ذاتی او است و از ساحت کبریائی نسبت بموجودات انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۳۰ صدور ظلم تصور نمیرود.

از نظر اینکه برای آفریده‌ها حقی بر پروردگار تصور نمیشود تا اینکه بفرض آن حق را تضييع فرماید. موجودات و اسباب تکوینی و علل طبیعی که در معلولهای خود تأثیر دارند و مالک آثار خود هستند عبارت از حد وجودی است که پروردگار در آنها نهاده بدین جهت تأثیر آنها در طول مالکیت پروردگار است.

زیرا همه مقهور اویند. چه بر حسب حد وجودی و چه بلحاظ آثار و معلولهای آنها بعبارت دیگر مالکیت آفریدگار حقیقی و بطور قاهریت و خالقیت است.

از جمله فواعل که پروردگار در آنها نیروی تأثیر و ایجاد معلولها نهاده، انسان نسبت بافعال اختیاری و غیر اختیاری او است زیرا بطور بداهت انسان خود را قادر می‌بیند که بشعاع قدرت خود افعال و اعمالی را بجا می‌آورد.

یعنی چنانچه عملی را بخواهد بجا می‌آورد و اگر نخواهد ترک می‌نماید و بعبارت دیگر انسان مختار خود را در برابر بعضی افعال و آثار وجودی خود حر و آزاد می‌بیند و فعل و ترک آن برای او یکسان است و این نیرو و قدرت را پروردگار در حد وجودی او نهاده که از طریق افعال اختیاری و بکار بردن نیروی خرد و فکر و اندیشه بسوی کمال رهسپار گردد.

و نیز بوسیله تشریح دین و فرستادن پیامبران عموماً و پیامبر اسلام بخصوص طریق سعادت و اداء وظایف عبودیت را نیز به بشر اعلام فرموده و از جمله ارکان خداشناسی آنستکه زندگی بشر را ابدی معرفی نموده که به عالم دیگر بنام قیامت انتقال خواهد یافت.

و نیز برای اطاعت و اداء وظایف دینی وی اجر و ثوابها وعده فرموده و در باره گناهکاران نیز عقوبت مقرر فرموده و آنان را تهدید نموده و نیز فرموده:

(إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ) هرگز پروردگار آنچه را که وعده فرموده تخلف نخواهد فرمود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۳۱
در این صورت از ساحت پروردگار امکان ظلم و ستم تصور نمی‌رود با اینکه تحقق آن در خارج امکان ندارد و صدور آن بطور حتم محال است و هرگز حق کسی را تضییع نخواهد فرمود و اساس این بحث آنستکه بشر نسبت بافعال اختیاری خود مالک نیست بلکه مانند خود مملوک پروردگار است و بواسطه اطاعت و اداء وظایف دینی پاداش و عوض مستحق نمی‌شود.

بر این تقدیر چنانچه بفرض پروردگار اجر و ثواب عمل اطاعت او را ندهد بر شخص مطیع ستم ننموده است بلکه عدم تفضل بر او است ولی باین نکته باید توجه نمود که ساحت پروردگار وعده فرموده و از جمله صفات فعل خود معرفی نموده که (إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ) هرگز از وعده‌ای که فرموده تخلف نخواهد فرمود.

بدیهی است قطع نظر از عمل طاعت مطیع که مالک علی الاطلاق آن پروردگار است، ولی پروردگار وعده فرموده و عمل طاعت را بفضل خود ملک مطیع معرفی نموده و در برابر عمل طاعت او نیز اجر و ثوابی برای او مقرر نموده، این حق صریحی است که پروردگار بفضل خود برای شخص مطیع قرار داده و به عهده گرفته است، در این صورت بفرض چنانچه وعده خود را اداء ننماید، حق مطیع را نادیده گرفته و تخلف از وعده فرموده است، بدین تقریب ظلم و ستم از ساحت قدس تصور می‌رود با اینکه بطور حتم تحقق آن محال است.

همچنانکه مفاد آیه (إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا) آنستکه پروردگار هرگز ذره‌ای از حق فردی، از بشر را در کمترین لحظه‌ای نادیده نخواهد گرفت، پس حقی در آیه برای بشر فرض شده است.
وَ لَكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ:

پروردگار بشر را خلاصه جهان آفرینش معرفی نموده و نعمت بیمانند زیاده انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۳۲
بر تصویری مانند روح و خرد در او بودیعت نهاده و می‌تواند بمرتبگی عالی از سعادت همیشگی و فضیلت نائل شود و بوسیله هر یک از حواس پنجگانه که نیروی عامل و فرمانبر روح هستند می‌تواند از جهان استفاده نماید، مثلاً از روزنه بینائی و دیدگان از صحنه جهان رموزی را از جهان خلقت درک نموده عبرت بگیرد و بحقایقی پی ببرد و آشنا شود.

و نیز از طریق نیروی شنوائی با افکار و اندیشه دانشمندان آشنا شده، حقایقی را بیابد و محصول مساعی دوره زندگی آنان را در اندک زمانی درک نماید ولی با این نیروهای زیاده بر تصور خدا داده در اثر هواپرستی و خودستائی خود را از هر نعمت و فضیلت بی‌بهره می‌نماید.

چنانچه نیروی خرد و انصاف را بکار نیندد و با نظر عناد بنگرد از نیروی شنوائی و بینائی نیز بهره‌ای نداشته و از درک حقایق خود را محروم نموده و نعمت‌های پروردگار را بر خود تضییع کرده و بصورت نقیمت در آورده است.
وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ:

در صحنه قیامت خواه بیگانگان گرد هم آیند زندگی در دنیا که از آن گذر نموده و آنرا پشت سر نهاده‌اند، بخاطر آنان مانند همنشینی، ساعتی کوتاه باشد که در اثر غفلت از مسیر و غرض از خلقت خود، سرگرم گفتگو بوده‌اند و زندگی در دنیا بخاطر آنان جز لحظاتی چند نباشد که بحال غفلت گرد هم نشسته‌اند و حال آنکه در دنیا علاقه بزندگی اعماق قلب آنان را فرا گرفته و چنان پندارند که هرگز مرگ در انتظار آنان نخواهد بود و اهل ایمان و خرد زندگی این جهان را لحظاتی چند آمیخته به رنج دانند و بر محنت و ناگواری آن صبر و تحمل کنند و پیوسته بکسب فضیلت بسر برند و لحظه‌ای را غنیمت دانسته از آن غفلت نمایند و آنچه را که بیگانگان با ناامیدی در صحنه شهود می‌یابند، اهل ایمان و خرد با امید، اولین بار در دنیا بطور شهود آنرا دیده و یافته‌اند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۳۳

و بر حسب آیه (وَنُكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ ۚ وَآثَارُهُمْ ۳۷-۱۲) در اثر اینکه هر یک از افراد بشر در جهان خواه ناخواه آثاری از خود بجا

نهاده تا هنگامیکه نظام عالم طبع برقرار است از آثار نیک و بد آنها برخوردار خواهد بود بر این اساس تا هنگامیکه نظام جهان بر پا است ارواح بشر نیز در عالم برزخ بحالت انتظار بشر خواهند بود.

از جمله صفت و معرف روز قیامت آنستکه افراد بشر از اولین و آخرین در آن صحنه احضار خواهند شد، از نظر اینکه سلسله بشر در این جهان تحت نظام واحد و با هم پیوستگی دارند و همه احوال و حرکات و افعال و اعمال آنان کمال ارتباط بیکدیگر داشته، هنگام بررسی به عقاید و اعمال آنان نیز بطور ارتباط خواهد بود.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ:

جمله لقاء الله کنایه از شهودیست که عظمت کبریائی بحد امکان ظهور می نماید و از هر سو انسان را فرا میگیرد.

در آیات کریمه برای اثبات عالم حشر و رستاخیز که در کمون زندگی این جهان نهفته است دلایلی چند ذکر نموده: از جمله آنها حکمت پروردگار است چنانچه زندگی بشر منحصر باین چند روز باشد خلقت جهان لغو و بیهوده خواهد بود زیرا بحکم خرد سلسله بشر محصول و غرض نظام آفرینش و بهترین نمونه صفات کبریائی است چنانچه بفرا رسیدن مرگ نابود گردد، ثمره و محصولی برای جهان هستی نخواهد بود.

از جمله در اثر نیروی اختیاری که در بشر بودیعت نهاده شده ممکن است افرادی در هوی پرستی افراط نمایند و بر حقوق دیگران تجاوز نمایند و مرتکب جنایت‌ها شوند و بقتل دیگران اقدام نمایند و در این جهان نمیتوان حقوق ستمدیدگان را باز ستاند و از

ستمگران انتقام کشید، ناگزیر بر حسب صفت قیام بقسط انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۳۴

و عدل پروردگار جهان دیگری را ایجاد خواهد فرمود که ظرفیت آنرا داشته باشد که حق مظلومان را باز ستاند و از ستمگران انتقام بکشد و آنان را عقوبت فرماید و اهل ایمان و پرهیزکاران را پاداش از نعمت جاودان بدهد.

و چنانچه حساب و بررسی برای اعمال بشر در میان نباشد، دستورات دینی که عبارت از اوامر و نواهی بسیار است لغو و بیهوده و بی اثر بوده و ضامن اجرائی نخواهد داشت و رسالت و اعزام پیامبران نیز بیهوده بوده و نیز توجه بسایر دلایل دیگر روشن می شود که ایمان به روز جزاء یگانه عاملی است که بشر را به پرهیز- کاری و خودداری از رذائل وامی دارد و حس مسئولیت او را عملی می نماید.

وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ:

جمله نافیه و به هیئت ناقصه ذکر شده، مبنی بر تأکید است، گروهی که از حکم خرد چشم پوشیده و بزندگی دنیا اکتفا نموده و حس مسئولیت که کمال انسانی است انکار نمایند، بهره‌ای از سعادت نخواهند داشت، زیرا کسب فضیلت و نیل بمقامی از انسانیت بر محور حس مسئولیت و روح تعقل دور میزند و چنانچه فاقد حس مسئولیت و نیروی تعقل باشد، زندگی گرانمایه خود را به هوی پرستی بکار خواهد بست و منطقی جز منطق مشترک حیوانی نداشته و آرزویی جز تسلط بر لذت مادی در خود نمی پروراند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۳۵

[سوره یونس (۱۰): آیات ۴۶ تا ۵۶] ص: ۲۳۵

اشاره

وَإِنَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتُوفِّيَنَّكَ فَإِنَّا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ (۴۶) وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قَضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۴۷) وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۴۸) قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (۴۹) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن آتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ

مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ (۵۰)

أَنْتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ آلَانَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (۵۱) ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ (۵۲) وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (۵۳) وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَ أَسْرَبُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۵۴) أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۵۵)

هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۵۶)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۳۶

(شرح) ص: ۲۳۶

وَ إِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ:

خطاب بر رسول گرامی:

و آیه مبنی بر تهدید به مجازات و انتقام از بت پرستان و کفار نیست که در مقام مبارزه با رسول گرامی صلی الله علیه و آله بر آمده‌اند، محققا آنها را عقوبت خواهیم نمود، چه هنگام حیات رسول گرامی صلی الله علیه و آله و یا پس از وفات او باشد.

فَالْيُنَا مَرَجِعُهُمْ:

آیه مبنی بر تهدید و ارشاد بحکم فطرت است با اینکه نظام تعلیم و تربیت بشر بر احیاء فطرت او نهاده است و یگانه وسیله آن اعتقاد به معاد و بازگشت بسوی پروردگار است و انکار آن انسانی را بمنزله پیکر بی روح قرار میدهد که از هر فضیلت و سعادت بی بهره باشد.

۲- دین توحید و بخصوص دین اسلام در حکم فطرت حیات و زندگی انسانی را جاوید و همیشگی اعلام می نماید و با فرا رسیدن مرگ زندگی بشر پایان نمی پذیرد.

۳- سعادت زندگی همیشگی او را در عالم دیگر به تناسب صلاح و فساد و نیک و بد عقیده و اعمال وی در این جهان معرفی نموده، یعنی آسایش زندگی بشر را بر منطق تعقل و مسئولیت نهاده است نه بر پایه هوی و تمایلات حیوانی که انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۳۷

بجز رسیدن به خواسته‌ها و لذایذ مادی آرزویی نداشته باشد.

۴- ایمان بقیامت و رستاخیز همه شئون فکری و اخلاقی و طرز تفکر و احساسات درونی انسانی را باید تعدیل و کنترل نماید، بر این اساس انسان که محکوم بر جوع به پیشگاه آفریدگار است در مقام انکار و مبارزه با ساحت کبرائی نخواهد بر آمد. و آیه مبنی بر تهدید است، آنان که در مقام انکار دعوت رسول گرامی بر آمده، خواه ناخواه بسوی آفریدگار رهسپارند و پیوسته غضب پروردگار آنها را از هر سو فرا خواهد گرفت و سیرت عناد و ردائل اخلاقی آنان آشکار خواهد شد.

ثُمَّ اللَّهُ شَهِدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ:

حرف ثم بر حسب ترتیب کلام است.

شهادت صفت فعل پروردگار است و احاطه و آگاهی او بر اندیشه و خاطرات و اعمال کفر آمیز آنان بطور حصولی و انفعال نیست، بلکه همه آنها مرتبه و ظهوری از احاطه قیومیه پروردگارند.

وَ لِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ:

رسول فرستاده از جانب پروردگار بسوی مردم است برسالت مخصوصی زیاده بر مقام نبوت او و نبی و پیامبر کسی است که مأمور

است به مردم از اسرار و غیب و معارف الهی بیاموزد و تعلیم نماید و اصول توحید را بمردم بفهماند و رسول همان نبی است به اضافه رسالت خاصه چنانچه مردم دعوت او را نپذیرند پروردگار آنها را عقوبت فرماید.

بعبارت دیگر منصب نبوت و پیامبری عبارت از وظیفه تعلیم مردم صلاح معیشت آنان در زندگی و سعادت آنان در جهان دیگر و تعلیم اصول توحید و فروع دین و احکام و وظایف عملی است.

رسول متصدی رسالت و اعزام بسوی مردم بمنظور اتمام حجت است چنانچه مردم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۳۸ از دعوت او تخلف نمایند سبب نزول عذاب گردد و رسول دارای منصب وساطت فیوضات تکوینی و تشریحی و تعلیم معارف احکام است ولی نبی و پیامبر وظیفه او فقط تعلیم معارف الهی و اصول توحید و وظائف عملی است و چنانچه مردم دعوت او را نپذیرند سبب نزول عذاب نخواهد بود.

بر حسب نظام تعلیم و تربیت بشر پروردگار پیوسته پیامبرانی بسوی مردم اعزام می‌فرمود برسالت مخصوصی که چنانچه دعوت او را نپذیرند پروردگار آنها را عقوبت فرماید و قضای بعدل و داوری بقسط صفت فعل پروردگار است، از نظر اینکه قبول دعوت و پیروی از رسول گرامی شعار عبودیت است و تخلف از دعوت و مبارزه با او خودستایی و محرومیت است.

وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ:

نتیجه تمرد از دعوت بخداپرستی و مبارزه با رسول آنستکه خود را مستحق عقوبت نمایند، ساحت پروردگار هرگز ظلم و ستم بر کسی روا ندارد، بلکه فیض وجود در باره کسانی که در قطب مخالف قرار گرفته و سیرت آنان بعد از رحمت و محرومیت است، بصورت عقوبت در می‌آید.

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ:

بت پرستان از نظر تعجیز برسول اکرم (ص) گویند آنچه ما را به آن تهدید مینمائی که در صورت انکار ما را عقوبت نمائی چنانچه به دعوی رسالت از پروردگار صادق هستی، بآنچه ما را تهدید می‌نمائی عقوبت بنما.

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا:

خطاب برسول گرامی است که از نظر اعلام توحید افعالی در پاسخ آنان بگو: زمام امور و حوادث جهان در حیطه قدرت و مشیت آفریدگار است و من هرگز نمیتوانم ضرر و زیانی که بر من رو آورد دفع نمایم و مالک ضرر و نفع و سودی نیستم. انوار درخشان،

ج ۸، ص: ۲۳۹

إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ:

مبنی بر تعلیم توحید افعالی است جز آنچه که مشیت و اراده پروردگار بدان تعلق بیابد، سود و زیان آنرا بدانم.

لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ:

امت عبارت از اقوام و اجتماعاتی است که زندگی آنان وابسته بیکدیگر باشد.

آیه بیان آنستکه هر فردی از بشر دارای حد وجودی است و بهره‌ای از هستی و حیات دارد و از رزق و توانائی و از شئون زندگی نیز سهمی دارد و زمانی برای زندگی او در نظر گرفته شده، همچنین هر امت و قوم و جماعتی نیز مانند یک فرد بهره‌ای از هستی دارند و مدت و امکاناتی برای آنان مقدر و در نظر گرفته شده که حد وجودی برای هر یک از آنها معرفی می‌شود ولی چه وقت و با چه امکاناتی مدت حیات و آسایش آنان سپری می‌شود و پایان می‌یابد معلوم نیست و جز ساحت کبریائی بر آنان احاطه علمی ندارد. از آیه چند امر استفاده می‌شود.

۱- سخنان بت پرستان بر اساس تعجیز رسول گرامی است، از نظر این که او نمیتواند حادثه‌ای پدید آورد که همه آنها را به هلاکت افکند.

۲- تعلیم توحید افعالی است که ایجاد حادثه‌ای که بت پرستان را بهلاکت افکند از شئون خلق و آفرینش است و اختصاص به آفریدگار دارد.

۳- از نظر اقرار رسول گرامی بتوحید افعالی است او نیز پیوسته محکوم نظام جهان است و در باره شئون زندگی خود هرگز استقلال ندارد، بهمین قیاس هر یک از افراد بشر و هر یک از اقوام و اجتماعات نیز در سرنوشت خود محکوم تقدیر و تدبیر پروردگارند.

۴- یگانه مؤثری که نظام جهان بر محور آن جریان دارد و انتظام می‌یابد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۴۰
همانا مشیت و خواست پروردگار است که بطور اطلاق فرمانروا است و قید و شرطی ندارد و آنچه به امکاناتی بستگی دارد، حوادث جهان است که حد و لوازم وجودی هر یک از آنها است که اندازه آن در نظر گرفته شده.

۵- برای گروه بت پرستان آن سرزمین بر حسب نظام تدبیر پروردگار حدود و امکاناتی تقدیر فرموده تا هنگامی که آن مدت پایان نیابد، پروردگار اقدام بهلاکت آنان نخواهد فرمود.

۶- آیه در مقام تعلیم برسول گرامی و پاسخ به بت پرستان است و بیان حقایقی از نظام تدبیر است که پیوسته در اقوام و امتهای فرمانروا است از جمله اجتماعات اسلامی نیز چنانچه در مقام اختلاف بر آیند و از مواد اصول و ارکان دین اسلام تخلف نمایند و متفرق شوند بهمین سرنوشت محکوم خواهند بود.

۷- نظر به این که نزول عذاب و چگونگی و وقت آن از جمله علوم غیبی است و از مقوله افاضه وجود و بسط و قبض آنست اختصاص به آفریدگار دارد.

إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ:

اجل عبارت از مدت است و بقرینه سیاق به معنای فرا رسیدن و پایان مدت زندگی است پروردگار بر حسب نظام تدبیر برای هر یک از افراد بشر، همچنین برای هر یک از اجتماعات و اقوام و ملل عمر و مدتی محدود و حد وجودی و چگونگی خاصی با آثاری بخصوصی تقدیر فرموده، چنانچه آن مدت با آن خصوصیات در باره هر یک سر آید و فرصت سپری شود همان لحظه اجل آن فرا خواهد رسید تأخیر و یا تخلف پذیر نخواهد بود و قانون تقدیر و اندازه‌گیری بر حسب نظام تدبیر در سراسر موجودات فرمانروا و استثناء ناپذیر است و هر چه بهره‌ای از هستی دارد محکوم باین سرنوشت خواهد بود.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا:

خطاب برسول گرامی نموده که بت پرستان را توبیخ بنما زیرا از نظر استهزاء انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۴۱

و تعجیز درخواست تسریع می‌نمایند که عقوبت بر آنها نازل شود، چگونه شخص خردمند نسبت بخطر و هلاکت خود درخواست تسریع مینماید، با اینکه عقوبت پروردگار هنگامی که بت پرستان را فرا بگیرد، بطور ناگهانی خواهد بود زیرا محرومیت ابدی و استحقاق عقوبت از خود آنها سر چشمه گرفته و باختیار آنرا کسب نموده مانند نیروی جاذبه که عقوبت را در باره خود میربایند.

أَنْتُمْ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ أَلْمَانَ اسْتِفْهَام انکار و توبیخ است و حرف ثم برای تراخی و تأخیر است، چگونه از نظر عناد قبول دعوت رسول گرامی را بتأخیر می‌افکنید، تا هنگامی که عقوبت رو آورد و شما را فرا بگیرد که بطور توبیخ گفته شود.

آیا هنگامی که عقوبت را مشاهده نموده بدعوت رسول گرامی اسلام ایمان می‌آورید و در آن حال ایمان بطور انقیاد و شعار عبودیت نبوده بلکه بطور اضطرار و فرار از عقوبت است از نظر اینکه سیرت کفر و عناد خود را مشاهده مینماید که بصورت عقوبت و شقاوت در آمده است در آنحال ایمان و انقیاد سودی نخواهد داشت و جمله آلان نیز استفهام توبیخ و متعلق به جمله (آمَنْتُمْ بِهِ) می‌باشد.

وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ:

جمله حال است یعنی از نظر استهزاء و تعجیز رسول گرامی درخواست تسریع عقوبت از او می‌نمودید.

بشر از نظر عوالمی که در پیش دارد، خواه ناخواه حقیقت بر او آشکار خواهد شد و بطور شهود حقایق را می‌یابد و با قبول توحید و بصدق دعوت رسول گرامی ایمان می‌آورد نه بر اساس استدلال و فکر، بلکه ایمان در اثر شهود نعمت و غضب و حسرتست نه ایمانی که با صفای قلب و سلامت و سرور روان است و بیگانه خواه ناخواه با روح تیره و شقاوت ذاتی خود صفا و نورانیت و درخشندگی صحنه آن عالم را با حسرت مشاهده می‌نمایند و زیاده سبب عقوبت و پشیمانی او خواهد شد. انوار درخشان، ج ۸، ص:

۲۴۲

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا:

از نظر اینکه سیرت تیره و محرومیت ذاتی بت پرستان و کفار آشکار و مشهود است موردی برای حساب و بررسی بعقیده و باعمال آنان نیست بدین نظر نخستین دستوری که در باره آنان صادر می‌شود دستور اجرای عقوبت بطور خلود است.

ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ:

خطاب تکوینی و مبنی بر افزایش عقوبت است، که بچشید عقوبت و عذاب ابدی را و کلمه الخلد صفت عذاب است استفاده می‌شود که عذاب بطور خلود امتیاز ذاتی از سایر عذابها و درکات دوزخ دارد و نه فقط تفاوت و امتیاز آن بلحاظ دوام است بلکه سنخ دیگر و در اثر قطع رابطه اعتقادی و عناد با ساحت کبریائی است.

هَلْ تُعْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ:

استفهام تقریر است و حرف با سببیه و ما اسم موصول و کسب عبارت از آنستکه شخصی که فاقد چیزی باشد در اثر سعی و کوشش آن حد وجودی را تحصیل نماید و واجد آن صفت و آثار آن گردد.

آیه مبنی بر توییح بیگانگان است که یگانه سبب استحقاق خلود در عذاب همانا عقیده کفر و عناد با ساحت کبریائی است که کسب نموده‌اید صورت و سیرت آن حسرت و یأس از رحمت و شعله آتشین است که در قیامت ظهور نموده است و هرگز بیگانه بغیر آنچه در روان خود ذخیره و کسب نموده و بدان صورت تیره در آمده عقوبت نخواهد شد، زیرا فصل حقیقی هر فردی از بشر صورت اعتقادی و ملکات اکتسابی و افعال اختیاری او است که از سایر افراد امتیاز ذاتی می‌یابد.

عالم قیامت عالم اسباب نیست که بوسایل خارجی احتیاجات انسان برآورده شود و بر حسب آیه کسی با وسیله خارجی و اجنبی از خود متنعم و یا معذب نخواهد بود زیرا عالم قیامت محصول عوالم است و هر چه امکان ظرفیت دارد بظهور انوار درخشان، ج ۸، ص:

۲۴۳

و فعلیت میرسد از جمله اهل ایمان و تقوی دارای اراده مطلقه‌اند بر حسب آیه (لَهُمْ مَا يَشَاؤْنَ فِيهَا وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ، ۳۶-۵۱) هر چه را اراده نموده و بخواهند ایجاد می‌شود و اراده آنان ظهوری از اراده قاهره کبریائی است و بالاترین مقام بشریت ارتقاء باین مقام است که از طریق اکتساب و سعی ملحق به پیامبران و رسولان خواهند بود بهمین قیاس عناد بیگانگان با ساحت کبریائی سبب محرومیت ذاتی آنان از رحمت می‌شود عجز و خواری و فقدان آنها بصورت عذاب جسمانی و حسرت روانی ظهور می‌نماید اهل ایمان ساکنان قرب رحمت با کمال صفاء با یکدیگر انس دارند و خواسته آنان هرگز با یکدیگر تعارض و یا تباین نخواهد داشت، زیرا ظهوری از اراده پروردگار و در محور آن دور میزند.

بهمین قیاس بر حسب آیه (إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُّمُ أَهْلِ النَّارِ ۶۵-۳۹) سختترین حالات بشر در این جهان حالت غضب و ستیز و زد و خورد با دشمن است در قیامت این رذیله بصورت فعلیت و رشد و دوام ظهور می‌نماید پیوسته با یکدیگر در زد و خورد و مخاصمه خواهند بود.

وَيَسْتَبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلُّ إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ:

خطاب برسول گرامی است که بت پرستان از تو سؤال کنند آنچه ما را بعقوبت در قیامت تهدید می‌نمائی آیا حقیقت دارد و بطور

حتم است، در پاسخ آنان بگو سوگند به آفریدگار که مرا برسالت فرستاده و اعزام فرموده بطور حتم است و من شما را از ناسپاسی و کفران نعمت پروردگار تهدید می‌نمایم و بحکم فطرت بطور حتم سبب محرومیت از رحمت و عقوبت ابدی خواهد شد.

وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ:

و هرگز نمیتوانید از خود دفاع نمائید و از فرا گرفتن عقوبت رهائی یابید زیرا سیرت عناد درونی شما بظهور رسیده و زوال پذیر نخواهد بود.

وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ:

حرف لو در مورد محال بکار میرود، آیه بیان شدت و سختی عقوبت است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۴۴

که بشر ناگزیر است در مقام فرار و رهائی برآید، چنانچه هر یک از بیگانگان تمام اموال دنیا را در اختیار داشته باشد بمنظور فداء میدهد برای اینکه از عقوبت رهائی یابد ولی پذیرفته نمی‌شود.

وَأَسِيرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأُوا الْعَذَابَ هَنَگامی که عذاب و عقوبت به آنان ارائه می‌شود حیرت و بهت آنان را فرا گرفته توانائی اظهار ندامت و تأثر خاطر از آنها سلب خواهد شد.

وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ:

حکم بعدل و قیام بقسط صفت فعل پروردگار است به این که سیرت ننگین هر یک از آنان را آشکار و بظهور میرساند چنانچه بعضی افراد نیز در ضلالت و گمراهی دیگران دخالت و تأثیری داشته رعایت می‌شود و از ساحت پروردگار در باره هیچ یک از آنان ظلم و ستم نخواهد شد، زیرا هر یک بسوء اختیار گمراهی را برگزیده و بدان سوستابان رهسپار بوده و پس از تجدید نظر نیز همان طریقه و خواسته خود را ابرام و تنفیذ نموده‌اند.

الْأ- إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ حرف ألا مرکب از همزه استفهام و لا نافی (آیا نه چنین است) لله حرف لام بمعنای اختصاص است و رابطه‌ای محکمتر و ثابت‌تر از رابطه خلقت و آفرینش نیست بدین جهت سراسر موجودات امکانی آفریده ساحت کبریائی هستند و از ادامه خلقت تعبیر به تدبیر و افاضه پی در پی می‌شود یعنی بقاء سراسر موجودات و سوق آنها بسوی کمال و غرضی که از خلقت آنها بوده وابسته است به این که پروردگار بهر یک پی در پی افاضه فرماید و هر لحظه از هستی گسترده بهره‌مند گردند. باین بیان استفاده شد که شئون وجودی و طبقات موجودات پرتوی از افاضه پروردگار است و اختلاف بیشمار که در سراسر عوالم فرمانروا است، در اثر اختلاف قابلیت هر یک از آنها است و بر حسب مشیت پروردگار و نظام تدبیر برای هر یک قابلیت بخصوصی در کمون انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۴۵

آن نهاده است که از آن تعبیر بحد وجودی و بهره‌ای از هستی می‌شود و سراسر موجودات امکانی پرتوی از احاطه و شعاعی از اراده بطور اطلاق پروردگارند یعنی اراده و مشیت پروردگار قید و شرطی ندارد بلکه قیود و امکانات هر موجودی از لوازم و حد وجودی آنست و چنانچه مشیت پروردگار بایجاد چیزی تعلق بیابد هرگز نقصی در آن راه ندارد و نیازمند بوجود مقتضی و یا بوجود شرط و یا فقد مانع نخواهد بود تا اینکه فاعلیت و اراده پروردگار بحد نصاب برسد.

أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ:

وعد پروردگار عبارت از فعل او در زمان آینده است و تدریج بر حسب نظر مخاطب و نظام جهان است و گر نه سراسر جهان یکسان حاضر و مشهود پروردگارند زیرا آفریننده و مالک حقیقی موجودات است چه در حال شهود آنها که در سلک نظام هستی خاص بخودش در آمده و مشهود باشند و یا اینکه در کمون نهفته و مستور بوده و هنوز بمرحله هستی خاص بخودش قدم نگذاشته باشند پروردگار بر همه آنها یکسان احاطه و قیومیت دارد.

زیرا سبق و لحوق و تدریج و تغییر و مانند آنها از اوصاف نسبی و قیاسی است که در موجودات جهان نسبت بیکدیگر پدید می‌آید

ولی موجودات از نظر رابطه ایجاد و آفرینش آنها نسبت بساحت پروردگار دفعی و ثابت خواهند بود، زیرا فعل پروردگار فوق عالم طبع و تدریج است و شهود بطور حصولی و انفعال نسبت به پروردگار مفهوم ندارد، زیرا سلسله موجودات و سراسر جهان هستی پرتوی از ساحت کبریائی و ظهوری از خواسته او است، مثلاً یک دانه گندمی که در خارج است همچنین میلیاردها کیلو گندمی که در کمون آن یک دانه نهفته‌اند و با تأثیر عوامل طبیعت در سالهای متمادی در سلک نظام بوجود خواهند آمد در برابر اراده و احاطه پروردگار یکسانند و همه آنها در اثر رابطه آفرینش و ملکوت آنها حاضرند غیب و شهود آنها بقیاس انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۴۶

بشر و بلحاظ سلسله تدریجی نظام هستی است.

بهمین قیاس عقیده و اعمال نیک و بد بشر که در کمون آنها از نعمت و نعمت نهفته است و پس از پیمودن عوالم و نشأتی سیر تکاملی خود را پیموده و بظهور و رشد میرسند در برابر ساحت پروردگار حاضر و یکسانند، بدین نظر وعد و وعید و مژده و تهدید پروردگار که تحقق در آینده است فقط بلحاظ نظام تدریجی و سیر تکاملی اندیشه و صورت روانی است که در آیه تعبیر بتحقیق در آینده نموده است.

حق صفت مشبه بمعنای ثابت و مستقر در نظام وجود است و کذب از شئون مفاهیم ذهنی و قضایای تصدیقی است که بقیاس خارج ممکن است انطباق یابد و یا تخلف نماید و نسبت بموجود در نظام هستی که عین حقیقت است کذب مفهوم ندارد، همچنین حالت انتظار و تحقق در آینده از نظر نظام امکانی است و بلحاظ احاطه قیومیه مفهوم ندارد.

نتیجه آنکه فعل پروردگار که در سلک نظام هستی در آمده و همچنین وعده او هر دو یکسان ظهور خواسته او در نظام هستی است و فعلیت وجود و یا انتظار تحقق آن در آینده از نظر نظام تدریج و بلحاظ احاطه کبریائی بر ملکوت و رابطه ایجاد هر دو حق و ثابت و مستقر در نظام وجود هستند.

هُوَ یُحِیُّ وَ یُمِیتُ:

مبنی بر حصر است نظر به این که زندگی بشر محصول جهان هستی است از جمله صفت فعل پروردگار احیاء و اماته بشر است ناگزیر بسوی او باز خواهد گشت، عوالم و نشأتی که بشر می‌پیماید ظهوری از صفت فعل و دلیل آنستکه پروردگار مالک حقیقی جهان هستی است و نظام یکنواخت که در سراسر جهان فرمانروا است دلیل آشکار آنست.

زیرا چنانچه نظام جهان از دو مدبر و یا بیشتر صدور می‌یافت مجموع عالم بهم ارتباط نداشته و وابسته نبودند و محصولی مانند زندگی همیشگی بشر از مجموع آنها بظهور نمیرسید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۴۷

وَ اِلَیْهِ تُرْجَعُونَ:

بیان غرض از خلقت و تحولاتی است که بشر در این جهان محکوم بآنست و در سراسر دستگاه آفرینش این فرمان عمومیت دارد و هرگز عملی بدون هدف و غرض انجام نمیگیرد و هیچ عاملی در فعالیت و عمل خود بدون غرض نخواهد بود بدین نظر یگانه غرض که محصول نظام آفرینش و تحولاتی که در آن فرمانروا است رجوع سلسله بشر بسوی آفریدگار است به این که در اثر سعی و کوشش و امتیاز ذاتی که کسب نموده بکمال نهائی برسد و بصورت فعلیت در آید.

همچنین این جهان ناقص که بر اساس تحول نهاده شده حرکت آن پایان برسد و با رسیدن بمرز مشترک غرض جایگزین آن شده این جهان بصورت جهانی کامل و کاملتر و ثابت و مستقر خواهد در آمد و هر چه در کمون موجودات است بصورت فعلیت و کاملتر در می‌آید.

و ثبات و استقرار عالم رستاخیز نسبی است یعنی حرکت و تحول کلی این جهان که برسیدن بمقصد بصورت همان غرض در آمده، ثبات و استقرار خواهد یافت، آیا استقرار آن بقیاس تحولات این جهان است ولی از جهات دیگر مقرون بحرکت خواهد بود و یا

اینکه استقرار آن جهان حقیقی و ذاتی است، همانند پرگار که پیوسته در حرکت بوده، هنگامی که به نخستین نقطه برسد، گردش آن پایان می‌یابد.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۴۸

[سوره یونس (۱۰): آیات ۵۷ تا ۷۰] ص: ۲۴۸

اشاره

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَ تُكْمٌ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (۵۷) قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ (۵۸) قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَ حَلَالًا قُلْ اللَّهُ أَدْنَىٰ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ (۵۹) وَ مَا ظَنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ (۶۰) وَ مَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَ مَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَ لَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَ مَا يَغْرُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي السَّمَاءِ وَ لَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَ لَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (۶۱)

أَلَا- إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۲) الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ (۶۳) لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۶۴) وَ لَا- يَحْزَنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۶۵) أَلَا- إِنَّ لِلَّهِ مِنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ وَ مَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنَّ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (۶۶) هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لَتَشْكُرُوا فِيهِ وَ النَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ (۶۷) قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَوْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۶۸) قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ لَا يُفْلِحُونَ (۶۹) مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ (۷۰)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۵۰

(شرح) ص: ۲۵۰

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَ تُكْمٌ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ:

آیه بجامعه بشر خطاب نموده و بر آنان منت نهاده و بمکتب قرآن دعوت می‌نماید، از جمله مواد آن موعظه است مبنی بر ارشاد بصلاح و منع از شرک و خودستائی است.

و در آیه گذشته هُوَ يُحْيِي وَ يُمِيتُ ساحت کبریائی را آفریدگار معرفی نموده و بشر را بر جوع بسوی او تهدید نموده است و حیات و زندگی او را ابدی و عوالم و نشئاتی که بشر پیموده و می‌پیماید بافاضه پی در پی پروردگار است و بصفت احیاء و اماته او خود را معرفی نموده و بمنظور معرفت ساحت کبریائی او را آفریده است و بوسیله گذر از صحنه پهناور این جهان او را بسر منزل مقصود میرساند و بسوی خود او را باز میگرداند، و نیز مکتب عالی قرآن که محصول جهان است بمنظور تعلیم و تربیت بشر بنا نهاده است.

وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ:

قلب عبارت از روح و نیروی عاقله است که بشر بدان فضیلت یافته و یگانه امانتی است که پروردگار بوی سپرده و قابلیت زیاده بر تصویری را در کمون آن نهاده است و صدر بمعنای سینه محل قلب صنوبری است و مرکز حیات حیوانی و جریان خون و نیروی حرکات جوارحی است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۵۱

باین مناسبت به روح که منشأ افعال اختیاری بشر و نیز دارای صفات روانی و رذائل اخلاقی است. قلب گفته می‌شود و سلامت روح

و استقامت نیروی عاقله بایمان و بصفات فاضله است، همچنانکه بیماری روح بکفر و عناد و به ردائل اخلاقی است و نظر به این که حیات حیوانی مرکب روح و عضو عامل آنست.

روح و روان را قلب نامیده و بمنزله نیروی حیوانی پنداشته و آنرا با اینکه مجرد و بی‌نیاز از مکان است، ظرف آنرا سینه قرار داده‌اند و مفاد شفاء لما فی الصدور شفاء قلب است و عبارت از سلامت روح و ایمان و اتصاف به صفات فاضله است، پروردگار در کمون آن نهاده است.

و بر حسب آیه (وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي) روح مسطوره‌ای از کمال و فعل ساحت ربوبی است از جمله مواد مکتب قرآن آنستکه بشر بر حسب طبع فریفته شرک افعالی پروردگار می‌شود، او را بتوحید خالص و بفضیلت اخلاقی رهبری می‌نماید و از شرک و ردالت خلقی او را پاک و پاکیزه نموده و نورانیت می‌بخشد.

و هُدًى:

از جمله مواد برنامه قرآن آنستکه بشر را بقرب رحمت و بسعادت میرساند و باو نورانیت و صفاء می‌بخشد.

و رَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ:

از جمله مواد برنامه آنستکه اهل ایمان و تقوی را مشمول رحمت و مغفرت مینماید و از قید کلمه «للمؤمنین» استفاده می‌شود چهار صفت که برای مکتب قرآن ذکر شده استفاده از آنها اختصاص به اهل ایمان و تقوی دارد و نیروی فاعلیت و تأثیر برنامه قرآن بطور اطلاق است و بشر باید بدون قید و شرط از آن پیروی نماید تا در دو جهان بسعادت نائل گردد.

دو صفت هدایت و رحمة بطور اطلاق در باره اهل ایمان است از بیان معارف الهی و احکام اسلامی و اخلاق فاضله که بشر بان نیازمند است و نیز بیان قصص انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۵۲

و سرگذشت پیامبران و در باره قیامت است و مردم را بسوی صراط مستقیم عبودیت و فضیلت رهبری می‌نماید و در اثر پیروی از مکتب قرآن با تأثیر باطنی و هدایت معنوی دانشجویان را بسعادت حقیقی و بقرب رحمت پروردگار می‌رساند و نیز قرآن کریم رحمتی است که اهل ایمان را فرا گرفته و از شئون آن نیز بشارت و مژده به مغفرت و آمرزش و رضوان و خشنودی پروردگار است. بر حسب آیه (وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً - نحل ۸۲) مفادش آنستکه قرآن کریم زیاده بر اینکه هدایت و رحمت بطور اطلاق برای اهل ایمان است و نیز تبیان و شرح و تفصیل هر امری و حادثه‌ای بطور اطلاق خواهد بود و این بر تقدیر آنستکه شرح و بیان و تفضیل از غیر طریق دلالت لفظیه نیز باشد.

زیرا اهل ایمان بجز از طریق دلالت الفاظ و عبارات آیات کریمه نمیتوانند چیزی و مطلبی را بفهمند و درک نمایند فقط کلیاتی از معانی را درک می‌نمایند و از نظر روایات بسیاری که از اهل بیت علیهم السلام رسیده است مبنی بر اینکه قرآن کریم علم ما کان و ما یکون و ما هو کائن را در بر دارد.

لازم است که آیات قرآنی از غیر طریق دلالت لفظیه دلالت‌های و نشانه‌ها و رموز دیگری نیز در برداشته باشد و اسراری را بیان نماید و در موارد جزئیات امور و حوادث نیز شرح و تفضیل و حقایق و اسراری را ارائه دهد بدیهی است، استفاده از بطون قرآن اختصاص بر رسول اکرم صلی الله علیه و آله و اوصیاء علیهم السلام دارد.

و نیز بر حسب آیه (وَ اِنَّكَ لَتَلَقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ - نمل ۴) مقام بالاتری از قرآن کریم آنستکه ساحت کبریائی بطور موهبت وجودی بر رسول گرامی القاء و اعطاء فرموده باشد.

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بَرَحْمَتِهِ:

خطاب بر رسول گرامی نموده به این که از نظر دعوت جامعه بشر بمکتب قرآن بمردم اعلام بنما یگانه وسیله سرور ابدی و خلود در

سعادت استفاده از نعمتهای بیشماری انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۵۳

است که پروردگار برایگان دسترس بشر نهاده، بمنظور اینکه دعوت مکتب قرآن را بپذیرند و از برنامه‌ای که سیرت آن نعمتهای جاودان است پیروی نمایند.

آیه برسول گرامی صلی الله علیه و آله دستور فرموده از نظر تعلیم به پیروان مکتب قرآن اعلام نماید که اساس اجر و ثواب بر فضل است و ارشاد به این که بشر هرگز بر ساحت کبریائی استحقاقی نخواهد یافت زیرا شئون وجودی و اعمال قلبی و ایمان و اعمال صالحه آنان ملک پروردگار است بر این اساس هرگز مالک حقی بر ساحت او نخواهند بود زیرا عبودیت بطور اطلاق منافی با استحقاق اجر است پس هر چه را پروردگار مقرر فرماید بر اساس فضل است نه استحقاق پاداش.

فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا:

امر ارشادی و مبنی بر حصر است به این که یگانه سبب سرور همیشگی و نیل بسعادت درد و جهان استفاده از این دو قسم نعمت مادی و معنوی است و سرور و فرح صفت نفسانی و کنایه از سعادت است که بر اساس ادراک ملایم با حواس انسانی و با نیروی عاقله است و شقاوت ضد آن و عبارت از ادراک منافر با حواس انسان و با نیروی عاقله است.

و آیه (لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا ۳۵-۵۱) سعادت و سرور اهل ایمان ساکنان جوار رحمت را تفسیر نموده به این که آنچنان سرور و مورد رضایت ساحت کبریائی هستند که هر چه را بخواهند و اراده آنان بدان تعلق بیابد بی‌درنگ در اختیار آنان خواهد در آمد، زیرا مشیت آنان ظهوری از اراده پروردگار خواهد بود.

هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ:

آیه بمنظور تعلیم و تربیت پیروی از مکتب قرآن و کسب سعادت را با علاقه قلبی به سیم و زر مقایسه نموده به این که کسب سعادت و فضیلت بهتر از سیم و زر است که بی‌خبران گرد آورده و بدان علاقه قلبی دارند، بدیهی است بر سیم و زر خارجی آثاری مترتب می‌شود و سبب مالیت و رغبت مردم بآنها است ولی بر علاقه قلبی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۵۴

سیم و زر اثری مترتب نمی‌شود بدین جهت کسی که محبت بمال و سیم و زر قلب او را گرفته ارزش وجودی ندارد.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَ حَلَالًا:

آیه خطاب برسول گرامی نموده که بت پرستان را توییح بنما به این که پروردگار از مواد غذایی و رزق گوارا بشما ارزانی داشته و دسترس شما گذارده و از نظر خودستائی و پیروی از آئین خرافی بعضی از آنها را بر خود حرام نموده‌اید مانند بعضی اقسام شتر و گوسفند و یا محصول زراعت و کشت و آیه تعبیر به نزول رزق نموده بلحاظ اینکه بوسایل نیروهای غیبی هر گونه نعمت به عالم طبع نازل شده و فرو می‌آید.

و نیز به تناسب اینکه آثار عوامل طبیعی از قبیل نور خورشید و روشنائی و آب و هوا و شب و روز و تغییر فصول چهار گانه سال از کرات بالا و حرکات آنها به زمین نازل و اثر می‌گذارند و نیز از تعبیر به رزق استفاده می‌شود.

از جمله مواد غذایی لذیذ و گوارا مواردی چند است که بت پرستان با نهایت حاجت بآنها خود را از آنها بی‌بهره نموده‌اند.

قُلْ اللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ:

ای رسول گرامی بطور اعتراض و توییح بآنان بگو آیا از طریق وحی از ساحت پروردگار در باره بعضی اقسام از حیوانات اهلی و حلال گوشت و مواد غذایی و گوارا، حکم حرمت آنها بشما رسیده است.

أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ:

بت پرستان طبق آئین خرافی بعضی اقسام گوشت گوارا و مانند آنها حرام میدانند، بدین وسیله تصرف در وظیفه پروردگار نموده، نظر به این که احکام حلیت و حرمت و نظائر آن از نظر احاطه بمقتضیاتی است که در اشیاء و موجودات نهاده است، یعنی پروردگار حد وجودی خاصی در هر یک نهاده و لازم آن تأثیر و اقتضاء انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۵۵

مخصوصی است، مثلاً گوشت شتر و گوسفند را لذیذ و گوارا و مناسب با ساختمان بدن انسانی آفریده است، بدین جهت خوردن گوشت آنها را حلال و جایز نموده و چنانچه مردم بر خود حرام نمایند در وظیفه رهبری پروردگار تصرف نموده و نیز بضرر خود و بزیان مردم اقدام نموده و سبب اختلال زندگی بشر است که از استفاده مواد غذایی گوارا با نهایت احتیاج خود را محروم نمایند و افتراء و فریه بمعنای بدعت در دین است که نسبت حکم ناروائی را بساحت پروردگار دهند.

وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتُرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ:

مبنی بر توییخ است، گروهی که از نظر خودستائی حکم ناروائی را به پروردگار نسبت دهند، هنگام بررسی به اعمال و رفتار آنان، چه پاسخ خواهند داد، زیرا با ساحت کبریائی مبارزه نموده‌اند.

إِنَّ اللَّهَ لَدُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ:

پروردگار با رعایت مصالح بشر احکام اسلام را تشریح فرموده و هرگز حکمی مخالف با صلاح و سبب حرج و مشقت نخواهد بود و برنامه آنرا محور سعادت و انتظام معیشت و زندگی بشر قرار داده است و نظام تشریح یعنی احکام حلال و حرام پروردگار مانند نظام آفرینش بر اساس فضل است.

وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ:

بسیاری از مردم در مقام کفران نعمت بر آمده ناسپاسی می‌نمایند و خوردن گوشت بعضی اقسام حیوان حلال گوشت را حرام میدانند و نیز با نهایت حاجت با استفاده از مواد غذایی خود را از آن بی‌بهره می‌نمایند.

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ:

آیه مبنی بر احاطه علمی و شهودی پروردگار است بر اعمال مردم و هرگز عملی بر او پنهان نخواهد بود.

جمله بهیئت ناقصه و کلمه شأن نیز مفرد نکره واقع، در سیاق نفی است، دلالت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۵۶

بر عموم و اطلاق دارد و شأن رسول اکرم صلی الله علیه و آله عبارت از مقام وساطت او در باره فیوضات الهی بر جامعه ممکنات است.

زیرا او نخستین شأن امکانی و محور عالم وجود است، پروردگار بر مقام وساطت او نسبت بعوالم و هم چنین بر شئون او بطور قیومیت احاطه دارد و هر لحظه از ساحت کبریائی بر رسول اکرم صلی الله علیه و آله و بوساطت او بر ممکنات افاضه می‌شود، همچنین بر فرشتگان مقرب و نیروهای غیبی که وسائط اجرای تدبیر پروردگار بر عوالم هستند.

وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ:

خطاب بر رسول گرامی نموده، آیات قرآنی که از ساحت پروردگار شرف صدور یافته، آنها را برای مردم می‌خوانی و وظیفه رسالت خود را انجام میدهی، پروردگار کاملاً بر آن احاطه دارد و از نظر اهتمام بخواندن آیات قرآنی و تبلیغ آنها بمردم تصریح باین شأن را از وظایف رسول گرامی فرموده است و نیز متضمن شهادت بتلقی وجودی وی و تحقق بحقایق قرآنی است.

همچنانکه آیه (وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ) ۲۷-۲۸ و آیه (إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا) ۶-۷ خطاب بر رسول اکرم صلی الله علیه و آله نموده که واقعیت و حقایقی را بتو تلقین می‌نمائیم که اتصاف بحقیقت توحید بر تو بسیار دشوار است، حقایقی که برای احدی میسر نیست که بآنها تحقق بیابد و بآن وظایف قیام نماید.

وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ:

خطاب بعموم بشر و مبنی بر تهدید است که هرگز عملی از اعمال قلبی از تصور و خطور و اعتقاد و همچنین عمل و حرکات جوارحی نیک و بد در این نظام پدید نیابد و از هستی بهره‌ای نیابد جز اینکه ساحت کبریائی و فرشتگان بر آنها احاطه علمی دارند.

علم و شهود پروردگار بر موجودات و بر عالم و نشئات بطور احاطه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۵۷

و قیومیت است نه بطور حصولی و انفعالی یعنی موجودات عوالم ظهوری از اراده و مسطورهای از شهود و احاطه او بر نظام امکانی است و مراد از افاضه خصوص اعمال اختیاری است و اما مجرد خطور گناه به قلب و اعمال غیر ارادی بقرینه لفظ علیکم خارج از مفاد آیه است.

وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَضَعُرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ:

صفت سلبی و بیان احاطه پروردگار است نسبت بآنچه در نظام وجود پدید آمده و بوجود خواهد آمد، از کوچکترین ذره‌ای از ریز و کلان و ریزتر و بزرگتر هرگز از احاطه علمی و شهودی پروردگار خارج نخواهد بود و پس از آنکه در باره هر موجودی حد خاص و قدر و اندازه مخصوصی در نظر گرفته و پیش بینی شده است.

إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ:

در دفتری که فرمان پروردگار است ضبط شده است.

و محتمل است مراد مرتبه‌ای از ظهور علم و فرمان باشد که تقدیر و حدود هر یک از موجودات در آن در نظر گرفته شده و از جمله نیروی غیبی است که در تحقق موجودات در این نظام تأثیر خواهد داشت و بر طبق آن حدود و لوازم زمانی و مکانی لا محاله تحقق خواهد یافت و بطور تأثیر و سابق بر تحقق در خارج است نه بطور حصولی و انفعال.

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ:

آیه در مقام معرفی اولیاء پروردگار است، حرف الا- مرکب از همزه استفهام و لا- نافی و اولیاء جمع و ولی صفت مشبیه، ولایت عبارت از رابطه‌ای است میان ولی و مولی علیه و اولیاء پروردگار بر حسب آیه آینده عبارت از اهل ایمان و تقوی است انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۵۸

از نظر اینکه معتقد بتوحید افعالی پروردگار هستند و علل و اسباب طبیعی را نیز مستقل در تأثیر نمی‌دانند و لازم این مقام عالی از ایمان اتصاف به شعار عبودیت است، هر چه معرفت بصفات و به توحید افعالی پروردگار بیشتر باشد مقام عبودیت و حاجت خود را بیشتر درک می‌نماید و می‌یابد، پروردگار را مالک بطور اطلاق نسبت بموجودات میداند و لازم آن آنستکه خود را مالک و ذی حق در باره چیزی نداند، با این مرتبه از شعار عبودیت قلب او را جز محبت پروردگار چیزی فرا نگیرد و از احتمال خطر و یا فوت مصلحتی خایف و یا از توجه خطر و یا ضرری محزون نخواهد شد و از توجه نفع و سودی نیز مسرور نخواهد شد.

خوف و حزن هر دو حالت نفسانی و روانی است در صورتی که بموجودی علاقه قلبی داشته باشد از فوات مصلحت آن خایف و یا محزون می‌شود چنانچه علاقه بآن نداشته باشد نسبت به فوات مصلحت و یا از توجه ضرر آن هرگز خایف و یا محزون نخواهد شد و مفاد آیه مبنی بر مدح اهل ایمان و تقوی است و در اثر توحید افعالی پروردگار در برابر حوادث ناگوار استقامت و استقرار خاطر خواهند داشت و از فوات مصلحت و یا توجه ضرری استقرار قلب را از دست نداده خوف و یا حزن و اندوه بر آنان چیره نخواهد شد و با نیروی تقوی و اعتماد پروردگار هر پیش آمد ناگواری را هضم نموده نادیده می‌گیرند. ولایت پروردگار نسبت به افراد بشر دارای مراتب چندی است.

۱- ولایت تکوینی، مانند عوارض ذاتی فردی که خواه ناخواه مقرون بآنها باشد، مانند رجولت و انوشت و قامت رسا و یا کوتاهی آن و سیاهی چهره و سفیدی رخسار، عوارضی که بر حسب جریان طبیعی است و در برابر ولایت و تدبیر پروردگار بشر انقیاد قهری خواهد داشت.

۲- ولایت و تدبیر بر حسب تشریح و رهبری بشر به ارکان دین اسلام و به احکام عملی و وظایف جوارحی است، انقیاد در برابر این قسم ولایت تشریحی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۵۹

پروردگار تعبیر بایمان و تقوی و پرهیز از گناهان می‌شود.

۳- ولایت و تدبیر پروردگار بر حسب حوادث و پیش آمدهای زندگی است مانند اینکه پروردگار بر حسب نظام تدبیر اهل ایمان و تقوی را دچار تهدیدی و یا بیماری نماید، بالاخره هر حادثه ناگواری که بوی رخ دهد سر تسلیم فرود آورد و سلامت قلب حادثه ناگوار را تحمل و هضم نماید از آن تعبیر به مقام تسلیم می‌شود، یعنی به تدبیر و خواسته پروردگار اعتراض ننمایند.

۴- مرتبه دیگر نیروی رضا و خشنودی است، زیاده بر نیروی تسلیم به این که حادثه ناگوار را بر خود گوارا نماید و به آن راضی و خشنود باشد، این درجه عالی از ایمان و قبول ولایت و تدبیر پروردگار است، زیرا از خود اراده و خواسته‌ای ندارد، بلکه اراده خود را در محور اراده پروردگار قرار میدهد و هر چه را پروردگار در باره او چه ملایم طبع او باشد و یا ناگوار او نیز همان را بخواهد.

۵- اساس انقیاد اهل ایمان نسبت به ولایت همه جانبه و بطور اطلاق پروردگار همانا عقیده شهودی در باره توحید افعالی پروردگار است به این که ساحت او را مالک بطور اطلاق بداند و زمام تدبیر نظام جهان با اینکه در حیطه قدرت و اراده او است خود و شئون زندگی خود را نیز مملوک بطور اطلاق کبریائی بداند و در اثر نیروی انقیاد که مؤمن بکار می‌برد، پیوسته در مقام اطاعت و اداء وظایف برمی‌آید و به یقین و شهود میداند که هر حادثه‌ای چه ملایم طبع و یا ناگوار بر او رخ دهد بخواست پروردگار و بصلاح او است و از نظر اعتماد بساحت کبریائی و یقین بتوحید افعالی در مقام تسلیم برمی‌آید، در این صورت هرگز قلب مؤمن متزلزل نمی‌شود و خوف و هراس و یا حزن و اندوه بر آن عارض نخواهد شد.

عبارت دیگر ولایت بطور اطلاق ساحت کبریائی بر سراسر نظام جهان از انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۶۰

نظر رابطه خلقت و آفرینش یکسان است و سمت افتخار و فضیلت که به اهل ایمان و تقوی موهبت فرموده و بر آنان منت نهاده و خود را ولی آنان معرفی فرموده در آیه (وَ اللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ۶۳-۳) صفت فعل پروردگار فقط از نظر انقیاد قلبی و پذیرش آنها است که چنانچه یقین آنان بتوحید افعالی زیاده باشد ولایت پروردگار در باره امور آنان زیاده خواهد بود تا آنجا که فرمود (وَ الَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِي ۸۲-۲۶) علل طبیعی را نادیده بگیرد مثلاً رفع نیاز از غذا را به ساحت قدس کبریائی نسبت دهد و وسائط را نادیده بگیرد، این اقصی مرتبه ولایت و تدبیر پروردگار در باره گروهی است که بطور شهود ساحت قدس او را مدبر و مالک علی الاطلاق بدانند و فقط رابطه خلقت و آفرینش را مشاهده نمایند و موجودات را ربط محض بمقام کبریائی بیابند.

از این بیان استفاده شد که ولایت و تدبیر ساحت پروردگار بر اهل ایمان و تقوی مراتب بشمار خواهد داشت و در محور انقیاد و یقین شهودی آنان بتوحید افعالی پروردگار دور می‌زند، یعنی هر چه اهل ایمان زیاده در مقام معرفت بطور دقیق و یا شهود توحید افعالی بر آیند، سمت انقیاد و پذیرش آنان زیاده بوده و در اثر قابلیت مورد، نیز سمت افتخار ولایت پروردگار نیز بر آنان زیاده خواهد بود تا آنجا که فرمود: (وَ مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى ۱۹-۸) ولایت قدس کبریائی آنچنان بر خاطرات قلبی و حرکات جوارحی رسول گرامی ظهور داشت که افشاندن یک کف خاک بسوی مشرکین و بدیده و رخسار آنان از نظر اینکه سبب عجز و ناتوانی آنان گردید و پایه شرک را متزلزل کرد آنرا بساحت قدس خود نسبت داده و از نظر افتخار وساطت رسول را نادیده گرفته است.

اگر مبنی بر مدح گروهی است که از طریق اکتساب و مراقبت بتقوی بمقامی از ولایت نائل شوند پروردگار امور معنوی و باطنی آنان را بعهده دارد زیرا ایمان کامل و مراقبت بآداء وظایف بدون یک حقیقت و واقعیت باطنی و زندگی معنوی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۶۱

و حیات روحی تصور ندارد و ولایت از طریق اکتساب عبارت از انکشاف واقعیت باطنی است برای افرادی غیر ارواح قدسی و در اثر مراقبت در تطهیر باطن و تهذیب نفس از علاقه بامور دنیوی بعضی مراتب و مقامات ولایت الهی را بدست آورده و نائل شده‌اند و این واقعیت باطنی نسبت بطواهر دینی بمنزله روح و حقیقت است و التزام بآداء وظایف دینی بمنزله جسد است و رسیدن بمقامی

از ولایت بر اساس معرفت شهودی است که آفریدگار را بکبريائی او بشناسد نه از طریق استدلال و فکر همچنين خود را بواسطه پروردگار بشناسد.

همچنانکه روایتی که از رسول اکرم صلی الله علیه و آله رسیده (من عرف نفسه فقد عرف ربه) چنانچه انسان نیاز و حاجت ذاتی خود را بیابد که عجز و فقدان از هر سو او را فرا گرفته آنگاه از معرفت پروردگار بهره‌ای خواهد داشت و هر موجودی غیر پروردگار را از قلبش محو نماید و محبت و علقه قلبی خود را تنها بآفریدگار اختصاص دهد و ولایت و معرفت بجز از طریق محبت و قطع علاقه از غیر پروردگار صورت نمیگیرد به این که همه چیز حتی خود را فراموش نموده و یگانه عایق از معرفت حقیقی توجه و علاقه انسان بمال و منال و به زندگی در دنیا است.

و چنانچه همه چیز را فراموش کند و از طریق آفریدگار خود را بشناسد و توجه پروردگار و عظمت او قلب انسان را فرا گرفته باشد آنگاه بمرتب‌ای از ولایت الهی نائل خواهد شد چنانکه برادران یوسف پس از آنکه او را شناختند باو گفتند تو یوسفی پاسخ گفت من یوسفم و این برادر من است آنان یوسف را با ذاتش و شخصش شناختند نه بوسیله غیر او و یا پرسش و نه از پیش خودشان و نه از طریق فکر و توصیف ذهنی.

لا- خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا- هُمْ يَحْزَنُونَ: بیان لازم نیروی روانی و قدرت روحی اهل ایمان است که بمقامی از ولایت الهی نائل شده‌اند و ساحت پروردگار امور معنوی و باطنی آنان را بعهده گرفته آنچنان در اثر اعتماد پروردگار روح آنان صفا یافته و محبت باو قلب آنها را فرا گرفته که در برابر حوادث ناگوار استقامت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۶۲

می‌نمایند و هرگز متزلزل نشده نیروی باطنی خود را از دست نمیدهند و تیره‌گی حوادث ناگوار بر قلب تابناک آنان سایه نمی‌افکند بلکه تنها از هیئت و عظمت ساحت کبريائی خائف و لرزانند و یگانه نیروی اولیاء اعتماد قلبی بمقام کبريائی او است و از هر چیز چشم پوشیده و از هر گونه علاقه خود را رها نموده‌اند.

بر این اساس خوف از پیش آمد ناگوار و یا حزن از حادثه‌ای برای اولیاء پروردگار مفهوم ندارد.

از این بیان استفاده شد که عدم خوف و عدم حزن از حوادث ناگوار که نهایت کمال اهل ایمان و مورد ولایت پروردگار است اختصاص بعالم اختیار دارد و اطمینان قلب و عدم خوف و حزن در عالم قیامت لازم سایر مراتب ایمان و تقوی نیز خواهد بود. از آیه چند امر استفاده می‌شود:

۱- ولایت ساحت پروردگار ولایت و تدبیر معنوی و روانی است و از آن تعبیر بهدایت بحق یعنی رهبری بشر و ایصال بسعادت و قرب برحمت میشود و اختصاص پروردگار دارد.

۲- این سنخ ولایت غیر از ولایت و تدبیر موجودات و رحمت بطور اطلاق است که پروردگار بر هر موجودی نهاده است و آنرا بسوی کمالی که غرض از خلقت آنست سوق میدهد.

۳- ولایت پروردگار در اثر پذیرش و قابلیت اهل ایمان و تقوی است که حیات معنوی و صورت روانی و اعتقادی ایمان بآنان موهبت میفرماید و کمال اهل ایمان بآنستکه ساحت قدس خود را ولی آنان معرفی فرماید و اهل ایمان را در همه عوالم ظهوری از صفت فعل یعنی مسطوره تدبیر و ولایت خود بخواند و قبول ولایت و دخول در حریم پروردگار بآنستکه از برنامه مکتب قرآن که بتصدی و تعلیمات اوصیاء (ع) است پیروی نماید.

۴- بشر دارای دو سنخ حیات است حیات طبیعی و جسمانی و دیگر حیات انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۶۳

روانی و معنوی است و حیات روانی و معنوی عبارت از روح ایمان و تقوی است و حیات طبیعی قوه عامل و فرمانبر روح و مرکب حیات معنوی است و بر اساس علاقه بآسایش در زندگی و نیز وابسته بعقل و اسباب طبیعی خواهد بود.

۵- حیات معنوی عبارت از نیروی ایمان و توحید افعالی پروردگار است به این که او را مالک علی الاطلاق بدانند و موجودات و

اسباب طبیعی را مستقل در تأثیر نداند و از نظر شعار عبودیت خود را فاقد ملک و حق بر چیزی بداند در این صورت هرگز باسباب و بوسائل زندگی علاقه قلبی نشان نمیدهد و قلب خود را بآنها مشغول نخواهد نمود بدیهی است از فوات مصلحت و یا از توجه ضرر و زیانی خوف و حزن بر او رخ نخواهد داد.

۶- حیات معنوی عبارت از روح ایمان و اعتماد پروردگار است و علاقه قلبی خود را از هر پدیده‌ای قطع نموده شعار خود را عبودیت قرار دهد و در اثر قابلیت مورد پروردگار روح و نیروی خاصی باو موهبت فرماید.

۷- یگانه فضیلت بشر شعار عبودیت او است به این که خود و همه موجودات را مملوک و پروردگار را مالک علی الاطلاق بداند در این صورت بهر چه بنگرد شعار مخلوقیت در آن ببیند که آینه کمال او است و از چیزی و یا حادثه خائف و یا محزون نخواهد شد و این نهایت قدرت روح و استقامت در ایمان است.

۸- خوف و حزن و سرور و محبت و بغض حالت و یا صفت روانی و تعلقی است و حقیقت آن وابسته بمتعلق آنست و در اثر متعلق دارای حقایق مختلف خواهد بود بر این اساس خوف از ساحت کبریائی شعار عبودیت است چه از نظر عقوبت گناهان و لغزشها باشد و یا بلحاظ خوف و خشیت از عظمت مقام کبریائی و یا در اثر قصور و عدم نیل بمقام بالاتری محزون گردد بالاخره شعار عبودیت بحزن از قصور و خوف از مقام کبریائی است و بر این اساس مقامات اولیاء متفاوت خواهد بود علاقه و محبت بمال و منال نکوهیده است از نظر اینکه سبب پستی و بی‌ارزش انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۶۴

انسان میشود زیرا مال و منال در اثر فائده‌ای که بر آنها مترتب میشود قیمت و ارزش خواهد داشت ولی به علاقه قلبی و صورت ذهنی آنها اثری مترتب نیست و ارزش ندارد و سبب بی‌ارزشی شخص خواهند بود و نیز حجاب و سبب ستر و غفلت از پروردگار میشوند و شرک پنهان است.

۹- در صورتی که اهل ایمان و تقوی علاقه و محبت بمال و منال نداشته باشند دلیل بر قدرت روح آنها است زیرا پیوسته مورد تأیید پروردگارند و بطور حتم در عوامل دیگر از هر خوف و حزنی ایمن خواهند بود.

۱۰- اولیاء و نیکان برای غیر پروردگار استقلالی نمی‌بینند و ملک و احاطه و فرمانروائی را مختص باو میدانند.

۱۱- قوه ایمان و استقامت آنان باقصی مرتبه رشد و کمال میرسد که آنچه را پروردگار بساکنان جوار رحمت اهل بهشت موهبت می‌فرماید.

این گروه مخصوص یعنی اولیاء خدا در این جهان که هر لحظه آمیخته بناگواریه‌ها و خطرها است قلوب خود را این چنین پرورانیده و این حقیقت را یافته‌اند که در برابر ناگواریه‌ها استقامت نمایند مانند بنیان آهنین تزلزلی بر خاطر آنان رخ ندهد و یا گوئی زندگی آنان در این جهان تیره هم چنان زندگی و سکونت در دار السلام جوار فضل کبریائی است بدین جهت هرگز خائف نخواهند بود جز از پروردگار و هم چنین محبت نخواهند داشت جز بافریدگار و بکسانی که امر فرموده که باید بآنها محبت داشت و آنان را وسائط تعلیم و تربیت بشر و وسائل اجرای تدبیر و فیوضات معرفی نموده است.

الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ:

تفسیر اولیاء پروردگار است گروهی از دانشجویان مکتب قرآن هستند پس از آنکه مرتبه‌ای از ایمان را پیموده و بتقوی و پرهیز از گناهان ملازم داشتند و مداومت نموده بمقام عالیتری از ایمان نائل شده‌اند نظر به این که ایمان امر اعتقادی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۶۵

و اکتسابی است یعنی حد وجودی است.

چنانچه بآن بر حسب عقیده و عمل ممارست نماید تقویت خواهد شد تا آنجا که بشهود برسد و بدلیل نیازمند نباشد و بطور بدهت پاره‌ای از حقایق را بیابد و آیه (إِلَيْهِ يَصِيحُ عَدُوُّ الْكَلِمِ الطَّيِّبِ وَالْعَمَلُ الصَّالِحِ يَرْفَعُهُ) ۱۲- ۳۵ نیز بیان نموده ایمان بهترین صورت

اعتقادی است پیوسته شهود و نورانیت آن افزایش می‌یابد و شایسته قرب رحمت و رضوان میشود و ملازمت بتفکر و باعمال صالحه نیز سبب رفعت و ظهور ایمان و استقامت آن خواهد شد و *كَانُوا يَتَّقُونَ* جمله حال و بهیئت فعل مضارع ذکر شده دلالت بر تلبس و اتصاف دارد بیان آنستکه این مرتبه کامل از ایمان محصول ملازمت بتقوی و نتیجه مداومت پرهیز از گناهان است.

دو آیه بیان آنستکه ایمان و تقوی یگانه وسیله ارتقاء بشری است که او را باقصی مرتبه فضیلت و کمال میرساند و مسطوره‌ای از کمال صفات ربوبی معرفی مینماید و بمنظور اثبات این معنا پاره‌ای از صفات افراد ممتاز از دانشجویان مکتب قرآن اشاره نموده و آنان را از ضعف نفس تنزیه نموده آنچنان محبت و توجه بساحت پروردگار قلوب آنان را فرا گرفته که ظرفیت توجه بغیر خدا را ندارند و قلوب آنان آمیخته بمحبت و توجه بغیر پروردگار نخواهد شد.

بر این اساس پیوسته از هر گونه خاطرات ناگوار از خوف و حزن و نیز از خاطرات گوارا مانند فرح و سرور از پیش آمدهایمین خواهند بود این صفت روانی و قدرت معنوی اهل ایمان نمونه‌ای است از حقایق مرموز از سخنان امیر مؤمنان علی علیه السلام (ما رأیت شیئا الا- و رأیت الله قبله و بعده و معه) آنچنان عظمت کبریائی قلب مرا فرا گرفته که بجز خدا نبینم و بهر چه با دیده نظر افکنم مسطوره آفرینش بینم.

و نیز رسیده است لا یسعی ارضی و لا سمائی بل یسعی قلب عبدی المؤمن انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۶۶

ارواح اهل ایمان را عرش کبریائی معرفی نموده که صحنه پهناور و ناپیدای کرات بیکران قدس ساحت او را فرا نگیرد تنها قلب مؤمن مسطوره عرش کبریائی است و در اثر ایجاد او بخود آفرین گوید (فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ) (۲۳/۱۵) هُمُ الْبَشَرِي فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

: جمله انشاء مبنی بر اعلام مژده است که بر دوستان و پیروان مکتب قرآن این چنین زندگی پیوسته گوارا باد زیرا با نیروی استقامت معنوی و اعتماد بساحت ربوبی هرگز حادثه ناگواری بر قلوب تابان آنها سایه نیفکند و هر چه را آفریدگار بر حسب نظام اراده فرماید خواهان آن هستند و نظام جهان را مسطوره حکمت دانسته و محور خواسته خود قرار داده‌اند.

فِي الْآخِرَةِ

: محور سعادت بشر در زندگی آنستکه اراده خود را پیرو اراده قاهره قرار دهد و سیرت آن نیز در نظام عوالم دیگر آنستکه هر چه را بخواهند بطور حتم ساحت قدس آنرا خواسته بیدرنگ پدید می‌آید.

تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

: مبنی بر تأکید است که این مژده تخلف و خلل ناپذیر است زیرا فاعلیت ساحت کبریائی تام و فوق تمام است و قابلیت اهل ایمان و تقوی نیز بر اساس انقیاد و پیروی از مکتب قرآن است تا اینکه در حیطة تدبیر و ولایت پروردگار قرار گیرند و سعادت همیشگی آنان تأمین شود و نهایت ارتقاء مقام بشریت درستکاری او بآنستکه پروردگار خود را ولی او معرفی نماید و بوی اراده مطلقه موهبت فرماید و بر نظام عالم دیگر تا اندازه‌ای فرمانروا گردد.

کلمات پروردگار عبارت از نشانه‌های کبریائی است چه در مورد تکوین و ایجاد باشد و یا در باره حکم و یا وعده و مژده باشد و جمله لا تبدیل قرینه آنستکه مژده و بشارتی که به اولیاء داده شده لازمه روح ایمان کامل و انقیاد آنها است و انجام آن بطور حتم و تخلف‌پذیر نخواهد بود، زیرا خلقت و آفرینش گرچه بر اساس تفضل است که پروردگار چنانچه بخواهد ایجاد می‌نماید و اگر نخواهد خودداری انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۶۷

می‌نماید، ولی در باره اهل ایمان و تقوی از نظر اینکه بر اساس جزاء و پاداش است تفضل و بشارت نعمتهای همیشگی بر حسب وعده واجب خواهد بود.

و نیز از نظر اینکه اراده و خواسته آنان در این جهان اطاعت و انقیاد بوده سیرت و رشد این چنین ایمان قلبی و انقیاد اختیاری

آنستکه در نظام دیگر قدرت زیاده بر تصویری داشته باشند یعنی اراده و خواسته آنان مسطوره قدرت و ظهوری از مشیت ساحت پروردگار باشد.

توضیح نظام عمل و امتیاز آن از نظام جزاء آنستکه نظام آزمایش و عمل در این جهان بر نیروی اختیار بشر استوار است یعنی هر یک از افراد بشر بشعاع قدرت خود نیروی اختیار خود را بکار میبرد و تا هنگامیکه عملی را بجا نیاورده می‌تواند آنرا انجام دهد و نیز می‌تواند ترک کند و هر دو فعل و ترک نسبت به او یکسان است و چنانچه بجا آورد قابل تغییر و انقلاب نیست و نسبت به آثار نیک و بد آن عمل مضطر خواهد بود، همچنان اگر ترک کند از آثار نیک آن بی‌بهره و از اثر بد و ضرر آن ایمن خواهد بود.

ولی در عوالم و نشئات دیگر بخصوص عالم قیامت نظر به این که عالم جزاء است نظام آن تابع عقیده ایمان و کفر و عمل جوارحی نیک و بد است و نسبت به اهل ایمان پرهیزکار نظام قدرت است و بر حسب آیه (هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ) ۷۷/۳۵ نسبت به کافران نظام اضطراب و الجاء و محکومیت است و چنانچه کافر سخن بگوید بطور اضطراب و ظهور کفر او می‌باشد.

از این بیان استفاده شد که نظام این جهان نظر به این که بر اساس امتحان و آزمایش بشر است ناگزیر باید بر اساس عمل و اختیار باشد و نسبت به همه افراد نیز یکسان خواهد بود و نسبت به عالم برزخ و قیامت نظام جزاء و تابع ایمان و کفر و اعمال نیک و بد و صالح و طالح هر یک از افراد است و به صورت ثواب و عقاب بوده و لا محاله نسبت قدرت و اضطراب بهر یک از افراد متفاوت و ظهور اندیشه و عمل او خواهد بود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۶۸

مثلا اهل ایمان و تقوی بر حسب آیه (لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ) ۳۶-۵۱ هر چه بخواهند بمجرد تعلق مشیت پدید می‌آید و این قدرت و نفوذ اراده غیر از قدرت و اختیاری است که در دنیا داشته‌اند زیرا اختیار بشر در دنیا محدود و از طریق اسباب با رعایت محکومیت نسبت به نظام علل و عوامل جهان است بطور مثال فقط از آتش با شرایطی می‌تواند استفاده سوزانیدن بنماید ولی قدرتی که در نظام زندگی ابدی اهل ایمان است از سنخ قدرت دیگری است و آمیخته به محکومیت و محدودیت نبوده و از طریق عوامل و اسباب و شرایط نیست و لا- يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً مبنی بر تسلیت خاطر رسول گرامی است که از سخنان ناروای بت پرستان محزون و اندوهناک مباش زیرا اجتماعی که شعار و آئین آنها ناسپاسی و کفران نعمت باشد پراکنده و نابود خواهند شد و قدرت بی‌حد شایسته ساحت کبریائی است که بر از دلها و منویات بشر و بر سخنان آنها آگاه است و احاطه دارد.

هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ:

صفت فعل پروردگار است نظر به این که بر قلوب بشر احاطه قیومیه دارد و هم چنین بر خاطرات و بر سخنان بشر آگاه است ولی نه بطور انفعال که هنگام ظهور بر آن آگاه شود بلکه بر خاطرات و راز دلها و بر سخنان بشر از اولین و آخرین یکسان احاطه دارد و خاطرات قلب بشر و سخنان آنان مرتبه نازلی از ظهور صفت فعل پروردگار است و تعدد صفت بلحاظ امتیازی است که شنیدنی‌ها از سایر موجودات دارد و از نظر صفت کبریائی مفهوم آندو یکی است.

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ:

الا حرف تنبیه بمنظور اعلام است.

لام حرف اختصاص و رابطه‌ای ثابتتر از رابطه خلقت و آفرینش نیست زیرا عین ربط است پروردگار پیوسته بادامه ربط و فیض وجود آنها را پیا داشته است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۶۹

مراد از کلمه مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ فرشتگان قدس است و نیز مراد از سماوات مقام سامی و عالی از وجود که از حدود زمان و مکان خارج است و مراد از ملک و مملوکی فرشتگان اطاعت تکوینی و ذاتی آنها است. از نظر اینکه فرشتگان مأمور اجرای تدبیر و دستوراتی هستند که از مقام کبریائی در باره نظام جهان صادر می‌شود و حوادثی که رخ میدهد و سلسله فرشتگان بطور تسلسل و مرتبط هستند و فرمان مقامات عالی در باره مراتب ذاتی آنها نافذ و مجری است و هرگز تخلف نخواهند نمود و بر حسب آیه (بَلْ

عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ (۲۹-۲۱) تمرد و مخالفت در باره فرشتگان و قدسیان تصور نمی‌رود، زیرا صدور مخالفت در اثر نیرو و اقتضائی است که در ذات موجودی نهفته باشد، مانند بشر که در اثر نیروی خودخواهی و خودستائی اقدام به مخالفت می‌نماید و فرشتگان قدس منزّه از شائبه تمرد و خودستائی می‌باشند.

و مفاد آیه (لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ): احاطه و ملک حقیقی است که فرشتگان و سلسله بشر و نوع جن همه بسوی آفریدگار متوجه و بحضور او محشور می‌شوند زیرا موجود و آفریده به همه جهات خود قائم به پروردگار و باو تکیه زده بقیام فقر و ربط محض و هرگز شائبه استقلال در آنها نخواهد بود.

این همان ملک حقیقی است و لازمه آن جواز تصرف مالک در ملک خود می‌باشد، از جمله تصرفات پروردگار آنست که آنان را از رهگذر این جهان بسوی عالم قیامت سوق دهد و انسان از هر جهت مملوک پروردگار و نیز محکوم نظام تدبیر و علل و اسباب می‌باشد و چنانچه بشر بخواهد تأثیر بعضی علل و اسباب را خنثی و بیهوده نماید باید متوسل به علل و اسباب دیگر شود، از جمله اینکه بشر محکوم علل و اسباب دیگری است مانند خطور ذهنی او و تصور و تصدیق که از مبادی افعال اختیاری است و سیر و سلوک و فعل ارادی و اختیاری بشر فقط از طریق علل و اسباب نامبرده و محکوم نظام آنها خواهد بود. انوار درخشان، ج ۸، ص:

۲۷۰

و اما جن موجودات مجرد و ناپیدا و پلیدند و هرگز در باره تدبیر نظام جهان دخالت و نقش مؤثری نخواهند داشت و بطور مستقیم با نظام جهان و علل و اسباب طبیعی تماسی ندارند، فقط از طریق القاء خاطرات و سوسه و نیرنگ، با اندیشه و با خاطرات بشر از نظر سنخیتی که دارند، ارتباط دارند و بدان وسیله بغیر مستقیم با نظام جهان و علل و اسباب نیز ارتباط می‌یابند و بدان مناسبت آیه کریمه از آنها تعبیر به جمله من فی الارض نموده است در صورتی که مجرد و ناپیدا هستند و بطور مستقیم محکوم نظام طبیعت نیستند.

وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ:

بت پرستان که هر یک در باره تدبیر پاره‌ای از نظام جهان برای ساحت پروردگار شریکی بخصوص پندارند و آنرا پرستش کنند از هر جهت خیال بی‌اساس و پنداشت بیهوده‌ای نموده‌اند با اینکه صفت خلقت و آفرینش را به پروردگار اختصاص میدهند ولی بقای هر موجودی که بوسیله فیض وجود پی‌درپی صورت می‌گیرد، چگونه آنرا به مخلوق و آفریده‌ای نسبت میدهند که بهره‌ای از ادراک ندارد.

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ:

جمله نافی و مبنی بر توییخ گروهی است که گمان و پنداشت خود را پرستش می‌نمایند و نشانه خودستائی است از نظر اینکه نامحکوم را که حقیقت ندارد پرستش نموده، در این صورت عبادت در برابر اسم و فرض خواهد بود و این اسامی را که خود و نیاکان برای آنها نهاده، مانند، خدای آسمان، خدای زمین، خدای دریا و یا بیابانها، بدون اینکه دلیلی داشته که پروردگار منصب تدبیر و وساطت را بآنها واگذارده است. و یا آثاری از آنها بظهور برسد که شایسته عبودیت و ستایش شوند، زیرا عبادت بمنظور جلب نفع و طمع به آثار خیر است و یا بمنظور ایمن بودن از خطر و ضرر و غضب است و بت پرستان آئین شرک و بت پرستی را بر اساس فکر و تعقل نگذارده، بلکه بر اساس خیال و هوی نهاده‌اند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۷۱

خلاصه بحکم خرد عبادت و پرستش از نظر صفت خالقیت و آفرینش است و تدبیر عبارت از دوام قبض هستی و سوق بسوی غرضی که منظور از خلقت است.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ:

صفت فعل پروردگار و نشانه دوام فیض و گسترش نعمت هستی است که جهان را فرا گرفته و نیز تدبیر متقن و نظام واحدی که بر

همه کرات فرمانروا است.

از جمله زمین محکوم بحرکت و تحول منظمی است که بمنظور تأمین آسایش بشر قسمتی از سطح زمین در تیرگی و خمودی فرو می‌رود و از روشنی بی‌بهره می‌گیرد بالاخره نظام تحول جهان و حرکت هر یک از موجودات بسوی کمال مناسب خود بر روشنی و تیرگی روز و شب استوار است زیرا تاریکی شب نیز سبب انتظام زندگی و تعدیل قوای بشر و وسیله سکونت و آرامش است و آنچه از قوا و نیروها در روز در اثر حرکت بکار رفته و سلولهای بدن فرسوده شده هنگام استراحت و آرامش نیروها تجدید شوند و اعضاء بدن برای حرکت و زندگی تازه‌ای آماده شوند.

وَ النَّهَارَ مُبْصِرًا: از جمله تدبیر متقن پروردگار نیروی جاذبه‌ای است که در خورشید نهاده و در موجودات تأثیر بخصوصی می‌نماید و پیوسته نیرو و حیات تازه‌ای بآنها می‌دمد و بصحنه زندگی دیگری آنها را وادار می‌نماید و بعرصه ظهور و بروز در می‌آورد و نظام حرکت و جهش آنها بر روشنائی و اشعه خورشید وابسته و استوار است.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ:

هر یک از آثار قدرت نشانه وحدت نظام است که در سراسر جهان فرمانروا است و همه عوامل طبیعت که سبب انتظام جهان و تحول و حرکت موجودات بسوی کمال است آثار آنها پیوسته بیکدیگرند و انتظام جهان محصول تأثیر همه آنها بطور دسته جمعی است و این دلیل بر وحدت تدبیر است و چنانچه تدبیر جهان از انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۷۲

دو مدبر و یا زیاده سر چشمه گرفته و صادر میشد ناگزیر برای هر یک از نظام‌ها حد و مرزی باید باشد که هر یک از عوامل طبیعت در همان حد مخصوص و نظام خاص تأثیر نماید مثلاً خورشید فقط در آن حد و نظام مخصوص بخود تأثیر نماید نه در سراسر موجودات جهان اینها آیات و دلایل آشکاری است برای افراد بینا که با نیروی شنوائی و خرد تفکر کنند و بطور شهود بیگانگی مدبر جهان هستی ایمان آورند.

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا:

آیه بیان آنستکه گروهی از بت پرستان قریش نسبت ناسزای دیگری بساحت پروردگار داده گویند فرشتگان دختران آفریدگارند و نیز مسیحیان عیسی بن مریم را فرزند آفریدگار پندارند.

بدیهی است داشتن فرزند از لوازم طبع است چنانچه جزئی از موجود زنده و در مورد انسان بنام ماده تناسلی خارج شده بطریق خاصی و پس از رشد و نمو چنین فرزندی از نوع بشر بوجود می‌آید و ممکن است بدین منظور باشد که پدر از وجود فرزند خود و از نیروی فکری و جوارحی او و یا از پسر خوانده خود استفاده کند بخصوص هنگام ضعف و فرسودگی.

سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ:

آیه ساحت کبریائی را از چنین نسبت ناسزا تنزیه نموده است از نظر اینکه بطور حصر ساحت قدس او غنی و بی‌نیاز بطور اطلاق است و نیز حاجت بی‌نهایت نیازمندان را برآورد.

داشتن فرزند از لوازم طبع و از ترکیب عناصر و بتدریج پدید می‌آید و پیوسته از صورتی دیگر در آمده تا اینکه صورت و سیرت بشریت بآن افزوده و دمیده می‌شود بالاخره نظام طبع ناقصترین عوالم وجود و پستترین نظامات هستی است و مبنی بر ترکیب و تدریج و حرکت و احتیاج و بی‌خبری و فقدان است و وجود ساحت کبریائی واجب و منزله از نقص و امکان است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۷۳

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ:

بیان آنستکه ساحت ربوبی خالق عوالم امکان است و نواقصی که در هر یک از موجودات نهاده شده محدودیت و دلیل گویائی است که آفریدگار جهان منزله از نقص و امکان است و سلسله عوالم و مراتب وجود بر محور حد وجودی آنها است هم چنانکه در

نظام طبع انواع موجودات بیشماری است و هر مرتبه‌ای از نقض لازم حد وجودی آن نوع معرفی میشود.

إِنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا:

با این دلایل واضح و آشکار بر تنزیه ساحت کبریائی از نقص و امکان چگونه نسبت ناروا و بهتان بقدس مقام او روا دارند.

قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ:

خطاب بر رسول گرامی است که بت پرستان را تهدید بنما و بگو گروهی که بساحت پروردگار نسبت ناروا و بهتان گویند هرگز در مرام و مقصد خود رستگار نخواهند بود.

مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نَذِقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ:

آیه مبنی بر تهدید است افعال اختیاری بشر در نظام کون هم چنین در روان انسانی ضبط و ذخیره می‌شود و غرض از عمل اختیاری نیز رشد و کمالی است که فاعل بدان نائل شود ایمان و کفر و اعمال نیک و بد بشر صورت روان و فعلیت و رشد او است و بمنظور تهدید رجوع بشر را بسوی پروردگار و نیز مسئولیت او را یادآوری فرموده است و نظر به این که زندگی همیشگی بشر در جهان آینده متناسب با زندگی او در این جهان است و بر عقیده و اعمال نیک و بد و افعال اختیاری او استوار خواهد بود در این صورت تکذیب آیات قرآنی و نسبت ناروا بساحت پروردگار جز محرومیت و عقوبت همیشگی نتیجه‌ای نخواهد داشت. انوار درخشان،

ج ۸، ص: ۲۷۴

بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ حرف با بمعنای سبب و بهیئت ناقص و فعل مضارع ذکر شده دلالت بر اتصاف دارد و انکار نعمت و ناسپاسی سبب حسرت و عقوبت همیشگی آنان خواهد بود.

در تفسیر مجمع از امام باقر علیه السلام روایت نموده فرمود فضل پروردگار عبارت از رسول اکرم صلی الله علیه و آله و رحمت پروردگار نیز علی بن ابی طالب (ع) است.

مفسر گوید: رسالت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و بنا گذاری مکتب قرآن غرض از جهان بشریت و فضلی است که بآنان رو آورده است و علی بن ابی طالب علیه السلام نیز سابقترین کسی است که مشمول فضل گشته و نیز رکن هدایت پیروان مکتب قرآن است تفسیر قمی در آیه «وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ» روایت نموده که رسول اکرم صلی الله علیه و آله هر وقت این آیه را قرائت می‌فرمود بسیار میگریست.

در تفسیر عیاشی بسندی از امام باقر علیه السلام روایت نموده فرمود در کتاب علی بن الحسین علیهم السلام نوشته بود (أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) چنانچه اهل ایمان فرائض واجبه را اداء نمایند و از سنت رسول اکرم صلی الله علیه و آله پیروی نمایند و از گناهان بپرهیزند و در زندگی دنیا اقتصاد و زهد و میانه‌روی پیش گیرند و بآنچه پروردگار بآنان در عالم قیامت وعده فرموده رغبت نمایند و رزق حلال کسب کنند نه بمنظور فخر و جمع مال و حقوق واجبه مال خود را انفاق نمایند این گروه کسانی هستند که پروردگار برکت و رشد بکسب آنها میدهد و بآنچه برای آخرت ذخیره نموده‌اند اجر و پاداش آنها را مرحمت خواهد نمود.

در تفسیر برهان از ابن شهر آشوب از زریق از امام صادق علیه السلام روایت نموده در باره آیه هُمُ الْبَشَرِيُّ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

فرمود هنگامی که مرگ مؤمن فرا میرسد رسول گرامی و علی علیهما السلام باو مژده بهشت میدهند.

در کتاب کافی بسندی از عقبه روایت نموده گفت شنیدم از امام صادق علیه السلام می‌فرمود هنگام احتضار شخص مؤمن که روح

بسیه او میرسد بر او آشکار شده انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۷۵

می‌بیند عرض نمودم چه می‌بیند امام فرمود رسول اکرم صلی الله علیه و آله را مشاهده مینماید و می‌فرماید من رسول گرامی اسلام هستم مژده باد تو را و نیز امام فرمود علی بن ابی طالب علیه السلام را نیز مشاهده مینماید باو می‌فرماید مرا دوست میداری هر آینه تو

را نفع خواهیم رسانید.

راوی سؤال نمود ممکن است کسی این چنین صحنه‌ئی را ببیند و سپس بدنیا باز گردد امام فرمود محال است بدنیا باز گردد بر حسب آیه (الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ) در تفسیر مجمع از امام باقر علیه السلام روایت نموده در تفسیر آیه هُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ»

مراد از بشارت در دنیا خواب صحیح است که شخص مؤمن در باره خود می‌بیند و یا دیگری در باره او در خواب بشارت میشوند و مراد از مژده در آخرت هنگام خروج از قبر و عالم محشر و قیامت است تا هنگامی که وارد بهشت شود پیوسته بشارت میشوند.

در کتاب در منثور بسندی که در کتاب سؤال قبر از طریق ابی جعفر (ع) از جابر بن عبد الله روایت نموده گفت شخص بادیه نشین حضور رسول الله صلی الله علیه و آله آمده سؤال نمود از تفسیر آیه «الَّذِينَ آمَنُوا وَ كَانُوا يَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ» رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود مَفَادُهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ»

رؤیا صحیح و خواب بشارت آمیز است که در باره مؤمن دیده میشود و مفاد فی الْآخِرَةِ

بشارت و مژده هنگام احتضار و فرا رسیدن مرگ مؤمن است که بوی مژده میدهند که پروردگار تو را آمرزید هم چنین کسانی که تو را بسوی قبر مشایعت کنند مفسر گوید مفاد آیه و روایات محتمل است آن باشد که خواب بشارت آمیز در باره سعادت و آمرزش مؤمن چه خود در خواب مشاهده نماید و یا مژده را در خواب بشنود خواب صحیح است که از جانب فرشتگان بوی الهام میشود ولی در باره امور دنیوی خواب بشارت آمیز ممکن است که از شخص نائم بطور خطور و تصور باشد و یا جریان واقعه و یا مبادی و یا نتایج آنرا بوی ارائه دهند مانند حالت بیداری که واقعه‌ای را تصور می‌نماید بر اساس صحیح نباشد.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۷۶

[سوره یونس (۱۰): آیات ۷۱ تا ۷۴] ص: ۲۷۶

اشاره

وَ أَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَ تَذَكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ أَقْضَوْا إِلَيَّ وَ لَا تُنظِرُونِ (۷۱) فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَ أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۷۲) فَكَذَّبُوهُ فَجَعَلْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَ جَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَ أَعْرَفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ (۷۳) ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ (۷۴)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۷۷

(شرح) ص: ۲۷۷

وَ أَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَ تَذَكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ:

خطاب برسول گرامی صلی الله علیه و آله نموده که سرگذشت دعوت نوح پیامبر علیه السلام را برای مردم بگو که بقوم خود میگفت چنانچه دعوت من بتوحید و بخداپرستی بر شما دشوار است و از اینکه پیوسته شما را از بت پرستی تهدید مینمایم و دلائل بسیاری در باره توحید و یگانگی پروردگار بیان نموده‌ام در باره من آنچه تصمیم دارید از قتل و یا تبعید اجراء نمایند.

نوح پیامبر علیه السلام با اینکه بعموم بشر مأموریت داشت و رسالت او عمومی و جهانی بود و در اثر اینکه عمر و مدت زندگی و

رسالت او بطول انجامید ناگزیر با طبقات بسیاری از مردم همزمان بود ولی از نظر جلب خاطر آنان عموم مردم را قوم خود میخواند و آنان میگفت چنانچه در برابر دعوت من عزیمت نموده و تصمیم دارید که مرا بقتل برسانید من نیز پروردگار که مرا بمنظور دعوت شما فرستاده توکل نموده و امور خود را با او واگذارده‌ام و اعلام صفت توکل خود به بت پرستان مبنی بر اظهار فضیلت روانی و موعظه و نیز دعوت مردم بتوحید است که هر که بآفریدگار اعتماد نماید و امور خود را با او واگذارد پروردگار او را از خطر ایمن خواهد فرمود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۷۸

فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءَ كُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ:

مبنی بر تهدید و تعجیز است نظر به این که در طریقه دعوت مردم بتوحید و انجام وظیفه است با اطمینان خاطر و بطور صریح در مقام تعجیز آنان بر آمده و اعلام مینماید که هر تصمیمی در باره من دارید از قتل و یا تبعید اجراء نمائید و از جمله معجزات نوح علیه السّلام این بود با اینکه افرادی انگشت شمار پیرو او بودند صریحا بمردم اعلام می نمود که هرگز نمیتوانید مرا بقتل برسانید و پیوسته بدعوت خود ادامه میدهم.

فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ:

چنانچه از دعوت من ترمذ نمائید و سخنان مرا نپذیرید و با ساحت پروردگار بمبارزه برآئید بخود ضرر رسانیده و از سعادت بی بهره شده‌اید و من هرگز از ترمذ شما ضرر نخواهم دید زیرا سود مالی و پاداشی در نظر نداشتم تا اینکه ترمذ شما از دعوت من سبب ضرر و زیان من گردد.

إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ:

نظر به این که پروردگار مرا باین سمت اعزام داشته و برسالت بر جامعه بشر فرستاده و دعوت مردم را بخداپرستی بعهدہام نهاده است او اجرت و پاداش مرا موهبت خواهد فرمود.

وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ:

مبنی بر حصر است آفریدگار مرا این چنین آفرید که پیوسته در مقام انقیاد برآیم و هرگز از خواسته و دستورات او ترمذ ننمایم و همه پدیدهای جهان را فعل و خواسته او دانسته و موجودی را مستقل در وجود و یا در تأثیر ندانم و در مقام سلم و تسلیم اراده او بر آمده و انتظار کمک در اداء وظیفه رسالت بجز از ساحت پروردگار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۷۹

نداشته باشم و بر خاطرہام تیره گی شرک عارض نشود و بر حسب عقیده و خلق و عمل خلوص محض باشم. فَكَذَّبُوهُ فَجَبْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفَلَكَ وَ جَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ:

مردم رسالت نوح پیامبر علیه السّلام را انکار نمودند و پس از آنکه از هدایت مردم ناامید گشت آنگاه نوح پیامبر را با گروهی معدود بوسیله کشتی نجات بخشیدیم و آنها را جانشین همه طوائف و اجتماعات و نیاکان آنان قرار دادیم. وَ اعْرِفْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا:

مردم اهل زمین که نوح پیامبر را تکذیب نمودند آنان را بوسیله غرق بهلاکت افکندیم. فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُتَدْرِبِينَ:

از نظر تشریف خطاب برسول گرامی صلی الله علیه و آله است بنگر آنانکه پی درپی مورد تهدید قرار گرفته معدلک از نظر عناد آثار قدرت و یگانگی پروردگار را انکار مینمایند چه عاقبت خطرناکی در پیش دارند.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا إِلَى قَوْمِهِمْ:

پس از سپری شدی زمان نوح پیامبر (ع) گروهی نیز از رسولان و پیامبرانی را بسوی قوم خودشان برسالت اعزام نمودیم مانند هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب علیهم السّلام و بمنظور اثبات دعوی رسالت خود معجزاتی نیز دسترس مردم آن آن سرزمین نهادند.

فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ:

نظر به این که آن مردم دوره کودکستانی مکتب توحید و خداپرستی را می‌پیمودند از حکم خرد سرباز زده سهل است دعوت پیامبران را نیز که بر اساس معجزات محسوس و غیر قابل انکار بوده مانند شتر عجیب الخلقه و نوزاد آن که از صالح پیامبر درخواست نمودند با حضور آن مردم صالح پیامبر (ع) از پروردگار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۸۰

درخواست نمود ناگهان از سنگ کوه با همه اوصافی که برای شتر بیان نموده بودند ناقه و نوزاد آن بوجود آمد و آن مردم بمبارزه خود ادامه داده و آندو را پی کردند کَذَلِكَ نَطِيعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ شعار قومیت آن مردم پرستش بت بود و از معجزاتی که بآنها ارائه میشد چشم پوشیده و نادیده گرفته‌اند و اعتداء اظهار عداوت و انکار نعمت کبریائی است که بطور ثابت و صفت بوده و مراد از طبع بر قلب اتصاف روان برذیله عداوت و خود ستائی است که هر لحظه آنرا تثبیت نموده و تا آخرین لحظات زندگی ادامه بیابد کتاب کافی بسندی چند از امام باقر علیه السلام روایت نموده که فرمود پروردگار سلسله بشر را آفرید و آن گروهی را که دوست دارد از گل بهشت که دوست میدارد آفرید و گروهی را که دشمن دارد از گل دوزخ که دشمن دارد آفرید سپس آنها را در ظلال قرار داد راوی عرض کرد ظلال چیست امام فرمود آیا سایه خود را در آفتاب دیده‌ای چیزی است و بنظری چیزی نیست و سپس از سلسله بشر گروهی را آفرید که سمت آنها پیامبری بود و آنها را دعوت نمود که بیگانگی پروردگار اقرار نماید هم چنانکه آیه فرمود و «لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» و سپس افراد بشر را دعوت فرمود به این که بسمت پیامبران نیز اقرار نمایند و گروهی اقرار نموده و گروهی انکار نمودند و سپس آنها را دعوت فرمود که بولایت ما اهل بیت تصدیق نمایند بخدا سوگند گروهی اقرار نموده و گروهی که دشمن بوده انکار نمودند این است مفاد آیه «فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ» امام باقر (ع) فرمود تکذیب مردم از همان عهد سابق بوده است.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۸۱

[سوره یونس (۱۰): آیات ۷۵ تا ۹۳] ص: ۲۸۱

اشاره

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى وَ هَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ (۷۵) فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ (۷۶) قَالَ مُوسَى أَلْتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا وَ لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ (۷۷) قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتِنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَ تَكُونُ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَ مَا نَحْنُ لَكُمْ بِمُؤْمِنِينَ (۷۸) وَ قَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ (۷۹) فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ (۸۰) فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُمْ بِهِ السَّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ (۸۱) وَ يَحَقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (۸۲) فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ وَ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ (۸۳) وَ قَالَ مُوسَى يَا قَوْمِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ (۸۴)

فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۸۵) وَ نَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۸۶) وَ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى وَ أَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بَيْوتًا وَ اجْعَلُوا بَيْوتَكُمْ قِبْلَةً وَ أُفِيمُوا الصَّلَاةَ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۸۷) وَ قَالَ مُوسَى رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ زِينَةً وَ أَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (۸۸) قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمْ فَاسْتَقِيمُوا وَ لَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (۸۹)

وَ جَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَ جُنُودُهُ بَغِيًّا وَ عَادُوا حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُوا

إِسْرَائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۹۰) أَلَا نَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلَ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (۹۱) فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَفَكَ آيَةً وَ إِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ (۹۲) وَ لَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأً صِدْقٍ وَ رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۹۳)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۸۳

(شرح) ص: ۲۸۳

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى وَ هَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ بِآيَاتِنَا:

پس از آنکه مدت اعتبار دین نوح پیامبر (ع) پایان یافت پروردگار موسی و هرون را بسوی فرعون پادشاه قبط و پیروان او اعزام فرمود با دلایل آشکاری به همراه داشت مانند عصا که بصورت و سیرت ازدها در میامد و نیز دست درخشان موسی (ع) بود بمنظور اثبات دعوت و رسالت خود هر یک را بکار میبرد و چنانچه دست خود را از آستین در میاورد درخشانده بود و دیده حاضرین را خیره می نمود فَاَسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ:

فرعون پادشاه قبط و ساکنان سرزمین مصر در مقام مبارزه با دعوت موسی و هرون (ع) برآمده از نظر اینکه از طریق خرد و پرستش آفریدگار بیگانه بودند و در سراسر آن سرزمین صیت فرعون پرستی طنین انداز بود.

فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ:

با اینکه موسی (ع) دلایل آشکاری به همراه داشت از قبیل عصای چوبین دست خود هنگامی که بمنظور اثبات رسالت خود و دعوت مردم بتوحید بزمین میافکند صورت آن تغیر یافته بصورت و سیرت ازدها مهیب در میامد این چنین دلیل آشکاری که بر اساس خارق عادت و حق و اعجاز آمیز است مردم قبط آنرا سحر و جادو انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۸۴ میخواندند و محتمل است تعبیر از آن بحق نموده تصدیق بآن باشد و از نظر آن که موسی کلیم (ع) هر وقت آنرا بکار میبرد بیدرنگ عصا بصورت و سیرت حیوانی درنده مهیب در آمده و هر بار وظیفه خاصی را انجام میداد.

قَالَ مُوسَى أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَذَا:

موسی کلیم (ع) بطور تهدید بقبطیان میگفت چگونه این امر اعجاز آمیز را میتوان جادو خواند.

وَ لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ:

سحر عبارت از ارائه امر موهوم است و در اثر تصرف در نیروی بینائی و ادراک حاضرین حالت بهت و تزلزلی در ادراک آنان رخ دهد و امر موهوم و خیالی را تمیز ندهند و آنرا حقیقت پندارند بدیهی است با امر خیالی نمیتوان کاری انجام داده و یا واقعیتی را درک نمود قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتَنَّا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَ تَكُونُ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ فِرْعَوْنَ وَ دَرَبَارِيَانَ وَ بَطُورَ تَهْدِيدِ بِمُوسَى وَ هَارُونَ (ع) می گفتند دعوی پیامبری و نمایش سحر در این صحنه بهیئت حیوان درنده بمنظور آنستکه ما را تهدید بنمائید و از آئین نیاکان خود صرف نظر نمائیم و در اثر نفوذی که در جامعه قبط بدست آورید بر این سرزمین و کشور مصر و مردم قبط نفوذ یابید و بر آنان استیلا یافته فرمانروائی نمائید و زمام امور کشور را قبضه نموده بعهده بگیریید و ما دعوت شما را هرگز نخواهیم پذیرفت و مردم را نیز نخواهیم گذارد که بدعوت شما توجه نمایند و یا بپذیرند.

وَ قَالَ فِرْعَوْنُ أَتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ:

فرعون بمنظور تکذیب دعوی موسی و هارون و معارضه با معجزه او دستور داد که جادوگران آن سرزمین را احضار نموده گرد هم آیند تا در این باره ببیندیشند و معجزه موسی علیه السلام که در قلوب مردم اثر گذارده و افکار آنان را جلب نموده باطل انوار

درخشان، ج ۸، ص: ۲۸۵

نمایند و مردم را از توجه بموسی و از قبول دعوت او باز دارند.

فَلَمَّا جَاءَ السَّحْرَةَ قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ:

هنگامی که جادوگران حضور یافته گرد آمدند بدستور فرعون تصمیم گرفتند که صحنه‌ای ترتیب دهند و ابزار جادویی خودشان را در آن صحنه بنمایش در آورند تا اینکه بمردم اثبات کنند که نمایش موسی نیز مانند جادوی آنها است بدین جهت هنگامی که ساحران با ابزار خود در آن صحنه حضور یافته موسی علیه السلام بطور تعجیز بآنها فرمود ابزار جادوی خودتان را بکار ببرند و نمایش دهند آنگاه جادوگران چنین کردند.

فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُمْ بِهِ السَّحْرُ:

موسی کلیم علیه السلام که هر لحظه زمینه مساعدی برای تعلیم بشر و اظهار دعوت خود میدید بی دریغ دعوت خود را آغاز می نمود از جمله بساحران گفت ابزاری که در این صحنه نمایش دادید جادو بود که حاضرین را فریفته. چنین پنداشتند که صحت دارد.

إِنَّ اللَّهَ سَيُيَبِّطُهُ: بطور پند و نصیحت بشما میگویم که پروردگار عمل شما را بیهوده خواهد نمود و پس از اندک زمانی بطلان آنرا آشکار مینماید و بجهان بشریت نیز جریان را اعلام خواهد فرمود زیرا نظام تعلیم و تربیت بشر بر آنستکه پروردگار دعوی باطل را بعموم مردم بفهماند و اعلام نماید تا حجت بر مردم تمام شود و آشکار گردد و طریقه حق را از باطل تمیز دهند و دعوی حق و خداپرستی از دعوی باطل و خودستائی امتیاز یابند زیرا محور فساد و اختلاف در اجتماعات بشری همانا شرک و ناسپاسی نعمت آفرینش است که سبب فناء انسانیت میگردد.

و بر حسب آیات کریمه دیگر مبنی بر اعلام بآنستکه پروردگار مرا اعزام فرمود که بوسیله عصای چوبین که در دست دارم ابزار جادوگری را که بهیئت حیوانات گزنده بجنبش و حرکت در آورده‌اید همه آنها را در یک لحظه فرو ببرد و بساط انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۸۶

نیرنگ شرک و فرعون پرستی را از صحنه گیتی براندازد.

إِنَّ اللَّهَ لَا يُضْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ:

نظام جهان بر اساس نیروی اختیار بشر است که پیوسته بکار میرود و در نتیجه افعال نیک و بد و صالح و طالح و پسند و ناپسند پدید میاید و نظام آزمایش نیز بر آن استوار است پروردگار آثار شوم و نکبت بار ستمگران را زود و یا دیر محو و نابود خواهند نمود. وَ يُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ:

همچنین پروردگار وعده فرموده که مساعی پیامبران را که در نشر توحید و دعوت جامعه بشر بمکتب توحید بکار میرند آثار آنها در جهان ثابت بدارد گرچه ستمگران پیوسته با آنان در مقام مبارزه بر آیند.

آیه مبنی بر توحید افعالی پروردگار است که حکم و مشیت پروردگار نافذ است چه حکم ایجابی و تکوینی باشد یا سلبی مانند فساد و بیهودگی عمل جادوگران و ارائه سحر باطل که سبب اختلال نظام و گمراهی مردم از حکم فطرت و خداپرستی می شود بر حسب حکمت پروردگار بطلان آنرا آشکار خواهند نمود.

همچنین رسالت و دعوت موسی کلیم (ع) را بتوحید و یکتا پرستی باستناد دلیل قاطع و محسوس مانند عصا و دست درخشان اثبات خواهد نمود.

فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ:

بمنطق آیات کریمه هیچ یک از رسولان مانند موسی کلیم (ع) بسوی قومی اعزام نشده است که رسولی بهمراه داشته و بکمک او باشد و نیز دو دلیل معجزه آسا مانند عصا و دست درخشان در اختیار داشته باشد فقط اعزام موسی کلیم (ع) بسوی فرعون پادشاه قبط بود که از نظر استیلاء فرعون بر سرزمین مصر و بر قبضیان هنگامی پروردگار بموسی کلیم (ع) پیشنهاد رسالت و عزیمت بسوی

فرعون و قبطیان فرمود موسی (ع) درخواست نمود که برادرش هرون را نیز برسالت به‌مراه او اعزام نماید. انوار درخشان، ج ۸، ص:

۲۸۷

پروردگار پذیرفت و دو دلیل و گواه معجزه‌آسا مانند عصا و دست درخشان در اختیار موسی (ع) گذارده و پس از آنکه در مقام دعوت فرعون و قبطیان عصای دست خود را بزمین افکند و باذن پروردگار بصورت و سیرت اژدها در آمد فرعون در مقام تکذیب و معارضه با او بر آمد و صحنه‌ئی از ساحران گرد آورده که با موسی (ع) معارضه نمایند تا آنجا که بار دیگر عصای موسی بصورت اژدها در آمده ابزار ساحران را یکباره بکام خود فرو برد با این معجزات که مکرر مشاهده نموده و قابل انکار نبود از نظر استیلاء فرعون ستمگر بر مردم آن سرزمین احدی از مردم قبط بموسی (ع) ایمان نیاورد فقط گروهی معدود از طبقات مبتدل از بنی اسرائیل دعوت موسی را پذیرفته و به وی ایمان آوردند و هر که در مقام قبول دعوت موسی بر می‌آمد مورد آزار و شکنجه فرعون قرار می‌گرفت.

وَمَلَأْنَهُمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ: و تقدیر بر جمله (علی خوف من ملائهم) است هم چنین گروهی از ذریه و قوم موسی از اشراف بنی اسرائیل در اثر حفظ مقام خود می‌ترسیدند از اینکه بموسی ایمان آورند و نیز ضعفای از بنی اسرائیل را باز- میداشتند از اینکه دعوت موسی را بپذیرند بدین جهت گروهی از بنی اسرائیل که بموسی (ع) ایمان آورده بودند چه از آزار و شکنجه فرعون خائف بوده و چه از اشراف و بزرگان از بنی اسرائیل که بمنظور حفظ موقعیت خود در اجتماعات قبطیان و رعایت مقام فرعون ضعفای از بنی اسرائیل را تهدید می‌نمودند از اینکه دعوت موسی کلیم را بپذیرند و باو بگروند.

و محتمل است مراد آن باشد که از ساکنان آن سرزمین از نژاد قبط و نژاد بنی اسرائیل کسی ایمان نیاورد جز گروهی معدود از بنی اسرائیل که با خوف از فرعون و بزرگان آنها دعوت موسی را پذیرفتند زیرا مردم را از گرویدن بموسی (ع) سخت تهدید می‌نمودند.

وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ:

بیان سبب خوف است فرعون آنچه‌ان بر مردم آن سرزمین استیلاء یافته که انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۸۸

طین اَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ او فضا را فرا گرفته بود و در آیات قرآنی زیاده بر شصت بار نامی از او برده شده و پاره‌ای از خودستائی و نخوت و شقاوت او را یادآوری نموده است.

وَقَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُمْ مُسْلِمِينَ:

موسی کلیم (ع) بیروان خود که دعوت او را پذیرفته و ایمان آورده بودند پیوسته میفرمود با اینکه بیگانگی پروردگار و بارکان توحید ایمان دارید شایسته است که در مقام تسلیم نیز برآئید و توحید افعالی پروردگار را نیز تصدیق نمائید به این که همه وسائل و اسباب طبیعی آفریده پروردگارند و تأثیر و سببیت هر یک از آنها در اثر حد وجودی است که پروردگار در آنها نهاده است.

بر این اساس هر یک از موجودات چه از قبیل افعال بشر باشد مانند تهدید فرعون و یا اذیت و آزار و شکنجه او همه وابسته بمشیت پروردگار است بر این اساس نظام جهان بر آزمایش و امتحان دقیق در باره هر یک از افراد بشر است آنچه در کمون از فضیلت و یا رذیلت و شقاوت نهفته است بظهور برساند بدین نظر بر آزار و شکنجه فرعون و تهدید درباریان وی صبر و بردباری را پیشه کنید و امور خود را بساحت پروردگار واگذارید و باو توکل نمائید که بهترین فضیلت انسانی است که هر حادثه و پیش آمد دشواری را بر انسان سهل و آسان و گوارا مینماید.

و استفاده میشود که فضیلت توکل و اعتماد بساحت کبریائی محصول و ثمره توحید و خداپرستی است که در مقام رضا و تسلیم بر آیند.

فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا:

گروهی از بنی اسرائیل که دعوت موسی کلیم (ع) را پذیرفته و بوی گرویده‌اند بر حسب دستور و تعلیم موسی (ع) در مقام دعا بر آمده گویند بار پروردگارا بتو توکل مینمائیم و بجز بساحت کبریائی بموجودی اعتماد نخواهیم نمود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۸۹

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ:

تفسیر توکل پروردگار و جزء دعاء است.

از جمله وسائل عادی برای رهائی گروه بنی اسرائیل آنستکه ضعف و تفرقه آنان که سبب شده قبطیان بر آنان چیره بودند رفع شود بدین جهت از پروردگار درخواست نمودند که قلوب ما گروه پیروان موسی کلیم (ع) را پیوسته بیکدیگر بنما و پیشوائی موسی (ع) در برابر قبطیان استقامت نمائیم تا از آزار و شکنجه آنان رهائی یابیم.

وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ:

عقد ایجابی و تفسیر توکل است باستناد اینکه خواسته پروردگار پیوسته از طریق اسباب عادی و وسائل خارجی بظهور میرسد و اجراء میشود درخواست نمودند بار پروردگارا وسائل رهائی ما را خود فراهم آور و در نتیجه ما پیروان موسی کلیم (ع) از خطر اذیت و شکنجه فرعون رهائی یابیم.

وَأَوْحِنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا:

از جمله آثار اجابت دعا آنان آنستکه پروردگار از نظر تشریف خطاب بموسی کلیم (ع) و هرون (ع) نموده وحی فرمود که به پیروان خود دستور دهند مساکن و منازل سکونت برای خودشان در حومه شهر مصر بنا گذارند و هیئت خانه‌ها برابر و متصل بیکدیگر بوده و بهم ارتباط داشته باشند که سبب وحدت و اجتماع آنان گردد و نیز پیوسته برای اداء دعا بهیئت اجتماع قیام نمایند بر این تقدیر پروردگار بآنها مژده میدهد که دعاء و خواسته آنان باجابت میرسد.

و از قید کلمه بمصر استفاده میشود که گروه بنی اسرائیل از نظر اختلاف نژادی آنان با قبطیان در حومه و بیرون شهر مصر سکونت داشته و محروم بودند از اینکه داخل شهر سکونت نمایند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۹۰

وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا:

نظر به این که موسی کلیم (ع) در مقام دعوت مردم مصر اصرار داشت و باظهار معجزه قیام می نمود و مردم ساکن آن کشور نیز در اثر انکار و لجاج و نیز بواسطه خوف از فرعون پادشاه قبط و نیز نفوذ درباریان وی بدعوت موسی (ع) توجه نمی نمودند بدین جهت از ایمان مردم ناامید گشت زیرا با مخالفت فرعون و درباریان وی هرگز دعوت او بتوحید مورد قبول کسی نخواهد بود ناگزیر در مقام رفع مانع از نفوذ دعوت خود برآمد به این که بفرعون و درباریان وی نفرین نماید تا بتواند دعوت خود را در جامعه بشر نشر دهد.

بدیهی است یگانه سبب طغیان فرعون و درباریان وی که طنین دعوی الوهیت او اقطار آن سرزمین را فرا گرفته بود همانا داشتن نفوذ و استیلاء او بر مردم آن کشور بود که سالهای متمادی زمام امور مردم را قبضه نموده و در اختیار داشته و در اثر نفوذ و استیلاء و اموال زیاد و ثروت بیشمار گرد آورده و سبب زیادی قدرت او و درباریان وی بر مردم آن سرزمین گردیده است بدین جهت موسی کلیم علیه السلام در طی نفرین بدو سبب طغیان و غرور فرعون اشاره نموده با توجه بتوحید افعالی عرض نمود بار پروردگارا نفوذ و قدرت و ثروت بسیار بفرعون و درباریان وی ارزانی داشته و موهبت فرموده‌ای.

رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ:

بار پروردگارا این دو نعمت را که برایگان در دسترس آنان نهاده‌ای و آنان در مقام ناسپاسی برآمده‌اند آنرا سبب هلاکت و عقوبت آنان قرار بده.

و در باره مفاد حرف لام در جمله لیضلوا اقوال چندی است از نظر اینکه در آیات قرآنی باختلاف موارد بکار رفته است از آن جمله

لام عاقبت است که پایان استیلاء بر مردم و ثروت کلان آنستکه بصورت نعمت در آید و بهلاکت پایان یابد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۹۱
و قول دیگر تقدیر جمله (لثلا- یضلوا) است یعنی قدرت و نفوذ و اموال بسیار بآنان داده‌ای که ناسپاسی نمایند و طریقه عبودیت بپیمایند.

قول دیگر لام دعا و در مورد نفرین بکار میرود یعنی نفوذ کلمه و اموال آنان را سبب هلاکت آنان قرار بده. نظر به این که نفرین موسی کلیم علیه السّلام پس از ارائه معجزات و لجاج فرعون و درباریان وی بوده لام بمعنای غرض است که بار پروردگارا زیاده آنان را بمعرض آزمایش در آور تا اینکه بیشتر بضلالت و گمراهی افتند.
رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰی اَمْوَالِهِمْ:

تفسیر نفرین است و مبنی بر درخواست تلف ثروت و اموال فرعونیان است و غرض آنستکه در نظم و انتظام امور کشور خلل وارد شود و اختلاف عمیق و شکاف ریشه‌داری میان فرعون با ملت قبط پدید آید که جبران‌پذیر نباشد ناگزیر باقتصاد و انتظام امور مالی کشور نیز لطمه وارد میگردد و در اینصورت بطور حتم نفوذ و قدرت فرعون در تنظیم امور کشور نیز متزلزل خواهد شد.
وَ اَشَدُّ عَلٰی قُلُوْبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوْا حَتّٰی يَرُوْا الْعَذَابَ الْاَلِيْمَ:

با ارائه معجزات بسیار بفرعونیان و مردم قبط تأثیری در دل‌های آنان ننموده بر عناد و لجاج آنها افزوده است و پیوسته با دعوت بتوحید مبارزه مینمایند و در باره آنان امید بازگشت و توبه نیست و هرگز ایمان نخواهند آورد از جمله نفرین موسی (ع) آنستکه عناد و تمرد آنان را ثابت بدار و مشمول غضب خود فرما تا هنگامی که بطور شهود و اضطراب ایمان آورند و امواج خروشان دریای نیل آنان را بکام خود فرو برد این سختترین نفرین است که موسی کلیم و هارون رئوف علیهما السّلام در باره فرعون و درباریان وی نمودند.

این چنین نفرین دو پیامبر از نظر آنستکه از ساحت کبریائی بآنان الهام شده است که فرعون هرگز از دعوی خود دست بر نمیدارد با توجه به این که پیامبران انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۹۲

به نفرین قوم خود اقدام نخواهند نمود جز استجازه نمایند و از مقام کبریائی اذن صادر شود همچنانکه در باره فرشتگان فرمود:
لَا يَسْبِقُوْنَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِاَمْرِهِ يَعْمَلُوْنَ:
رسولان بطور اولویت این چنین خواهند بود.
قَالَ قَدْ اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمْ:

مبنی بر مژده است که از ساحت کبریائی بهر دو رسول گرامی وحی رسید که نفرین شما در باره فرعونیان باجابت رسید و در انتظار آن باشید دعا و نفرین رسولان و پیامبران در باره بیگانگان بر حسب دستوری است که از ساحت کبریائی آغاز می‌شود زیرا موسی کلیم علیه السّلام رسول و اولوا العزم صاحب دین و کتاب است و وسط میان پروردگار و همه مردم از جمله هرون علیه السّلام است بر این اساس موسی کلیم علیه السّلام ابتدا مبادرت بنفرین نموده و هرون علیه السّلام آنرا تأیید و تثبیت نموده بجمله آمین یا رب العالمین و در آیه دعوت و نفرین را مستند بهر دو آنها معرفی نموده است.

فَاَسْتَقِيْمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيْلَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ تَفْرِيعَ بَرِّ بَشَارَتِ بَا جَابِتِ دَعَا اسْتِ وَ مَبْنِيْ بِرِ تَا كِيْدِ دَر بَارِهٖ بَرْدَبَارِيْ دَر اِدَا ءِ وَظِيْفِهٖ تَبْلِيْغِ وَ مَبَارَزِهٖ بَا شَرِكِّ اسْتِ وَ اَز تَفْرِيعِ جَمْلِهٖ فَاَسْتَقِيْمَا اسْتِفَادَهٗ مِيْ شُوْدِ پَسِ اَز نَزْوْلِ بَشَارَتِ تَا زَمَانِ هَلَاكَتِ فَرْعُوْنِ مَدْتِ زِيَادِيْ بُوْدِهٖ اسْتِ.
در تفسیر مجمع از جریح روایت نموده که فرعون پس از نفرین موسی کلیم (ع) چهل سال زنده بوده است و از امام صادق (ع) نیز روایت شده و روایات دیگر نیز رسیده است.

وَ جَاوَزْنَا بِنِيْ اِسْرَائِيْلَ الْبَحْرَ:

آیه مبنی بر انجام وعده و اجرای عقوبت بر فرعون و درباریان و همراهان او است و شرح آن در آیات کریم ذکر شده است بر حسب امر پروردگار موسی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۹۳

کلیم (ع) دوازده طائفه بنی اسرائیل را سحرگاه از مصر خارج نموده و به همراه خود بسوی دریای نیل روانه شدند و چون بدریای نیل رسیدند پروردگار بموسی کلیم امر فرمود عصای خود را بدریا بزنند، زد چند راه گشوده شد و هر یک از دوازده طائفه از بنی اسرائیل از راهی بخصوص از دریا گذشتند و بساحل شرقی دریای نیل رسیده از دریا خارج شدند بدون اینکه بکسی آسیبی برسد. فَأَتَبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتَّى إِذَا أَذْرَكَهُ الْغَرَقُ:

در آن هنگام فرعون و سپاه وی که بمنظور تعقیب بنی اسرائیل آمده بودند که آنان را بمصر باز گردانند و از فرار آنان مانع شوند بدریای نیل جانب غربی آن رسیدند و راهها را که در دریا برای عبور بنی اسرائیل گشوده شده بود فرعون فریب خورد بدون فکر با مرکب خود بدریا وارد شده و همراهان او نیز از دوازده راه وارد دریا شدند ناگهان دریا بحالت طبیعی بازگشت فرعون و همراهان وی در اعماق دریا غرق شدند و از جمله بغیا و عدوا استفاده میشود که لباس رزم و سلاح داشته و بمنظور باز گردانیدن فراریان بمصر بوده‌اند.

قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ:

فرعون که در اعماق دریا غوطه‌ور بود فریاد برآورد و گفت شایسته پرستش نیست جز خدائی که بنی اسرائیل باو ایمان آورده‌اند من نیز از زمره آنها هستم و پیوسته در مقام تسلیم او بوده و بیگانگی او اقرار مینمایم. گفتار فرعون در آخرین لحظه زندگی عبارت از خطور قلبی توأم با تصدیق است که عقوبت او را فرا گرفته و ایمان او بطور اضطرار و فرار از غرق است و هرگز سودی نخواهد داشت.

با توجه به این که فرعون در صورتی که معجزات بسیاری مبنی بر صدق دعوی موسی را تکذیب نموده و با او مبارزه می نمود پروردگار را بواسطه ایمان بنی اسرائیل معرفی نموده شاهد آنستکه رهائی خود را از غرق درخواست مینمود هم چنانکه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۹۴

بنی اسرائیل را از غرق ایمن فرمود.

الآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ:

آلان استفهام انکاری مبنی بر توبیخ است و بر حسب آیه (قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ) فرشته‌ای از اعوان ملک الموت که مأمور قبض روح پلید فرعون بود بتهدید گفت پیوسته دعوی الوهیت تو اقطار جهان را فرا گرفته و دریا را بخروش آورده تو را بکام خود کشیده اینک تو را باعماق دوزخ پرتاب مینمایم. فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِدَنِكَ:

فرشتگان مأمور قبض روح پلید فرعون با تازیانه‌های آتشین او را بسوی دوزخ سوق داده گویند جسد پلیدت که در اعماق دریای نیل غوطه‌ور است بفوریت آن را به سطح دریا و بساحل پرتاب نمودیم و بنی اسرائیل آن را مشاهده نمودند.

استفاده میشود که انسان موجود مرکب از روح و جسد است و روح موجود تعلقی است تا هنگامی که بشر زنده است روح نیز علاقه تدبیر طبیعی نسبت بدن خود دارد و هنگامی که دوره آزمایش و زندگی او پایان مییابد و از تعلق باعضاء و جوارح خود بی نیاز میگردد.

آنگاه روح بدن عنصری خود را رها مینماید و روح چه سعید باشد چه شقی و پلید، در وجود استقلال مییابد و علاقه تدبیر طبیعی آن از بدن و جوارح قطع میشود ولی علاقه ذاتی روح و نیروی جاذبه آن از بدن عنصری ناگسستنی است نظر به این که بدن عنصری هر لحظه در تبدیل و تحول است و پس از زمانی تمام اجزاء بدن و جوارح تبدیل خواهد یافت ولی وحدت آن شخص

محفوظ است، استفاده میشود که حقیقت انسانی بروح است نه ببدن و اعضاء هم چنانکه نامگذاری بمنظور تشخیص افراد برای روح است که از نوزادگی تا هنگام پیری و پس از مرگ نیز نام آن شخص محفوظ است و نیز امتیاز ذاتی افراد از یکدیگر بروح است و حد وجودی آن بصورت علمی و اعتقادی و ملکات فاضله و رذیله او است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۹۵

لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً:

جسد فرعون در همان لحظه بر خلاف جریان طبیعی از نظر اینکه سلاح و لباس شاهانه در برداشته از اعماق دریا بساحل میافتد و بنی اسرائیل آنرا مشاهده مینمودند و بر حسب آیه باید جسد پلید او برای همیشه از تغییر ایمن بماند که سبب عبرت بشر گردد از نظر اینکه فردی از ستمگران این چنین با تمام نیرو که در اختیار داشته در مقام معارضه با ساحت کبریائی بر نیامده که سالهای متمادی مردم را بپرستش خود دعوت کند و پندهای روحبخش موسی کلیم و هارون رئوف با صدها صحنه نمایش معجزات پیاپی از خاطر پلید او انقیاد و پذیرش خطور نماید و بر لجاج او بیفزاید غافل از اینکه نظام تعلیم و عبرت جهان برای نخوت و غرور او کیفر نکبت باری را در نظر گرفته و در این صحنه بجهانیان پیوسته ارائه خواهد داد و سرگذشت او را یادآوری نموده که باختیار خود را ابلهانه در کام امواج خروشان دریای نیل افکند این جریان عقوبت ناگهانی نشانه‌ای از شامت مبارزه با ساحت کبریائی در این جهان است. در کتاب مع الانبیاء نقل نموده در سال ۱۹۰۰ میلادی جسد فرعون در حفریات اقصی در آرامگاه آمیختن دوم کشف شد و در موزه مصر موجود و مورد نمایش عموم قرار گرفته است و آنچه قابل توجه است اینکه آثار قبر فرعون حاکی از آنست که آرامگاه شاهانه نداشته و بطور عادی دفن شده مانند سایر قبور، چون انتظار مرگ خود را نداشته و آرامگاه مجلل شاهانه برای جسد او تهیه نشده بوده است.

علی بن ابراهیم قمی بسندی از امام صادق علیه السلام روایت نموده که فرمود.

جبرئیل بر رسول اکرم صلی الله علیه و آله نازل نمی شد جز اینکه اندوهناک بود از زمانی که فرعون را هلاک نموده بود و چون پروردگار امر فرمود که این آیه بر رسول اکرم نازل شود با حالت بشارت نازل شده رسول اکرم صلی الله علیه و آله بوی فرمود هر وقت بر من نازل میشدی با حالت حزن و اندوه بودی جبرئیل عرض نمود از هنگامی که پروردگار فرعون انوار درخشان، ج ۸، ص:

۲۹۶

را غرق نمود، او گفت «آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ» من از گل آتشین گرفته در دهان او افکندم و باو گفتم «الآن وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ» سپس بیم آن را داشتم که پروردگار بوی ترحم فرماید و من مورد مؤاخذه قرار بگیرم و چون پروردگار امر فرمود که این آیه را بیاورم فهمیدم که ساحت پروردگار از عمل و گفتار من راضی و خشنود بوده است الزمخشری در تفسیر کشاف نقل نموده که جبرئیل علیه السلام از فرعون کسب نظر و فتوی نمود که چه میگوید امیر در باره بنده‌ای که در نعمت مولایش پرورش یافته آنگاه ناسپاسی کند و حقوق او را نادیده بگیرد و در برابر مولایش دعوی سیادت کند فرعون در پاسخ نوشت ولید بن مصعب میگوید جزاء این چنین بنده‌ای که بر مولایش طغیان نموده و نعمتهای او را کفران نماید آنستکه در دریا غرق شود در آن هنگام که فرعون در اعماق دریا غوطه‌ور شده بود جبرئیل فتوای او را بوی ارائه داد.

آیات کریمه صریح است به این که نفس انسانی یعنی روان و روح عاقله مجرد از ماده و زمان و مکان است و حکم و لوازم آن غیر از لوازم بدن و اعضاء انسانی است که قوام آنها به تحول و تبدل است بلکه نفس موجود مجرد (تعلقی) یعنی آغاز پیدایش آن از نیروی ماده تناسلی است که پس از پیمودن مرحله علقه و مضغه فقط دارای نیروی نباتی خواهد بود و در اثر قابلیت که در آن نهاده شده نفس (روح و روان) بآن دمیده میشود که فرمود «وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي» و پس از آنکه بصورت نوزاد در آمد شروع بحرکت معنوی یعنی شعور و ادراک مینماید و سیر حرکت نفس از طریق شعور و ادراک سپس تعقل است بخلاف حرکت بدن عنصری و جوارح انسانی که عبارت از رشد و افزایش آنها است.

بر این اساس حقیقت انسان همان نیروی ادراک و تعقل است و بدن عنصری نیروی عمل و وسیله سیر معنوی روح است یعنی از طریق شنیدنی و دیدنی و حواس انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۹۷

دیگر و بکار بردن اعضاء بر ادراکات و شعور و تعقل روح افزوده میشود و بتدریج بمقامی از انسانیت نائل میگردد و پس از پایان دوره زندگی و آزمایش هر فردی که مرگ او فرا می‌رسد در آستانه عالم برزخ که نظام دیگری در آن فرمانرواست در می‌آید هنگامی است که روح آنچه از اندیشه صحیح یا باطل و ملکات نیک و بد فضیلت یا رذیلت کسب نموده بدن عنصری خود را رها مینماید و از آن بی‌نیاز میشود و نفس تعلقی بصورت روح مجرد در می‌آید و وجود آن استقلال مییابد و رابطه آن با این جهان قطع خواهد شد.

زیرا ارتباط روح بوسیله روزنه‌های بدن از قبیل نیروی شنوائی و بینائی و سایر حواس دیگر بوده است با توجه به این که بر احاطه ارواح قدسیه رسولان و شهداء بر اعمال بشر افزوده خواهد شد از نظر اینکه وسائط فیوضات الهی در همه عوالم و نشئات هستند و بر حسب آیه «قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ» ۱۲-۳۲ روح عاقله بشر پیوسته در احاطه عزرائیل و اعوان بیشمار اوست و قبض ارواح پلید کافران بتصدی اعوان او خواهد بود و آنچه ملک الموت و اعوان او قبض مینمایند همانا روح و روان است که در عالم برزخ محکوم به نظام دیگری خواهد بود و اجساد محکوم بنظام طبع‌اند با توجه به این که روح نسبت بجسد خود برای همیشه رابطه تدبیر خاصی خواهد داشت بر این اساس است که اجساد طاهره شهداء و صدیقین در پرتو ارواح قدسی آنان مصون از تبدل و فساد مییابد بلکه اجساد پاکیزه کشته شدگان در راه اسلام تا اندازه‌ای از فساد ایمن خواهند بود.

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مَبُوءًا صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ:

با اینکه بنی اسرائیل مدت طولانی در اسارت قبطیان بسر میبردند و پیوسته مورد آزار و شکنجه بودند پادشاه قبط نیز فرزندان نوزاد آنان را بقتل می‌رسانید و دختران آنها را بکنیزی در اختیار مردم میگذاشت پروردگار موسی کلیم و هارون رئوف علیهما السلام را برای دعوت مردم بتوحید و نیز بسرپرستی بنی اسرائیل اعزام نمود انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۹۸

و در اثر مبارزه فرعون با دعوت آنان بتوحید او را بکام دریا افکنده غرق نمود سپس بنی اسرائیل را در سرزمین خشک آب و هوا و حاصلخیز سکونت داد که از زندگی گوارا و نعمتها و میوه‌ها برخوردار بودند.

فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّى جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ:

بنی اسرائیل از دین توحید و پیروی از موسی کلیم (ع) تخلف نمودند و تمرد آنان از نظر نادانی نبود بلکه در اثر لجاج بوده هنگام بررسی در پیشگاه کبریائی در باره آنان حکم خواهد فرمود و مراد از اختلاف آنان انکار حق و تمرد از دین توحید است نه اختلاف افراد با یکدیگر و نیز مراد از قضاوت پروردگار در قیامت تمیز ذاتی افراد خداپرست از معاند و منکر است به این که به پیروان حق صورت و سیرت سعادت و مغفرت موهبت فرماید و بیگانگان را به شقاوت و محرومیت همیشگی محکوم فرماید.

و قضاوت پروردگار در صحنه قیامت عبارت از بکنار رفتن پرده و ظهور سیرت اعمال و کردار بشر است که سیرت انسان از خیر و شر و طاعت و تمرد آشکار می‌شود و حقایق اشیاء بظهور میرسد قضا و داوری پروردگار میان مردم عبارت از حضور متخاصمین و طرح دعوی و شهادت گواهان و صدور حکم است بالاخره از هنگام حشر و مبعوث شدن مردم است تا وقتی که کفار بر حسب محکومیت خود وارد دوزخ شده و اهل بهشت نیز وارد بهشت شوند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۲۹۹

[سوره یونس (۱۰): آیات ۹۴ تا ۱۰۳] ص: ۲۹۹

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يُقْرُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (۹۴) وَ لَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَبُوا بآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۹۵) إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ (۹۶) وَ لَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (۹۷) فَلَوْ لَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ مَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ (۹۸)

وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ (۹۹) وَ مَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُوَمِّنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ يَجْعَلِ الرُّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ (۱۰۰) قُلْ أَنْظِرُوا مَا ذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَ النَّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰۱) فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا- مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَمَنْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنتَظِرِينَ (۱۰۲) ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰۳)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۰۰

(شرح) ص: ۳۰۰

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يُقْرُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ:

آیه از نظر تشریف خطاب بر رسول اکرم صلی الله علیه و آله نموده که چنانچه در باره نزول آیات قرآنی از جانب پروردگار شک و تردید باشد بدلیل دیگر که حسی یعنی به خبر متواتر توجه نمائید.

زیرا شعار پیروان کتاب آسمانی قبل از نزول قرآن آن بود و بخصوص یهود ساکنان مدینه و جزیره العرب باستناد کتاب آسمانی به بت پرستان در باره نزول قرآن و بعثت رسول گرامی اسلام خبر میدادند بدین جهت آیه خطاب به رسول اکرم نموده و در حقیقت استناد بخبر متواتر اهل کتاب در آن زمان نموده که آیات قرآنی نازل میشد و از جمله (فَسْئَلِ الَّذِينَ يُقْرُونَ الْكِتَابَ) استفاده میشود که سؤال از این خبر متواتر اهل کتاب اختصاص به پیامبر اسلام (ص) دارد بدیهی است نظر به اینکه اهل کتاب در برابر این آیه اعتراض و تکذیب نموده‌اند شاهد آنستکه پاسخ مثبت داده تصدیق مینمودند و همچنین سکوت اهل کتاب در برابر این آیه دلیل آنستکه تصدیق داشتند.

زیرا یهود ساکنان مدینه و نواحی آن قبل از ظهور اسلام این خبر را به بت پرستان میگفتند بطوریکه پس از اخبار دیگر نمیتوانستند انکار نمایند و چنانچه دستور سؤال از اهل کتاب بیجامه مسلمانان و بطور عموم بوده هرگز اخبار اهل انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۰۱ کتاب ادامه نخواهد داشت چه از نظر تحریف کتاب آسمانی که در آینده رخ داده و چه بلحاظ اینکه سایر اهل کتاب نیز که این خبر را نگفته‌اند هرگز تصدیق نخواهند نمود.

لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ:

ساحت پروردگار سوگند یاد فرموده که قرآن کریم ثابت و معجزه آسا و دلیل و گواه هر حقیقت است ناگزیر از مقام کبریائی شرف صدور یافته و محتاج به دلیل خارج نیست و مقام آیات قرآنی منزّه است از اینکه مردم در باره صحت آن به خبر متواتر اهل کتاب استناد نمایند.

فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ:

خطاب مبنی بر تنزیه رسول گرامی است بر حسب آیه (وَ إِنَّكَ لَلتَّلَقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ) ۴-۲۷) نخستین مرتبه نزول آیات قرآنی قلب رسول گرامی است که حقایق و معارف آن بطور موهبت باو القاء و افاضه شده تا اینکه شایسته مقام رسالت و خاتمیت گردد و بمقام تعلیم و تربیت بشر قیام نماید و سپس در مرتبه دیگر بمنظور تعلیم و تربیت سلسله بشر حقایق و معارف قرآن بصورت

آیات کریمه تنزل نموده و بهیئت الفاظ و کلام عربی بر تو نازل نموده‌ایم مسلمانان نیز نباید در آن باره شک نمایند.
وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ:

از نظر تشریف روی سخن با رسول گرامی است با اینکه هر یک از آیات کریمه قرآنی معجزه آسا و دلیل حق و هر حقیقت است چگونه گروهی از نظر لجاج در مقام تکذیب بر می‌ایند.
فَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ:

غرض از خلقت بشر معرفت پروردگار و سپاس از نعمت آفرینش است به اینکه از مکتب قرآن و برنامه آن که غرض از جهان خلقت است پیروی نمایند و از نعمت تعلیم و تربیت استفاده کنند و چنانچه در مقام خودستائی برآیند و از برنامه مکتب انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۰۲

قرآن ترمز نمایند رابطه عبودیت خود را از مقام کبریائی قطع نموده ضرر و زیان ابدی گریبانگیر آنان شده هرگز جبران‌پذیر نخواهد بود.

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ:

این سه آیه مربوط و وابسته بیکدیگرند و بیان نظام آفرینش است و کلمه پروردگار عبارت از آنستکه محور سعادت بشر را بر اصل معرفت پروردگار و ایمان و انقیاد نهاده است و همچنین شقاوت و محرومیت را بر اساس کفران و ناسپاسی از نعمت آفرینش قرار داده است خسران و زیان بشر زیاده بر این تصور نمی‌رود که صفای فطری خود را از دست دهد و بصورت انکار در آورد و حد وجودی او دگرگون شود و گروهی که در مقام تکذیب آیات قرآنی برآیند خلود در شقاوت گریبانگیر آنان خواهد بود.

وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ:

گروهی که عناد و شقاوت در روان آنان استقرار دارد هر چه از آیات قرآنی برای آنان خوانده شود ایمان نخواهند آورد جز هنگامی که در صحنه قیامت عقوبت آنها را فرا گیرد آنگاه بطور اضطرار ایمان خواهند آورد و چون بمنظور فرار از عقوبت است سودی نخواهد داشت.

فَلَوْ لَا كَانَتْ قَرْيَةٌ إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ لَمَا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ:

حرف لو لا- بمعنای نفی است آیه بیان آنستکه ساکنان سرزمینی که رسولی از جانب پروردگار بسوی آنان فرستاده شده باشد و مردم او را تکذیب نموده او نیز وعده عقوبت بمردم داده باشد و مردم نیز باختیار توبه نموده باشند هرگز در جهان چنین واقعه‌ای رخ نداده جز در باره قوم یونس که او را تکذیب نمودند یونس پیامبر نیز وعده نزول عذاب بآنها داد و وقت آن را تعیین نمود به این که آثار عذاب نیز آشکار شده بود ولی نظر به این که مردم بهیئت اجتماع باختیار پشیمان شده توبه نموده ایمان آوردند پروردگار نیز از فضل خود توبه آنان را پذیرفته عذاب را از آنان برگردانید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۰۳

وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ:

بر حسب آیه ۱۴۹-۳۷ و روایات، یونس پیامبر (ع) بار دیگر بمقام رسالت منصوب شده بسوی قوم خود باز گشت.

مفسر گوید: رسولان هرگز بر وفق تمایلات خود بعملی اقدام نخواهند نمود و بهر چه درخواست نمایند بر طبق دستور است که از مقام کبریائی و یا غیب بآنان رسیده است بر این اساس اقدام یونس پیامبر بنفرین بقوم خود بر حسب دستور غیبی است و ممکن است نتیجه بر او پنهان بوده است که نفرین بقوم خود بصورت رحمت و مغفرت در می‌آید و نظام تعلیم سلسله بشر نیز چنین اقتضا دارد که پروردگار سرگذشت پیشینیان را بیان فرماید تا سبب عبرت جامعه بشر گردد.

رسولان چنانچه در باره امری از ساحت کبریائی درخواست کنند از نظر اینکه ظهوری از مشیت پروردگار است پذیرفته می‌شود و هرگز درخواست آنان رد نخواهد شد.

پروردگار درخواست عقوبت و نفرین یونس را پذیرفت و وقت اجرای آن را نیز تعیین فرمود، یونس پیامبر (ع) نیز در آخرین بار قوم خود را تهدید نمود و جریان را خبر داد از نظر اینکه از شئون رسالت او بوده است ولی بحکم فطرت نظر به این که قوم او پشیمان شده توبه نمودند و در مقام جستجوی یونس (ع) بوده بوی دست نیافتند پروردگار بر آنان ترحم فرمود، ایمان اختیاری آنان را پذیرفت و عقوبت را از آنان دفع فرمود.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا:

حرف لو در مورد محال بکار می‌رود چنانچه بفرض مشیت ساحت کبریائی تعلق بیابد به این که همه افراد بشر ایمان آورند و صالح و پرهیزکار باشند هر آینه تحقق خواهد یافت و وابستگی و تعلیق امری نسبت بمشیت پروردگار بمنظور آنستکه مشیت او قاهر است و وابسته بشرط و قیدی نخواهد بود بلکه موجود خارجی ظهور انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۰۴

اراده پروردگار است و صدق قضیه بر اساس ملازمه میان شرط و جزاء است ولی صدور مشیت و این چنین اراده از ساحت پروردگار محال است.

زیرا مخالف حکمت و نظام آزمایش است از نظر اینکه جزء ضمنی خلقت و نیز اساس سعادت نیکان همانا کفر و ستم کفار و اشرار است چنانچه مبارزه فرعون نبود هرگز کودک نیل بمیهمانی مقام قدس خوانده نمیشد و قدم بطور ننهاده و سروشهای روحبخش قلب او را فرا نمیگرفت همچنین فریاد (أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى) در جهان طنین نمی‌انداخت، ناله اضطرار آمیز وی از اعماق دریای خروشان، جهان را فرا نمیگرفت و عبرت جهانیان نمیگشت مشیت و حکمت و اتقان تدبیر هر یک صفت فعل پروردگار است فقط عقل و خرد آنرا میفهمد و از یکدیگر تمیز داده و بآن حکم مینماید.

بشر در اثر نقص وجودی چنانچه عملی را انجام دهد باید در آن باره تصور نموده و بصلاح آن حکم نماید آنگاه نیروی اختیار وی بکار افتاده عملی را با اراده و میل انجام میدهد و بعبارت دیگر تصور و علم بصلاح از مبادی عمل اختیاری بشر است وجود پروردگار واجب است آثار و افعال او و جهان هستی نیز از مقام کبریائی او صدور مییابد بدون اینکه صفت جود و امثال آنها وساطت داشته باشند بالاخره در نظام وجود آفریدگار است از هر سو و طرف دیگر جهان هستی است و هیچ واسطه و ثالثی در میان نیست فقط خردمند از مشاهده نظام و اتقان تدبیر میگوید:

پروردگار به کمالاتی متصف است، مرید است، و عالم بصلاح است و حکیم است همچنین جواد و غنی بالذات است از نظر اینکه هر فعل نحو ثبوتی در ذات فاعل دارد و نیز هم صفات فعل از کمال ذاتی و اطلاق وجودی پروردگار سر چشمه میگیرد خلاصه صفت اراده و علم بصلاح حکمت و حسن تدبیر از لوازم فعل پروردگار است و غرض از خلقت جهان هستی افاضه است و جز ساحت کبریائی غرضی در میان نیست. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۰۵

افعال اختیاری بشر در حیظه قدرت روانی و جوارحی فاعل است و بر پایه اراده و خواسته او است و حرکت ارادی ظهوری از کمون روان فاعل است ولی صدور اراده و مشیت که صورت روان و فعلیت روح است به اراده و اختیار فاعل نیست و گر نه تسلسل و محال لازم می‌آید یعنی اراده و مشیت عبارت از فیض وجود است که هر لحظه پروردگار بروح و بروان فاعل نیروی اراده را افاضه میفرماید و نیروی اراده یعنی خواستن موجود مجرد و تعلقی یعنی اراده باید به چیزی تعلق بیابد مثلاً اراده کند که سخن بگوید و اراده نوشتن کند و اراده کند که بیاموزد و اختلاف متعلق یعنی خواسته بر حسب ظرفیت و قابلیت روح و روان شخص فاعل است، خلاصه فاعلیت و موهبت پروردگار همانا هر لحظه افاضه وجود و نیروی خواستن بروح و روان فاعل است و اختلاف خواسته‌ها بر حسب اختلاف قابلیت فاعل است و بعبارت دیگر نیروی اراده و خواستن ریشه حرکت روانی و جوارحی است و اساس سیر و سلوک بشر و سعادت و شقاوت او بر این نیرو نهاده شده است و بموهبت پروردگار هر لحظه بروح فاعل افاضه می‌شود و متعلق آن یعنی خواسته شده بر حسب اختلاف و قابلیت افراد بشر است که هر لحظه چه چیز را بخواهد و نیروی اراده و خواستن را در چه

صرف کند، مانند وجود که از ساحت پروردگار افاضه می‌شود ولی حد آن بر حسب اختلاف و بهره هر یک از موجودات جهان می‌باشد.

حرکت ارادی و افعال اختیاری بشر بر محور این نکته دور می‌زنند که ساحت کبریائی هر لحظه بروح انسان نیروی خواستن را افاضه می‌فرماید که آنرا بکار برده، آنچه را که فاقد است کسب کند و در خود بیابد و از طریق جوارح آنرا پدید آورد و واجد آن کمال شود و اختلاف نیک و بد خواسته‌ها بر حسب ظرفیت فاعل است که نیروی خواستن را بصورت کدام خواسته نیک یا بد در آورد.

مانند نعمت هستی گسترده که صحنه جهان را فرا گرفته و امتیاز موجودات انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۰۶

در اثر حدود هر یک از موجودات است و بر حسب آیه (مَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) اراده و مشیت فاعل مختار یعنی نیروی خواستن او که فعلیت نیروی عاقله است، از موجودات عالم آفرینش و مجرد است ناگزیر به افاضه پروردگار خواهد بود، یعنی اراده و خواست هر عملی را پروردگار آفریده و به روح عاقله فاعل مختار موهبت فرموده است به این که نیروی خواستن را هر لحظه بروح عاقله فاعل افاضه می‌فرماید:

و فاعل نیز بر حسب حالت روانی خواسته خود را از نیک و بد تشخیص و بداوری و قضاوت خود آنرا تعیین می‌نماید و قوای جوارح خود را بکار می‌برد.

نتیجه آنستکه فعل اختیاری بشر بر اساس اراده نفسانی و خواسته فاعل صورت می‌گیرد ولی نیروی اراده و خواستن خارج از اختیار و مخلوق پروردگار است و به اراده فاعل مختار نیست و گر نه تسلسل و محال لازم می‌آید، بالاخره خواسته و مشیت پروردگار از طریق بکار بردن نیروی اراده و اختیار فاعل بظهور می‌رسد و بر حسب جمله (لَا مَن مِّنْ فِي الْأَرْضِ) مشیت و اراده فاعل مختار در فعل خود قید شده که چنانچه پروردگار بخواهد همه مردم ایمان آورند، همه به اختیار خود ایمان خواهند آورد.

اراده و خواسته پروردگار بفعل فاعل مختار با همه خصوصیات آن تعلق یافته از جمله ارتباط آن فعل به علل و شرایط آن از اراده و خواست فاعل یعنی پروردگار خواسته است که فاعل با اختیار خود در زمان مخصوص و مکان خاص آن فعل را به اختیار بجا آورد، نه اینکه فعل از فاعل صورت بگیرد، بدون خصوصیات و بدون اینکه فاعل نیروی اختیار خود را بکار ببرد و قوام هر فعل و هر موجودی بمشخصات و لوازم تشخیص زمانی و مکانی آنست که امتیاز ذاتی بیابد و چنانچه خصوصیتی از آن الغاء شود و رعایت نشود آن فعل و آن موجود نخواهد بود و مفاد (وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) نیز آنستکه هرگز عملی را بخواست خودتان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۰۷

انجام نخواهد داد، جز اینکه پروردگار خواسته است که آنرا همانطور بخواست خودتان انجام دهید با توجه به این که اراده و اختیار فاعل مختار تابع اراده و خواسته پروردگار و ظهوری از آنست نه متبوع آنست.

أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ:

ای رسول گرامی وظیفه تو تبلیغ و تعلیم است و بس، زیاده بر این از تو شایسته نیست زیرا ایمان صورت و فعلیت روان و فصل حقیقی انسانی است ناگزیر از شئون تدبیر و فعل کبریائی است که بمورد قابل افاضه می‌فرماید و حکمت و نظام آزمایش نیز بر نیروی اختیار نهاده شده که بشر در مقام انقیاد و پذیرش برآید و شایسته موهبت روحبخش ایمان گردد بر این تقدیر آنچه فرض شود اکراه و اجبار تو است که اختصاص بافردی معدود دارد با اینکه نه عقیده قابل اکراه است و نه این چنین ایمانی پسندیده ساحت کبریائی است.

از این بیان استفاده شد که مشیت پروردگار بطور اصالت بقدرسیان و ایمان نیکان تعلق می‌یابد از نظر اینکه اساس نظام و محصول جهان خلقت هستند و کفار و بیگانگان و شرک آنان علل اعدادی برای نظام آفرینش و یا گوئی جزء ضمنی و تبعی عالم صنع بشمار می‌آیند، بهمین قیاس ملکات فاضله و اعمال پسندیده مقصود اصلی و پایه نظام جهانند و رذائل و جنایات شرط آزمایش و

انتظام عالم صنع هستند و ما کانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا يَأْذِنَ اللَّهُ:

بیان توحید افعالی پروردگار در باره ایمان و سعادت بشر است زیرا ایمان عبارت از عقد قلب به ارکان توحید و از جمله تصدیق بتوحید افعالی پروردگار است به این که هر فعل و تأثیری که در این نظام پدید آید به حقیقت مملوک پروردگار است ولی در اثر حد وجودی که بفاعل آن داده و تملیک نموده آن فعل و اثر بفاعل نزدیکش نسبت داده میشود نه به پروردگار.

زیرا ساحت او منزله از فعل مباشری است ولی وجود دادن به فعل و تأثیر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۰۸ و مبادی آن به پروردگار نسبت داده میشود نه به فاعل نزدیک آن مثلاً تکلم و سخن که عبارت از حرکت زبان است فقط بگوینده و متکلم نسبت داده میشود ولی مبادی بی‌شمار آن از قبیل وجود شخص متکلم و نیروی گفتار او و همچنین وجود شخص شنونده و نیروی شنوائی او و نوسان هوا همه و همه پروردگار نسبت دارد و آنچه از معارف الهی باهل ایمان القاء شود و تصدیق کند موهبت پروردگار و افاضه او بمورد قابل است زیرا ایمان صفت روانی و استناد به شخص مؤمن دارد ولی از نظر اینکه سیرت آن حیات حقیقی و خلود در سعادت و فصل حقیقی انسانی است استاد پروردگار دارد.

وَيَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ:

همچنین آنان که سرگرم خودستائی و دلهای آنان آمیخته بهوی و هوس است بر حسب طبع سرکش خود بتمایلات توجه دارند تدبیر پروردگار در باره گمراهی آنان آنستکه بر تیره‌گی روان و قساوت قلوب آنان پیوسته میافزاید از نظر اینکه در باره مسیر و مرام خودشان تجدید نظر نموده آن را تنفیذ و ابرام مینمایند و سیرت آن محرومیت از سعادت و خلود در شقاوت و فصل حقیقی است. در تفسیر مجمع از سعید بن جبیر و سدی و وهب نقل نموده که قوم یونس علیه السلام در سرزمین نینوا نواحی موصل سکونت داشتند یونس پیامبر علیه السلام قوم خود را بتوحید و خداپرستی دعوت مینمود و آنها از قبول دعوت او امتناع داشتند یونس بقوم خود خبر داد که سه روز دیگر چنانچه دعوت مرا نپذیرید بلا بر شما نازل میشود قوم یونس میگفتند تا از او دروغ نشنیده‌ایم پس در انتظار نزول عذاب باشید.

در همان شب که یونس وعده نزول عذاب داده چنانچه در میان ما بیتوته کند و در شهر بماند عذاب نازل نخواهد شد و در صورتی که در آن شب از شهر خارج شود سحرگاه بطور حتم عذاب نازل میشود و چون پاسی از شب گذشت انوار درخشان، ج ۸، ص:

۳۰۹

یونس (ع) از شهر خارج شد سحرگاه آثار عذاب پدید آمد وهب گفت فضا تیره و تاریک‌تر گردید دود وحشت‌زائی فضا را گرفت ابن عباس گفته است آثار عذاب بالای سر آنها رسید و به نزول عذاب اطمینان یافتند در جستجوی یونس (ع) بر آمده او را نیافتند همه مردم و کودکان و فرزندان از شهر خارج شده توبه نمودند و میان مادران و نوزادها جدائی انداختند و همین رفتار را با بهایم و حیوانات نموده پیوسته تضرع و زاری مینمودند پروردگار بر آنها ترحم فرمود و توبه آنان را پذیرفت با اینکه عذاب بر آنها سایه افکنده بود بر طرف شد.

و نیز علی بن ابراهیم از پدرش هاشم از ابن ابی عمیر از جمیل روایت نموده که امام صادق علیه السلام فرمود در میان قوم یونس شخصی بنام ملیخا عابد و دیگر شخصی بنام روییل عالم بود آن عابد یونس را ترغیب مینمود که در باره قوم خود نفرین کند و شخص عالم او را از نفرین منع مینمود و میگفت پروردگار دعا و نفرین تو را اجابت خواهد فرمود پروردگار دوست ندارد بندگان خود را هلاک نماید بالاخره یونس (ع) گفتار عابد را پذیرفت و نفرین نمود پروردگار به یونس وحی فرمود عذاب آنها را فرا خواهد گرفت و وقت آن را نیز تعیین فرمود.

هنگامی که موعد فرا رسید یونس با عابد از شهر خارج شدند و عالم روییل در میان مردم ماند چون هنگام نزول عذاب فرا رسید عالم بآن مردم گفت باید به پیشگاه پروردگار تضرع و زاری و اظهار پشیمانی نمود، شاید پروردگار بر همه ما ترحم فرماید و

عذاب را از ما برگرداند مردم پذیرفتند هم بخارج شهر رفتند و میان نوزادان با مادران آنها جدائی انداختند و بسیار تضرع و زاری نمودند پروردگار نیز عذاب را از آنان برگردانید و یونس پیامبر با حالت غضب بسوی دریا روانه شد در آنجا کشتی بود سرنشینان آن میخواستند حرکت کنند یونس نیز با آنها همراه شد چون وسط دریا انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۱۰ رسیدند پروردگار ماهی بزرگی را مأمور نموده کشتی را نگاهداشت قرعه کشیدند در میان همه سرنشینان کشتی، قرعه بنام یونس در آمد او را بدریا افکندند.

و گفته شده که کشتیان گفت قرعه میکشیم هر که قرعه بنام او در آمد او را بدریا خواهیم افکند هفت مرتبه قرعه کشیدند بنام یونس در آمد برخاسته فرمود من بنده گریز پا هستم خود را بدریا افکند ماهی بزرگی او را بکام خود فرو برد پروردگار به ماهی وحی فرمود که یونس را میازارد فقط درون تو برای او زندانی است او را هضم نما که طعمه تو قرار نداده‌ایم. بهمان حالت سه روز در درون ماهی حبس بود و نیز گفته شده هفت روز و یا چهل روز بطول انجامید قُلْ أَنْظَرُوا مَا ذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ: خطاب به رسول گرامی است که باین مردم خودپرست بگو اندک بفضای بیکران آسمان و بزمین پهناور بنگرند تدبیر یکنواخت آفریدگار را از هر سو مشاهده کنند از جمله نظامی که در ستارگان فرمانروا است و هر یک در مدار مخصوص بخود در سیر و حرکت هستند همچنین باختلاف روز و شب و انواع حیوانات و بدرختان و رستنیها بنگرید که هر یک وسیله عبرت و پند شدند.

وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ:

مبنی بر توییح است گروهی خودستا که عناد با خداپرستی در روان آنان رسوخ نموده بآیات و دلایل آشکار یگانگی پروردگار چگونه توجه نمی‌نمایند و از وحدت تدبیر جهان عبرت نمیگیرند.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ:

ای رسول گرامی این گروه خودپرست از نخوت و غرور در انتظار آیند هم چنانکه نیاکان آنها دچار عقوبت شده بهلاکت افتادند آنان نیز بهمان سرنوشت محکوم گردند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۱۱

قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنتَظِرِينَ:

از نظر اتمام حجت و آخرین دعوت و توییح بآنان بگو در انتظار عقوبت باشید همچنانکه من از نظر شهود سرنوشت شما را مشاهده مینمایم.

ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا:

آنگاه که عذاب مردم متمرّد را فرا گرفت پیامبران و پیروان آنها را از عقوبت ایمن میداشتیم زیرا شرک و مبارزه با پیامبران سبب عقوبت است و ایمان و اطاعت پیامبران سبب نجات از عقوبت می‌باشد.

كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنَجِّ الْمُؤْمِنِينَ:

ای رسول گرامی از نظر وعده‌ای که داده‌ایم و تخلف ناپذیر است مسلمانان پرهیزکار را نیز از عقوبت ایمن خواهیم داشت و نظر به این که در آیه اکتفاء بوعده نجات اهل ایمان شده و نامی از رسول گرامی (ص) برده نشده استفاده می‌شود که نجات مسلمانان بطور عمومی و بتأخیر می‌افتد ناگزیر پس از رحلت پیامبر گرامی اسلام خواهد بود.

در تفسیر عیاشی از محمد بن سعید اسدی نقل نموده که موسی بن محمد بن رضا بوی خبر داد که یحیی بن اکثم در نامه‌ای مسائلی را سؤال نمود از جمله از آیه «فَإِنْ كُنْتَ فِي شكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسِئَلِ الَّذِينَ يُقْرُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ» جمله فاسئل خطاب بکی است چنانچه خطاب به رسول اکرم (ص) باشد لازم آن شك و تردید رسول گرامی در باره نزول آیات قرآنی از جانب پروردگار است و چنانچه خطاب به غیر او باشد لازم آنستکه آیات قرآنی بغیر از پیامبر اسلام نازل شده باشد.

موسی پاسخ گفت که از برادرم سؤال نمودم گفت آیه «فَإِنْ كُنْتَ فِي شكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسِئَلِ الَّذِينَ يُقْرُونَ الْكِتَابَ» خطاب آن

توجه به رسول گرامی اسلام دارد ولی بی‌خردان اعتراض نموده می‌گفتند چگونه پروردگار پیامبری را از نوع فرشتگان بسوی ما نفرستاده است برای اینکه از سایر مردم امتیاز داشته و انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۱۲.

احتیاج بصرف غذا و به لباس و معاشرت با مردم نداشته باشد.

پروردگار وحی فرمود بآیه «فَسَيَلِّ الَّذِينَ يَفْرُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ» در پاسخ بی‌خردان گفت آیا پروردگار رسولی را قبل از تو اعزام فرموده جز اینکه بصرف غذا و به لباس احتیاج داشته است و تو نیز مانند آنها نیازمند هستی و در آیه فرمود «فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ» و حال آنکه هرگز رسول اکرم (ص) در باره نزول آیات قرآنی شک و تردید نداشته است همچنانکه در آیه فرمود: «فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَابْنَاءَكُمُ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمُ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ».

و چنانچه در آیه میفرمود «فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ» هرگز گروه مسیحیان در مقام نفرین نمودن بر نمی‌آمدند و حال آنکه پیامبر گرامی از جانب پروردگار اعزام شده است و از کاذبین و دروغگویان نخواهد بود همچنین معرفی نمود رسول گرامی را به این که او صادق است هرگز تردید و شک ندارد ولی بمنظور مماشات بوده و طریقه انصاف را پیش گرفته است.

در تفسیر عیاشی بسندی از امام ابو الحسن الرضا علیه السلام روایت نموده که فرمود پروردگار بیونس پیامبر (ع) امر فرمود آنچه را که بوی فرموده است او نیز بقوم خود اعلام نماید ناگهان عذاب بر آنان نزدیک گشته مردم نیز کودکان را از مادران جدا کرده همچنین نوزادهای حیوانات را از یکدیگر جدا نموده و به پیشگاه پروردگار در مقام تضرع و زاری بر آمدند آفریدگار نیز عذاب را از آنها برگردانید.

در کتاب در منثور بطریقی از علی بن ابی طالب علیه السلام روایت نموده فرمود:

فرار و پرهیز از خطر مانع نمی‌شود از آنچه مقدر است ولی تضرع و دعاء از صمیم قلب خطر را دفع مینماید.

تفسیر قمی بسندی از ابن ابی عمیر و از جمیل دراج روایت نموده که امام صادق علیه السلام فرمود پروردگار عذابی را که وعده فرمود رد نمود جز در باره قوم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۱۳.

یونس پیامبر که قوم خود را بخداپرستی دعوت مینمود از او نمی‌پذیرفتند تصمیم گرفت در باره آنان نفرین کند در قوم او شخص عابد و نیز عالمی بود یکی بنام ملیخا و دیگری روییل، شخص عابد یونس را ترغیب می‌کرد که در باره قوم خود نفرین کند و شخص عالم او را از نفرین منع مینمود و بوی میگفت در باره قوم خود نفرین منما زیرا پروردگار نفرین تو را میپذیرد در صورتی که نمیخواهد مردم را بهلاکت افکند.

یونس پیامبر سخنان عابد را پذیرفته اقدام بنفرین نموده پروردگار آنها پذیرفت وعده فرمود که عذاب در روز معین نازل خواهد شد و هنگامی که نزول عذاب نزدیک شد یونس بهمراهی عابد از شهر خارج شدند و چون نشانه عذاب آشکار گشت شخص عالم بمردم گفت در مقام توبه و زاری برآئید شاید پروردگار بر ما ترحم فرماید و عذاب را رفع نماید گفتند چه کنیم پاسخ گفت عموم مردم بخارج شهر بروند و نوزادان و کودکان را از مادرها جدا کنند همچنین احشام خود را از نوزادها دور نمایند در مقام گریه و زاری برآیند پروردگار بر آنان ترحم فرموده عذاب را از آنها برگردانید در صورتی که نزدیک بود آنها را فرا بگیرد.

سپس یونس پیامبر بدان شهر بازگشت برای اینکه مشاهده کند چگونه هلاک شده‌اند در بیابان از کشاورزان سؤال نمود که قوم یونس چه شدند در حالیکه او را نمی‌شناختند پاسخ بوی گفتند یونس پیامبر در باره آنان نفرین نموده پروردگار نیز عذاب بر آنها نازل کرد ولی قوم او بهیئت اجتماع در مقام توبه و زاری بر آمدند پروردگار نیز عذاب را از آنان برگردانید سپس آن مردم در جستجوی یونس هستند برای اینکه بوی ایمان آورند.

آنگاه یونس خشمناک گشت و بسوی دریا روانه شد در ساحل دریا کشتی آماده حرکت بود درخواست نمود که او را در کشتی جا دهند چون کشتی بوسط دریا رسید بخواست پروردگار نهنگ بزرگی جلو کشتی را گرفت نگذاشت بگذرد انوار درخشان، ج ۸،

ص: ۳۱۴

یونس بیمناک شد جانب دیگر کشتی رفت نهنگ نیز بسوی او آمد دهان خود را باز کرد ساکنان کشتی گفتند در میان ما شخص تبهکاری هست و بقرعه خواستند او را تعیین کنند قرعه بنام یونس در آمد چنانکه آیه فرمود «فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ» یونس را از کشتی بدریا پرتاب نموده نهنگ او را بکام خود فرو برد و او را در دریاها سیر میداد تا آخر حدیث.

و نیز در تفسیر قمی از ابی الجارود از امام باقر علیه السلام روایت نموده فرمود یونس پیامبر سه روز در شکم نهنگ بود و در آن تاریکی و ظلمت شب و تاریکی اعماق دریا پروردگار را تسبیح و تنزیه می نمود:

میخواند «أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ تَبْتَ إِلَيْكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» پروردگار دعای او را اجابت فرمود از شکم نهنگ او را به ساحل افکند بوته کدو بر او رویانید و یونس در سایه آن آرمید در حالی که موهای بدن او ریخته و پوست بدن او بسیار نازک شده بود شب و روز پروردگار را تسبیح مینمود و پس از آنکه بدن او قدرت و نیرو یافت حشره‌ای ساق بوته کدو را خورد و بوته خشک شد یونس افسرده خاطر گشت.

پروردگار بوی وحی فرمود برای چه محزون و غمگین هستی عرض کرد بوته‌ای که در سایه آن میزیستم حشره‌ای آن را فاسد کرد پروردگار بوی وحی فرمود برای خشک شدن بوته کدوی که آنرا کشت نموده و آبیاری نکرده‌ای و چنانچه از آن بی‌نیاز بودی از خشک شدن آن افسرده نمیشدی آیا محزون نشدی از اینکه در باره اهل نینوا که زیاده بر یک صد هزار نفر بودند نفرین نمودی که عذاب بر آنان نازل شود قوم تو ساکنان نینوا ایمان آوردند بسوی آنان باز گرد.

آنگاه یونس پیامبر (ع) بسوی قوم خود بازگشت و چون نزدیک نینوا رسید و از ورود بقوم خود خجلت داشت به شبانی که در آن بیابان بود فرمود انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۱۵

برو به اهل شهر بگو یونس پیامبر آمده است شبان گفت یونس در دریا غرق شده است یونس دعا نمود که گوسفند گواهی دهد که من یونس هستم گوسفند نیز بسخن آمد گفت این یونس است.

چون شبان باهل شهر خبر داد که یونس پیامبر بازگشته نزدیک شهر است او را تکذیب نمودند گفت این گوسفند بسخنان من شهادت میدهد آنگاه اهل شهر بسوی یونس شتافتند و او را وارد شهر نموده بوی گرویدند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۱۶

[سوره یونس (۱۰): آیات ۱۰۴ تا ۱۰۹] ص: ۳۱۶

اشاره

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي كُنْتُ مِنْكُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۱۰۴) وَأَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۵) وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ (۱۰۶) وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۱۰۷) قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهِمَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (۱۰۸)

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ (۱۰۹)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۱۷

(شرح) ص: ۳۱۷

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي:

آیه بر رسول گرامی اسلام خطاب نموده که بطور صراحت ارکان دین اسلام و توحید خالص را به بت پرستان اعلام نماید بمنظور دعوت آنان بخداپرستی و نیز تصدیق به این که بر این عقیده استقامت مینماید.

فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ:

عقد سلبی و تبری از شرک و از پرستش غیر آفریدگار است و نظر به این که قوام عبادت و اظهار حاجت وابسته بآنستکه معبود دارای شعور و ادراک باشد و بفهمد، بدین مناسبت کلمه الذین گفته شده است.

وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ:

عقد ایجابی و رکن دیگر توحید است که تنها آفریدگار جهان شایسته پرستش است و من او را ستایش مینمایم.

الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ:

صفت فعل پروردگار است و استناد و یادآوری این صفت بمنظور اعتراض و نیز تهدید است زیرا بر حسب آئین بت پرستان پرستش موجودی بمنظور ایمن بودن از خطر و ضرر و یا جلب نفع آنست زیرا بطور بداهت تصدیق دارند هنگامیکه مرگ بشر فرا میرسد آفریدگار روح بشر را قبض می نماید و برای دفع خطر عقوبت فقط آفریدگار شایسته پرستش است و او را باید عبادت نمود و از

پرستش غیر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۱۸

آفریدگار تبری کرد.

و تهدید از نظر اینکه رکن دعوت بدین اسلام انذار و تهدید است و اعلام به این که گروهی که دلایل یگانگی پروردگار و توحید افعالی او را انکار نمایند هنگام فرارسیدن مرگ عقوبت آنان آغاز میشود.

وَأْمُرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ:

مبنی بر تأکید است آفریدگار مرا امر فرموده که از اهل ایمان باشم و محتمل است مراد امر تکوینی باشد به این که اعتقاد بیگانگی پروردگار و توحید افعالی او در فطرت من بودیعت نهاده و در آن شائبه شرک و خودستایی نیست.

صدور امر از مقام کبریائی بر رسول گرامی عبارت از اعلام رسالت و امر به تأسیس دعائم اسلام و بنا گذاری پایه های ایمان است به این که مکتب قرآن را در جهان بنا گذارد و برنامه آنرا اعلام نموده دانشجویان را بدان دعوت نماید و خود محور اهل ایمان و پیشوای کاروان توحید گردد.

وَأَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ أِقَامَةً وَجَهَةً بِه آنستکه پیوسته بر حسب عقیده و عمل به آن استقبال نماید و به اداء وظائف الهی قیام و به آن استقامت داشته باشد. جمله عطف و تفسیر مأموریت رسول گرامی صلی الله علیه و آله است به این که با تمام نیرو دین اسلام و مکتب عالی توحید را در جهان بپا بدارد و اساس آنرا بنا گذارد و پرچم آن در اهتزاز در آید و جهانیان را بدان دعوت نموده و از تعلیمات آن از اصول اعتقادی و قوانین عملی استفاده نمایند و از برنامه آن پیروی کنند.

و جمله (أَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ) از نظر تشریف به رسول اکرم صلی الله علیه و آله خطاب نموده و نیز رسالت و دعوت به مکتب توحید خالص را به عهده وی نهاده.

و سپس خطاب نیز بعموم بشر متوجه است، از نظر اینکه سپاس نعمت و وظیفه عموم است و همه افراد باید بدان قیام نموده و در

نهضت جامعه اسلامی شرکت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۱۹

نمایند و بقدر استطاعت و قدرت خود در انجام وظائف قیام نمایند قیام از حالات انسانی است و بهر عملی که بخواهد انجام دهد نیرو و قدرت خود را بتواند بکار ببرد. و سایر حالات انسان، مانند نشستن شخص نمیتواند نیروی خود را بطور کامل بکار بندد.

بدین نظر قیام انسان کنایه از ایستادگی که ظهوری از شخصیت و قدرت او در شئون حیاتی است و استقامت در امری بمعنای تصمیم و بکار بردن قدرت برای انجام عمل و ظهور آثار آنست و استقامت عبارت از استواء و آمادگی برای رسیدن به مقصد است بطوریکه غرض و اثر بر آن مترتب شده و بطور کامل انجام می‌یابد.

حَيْفًا:

نیز حال و مبنی بر تأکید به رسول گرامی (ص) است که در قیام بوظیفه تأسیس مکتب قرآن و تعلیم برنامه آن استقامت و ایستادگی نماید و از طریقه اعتدال و میانه‌روی خارج نشود.

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ:

عقد سلبی مبنی بر تفسیر و تنزیه رسول گرامی از شرک بساحت پروردگار است زیرا قوام ایمان خالص بر ثبات به عبودیت و قیام بوظائف الهی است که شائبه شرک و خودستائی در آن نباشد و لحظه‌ای از زی عبودیت خارج نشود و رسول اکرم یگانه گوهر امکانی و نخستین موهبت وجودی است و ملکه عصمت سبب نمی‌شود که افعال جوارحی از اختیار خارج و بطور اجبار باشد.

زیرا عصمت الهی صورت اعتقادی و سبب قوه اراده و شهود علمی است و هرگز سبب تغییر طبیعت انسانی نخواهد شد و افعال اختیاری را از مرز و حدود اختیار خارج نمی‌نماید، مانند غیر معصوم که فضل پروردگار سبب می‌شود که با نیروی تقوی و پرهیز از گناهان خودداری نماید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲۰

وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ:

عقد سلبی و لازم دیگر ایمان خالص آنستکه هرگز مخلوق و آفریده‌ای را که محکوم تدبیر پروردگار است ستایش ننماید و حاجت از آن نخواهد زیرا مخلوق ربط محض به آفریدگار است نه سودی را جلب می‌نماید و نه خطر و ضرری را میتواند دفع کند و از نظر تأکید به این که اظهار حاجت بجز از پروردگار شایسته نیست.

در جمله (مَا لَا يَنْفَعُكَ) کلمه ما بکار برده شده و آنها را فاقد ادراک و شعور معرفی نموده که چنانچه آثاری نیز از آنها ظاهر شود از نظر حدّ وجودی است که پروردگار در آنها نهاده، نه از نظر ادراک و برآوردن حاجت سؤال کننده است خلاصه سؤال و طلب حاجت از غیر آفریدگار به این که مسئول را مستقل در وجود و یا در تأثیر پندارد شرک و خروج از زی عبودیت و منافی با توحید افعالی پروردگار است.

فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ:

از نظر تشریف خطاب برسول گرامی (ص) نموده و بیان امر فطری است و صدق قضیه شرطیه بر ملازمه شرط با جزا است، گرچه تحقق شرط در خارج امکان‌پذیر نباشد و مفاد آیه آنست هر که مخلوق و آفریده‌ای را مستقل در وجود و یا در تأثیر بداند و یا در باره جزئی از نظام جهان مؤثر پندارد و آنرا پرستش کند و یا از آن حاجت بخواهد بخود ستم نموده و در صف ستمگران در آمده و توحید افعالی پروردگار را انکار نموده و نظر به این که شرک دارای مراتب بیشماری است از جمله شرک به لحاظ افعال و آثار پروردگار که منافی با توحید آثار کبریائی است.

بهر تقدیر نسبت پیامبران ایمان و شهود قلبی بر اساس اختیار است، زیرا عصمت عبارت از صورت علمی و اعتقادی و مبدأ افعال اختیاری است و هرگز عصمت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲۱

منافات با اختیار ندارد زیرا روح قدسی و نیروی عصمت کمال انسانی است و سبب تغییر طبیعت انسانی نمیشود. و علم شهودی پیامبران سنخ دیگر غیر از علم اکتسابی اهل ایمان است که تزلزل‌پذیر می‌باشد.

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ:

تأکید در باره توحید افعالی پروردگار است، چنانچه ساحت او بخواهد و اراده او تعلق بیابد که ضرر و زیانی به کسی رو آورد

چیزی از آن جلوگیری نتوان نمود و در اثر دعا از صمیم قلب چنانچه پروردگار بخواهد ضرری را از طریق وسائل عادی دفع می‌نماید.

وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ:

چنانچه پروردگار بخواهد که خیر و نفعی به کسی رو آورد نمی‌توان از آن جلوگیری نمود و هر گونه خیر که بر بشر متوجه شود و یا خطری دفع شود از فضل پروردگار است با توجه به اینکه مشیت و خواست پروردگار بر حسب قابلیت مورد است مانند فیوضات بی‌درپی که بر طبق قابلیت مورد، بصورتی در می‌آیند.

وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ:

صفت فعل پروردگار و مبنی بر حصر است. آفریدگار از فضل خود چه بسیار ضرر و زیانی را که شایسته آن بوده‌اند از مردم رفع فرماید و نفع و سود به آنان متوجه سازد که استحقاق آن بر اساس فضل استوار است، همچنین مغفرت در مورد تعلیم و تربیت بشر و تشریح احکام تأثیر خواهد داشت.

مثلاً ظهور صفت غفور و رحیم در باره گناهکار از اهل ایمان سبب ندامت و پشیمانی شده، عملی را انجام دهد که وسیله آمرزش و محو گناه شود و مغفرت بمعنای ستر و پرده پوشی و رفع نقص خلقی است، همچنانکه سبب محو گناهان می‌شود و بصورت صفای روان و نعمت جاودان در می‌آید و سبب صفا و نورانیت قلب و کمال ایمان می‌باشد و در باره تبعات نکبت‌بار پاره‌ای از گناهان مانند ستم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲۲

بر دیگران چه بسا پروردگار کیفر آنها را به تأخیر افکنده و یا عفو فرماید.

و نیز مغفرت در مورد احکام و هر گونه وظایفی که اداء آن بطور اتفاق دشوار و حرج باشد حکم چه تکلیفی و یا وضعی باشد در آن مورد بخصوص حکم ساقط می‌شود و نیز مغفرت پروردگار در باره اقتضای مصالح و مفاسد و تشریح احکام نیز تأثیر می‌نماید و در موارد بسیاری جهل بموضوع و یا جهل به حکم.

و همچنین در اثر نسیان و فراموشی هر یک از حکم و موضوع عذر متخلف پذیرفته شده است، بر این اساس دین اسلام بر مبنای تسهیل و دین سمحه و سهله معرفی شده است.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ:

خطاب بر رسول گرامی صلی الله علیه و آله است که بجامعه بشر اعلام نماید به این که آیات قرآنی از جانب پروردگار بر او نازل شده و دسترس عموم بشر نهاده است.

الْحَقُّ:

صفت مشبه و از نظر اینکه یگانه پرتو حق حقیقی و مسطوره صفات ربوبی آیات قرآنی است که ثابت و خلل ناپذیر است و دلیل و برهان هر حقیقت و محور حقایق است هر چه بآن استناد و تکیه دارد ثابت و تزلزل ناپذیر است ساحت پروردگار حق حقیقی و بالذات است و قرآن کریم مسطوره و متحقق به او است.

مِنْ رَبِّكُمْ:

ذکر صفت فعل به منظور آنستکه نزول قرآن کریم و تأسیس مکتب عالی آن ظهوری از صفت ربوبی و محصول خلقت بشر است و ثبات آن مشوب به بطلان تزلزل نیست.

و چنانچه مکتب قرآن در جهان تأسیس نمیشد ظهور صفت ربوبیت کبریائی ناقص بود و استعداد نهفته‌ای بلحاظ سعادت و یا شقاوت که افراد بشر در کمون داشتند به عرصه ظهور نمیرسید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲۳

از این رو نظام تکلیف و آزمایش سلسله بشر خلل‌پذیر بود و اضافه رب به ضمیر خطاب مبنی بر منت است به این که تعلیم و تربیت

بشر و سوق آنان بمقامی از سعادت بوسیله پیروی از برنامه مکتب قرآنی بظهور میرسد زیرا تأثیر آن در باره هدایت بشر و سوق آنان بسعادت تام و کامل و یگانه اثر ربوبیت است و هرگز از تعلیمات آن بی‌نیاز نخواهد شد **فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ:**

بیان پیروی از حق و از برنامه مکتب قرآن است که در محور قابلیت و پذیرش افراد دور میزند زیرا غرض از خلقت جهان هستی همانا سلسله بشر است و تعلیم و تربیت و سوق آنان بسعادت نیز بر نزول آیات قرآنی و بنیانگذاری مکتب عالی استوار است و هر یک از رسولان و پیامبران بهره‌ای از معارف الهی و حقایق قرآنی از طریق افاضه برخوردارند تنها رسول گرامی اسلام است که معارف و حقایق قرآنی را بطور اطلاق از ساحت کبریائی تلقی وجودی نموده و بوی افاضه فرموده است.

بر این اساس در همه عوالم بر رسولان و قدسیان سبقت ذاتی یافته و نخستین نقطه امکان و یگانه گوهر صحنه هستی معرفی شده است با توجه به اینکه حقایق قرآنی از شئون ربوبی ازلی و ابدی است و آیات و الفاظ و عبارات آن مرتبه‌ای از منازل آنست و بمنظور تعلیم و تربیت سلسله بشر شرف صدور یافته است.

آیه بیان آنستکه مکتب عالی قرآن هر دانشجوئی را بدون قید و شرط میپذیرد و بقدر ظرفیت و انقیاد از حقایق بوی افاضه مینماید و از پیمودن طریقه حق و صراط مستقیم عبودیت بهره‌مند شده روح سعادت بوی دمیده میشود بر این اساس درجات هدایت یافته‌گان نیز بشمار و بتعداد دانشجویان خواهد بود.

وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهِ:

با اینکه دعوت مکتب قرآن اقطار جهان را فرا گرفته هر که آن را نشنیده بگیرد و دعوت آن را نپذیرد، در اثر ناسپاسی از حکم خرد تمرد نموده و گمراه گشته و بضرر و زیان و محرومیت خود اقدام نموده است و سلسله بشر در برابر دعوت مکتب عالی قرآن دو صنف‌اند و شق سومین تصور نمی‌رود زیرا چنانچه دعوت آن را بپذیرند هدایت یافته و در صورت تمرد بضلالت همیشگی محکوم خواهند شد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲۴

وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ:

اعلام بآنستکه زمام تعلیم معارف قرآنی و تبلیغ احکام اسلام و تنظیم برنامه مکتب عالی آن بعهد رسول گرامی صلی الله علیه و آله است و هرگز مسئول هدایت و پذیرش افراد بشر نخواهد بود بلکه باختیار خود آنان نهاده شده است. **وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ:**

آیات قرآنی از ساحت کبریائی شرف صدور یافته و بطریق وحی به رسول اکرم نازل و بوی تعلیم وجودی شده و بمنظور دعوت جامعه بشر به پیروی از برنامه مکتب عالی قرآن خطاب به رسول گرامی نموده که باید همت گماری و در برابر مبارزه دنیای شرک و کفر با نیروی صبر و بردباری مقاومت نمائی تا اینکه پروردگار دین اسلام و دعوت آن را در جهان نشر دهد زیرا یگانه حاکم و فرمانروا در نظام وجود آفریدگار است، بیگانه و آثار نکبت بار شرک و کفر را بوسیله مبارزه با آن محو و نابود خواهد نمود. **و الحمد لله زنة عرشه:**

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲۵

سوره هود ص: ۳۲۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[سوره هود (۱۱): آیات ۱ تا ۴] ص: ۳۲۵

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الرِّكَابُ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ (۱) أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ (۲) وَ أَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ
 تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسِينًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَ يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ (۳) إِلَىٰ اللَّهُ
 مَرْجِعُكُمْ وَ هُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۴)
 انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲۶

(شرح) ص: ۳۲۶

الرِّكَابُ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ:

کتاب بمعنای مکتوب و عبارت از فرامین الهی و احکام مقررات و موادی است که ثابت و خلل‌ناپذیر است و آیات جمع آیه بمعنای نشانه‌ای از مقام کبریائی و مراد آیات قرآنی است که هر یک معجزه و از مواد تعلیمی پروردگار و جزء برنامه مکتب قرآن است و بمنظور تعلیم و تربیت بشر دسترس آنان نهاده است.

أُحْكِمَتْ: بهیئت مجهول و ماضی دلالت بر تحقق دارد و تعریف و تفسیر کتاب و آیات قرآنی است و احکام اسم مصدر عبارت از مقام جمعی و غرض اصلی است که در تمام آیات قرآنی ساری است.
 ثُمَّ فُصِّلَتْ:

حرف ثم برای تراخی و تاخیر است، نظر به اینکه شرح و تفصیل هر کلام بر حسب رتبه از خلاصه و لطیفه آن تأخر ذاتی دارد. آیه بیان آنستکه هر یک از آیات قرآنی دارای دو مرحله است.

۱- مقام جمعی و غرض اصلی، عبارت از بیان توحید ذات و یگانگی صفات کبریائی و غرض از هر یک از آیات است.
 ۲- مقام شرح و تفصیل آن و بیان توحید افعالی و جهات خلقت و آفرینش است و یا بیان حکمی از احکام و مواد تعلیم و تربیت بشر است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲۷

و هر یک از سوره‌های قرآنی آغاز آن جمله «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» است، که مشتمل بر نام ذات کبریائی و جامع صفات واجب است این مقام جمعی توحید ذات و صفات پروردگار است و صفت «الرحمن» شرح و تفصیل رحمت عمومی است که جهان هستی را فرا گرفته و خیر محض و نیکو است، زیرا عبارت از گسترش رحمت اطلاق برای هر چه امکان و پذیرش داشته باشد و بدون قید از ساحت کبریائی به آن افزوده می‌شود.

و صفت «الرحیم» بیان رحمت مخصوصی مبنی بر تعلیم و تربیت بشر و سوق آنان بسوی سعادت و حیات ابدی است این بیان در باره آیه بسمله است و سایر آیات هر سوره‌ای، عبارت از شرح و تفصیل قسمتی از رحمت اطلاق و عمومی صفت رحمن است و یا در باره قسمتی از رحمت صفت رحیم است که در آغاز هر سوره ذکر شده است و آیات هر یک از سوره‌ها، بیان و تفصیل قسمتی از ظهور صفت رحمانیت پروردگار و بعضی آیات دیگر بیان و تفصیل ظهوری از صفت رحیم و مبنی بر تعلیم و تربیت بشر است بر این اساس آیات هر سوره مغایر با آیات سوره دیگر خواهد بود، مثلاً آیاتی که در باره نظام آفرینش و امور تکوینی و عوامل طبیعی است مبنی بر شرح و تفصیل و ظهور صفت رحمن است که در آیه بسمله اول همان سوره نام برده شده است.
 از شئون رحمت واسعه و گسترش رحمت اطلاق است.

و هر آیه‌ای که در باره پیامبران و سرگذشت آنان و نزول کتاب آسمانی و یا در باره معجزات پیامبران و یا قصص آنها و یا در

محور بیان احکام و وظائف عملی و یا اخلاقی باشد راجع بشرح و تفصیل صفت رحیم است که در آغاز سوره نام برده شده است، همچنین آیاتی که در باره صفات واجب و از امور اعتقادی و بمنظور تعلیم و تربیت و جزء اعتقادات معرفی شده مبنی بر شرح و تفصیل قسمتی از صفت رحیم می‌باشد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲۸

از این بیان استفاده شد که در باره هر یک از آیات قرآنی با کثرت و تشتت آنها این نظر جاریست که هر یک دارای مقام جمعی و دیگر مقام تفصیل است و مقام جمعی آنها در محور توحید ذات و صفات کبریائی دور میزند و شرح و تفصیل آن در باره توحید افعالی پروردگار است.

یعنی قسمتی از آثار رحمت اطلاق و گسترش هستی است، چنانچه در باره نظام جهان از امور تکوینی و عالم خلقت باشد و پاره آیات دیگر در محور تشریح و رحمت خاصه و نعمت تعلیم و تربیت دور میزند، آیاتی که در باره وظائف الهی و عبادات و معاملات و عقود و سیاسات و اقسام ولایت و معارف و اصول اسلام از برزخ و قیامت و حساب که از شئون تعلیم و تربیت بشمار آمده و یا از جمله اصول اعتقادی است.

و این قبیل آیات کریمه شرح و تفصیل مقام جمعی همان آیه است و ضمناً بیان ظهوری از صفت رحیم است که در آغاز سوره نام برده شده و محتمل است قول به این که آیه بسمله جزء هر یک از سوره‌ها است بر این اساس باشد که در هر مورد خصوصیات در آن آیه منظور است و ممکن است بعض آیات کریمه هر دو جنبه را واجد باشد که قسمتی از آیه در باره امور تکوینی و نظام خلقت باشد و قسمت دیگر آن در باره تشریح و از جمله مواد تعلیمی یا از جمله اصول اعتقادی باشد.

و آیه (إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) (۴۳/۳) بیان نموده که آیات کریمه در موطن اصلی و قبل از نزول هر یک از آنها که به هیئت کلمات و عبارات و جمله‌ها به لغت عربی در آیند، کتاب مکنون بوده و بنام ام‌الکتاب نامیده شده و در مقام شامخ بوده و مقام وجودی است که بمرحله مفهوم و معنا تنزل ننموده و سپس بمنظور تعلیم و تربیت بشر از آن کتاب مکنون پرتوی ظاهر شده و معانی و مفاهیم و معارف از آن انتزاع شده و بهیئت کلمات و جمله، به لغت عربی در آمده و کتابهای آسمانی و تعلیمات ربوبی از آن مرتبه عالی و بسیط اخذ شده است.

و نیز آیه (وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِّي حَكِيمٌ) (۴۳/۴) موطن اصلی آیات انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۲۹ قرآنی را بیان نموده که حقایق بسیط بوده و از نظر رفعت وجودی بمرحله امکان تنزل ننموده و بصورت مفهوم و معنا در نیامده است.

و دو صفت لعلی حکیم مبنی بر تعریف کتاب است نظر به این که آن حقایق و معارف بالاتر از سطح افکار و فوق تعقل بشری است زیرا تفکر و تعقل بشر در محور مفاهیم و معانی دور میزند که قابل تصور و تصدیق است و نسبت به وجودات نوری و حقایق احاطه نخواهند یافت، جز در صورتی که از وجودات نوری و حقایق بسیط مفاهیم بسیار و معانی مختلف انتزاع شود و بمرحله مفهوم و معنا تنزل نمایند، آنگاه تعقل و نیروی تفکر بتواند بآن حقایق راه یابد و چنانچه مفاهیم و معانی نیز بصورت کلام و بهیئت کلمات و جمله تصدیقیه در آیند بشر چنانچه با نیروی شنوائی، جمله‌ها را بشنود و یا صورت کتبی آنها را ببیند، بمعانی آنها پی می‌برد و بحقایق راه می‌یابد.

و محتمل است موطن اصلی آیات قرآنی ظهوری از صفت ربوبی و مقام تعلیم و تربیت بشر باشد که از آن تعبیر به ام‌الکتاب و به کتاب مکنون شده و کثرت و تشتت نداشته و احتمال می‌رود این مرحله از بساطت است که بر حسب آیه (وَإِنَّكَ لَتَلَقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ) ۴- نمل» به رسول اکرم صلی الله علیه و آله القاء وجودی شده است و این نخستین مرتبه تنزل حقایق آیات قرآنی و معارف الهی است که بمرحله امکان بصورت موهبت وجودی تحقق یافته است.

از آیات استفاده می‌شود که قرآن کریم دارای مقاماتی است و موطن اصلی و ازلی آن ظهوری از صفت ربوبیت کبریائی و از آن

تعبیر به ما فی ام الكتاب و به کتاب مکنون و لوح محفوظ شده و فوق عالم امکان و منزله از کثرت و تشتت و تعدد است و محتمل است تعلیمات ربوبی و احاطه وجودی که برسولان و پیامبران موهبت و اعطا شده سطور و صفحاتی درخشان از این مقام باشد.

و سپس بعالم کثرت تنزل نموده و بحدود مفهوم و معنا محدود شده است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۳۰

و محتمل است تعلیمات الهی بطور عموم و کتابهای آسمانی از آن مقام اخذ شده و سر چشمه گرفته باشد، تا اینکه به مرحله نهائی ظهور نموده و بمنظور اینکه برای بشر قابل درک و تعقل باشد بهیئت کلمات عربی در آمده و مکتب عالی توحید خالص با برنامه معجزه آسا در جهان بشریت برای همیشه بنا گذارده شود و دعوت آن، عالم بشریت را فرا بگیرد.

و غرض اصلی از نظام خلقت تحقق پذیرد و این مقامات ظهوری از صفت ربوبیت و منازلی از فعل پروردگارانند و فوق زمان است، ترتیب در آن باره بلحاظ تقدم و تأخر و سبق و لحوق بعض مقامات بر بعض دیگر مفهوم ندارد، جز به لحاظ سلسله مراتب نزول و اجمال و تفصیل و تأویل و تنزیل آیات.

و مراد از تفصیل آیات قرآنی آن باشد که معارف و حقایق بصورت الفاظ و کلمات در آمده و ظهور نموده و بمرتبگی بیان و تعلیم و تفهیم در آمده که چنانچه بشر ظرفیت تعقل داشته و به اسلوب و قواعد عربی آشنا باشد بتواند مرتبه‌ای از معانی و مقاصد آنها را بفهمد و بیابد.

و محتمل است بلحاظ مقام عالی و موطن اصلی آن تعبیر بکتاب شده و نظر بمقام تفصیل و نزول آیات تعبیر به قرآن شده، از نظر اینکه، آیات کریمه بتدریج برای رسول اکرم صلی الله علیه و آله قرائت شده است.

و نیز محتمل است که شرح و تفصیل مقام جمعی و بسیط قرآن کریم بدین لحاظ باشد که از آیه (وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ) (۱۶/۹۰) استفاده میشود به این که مقام جمعی و بسیط قرآن از مقام شامخ تنزل نموده بدو طریق تفصیل و شرح داده شده است.

یکی طریق معمول که دسترس بشر نهاده شود و عبارت از تنزل بصورت جمله و کلمات و عبارات بلغت عربی است بمنظور اینکه حقایق و معارف آن بطور محدود بصورت استفاده عموم قرار بگیرد.

و طریق دیگر آنستکه جمله و کلمات آیات قرآنی نیز رموز و اشاراتی را انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۳۱

در بر دارد که درک و استفاده از آنها اختصاص بذوات قدسیه رسول اکرم صلی الله علیه و آله و اوصیاء علیه السلام دارد هم چنانکه آیه (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ) (۸۰-۵۷) باین حقیقت اشاره نموده زیرا چنانچه تفصیل و شرح مقام جمعی قرآن کریم فقط از طریق جمله و کلمات لغت عربی باشد درک معانی آنها محدود و عمومی خواهد بود.

با توجه بروایات بسیاری که از اهل بیت (ع) رسیده مبنی بر اینکه قرآن علم ما کان و ما یکون و ما هو کائن را در بر دارد بر این اساس لازم است از غیر طریق الفاظ نیز رموز و اشاراتی را در برداشته باشد که درک آنها بطور نامحدود و زیاده بر تصور اختصاص بذوات قدسیه دارد و مراد از کلمه تبیان و تفصیل اعم از دلالت لفظیه و رموز و اشارات خواهد بود.

مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ:

ذکر صفت فعل بیان آنستکه قرآن کریم نشانه حکمت و حسن تدبیر پروردگار و احاطه بمصالح بشر است و یگانه برنامه سعادت و حیات همیشگی است.

أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ:

تفسیر مواد آیات قرآنی است و اساس آن دعوت بتوحید ذات و صفات است و اینکه آفریدگار جهان شایسته پرستش است و هرگز آفریده‌ای نه در وجود استقلال دارد و نه در تأثیر و آیه خطاب بجامعه بشر است که دعوت رسول گرامی صلی الله علیه و آله را بتوحید خالص و بدین اسلام بپذیرند و از برنامه مکتب عالی قرآن پیروی نمائید، همچنانکه دعوت خود را بجمله «قولوا لا اله الا الله

تفلحوا» آغاز نمود و پیوسته دعوت او در جهان ادامه خواهد داشت.

إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ:

مبنی بر اعلام منصب رسالت است که از جانب پروردگار مأمورم که جامعه بشر را از کفران نعمت آفرینش و از خودستائی تهدید نمایم و از ناسپاسی باز دارم و گروهی که به وحدانیت پروردگار ایمان آورده و بسپاس نعمت قیام نمایند و از برنامه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۳۲

مکتب قرآن پیروی نمایند در پیشگاه پروردگار مقامی بس ارجمند و منزلتی ثابت دارند و پیوسته مورد خشنودی پروردگار خواهند بود.

وَأَنْ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ:

جمله عطف و از جمله اداء وظیفه تبلیغ رسالت است و استغفار طلب عفو و آمرزش گناه است به این که گناه نادیده گرفته شود و تیرگی که بر روان اهل ایمان از ارتکاب گناه عارض شده رفع شود و صفاء از دست رفته را باز یابد، آنگاه شایسته رحمت و فضل گردد.

و نظر به این که هر عمل خیر و نیک و یا عمل شر و نکوهیده و گناه، پس از تحقق انقلاب پذیر نیست، معدوم و نابود باشد بلکه آن عمل در ظرف زمان و مکان مخصوص بخود تحقق یافته است و در صورتی که گناه باشد، فقط در اثر توبه و پشیمانی مورد عفو قرار بگیرد از تبعه و عقوبت آن صرف نظر می‌شود.

همچنین عمل خیر چنانچه بیهوده و حبط شود، اجر و ثوابی نخواهد داشت نه آنستکه عمل خیر که در ظرف زمان و مکان مخصوص بخود تحقق یافته، انقلاب یافته و معدوم می‌شود زیرا در صحنه هستی هر چه پدید آید بطور ثابت و برقرار خواهد بود و انقلاب پذیر نیست، همچنانکه انکارپذیر نخواهد بود.

ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ:

ثم حرف تأخیر و ترتیب است و توبه بمعنای رجوع و توجه بسوی پروردگار است که پذیرفته شود زیرا پس از ایمان به ارکان توحید و خلوص در عبادت و تبری از شرکت و طلب آمرزش از گناهان آنگاه روح و روان انسان صفا یافته و توجه او بساحت کبریائی پذیرفته می‌شود ناگزیر شایسته رحمت و فضل میگردد.

يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا:

جمله مجزوم و بیان توحید افعالی پروردگار است و تبلیغ رسالت بر اساس مژده و تهدید است به این که به اهل ایمان و تقوی مژده دهد که پروردگار زندگی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۳۳

سعادت‌مندانه‌ای در دنیا نصیب آنان خواهد فرمود و از آن برای همیشه بهره‌مند گردند، زیرا اعمال اختیاری نیک و بد بشر، زمینه آماده‌ای برای زندگی همیشگی او در جهان دیگر خواهد بود و سعادت و یا تیره بختی بشر در جهان آینده بر پایه عقیده و اعمال وی در این جهان نهاده شده.

در این صورت زندگی با سعادت و زینت بخش همانا ایمان و فضیلت خلقی و انقیاد جوارحی است تا اینکه با سیرت درخشان از زندگی همیشگی نیز بهره‌مند گردد.

از نظر تقابل بر حسب آیه «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» در اثر اینکه بیگانه رابطه عبودیت خود را از پروردگار گسسته است از مقام انسانیت و فضیلت ساقط گشته و محکوم نیروی هوس و خودپرستی گردیده، زندگی تیره و دشوار خواهد داشت زیرا زندگی این جهان که بر اساس تراحم و تنازع نهاده شده با نیروی خودپرستی که هر چیز را برای خود بخواد، هرگز سازش ندارد، بدین جهت زندگی این مردم دل‌باخته و خود خواه با سختی و محرومیت هم آغوش خواهد بود.

جامعه‌ای که از افراد تشکیل می‌شود سعادت آنان نیز در زندگی از سعادت افراد صورت می‌گیرد.

چنانچه زندگی جامعه بر اساس پیروی از برنامه مکتب قرآن و فضیلت باشد از نعمتهائی که پروردگار آفریده و سراسر جهان را فرا گرفته هر فردی بقدر کسب و کوشش خود بهره‌مند شود و مرام هر یک نیز آن باشد که سعادت خود را در ضمن آسایش اجتماع بیابد، ناگزیر جامعه از سعادت کامل برخوردار خواهد بود و مقصد و مسیر اصلی هر یک از آنها نیز تأمین زندگی آینده و همیشگی خود خواهد بود زیرا یگانه نیروئی که بشر و اندیشه و اعمال او را هر لحظه کنترل کند همانا عقیده به بررسی اعمال در پیشگاه پروردگار است.

إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى:

حیات و زندگی بشر در این جهان آزمایش و همچنین بهره‌وی از فضیلت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۳۴

و یا رذیلت که بر اساس اختیار او است عبارت از حد وجودی است که در دفتر تکوین و کتاب مخصوص بهر یک از افراد پیش بینی شده ضبط است و قابل تغییر نبوده و همچنانکه آغاز وجود هر فردی مشخص بوده، پایان آن نیز معین و مشخص است. و یُوْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ:

جمله عطف و بیان توحید افعالی پروردگار است نظر به این که استفاده از وسائل زندگی از نظر حاجت و فضیلت ایمان است چنانچه افرادی که دارای فضیلت زیادتری در امور دینی و یا دنیوی باشند. از نظر اینکه آثار وجودی آنان در اجتماع و در اصلاح امور، زیادتر است، سهم آنان از آسایش و استفاده از زندگی بیشتر خواهد بود.

و چون افراد جامعه یکسان نیستند، بلکه از افراد مختلف و متفاوت در کمال و فضیلت و سعه وجودی و نیروی فکری بشر تشکیل می‌شود بهمین نسبت نیز پروردگار بر حسب جریان طبیعی سهم هر یک را بقدر سعه وجودی و آثار اصلاحی او در اجتماع مقرر فرموده.

همچنانکه بلحاظ معرفت و بصیرت در امور دینی و آثار وجودی در باره نشر معارف و احکام و یا اعمال عبادی در شئون زندگی در دو جهان امتیاز قابل ملاحظه‌ای خواهند داشت.

وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ:

مبنی بر تهدید است چنانچه هر یک از اجتماعات بشر به ارکان اسلام ایمان نیاورند و از دعوت آنان به پیروی از مکتب قرآن اعراض نمایند رابطه خود را از آفریدگار گسسته‌اند و سیرت آن محرومیت از رحمت و استحقاق عقوبت همیشگی است و از نظر مهر و علاقه‌ای که رسول گرامی به ایمان هر یک از افراد بشر دارد و یگانه مظهر رحمت و فضل کبریائی است از عاقبت وخیم کفر و لجاج بیگانگان اظهار خوف نموده و به آنان یادآوری می‌نماید که آینده بسیار خطرناکی که زیاده بر تصور است در پیش دارند.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۳۵

إِلَىٰ اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ:

مبنی بر حصر و تهدید است، در این چند آیه ارکان توحید و اصول دین اسلام را که اساس برنامه مکتب قرآن است بجامعه بشر اعلام نمود.

در این جمله کوتاه نیز محصول و ثمره توحید را بیان نموده است. به این که لازمه ارتباط کامل که در سراسر جهان فرمانروا است آنستکه نظام واحد بزرگی از آن تشکیل می‌شود و همه اجزاء آن با هویت و واقعیت و شئون خود در تغییر و تحول است و یک حرکت کلی و عمومی را بوجود می‌آورد و آنچه نهفته است آشکار می‌سازد و متوجه غرض و رهسپار بسوی مقصدی است که با رسیدن بآن مرز مشترک آن هدف و غرض جایگزین این حرکت شده به جهانی ثابت و برقرار و با نظام مخصوص که محصول نظامها است تبدیل خواهد شد.

همچنین سلسله بشر که محصول و غرض اصلی از خلقت و حرکت جهان است او نیز هر لحظه در حرکت و سیر و تکامل بوده، بسوی زندگی همیشگی متوجه است مانند پروردگار که از آغاز خلقت شروع بحرکت نموده مراحل و عوالمی را پیموده، بدون اینکه کوچکترین توجه داشته باشد و در این جهان پر حرکت و جهش که کانون عوالم و محور سعادت و شقاوت شناخته شده با توجه مخصوص لحظات بشمار آنرا یکی پس از دیگری پشت سر می‌گذارد و بسوی مقصدی که آخرین نقطه حرکت به پیشگاه کبریائی است خواهد رسید و نتیجه مساعی و یا سیرت ننگین و نکبت‌بار خود را بصورت فعلیت در آنجا خواهد یافت.

وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ:

بصفت قدرت کبریائی که صحنه امکان و سراسر عوالم هستی مسطوره آنست استناد نموده که پس از مرگ و انتقال بشر بعالم دیگر برانگیختن وی امریست امکان پذیر بلکه بطور حتم و شهود زندگی بشر با مسؤولیت توأم است بر این اساس حیات و زندگی او ابدی است و محصول اعمال و حرکات زندگی خود را بصورت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۳۶ حقیقت خواهد یافت.

قدیر صفت فعل پروردگار است از نظر اینکه نظام هستی مسطوره‌ای از قدرت بی‌حد او است هم چنین نظام عالم آخرت کاملترین نظام و غرض بالاصاله است و مفاد قدیر قدرت بطور اطلاق است به این که ایجاد و آفرینش هر موجود و خواسته‌ای وابسته بقید و شرطی نخواهد بود.

این نظر بر حسب توحید افعالی پروردگار در صورتی است که همه موجودات بر حسب نظر دقیق وابسته بیکدیگر و ارتباط وجودی با اسباب و شرایط داشته باشد یعنی وحدت و اتصال خاصی میان همه آنها فرمانروا باشد.

در این صورت هر یک از اجزاء و شرایط جدا از مجموع اسباب نخواهد بود و هر موجودی وابسته بمجموع علل و اسباب بوده و مجموع شرایط مشخصات معلول و خواسته‌اند.

در این صورت قدرت بطور اطلاق سبب ایجاد آن خواسته خواهد بود.

مثلا وجود زید فرزند عمر و چنانچه وابسته بوجود پدر و مادر و شرایط چندی فرض شود اراده و قدرت پروردگار نیز جزء علل و ردیف سایر اجزاء و شرائط خواهد بود.

بر این فرض اراده و قدرت پروردگار بطور اطلاق نخواهد بود زیرا ردیف با سایر علل و شرایط می‌باشد.

و چنانچه زید فرزند عمر و بطور مقید بهمه شرائط باشد یعنی هم اسباب مشخصات وجودی او باشند بر این تقدیر صادق است که سبب تام وجود زید فقط اراده قاهره و قدرت پروردگار خواهد بود.

بعبارت دیگر مفاد جمله (عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) قدرت بطور اطلاق است و بهر موجود و خواسته‌ای تعلق می‌یابد و هر موجودی را فرا میگردد ناگزیر بینهایت خواهد بود و این در صورتی است که مجموع نظام سبب تشخص هر موجود و خواسته‌ای باشد.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۳۷

[سوره هود (۱۱): آیات ۵ تا ۱۶] ص: ۳۳۷

اشاره

أَلَا إِنَّهُمْ يَتَّبِعُونَ صُدُورَهُمْ لَيْسَ يَخْفَوْنَ مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَعْشُونَ نِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسْتَرْوْنَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۵) وَ مَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَ مُسْتَوْدَعَهَا كُلُّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (۶) وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَ لَئِنْ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ

(۷) وَ لَئِنْ أَخْرْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ أَلَّا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ
 (۸) وَ لَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَكْفُرُ (۹)
 وَ لَئِنْ أَذَقْنَاهُ نِعْمَاءَ بَعِيدَ صُرَاءٍ مَّسْتَهْتَهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحَ فَخُورٌ (۱۰) إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ
 مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ كَبِيرٌ (۱۱) فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضٌ مَّا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَ ضَائِقٌ بِهِ صِدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كِتَابٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا
 أَنْتَ نَذِيرٌ وَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (۱۲) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَ اذْعُوا مَنِ اسْتِطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ
 كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۳) فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۴)
 مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زَيَّيْتَهَا نُوْفٌ إِلَيْهِمْ أَعْمَالُهُمْ فِيهَا وَ هُمْ فِيهَا لَا يُنْحَسُونَ (۱۵) أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ
 حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۶)
 انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۳۹

(شرح) ص: ۳۳۹

أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينٌ:

آیه مبنی بر توبیخ و سرزنش بیگانگان است، از نظر عنادی که روان آنها را فرا گرفته نزول آیات قرآنی را از مقام پروردگار تکذیب می‌نمایند و زیاده بر آن طنین قرائت آیات که فکر هر خردمندی را جلب و اعماق قلب و روان بشر را فرا میگیرد، در آن هنگام این گروه دلباخته قامت و اعضاء خود را جمع نموده گرد هم آرند و از رسول گرامی خود را پنهان کنند که صوت دلربای آیات را از او نشنوند و آتش کینه آنان افروخته نشود غافل از اینکه پروردگار هر لحظه بر خاطرات و منویات آنان آگاه است، بلکه در تاریکی شب که بکناری خزیده و در بستر آرمیده و خود را پوشانیده، بر آنان آگاه و بیناست.

يَعْلَمُ مَا يُسْرُونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ:

صفت فعل پروردگار است که بر خاطرات و راز دلها آگاه است، علم پروردگار بطور انفعال و حصول نیست، بلکه حوادث و خاطرات قلبی و منویات بشر ظهوری از احاطه شهودی و قیومیت کبریائی است و بطور تجدد امثال پی‌درپی افاضه میفرماید، بر این اساس آشکار و نهان و بیرون و درون بقیاس احاطه کبریائی او مفهوم ندارد.

وَ مَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا:

از جمله دلایل محسوس در باره احاطه علمی پروردگار که در آیه گذشته انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۴۰

نامبرده شد آنستکه هر خزنده و جنبنده‌ای که در زمین پهناور و یا درون آن زندگی نموده و حرکت و جنبشی دارد مخلوق و آفریده است، پروردگار هر لحظه آنرا تدبیر می‌نماید و آنچه برای زندگی و حرکت و ادامه آن لازم است آماده نموده از طریق عوامل طبیعت در بر آن میگذارد و آنرا بسوی مقصدی که غرض از آفرینش آنست سوق میدهد.

از آیه استفاده می‌شود که رزق و رفع نیازهای موجودات زنده از جمله اموریست که پروردگار بعهده گرفته و وعده فرموده به منظور اینکه آنها را بهدفی که غرض از خلقت آنهاست، سوق دهد.

این شاهد گویا بر احاطه شهودی و مثالی از قدرت بی‌نهایت مقام کبریائی است که بیک جذبیه تدبیر بر سراسر جهان هستی فرمانروائی می‌نماید و هر لحظه هر ذره و آفریده‌ای را در مسیری که برای آن پیش بینی نموده و مخصوص آنست رهبری نموده همچنین مجموع جهان هستی را بسوی کمال و بصرحه ابد که غرض از آفرینش و نظام صنع است سوق میدهد.

در نظام موجودات که صحنه هستی را فرا گرفته پروردگار در باره سلسله بشر امتیاز خاصی پیش بینی نموده و حساب جداگانه و دفاتر مخصوصی برای هر یک از افراد بشر تقدیر و تقدیر فرموده و از صف خزندگان و پرندگان خارج و از افق وجودی آنها بغیر

قیاس بالاتر است از این رو احتیاجات و رزق بشر نیز بشمار است.

و دلیل گویا و شاهی است، بر احاطه قیومیه پروردگار، زیرا تأمین احتیاجات بشر از نظر جنبه مادی و جسمانی او غرض و محصول جهان هستی است و بلحاظ اقسام رزق معنوی و روانی او نیز زیاده بر تصور است.

از نظر اینکه در کمون او استعداد نهفته‌ای نهاده و هر لحظه حاجت و نیاز او را از هر سو فرا گرفته به صورت فقر و فقدان که سیرت آن کمال است و برای تأمین انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۴۱

مسیر زندگی و سعادت همیشگی خود نیازمند بنیروی زیاده‌ای است و ساحت پروردگار هر یک از افراد بشر را مسطوره نظام هستی معرفی نموده و اقسام رزق معنوی و فکری و عملی را در بر آنان نهاده و آنان را با عالم غیب و ناپیدا ارتباط داده است.

بر این اساس رزق و احتیاجات بشر هرگز قابل قیاس بموجودات جهان نخواهد بود و از نظر شهادت بر علم و احاطه پروردگار نیز قابل قیاس به شهادت احتیاجات و رزق حیوانات و پرندگان نیست.

و یَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَ مُسْتَوَدَّعَهَا:

و نیز دلیل گویا بر علم پروردگار همانا احاطه شهودی بر حالات و تحولات موجودات خزانده و پرنده و جنبنده است، مستقر عبارت از آنچه بطور فعلیت یافته و برقرار است، زیرا هر موجود زنده‌ای پیوسته در حرکت و محکوم بتحول و تبدل است و هرگز لحظه‌ای ثابت و برقرار نخواهد بود.

و مستودع ضد آن، هر آنچه در کمون هر حیوانی از حرکت و تحول نهفته و بر آن رخ می‌دهد.

كُلُّ فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ:

تدبیر ارزاق و تحولات در نظام موجودات بر حسب فرمان پروردگار در دفتر مخصوصی است که بتدریج بظهور میرسد و صحنه هستی را فرا می‌گیرد.

محتمل است مراد جهان هستی باشد که هر گونه حوادث و تحولات که در جهان رخ دهد و هر لحظه آنچه تقریر و تقدیر شده، آشکار می‌شود، مانند اوراق و صفحاتی که هر لحظه تحولات و حوادثی را در بر دارد، ارائه داده پس از ثبت و ضبط بیدرنگ صفحه دیگر و تحولات و حوادث دیگری جایگزین آن شده، بظهور میرسد و نظام ثابت و مستقر بنظر می‌آید.

محتمل است نسبت کتاب مبین باشیاء و همه حوادث جهان نسبت صحیفه و برنامه عملی باشد که در آن تعیین واقعه و تقدیر حدود آن پیش‌بینی شده است انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۴۲

و آن صحیفه قبل از حادثه و بعد از حادثه ثابت خواهد بود و عبارت از مسطوره علم پروردگار است.

و نیز محتمل است مراد از کتاب مبین واقعیت حوادث و تحقق آنها در خارج باشد که پس از وقوع، قابل تغییر و تحول نیست، زیرا هر حادثه‌ای قبل از وقوع قابل تبدل و تغییر است و چون تحقق یافت و بوقوع پیوست دیگر قابل هیچگونه تبدل و تحول نخواهد بود. هم‌چنانکه قابل انکار نیست خلاصه کتاب مبین عبارت از صحیفه و مسطوره علمی پروردگار است که آنچه در نظام وجود و جهان هستی حادث شده و بوجود آمده و آنچه حادث می‌شود در آن بطور خاصی ثبت و ضبط است.

فعل پروردگار که جهان هستی مسطوره آنست هرگز فناء‌پذیر و نابود شدنی نیست، هم‌چنانکه پس از وقوع هر حادثه‌ای قابل انکار نخواهد بود، بلکه در نظام وجود با همه خصوصیات و حدود آن ضبط شده است.

تعریف کتاب بصفت مبین بیان احاطه علمی پروردگار است بموجودات جهان و حوادثی که رخ داده و نیز رخ می‌دهد و بر طبق اراده پروردگار اجراء می‌شود، بدون اینکه در آن اشتباه و یا خلط رخ دهد و یا عبارت از مقامی است که تدبیر همه حوادث و وقایع جهان و خصوصیات و مشخصات هر یک از آنها در آن درج شده ولی هنوز بنظام خارج نرسیده و تحقق نیافته است با توجه به این که کتاب مبین صحیفه و برنامه خارجی نیست که محدود باشد، بلکه صحنه مثالی و مسطوره علم کبرایی است که رجال الهی

چنانچه بخواهند و بقدر موهبت وجودی خود بآن توجه نمایند، بر سراسر حوادث جهان گذشته و آینده با حدود و خصوصیات هر یک از آنها باذن پروردگار بدون ابهام و خلط آگاه خواهند شد و نظر به این که بر هر یک از حوادث گذشته جهان و یا وقایعی که رخ میدهد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۴۳

گروهی ناظر بوده و یا مشاهده می‌نمایند این قبیل امور مشمول کتاب مکنون نیست بدین جهت کتاب مکنون اختصاص به معارف الهی و اصول تعلیم و تربیت دارد که بغیر قیاس بالاتر از سطح افکار بشری است و موهبت علم بآنها بر حسب آیه (فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) اختصاص به رسول اکرم (ص) و اوصیاء طاهرین علیهم السلام دارد وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ: آیه در مقام احتجاج با بت پرستان و اثبات توحید افعالی پروردگار است، باستناد دلایل محسوس به این که قوام آفرینش موجودات وابسته بتدبیر در باره آنها است.

چنانکه خلقت کرات آسمان و زمین پهناور و هر یک از انواع موجودات توأم با تدبیر و ابقاء آنها است و بحکم ضرورت آفریدگاری که آنها را پدید آورده در باره آنها نیز تدبیر می‌نماید.

از جمله نظر بخلقت کرات بالا و موجودات در زمین است، چگونه تصور میرود که آفریدگار جهان هر یک از آنها را پدید آورد، ولی تدبیر و سوق آنها را بسوی کمال و غرض از خلقت آنها بموجود و آفریده‌ای واگذار نموده باشد، با اینکه بطور محسوس موجودات در اثر تأثیر و تأثر و فعل و انفعال در یکدیگر موجودات دیگری از آنها پدید می‌آیند، بصورت وجود جداگانه با خواص و آثار دیگری با اینکه، قبل بر آن اثری از آنها در خارج نبوده.

مثلاً نباتات و رستنیها، هسته‌ای که در زمین افشاند می‌شود، در اثر استفاده تدریجی از خاک و هوا و آب و حرارت خورشید، با گذشت زمان ممتدی رشد کند و بصورت جداگانه با خواص و آثار دیگری که قبل بر آن نه امتیاز وجودی داشته و نه آثاری از آن بظهور میرسید، بلکه همه آنها بطور قوه در کمون هسته و سایر عوامل نهفته بوده است کدامیک از آنها را میتوان خلقت شمرد و آن دیگری را انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۴۴

تدبیر، بلکه بطور محسوس خلقت در تدبیر در اثر فعل و انفعال و تأثیر و تأثر مختلط و وابسته بیکدیگرند و در هر لحظه حکم رتق و فتق و تبدل و تحول از طریق تأثیر و فعل و انفعال سراسر اجزاء و ذرات جهان را فرا گرفته است.

و نظر به استقراء و جستجویی که در باره موجودات عالم طبع از نظر جنبه مادیت آنها بعمل آمده به طور حتم استفاده می‌شود که این حکم از عوارض ذاتی جسم و جسمانیت است، بر این اساس کره زمین که از جمله کرات بیشمار بالا-است، حکم خلقت و آفرینش در همه آنها یکسان است.

گرچه آغاز خلقت و جدا شدن کرات را از یکدیگر مشاهده ننموده‌ایم که چگونه بوده ولی بطور حتم همه کرات از نظر جنبه مادیت و قوانین که در طبیعت فرمانروا است، خلقت و تدبیر در باره آنها بر اساس نظام واحدی است که استثناء و تخلف ناپذیر است.

و به منطبق آیه (ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَ هِيَ دُخَانٌ، فَقَالَ لَهَا و لِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا) ۱۲-۴۱) مرحله و دوره‌ای را بیان نموده که امتیازی میان هر یک از کرات بالا و کره زمین نبوده و هنوز وقت و زمان پدید نیامده بود، پروردگار گازهائی را آفریده و بصورت فشرده و جسمانیت درآورده و بهیئت کرات آسمان و زمین همه را از یکدیگر جدا نموده، هر یک را جای مخصوص و مسیری برای هر یک با حدودی مقرر داشت.

در اثر مشاهده حسی تأثیر و فعل و انفعال عوامل پی‌درپی که در زمین و اجزاء آن تحولاتی پدید می‌آورد ما را رهبری می‌نماید به این که زمین دوره‌ای را گذرانیده و پشت سر نهاده که آمادگی نداشته و نباتات از آن نمی‌روئید و خزنده‌ای از آن بوجود نمی‌آمد و نیز بمرحله دیگری ما را رهبری می‌نماید که زمین از کرات دیگر جدا نشده بوده و همه بصورت دخان و گاز بوده و فشرده نشده

بود، آنگاه پروردگار آنها را بدین صورت و بهیئت کرات آسمان و زمین در آورده است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۴۵
 فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ:

بدیهی است در آن مرحله کرات صورت نگرفته و جهان خلقت انتظام نیافته بود، وقت و زمان یعنی روز و شب و هفته و ماه و سال نیز نبوده، بدین قرینه مراد از کلمه ایام دوره و مراحل چندی است که کرات بالا و زمین با آنها رو برو شده و پشت سر نهاده‌اند. و بر حسب آیه (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ) ۱۲- سجده) خلقت و چگونگی تدبیر کرات بالا- در دو مرحله انجام یافته و صورت گرفته، محتمل است دو مرحله‌ای باشد که نامبرده شد و سپس در باره تدبیر و انتظام و آمادگی زمین برای تأثیر عوامل و فعل و انفعال و بوجود آمدن نباتات و خزندگان و سکونت بشر چهار فصل و دوره سال را مقرر فرمود.

و بر حسب آیه (أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا) ۲۱- ۳۱) رتق اسم مصدر بمعنای پیوستگی در آغاز خلقت است، مانند پیوستگی جسم طبیعی که هنوز معرض تغییر و صنعت و حرفه در نیامده است و فتق نیز اسم مصدر، ضد آن بمعنای گشودن و بهیئت صنعت و حرفه در آوردن است.

از آیه استفاده می‌شود، زمین در آغاز خلقت آن که از دخان و گاز بوده، آمادگی نداشته و بر آن حیات و زندگی امکان نداشته و برای روئیدن نباتات آماده نبوده و مرحله دیگری را نیاموده پروردگار آنرا گشود و در کمون آن نهاد و برای روئیدن نباتات و زندگی خزندگان آماده نمود و از طریق تأثیر عوامل و فعل و انفعال اجزاء جهان نظام تبدیل و تحول را در سراسر جهان اجراء فرمود.
 وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ:

مفاد جمله ایجاد و تکوین است یعنی ماده و عناصر آب را آفرید و بهم پیوست و آمیخت و گسترش موجودات جهان طبع را بر آن نهاد و بوسیله آب زندگی و تحولات موجودات در اثر فعل و انفعال انتظام و استقرار یافت و نیز محتمل است، انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۴۶

مراد آن باشد که پروردگار عوالم و جهان طبع را بطریق گسترش هستی و اطلاق وجود گسترانید و سراسر جهان را هستی فرا گرفت، بقرینه اینکه عرش بمعنای نفوذ حکم و اجراء فرمان است بدیهی است گسترش هستی در صحنه امکان که هر ذره و ریز و کلان را فرا بگیرد، آشکارترین نفوذ و گسترش حکومت و فرمانروائی است.

زیرا وجود و هستی یگانه عرش آفریدگار است که عوالم بالا و جهان طبع را فرا گرفته و قابلیت دارد که پروردگار آنرا ادامه دهد و سلسله بشر را که محصول جهان است تا ابد زنده بدارد و ظاهر از جمله (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) مبنی بر اساس نظام وجود و بطور دائم است و اختصاص به عالم طبع ندارد و آیه از وجود و هستی تعبیر به آب نموده محتمل است بمناسبت قیاس امر نظری بامر بدیهی باشد به این که قوام موجودات عالم طبع از آبست مثلاً سنگ باصابت و سختی که دارد در اثر رسوخ آب در درون کمی خاک است که زمان ممتدی و قرن‌ها تحت فشار قرار گرفته بدین صورت سخت در آمده است به همین قیاس نظام عوالم وجود و هستی بر وجود اطلاق و گسترش هستی نهاده شده و صحنه امکان که همیشگی است از عوالم مختلف و مرتبط تشکیل می‌شود بر این اساس عرش پروردگار اختصاص بعالم طبع ندارد و همه عوالم ظهوری از عرش و فرمان اویند لَبِّلُوْكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا:

حرف لام بمعنای فایده است که بر خلقت بشر و تأسیس مکتب قرآن مترتب می‌شود به اینکه هر یک از افراد بشر بمعرض امتحان و آزمایش در آیند و بمقامی از انسانیت نائل شده و بایمان و نیروی تقوی آراسته شوند و فائده عبارت از مصلحتی است که از عمل متأخر است و پس از تحقق عمل مترتب می‌شود و غرض آنستکه وجود ذهنی آن مقدم بر عمل باشد و در خارج پس از عمل بوجود بیاید انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۴۷

همچنانچه افعال اختیاری بشر بمنظور رسیدن بغرضی است و تصور غرض از مبادی اراده و فعل اختیاری است و این از نقص فاعل مختار است که پس از تصور نتیجه و فائده فاعلیت او بحد نصاب برسد و اقدام بعمل بنماید و در باره افعال پروردگار غرض باین

معنا محال است، بلکه بحکم خرد فائده و مصلحت متأخر و بر فعل پروردگار مترتب می‌شود و عقل آنرا از آن فعل انتزاع نموده می‌فهمد بلاء و ابتلاء بمعنای امتحان و آزمایش است، بدیهی است که آزمایش سلسله بشر پس از تأسیس مکتب قرآن است و از نظر و حدت و اتصالی که در همه اجزاء جهان فرمانروا است، هر یک از آثار مترتب بر خلقت جهان را میتوان فائده آن معرفی کرد و از جمله فائده مترتب بر خلقت کرات آسمان و زمین و نظام آنها آنستکه کدام یک از افراد بشر از لحاظ عقیده و ایمان باصول توحید و اطاعت آراسته‌تر و به خشنودی پروردگار نزدیکتر باشد.

این عنوان همه افراد اهل ایمان را فرا میگیرد و غرض از آزمایش را بیان می‌نماید، زیرا امتحان و آزمایش افراد بشر مقدمه است برای اینکه کدام یک بشعار عبودیت آراسته‌تر و بهترین مسطوره صفات ربوبی میباشد و افراد بشر در اثر ایمان باصول توحید و فضیلت خلقی و عمل جوارحی دارای امتیاز اکتسابی هستند و هرگز دو فرد از لحاظ عقیده و استقامت در ایمان یکسان نخواهند بود بلکه هر فردی امتیازاتی خواه ناخواه از سایر افراد بشر کسب خواهد نمود، مثلاً از این عنوان استفاده می‌شود، یگانه فائده مترتب بر خلقت جهان و محصول عوالم امکان یگانه گوهر صدف نظام وجود رسول گرامی صلی الله علیه و آله که از همه افراد بشر یگانه فرد احسن است از لحاظ ایمان و شعار عبودیت و پس از او کسی که نسبت بهمه افراد احسن و بلحاظ عبودیت آراسته‌تر از همه سلسله بشر باشد بهمین قیاس هر یک از اوصیاء رسول گرامی علیه السلام و سپس هر یک از رسولان و پیامبران مورد قیاس خواهند بود و در مرتبه دیگر هر یک از اهل ایمان و دانشجویان مکتب توحید و پیروان برنامه قرآن که در مقام عبودیت ثابت‌تر باشند با رعایت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۴۸

اختلاف درجه و مقام هر یک از آنان زیرا بحکم خرد هرگز دو فرد از اهل ایمان از لحاظ شعار عبودیت یکسان نخواهند بود و هر یک امتیاز ذاتی از طریق اکتساب از سایر افراد بشر از اولین و آخرین خواهند داشت و بطور تلویح و غرض ضمنی نیز همه افراد بیگانه که در قطب مخالف هستند و طریق بعد از رحمت و محرومیت می‌پیمایند، هر یک از آنان نیز در نتیجه آزمایش حد کفر و عناد و محرومیت آنان متفاوت بوده و امتیاز هر یک از افراد بیگانه نیز خواه ناخواه از سایر افراد آشکار می‌شود.

وَلَيْسَ قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ:

ای رسول گرامی چنانچه با سوگند به بیگانگان قسمتی از اصول توحید و حقیقتی از معارف را اعلام نمائی به این که بشر همیشگی است و اختصاص بزندگی در دنیا ندارد و پس از مرگ بشر بزندگی و بنظام دیگری انتقال خواهد یافت این حقیقت را تکذیب نموده گویند: چگونه استخوان پوسیده و اعضاء بصورت خاک در آمده و بار دیگر بصورت بشر در می‌آید و این گفتار افسانه‌ای بیش نیست.

از آیه استفاده می‌شود که بت پرستان نسبت به صانع جهان و آفریدگار عالم تصدیق دارند و نظر به این که امر ضروری و بدیهی است نمی‌توانند انکار نمایند و نسبت بعالم قیامت که امر فکری و نظری است تکذیب نموده، آنرا افسانه پندارند و سحر و نیرنگ خوانند و لَيْسَ أَخْرَجْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولَنَّ مَا يَجِبُ سُهُ:

سوگند یاد نموده آنچه کفار را بآن تهدید نموده و وعده نزول عذاب بآنها داده‌ایم و از نظر آزمایش به آنان مهلت داده، آنرا بتأخیر افکنده، تکذیب نموده گویند، بچه جهت نزول عذاب بر ما بتأخیر افتاده است و از نظر تکذیب و عناد نعمتی را که در اختیار دارند، چنین پندارند که زوال پذیر نیست و نیروئی نمیتواند از درخشان، ج ۸، ص: ۳۴۹

آنرا سلب کند در صورتی که تأخیر نزول عذاب از نظر رحمت و فرصتی است که به آنها داده و هلاکت آنها را بتأخیر افکنده‌ایم
أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ:

مبنی بر تاکید است، هنگامی که دوره آزمایش آنان سپری می‌شود و عذاب آنرا فرا بگیرد، و هرگز نیروئی نمی‌تواند از آن جلوگیری نماید، گرچه پیوسته از نظر انکار گویند: عذابی که ما را به آن تهدید می‌نمائید چنانچه بر اساس صحیح بود ما را فرا

میگرفت. زیرا ما پیوسته در مقام مبارزه و تکذیب هستیم و تأخیر اجرای عذاب شاهد آنستکه نزول عذاب بی‌اساس و بی‌حقیقت است.

وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ:

جمله به هیئت ماضی تعبیر شده، مبنی بر اینکه نزول عذاب و هلاکت آنان بطور حتم و تخلف ناپذیر است و بطور مسخره گویند، هرگز نیروئی نمی‌تواند نعمت را از ما سلب کند.

وَ لَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَا مِنْهُ إِنَّهُ لَكَيْفُوسٌ كَفُورٌ:

آیه مبنی بر توییخ در باره ناسپاسی بیگانگان است، چنانچه پروردگار از فضل نعمتهائی را دسترس آنان گذارد از نظر خودستائی گمان کنند که نعمت در اختیار آنان است و از آنها سلب نخواهد شد و نیروئی نمی‌تواند آنها را سلب نماید و سپس پروردگار بر حسب نظام تدبیر نعمت را از آنان سلب کند.

بیگانگان از نظر خودستائی و عدم اعتماد به نیروی غیبی در زندگی افسرده خاطر شده و ناامید گردند. از اینکه امکان دارد بار دیگر نعمت به آنان باز گردد غافل از اینکه از نظر توحید افعالی پروردگار است که نعمت را دسترس آنان نهاده و ارزانی فرموده و نیز بر حسب حکمت نعمت را از آنان سلب فرموده و چنانچه خداپرست بوده و به نیروی غیبی او اعتماد داشتند و با نیروی ایمان و قوت قلب در مقام سپاسگزاری برمی‌آمدند و اظهار حاجت نموده از فضل پروردگار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵۰ هرگز مأیوس نمی‌شدند.

وَ لَئِنْ أَذَقْنَا نِعْمَاءَ بَعْدَ ضِرَاءٍ مَسَّتَهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ:

همچنین هنگامی که بخت آنان تیره و دچار مصیبت و فاقد نعمتی بوده پروردگار نیز از فضل خود گرفتاری را از آنان رفع نموده و نعمت را دسترس آنان گذارد و از نظر خودستائی و اعتماد به وسایل طبیعی مسرور شده فخر و مباهات نموده گویند: تیره بختی ما سپری شده، دیگر زوال‌پذیر نیست و نیروئی نمیتواند آنها را از ما سلب کند، غافل از اینکه بر حسب توحید افعالی پروردگار است که آنان را از تیره بختی رهائی بخشیده و از فضل خود با ناسپاسی آن حاجت آنها را برآورده و نعمت را دسترس آنان گذارده است. و چنانچه خداپرست بودند و به نیروی غیبی اعتماد داشته می‌دانستند که زمام تدبیر در حیطه پروردگار است و به وسایل طبیعی اعتماد نموده و در باره امری که تزلزل‌پذیر است فخر و مباهات نمی‌نمودند، زیرا ممکن است در اثر پیش آمدی باز نعمت از آنان سلب شود و سرور آنان بصورت حزن و اندوه در آید.

آیه لَفَرِحٌ فَخُورٌ: صفت مشبه از حالات روانی و مبنی بر توییخ است. انسان که بتوحید افعالی پروردگار اعتقاد نداشته و غافل از آن باشد که هر لحظه تدبیر امور و حوادثی که به او رخ میدهد بر حسب تدبیر متقن پروردگار است، از نظر غرور پندارد که زمام تدبیر در اختیار خود اوست و نعمت او زوال‌پذیر نیست ناگزیر در مقام فخر و مباهات بر دیگران برمی‌آید و چنانچه نعمت از او سلب شود از نظر عدم اعتماد به نیروی غیبی حالت یأس و ناامیدی بر او چیره خواهد شد.

آیه بیان آنستکه یأس از رحمت پروردگار ببازگشت نعمت رذیله نفسانی و منافی با توحید افعالی پروردگار است و بر اساس انکار آنستکه زمام حوادث و تدبیر امور در حیطه قدرت پروردگار است، همچنین فخر و مباهات بر دیگران انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵۱ در اثر داشتن نعمتی رذیله نفسانی و منافی با توحید است و بر اساس خودستائی و اعتماد به تأثیر وسایل طبیعی است.

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ:

صبر عبارت از نیروی نفسانی و روانی است و استقامت قلب و حفظ نظام اراده را در بردارد که محور حیات و زندگی انسانی است به این که نظام فکر و اراده خود را حفظ نماید و از تزلزل و فساد رأی بپرهیزد و صابر کسی است که در برابر حوادث ناگوار مقاومت نماید و در مقام دفاع و مبارزه برآید نه آنکه هر چه بر او می‌آورد تحمل کند و هر که بر او صدمه و یا خطر و ضرری وارد

کند انقیاد نماید و در مقام دفاع و مبارزه بر نیاید مانند زمین هموار که پایمال گردد زیرا که پروردگار نیروی دفع ضرر و مبارزه به مکروه را در کمون انسانی نهاده مانند نیروی جلب نفع که هر دو اساس انتظام زندگی است و آیه مبنی بر مدح و سپاس از گروهی است که در اثر نیروی ایمان و پرهیز از گناهان دارای قلب سلیم و روان مستقر هستند و پیوسته به نیروی غیبی اعتماد می‌نمایند و در برابر حوادث ناگوار با نیروی اعتماد و توکل پروردگار صابر و شکیبیا هستند و تزلزلی بخاطر آن رخ نمیدهد و اظهار عجز و جزع نمی‌نمایند و ثبات خود را هرگز از دست نمیدهند.

در صورتی که نعمتی به آنان رو آورد مغرور نشده و اظهار فخر و برتری بر دیگران نمایند و از فضل پروردگار دانند و بسپاس آن قیام می‌نمایند.

أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ:

مبنی بر حصر است، فقط این گروه از رذیله یأس و تزلزل قلب و از خود ستائی ایمن هستند و لازم اعتماد به پروردگار صفای روان و رفع نواقص خلقی و اتصاف بفضایل و نعمتهای همیشگی است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵۲

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضٌ مَّا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَ ضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ:

آیه استفهام و خطاب بر رسول گرامی است که آیا بعض آیات قرآنی را برای بت پرستان نخوانده و افسرده خاطر هستی، از نظر اینکه از تو درخواست معجزه می‌نمایند، چه آنکه بعید است، با اینکه آیات قرآنی را برای آنان خوانده باشی و آنها شنیده باشند باز به انکار خود اصرار نمایند و از تو معجزه درخواست نمایند و امکان دارد حقیقت دعوت تو برای آنان آشکار نشده و مبهم مانده باشد

أَنْ يَقُولُوا لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ كِتَابٌ:

آیا افسردگی خاطر تو از آنستکه در باره تکذیب و نداشتن دلیل برای دعوت خود گویند گنج نهفته‌ای کشف ننموده و یا ثروت کلانی بدست نیاورده و یا فرشته-ای بهمراه ندارد که به صحت دعوی رسالت او گواهی دهد و استناد آیات قرآنی را به پروردگار تصدیق کند.

و محتمل است مفاد آیه آن باشد، نظر به این که بت پرستان سخنان ناروا در باره نزول آیات قرآنی گفته‌اند بر رسول گرامی صلی الله علیه و آله دشوار است آیاتی که مبنی بر حسب خدایان ساختگی و طعن بر بت پرستی است برای آنان بخواند، زیرا در مقام تکذیب و استهزاء برمی‌آیند، بدین نظر آیه مبنی بر تهییج و ترغیب رسول گرامی است که بدعوت خود و قرائت آیات قرآنی برای آنان ادامه بده و مأیوس مباش.

جمله نیز عطف و تقدیر آن و لعلک ضائق به صدرک است و مفاد آن، آیا پیوسته افسرده خاطر هستی از نظر بهانه‌جویی آنان که برای تصدیق دعوت تو دلایل دیگری درخواست می‌نمایند. از قبیل اینکه برای اثبات رسالت و صحت دعوت خود گنج نهفته و یا ثروت کلانی بدست آوری و یا فرشته‌ای بهمراه داشته که به صحت دعوی تو گواهی دهند و نیز استناد آیات را به پروردگار تصدیق کنند إِنَّمَا أَنْتَ نَذِيرٌ:

پاسخ بهانه‌جویی و اعتراض آنها است، به این که سمت رسول گرامی فقط انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵۳

دعوت مردم جهان باصول توحید و قرائت آیات قرآنی است و چنانچه دلائل رسالت رسول گرامی را از نظر عناد و لجاج تکذیب نمایند و دلیل و معجزه دیگری برای اثبات دعوی رسول گرامی درخواست کنند بی‌مورد است زیرا اجرای معجزه از شئون آفرینش است و از قدرت بشر خارج است و سمت رسول گرامی فقط تهدید به عقوبت کسانی است که دعوت او را تکذیب می‌نمایند.

وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ:

بیان توحید افعالی پروردگار و مبنی بر اثبات قدرت و نفوذ اراده پروردگار بطور اطلاق است که فرمان او در سراسر جهان نافذ است و عقد سلبی آن نیز مبنی بر تأکید است که هرگز از نفوذ قدرت و اجرای خواسته او مانع و یا عایقی جلوگیری نتوان نمود و اجرای

معجزه برای اثبات دعوی پیامبران از شئون آفرینش و از لوازم صفت ربوبیت پروردگار در باره تعلیم و تربیت و سوق بشر بسوی کمال و سعادتست لا محاله اختصاص به مقام کبریائی دارد.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ:

اعتراض و بهانه‌جویی دیگری است که بت پرستان نسبت ناروا برسول گرامی صلی الله علیه و آله داده‌اند که آیات را خود او انشاء نموده و برای اثبات دعوی رسالت خود از جانب پروردگار آیات را نازل از آسمان معرفی می‌نماید و آیه از نظر تشریف و تنزیه به پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله و سلم از این نسبت ناروا در جمله افتربه به هیئت غائب تعبیر نموده است.

قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ:

ای رسول گرامی به طور خطاب و تعجیزآمیز به بت پرستان بگو بر حسب گفتار ناروای شما که آیات قرآنی از منشئات و سخنان خود من باشد، ممکن است غیر من نیز آیاتی مانند آنچه من انشاء نموده‌ام، انشاء نماید. هر که را خواهید بکمک و یاری خود دعوت نمائید و به طور دسته جمعی در مقام معارضه برآئید انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵۴

و ده سوره مانند سوره‌های قرآنی انشاء نمائید و هر یک نیروی فکر و قریحه بیان خود را بکار ببرد و از سایر افراد نیز کمک خواسته، از خدایان خیالی خود نیز استمداد نمائید.

و مفاد کلمه (مُفْتَرِيَاتٍ) آنستکه معارضه بت پرستان بر اساس افتراء و تکذیب قرآن است و مراد از کلمه (مِثْلِهِ) نیز مثل و مانند آیات و سوره‌های قرآنی بطور اطلاق است و مراد معارضه با همه شئون آیات قرآنی است.

زیرا قرآن کریم در همه شئونی که ارتباط با زندگی و سعادت بشر دارد، دخالت می‌نماید، از معارف الهی و عالم قیامت و نظام آفرینش و قوانین اجتماعی و فردی و موعظه و اخلاق فاضله و اخبار غیبی و احکام الهی و آنچه مبنی بر تعلیم و تربیت بشر و تأمین سعادت آنان در دو جهان است در نظر گرفته به همین منوال ده سوره مانند سوره‌های قرآنی انشا نمایند و به منظور معارضه و نقض آیات قرآنی ارائه دهید بطوریکه در همه شئون زندگی بشر دخالت نماید و معارضه نیز اختصاص به فصاحت کلام و یا بلاغت و رسائی معنا و سلاست الفاظ ندارد، بلکه آنچه را که آیات قرآنی از معارف و مقاصد از نظر جنبه تعلیم و تربیت بشری دارد در این جهات مثل و مانند آیات قرآنی باشد ولی مأخوذ از آیات نباشد.

و ذکر کلمه (مِثْلِهِ) مبنی بر تعجیز است که بهتر و راجحتر از سوره‌های قرآنی محال است و تصور نمیرود. بفرض چنانچه مثل و مانند آیات و چند سوره قرآنی انشاء نمایند کافی است، برای اثبات دعوی آنها به این که آیات قرآنی سخنان فردی از بشر است، گرچه قضیه فرض است.

همچنانکه بر حسب آیه (قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ) در مقام تحدی و تعجیز جهان بشریت به مجموع آیات قرآنی برآمده چنانچه همه افراد بشر و جن بخواهند بطور اجتماع قدرت فکری و نیروی علمی خود را بکار ببرند، هرگز نمی‌توانند مانند مجموع آیات قرآنی، آیاتی انشاء نمایند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵۵

زیرا آیات قرآنی در همه شئون زندگی اجتماعات بشری دخالت می‌نماید و انتظام می‌بخشد و سعادت آنان را در دو جهان تأمین می‌نماید، چنانچه در همه ادوار جهان همه مردم و جن در مقام معارضه برآیند، نمیتوانند آیاتی همانند آیات قرآنی انشاء نمایند و سعادت بشر را تأمین کنند و آیه در مقام دعوت مردم جهان بتوحید و به ارکان اسلام بطور تعجیز است و در ادوار جهان مردم را بطور تعجیز آمیزی بتوحید خالص و شرح و بسط آن دعوت می‌نماید.

و نیز آیه «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا» ۸۱ نساء» در مقام دعوت به تفکر در معانی آیات قرآنی و تعجیز بشر است و از جمله اموری که مانع است از اینکه بشر بتواند مانند آیات قرآنی انشاء نماید، آنستکه همه آیات آن بر محور توحید دور میزنند و بر اساس مطابقت و موافقت با یکدیگرند چه از نظر الفاظ و عبارات و جمله‌ها و چه از نظر معانی ایمن از

تناقض و اختلاف باشد و چه بلحاظ اینکه حقایق را بیان نموده که پیوسته ثابت بوده و بر حسب تحولات زمان اختلاف پذیر نباشد. در صورتی که محال است بشر بتواند در باره حقایق کلمات و عبارات و جمله‌هایی انشاء نماید، اختلاف در آنها نباشد و بتجدید نظر نیاز نداشته از مغایرت و تفاوت مصون باشد و با تحولات زمان اختلاف پذیر نباشد، زیرا نیروی فکری و قدرت علمی بشر محدود است، نمی‌تواند به همه خصوصیات و به تفصیل امور در هر زمان و بروابط آنها کما هو حقّه احاطه بیابد. در صورتی که کمالات بشر بر تدریج و محکوم بتحول و تکامل است، سبب اختلاف معلومات بشر می‌شود و پیوسته از نقص بسوی کمال متوجه است.

در این صورت هرگز بشر از خطاً و تناقض گوئی و خاطرات بی‌اساس ایمن نخواهد بود و این آیه و سایر آیات بطور صریح دلالت دارد به این که حقایق ثابتی را بیان می‌نماید که هرگز اختلاف و تفاوت و یا تغییر و تحول پذیر نخواهد بود و دلیل انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵۶

قطعی است که از ساحت پروردگار صدور یافته که ثابت و مصون از تحول و تبدل است.
وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ:

عطف به جمله فأتوا است، هر که را که خواهید از خدایان ساختگی و سایر افراد همکیش خود بمنظور کمک و یاری در باره انشاء و تنظیم ده سوره ساختگی دعوت نمائید بمنظور معارضه با سوره‌های قرآنی که از سخنان فردی از بشر هم چون رسول گرامی صلی الله علیه و آله پنداشته گرد هم آئید و به هیئت اجتماع نیروی فکری و قدرت علمی خودتان را بکار ببرید و در مقام معارضه برآئید و ذکر جمله (مَنْ دُونِ اللَّهِ) تنزیه ساحت کبریائی است از اینکه در ردیف مخلوق و آفریده‌ای قرار گیرد.

و جمله مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ، بصاحبان خرد گفته می‌شود و نظر به بتها و خدایان ساختگی که فاقد ادراک و شعور هستند دارد، آنها را صاحب خرد و ادراک قرار داده تا اینکه برای معارضه دعوت شوند و نظر به این که جمله (فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ) مبنی بر تعجیز است.

جمله (إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) نیز بطور دائم مبنی بر تکذیب آنها خواهد بود، زیرا اجتماعات بشری نیز در هیچ یک از فنون علمی و معارفی و اخلاقی و یا از نظر اصلاح و قوانین اجتماعی و اقتصادی در مقام مبارزه و یا معارضه با آیات قرآنی و مواد و قوانین آن بر نیامده‌اند، از نظر اینکه هر دانشمندی با مختصر توجه درخشندگی و اتقان معانی هر یک از آیات قرآنی را ببیند می‌فهمد که بالاتر از سطح افکار بشری است فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ:

تفریع بر جمله و ادعوا است، چنانچه خدایان ساختگی و سایر مردم همکیش خودتان دعوت و درخواست شما را نپذیرند و در مقام معارضه بر نیابند در این صورت بطور حتم بدانید که آیات و سوره‌های قرآنی از ساحت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵۷ کبریائی شرف صدور یافته و علم بآنها اختصاص پروردگار دارد و از نظر تعلیم و تربیت جامعه بشر و تأسیس مکتب عالی توحید پروردگار آیات را بتدریج و بر حسب اقتضاء بر رسول اکرم صلی الله علیه و آله نازل فرموده و هرگز در باره آیات قرآنی نسبت ناروا و افتراء شایسته نیست، زیرا قوت کلام و فصاحت و جزالت نظم و اتقان معانی و مقاصد آن اقوی دلیل است بر اینکه قرآن کلام پروردگار و بالاتر از سطح افکار بشری است.

وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ:

جمله عطف مبنی بر اعلام است بر حسب دعوت جهانی و درخواست بت پرستان مقرر است که بتها و خدایان خیالی در مقام دفاع از معارضه با سمت الوهیت خود برآیند و با نیروی فکری و احاطه علمی و کمک پیروان خود از آیات قرآنی دفاع نمایند و سوره‌های چندی همانند سوره‌های قرآنی انشاء نمایند و الوهیت و نیروی تدبیر خود را در باره قسمتی از نظام عالم تثبیت نمایند و خود را شایسته پرستش معرفی نمایند.

نظر به این که پاسخ نداده و دعوت و درخواست پیروان خود را نپذیرفته و در مقام معارضه با آیات قرآنی بر نیامده‌اند دلیل آشکاری است که فاقد ادراک و شعور هستند و از خود بی‌خبر و اثری از آنها برخاسته نیست و دعوی شرک و آئین بت‌پرستی بی‌اساس است و خالق و مدبر جهان خلقت، آفریدگار یکتا و بی‌همتا است و جز او در نظام عالم، مؤثری نیست و جز از او درخواست حاجت بیهوده و گمراهی است و فقط او شایسته ستایش و پرستش است و برای جهان بشریت پیروی جز از برنامه مکتب عالی قرآن شایسته نیست.

فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ:

مبنی بر توییخ بیگانگان و بت‌پرستان است، با اینکه در باره اثبات آئین خود اظهار عجز نموده و فاقد دلیل و بی‌اساس معرفی نمودید، باز در مقام انکار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵۸

رسالت رسول گرامی و تکذیب آیات قرآنی بر آمده‌اید و بحکم خرد و نیروی انصاف شایسته است، نزول آیات قرآنی را از ساحت پروردگار تصدیق نمائید و دعوت پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله را بپذیرید تا به مرتبه‌ای از سلامت و صفاء روان نائل شوید. بدین نکته باید توجه داشت، گرچه احتجاج آیات که مبنی بر تعجیز است روی سخن با بت‌پرستان است ولی غرض از احتجاج بیان دلائل استناد آیات قرآنی بساحت پروردگار است و صحت دعوی رسالت رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله را نیز در بر دارد و جامعه بشر را به مکتب عالی توحید و برنامه قرآن دعوت می‌نماید و نیز در مقام نقض کتابها و دیانت‌های آسمانی است مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زِينَتَهَا:

جمله موصول و صله آن بهیئت ناقص و فعل مضارع تعبیر شده، دلالت بر استمرار و صفت دارد و مراد بیگانگان است که مرامی در زندگی جز تأمین آسایش ندارند و زندگی بشر را منحصر بزندگی در دنیا پندارند و علاقه‌ای بدین نداشته و معتقد بروز قیامت نیستند چنانچه اعمال خیری که مصالح عمومی دارد انجام دهند مانند بنای بیمارستان و مدارس و یا به زیر دستان کمک نمایند و حاجت نیازمندان را برآورند و یا حسن معاشرت داشته و به فضیلت و خوی نیکو متصف باشند، پروردگار نتایج و آثار نیک اعمال خیر آنها را در دنیا به آنان موهبت می‌فرماید.

نُوفٌ إِلَيْهِمْ أَعْمَالُهُمْ فِيهَا:

از نظر توحید افعالی ایفاء نتایج اعمال خیر و آثار نیکوی کارهای آنها را بساحت پروردگار نسبت داده و از شئون ایجاد و آفرینش معرفی نموده، مانند سلامت بدن و سعه رزق و ایمن بودن از خطر و تعبیر به ایفاء عمل شده. با اینکه افعال اختیاری آنان زوال پذیرفته، بتناسب آنست که آثار نیک اعمال آنان فاقد شعار عبودیت و بر حسب نظام اسباب وابسته بوجود علل است و چه بسا به آرزو و هدف خود نرسید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۵۹

وَهُمْ فِيهَا لَا يُنْجَسُونَ:

عقد سلبی و مبنی بر تأکید است، گرچه غبار کفر و شرک صفای روان آنان را تیره نموده ولی فضیلت خلقی همچنین اعمال و آثاری که مبنی بر اصلاح عمومی است درخشندگی ذاتی خود را از دست نخواهد داد، بهر صورت باشد آنان را بهره‌مند خواهد نمود و چنانچه بر حسب نظام اسباب نیز در دنیا بهره‌ای نبرند و زندگی آنان پایان پذیرد، ضرر و زیانی ندیده در عوالم دیگر سبب تخفیف عقوبت آنان می‌شود.

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ:

آیه مبنی بر حصر و تأکید است گروهی که علاقه به دین و خداپرستی ندارند و هرگز در فکر قیامت و در اندیشه بررسی به عقیده و اعمال خود نیستند و بدان عقیده ندارند، از نظر اینکه اعمال نیک آنان بمنظور خودستائی و گسترش شرک و کفر است در عالم دیگر جز حسرت روانی و شعله‌های آتشین بهره‌ای نخواهد داشت. زیرا اعمال نیک آنان ارتباط به پروردگار نداشته و بمنظور

خوشنودی پروردگار نبوده، بدین نظر روح و حیات ندارند، تا اینکه در عالم دیگر ارزشی داشته باشد و به صورت مسرت روانی و نعمتهای همیشگی ظهور نماید.

وَ حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ:

پایه قبولی و حیات عمل نیک همانا ایمان و ارتباط به پروردگار است و نظر به این که عمل اختیاری، ظهوری از مقام ذات فاعل مختار است، در صورتی که حیات و ایمان داشته باشد، عمل نیز از آن سر چشمه گرفته ناگزیر در پرتو آن بوده و قائم به او خواهد بود و در صورتی که کفر و شرک، ذات و روان فاعل مختار را تیره نموده و محروم از هر فیض نموده باشد ظهوری جز تیره بختی و محرومیت نخواهد داشت و ثمره و محصول آن نیز که عبارت از فعل اختیاری نیک او است انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶۰

ظهور کفر و محرومیت خواهد بود، همچنانکه به عمل نیک اهل ایمان حیات دمیده می‌شود و در پرتو ذات پاک و روان بخش فاعل باقی و قائم به او خواهد بود.

باز در اینصورت چنانچه از محور دین و ایمان به کنار رود، ثمره و محصول آن نیز بیهوده و باطل خواهد گشت.

در کتاب نهج البلاغه است، فرمود: رزق مردم دو قسم است، رزقی که در طلب و جستجوی آن هستی و رزقی که در جستجوی تو است، چنانچه تو به سوی آن روانه نشوی بسوی تو خواهد آمد، در یک روز به جستجو و طلب رزق خود مباش، هر روز آنچه بتو برسد، تو را کفایت می‌کند.

زیرا چنانچه عمر و زندگی تو یک سال بطول انجامد، پروردگار هر روز تازه‌ای آنچه از سهم روزی تو است بتو می‌رساند و چنانچه عمر تو یک سال بطول نیانجامد برای چه خود را برنج و مشقت در میآوری، برای طلب چیزی که بتو ربط ندارد و کسی رزق تو را نخواهد ربود و از دست تو نخواهد گرفت و کسی به سهم رزق تو غلبه نخواهد یافت و هر آنچه نصیب تو است از رزق بتو خواهد رسید و از دست تو نخواهد رفت.

در کتاب قرب الاسناد بسندی از امام باقر علیهما السلام روایت نموده که فرمود رسول اکرم صلی الله علیه و آله میفرمود: رزق و روزی و نیازها از آسمان پیوسته به عدد قطرات باران فرو میریزد، برای هر ذی روح و جاننداری، روزی او بقدر و اندازه در نظر گرفته شده و ساحت پروردگار منشأ فضل است و از فضل او پیوسته مسئلت نمائید.

مفسر گوید: از نعمت و رزق آنچه از آسمان فرو میبارد، فقط باران است و آن نیز در روایت میزان گرفته شده، بدین نظر مراد از نزول رزق از آسمان نیروهای غیبی است که نباتات و رستنیها و پرندگان و حیوانات را به جنبش در می‌آورد و بسوی کمال که غرض از آفرینش آنها است سوق میدهد و در نتیجه همه گونه رزق و اقسام نیازهای بشر که غرض اصلی است تأمین می‌شود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶۱

در کتاب کافی بسندی از امام صادق علیه السلام روایت نموده در تفسیر آیه (لَيَلُوْكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا) فرمود: معنای آیه این نیست که هر که عمل و طاعت او زیاده‌تر باشد، بلکه مراد آنستکه هر که عمل او صائبتر و بحقیقت نزدیکتر باشد و اصابت بمعنای خشیت و خوف از عظمت پروردگار و نیت صادق و شعار عبودیت است.

سپس فرمود: بقای صدق نیت در عمل تا هنگامی که پایان یابد، سخت‌تر از عمل است و عمل طاعت خالص آنستکه هرگز نخواهد کسی به عمل نیک، او را مدح گوید جز پروردگار و صدق نیت بهتر و برتر از نفس عمل و طاعت است جز اینکه حقیقت نیت همان عمل است و آیه (قُلْ كُلُّ يَعْمَلُ عَلٰی شَاكِلَتِهٖ) را قرائت فرمود، یعنی ارزش عمل طاعت به قصد و نیت خلوص آنست.

مفسر گوید: فعل اختیاری ظهوری از حالت روان و خواسته انسان است و یا تمثل خواسته در خارج است و اتصاف هر یک از حرکات اعضاء و اعمال به صفت حسن و قبح و نیک و بد بر اساس قصد و خواسته است و عمل قطع نظر از قصد اثری و یا ارزشی نخواهد داشت و مانند جسد بی‌روح است، بر این اساس لحظه‌ای خطوط ریاء و شرک و یا عجب در عبادت طاعت و قرب را

بصورت گناه و بعد از رحمت در می‌آورد و خلوص عمل که شعاری جز عبودیت نداشته باشد بالاترین درجات طاعت است و مخلص به قبح صفت وجودی و روانی است که ساحت پروردگار به پیامبران و رسولان اهداء فرموده و اولیاء و اخیار، اخلاص و خلوص آنان اکتسابی است.

در کتاب در منثور، در تفسیر آیه (مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا) از کتاب شعب از انس روایت نموده که رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمود: روز قیامت مسلمانان سه فرقه خواهند بود، فرقه‌ای که پروردگار را با خلوص نیت عبادت نموده‌اند و فرقه دیگر به ریاء و خودنمایی و فرقه‌ای به منظور اینکه به آرزوهای دنیوی نائل شوند.

پروردگار به کسانی که برای رسیدن به آرزوها عبادت نموده، بهر یک بفرماید: انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶۲

به عزت و جلال خودم بچه منظور مرا عبادت می‌نمودی، پاسخ بگویند: برای تأمین زندگی خود در دنیا، پروردگار بفرماید: آنچه را گرد آوردی برای تو سودی ندارند و بسوی آنها باز نخواهی گشت او را، بسوی دوزخ روانه کنی و بکسانی که برای ریاء و خودنمایی عبادت نموده‌اند، بهر یک بفرماید: به عزت و جلال خودم، بچه منظور مرا عبادت می‌نمودی، پاسخ بگویند برای تأمین زندگی خود در دنیا، پروردگار بفرماید: آنچه را گرد آوردی برای تو سودی ندارند و بسوی آنها باز نخواهی گشت بسوی دوزخ او را روانه کنی.

و بکسانی که برای ریاء و خودنمایی عبادت می‌نموده، بهر یک بفرماید:

به عزت و جلال خودم بچه منظور مرا عبادت می‌نمودید.

پاسخ گویند: برای ریاء و خودنمایی، بفرماید: عبادت تو مورد قبول نبوده و سودی از آنها نخواهی داشت او را بسوی دوزخ روانه کنی، و به گروهی که با خلوص و صدق نیت عبادت نموده‌اند، بهر یک بفرماید: به عزت و جلال خودم، آیا به چه منظور عبادت می‌نمودی، پاسخ بگویند: به عزت و جلال خودت تو داناتر و آگاه‌تر هستی از من، عبادت من تنها برای خشنودی پروردگار و سکونت در بهشت بود بفرماید: بنده من راست می‌گوید، او را بسوی بهشت روانه کنی.

مفسر گوید: اعمال هر یک جداگانه بررسی می‌شود و خطاب نیز از پیشگاه کبریائی بهر یک متوجه خواهد بود.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶۳

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۷ تا ۲۴] ص: ۳۶۳

اشاره

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ يَبْتِئَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَ يَتْلُو شَاهِدًا مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَ رَحْمَةً أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۷) وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ وَ يَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۸) الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَ يَبْغُونَهَا عِوَجًا وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ (۱۹) أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ مَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَ مَا كَانُوا يُبْصِرُونَ (۲۰) أُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۲۱) أَلَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ (۲۲) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَحْبَبُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۲۳) مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَ الْأَصْمَىٰ وَ الْبَصِيرِ وَ السَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَ فَلَا تَذَكَّرُونَ (۲۴)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶۴

(شرح) ص: ۳۶۴

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ:

جمله استفهام انکاری است و حرف فاء تفریع بر آیات گذشته است و مراد از اسم موصول رسول اکرم صلی الله علیه و آله است و جمله به هیئت ناقص ذکر شده دلالت بر لزوم و صفت دارد و بینه صفت مشبیه از بینونت گرفته شده، بمعنای دلیل واضح و نور درخشانده است و کلمه من ربه متعلق به بینه است و مفاد جمله بینه من ربه برهان واضح و شهود حقیقت است.

و مفاد آیه آنستکه رسول گرامی صلی الله علیه و آله که دارای شهود و بصیرت است و شاهدی نیز دارد که در باره نزول آیات قرآن از جانب پروردگار او را تصدیق می‌نماید، مانند کسانی خواهد بود که جز زندگی و زینت دنیوی را نمیخواهند و هرگز ایمان نمی‌آورند و به صحت و نزول قرآن کریم از جانب پروردگار تصدیق نمی‌نمایند و آیه بیان آنستکه پروردگار آنچه به رسول اکرم صلی الله علیه و آله نسبت داده و او را صاحب بینه معرفی نموده همانا در اثر موهبت وجودی حقایق آیات قرآنی است.

همچنانکه آیه (وَإِنَّكَ لَتَلْقَى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ) ۵- نمل نیز مبنی بر تلقی ذاتی و موهبت وجودی معارف و حقایق قرآنی است که پروردگار باو موهبت فرموده است در این صورت رسول اکرم صلی الله علیه و آله بطور شهود تصدیق می‌نماید که مرتبه نازلی از حقایق قرآنی و معارف الهی بصورت کلام و کلمات آیات قرآنی از انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶۵

مقام کبریائی شرف صدور یافته و بمنظور تعلیم و تربیت جامعه بشر بر او نازل شده است.

بر این اساس بینه حقیقی همانا مقام وجودی و صفت موهوبی رسول اکرم صلی الله علیه و آله است و او را به مسطوره صفت ربوبی معرفی نموده و جهان خلقت نیز ظهوری از آن صفت است.

وَ يَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ:

جمله حال و به هیئت مضارع ذکر شده دلالت بر اتصاف دارد و بمنزله کلمه تالیه می‌باشد و ضمیر جمله یتلوه راجع به موصول یعنی رسول اکرم (ص) است و تعبیر از او بشاهد حقایق قرآنی شده، بیان آنستکه آن شخص تالی رسول اکرم (ص) بطور اطلاق است و از نظر تضایف رسول اکرم نیز سابق بر او بطور اطلاق خواهد بود.

یعنی در شئون وجودی و موهبت حقایق قرآنی رسول اکرم (ص) سابق است و تالی او نسبت به اتصاف به حقایق و شهود اسرار و معارف قرآنی شخص شاهد است که با رسول اکرم (ص) ارتباط ذاتی و معنوی دارد و به منزله او معرفی شده است.

بر حسب روایات که امامیه و اهل سنت نقل نموده‌اند و ذکر می‌شود مراد از شاهد علی بن ابی طالب علیه السلام است و تالی رسول اکرم (ص) و شاهد و گواه بر صحت دعوی رسالت رسول و گواه بر نزول آیات قرآنی از جانب پروردگار بر او است و از نظر احاطه و شهود حقایق که بموهبت پروردگار است، شاهد و گواه بر صحت دعوی رسالت رسول اکرم (ص) میباشد.

همچنین از جمله (وَ يَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ) که بطور حال است، استفاده می‌شود، هر دو منصب علی بن ابی طالب علیه السلام یعنی تالی و شاهد از جمله مشخصات و رکن رسالت و از لوازم رسالت رسول اکرم (ص) و نزول آیات قرآنی معرفی شده است انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶۶

بقاء و تعلیمات آیات قرآنی وابسته بتصدی او است.

عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ:

صفت رسول اکرم (ص) است و بمعنای حقانیت ذاتی و مقام وجودی است و آنچه ساحت پروردگار بوی نسبت داده بطور موهبت است، عاریت و اکتسابی نیست.

همچنین از آیه (وَ يَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ) استفاده می‌شود، در شئون وجودی علی بن ابی طالب علیه السلام تالی رسول اکرم صلی الله علیه و آله معرفی شده و آنچه که پروردگار بر رسول اکرم صلی الله علیه و آله موهبت فرموده، تالی آنرا به علی بن ابی طالب علیه السلام

موهبت فرموده و سمت او نیز بطور عاریت و اکتسابی نیست.

همچنین صفت شهود و شهادت او بموهبت وجودی است و به قرینه کلمه (منه) برسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز ارتباط معنوی و انتساب علمی دارد و دارای آثار بسیاری است و بر حسب آیه (وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) (۱۴۰-۲) از جمله آثار منصب شاهد همانا شهادت و احاطه علمی بر عقاید و اعمال و ایمان و کفر افراد بشر است که در مرتبه تالی رسول اکرم صلی الله علیه و آله میباشد.

بدیهی است منصب شهادت حصولی و بطریق اکتساب و انفعال نیست، بلکه تالی مقام و منصب شهادت و احاطه علمی است که پروردگار به رسول اکرم صلی الله علیه و آله موهبت فرموده است و منصب شهادت و احاطه علمی بر عقاید و منویات و بر اعمال جامعه بشر نیز نمونه و پرتوی از مقام وساطت در باره فیوضات تکوینی پروردگار و تشریحی او میباشد.

و این مقامات و آثار از جمله (فَمَنْ كَانَ عَلَى بَيْتِي مِنْ رَبِّي) نسبت بمقام سامی رسول اکرم (ص) و نیز از جمله (وَ يَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ) نسبت بمقام تالی رسول گرامی استفاده می‌شود و منصب رسالت و خاتمیت که از اطلاق آیه (فَمَنْ كَانَ عَلَى بَيْتِي مِنْ انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶۷

رَبِّي)

استفاده می‌شود. از اطلاق آیه (وَ يَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ) نیز وصایت و نیابت خاصه بطور اطلاق استفاده می‌شود.

و گفته شده، مراد از کلمه (شاهدٌ مِنْهُ) آنست که با رسول اکرم (ص) شاهدی است که با بصیرت شهادت می‌دهد به این که قرآن حق و از جانب پروردگار است و سبب نفوذ و جلب نظر مردم می‌شود که دعوی رسول گرامی (ص) را به این که آیات قرآنی از جانب پروردگار است بپذیرند.

وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى «۱» إِمَامًا وَ رَحْمَةً:

ضمیر راجع بموصول است و بیان آنست که قبل از زمان رسول اکرم (ص) نیز توریه شهادت داد برسالت رسول اکرم (ص) و نیز آیات قرآن از جانب پروردگار بر او نازل خواهد شد اماما و رحمة: بیان حال توریه است به این که پیشوای جامعه بشر و سبب رحمت و سعادت بوده ولی بطور موقت و پس از نزول آیات قرآن از آن مقام ساقط شده و پیشوائی و رحمت آن نسبت به جامعه بشر پایان یافته است، با توجه به این که هر دو صفت ذاتی توریه است ولی در آیه بطور حال ذکر شده، قرینه آنستکه بطور موقت است نه بطور همیشگی و در اثر نزول قرآن و تأسیس مکتب عالی توحید از آن مقام ساقط شده است و غرض از استناد به توریه فقط از نظر مژده آن به نزول قرآن و نیز مژده به رسالت رسول گرامی صلی الله علیه و آله است و ذکر دو صفت (إِمَامًا وَ رَحْمَةً) نیز به منظور توصیف توریه است نه بمنظور آنستکه قبل از نزول قرآن و بیان معارف و احکام اسلام.

توریه نیز پاره‌ای از معارف و احکام الهی را بیان نموده و بر قرآن سبقت داشته، خلاصه شهادت توریه مبنی بر تثبیت معارف و احکام اسلام نیست بلکه

(۱) نام موسی کلیم (ع) مرکب از ماء و سی بمعنای آب و تخته است ولی کلمه موسی در لغت عربی اسم مفعول و مصدر آن ایساء و از آنست مواسات و آیه (فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ).

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶۸

بمنظور بشارت به نزول قرآن و برسالت رسول گرامی صلی الله علیه و آله است.

أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ: ضمیر اشاره راجع بموصول و تالی او است و بیان آنستکه رسول اکرم صلی الله علیه و آله و هم چنین تالی او بطور شهود تصدیق دارند که قرآن کریم از ساحت پروردگار شرف صدور یافته و ایمان آنان سنخ دیگر و بطور شهود و وجدان

حقایق و معارف قرآن است نه از طریق فکر و استدلال.

وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ:

ضمیر به راجع بقرآن کریم و برسول گرامی صلی الله علیه و آله است زیرا هر دو ملازم یکدیگرند و تکذیب هر یک انکار دیگری است آیه مبنی بر تهدید است به این که هر یک از افراد و احزاب و اجتماعات بشری چنانچه نزول قرآن و رسالت رسول گرامی صلی الله علیه و آله را تکذیب نمایند بسوی غضب پروردگار خوانده شده. و وعده گاه آنان شعله‌های آتشین است و نظر به این که کفر و تکذیب صورت نفسانی است مراد از احزاب افراد هر یک از اجتماعات بشری است.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ:

جمله تفریع و از نظر تشریف خطاب برسول گرامی صلی الله علیه و آله نموده ولی غرض جامعه بشر است به این که با این دلایل آشکار که رسول اکرم بطور شهود و موهبت وجودی و نیز تالی او بطور شهود و وجدان و هم چنین توریه هر سه بنزول قرآن از ساحت پروردگار شهادت داده‌اند هرگز شایسته نیست که در باره صحت و استناد آن به پروردگار تزلزل و شک نمود.

گفته شده که خطاب تنزیهی برسول اکرم صلی الله علیه و آله است که در باره استناد قرآن بساحت پروردگار هرگز شایسته نیست که تردید داشته باشی و از تکذیب و سخنان ناروای مردم وحشت نداشته باش این نظر مورد انتقاد است.

زیرا با جمله (فَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ) مبنی بر شهادت پروردگار به این که رسول اکرم با بصیرت ذاتی و شهود است چگونه خطاب تنزیهی باو شایسته است انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۶۹

إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ:

بیان علت است که یگانه حق و ثابت و غرض اصلی از جهان هستی قرآن کریم است که تزلزل ناپذیر و دلیل هر حقیقت و ظهوری از صفت ربوبی و بمنظور تعلیم و تربیت بشر است و اضافه کلمه رب بضمیر خطاب از نظر تشریف رسول گرامی صلی الله علیه و آله است و نیز گفته شده از نظر تأکید بحرف ان و لام جنس و نیز برای استناد قرآن بساحت پروردگار در آیه سه دلیل ذکر شده بدین جهت حق و ثابت است ولی مفاد کلمه الحق بطور اطلاق آنستکه قرآن ثابت و دلیل هر حقیقت است در این صورت برای اثبات صحت و ثبوت قرآن محتاج بدلیل نخواهد بود وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ:

از نظر اینکه مرام اکثر افراد بر اساس پیروی از تمایلات و از آئین نیاکان می‌باشد و معتقدات آنان را محترم داشته از حق و حقیقت گریزانند بدعوت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و مکتب قرآن توجه ننموده و ایمان نمی‌آورند.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا:

آیه مبنی بر تهدید بسیاری از مردم است که از نظر عناد و خودخواهی در مقام ناسپاسی بر می‌آیند و از نعمت پروردگار کفران می‌نمایند و هر چه نعمت مهمتر باشد انکار آن ظلم و ستم زیادتری است.

و نظر به این که نزول آیات قرآنی که مبنی بر تعلیم و تربیت بشر و غرض اصلی از جهان خلقت است و چنانچه نزول آیات و تأسیس مکتب قرآن در جهان نبود غرض کامل بر خلقت مترتب نبوده و ناقص بود.

بر این اساس ثمره و محصول و نهایت رشد جهان خلقت نزول آیات و تأسیس مکتب قرآن است و چنانچه با این چنین نعمت مبارزه نمایند اقصی مرتبه ظلم و ناسپاسی را معمولاً داشته و بساحت کبریائی سخنان ناروا گفته و حقایقی را انکار نموده و توحید افعالی را منکر شده‌اند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۷۰

أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ:

نظر به این که بیگانگان با سخنان ناروا در مقام مبارزه برآمده‌اند در نشئه قیامت سیرت ننگین آنان بعرضه ظهور در می‌آید و بطور اضطرار به پیشگاه کبریائی جلب و احضار می‌شوند و محرومیت ذاتی خود را می‌یابند که از هر رحمت بی‌بهره خواهند بود.

و يَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَي رَبِّهِمْ:

فرشتگان که شاهد بر شرک و عناد آنان بوده سیرت آنها را آشکار می‌نمایند و محتمل است قول فرشتگان عبارت از اجراء مأموریت در باره آنان بوده به این که محکومیت آنان را اعلام و بموقع اجراء گذارند.

بر حسب آیات کریمه فرشتگان در این جهان و در عالم وسائط اجرای تدبیر و انفاذ دستورات پروردگاران ولی در عالم محشر که صحنه پرسش و شهادت و بازپرسی و هنگام حل و فصل و تمیز هر یک از افراد است فرشتگان نیز منصب و وظایفی را عهده دارند یا نه از آیات استفاده نمی‌شود بلکه آیاتی که مربوط بصحنه قیامت است.

مانند آیه (قَالَ الَّذِينَ أُوْتُوا الْعِلْمَ إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَي الْكَافِرِينَ) تعبیر برسولان و شهداء و پیامبران شده که شهداء بر اعمال عهده‌دار مقام شهادت بایمان و کفر و تعریف افراد بشر و با شفاعت به پیشگاه پروردگار هستند.

بر این اساس ظاهر آنست که در این آیه نیز مفاد جمله (و يَقُولُ الْأَشْهَادُ) شهداء بر اعمال و وسائط فیوضات پروردگار باشند در باره بیگانگان نیز وسائط اجرای عقوبت بر آنان خواهند بود.

اشهاد جمع شهید و نیز جمع شاهد میباشد مانند اصحاب که جمع صاحب است و دارای مراتب و درجات بسیاری است و اشهاد بقول مطلق که به پیشگاه پروردگار هنگام بررسی بعقاید و باعمال بشر اداء شهادت و معرفی می‌نمایند درجه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۷۱

عالی آنست و بر حسب آیه (لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَي النَّاسِ وَ يَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً) (۱۴۸-۲) مراد رسول اکرم صلی الله علیه و آله و اوصیاء علیهم السلام میباشد و از شئون وساطت آنان در باره فیوضات تکوینی است.
أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَي الظَّالِمِينَ:

آیه مبنی بر اعلام حکم محکومیت ظالمان و بیگانگان است و نظر به اینکه اعلام حکم که از ساحت کبریائی صادر شده در آن صحنه که از اولین و آخرین صورت گرفته وظیفه مهم و منصب خاصی است و متضمن دستور اجرای نیز میباشد لا محاله از شئون وساطت در اجراء و تکوین است و بر حسب آیه ۶۱-۵ از جمله وظائف رسول گرامی صلی الله علیه و آله و اوصیاء او علیهم السلام میباشد زیرا سایر رسولان صاحب دین و کتاب رسالت آنان محدود بزمان مخصوص بوده بر جامعه بشر برای همیشه ولایت و رسالت ندارند و مفاد ظالمین بطور اطلاق و عموم نیز ظالمان و بیگانگان از سلسله بشر تا پایان جهان است گرچه خود را پیرو دین توریه و یا انجیل پندارند.

منصب شهادت بایمان و یا کفر افراد بشر از لوازم و شئون ولایت مطلقه بر آنها است که با نیروی معنوی شاهد بر ایمان و کفر و اعمال هر یک از افراد باشند و با تصرف باطنی اهل ایمان را بسوی کمال و قرب رحمت سوق میدهند و در صحنه قیامت هنگام بررسی بایمان و باعمال آنان به پیشگاه پروردگار آنان را معرفی نموده بشهادت و شفاعت آنان قیام می‌نمایند.

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ:

بشر بر حسب نیازهای جسمانی طریقه‌ای را که پروردگار بر حسب جریان طبیعی مقرر فرموده خواه ناخواه می‌پیماید هم چنین بر حسب وظایف معنوی طریقه‌ئی را باید پیماید که پروردگار برای بشر مقرر فرموده به این که بحکم خود در مقام سپاسگزاری از نعمت آفرینش برآید و باصول توحید و خدانشناسی معتقد شود و بوظایف دینی قیام نماید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۷۲

از جمله آنستکه بشر هر لحظه رو بعالم دیگر در سیر و حرکت است و بشعور فطری خود حیات همیشگی را اثبات می‌نماید از نظر اینکه زندگی خود را بر اساس تعقل می‌بیند و یگانه روش و سیره‌ای که سعادت و انتظام زندگی بشر را تامین کند در نظر داشتن قیامت و بررسی باندیشه و اعمال است که در همه شئون فکری و اخلاقی و روحی انفرادی و اجتماعی تأثیر مینماید.

و يَبْغُونَهَا عِوَجًا:

و چنانچه از حکم خرد و بداهت چشم بپوشد و در مقام خودستائی برآید و در گرفتاریها و فراز و نشیب زندگی بموجود بی‌حس و شعور پناهنده شود خواه ناخواه با سیرت ننگین بسوی زندگی دیگری رهسپار خواهد بود وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ:

با تأکیدی که در بر دارد بیان آنستکه این گروه طریقه خرد را انکار نموده و زندگی بشر را منحصر بحیات این جهان پندارند در صورتی که یکی از ارکان حیاتی انسان حس مسئولیت و اعتقاد به قیامت و بزندگی همیشگی است.

أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ:

این گروه در مقام مبارزه با ساحت کبریائی برآمده سخنان ناروا گویند و دعوی استقلال نموده در صورتی که هرگز قدرت و نیروئی کسب ننموده و چنین پندارند در اثر ارتباط با خدایان ساختگی از حیثه تدبیر پروردگار بکنار میروند در صورتی که بتها فاقد قدرت و ادراک بوده و از خود بی‌خبرند چگونه در باره دیگران تدبیر می‌نمایند.

يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ:

کفر و عناد آنان سبب مبارزه با ساحت کبریائی شده و پیوسته آنها را از رحمت پروردگار رانده و عناد آنان افزایش خواهد یافت. ما كَانُوا يَسْتَعْطِیْعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ:

این گروه نیروی تفکر و تعقل را از دست داده هرگز از طریق نیروی شنوائی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۷۳

و بینایی حقیقتی را درک نمی‌نمایند زیرا نیروی شنوایی فقط صدا را می‌شنود هم چنین نیروی بینایی ظاهر اشیاء را می‌بیند ولی فهم و ادراک معنا و شناخت موجودات بعهده نیروی فکر و تعقل است کسی که دلباخته و نیروی خرد را از دست داده از این دو روزنه و دو نیرو که بخارج دارد نمی‌تواند استفاده نماید.

با توجه به این که آیه حرمان از نیروی شنوائی را بر محرومیت از نیروی بینائی مقدم داشته از نظر اینکه نیروی شنوائی روزنه‌ای است که بافکار دانشمندان و خاطرات آنان امکان دارد ارتباط بیابد این گروه که منکر قیامت هستند کفر و تمرد آنان نه از نظر آنستکه به پشتیبانی به خدایان خیالی در مقام مبارزه برآمده بلکه از نظر آنستکه نیروی خرد و تفکر را از دست داده نه نصیحت میشوند و نه نشانه‌های آفریدگار و یگانگی او را می‌بینند و خود را از مقام انسانیت ساقط نموده‌اند أُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

با تأکیدی که در بر دارد مبنی بر توییخ است که ضرر و زیانی زیاده بر این تصور نمیرود که شخص نیروی خرد که یگانه فضیلت و امتیاز ذاتی او از موجودات است برایگان از دست بدهد و عمر و فرصت گرانبهای خود را صرف اندیشه باطل نموده بدان علاقه قلبی بیابد و بصورت روان درآید و با سخنان ناروا و تکذیب آیات قرآنی سرگرم شود هنگامی که باستانه مرگ درآید بخود آید، سیرت ننگین خود را بیابد آنگاه بطور شهود زیان جبران ناپذیر خود را مشاهده خواهد نمود لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ:

این گروه در جهان دیگر بطور حتم ضرر و زیان خود را بیشتر و بغیر قیاس مشاهده خواهند نمود زیرا ضرر آنان در این جهان تدریجی و قابل تدارک و جبران پذیر است و هنگام مرگ نیز آغاز ظهور سیرت نکبت‌بار آنان خواهد بود ولی در صحنه قیامت که بنهایت ظهور رسیده و سرایر اندیشه و اعمال آنان ظهور نموده عقوبت آنان بنصاب رسیده همیشگی خواهد بود انوار درخشان، ج ۸،

ص: ۳۷۴

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ:

بیان ارکان ایمان باصول توحید است در هر مورد که از آیات کریمه نامی از ایمان باصول توحید بمیان آمده اعمال صالحه نیز رکن دیگر آن بشمار آمده است از نظر اینکه اداء وظایف دینی ظهوری از عقیده ایمان و دلیل بر صدق آنست و چنانچه شخص مؤمن از اداء وظایف تخلف نماید شاهد آنستکه ایمان در قلب و روان او استقرار ندارد و بر حسب عمل آنرا تکذیب می‌نماید و اعمال صالحه نیز ملازم با تقوی و پرهیز از گناهان است.

زیرا فعل اختیاری از ذات فاعل مختار سر چشمه میگیرد و بمنظور رفع نقص است که دارد و بوسیله ارتکاب عمل صالح کمالی که اثر فعل است فاعل مختار نقص خود را رفع نموده ایمان خود را تکمیل می نماید و بطور کلی غرض از فعل اختیاری اثر مناسبی است در منتهی الیه فعل قرار گرفته و هم مرز فعل میباشد و کمالی است که نقص فاعل را رفع نموده و ایمان او را تکمیل می نماید و عمل جوارحی هر چه تکرار شود بر ایمان و استقامت آن افزوده می شود پس ثبات عقیده و استقرار ایمان در قلب ملازم با اعمال صالحه و اداء وظایف و پرهیز از گناهان است و **وَ اٰخْتَبُوا اِلٰی رَبِّهِمْ**:

اخبار بمعنای تواضع و فروتنی است و مرتبه عالی اداء وظایف و اعمال صالحه است یعنی در اثر التزام بوظایف شعار شخص مؤمن عبودیت و نسبت پروردگار انقیاد و فروتنی باشد و التزام بوظایف سبب استقرار ایمان در قلب که غرض اصلی است می شود و ثبات ایمان در قلب نیز نتیجه حرکت و التزام با اداء وظایف است و اخبار یعنی تثبیت و استقرار ایمان در قلب غرضی است که رابطه مستقیم با التزام با اعمال صالحه دارد و هر چه التزام قلبی و صورت اعتقادی بوظایف دینی بیشتر باشد ثبات و استقرار ایمان در قلب و اتصاف مرتبه کامل ایمان زیاده خواهد بود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۷۵

اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ:

گروهی که در نظام اختیار شعار خود را فروتنی و عبودیت قرار داده و بدان متصف بوده سیرت آن در عالم دیگر اراده و قدرت بطور اطلاق است که مسطوره‌ای از اراده قاهر پروردگار میباشد و نیز اتصاف و خلود در سعادت و خشنودی پروردگار و سکونت در جوار رحمت است و بطور ابد مشمول فضل پروردگار خواهند بود و خلود در بهشت را نسبت باهل ایمان داده و لازم آن ابدیت بهشت بطور تبعی است.

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْاَعْمٰی وَ الْاَصْمٰی وَ الْبَصِیْرِ وَ السَّمِیْعِ هَلْ یَسْتَوِیَانِ مَثَلًا:

بمنظور ارائه حقیقت این دو گروه را بیکدیگر قیاس نموده و نسبت آندو را سنجیده مانند شخص نابینا و بصیر با کسی که فاقد نیروی بینائی است که شخص بینا از نور خورشید جهان آراء هر لحظه استفاده می نماید و نیروی خود را بکار برده موجودات را می بیند و میشناسد و امتیاز میدهد و از هر یک استفاده نموده پند می گیرد.

هم چنین با نیروی شنوائی با افکار و خاطرات دانشمندان ارتباط می یابد و از محصول زندگی و آزمایشهای علمی و عملی آنان استفاده می نماید و سخنان آنان هر یک کلیدی است که صحنه و فصلی از معلومات را بروی انسان می‌گشاید.

هم چنین است پیروان و دانشجویان مکتب قرآن که از تعلیمات رسول اکرم صلی الله علیه و آله استفاده می نمایند و از معارف الهی و احکام اسلامی که یگانه وسیله پیمودن طریقه انسانیت است بحقایق آشنا شده و بمقامی از انسانیت نائل می شوند و مورد خشنودی پروردگار قرار می گیرند و بقدرسیان و پیامبران ملحق شده و در صف پیروان آنان در آیند و در جوار رحمت سکونت گزینند.

از نظر سنجش قابل قیاس بگروه بیگانه‌ای نیست که نیروی خرد و فکر را از دست داده و پرده عناد و لجاج بر صفحه روان خود افکنده و از نیروی بینائی و هم چنین از نیروی شنوائی استفاده نمی کنند و بصحنه جهان آموزش که بر سرتاسر آن انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۷۶

خورشید فضیلت و دانش تابیده دیده نمی گشایند و از نورانیت و بصیرت بی بهره خواهند ماند و برای همیشه تیره بختی زیاده بر تصویری گریبانگیر آنان خواهد بود.

اَفَلَا تَذَكَّرُونَ:

مبنی بر توبیخ است بشر که نیروی خرد و ادراک که یگانه فضیلت است در نهاد دارد چگونه لحظاتی چند بخود توجه ندارد تا اینکه نیروهای خدا داده را بکار برد و بصحنه تابناک تعلیمات مکتب قرآن نظر عبرت افکند و بیندیشد این چنین سخنانی در قیامت

نگوید (لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ) چنانچه در دنیا با نیروی خود لحظاتی چند بصحنه آزمایش نظر افکنده بودیم باین چنین تیره بختی و سوز گداز دچار نمی شدیم.

در کتاب کافی بسندی از احمد بن عمر الخلال روایت نموده گفت از امام ابو الحسن الرضا علیه السلام سؤال نمودم از مفاد آیه «أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَتِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ» فرمود مراد از شاهد امیر مؤمنان علی علیه السلام و تالی رسول اکرم صلی الله علیه و آله میباشد و مراد از علی بینه من ربه رسول اکرم صلی الله علیه و آله است.

طبری بسندی از جابر بن عبد الله بن یحیی و بصائر الدرجات بسندی نیز از اصیغ بن نباته روایت نموده که امیر مؤمنان علی علیه السلام میفرمود چنانچه مسند خلافت بمن واگذار می شد و بر آن تکیه میزدیم هر آینه در باره پیروان توریه بحکم توریه و در باره پیروان انجیل بحکم انجیل و در باره پیروان قرآن بحکم قرآن کریم قضاوت می نمودم که مورد خشنودی پروردگار باشد و جهان را انتظام بخشد.

بخدا سوگند آیه‌ای از قرآن در شب یا روز نازل نمی شد جز اینکه میدانستم در باره چه شخصی نازل شده و نیز کسی نیست که در منی سر خود را تراشیده باشد جز اینکه میدانم چه آیه‌ای از قرآن نازل شده که او را بسوی بهشت یا دوزخ سوق میدهد شخصی برخاسته عرض کرد یا امیر مؤمنان چه آیه‌ای در باره خودت نازل انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۷۷ شده است فرمود این آیه را شنیدی «أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَتِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ» مراد «عَلَىٰ بَيْنَتِهِ مِنْهُ» رسول اکرم صلی الله علیه و آله و مراد از «شَاهِدٌ مِنْهُ» من هستم.

در کتاب در منثور بسندی چند از امیر مؤمنان علی علیه السلام روایت نموده میفرمود در باره هر یک از قریش آیه‌ای از قرآن کریم نازل شده است شخص سؤال نمود در باره تو آیه‌ای نازل شده امام فرمود آیا نخوانده‌ای سوره هود را آیه «أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَتِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ» مراد از «عَلَىٰ بَيْنَتِهِ مِنْ رَبِّهِ» رسول اکرم صلی الله علیه و آله است و مراد از «شَاهِدٌ مِنْهُ» من هستم. در تفسیر برهان بسندی از غیر طریق امامیه از علی علیه السلام روایت نموده که رسول اکرم صلی الله علیه و آله میفرمود مراد از آیه «أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَتِهِ مِنْ رَبِّهِ» من هستم و از آیه «يَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ» علی علیه السلام است.

در تفسیر برهان از ابن مغزالی بسندی از علی بن حابس روایت نموده گفت من و ابو مریم وارد شدیم بر عبد الله بن عطاء ابو مریم درخواست نمود از او که ما را خبر بده از آن حدیثی که از ابی جعفر شنیده و روایت می نمودی عبد الله بن عطاء گفت من حضور ابی جعفر (ع) بودم که فرزند عبد الله بن سلام آمد عرض کردم بفدای تو این است فرزند کسی که بهره‌ای از علم کتاب دارد فرمود نه او صاحب شما علی بن ابی طالب است که در باره او آیات قرآنی نازل شده «مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» و آیه «أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَتِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ» و آیه «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا».

در تفسیر برهان از ابن مغزالی در تفسیر آیه روایت نموده که رسول اکرم (ص) میفرمود مراد از آیه «أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَتِهِ مِنْ رَبِّهِ» من هستم و از آیه «وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ» علی بن ابی طالب است.

در تفسیر برهان از ابن شهر آشوب از حافظ ابی نعیم از ابن عباس روایت نموده که می گفت شنیدم از علی بن ابی طالب علیه السلام میفرمود آیه کریمه «أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۷۸

بَيْنَتِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ»

مراد از «عَلَىٰ بَيْنَتِهِ» رسول اکرم صلی الله علیه و آله است و من شاهد او هستم.

و نیز از تفسیر ثعلبی بسندی از ابن عباس روایت نموده که آیه «أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنَتِهِ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ» علی بن ابی طالب است.

در کتاب کافی بسندی از زید شحام از امام صادق علیه السلام روایت نمود حضور او عرض کردم کسی است که نام او کلیب است

خبری را از شما روایت نمی‌کند جز اینکه میگوید قبول و صحیح است ما او را کلیب تسلیم نامیده‌ایم امام بر او رحمت فرستاد فرمود آیا میدانید معنای تسلیم چیست ما ساکت شده فرمود بخدا سوگند او همان اخباری است که آیه فرمود «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ اخْتَبُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ».

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۷۹

[سوره هود (۱۱): آیات ۲۵ تا ۳۵] ص: ۳۷۹

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (۲۵) أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمِ أَلِيمٍ (۲۶) فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِّى الرَّأْيِ وَمَا نَرَىٰ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ (۲۷) قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعَمَّيْتُ عَلَيْكُمْ أَنْ نُلْزِمُكُمْوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ (۲۸) وَيَا قَوْمِ لَا- أَسئَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا- إِنْ أَجْرِي إِلَّا- عَلَى اللَّهِ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ (۲۹)

وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ (۳۰) وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۳۱) قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۳۲) قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيَكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (۳۳) وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (۳۴) أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيْ إِجْرَامِي وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرَمُونَ (۳۵)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۸۰

(شرح) ص: ۳۸۰

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ، سوره یونس آیاتی چند در باره رسالت نوح پیامبر علیه السلام و احتجاجات او را در مقام دعوت قوم خود ذکر نموده است.

در این سوره نیز فصولی چند بدائع و حکمت‌های سخنان او مورد توجه قرار داده شده است نوح علیه السلام نخستین رسول اولو العزم صاحب دین و کتاب است و جامعه بشر را بتوحید دعوت می‌نمود و رسالت او عمومی بود و مراد از قوم او اهل عصر و زمان او بطور عموم بود بواسطه عمر طولانی وی با چند نسل هم زمان بود در سخنان و دعوت بخداپرستی مردم را قوم خود میخواند از نظر رحمت بآنان میگفت چنانچه خطری بهر یک از شما متوجه شود من غمگین خواهم شد و غرض از دعوت خیرخواهی و سوق هر یک بسعادست و من نیز شما را از خطر عقوبت پروردگار ایمن بدارم.

آیه بیان آنستکه پروردگار نوح پیامبر علیه السلام را بسوی قوم خود فرستاد نخستین بار آنان را بتوحید ذات و صفات و یگانگی پروردگار دعوت نموده و سمت رسالت خود را بقوم خود اعلام می‌نمود.

إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ:

به این که از جانب پروردگار مأمورم که شما را از شرک و پرستش خدایان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۸۱

خیالی و بتها تهدید نمایم و از عذاب دردناک بترسانم و اعلام این حکم مبنی بر تهدید است و مشتمل بر دعوی رسالت از جانب

آفریدگار و نیز ارشاد به این که بحکم خود بشر از نظر سپاس از نعمت آفرینش باید در مقام قبول دعوت فرستاده او برآید و بوجدانیت پروردگار و بصفات او ایمان بیاورد و چنانچه کفران و ناسپاسی کند او را تهدید بعقوبت مینمایم.

أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ: عقد سلبی مبنی بر انذار و تهدید است که هرگز موجود و آفریده‌ای شایسته پرستش نیست جز جهان آفرین که کرات آسمان و زمین خورشید و ماه را آفریده و هر یک را در مدار مخصوص در سیر و حرکت در آورد و زمین پهناور و آنچه از موجودات و اقسام و انواع ریز و کلان آنرا آفریده.

از جمله سلسله بشر که محصول جهان خلقت است آفریده اوست و هر لحظه نیازهای آنان را آماده نموده بحکم خرد بشر باید در مقام سپاس از نعمت او برآید و از کفران و ناسپاسی بپرهیزد هم چنین بشر در زندگی پیوسته با حوادث ناگوار دست بگریبان است باید بآفریدگار پناه ببرد و با اعتماد باو قلب خود را آرامش دهد.

و کوتاه نظران از قوم نوح علیه السلام بگمان اینکه بیهوده سنگ و بت را پرستش می نمودند و دل خود را به آنها آرامش داده. در صورتی که بطور محسوس سنگ و بت فاقد نیروی حس و ادراک است بر این اساس نوح پیامبر (ع) در مقام تعلیم و تربیت آنان را تهدید نمود و از شرک پروردگار به این که تدبیر و تربیت پاره‌ای از موجودات بفرشتگان واگذار شده آنها را منع می نمود.

إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ:

تفسیر انذار و تهدید است و خوف حالت نفسانی و صفت روانی است از نظر علم بوقوع عذابی که در انتظار متمردان است چنانچه قوم او در مقام مبارزه برآیند انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۸۲

بر حسب تهدید پروردگار عذاب دردناک آنان را فرا خواهد گرفت و ظاهر عذاب و هلاکت بوسیله غرق است در این سه جمله ارکان توحید را اعلام نموده.

۱- توحید ذات و صفات پروردگار.

۲- رسالت خود را اعلام نموده ۳- اعتقاد بروز قیامت رکن توحید و خداپرستی است.

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا تَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا:

قید قومه توضیحی است زیرا هیچ یک از اشراف قوم نوح دعوت او را نپذیرفتند و در مقام انکار رسالت و مبارزه با او برآمده مانع می شدند از اینکه بدعوت او کسی توجه نماید، از جمله سخنان اعتراض آمیز آنان این بود باو می گفتند تو نیز مانند ما فردی از بشر هستی محال است بشر با غیب و با ماوراء این عالم ارتباط بیابد زیرا بشر آمیخته بقذارت هوس و تمایلات است شایسته رسالت از جانب پروردگار نخواهد بود.

و رسول و فرستاده خدا باید فرشته و از غیر جنس بشر باشد زیرا افراد بشر همه مانند یکدیگرند چگونه تصور می رود کمالی باشد که بشر نتواند بآن برسد فقط یک فرد بآن کمال نائل شود غافل از آنند که رسول و فرستاده پروردگار باید از نوع بشر باشد که مردم بتوانند با او سخن بگویند و دعوت و سخنان او را بفهمند و برای اثبات دعوی او دلیل و معجزه‌ای درخواست نمایند.

و از نظر اینکه حد قدرت بشری را می دانند چنانچه معجزه‌ای ارائه دهد بتوانند تصدیق نمایند و چنانچه رسول از جانب پروردگار فرشته باشد و برای اثبات دعوی خود معجزه‌ای ارائه دهد چون بشر حد قدرت فرشته را نمی داند تصدیق نخواهد نمود که آنچه را ارائه داده معجزه است گذشته از محذورات دیگری که در بر دارد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۸۳

و خلاصه بدست آوردن قوانین و دستورات زندگی انفرادی و اجتماعی بشر که از آن تعبیر بدین آسمانی می شود فقط از راه وحی آسمانی است که یک حالت شعوری و صفت روانی مخصوصی است که بر حسب نظام تعلیم و سوق بشر بسعادت پروردگار افراد خاصی را آفریده.

و بهمین منظور تربیت نموده و بنام رسولان و پیامبران بجامعه بشر معرفی نموده است و در اثر کمال ذاتی و روح قدسی که

آفریدگار در فطرت آنان نهاده از سایر افراد امتیازاتی میبندد.

بدین جهت با ماوراء این عالم ارتباط دارند و از حقایق و اسرار آفرینش به آنان وحی و الهام می‌شود.

وَمَا تَرَاكَ أَتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادْنَا بِإِدْيَ الرَّأْيِ:

شاهد دیگر برای انکار و مبارزه با دعوت نوح (ع) آن بود که می‌گفتند مردم ممتاز و اشراف دعوت او را نپذیرفته‌اند فقط گروهی مردم فرومایه که ساده لوح و تهیدست بوده باو گرویده و دعوت او را پذیرفته‌اند و نظر به این که بزرگان و اشراف قوم که صاحب ثروت و مال هستند دعوت نوح را نپذیرفته‌اند دلیل آنستکه بر اساس صحیح نیست.

زیرا در اجتماعات بشری چنانچه امر عمومی که با طبقات مردم ارتباط دارد پیشنهاد شود میزان صحت و بطلان آن آنست که چنانچه بزرگان و اشراف و صاحبان مال و ثروت آن پیشنهاد را بپذیرند دلیل صحت و قبول آنست و چنانچه فقط گروهی تهیدست و فرومایه از آن پیروی نمایند شاهد آنستکه بیهوده و قابل قبول و پذیرش نیست.

وَمَا تَرَىٰ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ:

دلیل دیگر اینکه اشراف و ثروتمندان قوم نوح (ع) دعوت او را نمی‌پذیرفتند آن بود باو می‌گفتند تو و پیروانت دارای فضیلت و ثروت و مال نیستید و در انظار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۸۴

مردم قدر و منزلت ندارید تا اینکه لیاقت پیشوایی داشته و عموم مردم گفتار و دعوت شما را بپذیرند زیرا فضیلت و برتری فردی و یا گروهی را در اجتماع فقط بثروت و مال و منزلت در انظار مردم است نوح (ع) و هیچیک از پیروان او صاحب مال و ثروت نیستند بدین جهت دعوت نوح و تبلیغات پیروان او قابل پذیرش نیست این اعتراض بنوح (ع) و به پیروان او بطور عموم توجه داشته از نظر اینکه چنانچه بعضی از پیروان نیز صاحب نفوذ و ثروت و مال باشند از نظر وحدت مرام و پیوستگی که با یکدیگر دارند بهمه آنها استناد خواهد داشت.

بَلْ نُنظِقُكُمْ كَاذِبِينَ:

بنوح (ع) و به پیروان او خطاب می‌نمودند که با این دلایل در دعوی خود کاذب و دروغ گو هستید و غرض از این اجتماع و پیوستگی گروهی بیک مرام و یک مقصد آنستکه بدین وسیله همدست شده قدرتی بدست آورده بر عموم مردم استیلا بیابید و بر آنان مسلط شوید و فرمانروائی نموده از اموال و ثروت آنان استفاده نمائید و نظر به این که در مقام تکذیب بهیئت صفت و جمع (کاذبین) می‌گفتند منظور تکذیب دعوت نوح (ع) و نیز تکذیب پیروان او است که این اجتماع و پیوستگی در دعوت بر اساس صحیح نیست قال یا قوم أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي:

نوح (ع) در مقام احتجاج و اثبات دعوی رسالت خود و ضمناً از اعتراضات آنان پاسخ میدهد اعتراض اول آنها این بود که تو مانند ما از نوع بشر هستی و محال است بشر با عالم غیب ارتباط بیابد و با جهان ناپیدا اتصال داشته باشد نوح (ع) در پاسخ از اعتراضات آنان و بمنظور جلب تصدیق آنان همه مردم را قوم خود میخواند و می‌گفت آیا مشاهده می‌نمائید معجزه و خارق عادت را که ارائه داده و میدهم دلیل بر صحت دعوی من رسالت از جانب پروردگار است استفاده می‌شود نوح (ع) معجزه و امر خارق عادت را بمردم زمان خود ارائه میداد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۸۵

در آیه بآن تصریح نشده است و ضمناً اعلام نمود ممکن است فردی از بشر در اثر موهبت آفریدگار با سروشهای غیبی ارتباط و اتصال بیابد او را بسمت رسالت و تعلیم بشر اعزام نماید که طریقه خداپرستی و سپاسگزاری را بمردم بیاموزد و برای اثبات دعوی خود پروردگار معجزه و امر خارق طبیعی را بدست او اجراء نماید و آتانی رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ:

و نیز نوح علیه السلام بعموم مردم اعلام می‌نمود پروردگار مرا از تعلیمات خود بهره‌مند فرموده و از طریق سروشها و الهامات غیبی حقایقی از معارف الهی و دستوراتی در باره خداپرستی و سپاسگزاری بمن تعلیم فرموده و آموخته و منصب نبوت و رسالت بمن

موهبت فرموده است.

ولی نظر به این که دعوت مرا تکذیب می‌نمائید و در مقام قبول و فهم آنها نبوده از درک این حقایق بی‌بهره خواهید بود در صورتی که من بر حسب وظیفه رسالت خود پاره‌ای از حقایق و اسرار خلقت که دلایل آشکاری است بر یگانگی پروردگار و مدبر جهان پیوسته تذکر داده دسترس شما میگذارم **أَنْزَلْنَاهُمْ مَكُومًا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ**:

استفهام انکاری و مبنی بر توییخ است نظام یکنواخت و وحدت تدبیر آفریدگار در سرتاسر جهان فرمانرواست چنانچه کراهت داشته باشید از اینکه تصدیق نمائید چاره‌ای نیست جز اینکه هر یک از شما مردم را اجبار نمایم بدیهی است اگره نسبت بخداشناسی مفهوم ندارد و آیه مبنی بر تصدیق حکم خرد است که ایمان و اعتقاد قلبی بر اساس اراده و اختیار است و اگره‌پذیر نخواهد بود.

وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ:

پاسخ از اعتراض دوم است که نوح (ع) را کاذب خواننده از نظر اینکه گروهی مردم فرومایه و تهیدست گرد او آمده که از اجتماع و پیوستگی با یکدیگر قدرتی بدست آورده از اموال و ثروت مردم استفاده نمایند نوح علیه السلام در پاسخ آنان میفرمود انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۸۶

ای قوم من بر حسب دستور آفریدگار در برابر انجام وظیفه رسالت خود و دعوت مردم بخداپرستی هرگز اجرت و مزدی درخواست نمی‌نمایم مرا پروردگار بدین منظور فرستاده اجرت مرا نیز خود بعهده گرفته در جهان دیگر از نعمتهای همیشگی زیاده بر تصور مرا بهره‌مند خواهد فرمود.

وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ:

پاسخ از اعتراض دیگری است که بنوح (ع) میگفتند گروهی از مردم فرومایه و کوتاه فکر گرد تو آمده و خود را بتو پیوسته‌اند چنانچه ما گروه بزرگان و اشراف دعوت تو را بپذیریم ناگزیر در صف آنان قرار خواهیم گرفت و منافعی با موقعیت ما در انظار مردم است جز اینکه آنها را طرد کنی و از دور خود دور نمائی.

نوح (ع) در پاسخ آنان چند ماده از برنامه مکتب توحید را یادآوری نموده و بدین وسیله وظیفه رسالت خود را انجام میداد ۱- من هرگز پیروان مکتب توحید و خداپرستان را از حضور خود و از پیروی مکتب خداپرستی طرد نخواهم نمود زیرا محصول اداء وظیفه رسالت من که دعوت مرا با آغوش باز پذیرفته‌اند اینها هستند و نیز هسته مرکزی نسل آینده دانشجویان مکتب توحید نیز اینها خواهند بود.

۲- ماده اصلی از برنامه مکتب توحید آنستکه بنای دعوت جامعه بشر بخدا پرستی بر اساس حشر و حضور به پیشگاه پروردگار و بررسی باعمال نیک و بد نهاده شده هنگامی که زندگی بشر پایان مییابد و مرگ آنان فرا میرسد در جهان دیگر به پیشگاه آفریدگار حضور خواهند یافت بمنظور اینکه باندیشه و عقیده و اعمال آنان بررسی فرماید اجر و پاداش اهل ایمان را از نعمتهای همیشگی مقرر فرماید و کافران را بعذاب دردناک عقوبت خواهد فرمود.

وَلِكُنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ:

با این نخوت و غرور که شعار خود قرار داده‌اید گمان ندارم که این حقایق و معارف را بپذیرید و در مقام آموزش آنها برآئید و در نتیجه بی‌بهره از هر فیض انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۸۷

و دانش خواهید بود و چنانچه دعوت مرا بخداپرستی بپذیرید از فیوضات غیبی و آموزشهای علمی هر یک از شما را بهره‌مند خواهم نمود.

يَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ:

نوح علیه السلام در طی پاسخ آنان نکته و ماده دیگری را از برنامه توحید یاد آوری مینماید به این که طرد پیروان حق و دانشجویان مکتب توحید ظلم و ستم بر آنها و بر اجتماع است زیرا آنان با آغوش باز نخستین بار دعوت مرا پذیرفته و خدا پرست هستند طرد اینها نقض غرض از دعوت و رسالت است.

چنانچه آنها را از سعادت باز دارم در قیامت در پیشگاه پروردگار مورد مؤاخذه و عقوبت خواهم بود و هرگز کسی نمیتواند مرا از عقوبت پروردگار ایمن بدارد.

وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ:

از جمله سخنان نوح علیه السلام با اشراف قوم خود این بود از آنچه در باره رسول از جانب پروردگار پندارید تبری مینمایم از جمله می گفت در باره خود فضیلت و یا قدرت ملکوتی دعوی نمی نمایم تا اینکه مرا الزام کنید که برای صحت دعوی رسالت خود امور خارق عادت را انجام دهم مانند اینکه چشمه‌ای از زمین آشکار نمایم که از آن آب جریان یابد.

و یا گمان برید در باره رسول از جانب پروردگار به این که مالک خزائن پروردگار و مدبر نظام جهان است و یا گمان برید که میتواند بغیر طریق عادی تهیدستان را مال و ثروت دهد و بیماران را بهبودی و مردگان را روان بخشد جز بمشیت آفریدگار.

و یا گمان برید که رسول از جانب پروردگار باید فرشته و از غذا و لباس و مسکن بی نیاز باشد هرگز این چنین دعوی نمی نمایم

بلکه باحتیاجات بشری نیازمندم، انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۸۸

هم چنین دعوی علم و احاطه بغیب نمی نمایم چنانچه از جزئیات امور که پنهان است از من سؤال کنند پاسخ دهم و از خطر آینده در حذر باشم و هر نفع و سودی را جلب نمایم و فضیلت و مزیتی که عموم مردم از پیامبران توقع دارند که هر چه از او درخواست نمایند بتواند ایجاد نماید و در اثر فقدان این گونه فضیلت ملکوتی دعوی رسالت مرا تکذیب نمایند و فقط دعوی من آنستکه آفریدگار مرا بر رسالت بسوی جامعه بشر اعزام فرموده که آنها را بخداپرستی دعوت نمایم و مرا از تعلیمات غیبی و الهامات باطنی بهره‌مند فرموده است.

بعبارت دیگر آنچه از قدرت ملکوتی بطور اصالت و استقلال در باره پیامبران رجال آسمانی می پندارید و توقع دارید که هر چه را از او درخواست نمائید بتواند ایجاد کند.

من هرگز این چنین دعوی نمی نمایم و قدرت ملکوتی ندارم و از این عقیده فاسد تبری می نمایم زیرا چنین پندارید که منصب رسالت و اعزام رسول از جانب پروردگار بسوی بشر بر اساس واگذاردن پاره‌ای از تدبیر امور جهان است باو که هر چه را بخواهد انجام دهد و مستقل در تدبیر میباشد.

این پنداشت شرک و منافی با توحید افعالی پروردگار و مخالف با دعوت من بخداپرستی است:

وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا:

از جمله سخنان تویب‌خ‌آمیز نوح علیه السلام آن بود که باشراف و بزرگان قوم خود می فرمود در باره ضعیفان و زیر دستان که با چشم حقارت و خواری بآنها مینگرید و آنها را خدمتگذار معرفی نموده و خلقت آنها را بمنظور آسایش اشراف و بزرگان پنداشته و وجود آنان را طفیلی نسبت بطبقه اشراف و جزء ضمنی اجتماع میدانید پروردگار در این جهان بآنها توفیق هر خیر و سعادت داده در

آخرت نیز از فضل خود نعمتهای زیاده بر تصوری نصیب آنان خواهد فرمود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۸۹

با توجه به این که مال و ثروت هرگز ملاک سعادت و محور فضیلت نخواهد بود چه آنکه تعلق و ارتباط آنها بانسان بطور اعتبار و عاریتی است و از شؤن ذاتی و جزء وجودی آنها نیست بلکه یگانه سبب سعادت و اساس کمال و فضیلت انسان همانا ایمان و اعتقاد باصول توحید و سپاسگزاری از نعمت آفرینش است و آن نیز صفت روانی و سیرت انسانی است که جز آفریدگار بر آن آگاه نبوده و احاطه نخواهد داشت.

اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ:

دلیل بر تخطئه نظر و تکذیب گفتار و سخنان اشراف و بزرگان قوم است.

زیرا ایمان بیگانگی پروردگار و اعتقاد باصول توحید امر روانی و حد وجودی و اکتسابی انسان است و لا محاله بموهبت پروردگار میباشد و بر مردم این حقیقت پنهان است بدین جهت پیروان مکتب توحید که دعوت مرا پذیرفته و خداپرست هستند مزده داده‌ام به این که پروردگار بهر یک از آنها توفیق هر خیر و سعادت داده و در آخرت نیز از نعمتهای همیشگی نصیب آنان خواهد فرمود.

و چنانچه حق آنها را تزییع نموده و مقام روحانی آنها را انکار نمایم از جمله ستمکاران خواهم بود بدیهی است اشراف و بزرگان قوم که فضیلت و سعادت انسانی را بر محور مال و ثروت میدانند و در باره پیروان مکتب توحید سخنان ناروا گویند و آنها را از خیر و سعادت بی بهره پندارند بطور حتم ظالم و ستمکار هستند چه از نظر اندیشه ضلالت بر خود ستم نموده و نیز بلحاظ بهتان و سخنان ناروا که پیروان نوح (ع) گویند قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ:

از نظر طول عمر نوح پیامبر (ع) که با چند نسل از بشر همزمان و هم عصر بوده پیوسته مردم هر زمان را قوم خود خوانده هر یک را بخداپرستی دعوت می نمود و بدلائل گوناگون و احتجاجات بسیار با هر یک از نسل ها دعوت خود را آغاز نمود، انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۹۰

بطوری که در اعصار و قرونی چند با هر نسل پس از نسل گذشته دعوت خود را آغاز نموده ادامه میداد و در آیات کریمه مساعی دائم و دعوت پی در پی او را حکایت فرموده از او سپاسگزاری نموده و جز گروهی معدود دعوت او را نه پذیرفته‌اند و اشراف و بزرگان هر نسل با او مبارزه می نمود بالاخره در مقام عجز از پاسخ و بمنظور اسکات نوح علیه السلام برآمده بطور تعجیز و هتک آمیز بوی خطاب نموده میگفتند در اثر اینکه با مردم این نسل و زمان و هم چنین نیاکان و پیشینیان ما در مقام مبارزه و انکار دعوت تو برآمده و در خطاب و گفتار و دعوت خود بطور جدال و تهدید هر یک از نسل گذشته و هم چنین ما را دعوت نموده هرگز دعوت تو را بخداپرستی نخواهیم پذیرفت بدین جهت بجدال و گفتار تهدیدآمیز خود پایان بده چنانچه در دعوت خود و برسالت از جانب پروردگار صادق هستی عقوبتی که ما را همیشه تهدید می نمود در باره ما اجراء بنما قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ: پاسخ نوح علیه السلام است که قوم او از نظر تعجیز وی درخواست نمودند که دعوت خود را بتوحید و خداپرستی پایان بدهد و عقوبتی که پیوسته مردم متمرّد را تهدید می نمود در باره آنها اجراء نماید نوح علیه السلام در پاسخ درخواست تعجیزآمیز آنان می فرمود چنانچه پروردگار بخواهد و مشیت او تعلق بیابد شما را عقوبت خواهد نمود و اجرای عذاب از لوازم ایجاد و از مقوله آفرینش است و اختصاص پروردگار دارد زیرا که او مالک علی الاطلاق و مبدء حوادث و مرجع امور است چنانچه مشیت او تعلق بیابد عقوبتی که متمرّدان را تهدید می نمودم در باره آنان اجراء می نماید و تدبیر امری و یا ایجاد حادثه‌ای بعهد من نیست زیرا که

سمت من فقط رسالت و دعوت مردم بتوحید است و نیز متمرّدان را تهدید امری بعقوبت بنمایم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۹۱
و جمله ان شاء قید مشیت بیان آنستکه در باره آنچه پروردگار اراده بفرماید هیچ گونه قید و شرطی دخالت نخواهد داشت و از نظر دقت در باره توحید افعالی مشیت پروردگار عبارت از تحقق علل و اسباب خواسته او است در خارج زیرا بر حسب نظام جهان وجود هر موجود و آفریده‌ای بر اساس سببیت است یعنی تحقق علل و اسباب هر خواسته‌ای ظهور صفت مشیت پروردگار در این نظام است و گر نه صفت اراده بر ساحت پروردگار عارض نمی شود پروردگار هرگز معرض عوارض مانند صفت اراده و مشیت و علم بصلاح و تدبیر و حکمت قرار نمی گیرد بلکه تحقق علل و اسباب خواسته در خارج ظهور اراده و خواسته پروردگار است پس ظهور مشیت و اراده پروردگار عبارت از تحقق علل و اسباب در نظام خارج است که خواسته پروردگار بر آنها مترتب می شود و عقل بشر از آنها تعبیر بصفت اراده می نماید و گر نه صفت اراده و مشیت و تدبیر و حکمت بر ساحت کبریائی عارض نمی شوند بلکه از نظر اینکه ساحت پروردگار تام و فوق تمام است فاعلیت و خالقیت او نیز تام است و نیازمند بوجود قید و شرطی نیست چنانچه نظام

جهان وجود حادثه و یا امری را اقتضاء کند یعنی آن حادثه قابل شود که فیض وجود آنرا فرا بگیرد همه علل و اسباب و شرائط و مبادی وجودی آن خواسته تحقق می‌یابد و از مشخصات و لوازم تشخیص و قابلیت آن بشمار می‌آیند همه آنها یک سو و از هر سوی دیگر ساحت کبریائی است و در آن میان یعنی میان خالق و مخلوق صفت اراده‌ای نخواهد بود بلکه صفت اراده و حسن تدبیر را عقل پس از تحلیل حکم می‌نماید که همه آنها ظهوری از اراده پروردگار است که در این نظام تحقق یافته است هم چنانچه صفت اراده در افعال اختیاری بشر متمم فاعلیت و نیروی فاعل مختار است یعنی بشر در اثر نقصی که دارد چنانچه بخواهد عملی را انجام دهد بمنظور اینکه نقص خود را رفع کند و واجد کمالی بشود محتاج بحركات ارادی است مانند خطور عمل در ذهن و تصور و تصدیق بفائده آن و تصمیم و اراده است انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۹۲

و دیگر محتاج به حرکات جوارحی است که قوای عامل روح بشمار می‌آیند همه این دو سنخ حرکت:

۱- ارادی، ۲- جوارحی متمم فاعلیت و نیروی فاعل مختار است و بدون این دو سنخ سیر ارادی و حرکت جوارحی محال است بشر از نقص ذاتی که دارد بسوی کمالی متوجه شده و واجد آن شود ولی در باره ساحت کبریائی علل و اسباب مربوطه بهر حادثه‌ای شرط تحقق مراد و خواسته او در خارج است و از مشخصات و متمم قابلیت آن حادثه در نظام خارج بشمار می‌آیند.

چنانچه یکی از شرایط نباشد آن حادثه قابلیت نیافته که از هستی گسترده بهره‌مند شود از این بیان استفاده شد که علل و اسباب هر پدیده و حادثه‌ای که در نظام خارج تحقق می‌یابد در صفت متمم قابلیت حادثه و موجود خارجی قرار می‌گیرد و از سوی نامتناهی دیگر ساحت کبریائی سبب حقیقی است که عوالم امکان از جمله صحنه سراب از سعه اطلاقی و گسترش هستی او پیوسته بهره‌مند هستند و جمله ان شاء اجرای عقوبت که جزء ضمنی نظام خلقت است وابسته بمشیت پروردگار نموده بقیاس فعل صادر از فاعل مختار مانند نقاشی ماهر که با دست توانای خود نقشه زیبایی را ترسیم کند ناگزیر دو سنخ مشیت بکار می‌برد یکی نیروی فکری و جوارحی در باره ترسیم که غرض اصلی و دلیل بر مهارت او است و دیگر مشیت و غرض ضمنی در باره قسمت دیگر از صفحه که بحالت طبیعی باقی مانده و اطراف صورت رسم را بهیئت ناموزونی احاطه نموده است بهمین قیاس صحنه درخشان هستی که پرتوی از فیض پروردگار آنرا از هر سو فرا گرفته و غرض اصلی از صحنه خلقت همانا افراد ممتاز از سلسله بشرند، مانند نوح علیه السلام و ابراهیم خلیل و موسی کلیم علیه السلام که پرچم توحید را در جهان برافراشتند و طنین دعوت آنان اقطار عالم را فرا گرفته است و در نتیجه کوشش در باره دعوت بشر بخداپرستی بمقامی نائل آمده و انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۹۳

صحنه امکان را درخشان و بهترین مسطوره صنع و نمونه حکمت پروردگار معرفی نموده و آثاری زنده و پاینده از خود بجا گذارده و مکتب توحید را برای همیشه بنا نهاده‌اند و احتجاج و سخنان آنان اساس شرک و کفر را متزلزل نموده است نظام خلقت سلسله بشر نیز مانند نظام کلی سنخ دیگری از غرض که بنام ضمنی است در بر دارد تا اینکه افرادی بیشمار بطور طفیلی بوجود آیند و کثرت عددی اجتماعات بشری از آنان تشکیل شود و در قطب مخالف و مبارز پیامبران قرار گیرند و با دعوت آنان بخداپرستی مبارزه نمایند مانند فرعون قبط که پیوسته مردم را بشرک و کفر سوق دهند و در نتیجه مبارزه ظلمت و نور صحنه جهان آمیخته بتیرگی گردد تا بصورت مبارزه کامل درآید و افراد مورد آزمایش دقیق قرار گیرند و هر یک آنچه در کمون می‌پروراند بعرضه ظهور در آورند و از سایر افراد امتیاز ذاتی بیابند.

وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ:

تأکید در باره توحید افعالی پروردگار است بشر محکوم نظام جهان طبع است و حد قدرت و سعه وجودی او در محور حرکات جوارحی و شعاع افعال اختیاری او دور میزند و تا هنگامی که حرکت ننموده، و عمل او تحقق نیافته در حد قدرت و توانایی اوست که هر لحظه بخواهد میتواند انجام دهد و چنانچه نخواهد اقدام نمی‌نماید و پس از آنکه عمل بصورت خارج تحقق یافت از شئون ذاتی فاعل مختار معرفی می‌شود زیرا هر عمل اختیاری و حرکت ارادی ظهوری از صفت روانی فاعل مختار است و نیروئی است که

در درون نهفته داشته و در اثر عمل سیرت فاعل مختار بنصاب رسیده در خارج متمثل شده است خلاصه صورت عمل ارادی سبب تجدد امثال صورت روانی فاعل مختار می‌شود و از شئون ایجاد و خلع و لبس آنست یعنی صورت سابق روان در اثر حرکت و عمل بصورت کاملتری درآمده است از این بیان استفاده شد که مشیت و اراده پروردگار بر حسب اقتضاء و قابلیت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۹۴

مورد است یعنی مشیت و فیض پروردگار بصورت قابل ظهور مینماید و هرگز تخلف پذیر نخواهد بود ولی با توجه به این که مشیت پروردگار قاهر است و هرگز تابع اقتضاء مورد نیست بلکه بعکس اقتضاء و قابلیت مورد ظهوری از اراده قاهر پروردگار میباشد همچنانکه بر حسب آیه (خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ) خلود اهل ایمان و تقوی در جوار رحمت با اینکه بر حسب اقتضاء حتمی و نیز بواسطه صدور حکم از مقام کبریائی بوده و بموقع اجرا گذارده شده، نظر به این که آخرین سیر کمالی و مقامات بشر بطور حتم نسبت به اهل ایمان است و بر حسب حکم پروردگار نیز زوال پذیر نخواهد بود ولی معذکک در آیه (إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ) از نظر تأکید در باره توحید افعالی بدان نکته تصریح نموده به این که گرچه اهل ایمان و تقوی بر حسب حکم صادر از مقام کبریائی بطور خلود در جوار رحمت او خواهند بود ولی نظر به این که حکم خلود نیز ظهوری از مشیت پروردگار میباشد، چنانچه بفرض محال مشیت ساحت او تعلق بیابد که خلود آنان پایان و زوال پذیرد مشیت پروردگار نافذ خواهد بود.

خلاصه موجود امکانی از نظر اینکه تعلق صرف و ربط محض به مشیت پروردگار است، چنانچه به فرض حکمی بطور خلود، در باره او صادر شود، گرچه از نظر اقتضاء مورد بطور حتم باشد ولی از نظر قهر اراده و نفوذ مشیت پروردگار زوال پذیر خواهد بود بعبارت دیگر در برابر ساحت کبریائی هیچ موجودی اقتضاء و تأثیری نخواهد داشت، زیرا واقعتهای محدود جهان در حدود واقعیت خودشان نیاز و ربط بواقعیت حقیقی دارند، ناگزیر واقعیت آنها ربط محض بوده و هیچ شائبه استقلال در واقعیت سرابی خود ندارند، خلود اهل بهشت نیز هر لحظه بادامه مشیت پروردگار است که چنانچه بفرض محال لحظه‌ای مشیت قدس او تبدیل یابد، سکونت آنان نیز زوال خواهد پذیرفت، با توجه به این که نسبت به مقام کبریائی تعبیر به لحظه مفهوم ندارد و همچنین نسبت بفعل او، زیرا فوق زمان و خالق آنست و تعبیر به تبدیل انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۹۵

مشیت و یا بقاء آن نیز از قصور فکر و کوتاهی عبادت است.

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ:

نصیحت و پند در صورتی است که طرف آماده قبول و پذیرش باشد و چنانچه طرف آماده نبوده و عناد در قلب او رسوخ داشته نصیحت و پند سودی نخواهد داشت از جمله سخنان نوح (ع) در مقام تهدید به قوم خود می‌گفت چنانچه پروردگار بخواهد همه شما را عقوبت فرماید و در اثر کفر و ناسپاسی که دارید شما را بهلاکت افکند هرگز نمی‌توانید از آن دفاع نمائید و نصیحت من نیز در دل‌های شما کوچکترین اثری نخواهد گذارد، بدین جهت سخنان من بصورت تهدید و زنگ خطر است.

إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ:

اراده پروردگار عبارت از توافق علل و اسباب و شرایطی است که مراد و خواسته او تحقق بیابد و در مورد اجراء عقوبت عبارت از کفران نعمت آفرینش و مبارزه با دعوت بخداپرستی است که بحکم خرد سبب استحقاق عقوبت می‌شود و اغواء از غوایت گرفته شده بمعنای گم گشتگی است که از هدف و مقصد اعراض نماید همچنانکه ضلالت گم‌رهی است که هدف و مقصد را در نظر دارد ولی طریق و راه دیگری پیموده و پیش گرفته باشد، در آیه اغواء و اضلال بساحت پروردگار نسبت داده شده از نظر اینکه غوایت و گم گشتگی فعل اختیاری بشر است، در صورتی که بحکم خرد و به تهدید آن توجه ننماید و با دعوت بخداپرستی نیز مبارزه نماید، در آن باره نیز هر لحظه تجدید نظر نموده، آنرا پیوسته ابرام و تثبیت نماید.

در نتیجه کفر به آفریدگار و ناسپاسی در قلب و روان رسوخ نموده، در این صورت مقصد و مرامی که برگزیده، همانا کفران نعمت آفرینش است پروردگار نیز از فیض هستی او را بهره‌مند میفرماید، ناگزیر بصورت ادامه غوایت و ضلالت روانی او در خواهد آمد، زیرا، یگانه رابطه آفریدگار با موجودات رابطه و موهبت ایجاد و آفرینش که محکمترین ارتباط و ناگسستگی است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۹۶

در این صورت صفت اغواء و اضلال از نظر توحید افعالی بساحت پروردگار استناد دارد به این که صورت اندیشه و ناسپاسی اختیاری و عناد را در دل‌های آنان بطور تجدد امثال تثبیت فرموده است و اجرای عقوبت و هلاکت قومی نیز مانند ایجاد و آفرینش است و اختصاص بساحت پروردگار دارد، و هرگز نیروئی نمی‌تواند از آن جلوگیری نماید.

هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ:

رب صفت مشبیه از ماده رب و از آنست ربیب بمعنای صاحب و مالک و از نظر تشریف اضافه بضمیر شده و بمعنای مالک علی الاطلاق است و از جمله شئون صفت رب تعلیم و تربیت سلسله بشر است، نوح (ع) در طی دعوت مردم بخدا پرستی و تهدید اشراف قوم خود که در مقام تمرد بوده‌اند بصفت ربوبیت پروردگار تصریح می‌نماید که از جمله تدبیر او در باره سلسله بشر آنست که روح و نیروی خرد بآنان موهبت فرموده و از انواع مخلوقات امتیاز داده و حساب جداگانه‌ای برای آنها مقرر داشته و گروهی از آنان را شایسته مقام خلافت نموده و به منظور دعوت جامعه بشر بخداپرستی و سوق آنان به کمال و سعادت بسمت رسالت و تعلیم اعزام فرموده.

و نیز بمنظور تأکید در باره قبول و پذیرش جامعه بشر دعوت آنان را پیوست با مژده و تهدید نموده که پیروان مکتب توحید را مژده دهند و متمردان را به عقوبت و شقاوت تهدید نمایند و نیز تصریح نمایند به این که بر حسب موهبت روح و نیروی عاقله که بوی موهبت فرموده و به نیروی اختیار او را فضیلت داده، اعمال و حرکات اختیاری او را توأم با مسئولیت نموده که مورد بررسی قرار خواهد گرفت و بنای دعوت دینی را بر اساس حشر و بررسی به اعمال نیک و بد بشر نهاده و زندگی او را همیشگی معرفی نموده است و یگانه موهبت که بشر را از انواع مخلوقات فضیلت بخشیده نیروی خرد است که مسطوره مقام کبریائی و پرتو و شعاعی است تابان پیوسته در سیر و حرکت بوده تا اینکه بسوی اصل خود باز گردد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۹۷

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ:

از نظر تشریف جمله افتریه مبنی بر حکایت سخنان ناروای کفار قریش در باره رسول اکرم صلی الله علیه و آله است به هیئت غائب ذکر شده است، آیه بیان آنستکه، آیا کفار قریش آیات قرآنی را که در باره حکایت احتجاجات نوح پیامبر علیه السلام مینماید تصدیق دارند و با اینکه در باره آنها نیز سخنان ناروا و هتک آمیز گویند.

قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُمْ فَعَلَىٰ إِجْرَامِي:

خطاب برسول گرامی صلی الله علیه و آله نموده، در مقام احتجاج بکفار و مشرکین بگو آیات اعجاز آمیز که از جانب پروردگار شرف صدور یافته چنانچه نسبت ناروا داده و از سخنان من پندارید که من آنها را انشاء نموده‌ام جرم و تبعات آن متوجه من خواهد بود، قضیه شرطیه مبنی بر ملازمه میان شرط و جزاء است و چنانچه تحقق شرط محال باشد تحقق جزاء نیز امکان ناپذیر است.

وَ أَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تُجْرِمُونَ:

جمله انشاء و اظهار برائت از آئین شرک و مبارزه قوم خود میباشد، آیات کریمه از احتجاجات نوح (ع) خبر داده چنانچه از سخنان من پندارید و نیز تکذیب نمائید که نوح (ع) این چنین سخنان و احتجاجات با قوم خود ننموده، من از تکذیب و مبارزه شما بری و بیزار هستم زیرا آیات کریمه حقایقی را در مقام تهدید بیان نموده است و نظر به این که آنها را تکذیب می‌نمائید و با دعوت بتوحید و بیان حقایق مبارزه نموده‌اید، بطور حتم شایسته عقوبت خواهید بود.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۳۹۸

[سوره هود (۱۱): آیات ۳۶ تا ۴۹] ص: ۳۹۸

اشاره

وَأَوْحَىٰ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (۳۶) وَاصْبِرْ لِفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحِينَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِقُونَ (۳۷) وَيَصْبِرْ لِفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ (۳۸) فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ (۳۹) حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ (۴۰)

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (۴۱) وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ (۴۲) قَالَ سَيَأْوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُعْرَقِينَ (۴۳) وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاوَاتُ اقْبَلِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَىٰ الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۴۴) وَنَادَىٰ نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ (۴۵)

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَلِنَ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّيْ أَعْطَاكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ (۴۶) قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْئَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۴۷) قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَأُمَّمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ (۴۸) تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ (۴۹)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰۰

(شرح) ص: ۴۰۰

وَأَوْحَىٰ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ:

آیه بیان اجرای عقوبت بر قوم نوح علیه السلام است که مردم را پیوسته بتوحید و خداپرستی دعوت می نمود و بمنظور تأکید آنان که دعوت او را نمی پذیرفتند و با او در مقام مبارزه بودند بعقوبت تهدید می نمود به این که پروردگار بنوح علیه السلام وحی فرمود که از قوم تو جز گروهی که تا بحال دعوت تو را پذیرفته و ایمان آورده اند، دیگر کسی از مردم دعوت تو را نخواهد پذیرفت و ایمان نخواهد آورد فقط گروهی که تا بحال ایمان آورده اند در عقیده خود ثابت خواهند بود.

فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ:

از نظر مهر و رأفتی که نوح (ع) همچنین سایر پیامبران به بشر داشته که دعوت آنان را بتوحید و خداپرستی پذیرند و از سعادت نصیب داشته و از سعی و کوشش آنان بهره مند شوند و نیز پیامبران آثاری درخشان از سعی و دعوت خود در جهان بجا گذارند و اساس مکتب توحید را در جهان پی ریزی نمایند و برای همیشه، مردم از دعوت آنان بهره مند شوند زیرا غرض اصلی از رسالت و دعوت پیامبران همانا هدایت مردم است و نسبت بگروهی که در مقام انکار برآیند سبب شقاوت و عقوبت آنان خواهد شد.

بدین جهت بر پیامبران دشوار است و از انکار و مبارزه مردم بسیار افسرده انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰۱

خاطر خواهند شد و نظر به این که قوم نوح علیه السلام جز گروهی معدود در مقام انکار و مبارزه با دعوت او بودند از لجاج و عناد

آنان بسیار متأثر و افسرده خاطر بود، بدین جهت آیه مبنی بر تسلیت خاطر او است که از محروم شدن آنان از سعادت و از تیره بختی و شقاوت که گریبانگیر آنان شده افسرده خاطر مباش.

از آیه استفاده میشود در اثر دعوت رسولان چنانچه مردم در مقام انکار دعوت آنان برآیند تا هنگامی که بایمان آنها امید باشد، پروردگار آن مردم متمرّد را مهلت دهد و عقوبت نخواهد فرمود و پس از آنکه لجاج و عناد در قلوب آنان رسوخ نماید و امید به قبول دعوت رسولان در آنان نباشد، آنگاه زمینه اجرای عقوبت آنان آماده خواهد شد.

و از این جمله (فَلَا تَبْتَئِسْ) که مبنی بر تسکین خاطر وی بوده نوح (ع) استفاده نمود که هنگام استحقاق عقوبت همه آن مردمی که در مقام انکار دعوت او برآمده‌اند فرا رسیده است و بر حسب وظیفه رسالت و اقدام بدعوت مردم که سالهای متمادی مردم ساکن اقطار جهان را بتوحید دعوت می‌نمود و متمرّدان را تهدید بعقوبت نموده هنگام انجام تهدید و اجرای عقوبت آنان فرا رسیده است. زیرا جامعه بشر که در آن زمان از آنها تشکیل می‌شد بهیئت اجتماع با ساحت کبریائی بمبارزه برخاسته‌اند استحقاق عقوبت یافته و هنگام اجرای عقوبت بر آنان فرارسیده است و تلویحا از وحی استفاده اذن نمود که در باره آنان نفرین کند و از ساحت پروردگار انجام تهدید و اجرای عقوبت همه آن مردم متمرّد را درخواست نماید بدین جهت نوح (ع) در باره آن مردم نفرین نمود، بدیهی است درخواست پیامبران و رسولان در باره اجرای عذاب نسبت به آنان که در مقام تمرد و مبارزه برآمده مسبوق به اذن و اجازه‌ای است که از مقام کبریائی شرف صدور بیابد.

و بر حسب آیه (لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ) که در باره تنزیه فرشتگان است که هرگز بدون صدور دستور اقدام بعملی نمی‌نمایند، رسولان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰۲

بطریق اولی مقام آنان منزّه است از اینکه بدون امر و دستور اقدام بعملی بنمایند، بخصوص در مورد درخواست عقوبت که عالم را فرا بگیرد.

وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَ وَحِينَا:

آیه ارشاد به اموری چند است.

۱- خطاب به نوح (ع) نموده به این که درخواست عقوبت در باره همه مردمی که بمبارزه با ساحت کبریائی برخاسته‌اند به اجابت رسیده و اجراء خواهد شد.

۲- عقوبت و هلاکت از طریق غرق است.

۳- آب عالم را فرا خواهد گرفت و رهائی و نجات نوح (ع) و پیروان او از غرق جز بوسیله سرنشینی کشتی نخواهد بود.

۴- ساختن کشتی تحت نظارت و مراقبت فرشتگان انجام خواهد یافت.

۵- مراد از وحی دستور عملی در باره ساختن کشتی و چگونگی وصل چوبها است و نیز در باره کوبیدن میخها، که بطور محکم ساخته شود که با امواج خروشان طوفان جهان گیر که مدت مدیدی می‌انجامد، بتواند مقاومت نماید و وسیله رحمت و نجات سرنشینان آن از خطر غرق شدن گردد.

۶- زمان طوفان، آغاز و پایان آن بطول خواهد انجامید، فوران آب از زمین و نزول بارانهای شدید که نمونه‌ای از عذاب است، اقطار عالم را فرا میگیرد.

۷- از هر یک از انواع حیوانات نیز، جفتی در کشتی جا داده شوند که نوع آنها باقی بماند.

وَ لَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِقُونَ:

نهی ارشادی و مبنی بر حکم اجرای عقوبت در باره همه مردمی است که با ساحت پروردگار بمبارزه برخاسته و دعوت نوح (ع) را نمی‌پذیرفتند. بطور حتم و استثناء ناپذیر است، شفاعت و درخواست در باره عفو از بعضی از آنها پذیرفته نخواهد شد، نوح (ع) از

نظر اینکه کاملاً بر سرائر مردم آگاه و واقف نیست چه بسا در باره بعضی بحسن ظن شفاعت نماید. ولی پذیرفته نخواهد شد، در میان آن مردمی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰۳ که محکوم بهلاکت هستند کودک و صغیر و نابالغ نبوده از نظر اینکه بآنها ظالم و کافر گفته شده است، در این باره نیز روایت رسیده است.

تفسیر قمی از ابی بصیر از امام صادق (ع) روایت نموده فرمود: هنگامی که پروردگار اراده فرمود که قوم نوح را هلاک نماید، چهل سال زنان آنها آبستن نمی‌شدند و در این مدت فرزندی از آنها بدنیا نیامد و هنگامی که نوح (ع) از ساختن کشتی فراغت یافت پروردگار بوی امر فرمود: که به لغت سریانی فریاد برآورد و حیوان و جاننداری در بیابانها نماند جز اینکه نزد نوح آمدند، سپس از هر نوعی از آنها جفتی در کشتی نهاد و مردمی که به نوح (ع) ایمان آورده، هشتاد نفر بودند.

مفسر گوید: میتوان استفاده نمود که در آن عصر و دوره حد بلوغ بشر به تکلیف چهل سال بوده، و افرادی که عمر آنان کمتر از چهل سال بوده، تکلیف نداشته و مأمور بقبول دعوت نوح (ع) نبوده‌اند، نوح (ع) منزّه است از اینکه در باره ظالمان و اهل کفر شفاعت نماید، در صورتی که از آنان تبری می‌نمود و آنان که بمیل و اراده وارد کشتی شده و در پناه نوح (ع) و همراه او باشند و گفتار نوح (ع) را تصدیق داشتند که طوفانی عالمگیر خواهد شد، اهل ایمان هستند.

وَيَضَعُ الْفُلُكُ وَكَلَّمَ مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ:

بیان آنستکه نوح (ع) بر حسب امر پروردگار بساختن کشتی بزرگی اشتغال ورزید، چوبها را تراشیده بهم وصل می‌نمود، هر گروهی از اشراف قوم که بر او گذر می‌نمودند، ساختن کشتی را عملی بیهوده خوانده و او را مسخره می‌نمودند زیرا ساختن کشتی بزرگی در بیابان، آنهم در صورتی که در آن نزدیکی آب و دریائی نیست. عملی است سفهی و دور از خرد.

قَالَ إِنَّ تَسَخَّرُوا مِنَّا نَسَخَّرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسَخَّرُونَ:

نوح (ع) در پاسخ آنان می‌فرمود: همچنانکه شما مردم در اثر کوتاه نظری و کفر عمل من و پیروانم را بیهوده دانسته، ما را سبک و بیخرد پنداشته‌اید، هنگامی پیش بیاید که من و پیروانم همه شماها را بحقیقت مسخره نمائیم. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰۴

از پاسخ نوح (ع) استفاده می‌شود که اهل ایمان و پیروان او نیز در ساختن کشتی شرکت داشته و با او کمک می‌نمودند، نوح (ع) نیز از نظر ایمان آنها و اینکه ساختن کشتی را بر حسب امر پروردگار میدانند در باره گفتار مسخره آمیز خود که در آینده نزدیکی پیش خواهد آمد بخود و بهمه پیروان نسبت داده است.

ولی اشراف قوم او در سخنان مسخره آمیز خودشان فقط نوح (ع) را مورد اعتراض و استهزاء قرار می‌دادند، بدیهی است از نظر آن بوده که غرض اصلی آنان تکذیب و ایذاء نوح (ع) بوده است و بسایر مردم تهدیدست که با نوح (ع) در ساختن کشتی شرکت می‌نمودند بآنها اعتناء و نظری نداشته‌اند مسخره و استهزاء بر حسب طبع عملی است مبتذل و ناشی از حالت جهالت و بر خلاف وقار و سکینت است و پاسخ نوح (ع) بگروه اشراف قوم که تعبیر بسخریه نموده از نظر آنستکه خبر از حالت و صحنه‌ای است که پیش خواهد آمد، در حقیقت نوح (ع) حالت اضطراب هنگام غرق و آخرین لحظات زندگی آنها را بیاد می‌آورد که به آن صحنه‌های حیرت انگیز نظاره خواهم نمود و برای من و پیروانم که بمهد امن و امان پروردگار تکیه زده، مشاهده آخرین لحظات زندگی شما شگفت آور خواهد بود.

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ:

جمله تفریع بیان آنستکه بطور شهود خواهید یافت کدامیک از ما و شماها شایسته مسخره و شگفت است با رسوائی و خواری جان سپردن، از آن کدامیک از ما و شماها است، همچنین عذاب همیشگی دوزخ از آن چه کسانی است.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُورُ:

بیان آنستکه نوح علیه السلام و پیروان وی بساختن کشتی مشغول بودند، پیوسته سرزنش و استهزاء اشراف و بزرگان قوم را شنیده با نیروی صبر و شکیبائی تحمل انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰۵ می نمودند تا هنگامیکه کشتی پایان یافت و مشیت پروردگار تعلق یافت که طوفان آغاز شود و عذاب پروردگار در باره کفار بموقع اجراء گذارده شود.

و جمله (وَ فَارَ التَّنُورُ) تفسیر کلمه امر و بمعنای فرمان است که از مقام کبریائی صدور یافته به این که فوران آب از تنور بخصوصی که در مسجد کوفه بوده صدور دستور و شروع طوفان معرفی شده است و در باره کلمه تنور اقوالی چند ذکر شده از جمله آنکه مراد طلوع صبح است که طوفان آغاز نمود و نیز گفته شده مراد از کلمه تنور تلها و زمینهای مرتفع است و یا مراد سطح زمین است که آب از آن فوران کرد.

فُلْنَا اخْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ:

پروردگار بنوح (ع) دستور فرمود که از هر نوعی از حیوانات جفتی از نر و ماده در کشتی جا بدهد.
وَ أَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ:

و نیز همه افراد خانواده خود از فرزندان و همسران آنها و نواده‌ها را نیز در کشتی جا بدهد، جز زوجه و همسرت را که قبل بر آن دستور در باره او صادر شده بود که بانوی خائن و کافر است و نیز جز فرزندان که بر حسب ظاهر گمان داشتی که از پیروان تو و اهل ایمان است ولی کفر او بر تو پنهان است و نیز از دستور نوح (ع) باو که وارد کشتی شود، تمرد خواهد نمود.
وَ مَنْ آمَنَ وَ مَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ:

و نیز همه پیروان خود که اهل ایمان هستند در کشتی جا بدهد و از قوم نوح (ع) کسی ایمان نیاورده بود، جز افرادی معدود و جمله (وَ مَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ) تعبیر بحرف معه نموده، اشاره به این که پیروان نوح (ع) که دعوت او را پذیرفته و با او در شئون زندگی و گرفتاریها و همچنین در انجام دستور ساختن کشتی شرکت نموده از اهل ایمان خالص بوده‌اند.

زیرا در سه مورد آیه به ایمان آنان شهادت داده یکی جمله الا من قد آمن و دیگر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰۶ آیه و من آمن.

۳- وَ مَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ و مفاد کلمه مستثنی (الا قلیل) بطور اطلاق عبارت از افراد کم، که قابل قیاس به مجموع کفار نبوده و بر حسب روایت هشتاد نفر بوده‌اند و ضمناً تأکید در باره ایمان آنهاست.
وَ قَالَ اذْکَبُوا فِيهَا:

نوح (ع) دستور ورود در کشتی را اعلام نمود که: هنگامی فرار رسیده که بکشتی وارد شوید. پس از آنکه همه افراد خانواده خود و اهل ایمان که مقرر بود، سرنشین کشتی باشند در کشتی جا گرفتند، برای اظهار توکل به پروردگار گفت:
بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا:

مجری اسم مصدر مانند جریان و کلمه مرساها به ضم میم مصدر آن ارساء بمعنای توقف و زیست است نوح (ع) از نظر اینکه خود و همراهم را و همچنین سیر و جریان کشتی را بر سطح دریای عمیق که صحنه‌ای است از عذاب الهی بر ظالمان برحمت پروردگار واگذارد و هر لحظه با امواجی مانند کوهها رو برو می‌شوند، به حفظ پروردگار بسر منزل برسند و از خطر چنین صحنه هولناکی ایمن گردند، پیوسته نام کبریائی را بجمله (بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا) تکرار می نمود.

پروردگار نیز عمل خالصانه نوح (ع) را به منظور تعلیم و تربیت بجامعه بشر در آیه کریمه اعلام فرموده که هر عمل خیر که جالب فکر بوده باید بنام با برکت کبریائی آغاز شده، پایان بیابد، تا اینکه از خطر ایمن گردد و هر عملی که بنام پروردگار آغاز نشود، بیهوده خواهد بود.

إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ:

نوح علیه السلام رحمت و مغفرت پروردگار را پیوسته یاد و بآن استناد نموده که رحمت و فضل او من و همراهان مرا فرا گرفته است که در چنین صحنه هولناکی ما را در مهد امان قرار داده سیر و جریان کشتی را هر لحظه شعاری از عظمت کبریائی معرفی می نماید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰۷

و هِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ:

جمله حال و بیان صحنه هولناک است که امواجی پی در پی مانند کوهها بروی هم متراکم بوده نوح علیه السلام و همراهان او در مهد امان باستناد فضل پروردگار بکشتی تکیه زده از نزدیک صحنه خطر و اضطراب را مشاهده می نمایند که هر لحظه از آنان خطر دفع می شود.

وَ نَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَ كَانَ فِي مَعْرِزٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا:

هنگامیکه نوح (ع) و همراهان وی در کشتی امن و امان جا گرفته استقرار یافتند، آنگاه مشاهده نمود که فرزندش در صف: تماشاچیان قرار گرفته، بمسخره نظاره می کند او را خواند و به نصیحت بوی فرمود. فرزند مهربانم، بیا در کشتی بهمراه ما تا از خطر و منظره هولناکی ایمن گردی و در صف کافران و متمردان مباش تا که به غضب پروردگار مانند آنان محکوم بهلاکت گردی. وَ لَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ:

ای فرزندم در زندگی همنشین بیگانگان شده‌ای چنین می پنداشتم که از پیروان من هستی و همراه من خواهی بود، اینک هنگام خطر و آخرین لحظه آزمایش فرارسید از صف آنان بیرون آی تا بسرنوشت آنان محکوم نشوی، چنانکه به طینت پاک و سرشت نیک اصل خود بنگری بطور حتم بسوی من خواهی آمد، در مهد امن و امان قرار گرفته از همراهی و نصایح بهره برده در صف نیکان نشسته هم نشین من و هم صحبت آنان خواهی بود، رحمت و فضل پروردگار تو را نیز فرا گرفته از خطر حتمی رهایی خواهی یافت.

نوح (ع) قید صلاح و ایمان را برای اهل و افراد خاص خانواده خود از دو نظر استفاده نمود.

۱- مقام رسالت خود و اینکه وظیفه او دعوت جامعه بشر بتوحید و ایمان است و اینکه سرنشینی کشتی به منظور نجات اهل ایمان است از غرق و غرض تبعی آن نیز هلاکت بیگانگان است گرچه از افراد خانواده خود او باشد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰۸

۲- صلاح و ایمان را برای خانواده خود از جمله (إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ) استفاده نمود از نظر اینکه همسر او کافر و خائن است و بر حسب آیه (ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتِ نُوحٍ وَ امْرَأَتِ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ وَعْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا) (۱۱/۶۶) مورد استثناء قرار گرفته است، پس مراد از (أَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ) نیز فرزندان و افراد خانواده او است بشرط اینکه موحد و صالح باشند.

قَالَ سَأُوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ:

آن تیره بخت در پاسخ به سمت پدر بزرگوارش که فخر عالمیان است توجه ننموده نامی از او نبرد گفت: چاره‌ای دیگر می اندیشم، بکوهی که در این نزدیکی است بالا- میروم و بآن پناه میبرم، مرا از خطر ایمن میدارد، با این پاسخ تیره بختی و کفر نهائی خود را آشکار کرد و بسزا در صف بیگانگان قرار گرفت همانند ابلیس که در برابر مقام کبریائی اظهار فضیلت و نخوت نموده، بر آدم (ع) خود را بهتر و برتر شمرد، آنگاه از صف قدسیان رانده شد.

قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ:

نوح (ع) فخر بشر نیز سمت فرزندی او را نادیده گرفته در پاسخ جمله‌ای را بطور اعتراض فرمود و نظر به این که گفتار و رفتار پیامبران بطور کلی مبنی بر تعلیم و تربیت جامعه بشر است و نظر بمورد خاصی ندارند، جمله را نیز بجهانیان گوشزد نمود، عالمی را

تهدید و بلرزه در آورده فرمود: از عذاب پروردگار هرگز نتوان رهائی یافت، جز ببازگشت بسوی رحمت و آمرزش او ولی چه سود که جاذبه همنشینی با تبهکاران رابطه او را با خاندان نبوت و رسالت قطع نمود و سرشت او را تیره و سرنوشت او را در طومار تیره‌بختان ثبت نمود.

با توجه به این که نوح (ع) نخستین بار فرزند خود را بکلمه یا بنی مفتخر نمود، ولی فرزند در پاسخ نامی از سمت پدر خود نبرد و نوح (ع) را پدر خود نخواهد استفاده میشود که پیامبران هرگز از مهر خود نسبت به بشر دریغ نخواهند نمود جز در مواردی که قابل نباشند و در صف مخالف در آیند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۰۹

إِلَّا مَنْ رَجِمَ:

نظر به این که آیه مبنی بر تهدید بشر است، ناگزیر استثناء‌پذیر خواهد بود، نوح (ع) در طی تعلیمات خود فرموده جز گروهی که پروردگار هر یک از آنان را مشمول رحمت خاص خود نموده، بر حسب مقام وجودی، آنها را ایمن از خطر و عذاب نموده، گروهی را بموهبت وجودی نیروی عصمت داده و هرگز گرد گناه بر نیامده، بلکه گناه خاطر آنان را نیز تیره ننموده، همچون رسولان و پیامبران و اوصیاء آنها و گروهی دیگر که پیوسته از پیامبران پیروی نموده، مانند هم‌رهان من که در کشتی جای گرفته، در مهد امان قرار دارند از خطر غرق و عقوبت پروردگار ایمن خواهند بود.

وَ حَالٌ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ:

با اینکه نوح (ع) سرنوشت درخشان خود را یادآوری نموده و اشاره‌ای به نیک بختی پیروان خود نموده که به‌مهری وی در این سفر هولناک ایمن از هر خطر خواهند بود.

سخنان تهدیدآمیز آمیخته به پند و اندرز نوح (ع) بر قلب تیره آن گمگشته اثر نگذاشت، آنرا نشنیده گرفت بخود نیامده و از گفتار خود پشیمان نگشت، ناگهان امواجی پیاپی فرو ریخت، او را در اعماق دریا بجا نهاد.

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ:

آنگاه که طوفان عالم را فرا گرفت، بیگانگان همچنان فرزند نوح (ع) را در اعماق دریا بجا نهاده بود. از ساحت پروردگار ندائی صدور یافت و از نظر رفعت مقام کبریائی کلمه قیل بهیئت مجهول ذکر شده و جمله ابلعی مائک نیز خطاب بزمین نموده و بطور ایجاد و آفرینش است که آبها را بدرون خود فرو ببر و ظهور امر و مشیت پروردگار عبارت از تحقق خواسته او است، آبهایی که سراسر عالم را فرا گرفته بود، زمین بیدرننگ و در کمترین لحظه تمامی آنها را بلعید و بدرون و اعماق خود فرو برد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۱۰

قول پروردگار ایجاد سخن و نوسان هوا نیست که از مقوله کیف بشمار می‌آید، بلکه عبارت از ایجاد و تحقق خواسته او در خارج است و ساحت پروردگار منزّه است از اینکه برای تحقق خواسته خود واسطه‌ای بکار ببرد و بیافریند زیرا شاهد نقص و امکان است، پروردگار منزّه از آنست.

وَا يَا سَمَاءَ أَقْلَعِي:

خطاب دیگر تکوینی شرف صدور یافت، ابرهای تیره متراکم پراکنده شده، از ریزش سیل باران خودداری نمودند.

وَ غِيضَ الْمَاءِ:

بهیئت مجهول بیان آنست که آبها، که سطح زمین و کوهها را فرا گرفته بود فرو نشست، سطح زمین و فراز و نشیب آن آشکار شد، گودالها و دریاها هر یک سهم خود را از آب بقدر ظرفیت ذخیره نمودند.

وَقُضِيَ الْأَمْرُ:

جمله انشاء و امر بمعنای فرمان است و عبارت از رابطه آفرینش است که پیاپی هر لحظه از ساحت کبریائی افاضه می‌شود و بآن نیز

سعه اطلاقی گفته می‌شود فعل و اثر پروردگار فوق زمان است، همچنانکه مقام کبریائی او فوق زمان و خالق زمان و زمانیات است، فعل و اثر او نیز که از مقام ذات، ظهور نموده، آن نیز فوق زمان است و بیک جذب سراسر عوالم امکانی را تدبیر می‌نماید و صحنه بی‌نهایت هستی مانند نقطه‌ای است در حیطه قدرت و شهود او و از مرتبه ظهور و تنزل آن باین نظام تعبیر بخلق میشود و به آن نیز قضاء گفته می‌شود.

به این که فرمان ساحت کبریائی در این نظام ظهور و تنزل نموده و طوفان عالمگیر مثلاً با امکانات و شرایطی صورت گرفته انجام یافت، بعبارت دیگر امر و فرمان صادر از مقام کبریائی رابطه‌ای است میان او و موجودات تدریجی و ایجاد عبارت از افاضه وجود که بدان موجود امکانی پدید می‌آید و بلحاظ صدور آن از مقام کبریائی ایجاد و افاضه گفته می‌شود. انوار درخشان، ج ۸، ص:

۴۱۱

یعنی کن ایجاد و فعل و اثر پروردگار و فوق زمان دفعی است و فیض پروردگار نسبت بموجود از نظر اینکه موجود عالم طبع و تحت نظام حرکت و تدریج است لا محاله با امکانات و شرایط زمانی انجام می‌یابد و تحقق آفرینش آن نیز تدریجی خواهد بود و منافات با دفعی بودن افاضه پروردگار ندارد و ارتباط ذاتی موجود حادث و تدریجی، بموجود قدیم بدین طریق تحقق می‌یابد.

یعنی ارتباط موجود متغیر بموجود ثابت و ازلی و یا گوئی ارتباط معلول زمانی بعلت قدیم نسبتی است ثابت و صفت تدریج و تغیر مانند سبق و لحوق از امور نسبی و قیاسی است و در میان موجودات این جهان که همه در یک صف قرار گرفته‌اند، پدید می‌آید ولی نسبت سراسر موجودات تدریجی بقیاس مقام کبریائی نسبتی است ثابت و غیر تدریجی مانند نقطه‌ای که از ازل تا ابد در حیطه قدرت و شهود ساحت کبریائی بوده و همه در یک صف ثابت هستند به ثبوت ظلی و استقرار وجودی که سایه نسبت بشاخص دارد.

اراده و تدبیر پروردگار صفت ذات نیست، بلکه صفت فعل و فعل او نیز از موجود خارجی انتزاع شده، خرد می‌فهمد و معنای اینکه پروردگار حادثه و یا چیزی را اراده نموده، آنست که بر حسب نظام طبع علل و اسبابی را بوجود آورده که خواسته او پدید آمده، بدین لحاظ وجود علل و اسباب ظهور و تنزلی از اراده و خواسته پروردگار است و از نظر مطابقت اراده با مراد در باره امور دفعی اراده پروردگار نیز آتی و دفعی است و در امور تدریجی نیز تدریجی خواهد بود.

با توجه به این که رابطه آفرینش و افاضه وجود و هستی فقط بامر ثابت و موجود که سلک نظام است، تعلق می‌یابد و امر عدمی و فساد و هلاکت و مانند آنها امر تبعی و غرض ثانوی است و در مورد آیه آنچه فرمان بدان صادر شده و اراده پروردگار بدان تعلق یافته نجات نوح (ع) و پیروان او از اذیت و آزار بیگانگان است و اینکه زمین از قذارت شرک و کفر پاکیزه شود، این غرض اصلی است.

بدیهی است تحقق و بکار بردن اینگونه غرض مستلزم هلاکت گروهی بسیار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۱۲

است که غرض تبعی و ثانوی معرفی می‌شود، پس مفاد جمله (وَقُضِيَ الْأَمْرُ) آن است که آنچه فرمان و مشیت پروردگار بدان تعلق یافته طوفانی است که بمنظور نجات نوح (ع) و پیروان او از اذیت و آزار قوم و پاکیزه شدن زمین از قذارت شرک و کفر بوده است.

همچنانکه آیه (وَنُوحًا إِذْ نَادَى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا سَوِيًّا فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ) ۷۸- و ۷۸-۲۱) باین منظور تصریح نموده است به این که نوح پیامبر علیه السلام از دیر زمانی پیوسته از پروردگار درخواست می‌نمود.

سپس دعای او را اجابت نمودیم، آنگاه او و خانواده و پیروان او را از مصیبت و اندوه بزرگی نجات داده، رهانیدیم و او را بر قوم خود یاری نمودیم، آن گروهی از مردم که پیوسته آیات پروردگار را انکار نموده و دعوت نوح علیه السلام را تکذیب می‌نمودند،

زیرا که آنان طایفه‌ای بسیار بد طینت و معاند بودند، بدین جهت همه آنها را غرق نمودیم.

وَ اَشْتَوْتُ عَلٰی الْجُوْدِيِّ:

اسم مصدر آن استواء بمعنای استقرار بطور احاطه و فرا گرفتن است، جمله انشاء مبنی بر اینکه از ساحت پروردگار مقرر شد که کشتی بر کوه جودی فرود آید و استفاده میشود از نظر بزرگی کشتی و نیز کوه جودی تلی بیش نبوده، بطور کنایه گفته شده کشتی بلندی و مرتفعات آن کوه را فرا گرفته است، جودی رشته غربی از کوه آرارات بشمار می‌آید و رشته کوههای آرارات از روسیه شروع شده و بسمت شرق ترکیه امتداد می‌یابد.

این رشته در ترکیه بنام آقری داق موسوم است. بلندترین قله این رشته کوهها ۱۶۹۴۶ پا ارتفاع دارد که بوسیله تپه‌ها پست تر و مسطحی احاطه شده فاصله این قله از کرانه کوه ۱۴۰۰۰ پا می‌باشد و بدین سبب است که سراسر این منطقه فقط قله آن خود نمائی میکند، این رشته کوه در ترکیه در جهت جنوب و غرب انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۱۳ و جنوب شرقی به کوههای دیار بکر در عراق که شرقی دجله نواحی موصل است.

همچنین سلسله جبال سوریه و از طرف جنوب شرقی به سلسله کوههای غربی ایران زاگرس منتهی می‌شود که در استانهای مختلف ایران، آذربایجان، کردستان، کرمانشاهان و بیستون و لرستان امتداد می‌یابد.

بعض تفاسیر در باره این چند آیه از آیات کریمه از نظر بلاغت اعجاز آمیز آنها پاره‌ای از نکات اشاره نموده، به این که هر یک از جمله‌های آیات از نظر تمامیت و استقلال معنا، معجزه آسا و اسراری در بر دارد که قیاس با فصاحت الفاظ و بلاغت و رسائی معنا نمی‌توان نمود.

وَ نَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ:

نظر به این که قصه فیضان آب و غرق مردم بیگانه و انجام و پایان طوفان بطور مرتبط در آیات ذکر شود نداء نوح علیه السلام و تضرع و زاری او در باره غرق فرزندش پس از پایان طوفان ذکر شده است، در صورتی که مربوط بحال تمرد فرزندش و هنگام فرا گرفتن امواج پیاپی بوده است که غرق می‌شد، بدین مناسبت ظاهر حال آنستکه نداء نوح علیه السلام هنگامی است که امواج طوفان او را دارد فرا می‌گیرد و در شرف غرق شدن است محزون و غمگین گشت، نوح علیه السلام بطور استغاثه و تضرع بساحت کبریائی عرضه داشت، بار پروردگارا این فرزندم از خانواده من است، وعده فرمودی که افراد خانواده‌ام جز همسر من را از غرق شدن رهائی بخشی.

و بر حسب آیه (وَ أَهْلِكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ) نوح علیه السلام چه بلحاظ مرام و رسالت خود و چه بقرینه استناد همسر وی استفاده نمود که مراد از اهل وی افرادی از خانواده او است که پیرو دعوت وی بوده و از نظر اینکه فرزند نوح علیه السلام بظاهر دعوی ایمان و خداپرستی می‌نموده، بر این اساس نوح علیه السلام عرض می‌نماید که فرزندم بظاهر شخص صالح و پیرو من است و گر نه هرگز در باره کافر چنین درخواستی نداشته‌ام، بلکه از او تبری می‌نمودم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۱۴

وَ أَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ:

نظر به این که نوح علیه السلام فرزند خود را دعوت نمود که در کشتی همراه و همنشین او باشد قرینه آنستکه بظاهر او را موحد و صالح میدانست و تخلف و تأخیر فرزندش در آمدن بسوی کشتی نیز سبب کفر او نمی‌شد و چنانچه نوح علیه السلام میدانست او کافر است، هرگز او را دعوت نمی‌نمود، که در کشتی همراه او باشد و از نظر تأدب با اینکه در جمله (رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي) سبب نجات فرزند خود را اظهار نموده ولی در باره رهائی و نجات او سخن نگفت و اقرار نموده که حکم و فرمان ساحت پروردگار ثابت و حق است و هر گونه حکم در باره فرزندش بفرماید مورد تسلیم و پذیرش خواهد بود.

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ:

آیه مبنی بر ارشاد است، پروردگار بنوح (ع) وحی فرمود، فرزندان گرچه بتو نسبت دارد و نژاد تو است، ولی بلحاظ اینکه منصب رسالت و دعوت جامعه بشر بتوحید که عهده‌دار آن هستی این فرزند از اهل و پیروان تو نیست زیرا عمل و رفتار او طالح و ناپسند است و از افرادی نیست که وعده داده‌ام که از عقوبت رهایی خواهند یافت و مراد از عمل ناشایسته، اندیشه کفر است که اصل گناه جوارحی و سبب خلود در شقاوت می‌باشد.

فَلَا تَسْتَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ:

جمله تفریع مبنی بر نهی ارشادی است که عقیده کفر و شرک فرزندان بر تو پنهان است و بر سیرت و بر قلب او آگاه نیستی، بدین جهت شایسته نیست در باره او سخن بگوئی، نوح علیه السلام نیز در آن باره سخن می‌گفت، ولی از نظر ادب بطور صراحت درخواست عفو و رهایی او را از غرق نمی‌نمود و از نهی جمله (فَلَا تَسْتَلْنِ) استفاده نمی‌شود که در باره آزادی و رهایی فرزندش سخن گفته باشد، سپس پروردگار او را بطور ارشاد نهی فرموده و بوی اعلام می‌نماید، در صورتی که بایمان او آگاه نیستی، چگونه در باره نجات و رهایی او از غرق شفاعت می‌نمائی. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۱۵

گفته شده نهی جمله (فَلَا تَسْتَلْنِ) قرینه آنستکه نوح علیه السلام در باره رهایی فرزندش از غرق سخن گفته، در صورتی که از سیرت و ایمان او آگاه نبوده چگونه در باره وی از پروردگار درخواست عفو و شفاعت نموده است.

پاسخ آنستکه آیه دلالت ندارد به این که نوح علیه السلام در باره فرزندش شفاعت نموده باشد، بلکه نهی قرینه آنستکه فعل و ترک عملی یکسان در اختیار فاعل است، پروردگار بر حسب مفاد آیه ارشاد فرموده، در صورتی که قابلیت و شایستگی فرزندش را احراز ننموده، مبادرت بشفاعت از او ننماید و نهی (فَلَا تَسْتَلْنِ) دلالت ندارد به این که پس از سؤال پروردگار بطور ارشاد از آن نهی نموده است.

إِنِّي أَعْظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ:

بمنظور اینکه از رسولان هرگز لغزشی سر نزنند، پروردگار آنان را رهبری و ارشاد می‌فرماید، جهل و قصور آنان را رفع می‌نماید و تقدیر جمله ان لا تكون است از جمله به نوح علیه السلام اعلام فرمود که اندیشه شرک و کفر فرزندش بر او پنهان است، در باره او شفاعت ننماید، نوح علیه السلام نیز منزله است از اینکه در این زمینه شفاعت نماید بلکه پس از موعظه و ارشاد پروردگار از او تبری مینماید.

قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ:

این جمله نیز قرینه آنستکه نوح (ع) مبادرت بشفاعت در باره فرزندش ننموده است، عرض نمود: بار الهی، بساحت کبریائی تو پناه می‌برم از گفتار و سخن ناروا در صورتی که ایمان فرزندم را احراز ننموده‌ام، از او شفاعت نمایم و شعار عبودیت بآنستکه پیوسته درخواست نماید که پروردگار از لغزش و خطای احتمالی او را باز دارد و پیوسته او را رهبری و ارشاد فرماید.

وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ:

و نیز شعار عبودیت بآنستکه پیوسته خود را در امان پروردگار قرار دهد، چنانچه لحظه‌ای فضل و رحمت پروردگار او را فرا نگیرد و نقص او را رفع و لغزش او را ستر ننماید از جمله زیانکاران خواهد بود. چنانکه بر حسب تکوین و آفرینش انوار درخشان، ج ۸، ص:

۴۱۶

خود و عوالم امکانی را ربط و تعلق محض بساحت کبریائی میداند که هرگز شائبه استقلال در آنها نیست، بر حسب عقیده و شهود قلبی نیز لحظه‌ای از این ایمان شهودی غفلت ننماید.

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا:

قول و دستور پروردگار از نظر رفعت مقام به هیئت مجهول ذکر شده است و خطاب به نوح (ع) نموده مبنی بر دستور ارشادی است

که پس از اینکه کشتی بر ارتفاعات کوه جودی استقرار یافت، به نوح (ع) وحی شد که از کشتی فرود آید و نظر به این که طوفان عالم را فرا گرفته چیزی نبود که بتوان استفاده نمود و احتیاجات خود را رفع نمود و قبل از هر بشارت به این که برکات بر او رو خواهد آورد، ساحت پروردگار بر او سلام و درود فرستاد و پیوسته مقرون بسلامت بوده و تحیات پروردگار او را همیشه فرا خواهد گرفت و عبارت از رضا و تسلیم و جودی و قلب سلیم بطور صفت و زوال ناپذیر خواهد بود، و آیه (سَلَامٌ عَلٰی نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ) ۳۷-۷۹ اثر و نمونه‌ای از آنست.

وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ:

برکت عبارت از اثر و جودی خیر است و دارای مراتب بیشماری است و جمله انشاء و نیز از جانب پروردگار آثار و جودی خیر و سعادت بر نوح (ع) مترتب و اهداء شد نخستین رسولی است که بسوی جامعه بشر فرستاده شد و صاحب دین و کتاب آسمانی بوده و انتشار توحید و خداپرستی در جهان به او منتهی می‌شود و او مکتب توحید را در جهان بنا نهاد و پرچم خداپرستی را نصب نموده به اهتزاز درآورد، همچنین برکت بلحاظ فرزندان و نسل او و بر حسب آیه (وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ) پروردگار نسل او را در جهان گسترش داده است.

وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ:

جمله عطف برکاتی که پروردگار، به نوح (ع) موهبت فرموده و آثار بیشمار خیر که از او در جهان بظهور رسیده و بجا مانده، اختصاص باو دارد و پیروان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۱۷

او که در کشتی همنشین او بوده، برکاتی نیز از آنان بظهور رسیده، نخستین دانشجویان مکتب توحید و از نیاکان بوده و آیه کریمه بایمان آنان شهادت داده است و فرزندان بدون واسطه و نسل آنها نیز از اهل ایمان بوده و هستند و با توجه به این که پیروان مکتب توحید هرگز در صف پیامبران و رسولان نبوده، زیرا آنها داعیان بحق بوده و اهل ایمان دانشجویان مکتب توحید هستند و در اثر پیروی از برنامه توحید و اطاعت از رسولان بمرتبه‌ای از سعادت نائل شده و آثار خیری از آنها در جهان باقی مانده است.

وَأُمَّمٌ سَنُمَتُّهُمْ ثُمَّ يَمْشُهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ:

هنگامی که نوح علیه السلام و پیروان او از کشتی بزمین فرود آمدند جاننداری در زمین نبوده است، سلسله بشر نسل آنها بوده و به آنان منتهی میشوند، گروه بیشماری از اجتماعات بشری که پیرو مکتب خداپرستی نبوده‌اند، نیز بر حسب طبع و نظام آزمایش در این جهان زندگی نموده و می‌نمایند ولی در اثر کفر و محرومیت آنان از سعادت و برکتی و یا اثر خیری بر وجود آنها مترتب نخواهد بود.

بدین نظر آیه بطور استیناف ذکر شده است و سپس در اثر شقاوت و حرمان از هر گونه فضیلت، چه بسا بعضی از آنها را پروردگار در دنیا به عذاب دردناک عقوبت فرماید و بطور حتم در آخرت، بخلود در شقاوت محکوم خواهند بود.

تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا:

خطاب برسول اکرم صلی الله علیه و آله نموده، مبنی بر امتنان است حوادثی که مربوط به نوح علیه السلام و رسالت طولانی و مبارزه دامنه‌دار قوم او با دعوت وی و افراد معدودی که بوی ایمان آورده و باو گرویدند، همچنین یادآوری نمودیم طوفانی عالمگیر و سایر حوادث و خصوصیات آن که از پیش آمده‌ای جهانی است، بآنها آگاه نبوده‌ای، همچنین از اذهان مردم نیز پنهان بود بمنظور تعلیم و تربیت جامعه بشر در آیات کریمه بیان نمودیم. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۱۸

فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ:

جمله تفریح است، ای رسول گرامی صبر و شکیبائی نوح پیامبر (ع) را در برابر مبارزه دامنه‌دار قوم او و نتیجه مساعی و رنجهای طاقت فرسای او را یادآوری نموده در نتیجه سلام و تحیات ابدی به او اهداء نمودیم، این مسطوره و برنامه عملی رسولان بوده است،

ای رسول گرامی تو نیز در برابر مبارزه مشرکین و کفار باید صابر و بردبار باشی و اداء وظایف توانفرسای رسالت و قیام بدعوت جامعه بشر و مبارزه با دنیای شرک و کفر، جز با نیروی صبر و بردباری هرگز میسر نخواهد بود
انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۱۹

[سوره هود (۱۱): آیات ۵۰ تا ۶۰] ص: ۴۱۹

اشاره

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهِ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ (۵۰) يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا... إِنْ أُجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۵۱) وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَىٰ قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ (۵۲) قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ (۵۳) إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتِرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ (۵۴) مِّنْ دُونِهِ فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنظِرُونِ (۵۵) إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَىٰ اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ (۵۶) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسَلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ (۵۷) وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ (۵۸) وَتِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الَّتِي كُنَّا نُزِّلُهَا عَلَيْكَ يَا هُودُ لَعْنَةُ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِّعَادٍ قَوْمِ هُودٍ (۶۰)
انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۲۰

(شرح) ص: ۴۲۰

وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا:
جمله عطف به آیه و لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ است هود پیامبر علیه السلام از قبیله عاد و از قبائل عرب بوده و او را برادر عاد خوانده. از نظر اینکه نسبت همه افراد قبیله باو منتهی می شود. سرزمین آنان نواحی یمن بوده است.
قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ:
بیان نتیجه رسالت و اعزام هود است که قوم خود را بتوحید دعوت می نمود و به آنها می گفت: آفریدگار جهان را پرستش کنید و بسپاس نعمت آفرینش قیام نمائید.
مَا لَكُمْ مِّنْ إِلَهِ غَيْرُهُ:
عقد سلبی و بیان حصر است، جز او شایسته ستایش و پرستش نیست و هر چه فرض شود مخلوق او است.
إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ:

هر فرد و قبیله‌ای که بت و خدای خیالی برای خود برگزیده و آنرا پرستش نمایند بیهوده و بی اساس است، بت پرستان چنین پندارند که پروردگار تدبیر پاره‌ای از حوادث و امور را به آن بت واگذارده، بدین جهت انتظار دارند نزد پروردگار شفاعت و وساطت نمایند و نیز به طمع اینکه از آنها خیری برسد و نیز از شر و خطر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۲۱
خشم آنها ایمن کردند، این آئین جز بهتان و سخنان ناروا نیست، ساحت آفریدگار منزّه است از اینکه تدبیر پاره‌ای از امور را بمخلوقی واگذارد.

يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أُجِرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي:

و نیز هود پیامبر علیه السلام بقوم و خویشان خود می‌گفت: برای رسالت و دعوت شما بخداپرستی اجرت و پاداش نمیخواهم تا گمان کنید که بمنظور استفاده است و پاداش مرا پروردگارم که مرا فرستاده، بعهده گرفته است.
الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ:

صفت فعل پروردگار است که خداپرستی را در کمون و سرشت من نهاده و روح و روان مرا با خداشناسی آمیخته و از آن سپاسگزارم، چگونه در این باره نمیاندیشید که جز نصیحت غرضی ندارم.

و يَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ:

و نیز هود (ع) بقوم خود می‌گفت و آنها را ترغیب می‌نمود به این که از گناهان و شرک دیرین خود، طلب مغفرت و آمرزش نمایند، از جمله نتایج و ثمرات اعتقاد به یگانگی پروردگار است که از قذارت شرک و کفر پاکیزه شوند و نیز پیوسته بوظایف دینی قیام نمایند.

يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا جَمَلَهُ جَوَابِ امْرِئٍ بَيَانَ نَتَائِجِ إِيمَانٍ وَ طَلَبِ آمُرْشِ گناهان و صفای روان است که پروردگار از ابرهای تیره و متراکم باران بر شما فرود میبارد که سبب زنده شدن اراضی و وفور نعمت و آسایش زندگی شما میگردد.
و يَزِدُّكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ:

بر نیرو و توانائی شما افزوده خواهد شد، زیرا وفور نعمت و آسایش در اثر ایمان و اعمال صالحه ارتباط افراد را با یکدیگر نیکو خواهد نمود و هر یک از افراد بسهولت می‌تواند صلاح خود را در صلاح اجتماع بداند، همچنانکه فقر و تنگدستی سبب اختلال نظام و ارتکاب جنایات می‌شود خصوصاً با کفر و عدم اعتقاد بمبدأ و بقیامت گفته شده. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۲۲

قوم هود صاحب بستانهای سبز و خرم بوده و آن سرزمین پیوسته دارای وفور نعمت بود، هنگامی که پروردگار هود (ع) را بسوی آنان بر رسالت اعزام فرمود، چون دعوی او را تکذیب نموده و با او مبارزه نمودند پروردگار چند سال باران رحمت را از آن سرزمین قطع نمود و زنان آنها را نزا و عقیم نمود، هود (ع) بآنها وعده و مژده میداد چنانچه ایمان آورند و دعوت او را بپذیرند، پروردگار باران رحمت را بر آنان فرود می‌بارد و نیروی ایمان را بر نیروی جسمانی آنان می‌افزاید.
و لَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ:

عقد سلبی مبنی بر تأکید است، چنانچه دعوت مرا نپذیرید و از برنامه توحید پیروی ننمائید، عذاب و حوادث ناگوار بر شما نازل می‌شود و اختلال زندگی سرزمین شما را فرا خواهد گرفت و بر حسب تاریخ سرزمین قوم عاد نواحی یمن بوده مرتفع و از دریا بسیار دور و بعید بوده و منطقه ریگزار و سوزان که وسیله‌ای برای آبیاری اراضی و کشت نداشته جز بارانهای نافع و بموقع و بر حسب روایات، قوم هود نیز که از قبیله عاد بودند، دارای عمرهای طولانی و اجساد نیرومند و رسا بوده‌اند باغهای آنان را درختان خرما و کشتزارهای بسیار فرا گرفته بوده، چون با دعوت هود مبارزه کردند و در مقام اذیت و آزار او بر آمدند، پروردگار نیز هفت سال باران رحمت را از آنان قطع نموده. وفور نعمت آنان بصورت قحط و غلا در آمد و هود پیامبر (ع) باین نکته اشاره نمود که چنانچه ایمان آورید و از گناهان طلب آمرزش نمائید، پروردگار نیز وسائل زندگی و آسایش شما را مانند گذشته آماده خواهد فرمود، از جمله بارانهای نافع و بموقع سرزمین و اراضی زراعتی شما را سیراب و بی‌نیاز خواهد نمود.

قَالُوا يَا هُوْدُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ:

قوم هود در مقام تکذیب و مبارزه با دعوت او بر آمده اعتراضاتی نمودند.

۱- دلیلی بر دعوی خود نداری و دعوت تو قابل قبول نیست. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۲۳

۲- ما هرگز از آئین نیاکان خود صرف نظر نمی‌نمائیم و دعوت تو را تصدیق نخواهیم نمود.

۳- از تو هرگز اطاعت نمی‌نمائیم و سخنان تو ایمان نخواهیم آورد.

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ:

قوم هود در مقام معارضه با دعوت او، می‌گفتند: سخنان بی‌پایه و یاوه گوئی تو که بصورت دعوت بتوحید در آورده و نمایش میدهی، گفتار مجنونی است که پیروی خرد و عقل از او سلب شده در اثر اینکه اصنام و بتها و مقدسات ما را سب و طعن می‌نمائی و الوهیت آنها را تکذیب نموده و مردم را از پرستش آنها باز میداری بدین جهت تو را عقوبت نموده، نیروی خرد و عقل را از تو سلب نموده‌اند، این گفتار قوم هود، زمینه احتجاجی برای هود (ع) آماده نمود.

قَالَ إِنِّي أَشْهَدُ اللَّهَ وَ أَشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ:

هود (ع) در زمینه عقیده فاسد و ابطال دعوی آنان و اثبات دعوی رسالت خود احتجاج نمود، فرمود بطور صریح من بتها و خدایان خیالی شما را سب و طعن می‌نمایم و از آنها تبری میجویم بر حسب عقیده و گفتار شما باید بتها با نیروی معنوی که دارند، مرا عقوبت نموده و بقتل برسانند و از مقام الوهیت خود دفاع نمایند هم چنین قدرت و توانائی شما آنچنان است میتوانید مراد در اثر هتک بمقدسات خودتان بقتل برسانید.

بدیهی است تبری و سب بمقدسات گروهی و طایفه‌ای از مردم سبب برافروختن آتش غضب و دشمنی آن مردم و شنوندگان از آنها می‌شود زیرا بعقیده باطل آن مردم اصنام و مقدسات با نیروی باطنی خود در مقام انتقام و قتل سب کننده و برای حفظ مقام الوهیت خود از دشمنان و سب کنندگان دفاع می‌نمایند فَكَيْدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنظِرُونِ:

آیه تفریح بر شهادت بتبری و سب بتها و مقدسات آنها و در مقام تعجیز آن مردم است به این که بتها و مقدسات شما را سب می‌نمایم و الوهیت آنها را افسانه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۲۴

معرفی مینمایم و با آئین باطل شما بطور صریح مبارزه نموده بدین منظور که مقدسات شما چنانچه با نیروی غیبی که دارند از من انتقام بگیرند و مرا بقتل برسانند.

و این دلیلی است بر صحت دعوی خود که من رسول و فرستاده آفریدگار هستم و پیوسته پروردگار مرا از هر گونه خطر و از غضب و نیروی غیبی بتها و هم چنین از خشم شما مرا حفظ میفرماید و نمی‌توانید مرا بقتل برسانید تا بتوانم رسالت و وظایف دعوت را انجام دهم.

چنانچه بفرض بتوانید بالا-خره مرا بقتل برسانید ولی نمیتوانید مرا از دعوت باز دارید و جمله فکیدونی امر تعجیز بلحاظ تخویف است که از خوف در انجام وظیفه دعوت و رسالت خودداری نمایم بهر تقدیر حیات و سلامت هود پیامبر (ع) و معاشرت او با قوم خود که با دعوت او مبارزه مینمایند امری است خارق عادت و دلیل آنستکه پروردگار او را از خطر قوم خود ایمن میدارد.

بعبارت دیگر از جمله دلیل و معجزه هود پیامبر (ع) آن بود که بقوم خود که با او مبارزه مینمودند بطور تعجیز می‌گفت من بدعوت خود و باداء وظیفه رسالت ادامه خواهم داد و نیز از مقدسات شما تبری می‌نمایم و از خطر قتل نیز ایمن خواهم بود و بر حسب آیه (فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَ شُرَكَاءُكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَ لَا تُنظِرُونِ) (۷۱-۱۰) از جمله دلایل بر رسالت نوح (ع) آن بود که سالهای متمادی و قرنهای قوم خود جامعه بشر را بتوحید و خداپرستی دعوت می‌نمود و اشراف قوم با او مبارزه نموده نوح (ع) بتها و آئین آنها را سب و طعن نموده و از آئین آنها تبری میکرد و بآنها از نظر تعجیز می‌گفت چنانچه دعوت من بتوحید و نصایح و سخنان پند آمیز من بر شما ناگوار و دشوار است و چنانچه در باره دفاع و قتل من تصمیم بگیرید.

هرگز خوف و هراسی ندارم و با اعتماد پروردگارم پیوسته از خطر قتل ایمن خواهم بود إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَ رَبِّكُمْ:

سبب اینکه هود (ع) بقوم خود می‌گفت بطور حتم از خطر قتل ایمن هستم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۲۵

آنستکه بآفریدگار که مرا بر رسالت اعزام داشته توکل می‌نمایم و با اعتماد او وظیفه دعوت و رسالت خود را انجام میدهم و در آن باره

نیز ناحج و رستگار خواهم بود زیرا که زمام تدبیر من و همه شماها در حیثه قدرت و تدبیر آفریدگار است چون او مرا برسالت بسوی جامعه بشر اعزام فرموده و وظیفه دعوت خود را انجام میدهم و مرا از هر خطر ایمن میدارد بدیهی است این چنین شخصی که اشراف و سایر طبقات جامعه با دعوت او بمبارزه برخاسته و در مقام رفع او هستند عاقبت و سلامت او و ادامه بدعوت خود امریست خارق عادت و جز بحفظ و حراست مقام کبریائی نخواهد بود.

مَا مِنْ دَائِيَةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا:

بیان احاطه قیومیه پروردگار بهر یک از جانداران است که در حرکت و جنبش هستند و بوسیله تابش نور وجود و فیض هستی که ناصیه و حقیقت وجودی آنست آنرا بمقصدش میرساند.

إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ:

روش تدبیر پروردگار در باره نشر توحید بانستکه پیوسته از رسول و فرستاده خود کمک می‌نماید و آنانکه با دعوت رسول مبارزه نمایند بهلاکت میافکنند و این روش تخلف پذیر نیست و مفاد احتجاج هود (ع) آنستکه من بر حسب وظیفه رسالت بدعوت جامعه بشر بتوحید ادامه میدهم و از آئین شرک و از مقدسات آن تبری می‌نمایم و نمیتوانید مرا بقتل برسانید و بطور حتم از خطر قتل ایمن خواهم بود زیرا بافریدگار توانا اعتماد مینمایم و زمام تدبیر حیات و موت هر یک از افراد بشر در حیثه قدرت پروردگار است.

و جمله (إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) مبنی بر دعا و اظهار اعتماد و توکل پروردگار است که چون مرا برسالت بسوی جامعه بشر اعزام فرموده که مردم را بتوحید و یکتاپرستی دعوت نمایم و از آئین شرک و از مقدسات بت پرستان تبری انوار درخشان، ج ۸، ص:

۴۲۶

نمایم بطور حتم در اداء وظیفه ناحج و رستگار خواهد فرمود آیه بیان آنستکه پروردگار احاطه بر شئون وجودی هر پدیده و جنبنده‌ای دارد چه در حال ثبات و استقرار آن و یا هنگام تزلزل و تبدل آن گرچه بقیاس یکدیگر اختلاف حال بنظر میرسد ولی هر گونه تبدل و تحول که پدید آید از نظر خضوع و انقیاد وجودی و بر حسب نظام تدبیر و صراط مستقیم ربوبیت است که تغییرپذیر نخواهد بود فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ:

هود پیامبر (ع) بواسطه لجاج قوم خود ناامید گشت از اینکه دعوت او را بپذیرند در مقام تهدید آنان برآمده گفت من وظیفه رسالت خود را انجام داده‌ام و دلایل بر صحت دعوت خود را نیز یادآوری نموده و حجت را بر همه شما تمام نموده‌ام اینک در انتظار عقوبت پروردگار باشید.

وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْئًا:

پروردگار بشر را خلیفه خود در زمین معرفی نموده بلحاظ اینکه رسولان و پیامبران را فرستاده و خلیفه خود معرفی نموده است هود (ع) در مقام تهدید قوم خود گفت در اثر اینکه با دعوت من بخداشناسی مبارزه می‌نمائید پروردگار همه شما را هلاک مینماید و قوم و طایفه دیگری را بوجود می‌آورد که در این سرزمین زندگی نمایند و از نعمتهای پروردگار بهره‌مند گردند.

و لَا تَضُرُّونَهُ شَيْئًا:

حاجت و یا سود و زیان در باره ساحت کبریائی او مفهوم ندارد رحمت گسترده هستی صفت فعل او است که سرتاسر موجودات را فرا میگیرد و آنچه لایق و شایسته هر موجودی است بآن موهبت نموده در بر آن میگذارد و مقتضای قدرت بطور اطلاق او آنستکه چنانچه مشیت او تعلق بیابد که گروهی را در اثر شقاوت از هستی بی‌بهره نماید و قوم و طایفه دیگری را در این سرزمین بوجود آورد میتواند هم چنانکه قوم شما را از اقوام سابق بوجود آورده جایگزین آنان شده‌اید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۲۷

إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ:

هود (ع) برای سخنان تهدیدآمیز خود استناد به صفت پروردگار مینماید به این که هر چه و هر که را آفریده است بر شئون وجودی

و بر بقاء و نابودی آن احاطه دارد و هر لحظه آنرا از هستی تازه‌ای بهره‌مند می‌نماید و آن را از نابودی و فنا نگه می‌دارد.

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا:

پس از آنکه هود (ع) سالها قوم خود را بتوحید و خداپرستی دعوت مینمود قوم او نیز در مقام تکذیب و مبارزه با دعوت او برآمدند.

هود (ع) آنان را تهدید بعقوبت می‌نمود آنگاه که مبارزه قوم او بنصاب رسید و همه آنها استحقاق یافتند که عقوبت در باره آنان اجراء شود دستور نزول عذاب از ساحت کبریائی صادر شد در نتیجه هود علیه السلام و پیروان مکتب او از عذاب نجات یافتند امر پروردگار عبارت از ظهور مشیت ساحت او است که وابسته به شرط و قیدی نیست بلکه تحقق خواسته او در خارج همانا رابطه آفرینش است که از آن تعبیر بکلمه کن ایجاد میشود و استحقاق نزول عذاب نیز وابسته بشرایط بشمار است.

از جمله رسالت و دعوت هود (ع) و تکذیب قوم او و نیز مبارزه با دعوت هود (ع) همه از مبادی استحقاق و شرایط قابلیت آنان برای اجرای عقوبت و نزول عذاب است.

نظر به این که غرض اصلی از نزول عذاب رهائی و نجات هود (ع) و پیروان مکتب او است از اذیت و آزار بیگانگان از قوم خود در آیه نجات و رحمت پروردگار را یادآوری فرموده که غرض اصلی از صدور امر و نزول عذاب همانا رحمت و رهائی و نجات هود (ع) و پیروان او است از مبارزه با بیگانگان قوم و غرض ثانوی از صدور امر و نزول عذاب هلاکت قوم هود (ع) است که در مقام تکذیب و مبارزه برآمده بودند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۲۸

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ:

آیه مبنی بر ملامت و سرزنش قومی است که شعار آنان انکار و مبارزه با دعوت هود (ع) بوده است و در اثر سه رذیله عذاب بر آنها نازل شد:

۱- سخنان حکمت‌آمیز و نصایح مشفقانه هود که طریقه و مسیر سعادت و انتظام معیشت را بیان نموده و حق را از باطل و صحیح را از فاسد آشکار مینمود.

وَعَصَوْا رُسُلَهُ:

۲- از گفتار و دستورات هود (ع) تمرد نموده و به وی اذیت و آزار میرسانیدند و از نظر اینکه مرام و مقصد هود (ع) دعوت قوم خود بتوحید و یکتا پرستی بوده و همه رسولان و پیامبران نیز همین مقصد را دنبال می‌نمودند تمرد از دعوت هود (ع) را عصیان و انکار همه رسولان معرفی نموده و انکار نبوت عامه رکنی از اصول توحید است.

وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ:

۳- استفاده می‌شود قوم هود علیه السلام در اثر دعوت او بسه قسمت درآمده و امتیاز یافته‌اند گروهی که دعوت هود علیه السلام را پذیرفته و پیرو مکتب او بودند و گروه دیگر مردم متنفذ و ستمگر با تمام نیرو و قدرتی که در اختیار داشتند در مقام مبارزه با دعوت هود علیه السلام بر می‌آمدند و نیز مردم طبقه متوسط را تهدید نموده باز میداشتند از اینکه دعوت هود را بپذیرند و بوی ایمان آورند و بطریق اولی طبقه متنفذ و ستمگر زیاده استحقاق عقوبت داشته‌اند بهر تقدیر دو قسمت از قوم هود علیه السلام که در صف مخالف قرار گرفته پیوسته بمبارزه با دعوت هود (ع) ادامه میدادند.

وَأُتْبِعُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً:

جمله بهیئت مجهول و بیان پایان و سرگذشت قوم هود است که در اثر پیمودن طریقه عناد و مبارزه با ساحت کبریائی از زندگی این جهان نیز بی بهره گشته و بعذاب دنیوی و بهلاکت محکوم شدند و پیوسته از رحمت پروردگار بی بهره رانده شده‌اند. انوار

درخشان، ج ۸، ص: ۴۲۹

و آیات کریمه نیز از نظر تعلیم و تربیت جامعه بشر سرگذشت ننگین آنان را بیان نموده و محکومیت آنان را بطرد از رحمت پروردگار بجامعه بشر اعلام نموده ناگزیر سبب شقاوت بیشتری و حرمان زیادتری از رحمت در باره آنان خواهد شد.

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ:

جمله بکلمه عطف ذکر شده قرینه آنستکه عذاب قیامت سنخ دیگر است از نظر اینکه آتش حسرت روانی و عقوبت جسمانی ابدی است و قابل درک نبوده و آیه نیز آنرا قیاس بعذاب دنیوی ننموده از نظر اینکه زیاده بر تصور است.

أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ:

نظر به این که نعمت تعلیم و تربیت بشر محصول نعمت آفرینش و سایر نعمتها و محور سعادت و فضیلت انسانی است بدین قرینه از آیه استفاده می‌شود که قوم عاد با دعوت هود علیه السلام و مکتب تعلیم و تربیت او زیاده مبارزه می‌نمودند و در مقام اذیت و آزار او برآمده‌اند و آیه کفران قوم هود را نسبت بنعمتهای پروردگار بجامعه بشر اعلام فرموده و از نظر مبالغه کفران نعمت دعوت هود علیه السلام را از کار ساحت کبریائی معرفی نموده است.

أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ:

عکس العمل آن نیز که شقاوت ابدی و طرد از رحمت باشد آیه آنرا در باره قوم هود اعلام نموده است.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳۰

[سوره هود (۱۱): آیات ۶۱ تا ۶۸] ص: ۴۳۰

اشاره

وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَكْبَرُوا فِيهَا ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ
 إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ (۶۱) قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ
 مُرِيبٍ (۶۲) قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْتِهِ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ
 (۶۳) وَ يَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ (۶۴) فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا
 فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ وَعَدَّ غَيْرُ مَكْدُوبٍ (۶۵)

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ (۶۶) وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ
 فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۶۷) كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ (۶۸)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳۱

(شرح) ص: ۴۳۱

وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا:

عطف به آیه و لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا صَالِحًا عَلَيْهِ السَّلَامُ از قبیله ثمود و از قبایل عرب بوده و او را برادر ثمود خوانده از نظر اینکه همه افراد آن قبیله بثمود منتهی میشوند و قوم او از نه طائفه تشکیل می‌شد و ثمود فرزند غابر فرزند ارم فرزند سام فرزند نوح علیه السلام است این سومین قصه است از پیامبران که در این سوره ذکر شده است قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ:

صالح علیه السلام قوم خود را بتوحید و بیگانگی پروردگار دعوت می‌نمود و بآنها میگفت آفریدگار جهان را پرستش کنید و بسپاس نعمت آفرینش قیام نمائید ما لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ:

عقد سلبی و مبنی بر حصر است جز او شایسته پرستش نیست زیرا هر چه تصور شود مخلوق و آفریده او است زیرا افعال و آثار او مسطوره کمالی است که مترشح از صفات ذاتی او است بدین سبب شایسته مدح و پرستش است.

هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ:

مبنی بر حصر و بیان دلیل محسوس بر توحید افعالی پروردگار است که بشر را از خاک آفریده و نیروئی در خاک و آب و نور و حرارت خورشید و هوا نهاده است و بر حسب تحولاتی که بآنها رخ میدهد محصول آنها بمرحله نباتی قدم نهاده و بصورت مواد غذایی در می‌آید و از طریق بدل ما يتحلل بدن انسانی محصولی بصورت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳۲

ماده تناسلی پدید می‌آید و دارای قسم خاصی از نیروی نباتی است که در آن نیروی حیات ابد نهاده شده و با شرایط و امکاناتی بمرحله جنین و پس از دمیدن روح بآن بصرحه بی‌نهایت بشریت قدم خواهد گذارد و رابطه پروردگار با هر یک از این مراحل رابطه ایجاد و خلقت است و از هر یک نیز میتوان تعبیر بتدبیر نمود و در هر یک از موجودات جهان ریز و کلان نظامی بخصوص فرمانرواست و نظام عمومی نیز پیوسته سرتاسر جهان را فرا میگیرد و محصول آن زندگی بشر است.

وَ اسْتَعْمَرَ كُمْ فِيهَا:

آفریدگار است که زمین را مسخر نموده نیروی قبول و پذیرش در آن نهاده که بشر هر گونه تصرف بنماید بپذیرد و آنرا مهد آسایش خود قرار دهد.

فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ:

پس از توجه بدلائل حسی آشکار شد که آفریدگار جهان است که بشر را آفریده و از طریق اسباب طبیعی نیازهای او را پیوسته تأمین مینماید ناگزیر بسپاس نعمتهای او باید قیام کرد و از شرک کفر طلب مغفرت نمود و سپس با صفای روان بسوی آفریدگار توجه نمود.

إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ:

بصفت رب و تدبیر پروردگار استناد و آنرا بضمیر متکلم اضافه نموده است و صفت قریب بلحاظ احاطه حقیقی او است که نزدیکتر از انسان است بقلب و روان او و موجب نیز بلحاظ احاطه علمی او است که بمسئلت بشر و نیازهای او آگاه است می‌پذیرد و اجابت می‌نماید.

استناد باین سه صفت مبنی بر تکذیب آئین بت پرستان است که چنین پندارند با اینکه خلقت و آفرینش اختصاص بآفریدگار دارد و همه موجودات را او آفریده ولی زمام تدبیر و بقا و سوق آنها را بسوی کمال به بعضی از مخلوقات خود واگذارده.

نظر به این که فهم و ادراک بشر بحریم کبریائی نمیرسد و بغیر حد از افق افکار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳۳

و عقول بشر بالاتر است که معرفت بیابد و او را بشناسد آفریدگار رابطه خود را از بشر گسیخته است بدین جهت از پرستش و اظهار حاجت و سپاس او بی‌بهره خواهد بود.

در این صورت بشر از موجودی باید نیازهای خود را بخواهد و بسپاس آن قیام کند که آنرا بشناسد و رابطه قلبی و فکری با آن داشته باشد و از آن تعبیر برب می‌شود که زمام تدبیر امور را پروردگار بعهدده آن نهاده و ساحت پروردگار نیز رب الارباب شناخته می‌شود.

ذکر این سه صفت ساحت کبریائی مبنی بر تکذیب آئین بت پرستی است که صفت ربوبیت و تدبیر پروردگار عبارت از فیض وجود و هستی پیاپی و بطور تجدد امثال است که بدان وسیله موجودات را بسوی کمال که غرض از آفرینش آنها است سوق میدهد.

بر این اساس رابطه آفریدگار با موجودات ذاتی و ناگسستنی است هم چنانکه در صحنه پهناور امکان آنچه را پدید آورد و بیافریند فناء پذیر نخواهد بود و همچنین صفت قریب و موجب لازم صفت خلقت و آفرینش است و عبارت از احاطه حقیقی و فیض وجود

هستی است.

زیرا هر آفریده‌ای پیوسته نیازهایی را مسئلت دارد و بزبان تکوینی و حد وجودی خود از آفریدگار مسئلت مینماید تا بدینوسیله بسوی کمال و مقصد خود رهسپار گردد.

صالح پیامبر (ع) در این جمله کوتاه که در مقام دعوت قوم خود بیان نموده ارکان توحید و صفات ذاتی و توحید افعالی پروردگار را تعلیم نموده و دسترس بشر نهاده است و با دلائل حسی اثبات می‌نمود که پروردگار سلسله بشر را از خاک آفریده و او را محصول جهان هستی معرفی نموده و با نیروی خرد او را فضیلت بخشیده تا اینکه با نیروی پذیرش که در زمین نهفته است بتواند آنرا مهد آسایش خود قرار دهد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳۴

قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا:

قوم صالح در مقام انکار و مبارزه با دعوت او بطور ملامت و سرزنش بوی می‌گفتند تو در میان قوم و قبیله ما شخص خوشنام و خوش سیرت بودی و قبل از اینکه دعوی رسالت نمائی از تو امید آن داشته و در انتظار آن بودیم که از بزرگان قوم ثمود و فرد ممتاز باشی و منافع و آثاری نیک برای مردم داشته و سبب تقویت و بزرگداشت قبیله ما گردی و ما از پیشوائی و زعامت تو بهره‌مند گردیم ولی دعوی تو به این که مردم را بخداپرستی دعوت مینمائی و ما را از نیروی شعار ملیت خود باز میداری سبب یأس و ناامیدی ما گردید.

أَتَنَّهُانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا:

از جمله اعتراض قوم آن بود که بصالح پیامبر علیه السّلام میگفتند چگونه از پرستش بتها و خدایان و از پیروی آئین و شعار ملیت خود ما را باز میداری بر ما دشوار و ناگوار است که تو آثار نیاکان و آئین بزرگان ما را محو و نابود نمائی و از بتها که شعار قومیت و ملیت ما است تبری نمائی ناگزیر ما هم در مقام مبارزه با دعوت و گفتار تو خواهیم برآمد و اِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا اِلَيْهِ مُرِيبٍ: اعتراض دیگر آن بود بصالح علیه السلام می‌گفتند آنچه تو ما را بدان دعوت مینمائی در صحت دعوی و بسخنان تو بدگمان هستیم و دعوی رسالت تو از جانب پروردگار توأم با دلیل نیست زیرا تو نیز مانند ما فردی از بشر هستی محال است بشر با غیب و ماوراء این عالم ارتباط بیابد نظر به این که بشر آمیخته بقذارت هوس و تمایلات است شایسته رسالت از جانب پروردگار نیست و رسول و فرستاده او باید فرشته و از غیر نوع بشر باشد قَالَ يَا قَوْمِ اَرَأَيْتُمْ اِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً:

صالح علیه السلام در مقام احتجاج و اثبات رسالت و صحت دعوی خود بمردم قوم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳۵

خود می‌گفت چنانچه برای دعوی خود دلیل و حجت آشکاری داشته باشم و امر خارق عادت و معجزه‌ای را بشما ارائه دهم که از جانب پروردگار برسالت اعزام و بسوی شما فرستاده شده‌ام که تصدیق نمائید در اینصورت چنانچه درخواست شما را بپذیرم و از اداء وظیفه رسالت امتناع نمایم آیا کسی میتواند مرا از عقوبت پروردگار ایمن بدارد و از من عذاب را دفع نماید فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ اِنْ عَصَيْتُهُ:

صالح (ع) در مقام احتجاج بیان خطر مبارزه با دعوت خود از نظر موافقت با قوم از تهدید آنان بطور صراحت خودداری نموده و بطور کنایه بعضیان خود مثال میزند که چنانچه من در مقام ترمذ از دستور پروردگار برایم و بر طبق درخواست شما از اداء وظیفه رسالت و دعوت مردم بتوحید خودداری نمایم بطور حتم مستحق عقوبت خواهم شد و هرگز کسی نمیتواند مرا از غضب و عقوبت پروردگار رهائی بخشد و چنانچه نظر به موافقت و جلب نظر قوم خود نبود در ضمن دعوت خود آنان را تهدید نموده میفرمود با اینکه معجزه‌ای که خواسته‌اید دسترس شما گذارده و تصدیق نمودید چنانچه از دعوت من بخداپرستی ترمذ نمائید با ساحت پروردگار مبارزه نموده‌اید و بطور حتم مستحق عقوبت همیشگی خواهید بود و هرگز کسی نمیتواند هیچ یک از شما را از عقوبت پروردگار ایمن بدارد فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ:

بیان تبعات و خطر تمرد از وظیفه و عصیان امر پروردگار است که چنانچه من در خواست شما را بپذیرم و از اداء وظیفه رسالت خودداری نمایم بطور حتم ضرر جبران ناپذیر متوجه من شده و شقاوت ابدی گریبانگیر من خواهد بود بهمین قیاس چنانچه هر یک از شما از دعوت من بخداپرستی تمرد نمائید با ساحت پروردگار مبارزه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳۶

نموده بعقوبت همیشگی محکوم خواهید بود و یا قَوْمِ هَذِهِ نَافَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ:

قوم صالح پیامبر (ع) برای تصدیق دعوت او معجزه‌ای از وی درخواست نمودند به این که شتری با اوصاف مخصوصی از کوه پدید آورد.

صالح (ع) نیز از پروردگار درخواست نمود پروردگار نیز خواسته آنان را پذیرفت شتر بسیار بزرگی بهمین اوصاف با نوزاد آن از کوه آفرید صالح (ع) بقوم خود فرمود این معجزه‌ای است که بدرخواست شما از پروردگار درخواست نمودم با حضور همه شما پروردگار اجابت نمود از کوه شتری را آفرید این دلیل آشکاری است بر صحت دعوی رسالت من از جانب آفریدگار دعوت مرا بپذیرید و بیگانگی او ایمان آورید و از پرستش بت تبری جوئید و این شتر را نیز باز دارید که بهر سو رو آورد چرا کند آنرا مانع نشوید و از آزار و کشتن آن خودداری نمائید و چنانچه بان آزار رسانید و آنرا پی کنید بدون مهلت عذاب پروردگار شما را فرا خواهد گرفت.

فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ:

قوم صالح (ع) شتر را پی کردند صالح (ع) بدستور پروردگار بانها فرمود سه روز دیگر در منازل خود خواهید بسر برد آنگاه عقوبت پروردگار همه شما را فرا خواهد گرفت.

جمله تمتعوا بهیئت امر و مفاد آن تکوین و مبنی بر تفریق و اجرای عقوبت است و مفاد کلمه (فی دارکم) اشاره به آن است که با انتظار و توجه بخطر سه روز در خانه‌های خودشان با حالت اضطراب بسر میبرند و از کارهای روزانه و مشاغل خود کناره‌گیری نموده و مدت فرصت باشد برای اینکه در باره خود بیندیشند از کفر و شرک دیرین پشیمان شده توبه نمایند و از شرکت در جنایت و هتک حریم و فرمان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳۷

پروردگار عذرخواهی نمایند تا اینکه روح و روان آنان از تیره‌گی شرک پاکیزه گردد و بنور ایمان صفا یابد و در پناه صالح پیامبر (ع) درآیند و از عقوبت ایمن گردند.

و چنانچه در این سه روز که پروردگار مدت آزمایش مقرر فرموده در باره عناد و لجاج خود با ساحت کبریائی تجدید نظر نمایند چنانچه ابرام نموده بطور حتم مستحق عقوبت گردند.

ذَلِكَ وَغَدُّ غَيْرُ مَكْدُوبٍ:

در هر مورد که مردم از رسول و فرستاده پروردگار معجزه‌ای درخواست نمایند و پیمان دهند که بپذیرند و ایمان آورند چنانچه باز در مقام انکار و لجاج برآیند بدرخواست خودشان مستحق عقوبت خواهند گشت و بطور حتم در باره آنان عقوبت اجراء خواهد شد.

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ:

پس از آنکه مدت فرصت سه روز سپری شد ناگهان عقوبت پروردگار مردم آن سرزمین را فرا گرفت و چون غرض اصلی از اجرای عقوبت آسایش و رهائی صالح (ع) و پیروان مکتب او از ملامت و آزار قوم خود بود.

بدین نظر آیه آغاز آنرا یادآوری و تصریح نموده که صالح پیامبر (ع) و پیروان او را مشمول رحمت و آسایش نموده از خطر عقوبت آنروز ایمن داشتیم إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ:

از نظر تشریف خطاب برسول گرامی (ص) نموده و صفت ربوبیت و حسن تدبیر ساحت کبریائی را در باره نشر توحید و تعلیم و تربیت بشر یادآوری فرموده و قدرت و توانائی بی‌نهایت پروردگار را در باره گروهی که مظهر غضب او هستند ذکر نموده است.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳۸

وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَائِعِينَ:

از نظر توبیخ و ملامت رذیله ظلم و شرک آنان را یادآوری فرموده گروهی که بخود ظلم و ستم روا داشته و با ساحت پروردگار مبارزه می‌نمودند هنگامی که در تاریکی شب هر یک در گوشه‌ای خزیده بودند ناگهان صیحه و غرشی برآمد همه بهیئت مرداری درآمدند و در مورد مژده نجات و رهائی صالح (ع) نامی از عقوبت و چگونگی آن برده نشده است.

كَأَنَّ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا:

قوم نمود آن قبایل انبوه که خانه و دیار آنان سرزمینی را اشغال نموده و طنین مبارزه آنان با صالح (ع) و تکذیب آنان فضای آن محیط را فرا گرفته ناگهان برای همیشه در سکوت فرو رفت گویا در آن سرزمین هرگز بشری سکونت نداشته است.

أَلَا إِنَّ تَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِتَمُودَ:

آیه از نظر توبیخ بجامعه بشر دوبار اعلام فرموده که قوم تمود از نظر شقاوت و خودستائی در مقام انکار پروردگار خود برآمده بر این اساس برای همیشه از رحمت رانده و بی‌بهره خواهد بود.

و استفاده می‌شود آیه انکار روز رستاخیز و قیامت را مستلزم انکار آفریدگار معرفی می‌نماید از نظر اینکه زندگی سلسله بشر محصول غرض خلقت جهانی است چنانچه بشر به مردن از میان برود و نابود گردد در حقیقت خلقت جهان نیز ساحت پروردگار باز نخواهد گردید.

زیرا آفریدگاری که آفریده‌ها و پدیده‌های او به وی باز نگردد خلف فرض و انکار وجود آفریدگار است مانند قرص خورشید که فاقد روشنائی باشد و انکار لازم ذاتی و لاینفک ساحت پروردگار نیز مستلزم انکار وجود آفریدگار خواهد بود.

در کتاب کافی بسندی از ابی بصیر از امام صادق علیه السلام روایت نموده گفت از امام (ع) سؤال نمودم از تفسیر آیه (كَذَّبَتْ تَمُودُ

بِالْبُدْرِ فَقَالُوا أَبَشْرًا مِمَّا انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۳۹

وَاحِدًا تَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذَا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ)

امام فرمود آیه در باره قوم صالح پیامبر (ع) است که او را تکذیب نمودند هرگز پروردگار قومی را بهلاکت نمی‌افکند جز اینکه قبل از آن رسولانی بسوی آنان اعزام فرماید و بآنها احتجاج نماید.

پروردگار صالح (ع) را بسوی قوم تمود اعزام فرمود دعوت او را نپذیرفتند با او مبارزه نموده بر او ستم کردند گفتند ما به تو ایمان نخواهیم آورد جز هنگامی که از این سنگ بزرگ شتر سرخ موئی را پروردگار بیافریند و قوم تمود آن سنگ را پرستش می‌نمودند و اطراف آن سنگ آغاز هر سال قربانی نموده گردهم می‌آمدند و بصالح گفتند چنانچه گمان داری که رسول از جانب پروردگار هستی آفریدگار خود را بخوان و درخواست بنما که از این سنگ بزرگ و سخت شتری سرخ مو بیافریند پروردگار نیز از آن سنگ شتری باوصافی که می‌خواستند بیافرید.

سپس ساحت پروردگار وحی فرمود بصالح علیه السلام که بقوم خود بگو پروردگار برای این شتر قرار داد که آب رود یکروز بآن اختصاص داشته باشد و روز دیگر بافرد قوم اختصاص یابد روزی که آب رود بشتر اختصاص داشت همه آب را می‌آشامید و آنرا حبس می‌نمود هر یک از کودکان و بزرگان قوم از شیر آن می‌آشامیدند و فردای آنروز مردم بسوی رود می‌رفتند آب رود بآنها اختصاص داشت و آنروز شتر آب نمی‌آشامید مدت زمانی بدین منوال گذشت سپس مردم بنای تمرد گذاردند و بیکدیگر گفتند شتر را پی کنید ما نمی‌خواهیم یک روز آب رود برای همه مردم باشد و روز دیگر بآن اختصاص داشته باشد کی است که شتر را پی

کند برای اجرت او آنچه بخواید میدهیم شخصی سرخ رو و زنازاده که پدر او مجهول و نام او قدار و شقیی از اشیاء بود برای او اجرت معین کردند هنگامی که شتر بسوی رود رفته و باز می‌گشت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴۰

در سر راه در انتظار آن بود ضربه‌ای با شمشیر بآن زد و با ضربه دیگر آنرا پی کرد شتر بسمت پهلو بزمین افتاد بچه شتر نیز بسوی کوه فرار نموده سه بار صدا کرد همه مردم هر یک ضربه‌ای بشتر زدند و گوشت آنرا تقسیم نموده کودک و بزرگ از آن خوردند چون صالح علیه السّلام بسوی آنان آمده فرمود چگونه از امر و دستور پروردگار تخلف نمودید پروردگار بصلح علیه السّلام وحی فرمود که قوم تو طغیان نموده ستم کردند و شتری که برای اثبات دعوی رسالت تو ارائه و آفریدم آنرا کشتند در صورتی که برای آنان ضرر و زیانی نداشت بلکه نفع و سود زیادی داشت چنانچه از این گناه بزرگ پشیمان نشوند پس از سه روز بر آنها عذاب نازل می‌شود صالح علیه السّلام بقوم خود گفت من رسول پروردگار هستم بمن وحی فرمود چنانچه قوم تو توبه نمایند می‌پذیرم در پاسخ صالح گفتند بآنچه ما را تهدید می‌نمائی چنانچه راستگو هستی عذاب را بر ما فرو فرست.

صالح علیه السّلام نیز فرمود در روز اول رخسار همه شما زرد خواهد شد و روز دوم سرخ و روز سوم رخسار همه شما سیاه خواهد شد چون صبح روز اول رخسار همه زرد شد بیکدیگر می‌گفتند آنچه صالح بما گفته واقع شد بزرگان از قوم گفتند ما هرگز سخنان صالح را نخواهیم پذیرفت گرچه شخص بزرگی است چون روز دوم بامداد رخسار همه آنها سرخ شده بود باز بیکدیگر گفتند آنچه صالح گفته واقع شد باز بزرگان قوم گفتند چنانچه همه ما هلاک شویم هرگز سخنان صالح را نخواهیم پذیرفت و از آئین بت پرستی نیاکان خود صرف نظر نمی‌نمائیم در مقام توبه بر نمی‌آمدند روز سوم که رخسار همه آنها سیاه شده بود بیکدیگر گفتند بآنچه صالح ما را تهدید می‌نمود بما رو آورد باز بزرگان قوم بآنها گفتند آنچه صالح ما را تهدید نموده باکی نیست چون نیمه شب شد جبرئیل علیه السّلام صیحه‌ای برآورد گوشهای آنان را پاره و دلهای انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴۱

آنان را سوراخ و کبد آنها را پاره پاره کرد و در آن سه روز قوم صالح در انتظار عقوبت بسر می‌بردند خود را حنوط و شستشو نموده میدانستند که عذاب بر آنها نازل می‌شود و همه افراد قوم در یک لحظه از کودک و بزرگ بهیئت مرداری درآمدند و از آنها صدا و اثری از حیوانات و اغنام نبود صبح نمودند در حالی که همه آن مردم در خانه‌های خود مرده بودند پروردگار با آن صیحه آتشی سوزان نازل نموده همه آنها را سوزانید

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴۲

[سوره هود (۱۱): آیات ۶۹ تا ۷۶] ص: ۴۴۲

اشاره

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ (۶۹) فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُ يُدْعِيهِمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ (۷۰) وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ (۷۱) قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ (۷۲) قَالُوا أَعْجِبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ (۷۳)

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ (۷۴) إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ (۷۵) يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرٌ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ (۷۶)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴۳

(شرح) ص: ۴۴۳

لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى:

بیان حکایت ورود میهمانان بر ابراهیم خلیل علیه السلام است که چند فرشته مقرب بر او وارد شده نخستین بار بابراهم علیه السلام سلام و درود گفتند.

قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ:

تقدیر آن نسلم عليك سلاما است و مفعول مطلق برای فعل محذوف است ابراهیم علیه السلام نیز پاسخ آنان فرمود بجمله سلام و تقدیر آن سلام عليكم است یعنی سلام پروردگار بر شما باد.

فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ بِرَحْمَةٍ مِنْ رَبِّهِمْ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِي تَتَمَنَّيَ مِنْهُمْ وَيَرْفَعَهُمْ لِلْمَثَلِ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى حَتَّى كَانُوا فِي الْيَأْسِ ثُمَّ أَخَذَبْنَا لَهُمْ مِنْ جَنَّتِنَا مِنْ أَلْفِ شَجَرَةٍ ثُمَّ بِرَحْمَةٍ مِنْ رَبِّنَا عَلَّمْنَاهُ سَلَامَةَ الْكَلِمَاتِ وَأَبْرَاهِيمَ خَلِيلَنَا وَمَنْحَرَةً أَعْرَضْنَا عَنْ آلِ لُوطٍ إِنَّهُمْ كَانُوا الْمُجْرِمِينَ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى حَتَّى كَانُوا فِي الْيَأْسِ ثُمَّ أَخَذَبْنَا لَهُمْ مِنْ جَنَّتِنَا مِنْ أَلْفِ شَجَرَةٍ ثُمَّ بِرَحْمَةٍ مِنْ رَبِّنَا عَلَّمْنَاهُ سَلَامَةَ الْكَلِمَاتِ وَأَبْرَاهِيمَ خَلِيلَنَا وَمَنْحَرَةً أَعْرَضْنَا عَنْ آلِ لُوطٍ إِنَّهُمْ كَانُوا الْمُجْرِمِينَ

فَلَمَّا رَأَى أَن يُدْيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ:

مهمانان از صرف غذا خودداری نمودند و دست بسوی غذا نبردند ابراهیم علیه السلام این امر را رفتار ناشایسته پنداشت. وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً:

در قلب او بیم و هراسی رخ داد که غرض مهمانان اظهار دوستی نیست و گر نه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴۴

بغذا توجه نموده از آن میخوردند میهمانان نیز بیم و هراسی در ابراهیم (ع) میزبان احساس نمودند خود را معرفی نموده اظهار داشتند ما فرشتگان پروردگار هستیم.

قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ لُوطٍ:

از امتناع و خودداری ما از صرف غذا بیم و هراسی بخود راه مده زیرا که ما فرشتگان و فرستادگان پروردگار هستیم و برای اجرای دستور در باره هلاک قوم لوط آمده‌ایم در باره آیه بجهاتی از آن باید توجه نمود.

۱- فرشتگان مقرب که بر حسب روایات چهار نفر بودند هنگام ورود آنان ابراهیم خلیل (ع) آنها را نشناخت و افرادی از بشر پنداشت از نظر آنستکه فرشتگان موجود مجردند تجسم یافته خودشان را بابراهم (ع) بصورت بشر ارائه داده‌اند این از نظر احاطه و نیروئی است که فرشتگان مقرب داشته و بطور تمثیل خودشان را بصورت بشر بابراهم (ع) ارائه داده‌اند بدون اینکه حقیقت آنان انقلاب بیابد و بسیرت و صورت بشر در آیند بلکه فقط در اثر آنستکه در نیروی تفکر و تعقل وی تصرف نموده‌اند.

زیرا مقامات عالی از فرشتگان باذن پروردگار میتوانند با روح و قلب پیامبران ارتباط بیابند و حقیقتی را از وعده و مژده القاء نمایند و با آنان گفتگو نموده سخنانی گفته و بشنوند بدون اینکه در خارج صدائی و یا نوسانی در هوا پدید آید.

۲- از جمله «إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ لُوطٍ» میتوان استفاده نمود از نظر رسالت همگانی که ابراهیم علیه السلام بر جامعه بشر داشته چنانچه پروردگار قومی را عقوبت فرماید بوی اعلام نموده سپس دستور بموقع اجراء گذارده می‌شود بر این اساس فرشتگان بر ابراهیم (ع) وارد شده و بوی دستور پروردگار را در باره هلاکت قوم لوط اعلام داشتند.

ابراهم (ع) نیز در مقام شفاعت بر آمده بمنظور اینکه اجرای عقوبت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴۵

در باره آنان بتاخیر افتد شاید که در آینده توبه نمایند و چنانچه حق شفاعت نمیداشت این چنین درخواستی نمی نمود.

۳- نسبت حالت خوف بابراهم (ع) منافاتی با مقام نبوت و رسالت او ندارد زیرا خوف حالت توجه و تأثر از خطر و از پیش آمد ناگوار است که سبب می‌شود در مقام دفع ضرر و خطر برآید و کمال انسانی است زیرا با نیروی خوف و تأثر میتواند بوظیفه خود در مورد مقتضی بدفاع قیام نماید ضد حالت جن و دلباختگی است که فکر و تدبیر را از دست بدهد.

هم چنانکه عدم خوف از خطر که بآن تهور گفته میشود آنستکه که باکی نداشته باشد از اینکه بخطر افتد این نیز رذیله خلقی و

نفسانی است و پیامبران از رذائل خلقی مصون هستند.

وَأَمْرَاتُهُ قَائِمَةٌ فَصَحَّكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ:

ساره همسر ابراهیم (ع) گفتگو و سخنان فرشتگان را با ابراهیم (ع) می‌شنید و ناظر بر جریان بود به این که میهمانان که گمان داشتند بشرند خودشان را با ابراهیم معرفی نموده که فرشته و برای اجرای دستور پروردگار آمده که قوم لوط را هلاک نمایند.

در آن هنگام ساره حالت زنانگی و حیض بر او عارض شد با اینکه زیاده بر هشتاد سال از عمر او گذشته و پیوسته نیز عقیم و نزا بوده سپس فرشتگان بر حسب دستور پروردگار بساره توجه نموده بشارت و مژده داده از نظر اینکه جمله «فَبَشَّرْنَاهَا» بساحت پروردگار نسبت داده است که بوی فرزندی بنام اسحاق و باسحاق نیز فرزندی بنام یعقوب موهبت خواهد فرمود.

قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْغِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ:

ساره با شنیدن این مژده در شگفت شد گفت چگونه از من فرزندی بوجود می‌آید و حال آنکه پیر و فرسوده‌ام و اقتضای زایش در من نیست و گفته شده که ضحک بکسر ضاد و بمعنای تعجب است ولی تناسب ندارد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴۶

زیرا تعجب ساره در اثر بشارت بوده و باید بدنبال مژده ذکر شود ابراهیم علیه السلام نیز پیر و فرسوده است اقتضاء تولید در او نیست این واقعه عجیب و مژده شگفت‌آوری است.

قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ:

فرشتگان بساره گفتند چگونه در شگفت هستی از این مژده در صورتی که پروردگار آنها خواسته و مشیت او بر آن تعلق یافته و بطور حتم است.

رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ:

تفسیر بشارت است که رحمت و فضل پروردگار ابراهیم و تو را فرا گرفته که فرزندی مانند اسحاق پیامبر و یعقوب اسرائیل نواده‌ای بشما ارزانی فرماید که پیامبران از نسل شما بوجود می‌آیند و با وحی و تعلیمات غیبی ارتباط خواهند داشت از آیه چند امر میتوان استفاده نمود.

۱- ساره همسر ابراهیم علیه السلام فرشتگان را با روان و قلب خود میدید هم‌چنین سخنان آنها را که با ابراهیم گفتگو میکردند می‌شنید شاهد آنستکه ساره محدثه و صدیقه است مانند مریم بنت عمران که جبرئیل علیه السلام را با قلب خود میدید و سخنان و مژده او را می‌شنید و با او سخن میگفت.

۲- ساره با اینکه دوره جوانی و کهولت خود را پشت سر نهاده و عقیم و نزا بوده در این دوره پیری و فرسودگی که همه قوا و نیروی بدنی خود را از دست داده ناگهان حالت زنانگی که شاهد بر اقتضاء زایش است در خود مشاهده نمود در آن هنگام بود که فرشتگان مأموریت اصلی خود را انجام داده رو بساره نموده مژده فرزند بوی دادند و آیه نسبت بشارت را پروردگار داده است، ۳- ساره از شنیدن بشارت در تعجب و شگفت شد از نظر اینکه با نوای که عقیم و نزا بوده دوره پیری و فرسودگی وی اینک فرا رسیده و زیاده بر هشتاد سال از دوره زندگی او سپری شده چنانچه فرزندی از او بوجود بیاید خالی از عار و استهزاء نخواهد بود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴۷

۴- فرشتگان بطور انکار بساره گفتند چگونه از این مژده در شگفت شدی در صورتی که تعجب در موردی است که سبب حادثه‌ای مجهول و یا بیمانند باشد و این مژده ظهوری از اراده و قضاء حتم کبریائی است و سیرت آن رحمت و فضل همیشگی است که پروردگار بتو و با ابراهیم علیه السلام ارزانی فرموده هم چنانکه شما را اهل بیت وحی معرفی نموده است.

۵- فرشتگان بساره توجه داشته و به وی خطاب نموده و مژده داده‌اند و در سوره حجر آیه (قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنََّّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ) در باره مژده به ابراهیم (ع) است که فرزندی از هاجر بنام اسماعیل ذبیح (ع) پروردگار باو موهبت میفرماید توجه خطاب با ابراهیم (ع)

است.

۶- در سه آیات قرآنی ورود مهمانان ابراهیم (ع) را تذکر داده و هر یک مقرون با اعلام اجرای عقوبت بر قوم لوط است ولی غرض اصلی مژده در باره فرزندی بنام اسحاق و نواده‌ای بنام یعقوب است.

۷- ابراهیم خلیل (ع) مهمانان خود را شناخت که فرشته‌اند و گمان داشت که بشرند و گوساله بریان شده در اندک زمانی آماده نموده برای آنان حاضر کرد و از نظر اینکه از صرف غذا امتناع نمودند ابراهیم (ع) بیمناک شد که اظهار دشمنی می‌نمایند آنگاه مهمانان خود را معرفی نموده که فرشته‌اند خاطر او آرامش یافت ۸- سبب اینکه فرشتگان با ابراهیم (ع) مأموریت خود را در باره اجرای عقوبت قوم لوط اعلام نمودند از نظر آنست که رسالت و ولایت ابراهیم (ع) عمومی و بر جامعه بشر در آن زمان و عصر است چنانچه حادثه مهمی رخ دهد پس از اعلام به وی بموقع اجراء گذارده می‌شود.

۹- ابراهیم (ع) پس از شنیدن خبر در مقام وساطت و شفاعت بر آمد و در آن باره اصرار نمود و آیه تعبیر بجمله (يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ) نموده است شاهد آنست که فرشتگان قدس وظیفه داشته‌اند به ابراهیم (ع) حادثه ناگوار را اعلام نمایند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴۸

ابراهیم خلیل (ع) نیز در اثر رأفت و مهر خود در مقام شفاعت برآمد و از ساحت کبریائی تأخیر عقوبت آنان را خواستار شد محتمل است قول ابراهیم (ع) «إِنَّ فِيهَا لُوطًا» آن باشد در صورتی که لوط پیامبر در آن سرزمین سکونت دارد سبب رفع عقوبت از اهل آن می‌شود و حصول از واژگون شدن خواهد بود.

إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ:

استناد بصفه مجد پروردگار نموده زیرا اعزام رسولان بسوی جامعه بشر و هم چنین مژده در باره آنان خلاصه نظام خلقت و مسطوره صفات ربوبی است فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَ جَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ:

پس از آنکه مهمانان خود را معرفی نموده ابراهیم علیه السلام نیز آنها را شناخت و مژده فرزندی بنام اسحاق و نواده‌ای بنام یعقوب را شنید بسیار مسرور گشت آنگاه در اثر مهر و رأفت که به افراد بشر دارد با مهمانان عزیز خود در باره هلاک قوم لوط گفتگو نمود و از نظر تشریف مقام ابراهیم علیه السلام آیه اصرار و درخواست او را در باره تأخیر عقوبت قوم لوط بساحت پروردگار نسبت داده که از پیشگاه او تقاضای عفو و تأخیر می‌نمود و جدال ابراهیم علیه السلام بمنظور تخفیف و یا تأخیر عقوبت بود شاید که پشیمان شده توبه نمایند نه از نظر آن بود که بحکم و عقوبت پروردگار کراهت داشته و ناراضی بود بدلیل اینکه پروردگار صفت شفاعت او را مدح فرموده است.

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ:

پروردگار صفت مهر و رأفت و بردباری ابراهیم خلیل علیه السلام را برسول اکرم محمد صلی الله علیه و آله و بجامعه بشر اعلام فرمود که در باره عقوبت قوم لوط شفاعت می‌نمود باشد که در اثر مهلت و تأخیری اجرای عقوبت پشیمان شوند و توبه نمایند و مقام وساطت خود را صرف درخواست رحمت می‌نمود.

و نیز پیوسته ابراهیم علیه السلام بحالت انابه و بیاد پروردگار بسر میرد و مقام رسالت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۴۹

و وساطت او شایسته است که چنین درخواستی از پیشگاه پروردگار بنماید بلکه در آن باره نیز اصرار داشته باشد.

يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرٌ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ:

ظاهر آنستکه کلام فرشتگان است که بنام ابراهیم خطاب نموده‌اند و او را از وساطت و شفاعت در باره قوم لوط باز داشته و نیز اعلام نموده‌اند که حکم از مقام کبریائی صادر شده و قابل عفو و یا تبدل و تأخیر نخواهد بود و بطور حتم استحقاق این چنین عقوبتی را دارند و ما مأمور اجرای آن هستیم.

بدیهی است از نظر آن بوده که قوم لوط در مقام توبه و بازگشت بسوی پروردگار بر نمی‌آیند و آخرین شب از زندگی خودشان را با اینکه بر حسب روایت گروهی که خانه لوط را محاصره نموده نایبنا شده بودند باز بغفلت گذرانیده در مقام توبه بر نیامدند و بر حسب آیه (لَعْمُرُكُ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ) (۷۳-۱۵) ساحت پروردگار برای رسول گرامی صلی الله علیه و آله سو گند یاد فرموده که قوم لوط بر رفتار شنیع خو گرفته و حالت مستی و بیخبری آنان را فرا گرفته بود.

کتاب کافی بسندی از امام صادق علیه السلام روایت نموده، امام فرمود: پروردگار چهار فرشته برای هلاکت قوم لوط فرستاد، جبرئیل، میکائیل، اسرافیل و کرویل بر ابراهیم علیه السلام وارد شده، بر او سلام گفتند، چون خود را پیچیده بودند، ابراهیم خلیل (ع) آنها را نشناخت و بهیئت نیکو آنان را مشاهده نمود و ابراهیم (ع) در مهمانخانه خود از آنها پذیرائی نمود و برای آنها گوساله بریانی حاضر نموده نزد آنها گذارد میهمانان از غذا نمی‌خوردند، بیمناک شد. جبرئیل خود را معرفی نمود آنگاه ابراهیم (ع) آنها را شناخت و گفت: تو جبرئیل هستی. پاسخ گفت بلی، و همسر ابراهیم ساره آمد، جبرئیل او را مژده بفرزندی بنام اسحاق و نواده‌ای بنام یعقوب داد، ساره نیز سخنانی با جبرئیل گفت و شنید. و آیه حکایت نموده است، ابراهیم به میهمانان گفت. بچه منظور آمده‌اید.

پاسخ گفتند: برای هلاک نمودن قوم لوط. ابراهیم گفت: چنانچه یکصد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵۰

نفر در میان آنان خداپرست باشد، آیا آنها را هلاک می‌نماید، جبرئیل گفت نه ابراهیم گفت: چنانچه پنجاه نفر باشد، جبرئیل گفت: نه ابراهیم گفت: چنانچه سی نفر باشد، جبرئیل گفت: نه، ابراهیم گفت: چنانچه بیست نفر باشد، جبرئیل گفت: نه، ابراهیم گفت: ده نفر، جبرئیل گفت: نه، ابراهیم گفت چنانچه پنج نفر باشد: جبرئیل گفت: نه ابراهیم فرمود: چنانچه یک نفر خداپرست باشد آیا همه آنها را هلاک می‌نماید جبرئیل گفت: نه ابراهیم فرمود: لوط پیامبر در میان آنهاست، جبرئیل پاسخ گفت: ما بهتر می‌شناسیم محققا خود او را با فرزندان و دختران او نجات خواهیم داد، جز زوجه و همسر او که از جمله هلاک شدگان خواهد بود. در کتاب در منثور بسندی چند از ابن عباس روایت نموده، گفت: هنگامی که ابراهیم (ع) مشاهده نمود که میهمانان از خوردن غذا و گوشت بریان شده که برای آنان حاضر نموده، نمی‌خورند بیمناک شد از نظر اینکه چنین مرسوم بود، کسی که نظر سوئی داشت، هنگام ورود بمنزل دیگری از غذای او نمی‌خورد، شاهد بر اظهار عداوت با او بود و چنانچه از غذای او می‌خورد، برای او حرام و خلاف انصاف است که در مقام عداوت با او برآید، بدین نظر ابراهیم (ع) بیمناک شد، همسر او ساره نیز میهمانان را خدمت میکرد، هر وقت میهمانان عزیزی بر ابراهیم وارد می‌شدند. ساره قیام بخدمت می‌نمود در آن میان ساره از ترس ابراهیم تعجب کرد، گفت ابراهیم از چه میترسی، میهمانان سه نفر هستند ولی اهل و خدمتگزاران ما بسیارند.

جبرئیل رو به ساره نموده، گفت: تو در شکفت شده‌ای. فرزندی از تو بوجود می‌آید، بنام اسحاق و نواده‌ای بنام یعقوب. ساره در حیرت فرو رفت، گفت: واویلته، دست خود را بر خسار خود نهاده از نظر حیاء و حجلت، همچنانکه آیه فرمود: (فَصَيَّكُتْ وَجْهَهَا وَ قَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ) انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵۱

ابن عباس گفت: هنگامیکه که ابراهیم این مژده را شنید آیه فرمود (فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَ جَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ) و جدال ابراهیم این بود، به جبرئیل گفت: چه مأموریت دارید، جبرئیل گفت: مأمور هستیم که قوم لوط را هلاک نمایم ابراهیم فرمود: در میان آنان لوط پیامبر است، جبرئیل گفت: «نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنَنْجِيَنَّهٗ وَ أَهْلَهُ إِلَّا أَمْرَاتَهُ» و نام او واثقه بود ابراهیم گفت: چنانچه یکصد نفر خداپرست در میان آنان باشد، آنها را هلاک می‌نماید، جبرئیل گفت: نه ابراهیم گفت: چنانچه نود نفر خداپرست باشد، همه آنها را هلاک می‌نماید جبرئیل گفت: نه. ابراهیم فرمود: چنانچه هشتاد نفر باشد آنها را هلاک می‌نماید جبرئیل گفت: نه. ابراهیم فرمود: جز یک نفر نباشد جبرئیل گفت: نه. ابراهیم فرمود: «إِنَّ فِيهَا لُوطًا، قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنَنْجِيَنَّهٗ وَ أَهْلَهُ إِلَّا أَمْرَاتَهُ» در تفسیر عیاشی از ابی حمزه ثمالی، از امام باقر علیه السلام روایت نموده که امام فرمود: هنگامیکه از ساحت

پروردگار حکم هلاکت قوم لوط صادر و اجراء شد، اراده فرمود، در عوض آن به ابراهیم مژده‌ای بفرماید، به فرزندى که سبب تسلیت خاطر ابراهیم گردد.

بدین جهت فرشتگانی نزد ابراهیم فرستاد که او را مژده دهند بفرزندى بنام اسماعیل، فرشتگان شبگاه بر ابراهیم وارد شدند، ابراهیم (ع) بیمناک شد که مبادا دزدهائی باشند چون فرشتگان دیدند که ابراهیم وحشت دارد بوی سلام گفتند، ابراهیم نیز بآنها سلام گفت فرمود: من از ورود شما بیمناک شدم، فرشتگان گفتند مترس، ما آمده‌ایم بتو، بشارت دهیم بفرزندى علیم امام باقر علیه السلام فرمود مراد از غلام و فرزند همانا اسمعیل فرزند هاجر است، ابراهیم بفرشتگان فرمود: به من مژده فرزند میدهید، با اینکه پیر و فرسوده شده‌ام، چگونه این چنین مژده‌ای بمن میدهید، فرشتگان گفتند: بشارت محقق و بطور حتم است، از رحمت پروردگار ناامید مباش ابراهیم بفرشتگان فرمود: دیگر چه ماموریت دارید فرشتگان گفتند: مأمور هستیم که قوم تبهکار لوط را هلاک نمائیم، آنان مردمی جنایتکار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵۲

هستند و در باره آنها عقوبت پروردگار را اجرا نماییم.

امام باقر علیه السلام فرمود: ابراهیم گفت (إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنَنْجِيَنَّهٗ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ... قَدَرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ) و پس از آنکه پروردگار قوم لوط را هلاک نمود، فرشتگان را بسوی ابراهیم اعزام نمود، که او را مژده دهند بفرزندى بنام اسحاق و سبب تسلیت خاطر او گردد، این است مفاد آیه (وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى... فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ... فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيفٍ، گوشت بریان شده است. (فَلَمَّا رَأَى أَن يُدْيِهِمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَحَفُّ إِنا أُرْسِدْنَا إِلَى قَوْمٍ لُوطٍ وَ امْرَأَتَهُ قَائِمَةٌ).

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد ساره است که حاضر بود و او را بشارت دادند، بفرزندى بنام اسحاق و نواده‌ای بنام یعقوب. آنگاه ساره تعجب نموده، از مژده فرشتگان در شگفت شد.

مفسر گوید: بر حسب روایت ابی حمزه ثمالی سوره حجر در باره اسماعیل ذبیح (ع) است و آیات سوره حجر (وَبَشِّرْهُمْ عَنْ ضَعِيفِ إِبْرَاهِيمَ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِئْنَا بِبُشْرَى وَإِنَّا نَكُفِّرُ كَبِيرًا) و از آیه (قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ) که ذیل این آیه و از سوره حجر است استفاده میشود که ابراهیم (ع) از فرشتگان سؤال نمود، چه مأموریت دارید.

پاسخ گفتند: مأمور هستیم که قوم لوط را هلاک نمائیم استفاده می‌شود که بشارت به اسماعیل قبل از اجرای عقوبت قوم لوط بوده است، در صورتی که آیات سوره هود (وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ) ظاهر است در اینکه بشارت باسحاق و یعقوب نیز قبل از اجرای عقوبت قوم لوط بوده که ابراهیم در باره آنان جدال و شفاعت می‌نمود و بعید است که هر دو بشارت در یک مجلس بوده به این که به ساره مژده اسحاق و یعقوب داده شده و به ابراهیم (ع) مژده فرزندى بنام اسماعیل داده شده باشد، در صورتی که فاصله ولادت اسماعیل ذبیح با اسحق (ع) زیاد بر شش سال بوده. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵۳

و نیز روایت ثمالی ظاهر است در اینکه بشارت به اسحق و یعقوب بعنوان تسلیت خاطر ابراهیم (ع) و پس از هلاکت قوم لوط بوده است.

ظاهر آنستکه بشارت در هر سه سوره در باره اسحق و یعقوب است و آنچه بطور صراحت در باره اسماعیل ذبیح است، آیه (وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيَهْدِينِ رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ) ۳۷-۹۹ و ۱۰۰).

بقرائن قطعی چندی این آیه در باره بشارت با اسماعیل ذبیح است.

۱- اسماعیل ذبیح (ع) زیاد بر شش سال بزرگتر از اسحق (ع) بوده.

۲- نخستین درخواست ابراهیم (ع) هنگام هجرت از بابل بسوی شام و اجابت آن بر حسب آیه (رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ) اسماعیل

علیه السلام است و در آیه (وَبَشِّرُنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا-) (۱۱۳) تصریح بنام شده که غیر از ذبیح و اجابت او ضمنی است.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵۴

[سوره هود (۱۱): آیات ۷۷ تا ۸۳] ... ص: ۴۵۴

اشاره

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ (۷۷) وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَعِيفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ (۷۸) قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ (۷۹) قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةٌ أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ (۸۰) قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِبَ لِمَا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ (۸۱)

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنصُودٍ (۸۲) مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بَعِيدٍ (۸۳)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵۵

(شرح) ... ص: ۴۵۵

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا:

فرشتگان پس از ملاقات ابراهیم علیه السلام بسوی لوط آمدند و فاصله محل ابراهیم علیه السلام با شهر لوط چهار فرسخ بود. به هیئت جوانان خوش سیما بر لوط وارد شدند، لوط آنها را نشناخت که فرشته هستند، گمان کرد که بشرند، از خباثت و رذالت قوم خود بر آنان بیمناک گشت، بدین جهت ورود مهمانان بر او دشوار و ناگوار بود و نیز از نظر اینکه قوم لوط او را منع نموده بودند از اینکه مهمان بپذیرد و به منزل خود دعوت نماید.

وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ:

ذرع از ذراع گرفته شده بمعنای بازو و آرنج است و جمله کنایه از اینکه طریقه‌ای ندارد که از خطر پیش آمد ایمن گردد و مراد از یوم عصیب نیز روز بسیار سخت است که راه حل و وسیله رهایی از خطر آن روز نیست از نظر اینکه قوم او اصرار داشتند به عمل زشت، بطوریکه ممکن نبود از رفتار زشت و نیت سوء آنان کسی که وارد آن شهر می‌شود رهایی یابد، بدین جهت لوط علیه السلام به مهمانان خود فرمود: روز سخت است و شر و رسوائی سرتاسر آنرا فرا گرفته است.

وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ:

قوم لوط با کمال شتاب بمنظور عمل زشت بسوی خانه لوط رو آوردند، زیرا بدین رفتار شنیع خوی گرفته بودند، عادت و سیره آن قوم شده بود و در انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵۶

نظر آنان قبیح و وقاحت نداشت که درخواست عمل شنیع نمایند.

از امام صادق علیه السلام روایت شده که فرمود: فرشتگان نزد لوط علیه السلام آمدند، در حالیکه در نزدیکی آبادی، در مزرعه‌ای مشغول بود. بر او سلام گفتند، لوط علیه السلام نیز پاسخ و سلام گفت. لوط آنها را به هیئت نیکو با لباس سفید مشاهده نمود، به آنان پیشنهاد کرد با او بمنزل بروند.

لوط علیه السلام با مهمانان بسوی منزل آمدند، لوط بیمناک بود از اینکه قوم او متوجه شوند، به مهمانان خود گفت: شما بسوی

مردمی ارادل و تبهار آمده‌اید، جبرئیل علیه السلام گفت: این یک گواه، زیرا پروردگار به جبرئیل علیه السلام دستور فرموده بود که قوم لوط را عقوبت ننمایند، تا هنگامیکه سه بار بشناخت و رذالت آنان گواهی دهند.

پس از اندک زمانی لوط به مهمانان گفت: بسوی ارادل و مردمی بدکار آمده‌اید، جبرئیل گفت: این دو بار:

باز پس اندک زمانی که وارد شهر شدند لوط مجدداً به مهمانان گفت: شما بسوی مردمی پست و تبهار آمده‌اید، جبرئیل گفت این سه بار آنگاه وارد منزل لوط شدند، چون همسر لوط جوانان را مشاهده نمود، به بام بالا رفته، آتش افروخت و مردم را خبر کرد، این علامت و نشانه بود، مردم که آتش و دود را دیدند، شتابان بخانه لوط رو آوردند.

قَالَ يَا قَوْمِ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطَهَرُ لَكُمْ:

هنگامیکه لوط مشاهده نمود که گروهی بخانه او هجوم آورده و بطور صراحت درخواست عمل شنیع با مهمانان او می‌نمایند، ناگزیر شد که آنها را بطریق صحیح متقاعد نماید، دختران خود را بآنها پیشنهاد کرد که طریقه خرد و فطرت است و نظر به این که گروهی که بخانه او هجوم آورده بسیار بودند، غرض لوط (ع) بانوان و دختران قوم خود نیز بوده است.

زیرا پیامبران، بمنزله پدران مردم هستند و بانوان آنها دختران او بشمار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵۷

می‌آیند و پیشنهاد دختران صلیبی خود نیز مانعی نداشته، زیرا در دین حنیف ابراهیم علیه السلام تزویج بانوی خداپرست با کافر و بت پرست جایز بوده است، همچنانکه رسول اکرم صلی الله علیه و آله ربیبه خود زینب را با ابی العاص بن ربیع تزویج نمود، در حالیکه مشرک بود و در جنگ بدر نیز در صف اسراء در آمد و سپس در اسلام حکم جواز نسخ شده است.

و گفته شده نظر به این که لوط پیامبر (ع) دختران خود را پیشنهاد میکرد که در اختیار مردم گذارد، ظاهر آنستکه بدون قید ازدواج بوده است.

پاسخ آنستکه به جمله (هُنَّ أَطَهَرُ لَكُمْ) قید طهارت می‌نمود و مراد طهارت بلحاظ همسری و التزام به عقد ازدواج است، و گر نه قید جمله (هُنَّ أَطَهَرُ لَكُمْ) بی‌مورد است و ساحت پیامبران منزله است از اینکه به منظور دفع فاسد و عمل شنیع سخنانی بگویند که سبب تجویز عمل فاسد و قبیح دیگر گردد، بدیهی است، در همه دیانت‌های آسمانی و بحکم خرد زنا عمل قبیح و اساس اختلال نظام زندگی و قطع رابطه نسبی بشر خواهد شد.

فَاتَّقُوا اللَّهَ:

لوط پیامبر (ع) در طی سخنان خود وظیفه رسالت و دعوت بحق را انجام میداد و آنان را از هر عمل ناسزا و گناه منع می‌نمود و از عقوبت پروردگار در باره این عمل زشت آنها را میترسانید.

وَلَا تُخْزُونَ فِي ضَعْفِي وَنِزْتِصْرِيحِی می‌نمود و از خصوص عمل شنیع آنها را باز میداشت، که فضیحت و رسوائی بار نیاورند و عقوبت پروردگار را بیاد آورند.

أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ:

مردانگی و رشادت و همت آنان را بیاد می‌آورد، می‌گفت: مردم رذل و پست فطرت هستید و در میان شما یک نفر نیست که فتوت و جوانمردی داشته باشد.

قبیح و شناخت این عمل را بفهمد و این مردم را از هجوم و ورود بخانه‌ام باز دارد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵۸

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ:

تهدید و نصیحت لوط پیامبر را نشنیده و بدان توجه ننموده‌اند. فقط از سخنان وی که گفت: دختران خود را که بر وفق خرد است در اختیار آنان می‌گذارد پاسخ گفتند: به این که خودت میدانی که خوی و عادت ما بر آنستکه به بانوان و دختران تمایل و رغبت نداشته و نداریم و از آن چشم پوشیده‌ایم و هجوم ما بخانه تو، بمنظور دسترسی به مهمانان است که بر تو وارد شده‌اند.

ذکر جمله (لَقَدْ عَلِمْتُمْ) تصریح به آنستکه عمده اختلاف آن مردم که در مقام مبارزه و انکار لوط علیه السلام برمی آمدند و سب هلاکت آنها نیز شد، همانا عادت کثیف آن قوم اراذل است و نیز استفاده می شود که لوط پیامبر علیه السلام در این باره با قوم خود پیوسته مبارزه می نموده است.

وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا تُرِيدُ:

مبنی بر تصریح است که غرض ما از هجوم بخانه تو همانا دست یافتن به مهمانان است و از خواسته خود نیز صرف نظر نخواهیم نمود.

قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً لَوَطَّ بِبِامْبِر (ع) آن گروه مردم را بسیار تهدید می نمود که حرمت او را در باره عدم تعرض به مهمانان او رعایت نمایند و او را هتک ننموده و ننگ بیار نیاورند، تا آنجا که دختران خود را پیشنهاد نموده که بطور مشروع در اختیار آنان گذارد، نپذیرفتند و به صراحت خواسته خود را تکرار می نمودند، از قبول و بازگشت آنان ناامید گشت، تمنا و آرزو نمود که بعضی از آنان با شعور بوده و رشد فکری داشته، او را در این باره کمک و یاری نموده و از هجوم آنان بخانه و دست یافتن به مهمانان جلوگیری میکردند.

أَوْ آوَى إِلَي رُكْنٍ شَدِيدٍ:

و نیز لوط (ع) تمنا می نمود، ای کاش خویشان و عشیره‌ای میداشتم که از من دفاع می نمودند و مرا از خطر هجوم بخانه و دست یافتن به مهمانان ایمن میداشتند انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۵۹

مراد از (رُكْنٍ شَدِيدٍ) خویشان نزدیک است که رابطه نسبی و رحمت دارند و در رفع ضرر و خطر میتوان بآنها اعتماد و استناد نمود. مفسر گوید: تمنای لوط پیامبر (ع)، ای کاش خویشان و عشیره‌ای میداشتم که از من دفاع می نمودند، منافات با کمال ایمان و شهود توحید افعالی پروردگار ندارد، زیرا خواسته لوط (ع) از جمله وسائل طبیعی بشر است که از خطر دشمن ایمن گردد، نهایت آنکه وجود آنها و همچنین آثاری که بر آنها مترتب می شود از جمله نعمتها و ظهوری از مشیت پروردگار بدانند و هیچگونه شائبه استقلال برای آنها بخاطر او خطور نکند.

قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصْلُوا إِلَيْكَ:

هنگامی که صحنه آزمایش قوم لوط گسترده شد و شقاوت و رذالت خود را اظهار نمودند و در آن باره اصرار داشته که بخانه لوط پیامبر (ع) هجوم آورده بمنظور اینکه بمهمانان او دست یابند و هر چه لوط پیامبر (ع) آنان را تهدید نمود، تا آنجا که زیاده بر طاقت است که دختران خود را پیشنهاد کرد، سودی نبخشید و بر قساوت و لثامت آنان افزوده شد.

آنگاه صحنه آزمایش پایان یافت فرشتگان بمنظور تسلیت خاطر لوط پیامبر (ع) خود را معرفی نموده، گفتند: ما فرشتگان نیرومند هستیم که پروردگار برای کمک و یاری تو و هلاکت این قوم بدسرشت اعزام نموده است و نیز خاطر ترا تسلیت دهیم که هرگز ضرر و زبانی از آنان بتو نخواهد رسید و آنچه را که اراده دارند، برای آنان میسر نیست.

بدین نکته باید توجه داشت، از نظر اینکه این جرم و جنایت بسیار قبیح است و اساس اختلال نظام و سبب انقراض سلسله بشر است و عمل زشت و جنایتی قبیحتر از آن تصور نمیرود، بدین جهت پروردگار قوم لوط را بطور دقیق مورد آزمایش قرار داد و صحنه‌ای بآنها ارائه داد که برای هیچ یک از تبهکاران اقوام گذشته و آینده از سلسله بشر این چنین صحنه‌ای ارائه نشده که پروردگار فرشتگانی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۶۰

را اعزام نماید که خودشان را بصورت بشر به لوط پیامبر (ع) ارائه دهند که او بشناسد، سهل است، بلکه فرشتگان خودشان را بهمه افراد آن قوم تبهکار به هیئت بشر ارائه دهند، بمنظور اینکه شقاوت و رذالت طبع این قوم به عرضه ظهور در آید و استحقاق چنین عقوبتی را داشته باشند.

با توجه به این که فرشتگان موجود مجرد و ناپیدا هستند، از نظر قدرت زیاده بر تصویری که دارند می‌توانند بر حسب دستور پروردگار خود را به هیئت بشر به مردم ارائه و نمایش دهند و بر قلب و روان مردم احاطه یابند و مردم نیز از طریق قلب بطور تمثیل فرشتگان را دیده و فرشتگان نیز تجسم و انقلاب نیافته، موجود مجرد و نیروی غیبی بوده و تحیز و مکان نداشته‌اند بشر نیز از طریق قلب و روان فرشتگان را می‌یابند، نه بوسیله دیدگان.

همچنانکه فرشته مقرب، جبرئیل (ع) برای مریم صدیقه (ع) متمثل شده خود را بصورت بشر به مریم ارائه داد و با او گفتگو میکرد و بوی مزده میداد.

پروردگار جریان صحنه اسف آور قوم لوط را در آیات کریمه به رسول اکرم صلی الله علیه و آله اعلام فرموده و بجامعه بشر پیوسته یادآوری می‌نماید که عبرت گیرند و غرض اصلی از این صحنه جنبه تعلیم و تربیت سلسله بشر و اصطلاح نظام است.

فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ:

جمله تفریع و مبنی بر دستوریست که فرشتگان پس از معرفی خود و آرامش خاطر لوط پیامبر (ع) به وی گفتند: بفوریت، پاسی که از این شب گذشت خود و فرزندان و دختران خود را از این سرزمین بیرون ببر و کسی از خانواده خود را باقی نگذار و خود بدنبال آنان روانه شو.

و بر حسب آیه (وَأَمْضُ وَأَحيثُ تُوْمَرُونَ) ۶۶-۱۵) فرشتگان به لوط (ع) اعلام نمودند که خود و خانواده‌ات از این سرزمین خارج شو دستور میرسد که بکدام سو روانه و رهسپار شوی. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۶۱

إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ:

جز همسرت که او را به همراه خود از این سرزمین بیرون ببر، زیرا که او نیز مورد عقوبت بوده، او را مانند سایر افراد قوم تو هلاک خواهیم نمود.

إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ:

فرشتگان به لوط علیه السلام گفتند: نزول عذاب و هلاکت قوم تو هنگام سپیده‌دم روز آینده است و طلوع فجر و سحرگاه امشب نزدیک است، محتمل است لوط علیه السلام از نظر نفرت و تأثر خاطری که از قوم تبهکار خود داشته مایل بود که همان لحظه و بفوریت فرشتگان دستور پروردگار را اجراء نمایند و آنها را مهلت ندهند.

و محتمل است فرشتگان فوریت آنرا اعلام می‌نمودند و بقرینه میتوان استفاده نمود که تأخیر اجرای عقوبت تا سپیده‌دم بمنظور آن بوده که لوط علیه السلام بتواند بر حسب جریان طبیعی خود و خانواده‌اش از آن سرزمین خارج شوند و ضمناً آخرین فرصت باشد که دقایق و لحظات آخرین زندگی، آن قوم تبهکار، شاید در مقام توبه برآیند و از سیره ننگین خود پشیمان شوند.

و بر حسب آیه (وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ) ۵۴/۳۸) گروهی که بخانه لوط علیه السلام هجوم آورده بودند در اثر اینکه فرشتگان به دیدگان آنها اشاره نموده بودند نابینا شده، همه افراد قوم فهمیدند که عقوبت آنان را فرا خواهد گرفت.

و بر حسب آیه (لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ) ساحت پروردگار برای رسول اکرم صلی الله علیه و آله سوگند یاد فرموده که به احترام زندگی تو قوم لوط آنچنان به عادت ننگین خود بسر میبردند که حالت مستی و از خود بیخبری آنان را فرا گرفته بود.

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ:

(سجیل) کلمه فارسی و مرکب از سنگ و گل است (منضود) بمعنای آنستکه اجزاء آن بهم پیوسته و چسبیده است و (مسومه) به هیئت مفعول نشانه عذاب در آن انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۶۲

نهاده شده، جمله تفریع و بیان آنستکه هنگام سپیده‌دم فرا رسید.

ناگهان عذاب پروردگار نازل شد، کمترین لحظه‌ای آن سرزمین که در آن چهار قریه بنام سدوم که لوط (ع) در آن سکونت داشته

و قریه‌ای بنام عامورا و دیگر بنام ذادوما و دیگر صیوایم واژگون گردید و سنگ و گلهای آتشین از هر سو بر آن مردم پرتاب می‌شد و سبب زیادی عقوبت آنان گردید.

و کلمه عند ربك ظرف برای حجاره و معرف آنست به این که سنگ و گلهای از سنخ عالم مثال و از جمله عقوبت برزخی است که به روان پلید آن قوم پرتاب شده است و از نظر تشریف توجه خطاب بر رسول اکرم صلی الله علیه و آله نموده، مبنی بر اینکه این عقوبت اختصاص بقوم لوط ندارد.

آیه از نزول عذاب و واژگون شدن آن سرزمین تعبیر به امر نموده عبارت از کن ایجاد است، یعنی فقط صدور فرمان و ظهور مشیت از ساحت کبریائی و فوق زمان است و وابسته به قید و شرطی نیست و بلحاظ این نظام عبارت از تحقق و وجود حادثه، واژگون شدن آن سرزمین و هلاکت قوم لوط است.

وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بَعِيدٍ:

جمله نافیة و مبنی بر تهدید است. در باره مفاد آیه احتمالات چندی است.

۱- به بت پرستان مکه نیز سنگ و گل آتشین هنگام مرگ به آنان پرتاب خواهد شد و محتمل است مراد آن باشد که سرزمین قوم لوط که واژگون شد، میان مکه و شام واقع است و گذر از آن سبب عبرت خواهد بود و محتمل است مبنی بر تهدید گروهی است که مرتکب این عمل زشت و گناه بزرگ شده‌اند، هنگام مرگ سنگ و گل آتشین بآنان پرتاب خواهد شد. در کتاب کافی بسندی از امام باقر (ع) روایت نموده که حضرت فرمود: قوم لوط مردم نیکوئی بودند، ولی ابلیس آنان را اغواء نموده، گمراه کرد.

از جمله خوبی آنان این بود هنگامیکه دسته‌جمعی برای کار روانه می‌شدند بانوان آنها بدنبال آنان می‌رفتند، بدین منوال رفتار میکردند و پس از آنکه از کار انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۶۳

باز می‌گشتند، ابلیس کار آنها را خراب میکرد. بیکدیگر گفتند: که در صدد بر آئیم و بشناسیم، کیست که کار ما را خراب میکند. فهمیدند، جوانی است خوش سیما، بوی گفتند: که تو چرا کارهای ما را خراب می‌نمائی. بنا گذاشتند، آن جوان را بکشند. او را نزد شخصی گذاردند. پاسی که از شب گذشت جوان فریاد برآورد، آن شخص گفت: چه خبر است، جوان گفت، همه شب پدرم مرا به روی سینه خودش می‌خوابانید، آن شخص به جوان گفت: بیا بر روی سینه من بخواب در آن هنگام جوان خود را بر روی سینه آن مرد حرکت میداد، تا اینکه او را یاد داد که مرتکب عمل زشت با جوان شود و خود آن شخص نیز آن عمل را آموخت و فهمید.

صبح که شد، جوان گریخت آن شخص بمردم جریان شب گذشته را حکایت کرد در عجب شده، آن عمل زشت را فهمیدند و بتدریج عمومیت یافت بطوریکه مردان به یکدیگر اکتفا میکردند و سر راه و جاده افرادی را میگماردند که چنانچه مسافری وارد شود با او رفتار زشت می‌نمودند، تا اینکه مردان همسران خود را ترک کرده و بدین عمل زشت اکتفا می‌نمودند.

چون ابلیس دید که آنچه با مردان پیشنهاد کرده عمومیت یافته خود را بهیئت زن در آورده و نزد بانوان آنها آمد و بآنها گفت که مردان شما بیکدیگر اکتفا می‌نمایند، پاسخ گفتند، دیده‌ایم، لوط پیامبر (ع) آنها را موعظه می‌نمود شیطان نیز آنان را اغواء میکرد، زنان هم بیکدیگر اکتفا نمودند. لوط پیامبر (ع) آنها را منع میکرد.

پروردگار جبرئیل، میکائیل و اسرافیل را اعزام نموده و بهیئت جوانان بر لوط وارد شدند، در حالیکه او مشغول زراعت بود، لوط فرمود: کجا می‌روید، پاسخ گفتند: سید و مولای، ما را فرستاد نزد بزرگ این قریه، لوط فرمود: آیا نشنیده‌اید، مردم این قریه بجوانان دست می‌یابند و رفتار زشت می‌نمایند، بطوری که مجروح می‌شوند، گفتند: مولای ما امر کرده در وسط این آبادی گذر کنیم انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۶۴

لوط فرمود: حاجتی دارم، همین جا صبر کنید، شب هوا تاریک شود.

فرشتگان صبر کردند، لوط دختر خود را فرستاد برای آنان نان و آب آورد، عبائی نیز برای آنان آورد و به خود پیچیدند که از سرما رهایی یابند.

چون دختر لوط رفت، باران تندی فرو بارید. لوط فرمود: الان جوانان به بیابان خواهند آمد. برخیزید بمنزل برویم، لوط از کنار دیوار میرفت ولی فرشتگان در وسط جاده راه میرفتند، لوط (ع) به آنها گفت: از کنار راه بروید فرشتگان گفتند: مولای ما این چنین دستور داده است.

شیطان در آن هنگام کودکی را از بغل مادرش گرفته بچاهی افکند، مردم آن قریه فریاد برآوردند و همه آنها به درب خانه لوط هجوم آوردند، چون جوانان مهمانان لوط را دیدند گفتند لوط نیز عمل ما را پیش گرفته است، لوط فرمود: اینها مهمانان من هستند، به وی گفتند: مهمانان تو سه نفرند، یکی نزد خودت باشد و دو نفر از آنها را بما بده. لوط فرمود: ای کاش من خویشان و اقربائی می‌داشتم که از من حمایت می‌کردند، مردم بدرب خانه لوط هجوم آوردند، آن را شکستند و لوط را به زمین افکندند.

آنگاه جبرئیل خود را معرفی نموده به لوط گفت: ما فرشته‌هائی هستیم که پروردگار ما را فرستاده است. کفی خاک از زمین برداشته بسوی آن مردم افشاند همه آنها نابینا شدند.

لوط به فرشتگان گفت: از پروردگار چه دستور دارید؟ پاسخ گفتند:

هنگام سحر همه این مردم را هلاک خواهیم نمود، لوط گفت: من نیز حاجتی دارم گفتند چیست؟ گفت: الان آنها را هلاک کنید، زیرا بیم آن دارم که پروردگار آنها را مهلت دهد، فرشتگان گفتند هنگام هلاکت آنها سپیده‌دم است و صبح نیز نزدیک است، به لوط گفتند: تو فرزندان و دختران خود را بردار و از این سرزمین خارج شو و همسرت را واگذار در اینجا بماند. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۶۵

امام باقر علیه السلام فرمود: پروردگار به لوط پیامبر ترحم فرماید، چنانچه میدانست در خانه او کیست هر آینه میدانست که از هجوم آن مردم، خطری به او متوجه نخواهد شد، زیرا لوط گفت: (لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ) چه رکن و پناهی محکمتر از جبرئیل است که در خانه او بود، پروردگار به رسول اکرم (ص) فرمود: (وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ) هر که از افراد مسلمان چنانچه مانند عمل زشت قوم لوط رفتار نمایند این چنین عقوبت خواهند شد، رسول اکرم فرمود: هر که این عمل زشت را مرتکب شود، نخواهد مرد، جز اینکه مردم را بسوی خود میخواند.

مفسر گوید: فرشتگان وجودات قدس و دارای قدرت و نیروی توانائی زیاد بر تصور هستند و از مظاهر تدبیر ساحت پروردگارند و آیه در باره آنان فرمود:

(عِبَادُ مَكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهٖ يَعْمَلُونَ) و نیز آیه از آن به رکن شدید تعبیر نموده از نظر اینکه پیوسته واسطه اجراء تدبیر پروردگار در عوالم هستند و در باره آنان از نظر قدس ذاتی تخلف و تمرد مفهوم ندارد و از قدرت آنان میتوان تعبیر به اختیار نمود که صدور فعل و وظیفه و یا ترک آن قبل از صدور یکسان است بدیهی است صدور فعل و یا ترک عملی لا محاله اصل و ریشه روانی و تحقق و ثبوتی داشته که به نیروی اختیار در خارج تحقق می‌یابد.

مثلا شخص تبه‌کار با میل و رغبت روانی فعل حرام را بجا می‌آورد و خواستار پستی و شقاوت می‌شود، فقط از نظر غلبه شهوت و یا غضب است که در روان او فرمانروا بود، و مؤمن پرهیزکار که اقدام به فعل حرام نمی‌نماید از نظر آنستکه مخالفت در روان او ثبوتی نداشته، بلکه اطاعت در روان او نقش مؤثری داشته، در باره فرشتگان قدس نیز هرگز مخالفت و تمرد از دستورات و وظائف تصور نمی‌رود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۶۶

زیرا مقدس از شهوات و منزّه از تمایلات هستند، مقام ذاتی آنان طاعت و انقیاد محض است و تمرد از وظیفه در باره فرشتگان محال

است و موجود کامل هستند و کمالی در کمون ندارند که بدان نائل شوند. همچنانکه روان قدس پیامبران و صورت اعتقادی آنان اطاعت محض و انقیاد دائم است، با اینکه کاملند هر لحظه در سیر و سلوک بسوی کمال زیاده بر تصور هستند و هرگز تمرد و مخالفت در روان آنان خلیجان ندارد و صفای ارواح آنان را خطوط مخالفت تیره نمی‌نماید.

و بر حسب آیه (وَ عَلَّمَكُمَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ)

که در باره رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرموده مبنی بر اینکه پروردگار در اثر تعلیمات ربوبی و الهامات غیبی حقایق را بر تو کشف نموده که محال است بغير طریق الهامات غیبی استفاده نمائی و از طریق عادی و نیروی حواس و خاطرات ذهنی نمی‌توان باین حقایق راه یافت و استفاده می‌شود که پیامبران و اوصیاء نیز زیاده بر نیروهای احساسی که با خارج ارتباط می‌یابند از طریق قلب با تعلیمات غیبی نیز ارتباط دارند و سنخ معلومات آنان از طریق تعلیمات غیبی غیر از معلومات از طریق حواس و سنخ دیگری است علم و شهودی که با نیروی درک الهامات غیبی موهبت می‌شود تعبیر بعصمت می‌شود و آثار عملی بطور حتم آن صرف انسان است از هر گونه لغزش و از خاطرات بیهوده تا چه رسد بنخیال گناه و یا ارتکاب معصیت.

و عبارت دیگر لازم ایمان و صورت اعتقادی اکتسابی تاثیر آن در تقوی بطور غالب است بطور دائم ولی ایمان موهوبی و صورت اعتقادی ذاتی سبب عصمت و پرهیز از لغزشها و گناهان بطور حتم است زیرا علم و صورت اعتقادی پیامبران از طریق موهبت پی‌درپی و الهامات غیبی است و هرگز خاطرات نفسانی و تمایلات بر آنها غلبه نخواهد نمود زیرا این نیروها مسخر و تابع نیروی عصمت و ایمان آنها میباشند.

در کتاب کافی بسند معتبر از امام صادق (ع) در باره آیه (وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۶۷

مِنْ سَجِيلٍ مَّنْضُودٍ)

فرمود: هر که عمل زشت قوم لوط را جائر بداند باستانه مرگ در نیاید جز اینکه از سنگهای آتشین بر او پرتاب نمایند که سبب مرگ او می‌شود ولی مردم آنرا نخواهند دید.

در تفسیر قمی نیز بسندی از ابی بصیر از حضرت امام صادق علیه السلام روایت نموده در باره آیه (وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سَجِيلٍ مَّنْضُودٍ) فرمود: هر که مانند قوم لوط عمل زشت مرتکب شود، هنگام مرگ از سنگهای آتشین بر او پرتاب می‌نمایند که سبب مرگ او می‌شود، ولی مردم مشاهده نخواهند کرد.

مفسر گوید: از نظر اینکه در برزخ عقوبت روحانی و مثالی است هرگز مردم آنرا مشاهده نخواهند نمود.

در کتاب کافی بسندی روایت نموده از امام صادق علیه السلام ضمن روایت آنستکه فرشتگان جبرئیل، میکائیل و اسرافیل نزد لوط علیه السلام آمدند در حالیکه او در خارج شهر مشغول زراعت بود، بر او سلام گفتند، خود را پیچیده بودند، لوط علیه السلام آنها را دید که لباس سفید در بر دارند پیشنهاد نمود که بمنزل بروند لوط علیه السلام جلو میرفت و فرشتگان بدنبال او میرفتند، لوط پشیمان شد از اینکه آنها را بمنزل خود میبرد گفت: چه پیش آمد ناگواری شد، لوط به مهمانان خود گفت: بنزد شرار خلق خدا آمده‌اید جبرئیل گفت: ما بعقوبت آنها شتاب نخواهیم نمود تا هنگامیکه سه بار به شرارت آنان گواهی دهند این اولین گواهی است.

پس از اندکی لوط مجدداً بآنها گفت به نزد گروهی مردم تبه‌کار آمده‌اید جبرئیل گفت: این دو بار و پس از اندکی که بشهر رسیدند.

لوط فرمود: بشهر مردم بدسیرت آمده‌اید جبرئیل گفت: این سه بار وارد منزل لوط شدند، چون همسر او مهمانان را دید بیام رفت و آتش افروخت مردم دود آتش را دیدند بخانه لوط هجوم آوردند، همسر لوط به مردم گفت: میهمانانی به خانه ما آمده‌اند که هرگز چنین جوانان خوش سیما ندیده‌ام لوط به آن مردم گفت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۶۸

از عقوبت پروردگار بترسید و مرا نزد مهمانان رسوا ننمائید و احترام مرا رعایت کنید این دختران من پاکیزه‌ترند آنها را به نکاح در اختیار شما میگذارم آن مردم گفتند ما بدختران تو نیاز نداریم مردم که بخانه لوط هجوم آورده بودند وارد منزل شدند جبرئیل فریاد برآورد و به لوط علیه السلام گفت: بگذار وارد خانه شوند. جبرئیل با اشاره دیدگان آنها را نابینا کرد. و آیه فرمود (فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ) و سپس به لوط گفتند: (إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصَّ لُمُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ) جبرئیل به لوط گفت ما فرشتگان مأمور هستیم که قوم تو را هلاک نمائیم.

لوط گفت شتاب کنید به وی پاسخ دادند هنگام هلاکت آنها سپیده دم است لوط خانواده خود را بخارج از آن سرزمین برد جبرئیل آن سرزمین را از ریشه کند و به آسمان بالا برد و ساکنان و فرشتگان آسمان صدای سگان و بانک خروسان را می شنیدند و سپس آنرا واژگون نمود و از سنگهای آتشین بر آنها و بر آنانی که در اطراف بودند پرتاب نمود.

مفسر گوید: غرض روایت که سرزمین قوم لوط را کنده و باسما بالا برد که ساکنان آسمان و فرشتگان صداها را می شنیدند از نظر تقریب بذهن است، و گر نه مکان فرشتگان آسمان و کرات بالا نیست تا اینکه آن قطعه از زمین را بالا ببرند و واژگون نمایند، بلکه مراد از سماء سمو و علو معنوی و ماوراء جهان طبع ساکنان عالم قدس است و نیز فرشتگان از نظر احاطه و شهود، صدا و بانک خروسها را می شنوند، نه از طریق نوسان هوا که نزدیک شدن شرط آن باشد.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۶۹

[سوره هود (۱۱): آیات ۸۴ تا ۹۵] ص: ۴۶۹

اشاره

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْتَقِصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ (۸۴) وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (۸۵) بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۸۶) قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ (۸۷) قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمُ إِلَىٰ مَا أَنهَآكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (۸۸) وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصَِّبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ (۸۹) وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ ثُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ (۹۰) قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَاؤُ لَا رَهْطَكَ لَرَجْمْنَاكَ وَمَا أُنْتِ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ (۹۱) قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ (۹۲) وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ (۹۳) وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۹۴) كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعَدَتْ ثَمُودُ (۹۵)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۷۱

(شرح) ص: ۴۷۱

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا:

این ششمین قصه‌ای است از پیامبران که در این سوره ذکر شده است و جمله عطف و تقدیر آن «و ارسلا الی مدین» است و مدین

نام فرزند ابراهیم خلیل (ع) که در آن قریه سکونت داشته و آنرا بنا نهاده است و شعیب پیامبر (ع) فرزند میکیل فرزند یشجر فرزند مدین فرزند ابراهیم (ع) است و از مادر نسب او به لوط پیامبر میرسد.

و در آیه نسبت ارسال و اعزام شعیب پیامبر (ع) بآن قریه داده شده بطور مجاز است در صورتی که بسوی اهل و ساکنان قریه اعزام شده است و از کلمه اخا استفاده می‌شود و از رسول اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده که می‌فرمود: شعیب پیامبر (ع) خطیب پیامبران بوده است.

قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ:

اساس دعوت پیامبران جامعه بشر را در باره توحید و خداپرستی است که مردم به یگانگی پروردگار معتقد شوند و بسپاس نعمت آفرینش قیام نمایند.

مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ:

عقد سلبی مبنی بر تاکید در باره توحید افعالی پروردگار است که جز او شایسته ستایش و پرستش نیست زیرا جز او خالق و آفریدگاری نیست و تدبیر موجودات و ادامه نظام جهان و سوق پدیده‌ها بسوی غرض که از خلقت آنها است عبارت از انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۷۲

ادامه فیض وجود و از شئون خلقت و آفرینش است، بر این اساس توحید افعالی لازم توحید ذات و یکتائی صفات پروردگار است و جز او شایسته ستایش و پرستش نیست.

وَلَا تَنْقُضُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ:

مکیال و میزان هر دو اسم آلت و وسیله سنجش و وزن است و منع از نقص در جمله (لا- تَنْقُضُوا) بلحاظ نقص در جنس فروخته و خریده شده و کم فروشی است و بطور مجاز نسبت نقص بمیزان و وسیله سنجش داده شده است و بقرینه اینکه پس از دعوت مردم به اصول توحید از کم فروشی و سنگ کم مردم را تهی نموده استفاده می‌شود که این گناه و خیانت و کم فروشی در میان آنها دایر و رایج بوده و سبب اختلال نظام زندگی آنان بوده است و هنگامی که جنسی را میفروختند از وزن آن کاسته، بخریدار تحویل میدادند همچنین جنسی را میخریدند، زیاده از وزن قرار داد میستاندند و در خرید و فروش و داد و ستد، هر یک بدیگری خیانت می‌نمودند.

(إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ:

از جمله نصایح که شعیب پیامبر بمردم قوم خود میفرمود و آنان را از خیانت منع می‌نمود آن بود که می‌گفت: با اینکه همه شما در خیر و برکت و وفور نعمت زندگی می‌نمائید و باین عمل ناسزا حاجت ندارید. چرا کم فروشی می‌نمائید و مقدار ناچیزی از هر جنسی که میفروشید کم میدهید و یا از جنسی که می‌خرید، زیاده وزن می‌نمائید و تحویل میگیرید که سبب فساد و اختلال نظام و سلب اعتماد مردم بیکدیگر است و إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ:

مبنی بر تهدید و اعلام به آنستکه جزء توحید و رکن خداپرستی اعتقاد و ایمان بروز قیامت است که جرم خیانت به اموال مردم و کم فروشی سبب عقوبت و عذاب خواهد شد و از نظر اهتمام به عالم قیامت که رکن خداشناسی و محور نظام زندگی و سعادت بشر است، در ضمن اعلام حکمی از احکام فرعی و منع از خیانت به اموال انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۷۳

مردم بروز قیامت تصریح و یادآوری نموده و عذاب آنروز را بمردم اعلام نموده است، بصورت نصیحت که از خطر عقوبت در آن روز از شما خائف و بیمناک هستم و محیط، صفت یوم است ولی بر حسب معنا صفت عذاب است که راه و چاره‌ای از این نیست و بطور حتم مشرکان و متخلفان و کم فروشان را فرا خواهد گرفت و يَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ:

عقد ایجابی و مبنی بر تاکید است از نظر اینکه سیره و روش قوم شعیب (ع) خیانت در داد و ستد و کلاهبرداری بوده است، بار

دیگر تصریح و تاکید نموده که آنچه میان خریدار و فروشنده وزن و کیل قرار شده بطور کامل وفاء نمایند و دو طرف معامله احراز کنند که بر طبق قرار داد رفتار نموده‌اند.

وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ:

دو آیه قبل اختصاص بمبیع و کالای خرید شده دارد، این آیه بطور عموم است و از نقص و خیانت و تخلف از قرار داد و کلاهبرداری در همه موارد نهی نموده است.

وَلَا تَعْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ:

مبنی بر تاکید بآنستکه از هر گونه سبب فساد و اختلال نظام زندگی باید پرهیز نمود، چه جنایت قتل باشد و یا دزدی و سرقت و یا کلاهبرداری و یا خیانت در داد و ستد و غش در معامله و یا تاخیر در اداء مبیع و کالای خرید شده و یا در پرداخت قیمت کالائی و چه بلحاظ فساد و هتک احترام مردم باشد و محتمل است بقرینه سیاق و از نظر اهتمام به امر معاملات و داد و ستدها هر گونه خیانت در مورد قراردادهای مالی مراد باشد، زیرا اکثر اختلافات و فسادها در اثر تخلف از پیمانها و قراردادهای مالی است بدیهی است، هر که اقدام بخريد کالائی می‌نماید در اثر حاجت و نیاز او است و مقدار آن را نیز در نظر می‌گیرد، همچنین قیمت آنرا می‌سنجد که در توانای او باشد، چنانچه خیانت در داد و ستد دائر گردد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۷۴

و کم فروشی رایج باشد، زیاده بر اینکه از خرید کالا ضرر بر او وارد شده از جهت اینکه با حاجت او نیز تکافو نمی‌کند ضرر بیشتری متوجه او خواهد شد بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ:

تجارت و خرید و فروش کالا رکنی از آسایش عموم طبقات جامعه است به این که هر یک از اصناف کسبه و بازرگانان کالائی را که تهیه می‌نمایند و بمعرض فروش می‌گذارند، بر طبق عرف، سودی بر آن می‌افزایند. آن رنج و سودی است که بحکم فطرت و شرع جائز و گوارا است و اهل ایمان فقط از مال حلال و جائز باید استفاده نمایند که ضمانتی بعهده نگیرند، زیرا همه اعمال عبادی اهل ایمان پیوسته و مربوط بیکدیگر است. سود و محصولی که از داد و ستد و خرید و فروش کالا بدست آورند، نیز باید حلال و بطور مشروع باشد تا اینکه اعمال و عبادت آنان صحیح و مورد قبول قرار گیرد و اجر و ثواب داشته باشد و چنانچه از طریق غیر مشروع باشد، مانند خیانت و کم فروشی و رباخواری گذشته از اینکه سبب ضمان می‌شود، سبب بطلان و بیهوده شدن همه اعمال عبادی آنان نیز خواهد شد.

بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ:

آیه بیان حقیقی از معارف است که هر یک از نعمتهای پروردگار گرچه بظاهر زوال پذیر است ولی زمینه نعمتهای دیگری است و غرض اصلی از خلقت بشر تأسیس مکتب قرآن و تعلیم و تربیت رسول (ص) و اوصیاء او علیهم السلام است و لطیفه نعمتها که اصیل و باقیست و ثقل نظام خلقت معرفی شده دو نعمت وابسته بیکدیگرند و خیر محض و محض خیر خوانده شده و اختصاص به اهل ایمان و پیروان برنامه مکتب قرآن دارد که هرگز ارتباط آنان با پروردگار قطع نمیشود و نظر به این که هر یک از آیات کریمه با اختلاف و نسبت آنها راجع به معنای واحد بسیط و توحید خالص است از شئون آن نیز مقام دعوت همیشگی بتوحید است که قائم به بقیه الله خواهد بود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۷۵

وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِخَفِيظٍ:

شعیب (ع) در مقام نصیحت به تعلیم و تربیت قوم خود آنان را بخداپرستی و به حفظ امانت دعوت می‌نمود و اینکه زندگی خودشان را بر اساس تعاون گذارند و از خیانت به اموال یکدیگر و کم فروشی و کلاهبرداری پرهیزند و سمت خود را نیز اعلام می‌نمود که سعادت و نیکبختی و انتظام زندگی مردم وابسته برفتار نیک افراد جامعه است و وظیفه رسول از جانب پروردگار فقط ارشاد و اعلام دستورات و مواد اصلاحی و تعاونی است و هرگز عهده‌دار صلاح و انتظام زندگی جامعه نبوده و مسئول سعادت آنان

نخواهد بود.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا:

قوم شعیب در برابر دعوت مردم بخداپرستی و به امانت در داد و ستد اعتراضاتی می نمودند و بنام شعیب باو خطاب می نمودند. که قرینه هتک و بی اعتنایی به او است، از جمله اعتراضات آنان بر دعوت او آنستکه این آئین که برای خود برگزیده‌ای بنام صلاه و اظهار حاجت و نیاز بسوی آفریدگار که پیرو آن هستی و آنرا آئین خود معرفی می نمائی و پیوسته ما را به پیروزی از آن دعوت می نمائی این آئین فقط بر تو فرمانروا است و تو را دعوت می نماید که طبق آن عقیده و آئین رفتار نموده و سپاسگزار باشی و به آئین ما هرگز ارتباط ندارد تو بر طبق مرام و آئین خود رفتار بنما و ما نیز هرگز از آئین نیاکان و از شعار قومیت خود اعراض نخواهیم نمود و پیرو مرام و آئین تو نخواهیم شد.

أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا:

استفهام انکار و توبیخ است که مرام و آئین که برگزیده‌ای و طبق آن اظهار حاجت بسوی آفریدگار می نمائی سبب نمی شود که ما را از آئین نیاکان خود منع نمائی و بمرام و آئین خود، ما را دعوت نموده بلکه تو پیرو مرام و آئین خود باش ما نیز بر حسب وحدت ملیت خود پیرو آئین نیاکان و حفظ قومیت خود خواهیم بود و پیوسته شعار ملیت و وحدت قومیت خود را رعایت و حفظ خواهیم نمود.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۷۶

أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ:

همچنین مرام و آئینی که برگزیده‌ای، ما را از تصرف در اموال خود باز میداری و منع می نمائی و از سودی که از داد و ستد، بدست می آوریم، ما را منع می نمائی این آئین است که خود برگزیده‌ای و اختصاص بخودت دارد و هرگز به اموال و به داد و ستد و به تجارت ما ارتباط نخواهد داشت. ما در اندیشه و اعمال و رفتار خود کمال اختیار داریم همچنین در اموال خود هرگونه تصرف نمائیم می توانیم و کسی نمیتواند ما را در تصرف و اموال خود محدود کند.

إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ:

با این فضایل نفسانی که به آنها آراسته‌ای، دارای حلم و بردباری و نیز دارای رشد فکری هستی، هرگز شایسته نیست بر حسب آئین که خود برگزیده‌ای ما را پیروی از آن دعوت نموده الزام نمائی و ما را از پیروی آئین و طریقه نیاکان خود منع می نمائی و در تصرف در اموال خود ما را محدود نموده و از هر جهت حریت ما را سلب می نمائی.

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيْتِهِ مِنْ رَبِّي:

شعیب پیامبر (ع) بقوم خود خطاب نموده می گفت با اینکه دلیل آشکار و معجزه‌ای از جانب آفریدگار در باره رسالت خود ارائه داده آیا شایسته است نسبت ناروا بمن بدهید، با اینکه پروردگار از علم و بصیرت مرا بهره داده و با وحی و تعلیمات غیبی ارتباط دارم، دعوت مردم را بخداپرستی و تأکید در باره آیات در داد و ستد و منع از کم فروشی سفهی پندارید.

وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْهَاكُم عَنْهُ:

مرام من نیز خداپرستی و امانت در باره اموال مردم و میانه روی در همه امور است و آنچه که از آنها نهی می نمایم موادیستکه صلاح اجتماع در آنستکه از آنها پرهیز نمایید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۷۷

إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ:

غرض از دعوت آن است که در مقام ستایش از نعمت‌های پروردگار بر آیند.

شعیب پیامبر (ع) بر حسب امر پروردگار در مقام اصلاح قوم خود بر آمده پیوسته آنها را بتوحید و بخداپرستی دعوت می نمود و از خیانت باموال مردم و کم فروشی باز میداشت و آنان را منع می نمود بدین جهت در مقام تکذیب و مبارزه با او بر آمده می گفتند:

سخنان تو حریت ما را در عقیده و چه در باره اموال خود سلب می‌نماید و ما در پرستش بت و چه در باره تصرف در اموال خود حریت داریم و آزاد هستیم.

شعیب علیه السلام پاسخ از اعتراضات آنان می‌گفت: من رسول از جانب پروردگار هستم و دلیل آشکار و معجزه نیز ارائه داده‌ام، پروردگار از نظر آفرینش مالک حقیقی است، بشر در اثر سپاسگزاری از نعمتهای او هرگز حریت نخواهد داشت و باید در مقام شکر او برآید. گذشته از اینکه بآنچه شما را دعوت می‌نمایم امری است فطری.

بشر به حکم خرد باید آفریدگار منعم خود را بشناسد و از نعمتهایی که به وی ارزانی داشته و به رایگان در دسترس او نهاده سپاسگزارد. بشر نسبت بانکار نعمت و ستایش بر خلاف حقیقت هرگز حریت و آزادی نخواهد داشت و انکار نعمت آفرینش ظلم و ستم بساحت پروردگار است.

همچنین نسبت بخیانیت در اموال مردم و کم فروشی بحکم خرد کلاهبرداری و ستم بر مردم است و هرگز بشر در باره خیانت و دستبرد باموال مردم حریت نخواهد داشت و آزاد نخواهد بود و از جمله شاهد بر صحت دعوی خود آنستکه مرام و دین من خداپرستی است و هرگز جز آفریدگار را پرستش ننموده و همچنین نسبت باموال مردم خیانت ننموده‌ام و غرض از دعوت من اصلاح عقیده و آئین مردم است که خداپرست شوند و نسبت باموال دیگران نیز خیانت ننمایند، انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۷۸

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ:

بیان توحید افعالی پروردگار و بفضل و بتوفیق او است و هرگز عمل خیری را بطور استقلال بخود نسبت نمیدهم آنچه بدستور پروردگار در مقام اصلاح امور قوم خود بر آمده‌ام و آنها را نصیحت و پند داده و ارشاد نموده‌ام و بحکم خرد متوجه نموده به این که بشر باید در مقام سپاس از نعمت آفرینش برآید و از نعمتهای بیشمار که پروردگار برایگان دسترس او نهاده شکر گذارد و بمنظور اصلاح و انتظام زندگی از خیانت باموال مردم بپرهیزند تا اینکه زندگی آنان بر اساس سعادت و مسیر آنان نیک بختی باشد. از جمله پروردگار بفضل خود مرا به سمت رسالت و تعلیم و تربیت قوم خود اعزام فرموده، همه این اسباب و وسائل ظهوری از فضل و مشیت پروردگار است که بمن ارزانی فرموده و از آن سپاسگزارم.

توفیق و رستگاری صفت فعل پروردگار است نظر به این که بشر برای انجام هر عمل خیر نیازمند بامکانات و شرایطی است و چه بسیار از آنها از حدود قدرت او نیز خارج باشد، ولی پروردگار بفضل خود و از نظر قابلیت و شایستگی اهل ایمان آن شرایط را فراهم می‌آورد و در نتیجه بتواند آن عمل خیر را باسانی انجام دهد.

عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ:

از جمله سپاس از این نعمت آنستکه آنرا بطور شهود از ساحت کبریائی دانسته و باو اعتماد نمایم و جز او در نظام وجود، بطور استقلال تأثیری نخواهد داشت و او سبب حقیقی و همه اسباب و وسائل طبیعی و روابط آنها نمونه‌ای از مشیت و خواسته او است و پیوسته امور خود را به او واگذارده ارجاع می‌نمایم و همواره بساحت او توجه داشته و لحظه‌ای غفلت نمی‌نمایم.

و نظر به این که توکل صفت نفسانی و بطور تحقق است، بهیئت ماضی تعبیر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۷۹

نموده و انابه و توجه به پیشگاه پروردگار فعل قلبی و جوارحی است بهیئت مضارع تعبیر شده و هر دو جمله دلالت بر حضر دارد.

يَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ:

شعیب پیامبر (ع) قوم خود را پیوسته تهدید نموده می‌گفت: چنانچه از دعوت من تمرتد نمائید و در مقام مبارزه با ساحت کبریائی برآئید، عقوبتی مانند عقوبتهایی که به اقوام گذشته رو آورده شما را نیز فرا خواهد گرفت.

مانند قوم نوح (ع) که بوسیله غرق بهلاکت افتادند و یا مانند قوم عاد که بادهای تند و سهمگین آنها را هلاک کرد و یا مانند قوم صالح (ع) که صیحه و غرش آسمانی در لحظه‌ای همه آنها را بهیئت مرداری درآورد.

وَمَا قَوْمٌ لَوْطٍ مِنْكُمْ بَبَعِيدٍ:

و یا مانند عقوبت قوم لوط که سرزمین آنان در لحظه‌ای واژگون گردید و همه آنها با عمق زمین پرتاب شدند و از شناخت رفتار قوم لوط که شهرت آفاق شده دیری نگذشته و از صفحات تاریخ و همچنین از اذهان مردم هر زمان سرگذشت عقوبت و هلاکت آنان هرگز فراموش نخواهد شد.

و فاصله زمانی زیادی میان قوم شعیب (ع) و قوم لوط نبوده زیرا لوط پیامبر (ع) همزمان با ابراهیم خلیل (ع) بوده و شعیب (ع) همزمان با موسی کلیم (ع) بوده و نسبت او به پنج واسطه به یعقوب اسرائیل و لاوی میرسد.

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ:

شعیب (ع) قوم خود را پیوسته پند داده و آنها را ارشاد می‌نمود. و رب صفت مشبهه صفت فعل پروردگار و اضافه به ضمیر خطاب نموده، می‌گفت در اثر تدبیر پروردگار شایسته است که در مقام سپاس از نعمتهای او برآئید و از گناهان خود پشیمان شوید و طلب مغفرت بمعنای درخواست ستر و عفو از شرک و گناهان و از خیانت در باره اموال مردم است که در مقام تدارک برآئید تا اینکه پروردگار دلهای انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۸۰

شما را از تیره‌گی شرک و کفر پاکیزه نماید و صفاء و نورانیت بخشد.

ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ:

آنگاه با صفاء قلب بسوی پروردگار رجوع نموده و در صف خداپرستان درآیند.

إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ:

هر دو صفت فعل پروردگار و تفسیر صفت رب است که پیوسته رحمت هدایت را شامل افراد موحد و خداپرست می‌نماید و آنان را بسوی سعادت رهبری نموده سوق میدهد و صفت و دود نیز از مودت گرفته شده که رابطه و محبت خاصی است که پیوسته به محبوب خود توجه نموده و به وی رحمت و احسان می‌فرماید و صفت رب را در مورد این دو صفت اضافه بضمیر متکلم نموده از نظر اینکه رهبری هدایت و مودت یعنی توجه مخصوص ساحت پروردگار اختصاص باهل توحید پرهیزکار دارد قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا:

قوم شعیب در مقام انکار دعوت و مبارزه با او می‌گفتند: ما سخنان تو را نمی‌فهمیم. زیرا کلامی مرموز و ناروا، و قابل فهم و درک نیست.

بدین جهت بدعوت تو نمی‌توان توجه نمود و نیز در اجتماعات و قبایل دیگر قبیله تو بسیار زبون و معدود و انگشت شمار هستی و به پشتیبانی آنها هرگز نمی‌توانی به دعوت خود ادامه بدهی و چنانچه رعایت خویشان و وابستگان اندک تو نبود تو را مجازات نموده سنگباران می‌نمودیم.

وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بَعِزٌّ:

قوم شعیب در مقام مبارزه و تهدید وی می‌گفتند: دفع ضرر و دعوت تو در برابر قدرت و کثرت افراد و جمعیت ما ناچیز است و به آسانی می‌توانیم شر و ضرر تو را از خود دفع نمائیم، تنها مانع ما رعایت وابستگان تو است که تو را بقتل نرسانیده‌ایم. انوار

درخشان، ج ۸، ص: ۴۸۱

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرِيًّا:

شعیب (ع) در پاسخ تهدید آنان بطور نصیحت و پند می‌گفت: ای قوم سخنان تهدیدآمیز شما بسیار مورد عجب و شگفت آور است که احترام و موفقیت خویشان و وابستگان مرا رعایت نموده بدین نظر از قتل من خودداری می‌نمائید ولی عظمت و قدرت ساحت کبریائی را رعایت نمی‌نمائید و نعمتهای پی‌درپی او را نادیده گرفته‌اید، پروردگار مرا بسمت رسالت اعزام فرموده، بمنظور اینکه

شما مردم را رهبری نمایم و بخداپرستی دعوت نمایم و زندگی شما را انتظام دهم ظهری به کسر بمعنای پشت سر افکنده کنایه از اغراض و نادیده گرفتن است.

إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ:

ای قوم گرچه همه افراد شما در مقام لجاج سخنان ناروا گفته‌اید، آفریدگار بعناد قلبی و بسخنان و رفتار تهدیدآمیز شما احاطه علمی و شهودی دارد و بعقوبت شما نیز نهایت قدرت دارد همچنانکه اقوام و پیشینیان شما را مانند قوم نوح علیه السلام و قوم هود علیه السلام و قوم صالح (ع) را در اثر تمرد و مخالفت هلاک نمود.

وَايَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ:

با اصرار شعیب (ع) در دعوت مردم بخداپرستی گروهی معدود دعوت او را پذیرفته بودند، از قبول دعوت سایر مردم ناامید گشت، با کمال اعتماد بساحت پروردگار آنان را تهدید نموده می‌گفت: ای قوم من آنچه قدرت در اختیار دارید، در باره منع از دعوت من بکار ببرید، من پیوسته به دعوت خود ادامه میدهم و لحظه‌ای از اداء وظیفه رسالت خود باز نخواهم نشست و پس از اندک زمانی مشاهده خواهید نمود کدامیک در اثر لجاج و عناد با حق و حقیقت عذاب دردناک پروردگار آنان را فرا میگیرد. انوار درخشان،

ج ۸، ص: ۴۸۲

وَأَرْتَبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ:

با اطمینان نجاج و موفقیت شعیب (ع) میفرمود: ای قوم من در اثر مبارزه با ساحت پروردگار و انکار دعوت من در انتظار نزول عذاب باشید و بطور حتم عذاب خوار کننده شما را فرا خواهد گرفت من نیز پیوسته مراقب بوده و در انتظار رستگاری و موفقیت خود هستم.

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا:

هنگامیکه فرصت آزمایش قوم شعیب پایان یافت و جزء گروهی اندک که دعوت او را پذیرفته بودند از قبول سایر مردم که دعوت او را پذیرند، ناامید گشت و قوم او نیز بخروج از قریه و همچنین پیروان او را تهدید نمودند و نسبت باخراج پیروان او تغییر عقیده داده، مانع شدند از اینکه بهمراهی شعیب خارج شوند.

بر حسب آیات سوره اعراف (رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ) با الهام غیبی روان و زبان بشکایت و نفرین گشود، ناگهان در تیره گی شب زلزله و صاعقه و غرش آسمانی آنها را بهلاکت افکند.

وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا:

از نظر امتیاز ذاتی و مقامی که شعیب پیامبر (ع) از پیروان مکتب خود داشته آیه بر شعیب (ع) منت نهاده و او را نجات داده و از خطر ایمن داشتیم و سپس رهائی پیروان مکتب او را از خطر بطور عطف ذکر نموده است.

وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ:

نجات و رهائی از خطر که نمونه‌ای از رحمت پروردگار و امر وجودی است بساحت پروردگار نسبت داده شده ولی هلاکت که امر ثبوتی و فقدان رحمت و حرمان از نعمت است بافرااد قوم که در مقام مبارزه با پروردگار بوده‌اند، نسبت داده است.

فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ:

جمله تفریع و نتیجه نزول عذاب را بیان نموده ناگهان در تیره گی شب انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۸۳

صیحه و غرش آسمانی آنچنان جو و فضا را فرا گرفت که دل‌های آنان را پاره و هوش و نیروهای آنان را ربود، همه آنها که در خانه‌ها بگوشه‌ای خزیده و در بستر غفلت آرمیده بودند کمترین لحظه‌ای همه را بهیئت مرداری درآورد.

كَأَنَّ لَمْ يَعْزُوا فِيهَا:

بیان هلاکت قوم شعیب است، گویا در آن سرزمین هرگز زندگی نمی‌کردند و آثاری از خود بجا نگذارند و علاقه و اموال و منالی در آن دیار نداشته‌اند زیرا گروهی که در سرزمین نیاکان خود زندگی نموده ناگزیر آثاری پدید آورده و هنگامیکه از آن مکان هجرت کنند، بطول می‌انجامد تا بتوانند علاقه خودشان را جمع‌آوری نمایند، ولی کفار قوم شعیب کمترین لحظه‌ای آن سرزمین را ترک کرده و آثاری از خود نگذارند.

أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ:

جمله انشاء و مبنی بر طرد قوم شعیب است که بهلاکت افکنده شده‌اند و از نظر اعراض از آن قوم، ساحت کبریایی بنام مدین و آن سرزمین بآنان خطاب طرد آمیز فرموده و از رحمت ابدی آنها را، رانده است.

كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ:

طرد قوم شعیب از رحمت بیکران مقام کبریایی مانند محرومیت قوم ثمود است که بر حسب آیه (فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي) شعیب پیامبر (ع) نیز مانند صالح (ع) بآن صحنه هولناک و آن منظره وحشتناک با دیده عبرت بآن اجساد پراکنده نظر رافت و مهر افکنده، به ارواح پلید آنان خطاب نموده، که ای وابستگان من وظیفه‌ای را که مقام کبریایی بعهده‌ام نهاده انجام دادم و لحظه‌ای از دعوت و مهر، بهر یک از شما دریغ نمودم و هرگز از پند و نصیحت هر یک از شما صرف نظر نمودم.

ولی هیچیک از شما لحظه‌ای بدعوت و سخنان مهر آمیز من توجه نداشته. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۸۴

و همواره به انکار و بمبارزه با ساحت کبریائی او برخاسته و لحظه‌ای بسوی رحمت و آموزش او رو نیاوردید، تا آخرین بار پیام ساحت کبریایی را به هر یک از شما رسانیده، تهدید به عقوبت نمودم و سرگذشت اقوام پیشینیان اقطار این سرزمین را یادآوری نمودم.

باز از نظر غفلت از مسیر خود و لجاج که روان هر یک از شما را تیره نموده سخنان تهدید آمیز مرا نشنیدید و ناگهان از هر سو عقوبت پروردگار هر یک از شما را فرا گرفت. هنگامیکه در تاریکی شب بگوشه‌ای خزیده و در بستر تیره‌بختی آرمیده بودید، صیحه و غرش آسمانی که زنگ خطری از عقوبت بود، فضا را فرا گرفت و صحنه را بلرزه درآورد که روان پلید هر یک از شما جسد خود را رها نموده، از قالب تهی گشت آنگاه بطور شهود صحت گفتار مرا یافتید ولی چه سود که فرصت را از دست داده و هنگامیکه سرنوشت خود را در دست گرفته و خواندید که مطرود و رانده از رحمت بوده و برای همیشه محکوم معرفی شده‌اید.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۸۵

[سوره هود (۱۱): آیات ۹۶ تا ۹۹] ص: ۴۸۵

اشاره

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (۹۶) إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ (۹۷) يَقْتُلُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوَرْدُ الْمَوْرُودُ (۹۸) وَاتَّبَعُوا فِي هَذِهِ لَغْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ بئس الرُّفْدُ الْمَرْفُودُ (۹۹)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۸۶

(شرح) ص: ۴۸۶

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا آیه بیان چگونگی رسالت و اعزام موسی کلیم علیه السلام است بجامعه بشر که آیات و معجزات بسیاری بهمراه داشت و در آیات بآنها اشاره شده است.

وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ:

با اینکه موسی کلیم علیه السلام بر فرعون پادشاه قبط و پیروان او و بر مردم قبط اعزام شده بود ولی در اثر همراه داشتن معجزات بسیاری مانند دست درخشان و عصا که در اختیار داشت بر حسب ظاهر و نیز بحقیقت او سلطان بود. بدین جهت بر جریان امور و اوضاع آن سرزمین و احوال مردم فرمانروا گشت و پیوسته دعوت او وابسته به تهدید و بکار بردن معجزه بود و هیچیک از رسولان مانند موسی کلیم علیه السلام بر پادشاهی ستمگر همچون فرعون اعزام نشده است که مردم آن سرزمین را به پرستش و ستایش خود میخواند.

وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ: «۱» بیان آنستکه موسی کلیم علیه السلام در اداء وظیفه رسالت و دعوت خود بطور

(۱) مفسر گوید: پروردگار عز اسمه موسی کلیم علیه السلام را بسمت رسالت بهمراهی هارون علیه السلام بسوی فرعون پادشاه قبط اعزام فرمود و دو معجزه مانند عصا و دست درخشان نیز در اختیار او گذارد موسی دوره نوزادگی و کودکی و آغاز جوانی خود را در کنار فرعون بسر برده و پسر خوانده او بود.

هنگام اعزام موسی علیه السلام بسوی فرعون پادشاه قبط عرضه داشت، یک نفر از قبطیان را بقتل رسانیده‌ام، بیم آن دارم که بانتقام او مرا بقتل برسانند ساحت کبریائی بوی تأمین داده فرمود: *إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَأَرَىٰ مِنْ پشتیبان شما* و بر جریان امور و گفتار شما نظارت می‌نمایم.

اما سرگذشت زینب کبری علیهما السلام دختر امیر مؤمنان علی (ع) در شام با سابقه و جنگهای خونین که ابو سفیان با رسول اکرم صلی داشته و همچنین جنگ خونین معاویه با پدر بزرگوارش علی (ع) و با برادرش امام حسن (ع) و حادثه دلخراش کربلا که زینب کبری (ع) حضور داشته و ناظر جریان بوده و با بانوان و کودکان باسارت بسوی شام اعزام شده.

در آن مجلس شوم هنگامیکه یزید پلید اظهار فخر و مباهات می‌نمود و غلبه خود را بحق جلوه میداد و بمنظور خونخواهی پدران و نیاکان معرفی می‌کرد و سکوت بر آن مجلس فرمانروا بود، آنگاه زینب کبری (ع) سکوت را در هم شکست و فریاد برآورد (امن العدل یابن الطلقاء) ای فرزند آزاد شده جدم رسول خدا و با سخنرانی آتشین کاخ ستم یزید را فرو ریخت. شایسته است مبارزه زینب کبری علیهما السلام با مأموریت موسی کلیم (ع) قیاس شود کدامیک خطرتر است.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۸۷

مبارزه با فرعون پادشاه قبط و درباریان و بزرگان قبط بوده است، زیرا هیچیک از رسولان و پیامبران مانند موسی کلیم (ع) بسوی پادشاه ستمگری مانند فرعون پادشاه قبط اعزام نشده است، که طنین دعوی *(أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ)* وی فضای آن سرزمین کشور پهناور را فرا گرفته بود و مردم نژاد قبط، ساکنان آن کشور پیرو مرام و آئین فرعون پادشاه بودند و از خود مرامی نداشتند، انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۸۸

بدین جهت وظیفه موسی کلیم (ع) تنها دعوت بتوحید و بخداپرستی نبود بلکه در ضمن دعوت باید با سطوت و غرور فرعون و درباریان وی و بزرگان طایفه و نژاد قبط نیز مبارزه نماید و پیوسته در دعوت خود آنها را سخت تهدید نماید.

إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ:

فرعون نام پادشاهان قبط بوده که بر اهل و ساکنان سرزمین کشور مصر حکومت و فرمانروائی داشته و از آنست تفرعن بمعنای نخوت و غرور رسالت و اعزام موسی کلیم (ع) بسوی فرعون قبط و بزرگان قوم او از نظر آنستکه سایر طبقات مردم نژاد قبط طبق آئین و مقررات فرعون پادشاه، رفتار می‌نمودند و دعوی *(أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَىٰ)* او را پذیرفته و از خود آئینی نداشتند و گر نه رسالت موسی (ع) همگانی و بر جامعه بشر بوده و اختصاص بفرعون و بزرگان قبط نداشته است.

فَاتَّبِعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ:

جمله تفریع بیان آنستکه در اثر دعوی ناروای وی و پادشاهی او آئین و احکام و دستوراتی مقرر داشته بود که مردم قبط ساکنان کشور مصر ناگزیر بودند که از مردم و آئین او پیروی نمایند و مقررات او را بموقع اجراء گذارند.
وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ:

آئینی که فرعون اتخاذ نموده همچنین احکام و مقرراتی را که در جامعه قبط اجراء می نمود سبب نجاج و رستگاری مردم و انتظام امور زندگی آنان نبوده بلکه سبب گمراهی و تیره بختی آنان بوده است و اضافه امر و تصریح بنام فرعون اشعار بآنستکه بر خلاف حکم خرد و مقررات جابرا نه‌ای بوده که مردم را بیرتگاه نیستی و سقوط سوق میداد.

از جمله آئینی که فرعون اتخاذ نموده و مردم قبط را بدان الزام نموده و به عقوبت تهدید می نمود، آن بود که درباریان و بزرگان و طبقات مردم را بمبارزه با دعوت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۸۹
موسی کلیم (ع) الزام می نمود.

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ:

بیان سیرت پادشاهی و فرمانروائی فرعون بر مردم قبط است که دعوی الوهیت می نمود و مقرراتی در سرزمین کشور مصر اجراء می نمود و مردم قبط نیز دعوی او را می پذیرفتند و او را به پیشوائی برگزیدند، آنستکه در قیامت از نظر ظهور سیرت پلید همه آنها را وارد دوزخ خواهد نمود.

فَأُورِدُهُمُ النَّارَ:

از هنگام دعوی الوهیت فرعون و اجراء مقررات خودپرستی و قبول مردم قبط از او سیرت آن حرکت اختیاری و سیر بسوی شقاوت ابدی و دوزخ بوده و در قیامت بنهایت مرتبه رشد نموده و بدوزخ اشراف یافته ناگهان فرعون مردم قبط پیروان خود را بدون حساب و بررسی به اندیشه و اعمال آنان وارد دوزخ خواهد نمود.

زیرا شرکت و مبارزه آنان با موسی کلیم (ع) سبب امتیاز ذاتی آنها بوده که در قطب مخالف و محرومیت از رحمت سیر نمایند. همین مبارزه با دعوت موسی (ع) در عوالم و نشئات دیگر ظهور بیشتری خواهد نمود در صحنه قیامت حالت ابهام و انتظار نداشته و بدون حساب و بررسی فرعون پیروان خود را که امتیاز ذاتی داشته‌اند وارد دوزخ خواهد نمود.

وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ:

ورد اسم مصدر کنایه از آبی است که انسان با حالت تشنگی و التهاب قلب وارد آن میشود و غرض تشبیه جذب شعله‌های آتشین دوزخ است که فرعون و قوم قبط پیروان او را آنچنان در اثر سنخیت میرباید، مانند دریای آبی که تشنگان را خواه ناخواه بسوی خود میکشاند.

وَأَتَّبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً:

جمله تفریع و بهیئت مجهول ذکر شده، بیان آنستکه در اثر پیروی از آئین انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۹۰

فرعون همه مردم قبط گمراه گشته و از رحمت پروردگار برای همیشه رانده شدند.

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ:

در روز قیامت نیز که آخرین عوالم سیر انحطاطی و بعد از رحمت است صورت شقاوت ابدی و سکونت در دوزخ بهر یک از آنها پیشنهاد می شود و انحطاط و تیره بختی زیاده بر تصور بشری است.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۹۱

اشاره

ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ (۱۰۰) وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ (۱۰۱) وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ (۱۰۲) إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ (۱۰۳) وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ (۱۰۴)

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِذَنبِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ (۱۰۵) فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيْقٌ (۱۰۶) خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ (۱۰۷) وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرٌ مَجْدُودٍ (۱۰۸)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۹۲

شرح) ص: ۴۹۲

ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ:

آیه اشاره به قصه و سرگذشت بعضی اقوام گذشته است که خلاصه و فشرده سرگذشت آنها را برای تو بیان نمودیم و قائم یعنی آثار و نشانه‌ای از آنان بجا مانده و حصید مانند حصاد آثار آنها از میان رفته است و محتمل است اشاره به آثاری از سرزمین آنها باشد.

همچنانکه آیه فرمود (وَإِنَّكُمْ لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ)

صبح و شام از آن سرزمین و از آن سو گذر می‌نمائید چگونه عبرت و پند نمیگیرید.

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمْ:

مبنی بر توبیخ است که هرگز بواسطه اجرای عقوبت بآنها ستم ننموده بلکه در اثر کفران نعمت آفرینش و مبارزه با دعوت پیامبران شایسته عقوبت و هلاکت شدند و هنگامیکه عذاب آنها را فرا میگرفت به بتها و خدایان ساختگی پناه برده که عقوبت را از آنان دفع نمایند، در صورتی که سبب زیادی کفران نعمت و استحقاق عقوبت بیشتری برای آنان بوده است.

وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ:

با اینکه پیامبران آنها را تهدید بعذاب می‌نمودند نمی‌پذیرفتند و به بتها انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۹۳

و خدایان ساختگی پناه برده که زیاده سبب کفران نعمت و استحقاق عقوبت آنان بوده است.

وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ:

بعضی اقوام ستمگر که پروردگار آنها را مؤاخذه فرموده و بهلاکت افکنده نام آنها و چگونگی عقوبت آنان را بیان نموده است، چنانچه پروردگار بخواهد قومی را در اثر ستم و مبارزه با پیامبران مؤاخذه فرماید، این چنین عقوبت خواهد فرمود و آیه مبنی بر تشبیه عقوبت اقوام ستمگر و خودستا بطور کلی است، بذکر بعضی مصادیق مؤاخذه که نامبرده شده است.

إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ:

کیفر و عقوبت پروردگار ابدی و بسیار دردناک و زیاده بر تصور است.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ:

در این آیات کریمه بطور مثال و نمونه سرگذشت هلاکت اقوامی چند یاد-آوری شده و در باره آنان که از عذاب قیامت خائف و ترسان هستند، نمونه و مثالی است که پروردگار در عالم قیامت نیز بیگانگان را عقوبت خواهد فرمود: و مسلمانان نیز عبرت گیرند و از مخالفت پروردگار در حذر باشند.

ذَلِكِ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ:

تفسیر جمله متصله و بیان وصف ذاتی روز قیامت است. هنگامی است که همه افراد سلسله بشر از اولین و آخرین. بدون استثناء در آن روز در صحنه محشر خواه ناخواه گردهم خواهند آمد و آیه وصف روز قیامت را بطور اخبار بیان نموده، بلکه اجتماع و حشر سلسله بشر را در آن روز لازم ذاتی و وصف آن معرفی نموده.

یعنی در عقد موضوع اخذ نموده و آنرا بدیهی معرفی نموده است، همچنین سلسله بشر را بطور اجتماع و پیوستگی نامبرده، از نظر اینکه زندگی هر یک از افراد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۹۴

بشر بر اساس ارتباط به زندگی سایر افراد، بطور مستقیم و یا غیر مستقیم است، چه از نظر افعال و حرکات او و چه از نظر محصول و کمال زندگی وی از قبیل ایمان و کفر و سعادت و شقاوت و فضائل خلقی و صنایع و حرفه‌ها.

زیرا اعمال اختیاری هر یک از افراد بشر مرتبط یکدیگر و نتیجه اعمال و حرکات گذشته او است و از حالات روانی او سر چشمه گرفته و اعمال او نیز محصول و ثمره اعمال و افعال گذشته او خواهد بود و پیوسته از طریق اعمال جوارحی حالات و ملکات فاضله و یا رذیله و یا صنعت و حرفه‌ای را کسب می‌نماید.

پس مجموع افعال اختیاری هر فردی کمال ارتباط و پیوستگی با یکدیگر دارند از نظر اینکه حرکات اختیاری و سیر ارادی بشر لا محاله بسوی مقصد و کمالی است که خود برگزیده و پیوسته به تکاپو در آمده، بدان سو رهسپار می‌باشد.

بالاخره همه اعمال ارادی و حرکات اختیاری و گوناگون هر فردی از یک ریشه و از یک اصل و روان سر چشمه می‌گیرد، مانند برگهای درخت که از یک ساق و یک ریشه ظهور و رشد می‌نماید و در باره ارتباط افعال اختیاری هر فرد با سایر افرادی که تماس نزدیک دارند و اجتماع از آنان تشکیل می‌شود و بکمک یکدیگر زندگی می‌نمایند.

همین قیاس جاری است و ارتباط و وابستگی اجتماع بزرگ و بزرگتر سلسله بشر و آثار وجودی و اعمال آنان در هر زمان و هر عصر چه نسبت به اعصار گذشته و چه آینده بر همین اساس استوار می‌باشد.

مثلا افراد بشر بدون استثناء از طریق تناسل. محصول زندگی پدران و نیاکان خود هستند و بیک اصل و ریشه منتهی می‌شوند، آثار وجودی آنها که نظام رشد بشری است، آن نیز محصول و از مجموع اخلاق و اعمال آنها صورت می‌گیرد و وابسته یکدیگرند، ناگزیر وحدت و ارتباط کاملی در تمام شئون وجودی سلسله بشر تحقق می‌یابد.

بر این اساس بررسی به عقاید و اخلاق و اعمال آنان کمال ارتباط با یکدیگر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۹۵ خواهد داشت و جز ساحت کبریائی عهده‌دار محاسبه و بررسی بسرایر قلوب آنها نخواهد بود.

خلاصه نظام واحد که در سراسر این جهان فرمانروا است و همه اجزاء و ذرات و حرکات و پدیده‌ها و از جمله بشر و اعمال و حرکات آنها که غرض اصلی است همه و همه را بطور جمعی و پیوستگی رو به صحنه قیامت سوق میدهد و به نظام دیگری که در آن عالم جاری و فرمانروا است محکوم می‌نماید و عالم برزخ که اختصاص به سلسله بشر دارد بانتظار اخذ نتیجه و استفاده کامل از آنچه در اثر سعی و کوشش در جهان آثاری نیک یا بد بجا نهاده بسر می‌برند و تا هنگامیکه نظام حرکت و سیر در این جهان فرمانروا و ادامه دارد عالم برزخ نیز برای سلسله بشر به حالت انتظار و آماده باش خواهد بود و هنگامیکه نظام حرکت جهان پایان میرسد و رابطه کرات گسیخته و پراکنده می‌شود، آثار نیک و بد افراد بشر نیز پایان خواهد یافت و سیر و تکامل هر یک از افراد نیز بنهایت میرسد و بصورت فعلیت در می‌آید.

ناگهان به فرمان ساحت کبریائی نظام گسیخته جهان و همه عوالم و نشئات وارد مرحله نهائی شده و بصورت بهترین نظام امکانی که محصول و ثمره نظامها است در خواهد آمد و از آن صحنه به عالم قیامت و محشر تعبیر می‌شود که نظام ابد و برقرار، در آن اجرا خواهد شد.

بدیهی است که همه این عوالم از جمله قیامت طفیلی است و غرض اصلی همانا ظهور مقامات انسانی و قرب جوار ساحت کبریائی است و غرض تبعی نیز ظهور بعد و حرمان گروهی از رحمت است که مسطوره نظام ربوبی و صفات جمال و جلال کبریائی است و اصل خلقت و محور همه عوالم امکانی معرفی شده است.

و آیه (يَوْمَ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ) نیز بدین نکته تصریح نموده که صفت ذاتی و غرض اصلی همانا حشر و گرد آمدن سلسله بشر در صحنه قیامت است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۹۶

وَذَلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ:

تفسیر جمله متصله و نیز وصف ذاتی عالم قیامت است که عوالم امکانی و جهان اختیار بخصوص بصورت فعلیت و حقیقت در می‌آیند و بکمال نهائی می‌رسند.

موجودات نیز بحد رشد و بکمال می‌رسند و نیروی شهود یافته که نهایت تعالی و ارتقاء آفریده است و آنچه در کمون هر موجودی نهفته بوده، ظاهر و آشکار می‌شود و جهان اختیار که صحنه شهود بطور محدود و غیب بی‌نهایت بود، و بدون واسطه اسباب، هرگز حرکتی تحقق نمی‌یافت و تدبیر پروردگار نیز از طریق نیروی غیبی فرشتگان اجراء میشد بمرحله کمال و شهود می‌رسد و بصورت عالم ابد و صحنه بی‌پایان در می‌آید و جز مشیت قاهر پروردگار در آن فرمانروا نخواهد بود و صفات پروردگار را بطور کامل و اقصی مرتبه امکانی ارائه می‌دهد آنگاه هیچ نقص و پنهانی در آن نخواهد بود.

فرشتگان نیز عهده‌دار وظیفه‌ای نخواهند بود و نیروی غیبی آنان در صحنه قیامت هرگز بکار نمی‌رود و سراسر موجودات جهان طبع که لازمه ذاتی و حد وجودی آنها تأثیر و فعل و سببیت بوده در قیامت از دست داده و از تأثیر و فعل ساقط خواهد شد، بلکه فرشتگان که زمام اجرای تدبیر را عهده دارند در صحنه قیامت سمت و تأثیری نخواهند داشت. و تأثیر و حد وجودی که کمال موجودات عالم طبع بوده در حقیقت از نقض این جهان است و عالم قیامت که محصول عالم طبع و سایر عوالم است همه اسباب طبیعی و نیروی غیبی فرشتگان نیز از تأثیر باز خواهد ماند و در آن صحنه جز اراده قاهره، ظهور نداشته و فرمانروا نخواهد بود.

شاهد این صحنه نیز فرشتگان و سلسله بشر و جن هستند و نسبت بساحت کبریائی نظر به این که ظهوری از مقام ذات بوده مورد احاطه قیومیه او خواهند بود و شهود فرشتگان مقرب نیز لازمه ذاتی آنان و بطور موهبت است و در باره سلسله بشر و جن صحنه قیامت مشهود است و قبل بر آن پنهان بوده، جز نسبت به رسول گرامی صلی الله علیه و آله و اوصیاء علیهم السلام. انوار درخشان،

ج ۸، ص: ۴۹۷

وَمَا تُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ:

بیان آنستکه عالم قیامت بتأخیر نمی‌افتد جز در اثر اینکه مدتی که برای آغاز آن مقرر شده فرا برسد، آنگاه مقام کبریائی در کمترین لحظه‌ای به اراده قاهره، آن صحنه بی‌نهایت و همیشه را میگستراند و ایجاد می‌نماید، محتمل است مراد از اجل معدود و محدود عبارت باشد از بقای عالم طبع که جهان آزمایش و اختیار برای سلسله بشر است و هنگامیکه نظام آزمایش سلسله بشر پایان بیابد و کرات آسمان و زمین از سیر و حرکت باز ایستند و نظام آنها گسیخته و از یکدیگر پراکنده شوند.

آنگاه به اراده قاهره نظام عالم طبع و آزمایش سلسله بشر بصورت عالم آخرت و جزاء در می‌آید که آخرین عوالم و نشئات امکانی و ابدی است و سلسله بشر ناگزیر از رهگذر عالم آزمایش بصحنه قیامت و جزاء وارد می‌شوند، زیرا نسبت عالم قیامت و جزاء با نظام طبع و آزمایش طولی است.

بدین جهت تا هنگام دوره آزمایش سلسله بشر پایان نیابد عالم قیامت و صحنه جزاء برای سلسله بشر گسترده نخواهد شد نظر به این که نظام عالم جزاء مولود نظام عمل است و از هر لحاظ عالم جزاء تابع نظام عمل و چگونگی سعادت و یا شقاوتی است که هر فردی در عالم عمل و نظام طبع با نیروی اختیار کسب نموده است و سایر عوالم و نشئات: مانند عالم ذر و غیره.

نظر به این که ابدی است: مقارن با عالم اصلاّب و ارحام و عالم طبع و نظام آزمایش بوده و با همه عوالم معیت داشته و دارد ولی نظام عالم آخرت و جزاء تابع حد وجودی هر فردی است که از سعادت و فضیلت و یا شقاوت و رذیلت هنگام رهگذر از صحنه آزمایش کسب نموده است.

معدود بمعنای محدود و نهایت پذیر است و همه مراحل عالم طبع از دوره اصلاّب و ارحام و نظام آزمایش سلسله بشر محکوم بحرکت و تبدل است و حرکت و زوال در همه ذرات و موجودات ریز و کلان عالم طبع فرمانرواست انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۹۸ بدین قرینه مراد از کلمه (لِأَجَلٍ مُّعَدُّودٍ) نظام عالم طبع است که پایان و نهایت پذیر است و نیز بلحاظ تقدم ذاتی و رتبی که عالم آزمایش و عمل بر عالم جزاء و ثواب و عقاب دارد.

با توجه به این نکته که زمان و حرکت اختصاص بعالم طبع دارد و پس از پراکندگی کرات آسمان و زمین و گسیختن نظام جهان اجل و مدت مفهوم ندارد و عالم قیامت نیز غیر زمانی است و بر اساس این سنخ حرکت نخواهد بود.

بدین جهت محتمل است مراد از جمله (إِلَّا لِأَجَلٍ مُّعَدُّودٍ) آن باشد که تأخیر پیدایش و گسترش صحنه قیامت و جزاء در اثر عالم طبع است که تقدم ذاتی دارد و نیز محدود میباشد.

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ:

از جمله صفات روز قیامت آنستکه کسی نمیتواند سخن بگوید، جز آنکه پروردگار باو اذن فرماید که گفتگو نماید و سخن بگوید، اشاره به این که عالم قیامت محکوم بنظام اضطرار است و اختیار بشر از لوازم عالم طبع و اساس نظام آزمایش و اداء وظایف است و عالم قیامت محکوم به نظام جزاء و تابع ایمان و کفر و عمل صالح و طالح هر فردی است.

چنانچه شخص بیگانه که در عالم اختیار و آزمایش ایمان و انقیاد نداشته و طریقه کفران و عناد پیموده، در روز قیامت نیز فاقد قدرت بوده و هرگز عملی را بخواهد نمیتواند انجام دهد. زیرا در باره کافر روز قیامت عالم اضطرار و عجز است که سیرت عناد و خودستائی او است و چنانچه بخواهد خاطرات خود را اظهار کند و سخن بگوید هرگز نمیتواند و قدرت آنرا ندارد.

تکلم و سخن عبارت از تلفظ و بکار بردن کلمات و جمله‌هایی است که در اثر وضع با معانی خاصی ارتباط یافته که شخص چنانچه بخواهد خاطرات خود را بدیگری اظهار کند، آن کلمات را تلفظ می‌نماید، شنونده که ارتباط الفاظ و کلمات انوار درخشان، ج ۸، ص: ۴۹۹

را با معانی آنها میدانند از شنیدن سخنان گوینده مقصود و غرض او را می‌فهمد، بدیهی است این چنین سخن اختصاص بعالم طبع دارد از نظر اینکه کسی بر خاطرات ذهنی شخصی دیگر احاطه و آگاهی ندارد و مانند موجودات و اعیان خارجی نیست که بوسیله دیدگان آنها را می‌بیند و می‌شناسد ناگزیر بشر برای اظهار خاطرات و رفع نیازهای خود الفاظ و کلماتی را که با معانی مخصوصی ارتباط دارند بکار می‌برد و شنونده غرض متکلم را می‌فهمد و عالم قیامت عالم شهود است، چیزی پنهان نیست منویات و خاطرات هر فردی ظاهر و آشکار است و محتاج به سخن نیست.

و نیز عالم قیامت عالم جزاء است و تابع ایمان و کفر و عمل صالح و یا طالح افراد بشر است شخص بیگانه که در دنیا بسوء اختیار پیوسته طریقه کفران نعمت و انکار پیموده در روز قیامت که هنگام کفر او است محکوم به اضطرار و عجز و محرومیت از رحمت خواهد بود و قدرت و آسایشی ندارد که بتواند عملی را انجام دهد و یا سخن بگوید، بلکه از هر لحاظ محکوم باضطرار و فقدان و عجز است یعنی سیرت روان او تیره و عجز محض است.

إِلَّا بِإِذْنِهِ:

اذن پروردگار در عالم طبع و نظام آزمایش بر دو قسم است، اذن تکوین و اذن تشریح.

اذن تکوین عبارت از آنستکه از طریق اسباب و علل طبیعی امری و حادثه‌ای را پروردگار ایجاد نماید که بر حسب ظاهر اسباب علیت و سبب داشته ولی سیرت و حقیقت آن ظهور اراده و مشیت پروردگار است که از پس پرده اسباب خود نمائی نموده است. این قانون کلی و استثناء ناپذیر فقط در عالم طبع جاری و فرمانروا است.

از نظر اینکه هر یک از موجودات این جهان که در حد خود از علل و اسباب طبیعی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۰۰ بشمار می‌آید فعل و تاثیر آن در خارج ظهوری از اراده پروردگار است که از طریق اسباب اجراء شده زیرا فعل و تاثیر عبارت از اقتضاء و اثر حد وجودی است که پروردگار این رابطه را در هر یک از موجودات عالم طبع بودیعت نهاده است.

مثلاً- تاثیر آتش در سوزانیدن چوب عبارت از تاثیر و حد وجودی است که در آتش نهاده و نیز تاثر و انفعال وجود است که در چوب نهاده و بر اساس توحید افعالی پروردگار هر تاثیر و تاثر و فعل و انفعال و هر حرکت و تحولی در جهان مستند به پروردگار و ظهوری از خواسته او است و اذن تشریح پروردگار عبارت از تکلیف و صدور امر و نهی و بیان وظایف عملی است که در این اسلام مقرر است و این دو قسم اذن اختصاص به عالم طبع دارد و در عوالم و نشئات دیگر مانند برزخ و قیامت این سنخ اذن تکوینی و یا تشریحی پروردگار مفهوم ندارد.

اما نسبت باذن تشریح از نظر آنستکه صدور امر و نهی و تکلیف از لوازم نظام عمل و آزمایش سلسله بشر است و اختصاص بعالم طبع دارد و در عوالم و نشئات دیگر مانند برزخ و قیامت این سنخ اذن تکوینی و یا تشریحی پروردگار مفهوم ندارد اما نسبت باذن تشریح از نظر آنستکه صدور امر و نهی و تکلیف از لوازم نظام عمل و آزمایش سلسله بشر است و اختصاص بعالم طبع دارد که بشر نیروی اختیار و داوری خود را با کمک اسباب و امکانات و شرایط بکار ببرد، از نظر اینکه محکوم نظام طبع است.

آنگاه در مقام اطاعت و یا عصیان نسبت بوظایف عملی برآید و عالم برزخ و قیامت عالم جزاء است و هر عمل که در حدود قدرت او باشد از مقوله جزاء و ظهور سیرت نیروی ایمان و تقوی است و منشأ آن نیز قدرت و اراده بطور اطلاق است که بر حسب آیه (لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا) ۳۶-۵۱ پروردگار در نتیجه ایمان و تقوی بآنان موهبت فرموده است و دارای درجات بیشمار بر حسب تعداد اهل ایمان میباشد که آنچه را اراده نمایند بر طبق نظام بوده، بیدرنگ و بدون سبب و واسطه پدید می‌آید. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۰۱

بدین بیان استفاده شد صدور عمل اختیاری که بر اساس محکومیت نظام طبع و بکار بردن علل و اسباب است، در عالم قیامت مفهوم ندارد بلکه عالم جزاء است و در باره اهل ایمان و تقوی عالم قدرت و اراده بطور اطلاق است و نیازمند به سبب و شرط نیست و در باره بیگانگان عالم اضطرار و عجز و فقدان است و سبب و وسیله‌ای نیست که بتواند اضطرار و عجز خود را رفع نمایند.

و اراده تکوینی مقام کبریایی اساس عالم قیامت است که هر چه اراده فرماید بدون اینکه از پس پرده علل و اسباب باشد ایجاد فرماید و مانند عالم طبع نیست که پیوسته از پس پرده علل و اسباب طبیعی خواسته خود را ایجاد می‌نماید و اراده بطور اطلاق اهل ایمان و تقوی نیز از شئون نازل و مظاهر اراده قاهره پروردگار است که پیوسته بر طبق حکمت و صلاح و نظام است.

بر حسب آیه (لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهَا) ۲۶-۵۶ از نظر اینکه نیروی ایمان و تعلق آنها بساحت کبریائی و تقوای آنان باقصی مرتبه رشد و درجه کمال رسیده که هرگز بر قلوب طاهره آنان لغو و عمل بیهوده‌ای خطور ننموده و سایه نمی‌افکند و از قدسیان و در صف آنان بوده و ملحق به رسولان و پیامبران و هم‌نشین خواهند بود.

همچنانکه ارواح قدسیه پیامبران در این جهان و سایر عوالم بطور موهبت و اصالت نیرو و اراده مطلقه زیاده بر تصور داشته‌اند و مسطورهای از صفات جمال و جلال کبریائی بوده و هستند. و عالم قیامت نیز محصول عوالم و نشئات و نظام آن نیز کاملترین نظام

امکانی است. و بهترین سراب بی‌پایان و روشترین صحنه درخشان که صفات کبریائی را ارائه و تا ابد نمایش میدهد. با توجه به اینکه عالم آخرت ظهور عوالم و ثمره آنها است همچنین نظام آن کاملترین نظام امکانی و مسطوره نظام شریف ربوبی است ولی بطور تبعی و غرض اصلی همانا ظهور و رشد سرائر هر یک از افراد بشر است.

همچنانکه از آیه (يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ) و آیه (يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيَّ اَنْوَارُ دَرَخْشَانِ، ج ۸، ص: ۵۰۲
اللَّهُ مِنْهُمْ شَيْءٌ-) استفاده میشود، با اینکه سلسله بشر لطیفه و خلاصه انواع موجودات و غرض از نظام خلقت است، سرائر هر یک آشکار میشود و بصورت فعلیت در می‌آیند و چیزی پنهان و نهفته نمی‌ماند و خلاصه‌ترین سرائر موجودات ناپیدای امکانی سرائر نفوس بشری است. که پرده از سیرت و کمون آنها بکنار رفته و بصورت وجودی خودشان را اظهار می‌نمایند و نیاز بوسیله کشف نیست مانند دنیا که نظام غیب و شهود است و تنها بوسیله سخن و یا اقرار و یا اخبار و یا عمل، راز ایمان و کفر و فضیلت و رذیلت سیرت خود را اظهار کند.

بالاخره صحنه تابانی است که پنهانترین موجودات ناپیداری امکانی خودنمایی می‌نماید و عالم شهود بحقیقت معنا است و آنچه امکان ظرفیت داشته بحد رشد و کمال میرسد، سیر عوالم امکانی و نیل باقصی مرتبه شهود و کمال نسبت بساحت کبریائی و احاطه قیومیه او تفاوتی ندارد و همه عوالم یکسان ربط و تعلق محض به او و مظاهری از صنع اویند و هرگز بر او امری بطور تدریج و یا پنهان نبوده و تصور نمیرود و نسبت سراسر موجودات بقیاس مقام کبریائی نسبتی است ثابت مانند نقطه‌ای که از ازل تا ابد در حیطه شهود کبریائی باشد به ثبوت ظلی.

زیرا منازل خلق و عالم امر بطور اطلاق ظهوری از صفات و احاطه قیومیه و تدبیر اویند و ساحت کبریائی خالق و آفریدگار آنها و نیز خود، غرض از آفرینش است، زیرا مقام پروردگار تام و فوق تمام و منزله از نقص و حاجت است. در باره کبریائی او استکمال و یا رفع حاجت منصور نیست و نظر به این که فعل باید غرضی بر آن مترتب شود و گر نه سفهی است، بر این اساس غرض از فعل همانا ذات کبریائی است و غرضی جز آن نیست، همچنین غرض از فعل و ظهور همانا کمال فاعل و فعل است.

فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ:

بیان آنستکه در عالم قیامت که همه افراد بشر از اولین و آخرین در آن انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۰۳

صحنه حضور می‌یابند دو صنف هستند و در دو صف مخالف یکدیگر قرار خواهند گرفت، یک صف اشقیاء و بینوایان و در صف دیگر سعادت‌مندان. و نظر به این که عالم قیامت آخرین عوالم و نشئاتی است که بشر پشت سر نهاده و آنچه در کمون نهفته داشته بظهور رسانیده پروردگار از آنها خبر میدهد که جماعتی در اثر اینکه طریقه ناسپاسی و مخالفت پیموده، اشقیاء و جماعتی دیگر در اثر اینکه طریقه انقیاد پیموده، سعادت‌مند خواهند بود.

شقاوت بمعنای فقدان فضیلت و ناگواری و تیره‌بختی است و سعادت امر وجودی نهایت کمال و فضیلت انسانی است و بر حسب دقت سعادت عبارت از تحکیم رابطه بشر نسبت پروردگار است همچنانکه در اثر آفرینش رابطه انقیاد ذاتی نسبت پروردگار داشته و دارد.

چنانچه بر حسب عقیده و عمل جوارحی نیز در مقام انقیاد و اطاعت برآید رابطه تکوینی خود را تثبیت و تصدیق نموده و بسپاس نعمت قیام می‌نماید آنگاه بسعادت نائل شده و شایسته رحمت و فضل پروردگار خواهد بود و چنانچه نعمت آفرینش پروردگار را انکار و کفران کند، طریقه مخالفت و بعد پیموده ناگزیر از رحمت پروردگار بی‌بهره شده و حقیقت شقاوت همین است.

بعبارت دیگر آیه (فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ) بر حسب سیاق دلالت بر حصر دارد، از نظر اینکه سلسله بشر را که در صحنه رستاخیز گرد

آمده‌اند در اثر امتیاز ذاتی آنها که از طریق عقیده و خلق و عمل کسب نموده‌اند دو صنف نموده یعنی اعتقاد بتوحید و یا شرک و کفران نعمت.

بدین طریق سلسله بشر در دو صنف قرار می‌گیرند، زیرا حجاب و پرده ذاتی است در میان آویخته شده که سبب امتیاز ذاتی اهل محشر می‌شود و عبارت از حجاب حقیقی است میان ایمان و تقوی، با عناد و کفران که مردم محشر را از یکدیگر جدا می‌نماید و در دو سوی پرده و فاصله ذاتی قرار می‌دهد یعنی از طرفی درخشندگی سعادت و قرب رحمت و طرف دیگر تیره‌گی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۰۴

شقاوت و محرومیت از رحمت که سراسر مردم را در دو صنف مخالف یکدیگر قرار می‌دهند.

صنف یمین آن صحنه سعادت با چهره‌های درخشان و سیرتهای همچون خورشید تابان و صنف یسار آن صحنه اشقیاء و تیره‌بختان با چهره‌های تیره و سیرتهای ظلمانی و چه حجاب و فاصله ذاتی ثابت‌تر و استوارتر از صورت و رخسار تابان و سیرت درخشان ایمان و سیرت پلید ظلمانی و محرومیت کفر است که هرگز خلط و اشتباه پذیر نخواهد بود.

فخر رازی در تفسیر آیه گفته است، از آیه (فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ) استفاده میشود که صفت روانی سعادت و همچنین رذیله شقاوت هر فردی از بشر در اثر اراده پروردگار لازم و ثابت و تغییر ناپذیر است، زیرا پروردگار بر حسب آیه الاین حکم فرموده در باره بعضی به این که شقی هستند و در باره جماعت دیگر به این که سعید هستند و حکم پروردگار تخلف و یا تغییر پذیر نخواهد بود و نتیجه آنستکه سعید، سعادت او ثابت و هرگز شقی نخواهد شد. همچنین شقاوت روانی هر فرد شقی ثابت و هرگز سعید نخواهد شد.

و روایتی نیز در این باره نقل نموده آنستکه رسول اکرم صلی الله علیه و آله آیه را قرائت فرمود: راوی عمر سؤال نمود پس اطاعت و اداء وظایف برای چیست.

آیا برای امریست که مقدر شده و یا برای امریست که در نظر گرفته نشده، رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود ولی هر فردی از بشر برای آنچه آفریده شده آماده خواهد بود و باسانی بدان مقصد نائل می‌شود.

فخر رازی نیز گفته است، بر حسب آیات کریمه شقاوت هر فرد شقی در اثر عصیان و تخلف از اداء وظایف دینی است، همچنین سعادت هر فردی نیز در اثر ایمان و عمل بوظایف الهی است، ولی از نظر اینکه بر حسب آیه حکم پروردگار ایمان و اطاعت و همچنین کفر و عصیان هر فردی مورد حکم و قضاء پروردگار بوده، بر این اساس سعادت و شقاوت روانی و همچنین ایمان و کفر و اطاعت و عصیان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۰۵

هر فردی نیز از بشر لازم و ثابت و تغییر ناپذیر است.

نظر فخر رازی در باره مفاد آیه مورد انتقاد است زیرا صریح آیه (يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ) آنستکه فقط حکم پروردگار بشقاوت و یا سعادت افراد بشر اختصاص به صحنه قیامت دارد که در آیه تصریح بطرف اتصاف و مرحله حکم شده و ارتباط بزمان حکم و نزول آیه که قائم بحاکم است ندارد مانند حکم ما هنگامیکه پاسی از شب گذشته باشد.

به این که پس از سه ساعت دیگر هوا روشن خواهد شد، بدیهی است حکم به روشنی هوا هنگام طلوع آفتاب است و ارتباط بزمان صدور حکم که هنگام شب و هوا تیره است ندارد.

و مفاد جمله (فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ) که بطور تفریح بر صحنه قیامت ذکر شده آنستکه پروردگار حکم فرموده است به این که در قیامت گروهی از مردم شقی و گروهی دیگر سعید محشر خواهند شد و مفاد آیه آن نیست که گروهی از مردم بطور دائم شقی و گروهی دیگر سعید هستند. زیرا محتاج باطلاق حکم است، در صورتی که صریح آیه توقیت است و اختصاص بصحنه قیامت دارد. و دعوی دیگر فخر رازی آنستکه صفت روانی سعادت شخص سعادت مند توأم با ایمان و عمل صالح است، همچنین کفر و مخالفت

کافر توأم با عناد و اعمال طالح او است ولی از نظر اینکه صفت روانی ایمان شخص سعید، همچنین کفر و عناد شخص شقی مورد حکم و فرمان پروردگار است. ثبوت آن نیز ضروری خواهد بود.

یعنی پروردگار در باره سعید حکم فرموده که سعادت او توأم با ایمان و اعمال صالحه باشد هم چنین در باره شقی حکم فرموده که شقاوت او توأم با کفر و عناد قلبی او باشد بر این اساس ثبوت ایمان شخص سعید و همچنین کفر و عناد شخص شقی حتمی بوده و تخلف و تغییر پذیر نخواهد بود از نظر اینکه هر یک از ایمان و کفر افراد بشر مورد حکم پروردگار و بطور اجبار خواهد بود، یعنی انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۰۶

سعادت‌مند در ایمان و عمل صالح خود و همچنین شقی و تیره‌بخت در باره کفر و عناد و تمرد عملی خود اختیاری ندارند. و بر حسب آیه (وَآخِرُونَ مُرْجُونَ لِّأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ) کودکان و قاصران که در دنیا مقصدی را از سعادت و یا شقاوت اتخاذ ننموده نظر به این که صحنه قیامت آخرین عوالم است که هر یک از افراد بشر نهایت سیر خود را پیموده و حالت ابهام و انتظار آنان بر طرف خواهد شد ناگزیر قاصران ملحق بسعادت‌مندان و یا بمرتب نازل از شقاوت محکوم خواهند شد. برای اثبات بطلان این دعوی (نظر فخر) بطور مقدمه باید فعل اختیاری تشریح شود.

بشر در آغاز بر حسب طبع ناقص و فاقد هر گونه کمال است و از جمله فاقد صفت روانی ایمان و نیز فاقد رذیله کفر و عصیان می‌باشد ولی در کمون او نیروی ادراک و کمال زیاده بر تصور نهاده شده، ناگزیر بوسیله سعی و آموختن و اقدام باعمال میتواند بتدریج نواقص وجودی خود را رفع کند.

و از طریق سعی و حرکت بسوی هدفی غرض و نتیجه آنرا جایگزین حرکت خود نموده و خواسته ارادی خود را تأمین نموده، آنگاه کمال مطلوبش ضمیمه وجودش می‌شود.

بر حسب قانون کلی هر یک از افعال اختیاری بشر نیز مانند، موجودات طبیعی وابسته بوجود تمام علل و اسباب است مانند علم و تروی و قدرت و اراده که امر درونی است و نیز وابسته بوجود شرایط مکانی و زمانی و رفع مانع است در این صورت صدور فعل از فاعل مختار واجب خواهد بود. در همین حال نسبت آن فعل، بخصوص شخص فاعل که جزء اسباب است، لا محاله بطور امکان خواهد بود. فعل ارادی آنستکه با نیروی علم تشخیص دهد که در اثر حرکت و انجام آن عمل نقیصه خود را تکمیل می‌نماید.

مثلا از جمله اسباب صفت ایمان قلبی و اعمال صالحه جوارحی شخص مؤمن انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۰۷ و همچنین کفر درونی بیگانه آنستکه از طریق اراده و اختیار فاعل صادر شود و حکم پروردگار در باره بعض افراد به این که مؤمن و سعادت‌مند باشند، یعنی ایمان قلبی آنها را خواسته است. بقید اینکه از طریق اختیار تحقق یابد.

در اینصورت تحقق ایمان از آن افراد بطور حتم است و تخلف ناپذیر خواهد بود، ولی منافات ندارد که نسبت صفت ایمان بطور اختیار بوده و از طریق بکار بردن نیروی اراده و اختیار تحقق یابد.

باین بیان استفاده شد هر یک از افعال ارادی پیوسته با اسباب و علل آن، مورد حکم و مشیت پروردگار قرار می‌گیرد، در عین حال که خواسته پروردگار قطعی الثبوت است و نسبت فعل بمجموع اسباب درونی و خارجی آن نسبت واجب است. در عین حال نسبت فعل بفاعل بطور امکان خواهد بود زیرا جزء علت است.

بر این اساس حکم پروردگار در باره بعض افراد بشر که مؤمن و سعادت‌مند باشند آنستکه در اثر وجود علل و توافق اسباب که نشانه مشیت پروردگارند ایمان و سعادت آنان بطور حتم است ولی نسبت به شخص مؤمن که با نیروی اختیار و میل صورت اعتقادی ایمان و صفت کمال را می‌یابد، بطور امکان خواهد بود.

بعبارت دیگر فعل اختیاری بشر که علل و اسباب آن تحقق یافته واجب الثبوت است ولی عمل انجام شده نسبت بخصوص اراده و خواست فاعل بطور امکان خواهد بود. زیرا اراده فاعل جزء سبب است و معنای فعل ارادی آنستکه نیروی اختیاری خود را در آن

عمل بکار ببرد.

و این همان نسبت امکان است، یعنی چنانچه بخواهد بجای می آورد و چنانچه نخواهد ترک می نماید.

فعل اختیاری فاعل در صورتی که علل و اسباب آن تحقق یافته باشد که ظهور و نشانه‌ای از مشیت پروردگار و قطعی الثبوت است، این عمل انجام شده، نسبت آن به مجموع اسباب نسبت وجوب و حتم است در همین حال بقیاس شخص فاعل بطور امکان خواهد بود، انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۰۸

یعنی آن عمل را فاعل بطریق اختیار انجام داده نه بطریق اجبار زیرا نسبت عمل به اراده فاعل بطور امکان بوده و اراده فاعل یک جزء از سبب است نه مجموع اسباب و همچنین نسبت آن عمل بهر یک از اسباب بطور امکان است، یعنی چنانچه سایر اسباب نیز تحقق بیابند معلول، یعنی عمل تحقق می یابد و اگر سایر اسباب و یا یکی از آنها بوجود نیاید عمل تحقق نخواهد یافت و معنای نسبت امکان که عمل بقیاس اراده فاعل دارد آنستکه فعل و ترک آن عمل برای فاعل یکسان باشد و بیک طرف مجبور نباشد و فاعل چنانچه بخواهد آنرا انجام می دهد و اگر نخواهد ترک می نماید.

استفاده شد نیروی اختیار رکن و روح عمل قلبی و جوارحی انسان است زیرا انسان فقط بوسیله حرکات ارادی و افعال اختیاری که بر اساس اراده و فکر نهاده شده می تواند نواقص خود را رفع و حد وجودی خود را تکمیل نماید و بسیاری از مقاصد جز بوسیله بکار بردن نیروی فکر و حرکات ارادی نمیتوان به آنها نائل شد و فکر و خرد یگانه اساس کمالات وجودی و سعه تأثیر انسان است و فکر نیز همان سنجش تصدیقات نظری و عملی است که ارتباط بواسطه و یا بدون واسطه با کمالات وجودی انسان دارد و نیز یگانه وسیله نیل بسعدت و خودداری از اختلال زندگی و شقاوت همانا افعالی است که بر اساس فکر و اراده باشد و معنای فکر و اراده همان محبت و علاقه قلبی فاعل مختار است به فعل و به حرکت خود زیرا وسیله توجه بکمال مطلوب است همچنانکه نتیجه آن فعل یعنی خواسته نیز محبوب بالاصالة و مورد علاقه قلبی و کمال فاعل است.

بعبارت روشنتر فعل اختیاری عبارت از حرکت صادر از علم و اراده است بمنظور اینکه تمیز داده هنگام عمل و حرکت آنچه را که فاعل کمال خود را در آن حال بداند از آنچه کمال فاعل در آن نیست بدیهی است در هر فعل واجب و حرام و کفران نعمت و سپاس از نعمت و اداء وظیفه و هر یک از وظائف اعتقادی و یا وظائف انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۰۹

جوارحی همین حالت تفکر و تروی رخ می دهد که ایمان و یا کفر و شرک و یا اداء وظیفه و یا تمرد از آن کدامیک را کمال خود بطور حقیقت و یا بر اساس تخیل و خودستائی ترجیح دهد و آنرا در همان حال کمال خود بداند.

مثلاً- آشامیدن آب هنگام امساک ماه رمضان چنانچه حالت تروی و تفکر بر انسان رخ دهد که جنبه آسایش بدن و میل خود را ترجیح دهد و آب بیاشامد و صوم واجب را افطار نماید و یا جنبه روحانی و معنوی و امثال امر پروردگار را ترجیح دهد و از آشامیدن خودداری نماید.

پس در هر یک از عمل قلبی و اعتقادی و هر یک از افعال جوارحی نسبت به فعل و یا ترک آن حالت تروی و تفکر رخ می دهد که انسان در همان هنگام باقتضاء نفس اماره و یا لوازم هر چه را ترجیح دهد از کمال جسمانی و یا کمال معنوی و روحی همان را اختیار خواهد نمود.

نتیجه آنستکه قوام و حقیقت هر یک از اعمال قلبی مانند ایمان و کفر و همچنین هر یک از افعال جوارحی بر اساس صورت علمی و یا تخیلی و خودستائی است و جنبه بررسی و تمیز کمال و نیز حکم ترجیح فعل و یا ترک هر عمل است، هنگامی که عمل رخ می دهد.

بر این اساس است که احکام مختلف و ترجیح متناقض بر حسب اختلاف حالات روانی صادر و بموقع اجراء گذارده می شود، چنانچه علم پروردگار تعلق بیابد به ایمان قلبی و یا به اعمال جوارحی شخص، ثبوت و تحقق ایمان و اعمال او در خارج بطور حتم

است.

زیرا مورد تعلق مشیت پروردگار می‌باشد و آنچه متعلق علم پروردگار بوده ایمان و اعمال جوارحی آن شخص با قید اراده و اختیار او بوده است چنانچه ایمان و یا اعمال از همان شخص تحقق یابد ولی از طریق اراده و اختیار او نباشد معلوم پروردگار تحقق نیافته است نتیجه آنست که ایمان قلبی اهل ایمان و همچنین اعمال صالحه آنها در اثر اینکه مورد مشیت و علم و شهود ساحت کبریائی است ثبوت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱۰

آنها بطور حتم است ولی یک جزء آنها بکار بردن نیروی اراده و اختیار آنها است.

یعنی ایمان قلبی و اعمال صالحه از هر یک از اهل ایمان بر اساس فکر و صورت علمی و نیروی اراده و اختیار صادر شده باشد نه از طریق اجبار و یا غفلت گذشته از اینکه ایمان عبارت از صورت اعتقادی و تصدیق قلبی است و مورد اجبار قرار نمی‌گیرد بهمین قیاس کفر و عناد قلبی بیگانگان و گناهان که از آنها بمیل و رغبت صادر می‌شود پیوسته طریقه شقاوت و تیره‌بختی را بخواست خود می‌پیمایند، و منشأ این نظریه آنست که پروردگار غرض و فائده‌ای از عالم تکوین و نظام تشریح ندارد و نیز انسان مالک فعل و عمل خود نیست و از اعمال و حرکات خود بهره‌ای ندارد و مرجع افعال بشر زمینه اجبار است و انسان بر افعال خود قبل از عمل قدرت ندارد و نیز میان اسباب و مسببات و علل و معلولها ربط و ارتباطی نیست، نه ایمان و عمل صالح سبب سعادت می‌شود و نه کفر و عناد سبب شقاوت خواهد بود، این مرام افراطی اشاعره و جبریه است.

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُّوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَ شَهِيْقٌ:

بیان حالات همیشگی ساکنان دوزخ است که از شدت سوزش و سختی و سوز گداز خواه ناخواه نفس‌های آتشین خود را بسینه‌های خویش فرو می‌برند و سپس با فریاد کشش‌دار به ناله و زاری نفسهای فشرده خود را با فشار بیرون میدهند و جمله موصول وصله بهیئت جمع و معلوم ذکر شده بیان آنستکه سیرت خودستائی و مبارزه با ساحت کبریائی همانا تیره‌بختی و خواری است که بسوء اختیار خودشان محرومیت و فقدان را برگزیده و رانده از رحمت شده عناد و حسرت درونی آنان بصورت شعله‌های آتشین اعضاء و جوارح آنها را فرا میگیرد.

خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ:

بیگانگان بطور خلود و همیشگی در دوزخ زیست خواهند نمود تا هنگامیکه آسمان و کرات بالا و زمین پهناور صحنه قیامت ادامه یابد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱۱

استفاده میشود که عالم قیامت نیز بهشت و دوزخ را در بر گرفته است و از کرات بالا و زمین پهناور صورت میگیرد و تأکید خلود دوزخیان را وابسته به دوام آسمان و زمین عالم قیامت نموده است در صورتی که بطور طفیلی و بتبع هستند و خلود بالاصاله از حالات و اوصاف زندگی ابدی اهل دوزخ است.

و بر حسب آیه (يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرِ الْأَرْضِ وَ السَّمَاوَاتُ) (۴۹-۱۴) زمین پهناور دیگری جز کره زمین عالم طبع و همچنین از کرات آسمان غیر از این اجرام و کرات این جهان صحنه قیامت تشکیل می‌شود استفاده میشود عالم قیامت محصول عوالم و نظام آن نیز ثمره نظامهای امکانی است ناگزیر از هر جهت نظام دیگری در آن فرمانروا خواهد بود و بر حسب آیه (وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا) (۶۹-۳۹) از جمله اوصاف عالم قیامت آنستکه زمین و اهل آن دارای روشنی افشاندن نور حسی است، همچنانکه سرایر و نورانیت معنوی و ذاتی می‌یابند. نه فقط افشاندن نور حسی است، همچنانکه سرایر افراد بشر آشکار و از یکدیگر امتیاز ذاتی می‌یابند و حق از باطل و نیز اعمال صالحه از اعمال طالحه امتیاز یافته و تجسم می‌یابند و حقایق موجودات آشکار می‌شوند.

آیه بیگانگان را بخلود در دوزخ توصیف نموده تعریف بلازم است زیرا وصف ذاتی آنان خلود در شقاوت و سیرت آنان ننگین و محرومیت است و لازم آن نیز سکونت همیشگی و خلود در دوزخ خواهد بود. محتمل است بمناسبت این باشد که دوزخ منتهی سیر

و سلوک بیگانگان است.

إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ:

جمله استثنا از خلود در دوزخ است جز کسانی که پروردگار اراده فرماید و مشیت او تعلق بیابد که پس از اینکه مدت‌ها در دوزخ سکونت داشته رهائی یافته خارج شوند.

همچنانکه در باره گروهی از مسلمانان گناهکار که استحقاق عقوبت داشته و محکومیت آنان بسکونت در دوزخ بقسر و به سبب خارجی و گناهان آنها بوده، پس از اجرای عقوبت در باره آنان روان آنها صفاء می‌یابد و یا بسبب شفاعت مورد انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱۲

فضل پروردگار قرار گرفته مشمول عفو شده از دوزخ رهائی یافته و به بهشت خلد وارد خواهند شد و آیه انتهاء و پایان یافتن مدت محکومیت و یا وقوع شفاعت که اختصاص باهل ایمان گناهکار دارد، بصورت مشیت ساحت پروردگار تعبیر نموده بمنظور آنستکه در هر مورد که استثناء پذیرد و مقرر شود که افرادی از دوزخ رهائی یابند آنرا ظهوری از مشیت و فضل پروردگار معرفی نموده بقرینه اینکه استناد به صفت ربوبیت نموده و خطاب متوجه به رسول گرامی است و ما اسم موصول در مورد غیر صاحب خرد بکار رفته محتمل است از نظر ایهام و عدم توجه به آنها باشد، همچنانکه بر حسب آیه (وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ) ۱۱-۶۷ بدان اقرار می‌نمایند.

إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ:

صفت فعل و تأکید در باره قدرت بی‌نهایت پروردگار است که هر چه را اراده فرماید بدون قید و شرط ایجاد می‌نماید و هر قید و شرطی باشد از شئون خواسته است که شایستگی و امکان یافته از هستی بهره‌مند گردد و بفضل خود آنرا بموقع اجراء می‌گذارد. آیه در باره گروهی از گناهکاران اسلام است که پس از اجرای عقوبت مورد فضل قرار گرفته و تیره‌گی عارضی گناهان که سبب عقوبت آنان بوده زائل گشته روان آنها صفاء یافته از دوزخ رها شده بیرون می‌آیند و در مورد آنان خلود در عقوبت مورد ندارد. زیرا ایمان باصول و ارکان اسلام نورانیت ذاتی است و مانع از شقاوت ذاتی و خلود در عقوبت می‌باشد، فقط گناهان که صفای روان آنها را تیره نموده و مانند غبار بر آن نشسته بطور قسر سبب استحقاق عقوبت آنان بطور موقت و محدود می‌شود. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱۳

وَأَمَّا الَّذِينَ سَعِدُوا فِئِ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ:

بیان و تفصیل جمله فمنهم شقی و سعید است جمله سعدوا بهیئت مجهول است، بتناسب اینکه سعادت امر وجودی و نهایت فضیلت انسانی و به موهبت پروردگار است - سعادت‌مندان که شعار آنان عبودیت و انقیاد است و رابطه ارادی خود را بر طبق رابطه ذاتی و تکوینی تحکیم نموده، سیرت انقیاد آنان در عالم قیامت قدرت و اراده بطور اطلاق و نیز سکونت در جوار رحمت پروردگار بطور خلود خواهد بود.

در اثر اینکه در سعادت نیز خلود دارند و خلود بالاصاله از حالات و صفات اهل ایمان و تقوی است و بتبع آن خلود بهشت وابسته بدوام آسمان و کرات و زمین پهناور است که عالم قیامت و بهشت و دوزخ را در بر دارد و ظاهر از جمله ما دامت السماوات و الارض آسمان و زمین عالم قیامت است که در آن کاملترین نظام امکانی فرمانروا خواهد بود.

زیرا بر حسب آیه (يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ) نظام عالم طبع با تمام شئون آن گسیخته و پراکنده می‌شود و عالم دیگری را پروردگار ایجاد می‌نماید.

و کاملترین نظام را در آن اجراء خواهد فرمود بنام عالم قیامت استقرار آن حقیقی و ثبات آن ذاتی است و مستقر همیشگی اهل بهشت و اهل دوزخ خواهد بود.

و لا محاله در آن فوق و تحت. بالا و پائین و زیر و زبر تحقق می‌یابد و از آن تعبیر به آسمان و زمین می‌شود و بتبع بهشت و دوزخ استقرار حقیقی و خلود خواهند داشت.

إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ:

مشیت پروردگار را ظهوری از صفت ربوبیت کبریائی معرفی نموده استثناء مبنی بر اعلام قدرت قاهره است از نظر اینکه هر موجود امکانی ربط محض و عین انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱۴

تعلق بساحت کبریائی است و هر چه بآن شیء گفته شود مملوک و قیام و قوام آن هر لحظه بآفریدگار قیوم است و در همه عوالم بطور تجدد امثال وجود بآنها افزایده می‌شود.

در عالم قیامت نیز که کاملترین عوالم امکانی است، این حقیقت آشکارتر است، از نظر اینکه اهل ایمان و تقوی که بر حسب وعده و فضل پروردگار وارد بهشت جوار رحمت شده ناگزیر بطور خلود است و هرگز این سیرت ذاتی و درخشان از آنان زائل نخواهد شد، چه بلحاظ خلود و جودی و همچنین خلود بلحاظ جوار رحمت و نیز سکونت اهل ایمان سعادت‌مند در جوار رحمت از نظر انجام و وفاء بوعده پروردگار است و هرگز تخلف نخواهد فرمود بر این اساس سکونت آنان در بهشت ابدی خواهد بود.

عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُودٍ:

وصف بهشت خلد است که عطیه و موهبت همیشگی و پایان ناپذیر است، پروردگار اهل ایمان و تقوی را که در آن سکونت داده بطور دائم عنوان آن موهبت محض و عطیه و هدیه است و هرگز ملک حقیقی آنها نخواهد بود بطوریکه خلود در سعادت و یا خلود در جوار رحمت شائبه استقلال داشته باشند.

زیرا هر یک از افراد بشر چیزی را بدیگری هدیه کند از نظر اینکه ملک آنان بفرض است، رابطه او از آن عین قطع می‌شود و نمیتواند استرداد نماید ولی ساحت کبریائی مالکیت او حقیقی و از نظر آفرینش و افزایده وجود هر لحظه است و هر چه را بکسی واگذارد بطور عاریت خواهد بود و قیام و قوام هر دو هر لحظه وابسته بپروردگار قیوم است.

در کتاب در منثور بسندی چند از عمر بن خطاب روایت نموده می‌گفت:

هنگامی که آیه فمَنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ نازل شد از رسول اکرم صلی الله علیه و آله سؤال نمودم برای چه بوظایف و احکام الهی رفتار نمائیم برای امری که فراغت یافته و یا برای خاطر انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱۵

امر که فراغت نیافته.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: برای چیزی فراغت یافته و تقدیر بر آن جاری شده و فرمان در آن باره صادر شده است ولی هر کس برای آن چه غرض از خلقت او است بآسانی بآن نائل می‌شود، و لکن کل میسر لما خلق له.

و نیز کتاب نامبرده بسندی از امام علی بن ابی طالب علیه السلام از رسول اکرم صلی الله علیه و آله روایت نموده:

هنگام انجام امر جنازه‌ای بود چوبی را بدست گرفته بزمین خط می‌کشید فرمود کسی نیست از شما جز اینکه جا و مکان او در بهشت و یا در دوزخ مقرر نشده باشد. گفتند بنابراین میتوان به همان اکتفاء نمود.

رسول اکرم (ص) فرمود: (اعملوا فكل میسر لما خلق له) باید بوظایف و احکام الهی عمل نمود و هر که برای آنچه آفریده شده بآسانی بدان نائل خواهد شد و آیه (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى) را قرائت فرمود و مفاد جمله فكل میسر لما خلق له آنستکه طریقه عبودیت و سپاس پروردگار برای بشر سهل و آسان است و چنانچه نعمت پروردگار را کفران کند عذری از او پذیرفته نخواهد بود و همچنین است مفاد آیه (ثُمَّ السَّبِيلَ يَسْرَهُ) (۲۰-۸۵) که الف و لام آن عهد است و سبیل همانا طریقه عبودیت و راه خیر و سعادت است که بر بشر سهل است.

ولی بر حسب آیه قبل از آن (مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ) (۱۹-۵) چه بسا شنونده گمان کند با اینکه بشر مخلوق و همه شئون وجودی او

مورد تقدیر و تدبیر پروردگار است و از هر سو او را فرا گرفته و احاطه نموده چه بلحاظ خلقت و چه از نظر تدبیر و از جمله افعال و آثار وجودی او است هر لحظه تحت تدبیر و تقدیر پروردگار خواهد بود که ضروری و تخلف ناپذیر است. بر این اساس در حرکات و افعال خود مجبور بوده و اختیاری از خود بکار نمیبرد و چنانچه در مقام کفران و انکار برآید به او ارتباطی نخواهد داشت همچنین انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱۶

تمرد و عصیان او بطور اجبار است و همه حرکات و سکنتات و گفتار او نیز مانند سایر شئون وجودی وی تحت تدبیر و بطور اجبار است و ملامت و سرزنش باو متوجه نخواهد بود و دعوت و امر و نهی او مورد ندارد زیرا از خود اختیار ندارد و آیه (ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرُهُ) ۲۰-۸۰ پاسخ از این شبهه است به این که خلق و تقدیر و تدبیر پروردگار در باره شئون وجودی بشر منافاتی ندارد. با اینکه انسان در عین حال که تحت احاطه و تدبیر پروردگار است در باره افعال و اعمال خود همچنین در باره انجام وظایف دینی و اطاعت پروردگار مختار باشد، زیرا تقدیر پروردگار بر فعل اختیاری بشر است. به این که بشر بوظایف سپاسگزاری قیام نماید و از طریق اختیار خواسته خود را بجا آورد یعنی قید عمل و رکن حرکات او همانا بکار بردن نیروی اختیار او است، پس فعل انسان با قید اختیار از او صادر می‌شود و شئون وجودی و فعل او با قید اختیار او مورد تدبیر و تقدیر پروردگار قرار گرفته است بالاخره انسان در باره اعمال خود مسئول است با اینکه پیوسته مورد تقدیر و تدبیر قرار گرفته است.

و جمله (یسره) تصریح بآنستکه بشر پیوسته از طریق حرکات و افعال خود بکمال که بر اساس تعقل و یا تخیل است رهسپار میگردد و برای اینکه نیازهای خود را برآورد و آنچه را که فاقد است در اثر سعی و حرکت واجد گردد.

در اینصورت پیمودن طریقه عبودیت برای اهل ایمان و تقوی و همچنین پیمودن طریقه ضلالت و شقاوت برای تیره‌بختان و بیگانگان بسی آسان است زیرا اعمال هر یک از آن دو گروه ظهور خواسته آنها است و بوسیله حرکات و اعمال خودشان بمقصدی که برگزیده و مورد علاقه قلبی آنان است نائل می‌شوند عبارت دیگر غرض از حرکت و فعل اختیاری کسب کمال و آنچه را که فاقد است، واجد شود و غرض از کسب و کمال نیز وجود کامل خود میباشد و مفاد آیه (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى) آنستکه هر که از اموال خود بتهیدستان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱۷

انفاق کند و نیز بشارتهائی را که باهل ایمان داده شده تصدیق نماید و بروز قیامت ایمان داشته پروردگار او را توفیق دهد و وسائل سعادت او را فراهم و آماده فرماید تا بتواند بزندگی سعادت‌مندان و دخول بهشت نائل شود.

و بحکم خرد و بداهت محال است انسان بمقصدی مانند سکونت در جوار رحمت پروردگار بطور گزاف بدون کسب فضیلت. و بدان درجه از تعالی بشری نائل شود برای توضیح بیشتری در باره افعال انسان که ظهور خواسته او است از جمله آیه (أَلَّا تَرَىٰ وَاِزْرَةً وَاِزْرَةً أُخْرَى) ۳۸-۵۳ بیان حقیقت نیروی اختیار و آثار و لوازم آنست که بحکم خرد هرگز عمل جنایت و گناهی استناد بدیگری نخواهد داشت زیرا وزر و زیان محصول حرکت و خواسته او است و منتهی سیر و حرکت او است که بدان میرسد و هر چه را که خود بآن نماید قیوم آن و از شئون وجودی او خواهد بود، پس گناه حد وجودی گناهکار است و در حقیقت طالب رذالت و شقاوت و در جستجوی سیرت پلید است.

و آیه (وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) ۳۹-۵۳ سعی بمعنای سرعت و شتاب در انجام عمل است و حرف لام بمعنای ملک حقیقی است که از شئون وجودی و آثار و لوازم آن از خیر و شر و سود و زیان و صلاح و فساد است.

آیه مرکب از عقد سلبی و بیان آنستکه هر گونه علاقه که بنظر عقلا بانسان ارتباط دارد عاریتی است و نیز محال است بشر بمقامی از انسانیت و فضیلت و یا رذیلت و همجیت نائل شود جز از طریق حرکت و سعی و کوشش و عقد ایجابی آن جمله (إِلَّا مَا سَعَى) بیان آنستکه حقیقت انسان همانا محصول سعی و ثمره کوشش او است و نیروی استکه در باره افعال اختیاری خود بکار میرسد و حقیقت سیر و تکامل انسان از طریق سعی و اقدام بعمل و بکار بردن نیروی اختیار است که آنچه را فاقد است کسب می‌نماید و

نقیصه خود را رفع و برسیدن به نتیجه نقص وجودی خود را تکمیل می‌نماید محال است نیروی محرکی حرکتی را بوجود آورد و رابطه ذاتی با همان انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱۸

حرکت و مقصد نداشته باشد و در روان فاعل مختار آن عمل و سود و زیان آن ثبوت و تحقق نداشته باشد و قبل از حرکت خیر و صلاح آن عمل را تصدیق ننموده و در آن باره قضاوت نکرده باشد بر این اساس است که فاعل مختار قیوم افعال و اعمال خود می‌باشد و افعال او نیز قائم به او و خواسته اویند و سایر اموریکه به نظر اجتماع بانسان نسبت دارد مانند مال و منال و فرزند بطور فرض است.

زیرا وجود هر یک از آنها جدا و دارای حد وجودی دیگری است مانند مال که بفرض و عاریت و قابل نقل و انتقال است و هنگام مرگ نیز آن علاقه از انسان قطع می‌شود و انسان بحقیقت مالک چیزی نیست جز اعمال اختیاری خود و محصول آن از خیر و شر که ظهور خواسته او در خارج و کمال او است و هرگز صفت کمال انسان مابین با او نخواهد بود، پس هر چه را از عمل اختیاری بآن قیام نماید قیوم آن عمل بوده و عمل نیز محصول و از شئون وجودی و سیرت و صورت اکتسابی او خواهد بود پس فعل انسان که مورد مشیت پروردگار باشد شئون وجودی آن فعل نیز مانند فاعل و اراده و اختیار آن نیز مورد مشیت پروردگار خواهد بود.

یعنی مشیت بدان فعل تعلق یافته بقید اینکه واجد شئون وجودی خود از فاعل و قید اراده باشد و چنانچه از فاعل دیگر و یا بدون اراده فاعل تحقق بیابد آنچه مورد اراده پروردگار بوده تحقق نیافته است (وَ أَنْ سَعِيهِ سَوْفَ يُرَى) (۴۰-۵۳) سعی عبارت از فعل و حرکت جوارحی است که بر اساس فکر و اراده باشد و پس از رشد و نمو محصول آن عاید فاعل مختار می‌شود و آنرا در خود می‌یابد و فعل اختیار از جمله موجودات طبیعی و حد وجود فاعل مختار است و در نظام امکان ثابت و باقی خواهد بود زیرا کمال مطلوب فاعل مختار بوده و ضمیمه و شأن وجودی او می‌شود و واجد آنست و نیز مورد مشاهده دیگران خواهد بود، چه در این نظام که آغاز ظهور آنست.

همچنین در عوالم دیگر که بنهایت ظهور خواهد رسید

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۱۹

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۰۹ تا ۱۱۹] ص: ۵۱۹

اشاره

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمُوفُونَ نَصَبَ بَيْنَهُمْ عَنَرٍ مَنقُوصٍ (۱۰۹) وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَ لَوْلَا- كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقَضَيْتَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (۱۱۰) وَ إِنَّ كَلِمَةَ لَمَّا لِيُؤَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۱۱) فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَ مَنْ تَابَ مَعَكَ وَ لَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۱۱۲) وَ لَا تَزْكُنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءٍ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ (۱۱۳)

وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَ زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِنُ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرِي لِلذَّاكِرِينَ (۱۱۴) وَ اصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أُجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۱۱۵) فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةً يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَ كَانُوا مُجْرِمِينَ (۱۱۶) وَ مَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَ أَهْلَهَا مُصِيلِحُونَ (۱۱۷) وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ (۱۱۸)

إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَ لِذَلِكَ خَلَقَهُمْ وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لِأُمَّلَانَ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ (۱۱۹)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۲۰

(شرح) ص: ۵۲۰

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْْبُدُ هُؤُلَاءِ مَا يَعْْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْْبُدُ آبَاؤَهُمْ مِنْ قَبْلُ:

آیه از نظر تشریف خطاب بر رسول اکرم (ص) نموده و بیان حقیقی است به این که شایسته نیست مردم در این باره شک و تردید نمایند بلکه آئین قریش بطور حتم بت پرستی و خودستائی است و پیروی از آئین پیشینیان است از نظر اینکه بشعار قومیت خود پابند باشند و وحدت و قومیت خود را حفظ نمایند.

وَإِنَّا لَمَوْفُوهُهُمْ نَصِيحُهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ:

سیرت شرک و عناد با ساحت کبریائی همانا محرومیت از رحمت و قطع رابطه عبودیت است و جز خلود در شقاوت نصیب و بهره‌ای نخواهند داشت و بر حسب عقوبت ذاتی که کسب نموده آنها را برای همیشه عقوبت خواهیم نمود و در باره آنان شفاعت پذیرفته نخواهد شد.

زیرا عفو و صرف نظر از عقوبت در اثر رفع تیره‌گی عارضی است که روان تبهکار را فرا گرفته و در اثر اجرای عقوبت، کدورت روان آنان زایل شده باشد و این در صورتی است که اهل ایمان بوده و رابطه ایمان آنان محفوظ باشد و روان آنان صفاء و نورانیت ذاتی داشته باشد و در باره مشرکان که عناد صورت روان آنها انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۲۱ بوده و شقاوت ذاتی است با اجرای کیفر و عقوبت در باره آنان شقاوت و محرومیت ذاتی آنان زائل نمیشود.

وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَآخْتَلَفَ فِيهِ:

آیه متصله مبنی بر توبیخ کفار مکه بود که بمنظور وحدت و حفظ شعار قومیت خود از آئین نیاکان بدون بررسی پیروی می‌نمایند و از نظر عناد نزول آیات قرآنی را بر رسول اکرم (ص) انکار می‌نمایند و بمنظور تسلیت خاطر رسول گرامی نیز پروردگار جریان اختلاف یهود را در باره توریه کتاب آسمانی حکایت نموده که اختلاف آنان در باره معارف الهی و اصول توحید و در باره احکام آسمانی در اثر بدعت در دین و تغییر تازه‌ای از احکام و وظایف عملی بوده است به این که اقوال پراکنده و آراء متشتت و متفرق اظهار نموده که حق پنهان گردد.

اینگونه القاء خلاف از شئون دانشمندان دینی خواهد بود آنان که در مقام تمرد از حق و القاء خلاف برآیند از حریم دین خارج شده شایسته عقوبت ابدی خواهند بود.

وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ:

نظر به این که نظام این جهان بر اساس امتحان و آزمایش است و هر یک از افراد در طی زندگی باختیار آنچه در کمون خود از سعادت و یا شقاوت پرورانیده بظهور می‌رسانند.

بدین جهت کیفر و مجازات آنان که در مقام مخالفت برآمده و در دین بدعت نهاده پروردگار آنها را در دوره زندگی بمعرض آزمایش کامل در آورده و به آنان مهلت دهد و در عالم قیامت آنها را عقوبت خواهد فرمود.

وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ:

کفار مکه با اینکه آیات اعجاز‌آمیز قرآنی را شنیده باز از نظر عناد اظهار شک و تردید می‌نمایند به این که از جانب پروردگار نازل شده است مانند دانشمندان یهود، انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۲۲

با اینکه حق را میدانستند از نظر سوء استفاده حق را بوسیله بدعت پنهان می‌نمودند.

وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لِيُؤْفِقْتَهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ:

کلا- منصوب و اسم ان و تقدیر آن جمله کل المختلفین است یعنی همه آنان که طریقه تمرد و مخالفت پیموده و بدعت در دین

نهاده‌اند و کلمه لما لام سوگند و جمله یوفینهم از وفاء گرفته شده و نون تأکید و فاعل آن ربک میباشد.

آیه در مقام تهدید است گروهی که در مقام تمرد از اصول توحید و بدعت در دین برآمده پروردگار آنها را عقوبت خواهد فرمود زیرا به راز دلها و منویات بشر و به همه اعمال و کردار مردم خبرویت دارد إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ:

صفت فعل و مبنی بر حصر است به این که پروردگار بر ارزش و وزن هر عمل قلبی و اعتقادی و اعمال جوارحی از نیک و بد و صالح و طالح، صحیح و باطل کاملاً آگاه است نه بطور حصولی و انفعال بلکه بطور احاطه قیومیه زیرا اعمال قلبی و عقیده همچنین اعمال جوارحی بشر از جمله موجودات است و ظهوری از خبرویت و احاطه علمی پروردگارند.

و بعبارت دیگر انسان چنانچه در نظامی که در باره اعمال اختیاری و یا حرکات غیر ارادی خود مشاهده نماید در آن جهاتی است که پاره‌ای از آنها از نیروهای شنوائی و یا بینائی و یا چشائی و غیر آنها صادر میشود و پاره‌ای از نیروهای باطنی از ادراک و شعور و تصور و تصدیق و نیز از نیروهای جوارحی و یا نیروهای داخلی هاضمه و ماسکه و مانند آنها.

از نظر دیگر از لوازم کودکی و طفولیت و جوانی و فرسودگی است، با توجه به این نظام حیرت آور بطور حتم می‌باید که همه بر حسب تقدیر و خبرویت مخصوص است که اختصاص بساحت کبریائی قیوم و خبیر علی الاطلاق دارد. انوار درخشان، ج ۸، ص:

۵۲۳

فَأَسْتَقِمَّ كَمَا أُمِرْتُ:

مبنی بر ارشاد و تعلیم رسول گرامی صلی الله علیه و آله است بامری که حقیقت عبودیت و شعار انقیاد است و استقامت عبارت از بناگذاری و بکار بردن نیروئی است که عمل را به طور کامل انجام دهد و در این مورد آنچه بر حسب مقام علمی و تلقی وجودی آموخته و یافته با عزم و تصمیم بآن قیام بنما.

همچنانکه بر حسب آیه «وَإِنَّكَ لَتَلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ» (نمل آیه ۴) آنچه از حقایق معارف، تلقی وجودی نموده‌ای و صورت علمی بتو القاء و موهبت شده بطور تحقق بآن قیام بنما و در همه شئون و حالات زندگی بساحت کبریائی اعتماد بنما و بآنچه موهبت شده‌ای وفادار و ثابت و مستقر باش.

و آیه (فَأَسْتَقِمَّ كَمَا أُمِرْتُ) مبنی بر دستور و برنامه انفرادی و خطاب به رسول گرامی صلی الله علیه و آله است به این که در مقام انجام وظایف رسالت و تبلیغ احکام همچنین به التزام بآنها بر حسب صورت اعتقادی و خلقی و عملی باید ثابت و مستقر باشی و پیوسته بوظایف رسالت و بحقایق عبودیت قیام نمائی، زیرا دعوت جهانیان بدین اسلام و مبارزه با دنیای شرک و کفر جز رسول گرامی باین چنین وظیفه‌ای نمی‌تواند قیام نماید.

و در آیه (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا) این خطاب نیز از نظر رسالت و بپا داشتن دین اسلام اختصاص بر رسول گرامی دارد. وَمَنْ تَابَ مَعَكَ:

ایمان و تقوی اساس توبه و بحقیقت رجوع بسوی پروردگار است همچنین اهل ایمان که بتو گرویده و دعوت تو را پذیرفته و از برنامه مکتب قرآن پیروی می‌نمایند آنان نیز هر یک بقدر سعه و جودی خود از تعلیمات رسول گرامی استفاده نموده باید وفادار باشند و به پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله از نظر شرافت و وساطت که بطور اطلاق دارد، چه بلحاظ فیوضات تکوینی و چه بلحاظ مقام رسالت و دعوت جامعه انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۲۴

بشر بدین اسلام بطور افراد خطاب نموده است و لحن خطاب نیز مبنی بر تشدید است.

همچنانکه از ابن عباس نقل شده می‌گفت: آیه‌ای از آیات قرآنی بر رسول گرامی نازل نشده که سختتر باشد بر او از این آیه و فرمود سوره هود و مانند آن مرا پیر نمود و آثار شکستگی در من آشکار شده است زیرا دوام و استقامت بطور اطلاق در انجام رسالت و دعوت جامعه بشر بدین اسلام و نیز تحقق بشعار عبودیت زیاده بر طاقت است و شاهد آنستکه بر اساس عصمت الهی است

که با نیروی استقامت در مقام عبودیت برآید و لحظه‌ای تزلزل بر خاطر قدس رسول گرامی خلیجان ننماید و دستور استقامت و پایداری نسبت به پیروان مکتب قرآن در پرتو ایمان آنها قابل تشکیک و دارای درجات و مراتبی است.

وَلَا تَطْعُوا:

عقد سلبی و خطاب باهل ایمان است که استقامت و پایداری باده وظایف بآنستکه هرگز از وظایف دینی تجاوز ننمایند و در مقام مخالفت بر نیائید حلالی را حرام و یا حرامی را جایز بدانید و تزلزل نیز بر خاطر آنان خلیجان ننماید که شاهد بر عدم استقامت و ضعف ایمان است.

إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ:

مبنی بر حصر و تهدید است، پروردگار بر خطرات و راز دلها و بر منویات مردم و نیز بر سیرت و ارزش اعمال جوارحی آنان آگاه و بصیرت دارد، از نظر احاطه قیومیه‌ای که دارد خاطره و یا ارزش هیچ عملی بر او پنهان نخواهد بود.

وَلَا تَزُكُّوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا:

آیه مبنی بر نهی از اعتماد و تمایل به بیگانگان است و ضد آن نفرت و تبری است و هر نحو که اعتماد و تمایل به ستم صدق کند آیه از آن نهی صریح نموده است مثلاً در موقع لزوم و یا طی سخن بعض حقایق و احکامی را بیان کند که انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۲۵

ضمن سبب تأیید ستمگران گردد و یا در مورد سؤال از پاسخ بعض حقایق و یا اسرار که مخالف مرام آنان باشد سکوت کنند و از بیان حقیقت خودداری نمایند و یا در موارد اجرای حکمی بآنان اعتماد نموده درخواست کمک کنند و یا بکمک و با اعتماد آنان حقی را بپا بدارند و اجراء نمایند و یا بوسیله اجرای حکمی باطل و ستم را احیاء کنند و هر یک از این موارد بجهتی اعتماد و تمایل بستمگران و تأیید باطل است.

و مفاد آیه نهی جامعه اسلام است، هرگز در باره اجرای احکام و اداء وظایف دینی اعتماد بستمگران ننمایند و همچنین زندگی اجتماعی آنان بر اساس اعتماد بستم و ستمگران نباشد بلکه مرام آنان حق و اظهار حق و پشتیبانی از حق و حقیقت باشد و هرگز حق و یا حقیقتی را انکار ننمایند و یا از باطل پشتیبانی نکنند.

خلاصه سخنان و گفتار و رفتار آنان بر محور حق و پشتیبان از حقیقت باشد و هرگز آمیخته به باطل و خلاف حقیقت نباشد، همچنانکه صحت و قبول هر یک از عبادات و عمل قربی نیز شرط است که در آن شائبه شرک و ظلم بر خود و یا اضرار بر اشخاص و یا بر اجتماع نباشد، همچنانکه اساس دین اسلام و مکتب قرآن بر توحید خالص است شعار جامعه اسلام نیز باید طبق آن باشد.

فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ:

بیان سیرت اعتماد و تمایل مسلمانان به بیگانگان و بستم است که در قیامت صورت آن حرارت دوزخ و شعله‌های آتشین خواهد بود و حس و تماس کمترین نیروی احساس و کنایه از مرتبه ناقص از عقوبت است.

وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ:

اعتماد و تمایل به بیگانگان و بستمگران مخالف با اعتماد به پروردگار است.

ولایت و تدبیر در باره این طبقه مردم اجرای عقوبت و شعله‌های آتشین است و نیروئی نمیتواند آنها را رهایی بخشد. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۲۶

ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ:

ثم حرف تراخی و بیان شدت عقوبت است که پس از اجرای کیفر نیز شفیع و ناصری برای آنان نخواهد بود که به پیشگاه پروردگار شفاعت نماید و مورد عفو قرار بگیرند و از عقوبت رهایی یابند.

وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفِي النَّهَارِ وَ زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ:

پس از آنکه در آیات متصله بیان نمود که شرک و کفر عبارت از قطع رابطه عبودیت از پروردگار است و بطور حتم انسان را بهلاکت خواهد افکند و بحکم خرد بشر باید بر طبق رابطه تکوینی ارتباط ارادی و اختیاری خود را با پروردگار تحکیم نماید و بستمگران نیز در انجام وظایف و اعمال جوارحی و حیات دینی اعتماد ننماید.

آیه بیان آنستکه از جمله وظایف عملی که شعار آن عبودیت و تحکیم رابطه با آفریدگار است اقامه و پیداشتن فرائض پنجگانه صبح و پسین و شام است که برابر کعبه بسپاس نعمت پروردگار بطور مخصوص و شرائط خاصی قیام نمایند.

و خطاب آیه برسول گرامی صلی الله علیه و آله است که بآداء فرائض پنجگانه قیام نماید و بمسلمانان نیز حکم و جوب آنرا ابلاغ نماید که هر مسلمان باید به فرادی و یا بجماعت فریضه را بخواند و خود نیز با مسلمانان بهیئت جماعت فریضه را بجا آورَد إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُدْهِنَنَّ السَّيِّئَاتِ:

بیان آنستکه انجام وظایف دینی و سپاس نعمت ظهور و رشد نیروی ایمان و تقوی است و نیز سبب صفاء قلب و نورانیت روح می شود و کدورت و تیره گی گناهان کوچک را زایل می نماید زیرا بر آینه قلب از ارتکاب گناهان غباری می نشیند و در اثر قیام به آداء فرائض تیره گی های گناهان برطرف خواهد شد.

در تفسیر مجمع است از ابی حمزه ثمالی روایت نموده اند که می گفت: از امام باقر و یا از امام صادق علیهما السلام شنیدم می فرمود: که امیر مؤمنان علی علیه السلام انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۲۷

بمردم توجه نموده فرمود: آیا کدام از آیات کریمه بنظر شما بیشتر سبب رجاء و امید از عفو گناهان است.

بعضی از حاضرین گفتند: آیه «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ» حضرت فرمود صحیح است ولی این آیه نیست بعضی دیگر گفتند: آیه «وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلَمْ نَفْسَهُ»

حضرت فرمود: صحیح است ولی این آیه نیست.

و بعضی دیگر گفتند: آیه «قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ» حضرت فرمود: صحیح است ولی این آیه نیست.

بعضی دیگر گفتند: آیه «وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً» حضرت فرمود: این آیه نیست. مردم گفتند: ای مسلمانان در این باره چه اطلاع دارید، پاسخ گفتند نمیدانیم امیر مؤمنان علی (ع) فرمود: از حبیب رسول اکرم (ص) شنیدم. میفرمود آیه ای که بیشتر سبب رجاء و امید است برای گناهکاران آیه «وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفِي النَّهَارِ» است.

فرمود: یا علی، سوگند بآفریدگار که مرا به رسالت اعزام فرموده و منصب بشیر، و نذیر موهبت فرموده، هر یک از مسلمانان که وضوء بگیرد از گناهان پاک می شود و چنانچه بسوی پروردگار اقبال نموده با حضور قلب فریضه را انجام دهد از گناهان پاک می شود مانند روزی که از مادر متولد شده و چنانچه در فاصله نمازها گناهی داشته آن نیز این چنین است تا این که هر یک از فرائض را شمرده سپس فرمود: یا علی، منزلت فرائض پنجگانه برای مسلمانان مانند نهر آبی است که در خانه جاری باشد و هر یک از شما در شبانه روز پنج بار خود را با آن آب بشوید آیا چرک در بدن او می ماند. آداء فرائض یومیته برای مسلمانان این چنین است.

ذَلِكَ ذِكْرِي لِلدَّاكِرِينَ:

اهل دانش و معرفت به این نکته متوجه شوند که قیام بفرائض یومیته همچنین انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۲۸

آداء واجبات و پرهیز از گناهان صفا و نورانیتی در قلب پدید می آورند، زیاده بر نورانیت ذاتی که در پرتو ایمان و تقوی دارند و نیز سبب یادآوری پاره ای از حقایق و معارف است که در فطرت بشر نهاده شده و بدان توجه نداشته، مانند خدا شناسی و قیامت و عوالم دیگر.

وَاصْبِرْ:

پس از توجه بساحت پروردگار، بوسیله اداء فرائض هر صبح و پسین و شام آیه به رکن دیگر که وسیله نجات و موفقیت است اشاره نموده آنستکه نیروئی که انسان بتواند در برابر دشواریها و اداء وظایف و یا حوادث ناگوار مقاومت و ایستادگی نماید، نیروی صبر و بردباری و آرامش خاطر است که هر لحظه بخاطر خود بسپارد و این صورت اعتقادی را بخود تلقین نماید.

به این که چشیدن رنج این حادثه و اداء وظیفه سبب رسیدن بسعدت می شود و ثمره و نعمتی از آن بوجود می آید که ثابت و مستقر و همیشگی خواهد بود با این صورت علمی و اعتقادی بدیهی است که رنج محدود و موقت آن وظیفه و حادثه بر روح انسان سهل و قابل هضم می گردد:

بر حسب تحلیل نیروی صبر و بردباری محصول توجه و اعتماد بساحت پروردگار است و دارای درجات بیشمار خواهد بود و مرتبه عالی آن رضا و خشنودی از ساحت کبریائی است و مراد از خطاب برسول گرامی و ارشاد او به صبر خشنودی و تسلیم وی در اداء وظیفه و مقاومت در برابر دشواریهای طاقت فرسا است و نیز ارشاد اهل ایمان و تقوی است به این که نیروی صبر و بردباری را در برابر هر پیش آمد ناگوار و یا اداء وظیفه و یا پرهیز از گناهان بکار بندند.

فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ:

مبنی بر ترغیب است، هرگز پروردگار عمل خیری را که شعار آن عبودیت باشد بیهوده نخواهد گذارد و حسن عمل نه فقط در اثر فائده خارجی آنست که بطور انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۲۹ موقت بر آن مترتب می شود و زوال پذیر است.

بلکه بلحاظ خلوص آنستکه فقط بمنظور جلب خشنودی پروردگار باشد تا اینکه نیروی بقاء بآن دمیده شود و بصورت نعمت جاودان در خواهد آمد، و نظر به این که فعل اختیاری ظهور و حد وجودی فاعل است فقط در صورتی فعل دارای شعار عبودیت خواهد بود که حسن فاعلی نیز داشته از اهل ایمان و تقوی و بمنظور خشنودی پروردگار باشد.

فَلَوْ لَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ:

آیه مبنی بر آنستکه اقوام و امتهای گذشته که نامبرده شدند، پروردگار آنها را در اثر کفر و شرک و مبارزه با پیامبران بهلاکت افکند و سبب آن بود که در میان آن اقوام گروهی نبودند که مردم را از شرک و گناهان منع کنند و از فساد جلوگیری نمایند.

و مراد از فساد در زمین شرک و کفر و مبارزه با دعوت پیامبران و گناهان است و آیه بیان نموده که عجب است. بسیاری از اقوام و امتهای گذشته با اینکه آیات و دلایل یگانگی پروردگار را مشاهده نموده و دعوت پیامبران را شنیده بودند و هلاکت اقوام گذشته را مانند عاد و ثمود دیده و یا شنیده بودند.

گروهی از آنان خداپرست نبودند که مردم را از گناهان و شرک و فساد جلوگیری نموده باز دارند پروردگار آنها را بهلاکت افکنده جز گروهی از آنان که در اثر پیروی از پیامبران، آنها را از عقوبت نجات داده و رهائی بخشیده است.

أُولُوا بَقِيَّةَ:

اسم جمله لم یکن است، یعنی صاحبان فضیلت نبوده و شایسته هلاکت بوده اند و جمله ینهون عن الفساد نیز صفت برای اولوا بقیة است.

إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ:

استثناء از جمله نافیه لم یکن من القرون است جز گروهی اندک که آنها را از عقوبتی که بر مردم نازل نموده رهائی بخشیدیم از نظر اینکه بدعوت پیامبران پاسخ انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۳۰

داده و از گناهان خودداری نموده از فساد و شرک نیز مردم را نهدی می نمودند.

وَ اتَّبِعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أَتَرَفُوا فِيهِ:

بیان حال سایر مردم است که اکثریت را تشکیل میدادند و سبب هلاکت آنان را بیان نموده از نظر اینکه بخود و نیز بعموم ستم می نمودند و از نعمت پیروی از پیامبران و قبول دعوت آنان خود را بی بهره و در زندگی جز پیروی از هوی و هوس غرضی نداشته و پیوسته با پیامبران مبارزه می نمودند.

وَ كَانُوا مُجْرِمِينَ:

جمله حال و بیان سبب هلاکت اکثر اقوام نامبرده است، از نظر اینکه پیوسته بگناهان و کفران نعمتهای پروردگار اصرار می نمودند. وَ مَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهِلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَ أَهْلِهَا مُصْلِحُونَ:

آیه بهیئت ناقص مبنی بر تنزیه ساحت کبریائی است از اینکه ساکنان بلاد و شهرستانهایی را بهلاکت افکند و حال اینکه آن مردم صالح و شایسته بوده و به نعمت آفرینش سپاس گذارند و هر مردمی را که بهلاکت افکنده پس طالح و ناسپاس بوده اند. و آیه بصفت رب استناد نموده مشعر به این که صفت ربوبیت پروردگار و احاطه بصلاح و سرایر قلوب مقتضی است در صورت شایستگی و قابلیت مردم پی در پی بآنها افاضه فرماید و آنان را بسوی سعادت سوق دهد و چنانچه حکمت اقتضاء کند، مردم ناسپاس را بهلاکت می افکند.

در آیات کریمه از بلاد و شهرستانها که ساکنان آنها بهلاکت افتاده قریه (قصبه) تعبیر می نماید از نظر عدم توجه بکثرت عددی ساکنان آن بلاد است و از قصبات که مسکن پیامبران بوده تعبیر بمدینه یعنی شهرستان و بلد می نماید، از نظر توجه بفضیلت ساکن آن است. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۳۱

وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً:

آیه مبنی بر توحید افعالی پروردگار است، چنانچه مشیت پروردگار تعلق بیابد که جامعه بشر اهل ایمان و تقوی شوند و مرام و مقصد آنان سعادت باشد میتواند و سائلی بر حسب نظام آماده فرماید که همه افراد مانند اهل ایمان پیرو مکتب قرآن و پرهیزکار باشند که هر یک باختیار خود طریقه سعادت می پیمایند و فردی از طریقه ایمان رو نگرداند.

ولی بر حسب نظام آزمایش پیوسته این چنین است گروهی پیرو سعادت بوده و در زمره اهل توحید قرار گرفته و گروهی انبوه طریقه ضلالت و گمراهی خواهند پیمود.

و محتمل است مفاد آیه «لَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً» بقرینه اینکه حرف لو در مورد محال بکار می رود، این باشد چنانچه مشیت قاهره پروردگار تعلق بیابد که مردم هر زمان، پیرو دین حق باشند و در آن اختلاف ننمایند.

مثلا در زمان اعتبار دین توریه و یا انجیل مردم آن زمان پیرو دین حق باشند و همچنین پس از تشریح دین اسلام مردم از آن پیروی نمایند و کسی بت پرستش نکند و یا کافر و معاند نباشد میتواند و هر چه را که مردم باختیار بدان معتقد شوند و پیروی نمایند از حیثه قدرت و مشیت پروردگار بکنار نخواهد بود.

زیرا موجود ممکن ربط محض بآفریدگار است، همچنین اعتقادات و صورت روانی و علمی بشر ظهوری از مشیت پروردگار است و از نظر اینکه مفاد آیه کلی است منطبق بر دیانت‌های آسمانی می شود.

پس از رحلت رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز آیه بر جامعه مسلمانان منطبق است، چنانچه مشیت قاهره پروردگار تعلق می یافت که مسلمانان بطور اجتماع از مکتب قرآن که بتصدی و نظارت اوصیاء علیهم السلام اداره می شود، پیروی نمایند در جامعه اسلام

اختلاف کلمه پدید نمی آمد و بتفرقه و پراکندگی آنان منتهی نمی شد که تنها یک انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۳۲

فرقه از آنان هدایت یافته و سایر فرقه‌ها طریقه ضلالت و خودستائی پیمایند.

وَ لَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ:

جمله حال است. بر حسب نظام آزمایش همچنانکه از علم ساحت کبريائي گذشته است که بشر بر حسب نیروی خودستائي، گروه بسیاری از آنان پیوسته از طریقه دین تخلف می نمایند و اختلاف و بدعت در دین پیوسته در سلسله بشر دائر بوده است و از ناحیه پیشوایان دینی بوده، از نظر اینکه رهبر مردم در امور دینی هستند بدیهی است اختلاف در دین، در اثر اقوال گوناگون و بدعت سبب خلط باطل بحق خواهد شد و حق در میان اقوال و نظریات چندی مشتبه می شود، بدیهی است بدعت در دین از نظر جهالت بحکم آسمانی نیست.

بلکه از نظر خودستائي و سوء استفاده است و بالاخره اختلاف و بدعت در دین از نظر اینکه از اهل حکم و فتوی است تأثیر خود را که سبب اختلاط و اشتباه حق در میان اقوال باطل است خواهد داشت و هر یک از اقوال پیشوایان دینی نیز پیروانی خواهند یافت. پروردگار نیز در قیامت هنگام بررسی باعمال مردم کسانی را که بدعت در دین نهاده و همچنین آنان که از آنها پیروی نموده‌اند، عقوبت خواهد فرمود.

همچنانکه پس از رحلت رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز در جامعه اسلام اختلاف پدید آورده و گروهی در مقام تصدی خلافت و زمامداری جامعه اسلام برآمدند و مرام خود را عنوان «حسبنا کتاب الله» معرفی نمودند و پیشنهاد حکومت انتخابی نموده و خواستار آن شدند.

قرآن کریم رای برنامه و شعار خود قرار داده و سنت رسول گرامی رای ترک نموده و عمده در باره امر وصایت و خلافت بود که بدستور مقام کبريائي بر حسب آیه «يا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنزِلَ إِلَيْكَ»: و به تصریح رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز تعیین شده و مشخص بود آنرا نشنیده و نادیده گرفته و از آن اعراض نمودند و بدعت در دین نهاده و سبب پراکنده گی اجتماعات اسلامی گشت. انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۳۳

إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ:

استثناء از جمله متصله است، جز گروهی که بمنظور انقیاد و کسب سعادت از مکتب قرآن پیروی نموده و برنامه آن رفتار می نمایند. تنها این گروه، شایسته رحمت بوده هدایت خواهند یافت و از القاء اختلاف و بدعت در دین و نیز از پیروی اختلافی که بر اساس ستم و بدعت در دین است خودداری می نمایند.

وَلِدَلِيكَ خَلَقَهُمْ:

غرض از خلقت رهبری و هدایت بشر و سوق آنان بسوی سعادت است و در صورتی که در مقام انقیاد برآیند و از برنامه مکتب قرآن پیروی نمایند بطور حتم بسعادت نائل خواهند شد.

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ:

مبنی بر تهدید است به این که حکم و فرمانی که پروردگار در باره سلسله بشر از آغاز خلقت فرموده بطور حتم و تخلف ناپذیر است. هنگامیکه ابلیس از سجده بآدم امتناع نمود و رانده از رحمت پروردگار گردید و از نظر حسد و عداوتی که با بشر دارد پیوسته همت میگمارد که هر یک از افراد را همکیش خود نماید.

بدین جهت گروهی که در مقام خودستائي برآیند و از حق و حقیقت منحرف شده، اقوالی مختلف و مشتت اظهار نمایند و در دین بدعت گذارند و سبب پراکنده گی مردم گردد و از طریق مستقیم منحرف شوند شایسته عقوبت خواهند بود.

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۳۴

[سوره هود (۱۱): آیات ۱۲۰ تا ۱۲۳] ... ص: ۵۳۴

وَ كَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَ جَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَ مَوْعِظَةٌ وَ ذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (۱۲۰) وَ قُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ أَعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ (۱۲۱) وَ انْتِظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ (۱۲۲) وَ لِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأُمُورُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَ تَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱۲۳)

انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۳۵

(شرح) ص: ۵۳۵

وَ كَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ:

آیه مبنی بر منت بر رسول گرامی صلی الله علیه و آله است. آنچه از قصه و سرگذشتهای پیامبران و حوادثی که بر آنان رخ داده حکایت نمودیم بمنظور آنستکه قلب تو را آگاه نمائیم و استقامت تو افزایش یابد تا برای قیام بدعوت جامعه بشر بدین اسلام و مبارزه با دنیای شرک و کفر زیاده استقامت نمائی ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ:

مبنی بر توحید افعالی پروردگار است که یگانه سبب تثبیت و استقامت رسول گرامی باداء و وظایف رسالت و دعوت جامعه بشر به پیروی از برنامه مکتب قرآن همانا نیروی تثبیت و خلل ناپذیری است که روح قدسی رسول گرامی را نخستین مسطوره عرش پروردگار قرار دهد.

آنچه از تعلیمات ربوبی و حقایق صفات بوی موهبت فرموده و همچنین فضائل پیامبران و سرگذشت آنها را حکایت نموده، سبب تثبیت و استقامت او گردد فؤاد بمعنای قلب و نیروی شهود آنست که صفات و ذاتیات خود را می‌یابد نه از طریق حس و نه از طریق فکر و دلیل بلکه بطور شهود می‌یابد که واحد نیروهائی است.

بعبارت دیگر فؤاد غیر از نیروی ظاهری مانند بینائی و شنوائی و چشائی است و نیز انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۳۶
غیر از نیروی باطنی تفکر و تخیل و تصور و تصدیق است بلکه فؤاد علم شهودی بداشتن نیروی ظاهری و باطنی است، یعنی علم، بعلم و شهود است که بطور شهود در روان خود می‌یابد و مشاهده می‌نماید که واجد قوای ظاهری و باطنی است.

و مفاد آیه (ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ) آنستکه پروردگار روح قدسی و روان درخشان رسول گرامی را نخستین مسطوره عرش پروردگار قرار داده و آنچه از تعلیمات ربوبی و حقایق صفات بر رسول گرامی ارائه فرموده بطور موهبت وجودی با او است و همچنین فضائل پیامبران و سرگذشت آنها را حکایت نموده بمنظور تثبیت و ثبات او بوده که در اداء وظایف رسالت و دعوت جامعه بشر بتوحید خالص استقامت نماید.

همچنانکه آیه (ما كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ وَ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ) (۱۳-۵۴) ساحت کبریائی تصدیق فرموده آنچه را که بروح قدسی رسول گرامی ارائه داده و احاطه یافته بطور موهبت وجودی است و محض صدق و صدق محض و ایمن از شائبه کذب میباشد.

وَ جَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ:

تفسیر جمله (ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ) است در اثر نزول آیات کریمه و تعلیمات ربوبی روح قدسی رسول گرامی بحقایقی از صفات کامله و باسرار آفرینش بطور شهود احاطه یافته و بطور موهبت وجودی مسطوره صفات جمال و جلال کبریائی معرفی می‌شود.
وَ مَوْعِظَةٌ وَ ذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ:

از جمله فوائد نزول آیات کریمه باقتضاء ظرفیت اهل ایمان آنستکه در باره آنان سبب پند و اندرز و تعلیم حقایقی از معارف می‌شود و نیز اشاره به پاره‌ای از اسرار آفرینش و ترغیب آنان بتقوی و خویشتن‌داری است و نیز تهدید بیگانگان است بشقاوت و

خلود در عقوبت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۳۷

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اَعْمَلُوا عَلٰی مَكَانَتِكُمْ اِنَّا عَامِلُونَ وَاَنْتُمْ تَنْتَظِرُونَ

خطاب بر رسول گرامی است. پس از خواندن آیات کریمه برای مشرکان شنیدن عاقبت امر و سرگذشت گروهی که در مقام تکذیب با پیامبران گذشته بوده‌اند چنانچه قوم تو باز به تکذیب خود ادامه دهند بمنظور آخرین سخن و پایان یتن احتجاج آنها را تهدید بنما به این که آنچه از نیرو در اختیار دارید در مقام معارضه بساحت کبریائی برآئید و من نیز بدعوت و اداء وظایف رسالت خود ادامه میدهم پیوسته در انتظار عقوبت باشید.

هنگامی که در آستانه مرگ در آئید بطور شهود سیرت ننگین و روان تیره خود را مشاهده خواهید کرد که غضب پروردگار شما را فرا خواهد گرفت.

آیه بیان سخنانی است که بسیاری از پیامبران در مقام دعوت مردم زمان خود در آخرین بار به متمردان از قوم خود گفته و بدان وسیله دعوت و تهدید و اداء وظیفه خودشان را انجام و خاتمه داده‌اند.

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ:

آیه مبنی بر حصر و خطاب بر رسول گرامی صلی الله علیه و آله و تسلیت خاطر او است، پس از آنکه بسیاری از بت پرستان دعوت رسول گرامی را بتوحید نپذیرفته و به لجاج و مبارزه خود ادامه می‌دهند، در پایان سخنان خود آنها را بعقوبت تهدید بنما به این که عاقبت بر گروه متمردان عذاب دردناک همیشگی خواهد بود.

کلمه «لله» حرف لام بمعنای اختصاص است و لفظ الله علم و نام ذات کبریائی عز اسمه مستجمع صفات کمال است و در صفات ذاتی او مانند صفت حیات و قدرت و علم بینونت و مغایرت تصور نمی‌رود.

زیرا سبب حدودی در ذات کبریائی می‌شود و صفات فعل پروردگار مانند ربّ و قیوم و رحمن و رحیم و غفور و سائط ساحت کبریائی و موجودات و سلسله بشر هستند مثلاً صفت ربّ و رحیم اهل ایمان را از طریق مکتب قرآن هدایت انوار درخشان، ج ۸، ص: ۵۳۸

مینماید و بسعادت میرساند و صفت غفور و رحیم واسطه است که اهل ایمان گناهکار را می‌آمرزد و بروان آنان صفا می‌بخشد و آنان را از عقوبت رهائی می‌نماید.

غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ:

غیب صفت مشبهه بآنچه از ساحت کبریائی در باره نظام جهان هستی شرح صدور می‌یابد، تدبیر گفته می‌شود و از طریق ایجاد و آفرینش موجودات را به سوی کمال سوق می‌دهد و نیز از طریق تشریح و تعلیم و تربیت سلسله بشر را بسوی مقصدی که برگزینند و رهسپار شوند، سوق می‌دهد.

و کلمه السموات محتمل است عبارت باشد از عوالم علوی و منازل آنها ز جمله دستوراتی که بفرشتگان مقرب داده که تدبیر کبریائی را در نظام جهان بموقع اجراء گذارند. غیب و تدبیر ساحت کبریائی در اثر تنزل بمنازل امکانی بر حسب اقتضاء مورد ظهور خواهد نمود.

عاقبت و سیرت ایمان و کفر و اعمال صالح و طالح هر یک از افراد بشر خواهد بود و عاقبت ایمان و تقوی بصورت سعادت و حیات طیبه و گوارا و اعتماد پروردگار ظهور می‌نماید و نسبت باهل کفر و اعمال شرک آمیز تبعات آنها بصورت زندگی دشوار و معیشت ضنک و تیره‌بختی همیشگی ظهور خواهد نمود.

خلاصه جاذبه تدبیر که از ساحت پروردگار صدور می‌یابد که فوق زمان و مکان است، سراسر موجودات از جمله افراد بشر را بیک جاذبه بسوی کمال که غرض از آفرینش است سوق می‌دهد در باره نیکان بصورت رحمت و سعادت و حسن عاقبت ظهور می‌نماید

و در باره اهل کفر و نفاق بصورت سوء عاقبت و شقاوت ظهور خواهد نمود.

وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأُمُورُ كُلُّهُ:

مبنی بر حصر است جذب تدریس که موجودات را بسوی غرض سوق میدهد و بکمال میرساند بر حسب تحلیل جذب بازگشت بساحت کبریائی است شاهد آنستکه صحنه هستی بر اساس بقاء و رجوع بسوی عالم ابد است و هرگز فناپذیر نخواهد بود انوار درخشان،

ج ۸، ص: ۵۳۹

فَاعْبُدْهُ:

تفریع و بیان نتیجه و مبنی بر حصر است. پس از اثبات اینکه زمام تدبیر عوالم امکانی عبارت از خلق و آفرینش است و تدبیر نیز عبارت از سوق بسوی کمال است و آنچه از ساحت کبریائی افاضه شود بمنظور سوق بصحنه ابد است بر این اساس باید آفریدگار را ستایش و پرستش نمود.

زیرا عوالم هستی و صحنه امکان تحت حیطة و قدرت و تدبیر پروردگار است بشر نیز که غرض اصلی از خلقت است، او نیز بسوی پروردگار و بزندگی ابد باز خواهد گشت.

جمله فاعبده امر ارشاد یعنی اشاره بحکم فطرت و خرد است زیرا با استقلال عقل و خرد به لزوم سپاس از نعمت آفریدگار دیگر موردی برای صدور امر مولوی بعبادت و سپاس ندارد بدین جهت اوامر و نواهی و احکام اسلامی تفضیل و شرح سپاس نعمت و شرح حکم عقل و اداء وظایف دینی است وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ:

از عطف استفاده می‌شود که نیروی توکل مرتبه عالی از عبودیت و ستایش است که در امور رسالت و اداء وظایف نیروی توکل بیشتری را بکار بندد و انقیاد و بردباری زیادتری را معمول دارد و نظر به این که زمام تدبیر جهان در حیطة قدرت آفریدگار است و همه بسوی او باز خواهند گشت بر این اساس بحکم خرد زمام امور خود را بمقام کبریائی باید واگذارد.

وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ:

صفت سلبی پروردگار و از نظر تشریف خطاب برسول گرامی است. هر چه از عقاید و سرائر و اندیشه و اعمال جوارحی بشر است پروردگار بر همه آنها احاطه ذاتی دارد. زیرا موجودات قبل از تحقق و وجود آنها از شئون ذات و علمی مقام کبریائی است و پس از تحقق و وجود در خارج مرتبه‌ای از ظهور علم و قدرت پروردگار است در این نظام. (و الحمد لله زنة عرشه)

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می‌کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می‌دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز:

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:

www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور

کاربران (۰۳۱۱)۲۳۳۳۰۴۵

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبدا: ۰۶۲۱-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۱۸۰-۰۰-۰۰-۰۰ IR
۵۳-۰۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید
ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام: - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، اما تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را بداند، نگاه می‌دارد و با حجت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

